

Poezija konteksta V

MARIJA STANONIK

TIH SPOMIN VSEM ŽRTVAM BOJA

*Diferenciacija in interference-slovenskega
pesnjenja med drugo svetovno vojno 1941–1945*

Marija Stanonik

TIH SPOMIN VSEM ŽRTVAM BOJA

Diferenciacija in interference v slovenskem pesnjenju med drugo svetovno vojno 1941–1945

Marija Stanonik

TIH SPOMIN VSEM ŽRTVAM BOJA

Diferenciacija in interference v slovenskem pesnjenju
med drugo svetovno vojno 1941–1945

Poezija konteksta V

Recenzenta dr. Vida Deželak-Barič, dr. Matija Ogrin
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Izdal Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana
Zanj Ingrid Slavec Gradišnik
Založila Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
Za založbo Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Collegium Graphicum, d. o. o., Ljubljana
Naklada 300 izvodov

Tiskano s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije (za leto 2015).

Naslovnica je narejena po odtisu lesoreza (ps. K. Mirtiča) Bare Remec za ilustracijo *Velike črne maše* za pobite Slovence (ps. Jeremije Kalina) Tineta Debeljaka, Buenos Aires, 194

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6.09-1«1941/1945«

STANONIK, Marija

Tih spomin vsem žrtvam boja : diferenciacija in interference v slovenskem pesnjenju med drugo svetovno vojno 1941-1945 / Marija Stanonik. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016. - (Poezija konteksta ; 5)

ISBN 978-961-254-868-1
283169280

© 2016, Založba ZRC, ZRC SAZU

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612548681>

Poezija konteksta V

MARIJA STANONIK

**TIH SPOMIN
VSEM ŽRTVAM BOJA**

*Diferenciacija in interference v slovenskem
pesnjenju med drugo svetovno vojno 1941–1945*

LJUBLJANA 2016

VSEBINA

SPREMNA BESEDA	7
UVODNE PRIMERJAVE	15
1. Torzo v raziskovanju pesnjenja med II. svetovno vojno 1941–1945	15
2. Medbesedilne navezave	29
3. Slovenski pasijon 1941–1945	37
NAGOVARJAJOČE VRSTE DOMOBRANSKEGA PESNENJA	47
1. Budnica	47
2. Himna	52
3. Satira	64
IZ MOTIVIKE DOMOBRANSKEGA PESNENJA	77
1. Boj	77
2. Misel	82
3. Smrt	94
PRIMERJAVA KARAKTERISTIČNE MOTIVIKE Z OBEH STRANI	101
1. Dies irae	101
2. Krvava rihta	115
3. Sprava med drugo svetovno vojno in po njej	172
KARAKTERISTIČNI AVTORJI	193
1. Vinko Žitnik	193
2. Tine Debeljak	206
3. Vid Ambrožič	258
BRATOMORNA VOJNA V SLOVENSKI LITERATURI	275
1. Reaktualizacija Krsta pri Savici v literarjenju med drugo svetovno vojno	275
2. Janeza Kolenca (1922–2014) pogovori z mrtvimi	284
3. Strah in pogum v literaturi Vladimira Kavčiča (1932–2014)	316
SKLEP	347
RAZČLENJENO KAZALO	353

SPREMNA BESEDA

V vojni Muze molčijo. Kdo pa potem narekuje avtorjem v hudem času, da kljub temu ustvarjajo. Erinije?

Menda je celó Atila (5. stol.¹) vzdrževal pevce na dvoru, da so ga pri večernih pojedinah kratkočasili s hvalnicami in vojnimi pesmimi.²

Po Beowulfu sodeč so bili v času preseljevanj in junaške dobe prvi pesniki še vojščaki sami in člani kraljevskega spremstva. Pri Germanih jih kmalu nadomestijo dvorni poklicni pesniki.³ V 8. in 9. stoletju izginejo hkrati z junaškim razpoloženjem njihovega občinstva. Ko bojevniško-plemiška kultura ugasne, se to izključno stanovsko pesništvo spremeni v umetnost za vsakogar: »da so mogli zgornji in spodnji sloji tako rekoč hkrati razumeti in uživati isto vrsto pesništva, moremo razložiti samo s tem, da kulturne ravni vladajočih in podložnih še zdaleč niso bile tako različne kot kasneje.«⁴

Karel Veliki (9. stoletje) je že dal zbrati »stare barbarske pesmi« o nekdanjih sporih in bojih in junakih (Teodorik, Ermanerik, Atila) iz časa preseljevanj in njihovih hrabrih, velikih bojevnikov. Najbrž se je za stare epske pesmi zanimal samo iz zgodovinskih teženj. Da jih je dal zapisati, samo potrjuje, da jim je grozil propad. Naslednji rod z Ludvikom Pobožnim na čelu za to pesnjenje ni hotel nič več vedeti in ta zbirka se je izgubila.⁵

Romantiki se še niso zavedali propagandistične funkcije umetnosti⁶ in na vprašanje, kaj je bilo z epom med dobo preseljevanja narodov in obdobjem viteštva, je bil zanje najpreprostejši odgovor, da so junaške zgodbe živele še naprej med ljudstvom. V idealističnem zanosu si niso predstavljali, da bi vojaško plemstvo »velikega junaškega časa utegnilo imeti od junaške pesmi praktične koristi – da so si skušali s svojim pesništvom samo postaviti spomenik ali povzdigniti ugled sorodnikov in prijateljev.⁷

V habsburški monarhiji so zgodovinske »dežele« kljub omejenim pristojnostim stanovskih organov ostajale politična realnost in bile za veliko večino prebivalstva še naprej prva, najbolj »konkretna« domovina. Hkrati se je krepila pripadnost habsburški državi, ki sta jo posebej dinastija in cesar. To je v zadnjih desetletjih 18. stoletja

¹ *Enciklopedija Jugoslavije* (izdaja v slovenskem jeziku) A-Biz, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983, 332.

² Arnold Hauser, *Socialna zgodovina umetnosti in literature*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, 155–156.

³ Arnold Hauser (*Socialna zgodovina umetnosti in literature*, 154, 155, 156, 157) s tega vidika razločuje vzhodne in zahodne Germane, Norvežane in vzhodne Gote.

⁴ Arnold Hauser, *Socialna zgodovina umetnosti in literature*, 157.

⁵ Arnold Hauser, *Socialna zgodovina umetnosti in literature*, 154.

⁶ Romantična teorija o junaškem pesništvu kot ljudski umetnosti je bila v bistvu samo poskus, razložiti zgodovinske prvine v epu.

⁷ Arnold Hauser, *Socialna zgodovina umetnosti in literature*, 157–158.

nazorno razkrival pojav slavilnih cesarskih pesmi. Habsburške oblasti so po letu 1807 – v času vojskovanja s Francozi – z razširjanjem patriotične literature, protifrancoske propagande in ustanavljanjem brambovskih oddelkov dodatno spodbujale deželno in državno domoljubje. Cesarski, brambovski in protifrancoski verzi so se omejevali na izražanje zvestobe in ljubezni cesarju, konkretni deželi, kjer so bili prostovoljci doma, in Avstriji. Vodnikova priredba *Pesmi za krajnske brambovce*⁸ nakazuje povezovanje cesarske ideje z zasnovo »slovenskega nacionalizma«⁹.

Znan je pesemski odziv na avstrijsko okupacijo Bosne leta 1878.¹⁰ Za samostojno antologijo¹¹ pa je nastalo pesmi med prvo svetovno vojno.

Potemtakem ni nič nenavadnega, da so pesmi nastajale tudi med drugo svetovno vojno.

*

Bilo je na absolventskem izletu po Jugoslaviji, ko me je 22. aprila 1972 prof. dr. Boris Paternu v Banja Luki povabil, da bi v okviru diplomske naloge sodelovala pri njegovem projektu *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945*. Čeprav sem bila ves čas prepričana, da bom v ta namen obdelala témo iz slovenskega izseljenstva ali zamejstva, ker sem se tej problematiki želela življenjsko posvetiti, si kot študentka pred diplomsko ponudbo nisem upala odkloniti; hkrati pa sem jo imela za priložnost, da bi ob raznoterem gradivu ugotavljala in morda prepoznala, kaj z estetskega vidika poenačuje oziroma razločuje pesništvo od pesnjenja oz. generalno rečeno: literaturo od slovstvene folklore.¹²

Za diplomsko nalogo in še potem sem zbrala čez 3000 pesemskih besedil in jih na stotine analizirala v knjigi (po Prešernu) »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*« (1993) in za doktorsko disertacijo z naslovom *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941–1945*, ki je izšla v knjigi *Iz kaosa kozmos*¹³ (1995).

Pri srečevanju z njihovimi ustvarjalci – nekdanjimi partizani, zaporniki, izgnanci, taboriščniki sem poslušala številne pretresljive zgodbe, ki so se mi tako usedle v spomin, da je na njihovi podlagi nastala knjiga »*Pozdravljeno trpljenje ...*« (1993).

Pri zbiranju gradiva sem naletela tudi na pesmi med slovenskimi vojaki, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko. Snov teh pesmi je bila seveda čisto drugačna kot na partizanski strani, saj so nastajale od daljnega Ledenega morja na severu, Norveške, Rusije, Francije in tako naprej. Zbrane in analizirane so v knjigi *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami* (1999). Ti vojaki so zaradi zatekanja v slovenščino tvegali vsaj ponižanje in šikaniranje, če ne tudi življenje.

Že veliko prej so bili deležni podobnega odklanjanja materinščine naši rojaki na

⁸ Prim. [Valentin Vodnik], *Pesim Krajnskih Brambovzov per Banderfkimu Shegnanji v' LUBLANI*, 30. dan maliga Trauna. 1809. Natifnenu per Leopold Egerju (letak).

⁹ Peter Vodopivec, *Država, dežele in Slovenci v obdobju absolutizma. Od držav na Slovenskem do slovenske države*, Kočevje 2004, 97.

¹⁰ Marija Stanonik, *Pesem v spomin Bosne*, *Borec* 43, št. 4/5/6, Ljubljana 1991, 379–381.

¹¹ Janez Povše (ur.), *Oblaki so rudeči* (ljudske in umetne iz prve svetovne vojne, Tržaški tisk, Trst 1988).

¹² Takrat je bila seveda terminologija drugačna: umetno pesem od ljudske pesmi.

¹³ Kot kaos sem razumela množico neurejenega zbranega gradiva, kozmos pa žanrski sistem, ki sem ga s skrajno resnostjo in muko oblikovala na pridobljeni teoretični podlagi. France Pibernik me je poučil, da je to tudi verz iz ene od Kosovelovih pesmi.

Primorskem. Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943) je obdelano v knjigi *Slovenska pesem v tujem škornju / od dóma do puščavskega peska*. Slovenski mobiliziranci v italijansko vojsko so pisali slovenske pesmi v Egiptu, Izraelu, Etiopiji, ki je verjetno najjužnejša točka, kjer je bila tisti čas napisana slovenska pesem.

Po zaslugi nekdanjega orožnika in Maistrovega borca, dolenskega pesnika Vida Ambrožiča, ki je pisal pesmi že od I. svetovne vojne naprej, in so enkratni verzificirani dnevnik, je analizirano celó obdobje utrjevanja revolucionarnih pridobitev po koncu II. svetovne vojne. Avtor je neprizanesljivo kritičen in izjemno pošten do obeh strani.

Po vsem tem se dá razumeti, da si želim enako in enakovredno obdelati tudi pesnjenje »na drugi strani«, tj. pesmi domobrancev in drugih avtorjev, ki so v diferenciaciji Slovencev med II. svetovno vojno na slovenskih tleh nasprotovali Osvobodilni fronti. Če bi se zaokrožile raziskave tudi na to témo – najtemeljitejša med njimi je o Tineta Debeljaka *Veliki črni maši za pobite Slovence* (2015) – bi nam bila na voljo celostna predstavitev medvojnega ustvarjanja. To je seveda zaslužno za literarno zgodovino. Toda še veliko več je vredno za razumevanje naše preteklosti v tistem hudem času, ker imajo pesmi pred drugimi dokumenti to prednost, da je vanje zajeto čustvovanje, čutenje in doživljanje enkrat za vselej ohranjeno, nekako zamrznjeno.

Pred dvajsetimi leti, ob 50-letnici konca druge svetovne vojne, sem želela povezati dva nasprotna bregova s pesemskim »mostom« – v globoki zavesti, da so njegovi »arhitekti« vsak po svoje, do konca odgovorno in zvesti samim sebi služili slovenskemu narodu z najlepšim, kar so premogli, z žlahtno pesmijo. Čeprav jih je oseka življenja naplavila v nasprotujoče si idejne in frontne črte, so si po sadovih njenega drevesa bratje.

Že peto desetletje me spremlja tiha želja: da bi iz pesmi, ki jih je navrgel vojni čas, zaslutili in doumeli, kako se je tedanje trpljenje Slovencev stekalo v eno samo reko. Kakor je zapisal eden od njih:¹⁴

»V [tistih] nesrečnih časih smo se vsi znašli med kolesjem strahotnega vojnega stroja. Vsi smo imeli enako pravico do življenja, enako pravico do mladosti in do svojih idealov. Vendar smo se morali vdati v usodo, ki nam je s hudimi krivicami in krvavimi posegi kruto rezala v telesa in duše in puščala za seboj neozdravljive rane, tako telesne kakor duševne. Nam vsem! Ali smo sposobni vse to razumeti? Razmeti, da je moral vsak svoje odtrpeti in če smo zmožni vse to razumeti, ali smo pripravljeni to tudi sprejeti?«

*

Tukajšnja analiza se gradivsko opira na antologijo *Slovensko pesništvo upora*, I, II, III, IV (1987, ponatis 1998; 1995, 1996, 1997), da bo tako mogoča primerjava z drugo stranjo v državljanski vojni in odporniškem gibanju proti okupaciji Slovenije, ki se tako ni smela imenovati že v prvi Jugoslaviji in se je od oktroirane ustave leta 1929 naprej uradno imenovala Dravska banovina.¹⁵ Žal še ne obstaja podobna antologija z domobranske strani, da bi bralci imeli enakopraven dostop do njenega gradiva. S slavistko Zdenko Primožič sva si zelo prizadevali uresničiti to željo, vendar se je zaradi enega od virov tako zatikalo, da še zmeraj ni uresničena.

Od tod nesorazmerje v navajanju: medtem ko je zaradi ekonomičnosti številnih navedkov gradivo iz omenjene antologije navedeno samo s številko knjige, letnico njenega izida in navedeno stranjo, je gradivo z domobranske strani navedeno v celoti, saj

¹⁴ Stane Lovrenčič, prisilno mobiliziran vojak v nemški vojski.

¹⁵ Jasna Fischer et al., *Slovenska novejša zgodovina* I, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, 327 sl.

se drugače bralec ne more seznaniti z originalno objavo ali nahajališčem. Je pa res, da so tudi v teh primerih avtorji zelo redko imenovani. Tako je skoraj uganka, kako da si je upal z barvo na dan *Vinko Žitnik*.

*Slovstvo v letih vojne 1941–1945*¹⁶ se osredotoča le na Osvobodilni fronti naklonjene avtorje, upošteva pa tudi nekaj takih, ki se javno v tem pogledu niso izpostavljali, ji pa tudi niso škodovali ali so po tihem z njo celo sodelovali.

Za tiste od njih, ki jih slovenska literarna zgodovina ni smela, ni mogla, ni upala vključevati v svoje obzorje, je po osamosvojitvi Slovenije največ storil France Pibernik s številnimi monografskimi prikazi in antologijami, začeni s *Francetom Balantičem*.¹⁷ Še večje zasluge ima za odkritje *Ivana Hribovska*¹⁸ in vrste drugih propadlih talentov.¹⁹ Nekateri od njih pa so vključeni v antologijo *Slovenska izseljenska književnost*.²⁰

Medtem ko sta kulturno udejstvovanje in propaganda na odporniški strani²¹ z več vidikov obdelana v več publikacijah in prav tako glede na pesnjenje v njem,²² za avtorje, ki se iz takšnih ali drugačnih vzrokov niso strinjali z organizacijo Osvobodilne fronte pod vodstvom Komunistične partije Slovenije in se zato niso držali od nje zapovedanega kulturnega molka, še več: hote ali ne so sodelovali v propagandnem stroju protikomunističnega tabora, takšna študija še manjka.²³ Tudi tukajšnja obravnava temu še ne bo pripomogla, ker se omejuje zgolj na analizo domobranskega pesnjenja, toda izostaja analiza zgodovinskih, kulturoloških²⁴ okoliščin, v katerih je nastajalo. Za razgled po predmetnih okoliščinah je zelo dobrodošla razprava o primorskem domobranskem tisku.²⁵

¹⁶ Viktor Smolej, *Slovstvo v letih vojne 1941–1945* Lino Legiša (ur.) *Zgodovina slovenskega slovstva* VII, Slovenska matica, Ljubljana 1971.

¹⁷ France Balantič, *Tihi glas piščali*, Mohorjeva družba, Celje 1991.

¹⁸ Ivan Hribovšek, *Himna večeru*, Mohorjeva družba, Celje 1993.

¹⁹ France Pibernik (ur.), *Jutro pozabljenih / Antologija padlih, pobitih, prepovedanih, zamolčanih, pozabljenih*, Mohorjeva družba Celje 1991. France Pibernik (ur.) France Kunstelj, *Luč na mojem pragu*, Mohorjeva družba, Celje 1994.

²⁰ Janja Žitnik (ur.) s sodelovanjem Helge Glušič, *Slovenska izseljenska književnost* I, II, III, Založba ZRC-Rokus, Ljubljana 1999.

²¹ Žal zadnji pregled te vrste (Božo Repe, *S puško in knjigo / Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2015, 103–154) niti v seznamu literature ne omenja Paternujeve antologije *Slovensko pesništvo upora I–IV* (1987, 1995–1996), kaj šele pet monografskih obdelav podpisane.

²² Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Borec, Ljubljana 1995, 75–98.

²³ Tudi za okupatorsko stran take vsestranske študije ne poznam. V spominu pa je ostalo: »Nemci so imeli dobro propagando proti partizanom. Nekje smo dobili časopis Štajerski gospodar, v katerem je bila velika risba starega moža s titovko na glavi. Ves raztrgan je slonel za trhlím štorom. Spredaj pa je pisalo. Partizani, roparji, boljšeвики, morilci, požigalci. In še pesmica: »V snežnih gozdovih sedi poklapan / in bridko razmišlja en star partizan. / Je zmaga izgubljena, ni upanja več, / oh kaj bom premišljal, ko vse je že preč. / Je slaba menaža, vse slabši bo lon, / le zase zdaj šparam še zadnji patron.« Marta Repanšek in Marija Makarovič (ur.), *Življenjske poti nekaterih starejših prebivalcev Občine Črna na Koroškem*, Občina, Črna na Koroškem 2014, 300.

²⁴ Sem lahko štejem le katalog: Mateja Tominšek (ur.), *Slovenec / Političen list za slovenski narod* (1873–1945), Muzej novejšje zgodovine, Ljubljana 2013.

²⁵ Tanja Jakomin, Reprezentacija drugih v domobranskem tisku 1944–1945, *Acta Histriae* 20, Koper 2012, 647–668.

Zdaj je tudi z domobranske strani na razpolago že veliko spominske literature in lokalnih zgodovinskih pregledov, celo kakšna izvirna kronika,²⁶ da bi bila tukajšnja analiza zaradi možnosti primerjave metodološko čim bolj enaka prvi.²⁷

Da je zelo veliko spominske in strokovne literature o boju proti okupatorju in revoluciji v drugi svetovni vojni, je splošno znano.²⁸ Po osamosvojitvi Slovenije se pojavljajo o izhodiščih Osvobodilne fronte in Komunistične partije v tej zvezi že tudi bolj objektivna, kritična ali tudi nasprotna stališča.²⁹ Razen o nemški okupaciji³⁰ so na voljo že tudi knjige o škodljivosti hkratnega začetka komunistične revolucije.³¹ Razmahnila se je strokovna literatura o njenih žrtvah, npr. med duhovniki,³² toda razen celovitega politično-vojaškega prikaza o domobranstvu³³ o drugih njegovih dejavnostih ni tehnejših obravnav.

Veliko več jih je o njegovi povojni tragediji,³⁴ ki je doletela domobrancelje hkrati z drugimi podobnimi jugoslovanskimi skupinami, ki se niso strinjale z nadvlado

²⁶ Ivan Pečnik, »*Vedno sem rad zidal*«, Zbrano delo župnika Ivana Pečnika, Salve, Ljubljana 2014, 121–209.

²⁷ Prim. Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos...* 75–98.

²⁸ Prim. tudi Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 60–75.

²⁹ Tomaž Kladnik, Katarina Jurjavčič, Jože Dežman, *Vojne fotografije / War photos 1941–1945 / Partizanske enote / Partisan Units*, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2010. Miloslav Samardžić, *Sodelovanje partizanov z okupatorjem*, Ignis, Ljubljana 2014. Jasna Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, I–II, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.

Božo Repe, *S puško in knjigo / Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2015.

Janez Stanovnik, *Aleš Stanovnik, in njegov čas*, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Ljubljana, Ljubljana 2003.

Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, Nova obzorja, Ljubljana 2004.

Gregor Medvešek, *Mit o NOB / Miti in resnice o narodnoosvobodilnem boju*, Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine OZNA, Radenci 2010.

³⁰ Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1914–1945*, Obzorja, Maribor 1968. Jože Dežman (ur.), *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945*, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko 43–45, Kranj 1999.

Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Martin Ivanič, *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005.

³¹ Jože Dežman, Marjan Linasi, *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo-Unter Hakenkreuz und Titostern*, Koroški pokrajinski muzej & al., Slovenj Gradec & al. 2002.

³² Edo Škulj (ur.), *Ehrlichov simpozij v Rimu*, Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 2002. Edo Škulj (ur.), *Rožmanov simpozij v Rimu*, Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 2001. Anton Pust (ur.), *Palme mučeništva / Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki*, Mohorjeva družba, Celje 1994. Tamara Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi, / sodni procesi, administrativne kazni, posegi ljudske oblasti v Sloveniji od 1943 do 1960*, Družina, Ljubljana 2005.

³³ Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 2003.

³⁴ Edo Škulj (ur.), *Vovkov simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba, Celje 2005.

John Corsellis in Marcus Ferrar, *Slovenija 1945 / Smrt in preživetje po drugi svetovni vojni*, Mladinska knjiga 2006.

Janko Moder, *Dr. Valentin Meršol in slovenski veliki teden*, Mohorjeva družba, Celje 2005.

Marija Čipič Rehar & al., *Med sodbo sodišča in sodbo vesti / Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu*, Ljubljana, Družina 2009.

Komunistične partije v boju proti nacizmu in fašizmu ali so z njima celó sodelovale.³⁵ Pojavljajo se tudi dokumentarni ali literarizirani spomini³⁶ na hude povojne krivice, ko so bili preživelim brez utemeljene sodbe odvzeti domovi,³⁷ ukradeno otroštvo³⁸ in domovina, da so si rešili golo življenje.³⁹ Prizanešeno ni bilo niti invalidom⁴⁰ in ranjenecem.⁴¹ Dobrodošla so vsa prizadevanja za ublažitev travm, ki še po sedemdesetih letih niso ozdravljena.⁴²

Domobranksko pesnjenje je tu razumeti kot zbirni pojem za vse tiste medvojnje organizirane skupine, ki so očitno ali prikrito nasprotovale Osvobodilni fronti: od pripadnikov prve nacionalne ilegale,⁴³ vaških straž,⁴⁴ četnikov,⁴⁵ domobrancev.⁴⁶

Za pravičnejšo presojo posameznih (sicer neznanih) avtorjev in pesmi, bi bila potrebno ugotavljati tudi (ideološke in politične profile enot, pri katerih so njihova glasila obravnavane pesmi objavljala. Antisemitizma,⁴⁷ menda ni mogoče vsevprek naprtiti vsemu domobranstvu, temveč verjetno le kateri od njegovih notranjih frakcij?

Pesem iz glasila *Umreti nočemo*, ki so ga izdajali »naši stražarji iz Ajdovščine«,⁴⁸ potrjuje že večkrat ugotovljeno dejstvo, da so si posamezna domobrankska glasila zanje

Roman Leljak *Zločini slovenskega Kajna* / Odgovorni za poboje na Celjskem leta 1945, Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine OZNA, Radenci 2012.

Roman Leljak *Zločini slovenskega Kajna* / Zločinci, žrtve, taborišče Teharje, Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine OZNA, Radenci 2012.

³⁵ Jože Dežman, *Huda jama – možnosti muzeološke predstavitve*, Družina, Ljubljana 2009.

Branko Rozman (ur.), *Farne spominske plošče 1*, Družina, Ljubljana 1995.

Slovenski spominski odbor, *Farne spominske plošče*, Družina, Ljubljana 2012.

Jože Dežman, *Moč preživetja* / Sprava z umorjenimi starši, Mohorjeva, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2004.

Milko Mikola (zbral), *Dokumenti in pričevanja o povojnih izgonih prebivalstva v Sloveniji*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2009.

Milko Mikola (zbral), *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*, II. del, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2008.

³⁶ Anton Gričnik (ur.), *Anton Šebenik, Oče, odpusti vsem!* Grafika Gracer, Celje 2008.

³⁷ Vinko Šega, *Dano tisto uro*, Družina 2008. Andrej Arko, Dom, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2010.

³⁸ Ivan Ott, *Otroci s Petrička* / Ukradeno otroštvo, Mohorjeva družba, Celje 2008.

³⁹ Tine Debeljak, *Črni Kamnitnik / Loma Negra*, Družina, Ljubljana 2003.

⁴⁰ Narte Velikonja, *Ljudje in zanke*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1991.

⁴¹ Lovro Šturm (ur.), *Brez milosti*, Nova revija, Ljubljana 2000. Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, Družina, Ljubljana 2009.

⁴² Janez Juhant, Vojko Strahovnik, Bojan Žalec (ur.), *Izvor odpuščanja in sprave*, Družina, Ljubljana 2011.

⁴³ Ivan Korošec, *Prva nacionalna ilegala* / »štajerski bataljon«, Ilex-Impex, Ljubljana 1993.

⁴⁴ *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 14, Ljubljana 2000, 153.

⁴⁵ Prim. *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 2, Ljubljana 1988, 126.

⁴⁶ Prim. *Enciklopedija Slovenije*, knjiga 2, Ljubljana 1988, 308.

⁴⁷ »Osliček se trudi, saj klasi se ovsja smeje, / Maršal pa poriva, ker Judje cekinčke dele! // Zastava strta, voz je preč, / ves hudi trud je bil odveč / Denarci so sesuti vsi, / kraljestva, Judje, pa le ni.« *Rdeča kolobocija*, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69. Tisk: Nasprotniki NOB. = *Slovenec*, št. 59, nedelja, 12. marec 1944, 3.

⁴⁸ »Dušan«, Ples v Vrhpolju, *Straža ob Jadranu*, leto I, št. 41, Postojna 20. [mesec ni znan!] 1944, 3–4.

ustrezna besedila izmenjavala in ponatiskovala, kar priča o določenem prizadevanju za njihovo kakovost. Že tukaj navedeni viri v opombah pričajo, da je veliko pesemskih besedil obtičalo v uredniških mapah. Zaradi razmer po koncu druge svetovne vojne je v primerjavi z gradivom iz narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije iz njemu nasprotne strani v arhivih veliko manj gradiva, saj ga tistega intimnega, ki v danih okoliščinah ni bilo za javnost,⁴⁹ niso imeli kje shraniti, ko so v stiski čez mejo jemali s seboj le najnujnejše in nato odhajali v svet ali so jih vodili v smrt.

Iskreno se zahvaljujem Zdenki Primožič, ki mi je leta in leta požrtvovalno stala ob strani z evidentiranjem in zbiranjem domobranskega pesemskega in drugega gradiva in potem vse izbrano tudi pretipkala. Za branje besedila se zahvaljujem mag. Aleksandru Igličarju in še posebej dr. Vidi Deželak-Barič, ki mi je dodala nekaj tehtnih pripomb.

Da so kljub enotnemu cilju posamezna poglavja različno zasnovana, priča ponekod dodana literatura na njih koncu, medtem ko drugod zadoščajo zgolj opombe pod črto.

Zahvaljujem se Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, da je uvrstil knjigo v svoj program za leto 2015 in Javni agenciji za knjigo, ki je s finančno podporo omogočilo njen izid pri Založbi ZRC.

S to knjigo se uresničuje moja želja, da bi bilo v duhu dezideologizacije predstavljeno javnosti pesnjenje vseh v vojno vpletenih strani, za kar sem se javno zavzela že pred petindvajsetimi leti.⁵⁰

⁴⁹ Tudi pri zbiranju gradiva na partizanski strani je bilo najbolj kvalitetno gradivo najti pri njih doma in ne v javnih arhivih.

⁵⁰ Prim. Marija Stanonik, Prizadevanje v prazno? / Ob varšavskem simpoziju »Folklor v letih druge svetovne vojne, *Naši razgledi*, 21. decembra 1990, 710–711. Marija Stanonik, Torzo v pesnjenju med drugi svetovno vojno, Simpozij: *Kultura v času druge svetovne vojne (1939–1945)*, Muzej narodne osvoboditve, Maribor, 8. junij 2012.

KRATICE pri navajanju

- I 1987: str. = *Slovensko pesništvo upora* / Partizanske. Izbral in uredil Boris Paternu, sodelovala Irena Novak-Popov, Ljubljana 1987.
- II 1995: str. = *Slovensko pesništvo upora* / Partizanske. Izbral in uredil Boris Paternu, sodelovala Irena Novak-Popov, Tiskarna, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut filozofske fakultete, Novo mesto, Ljubljana 1995.
- III 1996: str. = *Slovensko pesništvo upora* / Zaledne. Izbral in uredil Boris Paternu, sodelovala Irena Novak-Popov, Tiskarna, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut filozofske fakultete, Novo mesto, Ljubljana 1996.
- IV 1997: str. = *Slovensko pesništvo upora* / Zaporniške in taboriščne, izgnanske, iz tujih enot. Izbral in uredil Boris Paternu, sodelovala Irena Novak-Popov, Tiskarna, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut filozofske fakultete, Novo mesto, Ljubljana, Novo mesto 1997.

AS = Arhiv Slovenije

ES = Enciklopedija Slovenije

KP = Komunistična partija

OF = Osvobodilna fronta

SKOJ = Savez komunističke omladine Jugoslavije

TIGR = T-rst, I-stra, G-orica, R-eka

UVODNE PRIMERJAVE

1. TORZO V RAZISKOVANJU PESNJENJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO 1941–1945

Uvod

Na začetku je predstavljeno formalno in neformalno organizirano zbiranje avtentičnega pesemskega gradiva iz druge svetovne vojne iz štirih politično in vojaško zasnovanih skupin:

1. pesnjenje v okviru slovenskega narodnoosvobodilnega boja 1941–1945;
2. pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945;
3. pesnjenje Slovencev od italijanske zasedbe slovenskega ozemlja po rapalski pogodbi leta 1920 in slovenskih mobilizirancev v italijansko vojsko v drugi svetovni vojni 1941–1945;
4. pesnjenje pri nasprotnikih komunistične revolucije in končno pesnjenje v obdobju utrjevanja revolucijskih pridobitev.

I. PESNENJE V OKVIRU SLOVENSKEGA NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA 1941–1945⁵¹

Pesnjenje v okviru slovenskega narodnoosvobodilnega boja 1941–1945 ima v tukajšnjem okviru veliko prednost. Leta 1970 se je v seminarju za novejšo slovensko književnost začelo sistematično zbirati, popisovati in arhivirati pesemsko gradivo iz druge svetovne vojne na slovenskem etničnem ozemlju, t. i. »slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945«. Po tedaj priznanih političnih izhodiščih je bilo samoumevno, da se poizveduje samo za tistim delom medvojnega pesnjenja, ki ni nasprotovalo Osvobodilni fronti (in nadrejeni ji Komunistični partiji).⁵²

⁵¹ Marija Stanonik (ur.), »*Pozdravljeno trpljenje...*«, Poezija konteksta I, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Borec, Ljubljana 1993; Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri...*«, Poezija konteksta II, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Borec, Ljubljana 1993; Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Borec, Ljubljana 1995.

⁵² Ta je v okviru upora proti okupatorju načrtovala in tudi izpeljala družbeno revolucijo. Da tu enostransko ne pretiravam, kakor bi morda hoteli reči tisti, ki se danes izogibajo dejstva revolucije, dokazuje naslednje pojasnilo: »izraz slovensko narodnoosvobodilno pesništvo je danes že razmeroma utrjen pojem naše slovstvene zgodovine. Uporabljamo ga kot najširšo

Znanstvena obravnava obravnavanega korpusa si je zadala:

- zbrati čim več gradiva, po možnosti celotno gradivo;
- upoštevati le avtentična besedila;
- razvrstiti in oceniti jih po zahtevnejših literarnozgodovinskih in trdnejših teoretskih merilih (Paternu 1972: 166).

Do leta 1986 je v projektu z diplomskimi in seminarskimi nalogami sodelovalo triinpetdeset študentov / študentk, nekateri člani Slavističnega društva Slovenije in drugi sodelavci ali ustanove doma in v zamejstvu. Količina zbranega gradiva je preseгла vsa pričakovanja, saj obsega čez 12.000 pesemskih besedil. Na njihovi podlagi je bilo za objavo izbranih približno ena petina, tj. 2300 besedil, ki so izšla v štirih knjigah z naslovom *Slovensko pesništvo upora 1941–1945*, kajti poimenovanje ‚*poezija odpora*‘ ne ustreza docela: »Glavno življenjsko zaledje, iz katerega je izhajala, namreč ni bilo odporniško gibanje v uveljavljenem pomenu te besede, temveč mnogo daljnosežnejše in drugače vodeno vojaško, družbeno, politično in navsezadnje tudi kulturno gibanje, ki ga lahko pokrijeta le širša pojma ‚narodnoosvobodilni boj in revolucija‘ (Paternu 1987: 6).⁵³ »Življenje odporniške kulture pa ni mogoče ločevati od usmerjenosti NOB v revolucijo, to se pravi v celovito preobrazbo slovenske družbe.«⁵⁴

Na množičnost pesnjenja je med drugim vplivala tudi »slovstvena zavest«, kakor jo je v slovenskega človeka na splošno vcepila tradicija, da gre za »rodoljubno, narodnoobrambno in družbenoosvobodilno delovanje in ta »pesniški ‚pramodel‘ se je »v obdobju nove, neizprosne frontne in revolucijske situacije slovenskega naroda v letih 1941 do 1945 samo znova obudil, potrdil in radikaliziral, prestopil meje elitne književnosti in postal last najširših slojev«. (Paternu 1972: 168).⁵⁵

Glede na nekatere današnje težnje, ki brišejo iz zgodovinskega spomina »revolucijo« v slovenskem »narodnoosvobodilnem gibanju«, je primerno spomniti, da je bila celo v kulturi zelo očitna. To se zelo lepo vidi iz Paternujevih izvajanj, saj zelo skrbi, da njenega vidika nikjer ne spregleda: »Ko pregledujemo to, danes orumenelo in neznano verzificirano gradivo vojnih let, naletimo včasih tudi na zapise o skrajno mučnih in tragično neizogibnih poglavjih našega boja in revolucije.« (Paternu 1977: 174). Toda po

oznako za tisto slovensko pesništvo iz let 1941 do 1945, ki je nastajalo znotraj narodnoosvobodilnega gibanja, povezanega s socialistično revolucijo, in ki mu je prav to zgodovinsko dogajanje dajalo temeljne doživljajske in izrazne pobude« (Paternu 1972: 161–162).

Povedano na kratko: gre za obdobje, ko je bila poglobljena motiviranost poezije zunaj poezije same; ko je bila najgloblja pobuda pesništva skrajno izpostavljen položaj njenih piscev in bralcev, zraven pa njihova skupna volja po revolucionarni narodni in socialni odrešitvi, torej volja, ki jo lahko imenujemo narodnoosvobodilna ideja let 1941 do 1945. Vse druge motivacije obravnavanega pesništva, umetniške in slogovne, so bile drugotne in so se prvi bolj ali manj prilagajale in podrejale. Zato naša glavna in posplošujoča oznaka tega pesništva ne more biti drugačna kot neslovstvena, torej družbena in politična« (Paternu 1972: 164).

⁵³ »Proces kulturne socializacije je obstajal že od vsega začetka. Svoje globlje zaledje je imel v kulturi predvojnega delavskega gibanja in tudi partizanska pesem je bila že v prvem letu vstaje pod močnim vplivom sovjetske in španske revolucijske pesmi.

⁵⁴ Vodstvo NOB se je dodobra zavedalo pomena te pa tudi nove pesniške kulture, in ni naključje, da je Edvard Kardelj vzpodbujal k pisanju izvirnih bojnih pesmi« (Paternu 1977: 167).

⁵⁵ Zato je razumljivo, da si besedila v knjigi sledijo po načelu »od neznanega k znanemu in literarno uveljavljenemu« (Paternu 1987: 6–12).

osamosvojitvi Slovenije se samostalniku »revolucija« izogiblje tudi on, ne da bi se odpovedal idejam Komunistične partije, le da o njih govori bolj salonsko (Paternu 1997: 4–5).

Kar dve knjigi (Mladinska knjiga, Ljubljana 1987; Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 1246 strani) sta namenjeni *partizanskemu* pesništvu, ki količinsko daleč presega vse druge vrste uporniškega pesnjenja. To je najbrž posledica dobro organiziranega ilegalnega tiska, ki je pripadnikom partizanskih vojaških enot, ilegalcem in članom ustanov in forumov na t. i. osvobojenem partizanskem ozemlju,⁵⁶ omogočal tako rekoč sprotne objave. Marsikdaj vsiljeni »literarni aktivizem«, ki ga od leta 1944 simbolizira »partizanska breza«, je škodil neobremenjeni ustvarjalni dejavnosti: toliko bolj, kolikor »se utrjevala oblastna struktura narodnoosvobodilnega gibanja in njegovega vodilnega političnega jedra« še posebno po Dolomitski izjavi o enotnosti OF« februarja 1943. (Paternu 1987: 9).

Tretja knjiga (Dolenjska založba, Novo mesto 1996, 600 strani) zajema »tako imenovano *zaledno* pesništvo upora, ki je nastajalo v širšem zalednem krogu partizanskih sodelavcev, aktivistov in simpatizerjev NOB«. Močnejše so zastopani avtorji iz srednjega in starejšega vojnega rodu, ki pa je imel manj možnosti za objavo. Kljub temu »da partizanskega in zalednega bojevanja sploh ni mogoče zanesljivo ločiti ali potegniti med njima kakršne koli jasne črte, niti ozemeljske niti personalne, posebno še v Sloveniji ne, kjer se je vse dogajalo na tesnem in komunikacijsko v vse strani odprtem prostoru«, Paternu zagotavlja, da je uvedba tega razdelka potrebna, ker so na splošno »bolj 'civilne' okoliščine zaledne rezistence«, vtisnile temu pesništvu nekatere razpoznavne estetske posebnosti (Paternu 1987: 12).

Četrta knjiga (Dolenjska založba, Novo mesto 1987, 600 strani) vsebuje *zaporniške, taboriščne in izgnanske* in pesmi izmed *prisilnih mobilizirancev v okupatorjevih delovnih in vojaških enotah*. Tu seveda ni bilo nikakršnih možnosti za objavo. Še huje: že posedovanje svinčnika je lahko pomenilo smrtno nevarnost. Vendar je pisanje v presunljivo hudih okoliščinah pomagalo, da je uplahnila velika psihološka napetost.

V vseh štirih knjigah je antologijsko objavo doživelo 2331 besedil. Takšna razvrstitev gradiva dokazuje njegovo izjemno povezanost z okoliščinami, v katerih je nastajalo. Od tod skupno ime zanj: *Poezija konteksta*.⁵⁷

Raziskava na to temo⁵⁸ v teoretičnem delu skuša pripraviti tla za ustrezno analizo okrog 3000 zbranih besedil. Razpravljanje o (družbeni, literarni, predmetni, psihološki) kontekstih se giblje v okvirih semantičnega strukturalizma in se nanaša na ustvarjalca in besedilo, medtem ko se pragmatični strukturalizem posveča bralcu kot nadvse pomembni zunajbesedilni sestavini literarnega dela in pravzaprav bistvenemu členu, zaradi katerega literarna komunikacija sploh obstaja. Težnje tistih smeri literarne vede, ki literarne pojave razlagajo zgolj v okviru estetike proizvodnje, oziroma ustvarjanja in

⁵⁶ Med njimi je bilo tudi nenavadno veliko žensk.

⁵⁷ Marija Stanonik, »*Pozdravljeno trpljenje...*«, *Poezija konteksta I*, Borec (revija za zgodovino, literaturo in antropologijo) XLV, št. 5-6-7 (tematska številka), Ljubljana 1993. Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, *Poezija konteksta II*, Borec (revija za zgodovino, literaturo in antropologijo) XLV, št. 8-9-10 (tematska številka), Ljubljana 1993.

⁵⁸ Doktorska disertacija z naslovom *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945* je v okviru danih možnosti upoštevala tudi primerjalni vidik s podobnim pojavom pri drugih slovanskih narodih (pesništvo odpora pri Čehih, Hrvatih, Makedoncih, Poljaki, Rusih, Slovaki, Srbi) in vsebuje čez 4000 opomb.

prikazovanja, in pri katerih ima faktor publike – vloga sprejemalca, kateremu je besedilo namenjeno – skrajno omejen položaj, se po Hansu Robertu Jaussu ne sme posplošiti tudi na predavtonomno in postavtonomno umetnost niti na različne ravnine bralčevega sprejemanja. Njegova stališča tako upoštevajo tudi vmesni prostor med (elitno) literaturo in slovstveno folkloro in so plodna za tukajšnjo obravnavo (Stanonik 1995: 22–26).

Pri teoriji z/vrst/i zavzema podobno stališče Käthe Hamburger. Njena »logika pesništva« ne namerava obravnavati zadevne problematike z vidika literarne estetike: predmet njenega razpravljanja ni pesniški, ampak pesmotvorni jezik. Njen cilj je prodreti v tisto jedro jezikovnih zakonitosti, ki so še zunaj estetskega vrednotenja, vendar že omogočajo razmejevanje literarnih pojavov. Upošteva oblikovalni napor, vendar prestopa meje literarne vede in posega v teorijo jezika in logiko. (Stanonik 1995: 37–40).

»Sedež v življenju«, tj. življenju kake skupnosti, določa tipičen položaj, ki edini lahko razloži, kateri so vzgibi za nastanek in obstoj kake literarne vrste in kaj pomeni prvotnemu sprejemalcu. Gre torej za **kontekst**, ki ima pri literarnih vrstah sinhrono in diahrono razsežnost. Prva upošteva funkcijo vrste znotraj sistema, druga pa njen položaj v zgodovinski spremembi tega sistema. (Stanonik 1995: 48.)

1. Komunikacijska oziroma družbotvorna funkcija slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945

a) Družbenozgodovinski okvir: Oris družbenega konteksta razkriva velike razločke o razmerah na slovenskem etničnem ozemlju, kjer so izredna organizacija agitacije in propagande in napor za prevzem oblasti poleg vojaških akcij ustvarjali najširši okvir intenzivnega verzificiranja. Pri tistih, ki so morali zapustiti slovenska tla (izgnanstvo, koncentracijska taborišča, prisilni mobiliziranci v tuje vojske) so bile zunanje okoliščine njihovega bivanja čisto drugačne in zato tudi pobude za pesnjenje marsikdaj edina oblika upora in dokaz njihove notranje svobode.

Težnje, da bi se OF spremenila v normalno strankarsko koalicijo, so bile poražene. S tem se je začela enostranska komunistična nadvlada, ki je dušila zdravo konkurenco, ustvarjalno pobudo in preprečevala upravičeno kritiko na svoj račun. Dolgo prikrito in tiho negodovanje zaradi takšnega ravnanja se je ob že vzpostavljenih delitvah pred vojno razvilo v tragično medvojno slovensko razcepljenost, ki je prve mesece po koncu druge svetovne vojne privedla do strašnega bratomora, ko so Angleži prepustili pobege slovenske domobrance partizanskim zmagovalcem in so jih ti brez individualnega ugotavljanja krivde čez deset tisoč pomorili v kočevskih gozdovih in drugod.

b) Diferenciacija literarne kulture med drugo svetovno vojno in dileme slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva: Trije okupatorji, ki so razkosali slovensko ozemlje, so imeli med seboj tudi različna stališča do javne rabe slovenščine in ubrali različno taktiko, da bi jo prej ali slej onemogočili. Znotraj slovenske kulture je najprej potekala diferenciacija zunajliterarne narave: politična opredelitev za Osvobodilno fronto ali boj proti okupatorju mimo nje. Pri tistih, ki so se odločili zanjo, so obstajala bolj ali manj očitna trenja ob vprašanju razmejitve med avtonomno pojmovano in družbotvorno umetnostjo (»Beseda je danes pomembna toliko, kolikor pomaga osvobodilni puški«). Ta navzkrižja niso obstajala le načelno, ampak so se še posebej operacionalizirala v zavesti o vertikalni diferenciaciji literarne kulture, o čemer pričajo dokumenti ob pripravi velikega

narodnega tekmovanja ob tretji obletnici OF in prizadevanja za razsvetljevanje v okviru kulturno-prosvetnega dela sploh ter ob vprašanju razmerja med literaturo in publicistiko.

c) Predmetne okoliščine dokazujejo, da je bilo slovensko odporniško pesništvo 1941–1945 neločljivo od vsakdanjega življenja, zato ga pri obravnavi ni mogoče odtrgati od dogajanja, ki je to ustvarjalnost spočeno in spremljalo. Prvenstvo je imela skupina, zato je tudi pesem našla smisel in moralno vrednost v skupnih bojih in ciljih. Zato so avtorji vse druge vzgibe prilagajali njim, saj je bila njih prva naloga služiti narodnoosvobodilnemu gibanju. Čim neposrednejši je bil stik omenjenega pesništva z zunajliterarno resničnostjo, tem aktivnejša je bila videti njegova vloga. Dokumentarnost je postala ena njegovih najpomembnejših sestavin. V tujini ni bilo nikakršnih (na)vodil, kako kazati domoljubna in revolucionarna stališča. Okoliščine same so prepovedovale celo številne motive, ki so bili doma smiselni, v človeka nevrednem okolju pa bi delovali smešno.

č) Psihološko ozadje. Na splošno je bilo slovensko pesnjenje na tujem bolj osebno motivirano kot tista doma. Taboriščna poezija je bila ena od oblik samoobrambe avtorjev pred obkrožujočo jih brutalnostjo in sredstvo v prizadevanju za psihično stabilnost. A tudi pri partizanih so kljub nenaklonjenemu ozračju nastajale subjektivno poantirane pesmi. Avtorji so vedeli, da so preintimne za službo zunanjim potrebam in so o njih raje molčali. Zato ni naključje, da so pri zbiranju gradiva pesmi te vrste prihajale iz predalov, medtem ko so »aktivistične« večidel shranjene v javnih arhivih.

d) Institucija sprejemalca. V narodnoosvobodilnem gibanju ne bi prišlo do takšne in tolikšne produkcije v vezani besedi, če bi avtorji ne vedeli, za koga ustvarjajo in ne bi bili bolj ali manj priče relativno takojšnji recepciji njihovih izdelkov. Skratka, pred očmi so imeli realnega, prepoznanega bralca. Zmanjšane možnosti za tehnično literarno komunikacijo ni privedlo do nadvlade komunikacijskega mehanizma z neposredno, kontaktno komunikacijo, temveč do prepletanja in sožitja njenih sestavin. Neposredni stiki med avtorji in odjemalci so obstajali po zaslugi pripravljenih, a tudi neformalnih sreč(ev)anj. Ob tem so bili navzoči tudi nagibi za individualno podprto pesništvo, prav s sklicevanjem na sprejemalca.

2. Žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945

Predstavitev vrstnega sistema slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945 sledi tezi, da literarne vrste ne živijo neodvisno ena od druge, ampak vzpostavljajo dinamičen sistem, ob določitvi posamezne vrste pa je kazalo smiselno upoštevati troje skupin glede na zvrstno dominantno: dramatsko, epsko, lirsko. Za posamezno literarno vrsto pa so poleg nje upoštevani še: sporočilo, stilistične konstrukcije, izjavni subjekt, kompozicija, obnašanje izjavnega subjekta, ki ima v besedilu organizatorsko vlogo, ter funkcija, ki testira besedilo glede na »sedež v življenju« (Stanonik 1995: 141.)

a) Vrste lirskega nagovora

– *Budnica* ima nalogo krepiti voljo za popolno fizično in duhovno angažiranost sprejemalca v narodnoosvobodilnem gibanju, in to z določno in jasno izraženimi cilji, ki imajo svoje zaledje v naravnem pravu, patriotičnih čustvih, razredni zavesti in moralno-etičnih normah. Pri izražanju obstaja očitna polarizacija med negativiteto in pozitiviteto, tu ni prostora za nianse. Ključni glagol je za/klicati. Pogosto že naslov izraža jedro sporočila. Ta besedila so tesno navezana na kontekst, predvidena za takojšnjo uporabo.

– *Satira* je v okviru slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva najzvestejša

priča, da je šlo v drugi svetovni vojni za nasprotja svetovnih razsežnosti. Satiri so pripisovali pomembno didaktično vlogo v psihološki vojni. Sarkazem do nemških voditeljev je ostrejši kot do italijanskih, sicer pa je kritika do tujih okupatorjev bolj abstraktna in splošna, ob domačih nasprotnikih pa se nanaša pogosto na konkretna zgrešena in kočljiva dejanja, zato je satira nanje imensko zaznamovana in krajevno določljiva. Ta satira se ne sramuje vulgarnega, tudi obscenega izrazja, „nižji slog“ je namenjen negativnemu odnosu do objekta napada. Kadar je objekt kritike tuj sovražnik, ga izjavni subjekt napada naravnost; gre za nagovor v drugi osebi ednine, kadar pa doživi tak položaj domačin, se avtor od njega distancira s pripovedjo v tretji ali prvi osebi. To bi kazalo na določeno nelagodnost ali notranjo stisko izjavnega subjekta, ki jo nemara občuti zaradi narodnih razprtij in nesloge.

– *Himna* je od »pozitivno emocionalnih literarnih form« doživljala največ organizirane pozornosti. Obvezna sestavina vsake himne je poimenovanje enote, kateri himna pripada. Če tega ni, pomeni, da je pesem na razpolago (za petje!) vsem enotam. Jezikovna sredstva so redko stilno zaznamovana. Pesem, zastava, korak/anje so trije ključni leksemi himn. Od himn bojnih enot se druge ločijo po tem, da zemljepisno dinamičnost zamenja časovna napetost med preteklostjo in prihodnostjo, motiv boja pa je zamenjan z motivom dela. Razločevanje med himno in *odo* je bolj genetsko in funkcionalno kot strukturalno. Himna izpolnjuje funkcijo identifikacije in kohezije, oda pa panegirično razmerje do objekta nagovora. Vanjo se prikrade tudi določena lirizacija.

– *Posmrtnica* je posebna vrsta elegije, ki se motivacijsko in tematsko navezuje na smrt. Mogli bi govoriti o šegi postavljanja spomenikov v vezani besedi in o upesnenjih nekrologih. V njih ima pomembno funkcijo akrostih, saj je iz njega izvedeti informacija, ki presega naslov. Čisto fiziološki opis prelivanja krvi skuša uiti naturalističnemu oblikovanju z različnimi variantami metafore o rdečem cvet/j/u. Motivika se tu nanaša veliko bolj na človekov intimni svet čustev in občutij, ki prevevajo izjavni subjekt; ta se spominja srečanj s pokojnikom – od tod retrospektiva, vendar je časovna kategorija zožena na individualno obzorje in ne zajema problematike širše skupnosti. S posmrtnico prihaja v pričujočo obravnavo tudi okolje zunaj aktivnega partizanskega boja: izgnanstvo, taborišča... Ne le po zunanjih lastnostih, kot sta npr. razmerje med izjavnim subjektom in predmetom ubeseditve, tudi po notranjem delovanju je posmrtnico šteti za najbolj reprezentativno vrsto, ki predstavlja dramsko v lirskem. Že sama oblika pogovora s posthumnim subjektom, še bolj pa poante, ki pietetno osmišljajo njegovo žrtev za zastavljene cilje – ti so z motivom svobode pogosto tudi eksplicirani, ali motivi maščevanja, ki podžigajo v nadaljnji boj zanje, vsebujejo nekaj katarzičnega. V tej luči je posmrtnica tudi sredstvo za »očiščevanje« živih, da jih pre/pogostne smrti niso napravile malodušne ali celo strle. Tudi v tem je namera iskati odgovor za pogostnost tega tipa elegije v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu. Varianta posmrtnice je *nagrobница*, ki bolj nedoločno upoveduje motiv padlih.

– *Pismo* sodi v zasebno sfero izjavnega subjekta. Njegovi naslovljenci so praviloma resnični in ne fiktivni. Že po naslovu sodeč je temeljno vprašanje te literarne vrste komunikacija. Tematizirajo jo pošiljatelj, naslovljenec, sporočilo in točke njegovega sprejema ali oddaje. Na ozadju upovedenih motivov kot členov komunikacije je vedno vsaj slutiti protest proti nasilnemu razbijanju temeljnih človekovih celic: ljubeče se dvojice, družine, vaške skupnosti. Osrednje gibalno te imaginarne korespondence je fizični obstoj. Tu se prvič pojavi subjektivna razsežnost trpljenja, ki je osmišljeno z že

kar standardnim motivom svobode. Motivom zunanjih okoliščin se pridružujejo bolj diferencirani razpoloženski motivi, ki pričajo o individualnosti in delni intimističnosti besedil te literarne vrste. A kot da bi bili avtorji v zadregi zaradi te „slabosti“. Že izbira oblike pisma jih je mogla ščititi pred očitki prevelikega vdora zasebnosti v njihovo pisanje, a ko so jo že izbrali, kot da bi jih postalo sram resnice o samih sebi. Zato ostaja včasih komunikacijska vloga pisma na pol poti. Poleg neznanih in priložnostnih avtorjev so se k obliki pisma zatekali tudi že uveljavljeni pesniki.

b) Vrste lirskega imenovanja

– **Kronika** ni stalen literarni pojav, ampak si te lastnosti pridobi le občasno. V slovenskem odporlniškem pesništvu obstajajo tri variante kronike.

Klasična, toliko mimetična, da lahko zgodovinarju pogojno služi za vir podatkov. Tematizira retrospektivo v daljno ali bližnjo preteklost. Blizu je folklorni epiki. *Péta*, *kupletna*, *glasbena kronika* se praviloma poje po kaki znani melodiji, besedilo pa se vedno znova aktualizira času, prostoru in občinstvu primerno. Označuje jo dnevničarstvo, podano v razvedrilni obliki.

Epigramska kronika meri na prepoznane bralce, tako da je v nasprotju s prejšnjo namenjena zabavi zaprtega kroga. Posebno rada žigosa kulturnike, kuhinjo, člane raznih tečajev. Vsak ali del navzočih je deležen šaljive karakteristike. Vprašanje, od kod ime kronika za besedila, v katerih je časovna razsežnost popolnoma odstranjena, je iskati v sestavini komičnega, ki je skupna tako kupletni kot epigramski kroniki. Tako se je semantično polje kronike razširilo na nekaj kratkočasnega, zabavnega. Začela je dobivati tudi pomen preproste pesmi kot take.

– **Reportažnica** je, kot že ime pove, verzificirana reportaža. Kljub temu da je po tej plati dokumentarna vrsta slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, je v njenem mehanizmu računati z določenimi »pravili« deformacije resničnega: s pretiravanjem kakovostnih in količinskih razsežnosti dogodkov. Posebno priljubljena snov so minerske akcije, ker omogočajo izjemno dinamičnost zunanjega dogajanja in akcijsko napetost. Tako kot za kroniko je tudi za reportažnico nepisano pravilo, da konkretizira čas in prostor dogajanja, nemalokrat tudi osebe v njem, kar jo bolj potiska iz literature kakor vanjo. Njen izraz je pretežno instrumentalen z bogatim vojaškim besediščem. Sestavine eksemplarske so premo sorazmerne z moralno upravičenostjo upora proti okupatorju.

– **Vložnico** je v vrstnem sistemu narodnoosvobodilnega pesništva jemati za prikrito obliko zgleda / eksempla: na to kažejo ne le vloge, ki so jih avtorji sprejemali za izjavne subjekte njihovih besedil, ampak tudi položaji, v katere so jih postavljali. Uveljavlja se avtorska poetika, in že ime pove, da je za tokratno literarno vrsto karakterističen solističen nastop izjavnega subjekta, vendar bolj v njegovi fizični pojavnosti kot v obliki psihične izpovedi: čeprav je pomemben motiv čutil, predvsem oči kot prevodnikov notranjega življenja vložničnih oseb. Osebe so predstavljene biološko (spol, starost), po svoji zunanosti (telesni videz, fizična kondicija), nazorsko (razmerje do okupatorja); njihova oprema je minimalna, tako da deluje kot ikonografski atribut, ki naj simbolizira vlogo njegovega nosilca.

– **Sličica** nasproti dosedanjim trem vrstam v okviru epskega v lirskem deluje statično, saj ne registrira sunkovitih sprememb, ki bi jo razgibale. Z njo prehaja druga skupina besedil slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva v osebno sfero človekovega čustvovanja in ravnanja. Ob sličici sprejemalec ni priča neposrednega spopada med antagonistami, ampak najde le njihove posledice. Uporniki so sami s sabo ali v stiku

z ljudmi v zaledju vojnega dogajanja. Motivika se seli iz gozdov v kultivirano krajino in pred nami so ljudje po človeških merah, tudi s tegobami, brez gesel, ki jih zahteva propagadni aparat. Med najbolj pretresljivimi so motivi pogorišč. Izjavni subjekt je tu zelo raznoter tako po obliki pojavljanja kot po razmerju do objekta opisovanja. Tudi to dokazuje vedno večji prodor avtorske poetike v to literarno vrsto. Od stilemov je največ pomanjševalnic. Sprejemalec je vključen v besedilo v obliki velelnika »glej«. Vložnica in sličica sta genetsko in strukturno predhodnici balade.

– **Balada** je vrh slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945. Pomembna lastnost te balade je, da ni snovno omejena le na nekatera okolja narodnoosvobodilnega gibanja, temveč je sposobna uresničiti zakonitosti svoje vrste tako v aktivni (partizanstvo in z njim povezano zaledje) kot pasivni obliki odpora (ječa, begunstvo, izgnanstvo, internacija, prisilna mobilizacija). To svojo univerzalnost balada dosega zato, ker se pri kardinalnem motivu – nenadna in nepredvidena smrt – ne omejuje na interpretacijo o vrhuncu človekovega junaštva, ampak kot na zadnjo resnico, ki z vso pezo jemlje nase pozitivna in negativna dejstva njegovega življenja. Najbolj mučen in pekoč je motiv izdaje. Krvave žrtve balade iz sistema slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva so dosledno moški, medtem ko mora ženska sprejeti nase njihove posledice. Klasično je razmerje: mrtev sin – trpeča mati; sicer je število oseb v njej skrčeno na minimum. Epitezoneza barv: rdeča, bela, črna, in korenini v folklorni poetiki.

c) Vrste lirskega govora

– **Domovina**. Kriterij zanjo je biološko počelo, ki ga signalizirajo leksikalizirane metafore: očetnjava, bratje, mati, domovina. Drug kriterij je jezik, materinščina, sledi teritorialno upravni kriterij in končno politično-zgodovinska sestavina slovenske narodne zavesti. Resnici na ljubo: motivi preteklosti v slovenski vojni domovinski pesmi niso ne slavilni ne romantični, temveč bridki; blažijo jih le motivi lepote. Tudi tu je motiv krvi razpoznavno znamenje, da gre za vojno domovinsko pesem. Presenetljivo je, da v njej ni polarizacije med domovino in tujstvom, kot da je omemba tuje narodnosti nekakšen tabu. Prav tako ni standardne polarizacije okupator – partizan, ampak je konkretno nasprotje omiljeno z umikom v preteklost: suženj – tiran.

– **Misel**. Bistvo razmišljanja je zastavljanje vprašanj. Prav ta so morda edini neprivizni skupni imenovalci miselne pesmi v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu. Predmeti, ob katerih se ustavlja izjavni subjekt, so a) družbeno-aktualni, ki se nanašajo na sprotno dogajanje; b) taki, ki že od zdavnaj vznemirjajo duhove, dokončnih odgovorov nanja pa ni, dokler izjavni subjekt priznava, da vse preraja čas. Glede na okoliščine ima motiv časa tu izjemno težo, od njega so odvisna vsa nadaljnja stališča do poglavitnih človekovih vprašanj. Prav ob tem motivu so stilemi najbolj umetniško intenzivni. Višjo stopnjo miselnega procesa tematizira spoznanje. Posebnost miselne pesmi v tukajšnjem okviru so že preverjena spoznanja v obliki rekov, sentenc, pregovorov iz biblične ali evropske humanistične in revolucionarne dediščine. Načelo verovanja tu ni toliko nazorno parabolično in refleksivno abstraktno, marveč v skladu z literarno vrsto. Kljub umovanju in skepsi je svoboda konkretni cilj, o katerem ne more biti dvoma in omahovanja. Izbran izraz priča o osamosvajanju avtorjev v osebno poetiko.

– **Narava**. Ta razdelek popravlja dosedanje stališče, da je slovensko narodnoosvobodilno pesništvo revno z motiviko narave. Somernost med človekovimi razpoloženji in dogajanjem v naravi je tu bistvena kompozicijska sestavina. Druga možnost ubeseditve upošteva načelo antitetičnosti, bodisi v naravi sami ali med dogajanjem v naravi in

človekovim odnosom do nje. Ta je odločilen pri tukajšnjem določanju lirskosti. Osebnostno razpoloženje v tukajšnjih pesmih testirajo glagoli čutenja, obrnjeni navzven in navznoter. Pomembna je semantika vonja. Eno najpomembnejših stilnih sredstev je personifikacija. Vrstna poetika se izgublja in vedno večjo težo dobiva osebna poetika.

– *Ljubezen*. Četudi je v ozadju prepoznati oporo starejših obdobij ali njihov vpliv, je ustreznost motivika sicer že vrstnotvorna sestavina vojne ljubezenske pesmi, a njegova ubeseditivnost že krepko uveljavlja individualne poetike. Standardno so solze in jok vedno povezani z motivom dekleta. Relativna stalnica teh pesmi je motiv zvestobe in na drugi strani strah ob stalno preteči nevarnosti ne toliko za izgubo naklonjenosti ljubljene bitja, kot za fizično, nepreklicno ločitev. Toda ljubezen do njega ne izključuje odgovornosti do domovine. Pri ubeseditvi ljubezenskih scen so avtorjem prišle prav reminiscence na istovrstne folklorne motive. Njihov nasledek je intimnost, ki jo dopušča izraziti slovenska dvojina. Njeno srhljivo nasprotje je reificirana ljubezen: predmet partizanove ljubezni postane puška - ljubica.

– *Osebna izpoved* ima večinoma elegičen pridih. V njej se srečujejo avtorji, ki so si na zunaj popolnoma različni. Morda je prav to najelementarnejša vrstna lastnost osebnoizpovedne in razpoloženske pesmi. Njeno globinsko jedro vsebuje motiv spomina, drugače pa so motivno izredno pisane in ravnanje izjavnega subjekta v njenih besedilih je nenavadno razpršeno. To dokazuje, da je na delu predvsem osebna poetika, kar dokazuje tudi dejstvo, da so avtorji morali pesmi popravljati, če so se želeli z njimi predstaviti javnosti.

II. PESNJENJE SLOVENSkih PRISILNIH MOBILIZIRANCEV V NEMŠKO VOJSKO V DRUGI SVETOVNI VOJNI OD 1941 DO 1945⁵⁹

Po zaslugi njihovega društva je prav tako dovolj reprezentativno predstavljeno javnosti pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945.

Temeljita študija o zatekanju slovenskih mobilizirancev v domačo, slovensko vezano besedo prihaja do naslednjih ugotovitev:

1. Tudi med slovenskimi mladeniči in možmi, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko, je obstajal upor proti okupatorju slovenske zemlje na način pesmi. Umetelna ali še tako neobogljena je pomenila marsikomu – samemu samcatemu sredi tujega sveta in ljudi – edino možnost dvogovora v materinem jeziku.⁶⁰ Zato je ta marsikdaj potekal le v glavi, na pamet. Ni ga bilo dovoljeno prenesti na papir. Kdor je to tvegalo, se je podajal v nevarnost ne le zaradi vsebine, ampak še bolj zaradi jezika, materinščine, slovenščine torej.⁶¹

2. Okoliščine vojskovanja v nemški vojski in na tujih tleh so bile popolnoma drugačne kot doma, zato ni nenavadno, da so avtorji teh pesemskih besedil le možki.⁶²

⁵⁹ Marija Stanonik, *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami* (Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945, Poezija konteksta III, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje 1999).

⁶⁰ Podobno ohranja gibkost materinščine v svojem izražanju že dolgih petdeset let na daljnem Japonskem odličen pesnik Vladimir Kos.

⁶¹ Marjana Hanc, »Nikoli ne bom pozabil zasramovanja in pljunkov« / Mobilizirani v redno nemško vojsko. *Delo / Sobotna priloga*, 10. maja 2008, 20.

⁶² Dve ženski sta zastopani le izjemoma, na robu tukajšnje problematike.

3. Besedila, ki so se ohranila v avtentični obliki, so najpristnejši dokument tedanjega doživljanja in čutenja, in jih je najprej jemati za izraz duhovne zgodovine. Težnja po oblikovanju – kakršnem koli, na različnih stopnjah literarne kulture, celó umetniškem – v materinem jeziku sredi ognja in krvi, dokazuje vsega spoštovanja vredno hrepenenje po človeškem dostojanstvu in vztrajanje v pripadnosti domači kulturi.

4. Ni zmeraj jasno, ali je sprejeto gradivo avtentično ali drugoten vir, zato je za strokovno analizo v takem primeru najbolj varno obdelati le motiviko, medtem ko ostaja odprto, kakšno stališče imeti do oblikovanja.

5. Normalno je, da so po ustvarjalni moči pesemska besedila med seboj različne kakovosti, nekaterim avtorjem ni mogoče odrekati ustvarjalne nadarjenosti. Pravzaprav je boleče, da doslej še niso doživeli pozornosti, ki bi jo po pravici zaslužili.

6. Tu se prvič pojavljajo izjemni, predvsem geografski motivi ali jezikovne posebnosti, kakršnih slovenska literarna veda še ni evidentirala. Prej ali slej ne bo mogla mimo njih. Imenitno bi bilo izdelati zemljevid nastanka slovenskih pesmi po celi Evropi in še čéz. To bi bil enkratni dokument slovenske kulturne resistance v času fašizma in nacizma.

7. Najizrazitejša predstavnika iz vrst slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko na področju poezije sta Karel Starc in Milan Šoštar. A medtem ko je prvi poln intelektualnega dvoma, je drugi navezan na epsko tradicijo, ki je v novih razmerah prevzela vlogo dnevnega poročanja. Postal je brigadni kronist, vrabec, vrabček.

III. PESNJENJE SLOVENCEV OD ITALIJANSKE ZASEDBE SLOVENSKEGA OZEMLJA PO RAPALSKI POGODBI LETA 1920 IN SLOVENSkih MOBILIZIRANCEV V ITALIJANSKO VOJSKO V DRUGI SVETOVNI VOJNI 1941–1945⁶³

Za slovensko prebivalstvo, ki je po prvi svetovni vojni z rapalsko pogodbo leta 1920 pripadlo Italiji, so se hudi časi izza prve svetovne vojne kar nadaljevali. Slovenska beseda je bila prepovedana. Fašisti so na okna uradov, izložb, gostiln in drugih javnih prostorov lepili plakate, da se morajo Slovenci odreči materinščini. Goriški nadškof Francišek Borgia Sedej ter tržaško-koprska škofa Andrej Karlin in Alojzij Fogar, ki so se zavzeli za pravico kristjanov do slovenščine, so bili prisiljeni odstopiti. Že leta 1920 je v Trstu zagorel Slovenski narodni dom. »*Takrat ni bilo dobro biti Slovenec.*«⁶⁴

Najbolj neposredno prestreza tisti kruti čas tedanje pesnjenje: ne glede na to, na katero letvico v vertikalni klasifikaciji sodijo posamezne pesmi. Ves čas dolgoletnega zbiranja gradiva pri Paternujevem projektu se je izkazovalo, da je največ besedil s tistega slovenskega ozemlja, ki je zaradi poraza Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji. Primorski Slovenci so hlepeli po – marsikdaj že nebogljeno zapisani!⁶⁵ – slovenski besedi.

Čeprav je omenjena tema prav za to območje dajala še največ možnosti za prestop tedanjega političnega obzorja, se je raziskovanje disciplinirano držalo interpretacij zmagovalca v drugi svetovni vojni in tako rekoč prezrlo dve desetletji poprejšnje italijanske

⁶³ Marija Stanonik, *Slovenska pesem v tujem škornju*, Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943) in v Severni Afriki (1943–1945), Poezija konteksta IV, Mladika, Trst 2014).

⁶⁴ Ivanka Sluga-Škof, *Skozi ogenj in pepel*, Ljubljana 1999, str. 112.

⁶⁵ Dejstvo, da je fašistična oblast z Gentilijevo reformo spodrezala slovensko šolstvo, je že imelo očitne posledice.

okupacije Primorske. Kvečjemu je bila dešifrirana skrivnostna kratica TIGR (< T-rst, I-stra, G-orica, R-eka), toda danes se ve, da je OF pod vodstvom komunistične partije omenjeno, tudi z orožjem opremljeno organizacijo, doživljalo kot tekmico.⁶⁶ Glede na njegovo opredeljenost je bilo še manj možnosti, da bi za odpor proti fašizmu dalo kakršno koli uradno priznanje od njega samega drugačni nazorski usmeritvi⁶⁷ ali celo slovenskim duhovnikom.⁶⁸

Slovensko odporniško pesništvo na Primorskem nikakor ni zamejeno z letnicama 1941–1945, saj je obstajalo že veliko prej. Po dosedanem védenju se ga da razčleniti v sedem razdelkov: pesnjenje zase; pesnjenje slovenskih vojakov v italijanski vojski; pesnjenje v ilegali; pesmi članov narodnorevolucionarne organizacije TIGR, tudi obsojencev na II. tržaškem procesu; pesniki in drugi v pregnanstvu in begunstvu. Med njimi sta posebni skupini pesnice in duhovniki.

Podrobna analiza pesnjenja pod italijansko okupacijo zajema poglavja

1. Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943)
2. Simon Gregorčič in 100-letnica njegovega rojstva (1844–1944)
3. Slovenski pesnik Andrej Peršič v afriški puščavi (1943)
4. Danilo Florjančič, slovenski pesnik ob Rdečem (1939) in Jonskem (1941–943, 1945)

morju

5. Iz pesniške delavnice A. Novačana v Jeruzalemu in Kairu (1943–1945)

6. Pesem pri slovenskih prisilnih mobilizirancih iz italijanske vojske v procesu prestopanja k zavezniškim antifašističnim enotam na Srednjem vzhodu (1943–1945)

V samostojni Sloveniji je dozorel čas, da se tudi tisti, ki niso neposredno občutili fašističnega škornja, na podlagi zanesljivih zgodovinskih virov poučijo o mnogostranskem uporju proti zatiranju človekovega dostojanstva.

IV. PESNENJE PRI NASPROTNIKI KOMUNISTIČNE REVOLUCIJE IN OSVOBODILNE FRONTE

V diferenciaciji Slovencev med drugo svetovno vojno na slovenskih tleh 1941–1945 je že zelo dolgo zbrano gradivo⁶⁹ z »druge strani«: *Nasprotniki OF*. Tako je pripadajoče gradivo opredeljeno v Inštitutu za novejšo zgodovino in vsebuje vse tiste medvojne skupine, ki se niso pridružile Osvobodilni fronti, ne glede na vzrok za njihovo takšno odločitev.

Ob spominu na 50-letnico konca druge svetovne vojne (l. 2005) je bil projektiran pesemski »most«, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji. Toda sedem založb ga je odklonilo, prva zaprosena celó dvakrat. Simbolično zamišljena spravna antologija pesmi iz druge svetovne vojne, je po zaslugi tedanjega ministra za kulturo Rudija Šeliga in Francija Šalija iz Dolenjske založbe z dveletno zamudo vseeno izšla.⁷⁰ Tedaj je po polstoletnem zamolčanju prvič prišlo na dan pesemsko gradivo iz množičnega korpusa z

⁶⁶ Tatjana Rejec, *Partija in tigrovci* (medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev), Slovenska matica, Ljubljana 2006.

⁶⁷ Lučka Kralj Jerman, *Janko Kralj / Utišani in pozabljeni slovenski politik* (1898–1944), Družina, Ljubljana 2008.

⁶⁸ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (Korenine), Nova revija, Ljubljana 2002.

⁶⁹ Pri tem ima odločilne zasluge slavistka Zdenka Primožič iz Škofje Loke.

⁷⁰ Marija Stanonik (ur.) *Most*, antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji, Dolenjska tiskarna, Ljubljana 2000.

druge strani.⁷¹ V strpnem razpoloženju in prizadevanju za razumevanje drugega z obeh strani je bila predstavljena na Svetovnem slovenskem kongresu v Ljubljani, na Pedagoški fakulteti v Mariboru, Društvu Izobražencev v Trstu in domu Sodalitas v Tinjah.

V omenjeni zbirki je objavljenih 111 pesmi, od tega vsaj petdeset z druge strani, da bi bilo v skladu z zamisljivo »mosta sprave« zbirka čim bolj uravnovešena. Nekatera imena so uveljavljena, druga znana, tretja so ostala nedostopna, znana so le pod šiframi ali pa še teh ni.

Pesmi so izbrane izmed gradiva, ki sva ga nekaj let po dokončanem projektu Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo leta 1986 začeli zbirati s slavistko Zdenko Primožič sami na lastno pest in na najin račun – v želji, da bi bila podoba slovenskega človeka v drugi svetovni vojni čim bolj zanesljiva in verodostojna. Empirično strokovno gledano je to mogoče le s kompletnim gradivom z vseh strani.

Če je bilo na eni strani zbrana velikanska količina gradiva, se je treba zanj enako potruditi na drugi strani in se – tudi zaradi morebitnih primerjalnih študij v prihodnosti! – strokovno enako obdelati. Zaradi nikakršnih javnih finančnih sredstev v ta namen tega formalno ni bilo mogoče docela uresničiti. Toda vsaka pesem je dokumentirana z najinimi podatki o avtorju, nahajališču, morebitni objavi ipd.

Kljub temu sva pregledali zadevno gradivo v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja (leta 1989 preimenovan v Inštitut za novejšo zgodovino), zbirke v pokrajinskih muzejih, Rokopisni oddelek v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, slediva mu v knjigah, ki so začele izhajati po letu 1991, zelo malo, pravzaprav nič pa ga ni bilo mogoče najti v zasebnih arhivih. Ne le, da se pozna, da so morebitni avtorji teh pesmi večinoma končali še danes se ne ve, kje; tudi tisti, ki se jim je posrečilo ohraniti golo življenje, se še danes ne upajo sproščeno govoriti o tistem hudem času.⁷²

Fotokopije pesemskega gradiva so po abecednem redu avtorjev shranjene v dvajsetih oštevilčenih mapah. Po kolikor toliko zanesljivem štetju je njihovih avtorjev okrog 240 (239). Koliko je pesmi, se (nama) zaenkrat še ni posrečilo prešteti, predvsem zato, ker se v nekaterih primerih ene in iste pesmi pojavljajo na več mestih. Je pa bila že opravljena prva selekcija zbranega gradiva. Zdenka Primožič je pesmi že tudi pretipkala in po seštetih straneh nanese vsega skupaj okrog 2850 (2846) strani. Nekatero pesmi so res dolge po več strani, velikanski večini od njih pa zadošča ena (1) stran. Tako je zanesljivo mogoče trditi, da je z domobranske strani zbranih najmanj 2800 pesmi. Seveda jih je še vsaj enkrat ali celo dvakrat toliko, kar bi zneslo najmanj 5600, če ne celo 8400. Vendar so zaenkrat to zgolj statistične domneve. Upam, da bo prej ali slej tudi do bolj zanesljivih številčk mogoče priti.

Sklep

Celotna pesemska ustvarjalnost na strani zmagovalcev v drugi svetovni vojni je bila s pomočjo uradnih institucij in zavzetosti nekaterih posameznikov (Emil Cesar,

⁷¹ Veliko posameznih nadarjenih avtorjev je že prej v različnih izdajah predstavil France Pibernik.

⁷² Predvsem pa, tak je moj osebni vtis, so zadržani tudi zato, ker vsakemu povem, da sem se pred tem veliko posvečala (imenovanemu) narodnoosvobodilnemu pesništvu 1941–1945. Želim biti poštena do njih, toda ravno zaradi te iskrenosti postanejo oprezni, ali sem vredna njihovega zaupanja.

Boris Paternu, Viktor Smolej, Marija Stanonik, Črtomir Šinkovec) temeljito obdelana. Tudi pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945 in pesnjenje Slovencev od italijanske zasedbe slovenskega ozemlja po rapalski pogodbi leta 1920 in slovenskih mobilizirancev v italijansko vojsko v drugi svetovni vojni 1941–1945.

Iz vseh znanih razpoložljivih in dostopnih virov je zbrano pesemsko gradivo tudi za pesnjenje v okviru različnih skupin, ki se niso strinjale s komunistično revolucijo in z usmeritvijo OF in mimo nje ali proti njej. Morda bi bilo zbrano in urejeno gradivo iz drugega tabora med drugo svetovno vojno že dostopno javnosti, ko bi bila rešena težava, kako priti tudi do vira (Studia Slovenica, Ljubljana), ki zaenkrat ni dostopen. Zato še do danes ni niti antologije kaj šele analize omenjenega pesništva.

Literatura

Vid Ambrožič, *Žandar med cvetjem in knjigami*, Ljubljana 1998.

Vid Ambrožič, *Glas vpijočega v puščavi 1945–1959*, samozaložba G.[ordan] Ambrožič, Kamnik 2002.

Marijan Breclj, *Filip Terčelj* (Graditelji slovenskega doma – 1), Koper 1992.

Marijana Hanc, »Nikoli ne bom pozabil zasramovanja in pljunkov« / Mobilizirani v redno nemško vojsko. *Delo / Sobotna priloga*, 10. maja 2008, 20.

Alojzij Kalinšek, *Občina Cerklje na Gorenjskem med okupacijo in revolucijo*, Cerklje 2004.

Lučka Kralj Jerman, *Janko Kralj / Utišani in pozabljeni slovenski politik (1898–1944)*, Družina, Ljubljana 2008.

Boris Paternu, Poglavlje iz slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, *Slavistična revija* 20, št. 2, Ljubljana 1972, 161–180.

Boris Paternu, Poetika slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945, *Slavistična revija* 25, kongresna številka, Ljubljana 1977, 162–193.

Boris Paternu, *Slovensko pesništvo upora 4, 1941–1945*. Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, Novo mesto 1997, 1–31.

Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (Korenine), Nova revija, Ljubljana 2002.

Tatjana Rejec, *Partija in tigrovci* (medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev), Slovenska matica, Ljubljana 2006.

Ivanka Sluga-Škof, *Skozi ogenj in pepel*, Ljubljana 1999.

Marije Logar, *Po zaporih in taboriščih, na tujem in doma*. Spomini. *Borec* 41, febr. 1989, 163–209.

Marija Stanonik, Obljuba dela dolg, »Pozdravljeno trpljenje...«. Poezija konteksta I, *Borec* (revija za zgodovino, literaturo in antropologijo) XLV, št. 5-6-7 (tematska številka), Ljubljana 1993.

Marija Stanonik, »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, Poezija konteksta II, *Borec* (revija za zgodovino, literaturo in antropologijo) XLV, št. 8-9-10 (tematska številka), Ljubljana 1993. Marija Stanonik, *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami* (Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945, Poezija konteksta III, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje 1999.

Marija Stanonik, Vid Ambrožič, *Vid Ambrožič, Glas vpijočega v puščavi 1945–1959*, samozaložba G.[ordan] Ambrožič, Kamnik 2002, 5–110.

Marija Stanonik, »*Odpuščam in prosim odpuščanja*« (Zbirka Veliki Slovenci, 3), Družina, Ljubljana 2007.

Marija Stanonik, *Slovenska pesem pod tujim škornjem od dóma do puščavskega peska. Slovensko odporniško pesnjenje pod italijanskim fašizmom (1920–1943) in na Bližnjem vzhodu (1943–1945)*. Poezija konteksta IV, Mladika 2014.

2. MEDBESEDILNE NAVEZAVE PARTIZANSKIH IN DOMOBRANSKIH AVTORJEV

Uvod

»Poezija v svoji mili govoricni ni dejanje razločevanja, marveč dejanje ljubezni.«⁷³ To želi dokazati ta skromni poskus zasipanja prepada, ki tako slabi slovensko kulturno in narodno substanco. Pri tem prizadevanju nisem prva in tudi ne zadnja. Če v tu objavljenih pesmih lahko najdemo prošnjo za spravo tistih, ki so se znašli v vlogi preziranih,...

Seznanjanje s pesemskim gradivom, ki je v drugi svetovni vojni nastajalo na dveh bregovih ideološke fronte, navaja k premisleku o medsebojnem prevzemanju in vplivanju. Obdelava tega vprašanja bi gotovo razkrila, da je bila na osebni ravni poetika avtorjev, ki so bili po zunanjih – tudi političnih in vojaških okoliščinah sicer različno opredeljeni, marsikdaj veliko bližja, kot bi si bili takrat to pripravljeni priznati sami. Tudi v besedilih za vsakdanjo rabo odtlej ni več mogoče govoriti o neprehodnih ločnicah, kakor sledi iz primerjalne analize.

Medsebojni »korespondenci« dveh nasprotnih si taborov, od katerih je bil prvi zapovedano monoliten, drugi pa notranje veliko bolj razčlenjen, je mogoče slediti na podlagi karakterističnih besed.

I. PRIMER

Žitnikov *Rabelj* je konkretiziran corpus delicti,⁷⁴ saj ga izjavni osebek zaloti sredi dejanja, zaradi česar zasluži tako ime:

[...]

In razkoračil se je kakor Turek –
-in žrtvi dal od zadaj zadnji sunek,
-in iz srca privrel je vroči curek.

Potem ga je slekel in si nadel njegovo novo obleko.

A žrtev v grmu gola je ležala
in vsa krvava nemo k nebu vpila,
naj bi zločin nebesa maščevala
in naše Kajne z ognjem iztrebila.⁷⁵

Beseda je morala biti v zraku, ker se že prej izjavni osebek ene od pesmi na partizanski strani izgovarja, »mi nismo rablji, maščevalci ne, / mi le svobode si želimo« (Paternu I, 1987: 457).

⁷³ Poniž, Denis, *Pesem je punt, Stanko Janežič, Puntarji*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1988.

⁷⁴ France Verbinc, *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968, 121.

⁷⁵ Vinko Žitnik, *Rabelj, Pesmi slovenskega domobranstva*, III. /zvezek. Tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki OF.

II. PRIMER

Slovenčev koledar za leto 1943⁷⁶ je pod psevdonomimom Stana Vinšek objavil pesem *Dom*. Začne se z vprašanjem: »Kaj je dom, moj dragi, ti ne veš?« Sledi mu pet štirivrstičnih kitic (Stanonik 2000: 91). Navedeno vprašanje je – izpustil je le nagovor: »moj dragi« – uporabil za naslov besedila *Kaj dom je, ti ne veš?*, borec Ivanc v Stenčasu ene od vojaških enot Gubčeve brigade.⁷⁷ Prvi verz obeh pesmi je popolnoma enak, medtem ko so naslednji trije verzi pri Ivancu že sorazmerno samostojni. Začetki verzov se še zgledujejo pri odkriti predlogi, v njihovem nadaljevanju pa se avtor osamosvoji.

Dom je kraj, ki vedno nate čaka...
dom je kraj, kjer v zibeli ležiš,
kraj, poln radosti, veselja,
kraj, ki zanjga se boriš.

V drugi kitici sta prvi dve vrstici popolnoma enaki, tretjo in četrto pa je Ivanc zapel popolnoma po svoje.

Beseda je o domu: »Zanj se vname straška bitka / s tujimi sovragi.« Tretjo kitico predloge je novi avtor obšel, enako je zanemaril zadnjo, peto iz objavljene pesmi v *Slovenčevem koledarju*. Pač pa se dá najti povezavo še med četrto kitico iz predloge in tretjo v Ivančevi predelavi. Predvsem v moški rimi: *prst-an / d-an* pri objavi v *Slovenčevem koledarju* in *partiz-an / br-an* pri Ivancu.

Kaj je dom, to dobro ve
naš Slovenski partizan
zanj in vso zemljo našo
se postavil je v bran.

Pod istim imenom je bilo besedilo objavljeno leta 1944 tudi v *Tovarišu*⁷⁸, prav tako glasilu Gubčeve brigade, le da z nekaterimi pravopisnimi spremembami. A tu nam gre za opozorilo predvsem o vplivanju ali prevzemanju gradiva z različnih interesnih bregov.

III. PRIMER

O tem drugem bi se že dalo govoriti v naslednjem primeru. Vinko Žitnik je v *Slovenčevem koledarju* leta 1941 objavil *Budnico novih dni*.⁷⁹ Besedilo vsebuje sedem trivrstičnih kitic in na koncu dodatno vrstico z velelnikom: *pojdimo, bratje, sestre, v svoje cilje!* Očitno se je besedilo zdelo ustrezno za ponovno objavo, kakor kaže ohranjen arhivski tipkopis v ovojju Pesmi slovenskega domobranstva.⁸⁰ Vendar je v reaktualizaciji doživelo nekaj sprememb. Prvič, naslov je sedaj spremenjen v *Budnica naših dni*. Morda se je to zgodilo po volji avtorja samega. Predvsem gre za zamenjavo klicaja z dvopičjem.

⁷⁶ Stana Vinšek, *Dom, Slovenčev koledar 1943* (Koledar Slovenca, Slovenskega doma, Slovenčeve knjižnice, Domoljuba, Bogoljuba, Obiska), 115. Nahajališče: *Arhiv Slovenije* [odtlej: AS], referat II, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁷⁷ Ivanc, 3. četa, *Stenčas*, glasilo III. bat. IV. S.N.O.U.B. 'Matija Gubec', leto I, št. 3, [1944], naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, Tisk, NOB, fasc. S₁₆-I-P/430.

⁷⁸ Ivanc, 3. bataljon, *Kaj dom je, ti ne veš?... Tovariš*, glasilo IV. SNOUB 'Matija Gubec', št. 15, januar 1944, 4. Nahajališče: AS, referat II, fasc. T₂-I-P/467.

⁷⁹ Vinko Žitnik, *Budnica novih dni, Slovenčev koledar 1941* (Slovenec, Slovenski dom, Domoljub), 100.

⁸⁰ AS, referat II, DMBR, fasc. 289/IV, III. (zvezek).

Opuščeni so naglasi, ki so v prvi objavi zelo skrbno postavljeni. Česar ni mogoče spregledati, je, da se je politkomisar Doro iz Belokranjskega odreda⁸¹ krepko naslonil na Vinka Žitnika, kakor pove primerjava obeh besedil. Z naslovom *Klic partizana* je sicer hotel zabrisati sledi k izvorniku, a podrobna analiza jih nedvoumno odkrije. Začetek prvih kitic je pri obeh enak, prav tako tretja vrstica, medtem ko je v drugi vrstici:

ožárimo temo, da dan zasije (Žitnik) : *Razsvetlimo temo, da dan nam zasije* (Doro)
poskušal biti partizanski avtor samostojnejši. To se kaže tudi pri upoštevanju velikih začetnic. V drugi kitici je začetni glagol *Razdénimo* (Žitnik) zamenjan z *Razderimo* (Doro), kar bi se dalo razložiti, da je prvotni glagol za njegov občutek deloval starinsko. Zelo pomemben razložek je v drugi vrstici te kitice, kjer semantična sprememba pokaže nazorsko razhajanje:

oklénimo se božje roke zvesto, (Žitnik) : *Oklenimo se puške zvesto* (Doro).

Tretja Žitnikova kitica je v smislu z gledovanja zanemarjena, pač pa je spet upoštevana četrta kitica njegove pesmi. Da se je Doro zavedal, kaj dela, dokazujeta njeni prva in druga vrstica. Nedovršna glagola *Prepájajmo ... / osvájajmo...* (Žitnik) je spremenil v dovršnega: *Prepojimo ... / Osvojimo...*, medtem ko se je v tretji vrstici izkazal samostojnega: *o vztrájajmo, da vsa se bodo vnela!* (Žitnik) : *Dokažimo, da je le skupnost plodna!* (Doro).

Peto Žitnikovo kitico je pustil ob strani, prav pa mu je prišla šesta kitica iz obravnavane predloge, na katero se je naslonil pri peti kitici svojega besedila. Njegov prvi verz v njej je mogoče oceniti celo za boljšega kot v izvorniku:

Zapíčimo do pekla vse mejnike (Žitnik) : *Globoko zasadimo naše mejnike* (Doro)

Druga vrstica je ostala enaka, medtem ko se v tretji vidi, da hoče novi avtor poudariti ravno vojaški boj:

Prikličimo v prihodnost dni velike! (Žitnik) : *S puško priklíčimo dneve velike!* Enako

ravna tudi v zadnji kitici, medtem ko se na dodatno, sklepno vrstico pri Žitniku ni oziral.

Usmériimo korake za resnico,
Napériimo puščice v zlo, nasilje,
Podériimo zid, ki duší pravico –
Pojdimo, bratje, sestre, v svoje cilje!
Pohitimo do resnice,
Namerimo puške v zlo in nasilje,
Z odločnimi koraki zastopajmo svoje cilje!

Navedena primerjava dokazuje močno navezanost partizansko uglasenega besedila na predloženo besedilo z domobranske strani.

IV. PRIMER

Še bolj je taka opora očitna v naslednjem primeru: V brigadnem glasilu *Tomšičev glas* je Slavko Sluga pod imenom Justi objavil pesem z naslovom *Naša zvezda*,⁸² ki je v bližnjem sorodu s sonetom *Naša rešitev*, objavljenem v *Domoljubu* leta 1943 pod kratek Sl. Lj..⁸³ Prvi vrstici v obeh besedilih se razločujeta po tem, da je Justi »izpustil«

⁸¹ Doro, politkoma. 2. četa II. bat. *Strelec*, periodično glasilo Belokranjskega odreda leto I št. 3 [1944], 10. Nahajališče AS referat II, Tisk, NOB, fasc. S₁₆-I-P/433.

⁸² Justi [= Slavko Sluga], *Naša zvezda*, *Tomšičev glas*, glasilo I.SL.N. U.BR = Tone Tomšič = št. 8, 20. jun.[ij 1943], 12. Nahajališče: AS, referat II, Tisk NOB, fasc. P/462-I-T₂.

⁸³ Sl. Lj., *Naša rešitev*, *Domoljub* 56, dne 19. maja 1943, št. 20, 10.

časovni prislov *Ko*, kar je novemu besedilu v prid. Tudi v ločilih je nekaj sprememb. Druga štirivrstičnica pri obeh pesmih se prav tako razlikuje v rabi vélike začetnice, tretja vrstica pa doživi odločilen idejni premik, kjer je religiozna razsežnost pesmi iz *Domoljuba* nadomeščena s socialno:

Spomin na Mater božjo ga prevzame (Sl. Lj.) : *Spomin na ubogo ženo ga prevzame* (Justi).

Zadnji vrstici sta si popolnoma enaki. Novi avtor pa se oddalji od predloge v drugem delu besedila, saj ne pristane na sonetno obliko, ampak sta pri njem tudi zadnji dve kitici štirivrstični. Na začetku tretje se še nasloni na predlogo

Ko vojna čaša polna je do roba (Sl. Lj.) : *Ko krute vojne čaša polna je do roba* (Justi), v drugi ostane od zglada le samostalnik trpljenje, v tretji pa, presenetljivo, v nasprotju s predlogo, ki je bolj kolektivna, zoži svoj interes na družinsko problematiko:

Pred nami vstaja rožnata podoba (Sl. Lj.) : *pred mano moje je družinice podoba, ki na svobodo čaka s hrepenenjem..* (Justi).

Za enako načelo zamenjave gre v prvi vrstici zadnje kitice. *Domoljubu* ustrezno je, da se njena prva vrstica nanaša na religiozno izročilo: *Srce prečisto, naše bo rešenje!*, medtem ko se partizanska objava sklicuje na komunistični simbol: *Zvezda rdeča naše bo rešenje!* Naslednji vrstici sta si pri obeh besedilih popolnoma enaki, le da je pri Justi dodan še pridevnik *lepši*: ... *boljša, lepša podoba*, v nadaljevanju pa je enaka le zveza *ново življenje*, ki je na partizanski strani definirana kot *svoboda zlata*.

V. PRIMER

V ljubljanski kasarni
leži poklapan
in bridko razmišlja
en bel domobran

V kočevskih gozdovih
leži poklapan
in bridko razmišlja
en star partizan.

Ablast je zgubljena –
ne vrne se več!
Po Švabih udriha
zavezniški meč.

»Je zmaga zgubljena,
ni upanja več!
Oh, kam bom zdaj zbežal,
Ko vse je že preč?

Je plehka menaža,
slab nemški je lon
oh, kaj bi še šparal
svoj zadnji patron? (1941–1945)

Je slaba menaža,
Še slabši je lon,
Le zase zdaj šparam
Še zadnji patron!«⁸⁴ (1944)

(Paternu 1987 I: 127).

Besedili se dobesečno ujemata le 2. in 3. vrstica in delno 4., 5., 6., 9., 10., 11 in 12. vrstica. Samo v rimi sta si enaki 8. vrstici iz obeh besedil. Med obema navedenima

⁸⁴ –, Po »Straži ob Jadranu«, *Za blagor očetnjave*, št. 224, Novo mesto, v četrtek 17. avg. 1944, naslovna stran.

Prim. *Slovensko domobranstvo*. Leto I, št. 3, 31. VIII. 1944, strani ni navedena. Nahajališče: AS, referat II fasc. 6, Tisk: Nasprotniki NOB. *Ljubljanska pokrajina* DMB 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 27. Doroteja Lešnik, Gregor Tomc, *Rdeče in črno*. Slovensko partizanstvo in domobranstvo, Ljubljana 1995.

pesmima je očitna interferenca. Prva in tretja kitica kakor v lupini varujeta sporočilo druge, ki je bolj izvirno. Vprašanje je le, na kateri strani je besedilo nastalo in dala možnost drugi, da jo je po svoje predelala. Žal za pesem na partizanski strani ni konkretne letnice niti objave, kaj šele nastanka besedila. Oba, »en star partizan« in »en bel domobran«, jadikujeta in se pritožujeta nad slabo hrano in plačo in (ne preveč zares) mislita na samomor, je med njima bistvena razlika. Prvi pripisuje drugemu izgubljeno oblast, drugi pa njemu izgubljeno zmago. In če upoštevamo psihološko načelo projekcije, oba s tem največ povesta o sebi oz. o taboru, ki ga zastopata.

VI. PRIMER

Med drugo svetovno vojno je bila na strani revolucije zelo priljubljena pesem Vladimirja Nazorja v čast maršalu Titu:⁸⁵ »*Kar bilo je pod pepelom v naših srcih plaho skrito, / v kres mogočen je raznetil / naš tovariš Tito, Tito. // Speljal razne je potoke / v eno strugo zmagovito, / in ustvaril silno reko / naš tovariš Tito, Tito. // Presejal je našo moko / skoz rešeto in skoz sito, / kruha novega nam mesi / naš tovariš Tito, Tito.*« Dolenjski domobranci so pesmi dodali še eno kitico in si dali duška: »*Svet postavil je na glavo, / poskrbel, da vse razbito / je, prevratni kolovodja / naš tovariš Tito, Tito.*«⁸⁶ Ta namiguje na Titovo ideološko vlogo v drugi svetovni vojni, medtem ko je druga verzija v prav tako dodani 4. kitici hudomušno natolcevanje na vojaški poraz: »*Je pobrisal iz Drvarja / a ostalo ni prikrito, / da brez hlač zbežati moral / naš tovariš Tito, Tito.*«⁸⁷

Na drugem mestu so se na pesem *Tovariš Tito* odzvali s parodijo nanjo brez dlake na jeziku. Za tiste, ki so jih učili gledati ga v najlepši luči, so morala biti osupljiva temu popolnoma nasprotna in rezka stališča: »*Kar je lopovov bilo kje / v našem rodu dolgo skrito, / vsem obljubil je korito / robijaš naš Tito, / Tito! // Točil našo kri v potokih, / zraven se smehljaj je zvito: / »Boljševizem v obrokih...« / komunist naš / Tito, Tito! // Ves naš narod bi uničil; / ljudstvo je do grla sito / vsega, kar je govoril / prerok lažni / Tito, Tito!*«⁸⁸ V drugem primeru je pripev v treh kiticah malce drugačen: »*robijaš Broz, / Tito, Tito.*« // »*komunist Broz, Tito, Tito.*« // »*prerok Broz, / Tito, Tito.*«⁸⁹

VII. PRIMER

Staro pesem *Sirota jaz okrog blodim / ubog ciganski otrok /...* je poveljnik kurirske postaje TV-1 Ludvik Kukavica v gozdovih pod Krimom leta 1942 priredil za partizanske namene in jo pod naslovom *Po gozdu jaz okrog blodim* objavil v samostojni zbirčici. V objavi iz leta 1968 ima pesem naslov *Primorski partizan* s pripombo, da je različica stare primorske ljudske pesmi.

⁸⁵ V slovenščino jo je prevedel Mile Klopčič. Prim.: – , *Tovariš Tito, S. O. F. Smrt Osvobodilni fronti*, št. 2, 10. avgusta 1944, 4.

⁸⁶ – , *Tovariš Tito, Za blagor očetnjave*, glasilo III. Bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 83, Novo mesto, v torek 7. marca 1944, [2].

⁸⁷ – , *Tovariš Tito, Mi gremo naprej*, št. 5/1, 2. VII. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁸⁸ – , *Tovariš Tito, S. O. F. Smrt Osvobodilni fronti*, št. 2, 10. avgusta 1944, 4.

⁸⁹ – , »Maršal« in njegova NOV. NUK, rkp, sign. B 2297 (letak, popisano na obeh straneh).

Primorski partizan

Po gozdu jaz okrog blodim,
od doma sem pregnan;
ker ljubim ves slovenski rod,
postal bom partizan.

Visoke gore, temni gozd
so partizanu dom;
v njem svobóde srečni dan
morda dočakal bom.

Požgali so mi rojstni kraj,
odgnali drage vse.
Bogvé, če jih še videl bom,
morda že v grobu spe.

Al' ena misel še živi,
da narod vstaja spet.
Na vzhodu zarja že žari,
prihaja novi svet.⁹⁰

Moja pesem

Slovenske matere sem sin
od doma sem izgnanec,
ker ljubil svoj slovenski rod
postal sem domobranec.

Slovenska mesta in vasi
so domobrančev dom,
a v njih svobode srečen dan
gotovo včakal bom.

Požgali so mi rodni krov,
odgnal drage vse,
Bog ve, če jih še videl bom,
morda že v grobu spe.

A ena misel mi živi,
da narod vstaja spet
svobode zarja že žari,
prihaja novi svet.⁹¹

Iz medsebojne primerjave besedil se vidi, da se pri obeh še zmeraj dá lepo prepoznati palimpsestno prvotno besedilo. Od njega je najbolj predelana prva kitica v domobranski varianti, seveda zato, da bi se ločila od partizanske. V nadaljevanju pa so razlike zelo izenačene, saj se obvezno razlikujeta le v tistih vrsticah, ki se nanašajo na istovetnost in pripadnost v drugi svetovni vojni nasprotnih si taborov na slovenskih tleh.

Sklep

Vinko Hafner leta 1943 v sonetu *Dražgoše* uporabi sintagmo »*krvavi jezdec*« (I, 1987: 358), ki jih Tine Debeljak v *Veliki črni maši za pobite Slovence* barvno razčleni v »rjave«, »črne« in »rdeče oz. »rdeče-krvave« in iz njimi simbolizira vzroke slovenske medvojnne tragedije (Kalin [= Debeljak] 1949: 155–156, 168).

Navedene primere vplivanja in snovnega prevzemanja, kakor tudi poetike, je mogoče jemati res za strogo strokovno vprašanje. Po drugi strani pa so kljub deklarativnemu raz-ločevanju in najhujšemu nasprotovanju njihovih nosilcev dokaz, da so bile vojna resničnost in usode posameznikov v njej veliko bolj življenjsko prepletene in povezane, kot se to dá dojeti iz dnevnih parol in enostranskih izjav.

Avtor, o katerem pri drugih pesmih ne daje vtisa, da bi se prej družil s partizani, jim na koncu občuteno zapoje: »Podrla si sovražne vse trdnjave / svobode prapor zdaj vihra, / svobodi zdaj gradimo dneve Slave, / in nova kri se toči iz srca. // Nekje spe v

⁹⁰ Vir: *Partizanske pesmi*. Zbral in uredil Josip Ribičič, Borec, Ljubljana 1968, 43.

⁹¹ – *Moja pesem, Za blagor očetrnjave*, št. 92. Novo mesto, v četrtek, 16. marca 1944, naslovna stran. = *Tolminski glas*. Leto I, št. 2. 22. julija 1944, 2 (varianta). = *Za blagor očetrnjave*, št. 197. Novo mesto, v soboto (15.) julija 1944, naslovna stran. = *Slovenec*, št. 165, 21. julij 1944, 2. = *Mladim srcem*, 19. 10. 1944 (zapisano s svinčnikom), 14. = S. O. F. – *Smrt Osvobodilni fronti*, št. 7, 25. oktobra 1944, 3.

zemlji mrtvi partizani, / rasti so naše žive korenine, / o noč in dan tovariši so z nami, / čuvarji zvesti vrelcev globočine.⁹²

Za znamenje dobre volje je razumeti povojno objavo dveh pesmi v opusu narodno-osvobodilnega pesništva 1941–1945 (Paternu III, 1996) zaradi nemškega napada na partijsko šolo v Cerknem⁹³ po krivem likvidiranega tržaškega duhovnika Lada Piščanca.

⁹² Anton Seliškar, brez naslova: Nekje so v zemljo položili (Karirast list, s svinčnikom, Vir: avtorjeva hči Tončka Šuštar, Vrhnika.

⁹³ Boris Mlakar, *Tragedija v Cerknem pozimi 1944*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2001.

3. SLOVENSKI PASIJON 1941–1945

Uvod

V prvem razdelku so v kolikor mogočo smiselno celoto združeni pasijonski motivi iz korpusa Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945, ki so ga pod vodstvom prof. dr. Borisa Paternuja zbirali študentje takratne ljubljanske slavistike, začenši leta 1970. Drugo stran zastopajo le besedila iz antologije *Most* (2000). Malo jih je, a z duhovno razsežnostjo značilno mehčajo kruto realnost.

Sveti maši, ki je po teološki opredelitvi nekrvavo ponavzočenje Jezusove daritve na križu za odrešitev sveta in za kristjane najsvetejše opravilo na zemlji, je posvečen drugi razdelek z dvema ustreznima primeroma, medtem ko je pri tretjem ostala le lupina, ki na nekaterih mestih meji na blasfemijo.

Tretji razdelek tematizira slovensko tragedijo po koncu druge svetovne vojne, kakor jo je doživljal v njej sam udeleženi dr. Tine Debeljak, slavist, kritik, pesnik, pisatelj, prevajalec, urednik, velik človek in Slovenec (Janežič 2009: 210–214) in objokuje »vse pobite Slovence«, za katere je upesnil znamenito *Veliko črno mašo*. Ta vsestransko večplastna pesnitev je v slovenski književnosti zagotovo največji in najpomembnejši tekst na témo druge svetovne vojne. Pojem se navezuje na krščansko liturgijo, ki je bila v navadi do novih sprejetih cerkvenih dokumentov o preureditvi liturgije na II. vatikanskem koncilu. Po II. vatikanskem koncilu 1962–1963 je črno barvo liturgičnih oblačil nadomestila vijolična in libere po mašah za rajne oz. pokojne niso več v navadi.⁹⁴ Delo je bogato ilustrirano z lesorezi akademske slikarke Bare Remec, ki se je tedaj skrila pod ime K. Mirtiča.⁹⁵ Njeni osnutki zanje so Tineta Debeljaka tako presunili, da je leta 1955 pripravil iz njih za objavo likovni album z naslovom *Kyrie eleison / Slovenski veliki teden* in jih opremil z lastnimi pripisi v verzih.

I. KALVARIJA

Koroška pesnica Milka Hartman je napisala pesem *Veliki petek*, v kateri tematizira svojo stisko ob krivični razdelitvi slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni. Oblikovana je kot molitev – meditacija ob Kristusovem trpljenju, vendar tako, da sta njen začetek in konec spojena z usodo njenega naroda: »Krist, na križ so Te pribili, / plašč pa Tvoj / so si rablji razdelili / med seboj. // Te na križu sramotili – / si molčal... / V grob Te temni

⁹⁴ Danes ima črna maša popolnoma drugačen pomen: »glavni ritual satanističnih skupnosti in privrženecv satanizma.« *Splošni religijski leksikon*, Modrijan, Ljubljana 2007, 217.

⁹⁵ Ali je zgolj naključje, da v prvem delu izpisanega imena preberemo: mir?

položili / Ti si vstal! // Gledamo Te, Vsemogočni – / Ti naš čas... / v jutra zor velikonočni / zbudi nas!» (Stanonik⁹⁶ 1973 >⁹⁷: 2422).

Podatkov o nastanku Pogovora s Križanim Jožeta Šerjaka ni. Objavljen je bil v Salezijanskem vestniku aprila leta 1941. V tistem času strašna vojna še ni pokazala pravega obraza. Omenjeni pogovor deluje nekako abstraktno, še brez prave osebne prizadetosti izjavnega subjekta, kakor je razumeti iz besed Križanega: »*Glej, kako trpim! / Kaj sem ljudstvu storil, / da na križ me je pribilo / in roke, noge mi z ostrimi žebli ranilo, / te moje usmiljene roke, / ki z njimi hotel sem ves svet objeti / in na vroče bratovsko srce prižeti?*« (Stanonik 2000: 159).

V bogati pasijonski motiviki mladoletna izgnanka Uršula Tomše zasluži ime ne le religiozne pesnice rustikalnega tipa, ampak tudi laične misijonarke v izgnanstvu. Njene pesmi zvesto sledijo dogajanju cerkvenega leta tako, da se sicer spominja ustreznega ravnanja doma, hkrati pa daje primerne spodbude v duhu krščanske vere sotrpinkam v izgnanstvu (Stanonik 1993: 232). Prav tako izgnanka Kristina Makuc je leta 1944 v Sarajevu zmogla doživeti velikonočno veselje: »*Krist je vstal!*« sporočajo »*sonček*«, »*ptiček mal'*«, »*potoka bistri val*«, »*ponižna vijolica*« // *Raduj se zdaj, / grešni človek, tudi ti, / odrešen si, / saj, / Krist je vstal!*« (Stanonik 2000: 164).

Vsa druga besedila upesnjujejo posamezne dele iz Kristusove kalvarijske daritve le metaforično – za čim večjo nazornost človekovega trpljenja med drugo svetovno vojno. Bolniško sestro iz partizanskih vrst doživlja duhovnik, ki so ji ga poklicali pred ustrelitvijo, »*kot Kristus / a / pred Pilatom*« (Žabkar 1981: 33). »... *iz trnja ste nam venec spleli ... / iz zmerjali Sciavi ribelli*« (Stanonik 1973 >: 1533) se pritožuje primorski Slovenec. Bolj razširjena je primera trpečega Kristusa, ko se nanaša na izgnance. Mati toži za njimi: »*Šest sinov je v svet odšlo, / ... šest trnov se zabodlo je v srce / šest težkih muk na dušo palo*« (Ocepek 1979: 446). Tako je tešil lastno bolečino izgnani duhovnik Joža Vovk: »*Vam, bratje in sestre izgnani, / ki vas težijo okovi, / ki so vas bili v obraz, / ki so vam pljuvali v lice, / ... / ki so vas do nagega slekli... / vam, bratje in sestre v trpljenju in upanju, / naj bo posvečena ta pesem!*« (Stanonik 1973 >: 2249). Podobno oblikuje ta motiv drug avtor: »... *Strgali raz vas obleko, / teptali, bičali telo...*« (Troha 1974: 155), le da se nanaša na padle partizane na Golobarju. Za talce, ki so jih gnali na Ulako, je Magda Stražišar-Magduška našla podobo: »... *Kot Kristus na Oljsko goro / po bregu so speli molče*« (Razdrih 1973: 147). Sledi peta postaja križevega pota, ko Slovenec v italijanski vojski zve, da sta »dva brata mrtva, dom gori / ...« in zapiše v svoj verzificirani dnevnik: »*Kot Simon vzamem križ na rame / neploden zdi se mi obup...*« (Lorger 1991: 73). Izgnani sin pa prosi za mater: »*Pomagaj, poprimi Cirenece, da malo počila in svoje bi umirila zlato srce*« (Kostevšek 1972: 192). Golgota je primera za usodo slovenske matere sploh (Stanonik 1973 >: 1391). Še celo sodelavci partizanov v zaledju so si pridobili priznanje: »*Kot KRISTUS trpijo terenci sedaj...*« (Božič 1976: 290). Večkrat se pojavi zveza »nositi križ« (Troha 1976: 93, 105), seveda v različnih glagolskih oblikah. Ob križevem potu pa imata dva koroška Slovenca dva izvirna domisleka. Prvi vabi gosposvetski zvon, naj zvoni k upanju, »*da križev pot*

⁹⁶ V oklepajih so navedena nahajališča, od koder so izbrana besedila, medtem ko so njihovi razpoznanani avtorji praviloma omenjeni v obravnavi. Veliko pa jih je seveda popolnoma neznanih.

⁹⁷ Puščičasto znamenje pomeni, da je avtorica gradivo zbirala še naprej, po dokončani diplomski nalogi, vse do oddaje doktorske disertacije *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945* leta 1991.

naš kmalu bo končan« (Stanonik 1973 >: 2488), in pri tem stoično ugotavlja: »Res težav je polna usoda ta, / ki nam je zdaj naložena. / Da moramo jo tu nositi, / križev pot za dom hoditi.« (Stanonik 1973 >: 2439). Drugi koroški Slovenec, mobiliziran v nemško vojsko, na mrzlem severu doživlja vojne pohode kot »mrtvaški sprevod brez krstev«. To je »Naš križev pot, človeških zmot!...« (Stanonik 1973 >: 2457). »Ni prav nakladat drugim žrtve / ... // Prav bi bilo križa se otresti / saj težko je bit' tujcu vdan, / pa luža se ne da prebresti, / zastoj načrt je vsak kovan,« tuhta v podobno brezupnem položaju primorski Slovenec v italijanski vojski (Lorger 1991: 88). Jetniku v Mauthausnu polaga avtor v usta jobovsko tožbo: »... polno telo zgnojenih uljes ... // ... zbit in ubit, / saj nosil težek sem kamen, / kakor Krist križ, / le da breme mojih se ramen / ponavljalo je petdeset viž« (Stanonik 1973 >: 1346). Očitno je, da je pesem, iz katere je tukajšnji odlomek, pisana kot vložnica, saj nabrekli slog dokazuje, da doživljanje izjavnega subjekta v njej ni pristno, je pa seveda zunanje učinkovito in sugestivno.

Že Otona Župančiča (Smolej 1971: 130–131) je presunila gotska podoba za ranjence: »Mama, glej ga, Kristusa, / za nas izkrvavelega!« (Pestelj 1974: 146). Vinko Šumrada je kot vložnico napisal pesem v spomin devetih otrok očetu, ki je šel kositi travo za živino, da bi najmlajši imel mleko. Pri tem so ga prestregli Italijani in doživel je strašno smrt: »Pismarjev drhal na križ raztegnila je / Kristu telo, / a meni pravica je rimska zabila / žebelj v glavo« (Stepančič 1973: 46). Na Marijo pod križem spominja motiv užaloščene matere ob sinovem grobu: »In tedaj sem zopet pred križem obstala, / ,saj ni mi žal, sem šepetala, / ,ni mi žal, da sem tebe / sin edini žrtvovala!« (Razdrih 1973: 35). *Pieta* (Kostevšek 1972: 159) pa je naslovil Dušan Mevlja pesem, v kateri prvoosebni izjavni subjekt drži v naročju umirajočega tovariša.

Mlada Vida Brest se ob smrti talcev prav tako navdihuje ob Kalvariji: »Nikomur niso nič storili, / le dom ljubili so gorko, / pa vendarle so jih umorili, / kot Krista farizeji so« (Stanonik 1973 >: 406); »kri jagnjet je zemljo pojila« (Stanonik 1973 >: 288), je zaječalo neko drugo srce. Kdor ve, da je Kristus najčistejše žrtveno jagnje za rešitev človeka in človeštva (Strle 1988, Balthasar 1986), razume tudi visokost pravkaršnje podobe. Padlim tovarišem je preprosta kmečka roka med druge vsakdanje verze vkovala naslednji diamant: »S srcem smo vam mi zvonili, / s solzami vam mi kropili, / zemljo ste vi blagoslovili, / ker ste krvavi pot potili... / Saj križan tudi ti si bil / odrešenik sveta, nedolžen grenki kelih pil, / trpljenja in gorja« (Stanonik 1973 >: 642).

Veliki petek in njegova liturgika sta v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 odmevna tudi v usodi celotnega naroda. V čem je pravzaprav jedro vseh stisk, nedvoumno razkrije naslednja misel: »Kakor da čas na razpelo razpet je / in ni roke, ki bi ga snela« (Stanonik 1973 >: 1018) – »svet« je »mučeniško razpet / na kljukast križ« (Stanonik 1973 >: 526). Če je ta podoba morda za koga preabstraktna, je naslednja bližje Bogu, a hkrati ljudem, čeprav je izrečena v seliškarjevsko ekspresionističnem stilu: »Nekdo je roke na križ razprostrl, / sredi Evrope je Krist spet umrl / ... / Sredi Evrope stoje strašna vešala / za človeško pravico in dobre ljudi... / na teh naših križih še Bog se solzi (Stepančič 1973: 44). Miha Klinar je v dno duše zaskrbljen: »Kakšen bo konec / imel tale začetek: / na črni in žalostni / veliki petek / so našo besedo / na smrt obsodili, / na črni in žalostni / veliki petek / so kot božjega sina / na križ jo pribili, / na črni in žalostni / veliki petek / smo s križa jo sneli / in v srca jo skrili« (Stanonik 1973 >: 284). In nadaljujejo se personifikacije, ker pa je Jezus tudi božji sin, hkrati pobožanstvenje. Zelo lep primer te vrste je: »Domovina, ves krvav, opljuvan je tvoj sveti obraz« (Božič 1976: 370).

»Venec trnja jo opleta« (Božič 1976: 541) je podobno motiviran verz, ki se vsebinsko morda nanaša na bodečo žico ob meji ali okoli okupirane Ljubljane, pri tem pa obzirno zbuja asociacijo na Kristusovo trnjevo krono. Na njenem križevem potu ni domovini – Kristusu prihranjeno ničesar: »O, domovina moja, kdo te na križ je razpel? / ... / O, domovina moja, na križu razpeta« (Razdrih 1973: 94) se trgajo kriki Marički Žnidaršič.

Na drugi strani se brez zadrege prepletata judovsko-kriščanska in komunistična motivika: »Bičan in opljuvan ves / slovenski narod dvigne / k puntu trdo pest« (Stanonik 1973 >: 18). Tudi on prestaja svojo Golgoto (Razdrih 1973: 176): »Že nekdaj je slovenski narod padal, / padal, pa je zopet vstal / in velike žrtve krvaveče / na oltar svobode je dajal« (Šerak 1974: 12).

Ob šmarnici zasanja primorsko dekle, ki je že dolgo prestajalo fašizem na lastnih tleh: »Ponesla narodu trpečemu / bi beli cvet, / ki bičan je, izmozgan, / do krvi izžet. // Da zbrisan bil bi težki greh, / da bi po temnih suženjskih nočeh / moj narod vstal k soncu in lepoti, / v življenje novo / svobodi naproti« (Samoiniciativno, Leban 1974 >: 25).

Smiljan Samec najprej potoži nad človeka nevrednimi razmerami v koncentracijskem taborišču na Rabu, potem z bridko ironijo pokaže na vzroke tamkajšnjega životarjenja: »O, slepi rod človeški, ki v veljavi / ter dostojanstvu si do dna ponižan / in v žalostni usodi dvakrat križan! / Ne le, da tujec klet s peto te davi, / še lastni brat po krvi in jeziku / za kost plačila izdaja te krvniku!« (Stanonik 1973 >: 1431).

Drug avtor se ob refleksiji o svojem narodu sprašuje: »Mar nisi še do vrha Golgote prispel, / se nisi bičal, postil, bil in končno križal? / Se morda nisi bil dovolj ponižal, / da po vstajenju hrepeneti bi ne smel?« (Stepančič 1973: 195). »Kar gledam po ječah, / to krik je strahote. / Tu narod je bičan... / ... ej, to so strahote, / ko vedno mu smrtna tam sapica piha. // Mi svet se usmili teh ran bolečine, / Slovencem priznaj že pravico življenja« (Pestelj 1974: 55) skuša prebuditi vest okolja ogorčeno pero. »... naš narod – kot Krist na razpeli – / še niže sklonil je glavo v boli neskončni« (Stanonik 1974 >: 925). Ema Muser je v koncentracijskem taborišču Ravensbrück oblikovala epsko pesnitev Kalvarija. V njej so posebno ekspresivni naslednji odlomki. Za vasjo tri mogočne lipe, a danes so spremenjene v križe: »Postave tri / bičane, opljuvane, / z bodečim trnjem kronane / na križih zdaj vise. / V sredini pa na križ pribit / visi ubogi narod moj, / ki izdajalcev kruti roj / za Judeževe srebrnike / je tiranu ga prodal, / ga bičal, pljuval in teptal. / Na levo mu pravico so pribili, / na desni resnico sveto so umorili. / ... / v satanskem triumfu zdaj se vesele, / plešejo, divjajo, pojejo, kriče, / da greh bi svoj prevpili. / Naj se rogajo, se vesele, / saj kmalu bo končalo se / peklensko to veselje. / Zakaj s križanjem končano je trpljenje, muke, bičanje, / ki ga moral je prestati / ... / zakaj križ najlepši je porok, / da sledilo bo vstajenje, / ... / Vstal prerojen bo narod moj, / vstali v veličini vsej / tudi zvezdici vodnici, / pravica in nje sestra resnica, / ... / Že trga se oblakov težkih stena, / veliki petek jemlje že slovo, / slovenska duša vstaja prerojena, / ponosno dviga narod moj glavo« (Tropenauer 1976: 142). Res prihaja olajšanje: »Kalvarijo svojo narod naš je imel / in dneve prebridkega trpljenja. / A zdaj mu rešitve je žar zažarel, / napočil mu dan je vstajenja« (Pestelj 1974: 294). V pokrajino je zarisana večna podoba trpljenja (Smolej 1971: 207): »Ob poti križ visi / med cvetjem počrnel in tih,« je motiv iz Minattijeve pesmi Tovarišu-talcu. »Sredi tožne Benečije« pa je Leva Svetka-Zorina navdihnilo Znamenje ob cesti: »Žalostnih oči negibno / na ljudi mimoidoče / Križani strmi. / Krona trnova pokriva / nagnjeno glavo; glej, kako so dolgi žebli / neusmiljeno prebili / belo mu roko! / K nogam nepoznana roka

/ mu spoštljivo položila poljskih je cvetov / s plaho se, pobožno kretnjo / mu odkrivajo vaščani / z njiv hiteč domov« (Smolej 1977: 306).

Manj neposredno, umetniško pa morda celo bolj učinkovito je kalvarijska motivika predstavljena v obliki tihožitja in žanrske pesmi: »Vse, kar je od vasi in ljudi ostalo, / je črn križ in bog z odstreljeno roko« (Stanonik 1973 >: 1286). »Glej čevlja kos, / nekdo je bos. / Glej, lonec zbit, / v kamenje skrit. / In Krist ožgan, / v pepel steptan. / Pa mati sedem žalosti, / plameni so jo zlizali« (Stanonik 1973 >: 2116). Od vsega hudega se pojavita dvom, nevera: »Poslednjikrat družina dom zdaj gleda, / zaman ozira mati se v razpelo, / a Krist je mrtev, njegova lica bleda / izražajo srce okamenelo... / Slovensko ljudstvo s svoje zemlje mora, / pravici zanj na svetu ni prostora« (Stanonik 1973 >: 842). Toda ali ne trpi enako kot ljudje tudi On: »sovražnik zažiga slovensko vas. / V krikih pokolja ni slišati zvona, / le vpitje vojakov: / Porco Slovena, porca Madona! / Kristus na steni se je snel z žeblja, / zlomljen je utonil v krvava tla. // Dina, dona, dina don, / joče kliče viški zvon... / Ljudje izpod Rima, sosedje Boga / pijejo, pojejo okoli gorja« (Primožič 1991: 132). Da je še vedno eno s trpečimi, nam zagotavlja naslednji odlomek: »Na griču je križ in Krist na njem / še vedno visi zablodelim ljudem. /... / In z nami gre Krist in nam šepeta, / kdaj čaša trpljenja bo spita do dna. / Sramotno mi je na križu viset / in biti le tarča zlorab in zmed. // Mi sneli te bomo s križa, naš brat. / Z nami korakal boš v našo pomlad. / Le naprej skozi blato, dež in temo, / saj kmalu bo jutro svetlo prišlo« (Kostevšek 1972: 298).

II. MAŠA

Uršula Tomše je v zboru tukajšnjih avtorjev neprekosljiva v izražanju ljubezni do doma, slovenskega jezika in Tistega, ki nam, po krščanskem verovanju, podarja vse, kar imamo. Le s tega vidika je mogoče prav zaslutiti, kaj so ji, po dolgem času, pomenile pobožnosti v materinščini in predvsem maša (Stanonik 1973 >: 1954–1956).

Da ni bila le ona prikrajšana zanjo, je mogoče sklepati po ravnanju Hansa Ogrisa, ki je leta 1943 sestavil *Mašno pesem* (Stanonik 1973 >: 2441–2442). Gre za besedilo z vsemi predpisanimi mašnimi deli: *Vstop, Slava, Vera, Darovanje, Svet, Po povzdigovanju, Obhajilo, Konec*. Kot izgnanec je najbrž tudi on pogrešal svete daritve in jo z omenjeno pesmijo v duhu ponavzočil tako, da je imel pred očmi predvsem prošnjo za zunanji in notranji mir in lastni narod. Žlahtna hvalnica Bogu Očetu se izteče v sklep: »O neizmerna sreča ta, / ko sprejme duša Jezusa. / Pomlajena in pokrepčana / ter z božjo milostjo obdana. / Mirno med vabljeni stopa svet, / v zavesti, da je božja spet! // Glej Gospod premilostljivo / na to ljudstvo zaupljivo, / ki tu po rokah svečenika / zdaj darovalo ti je Sina. / Daj še blagoslov sedaj nam svoj / da le vedno bli bi narod Tvoj!« (Stanonik 1973 >: 2442).

Obliko maše je sprejel za zgled v ciklu svojih pesmi France Klinar-Kladivar. Morda je delavsko okolje Jesenic, kjer je prebival, vplivalo, da se je bolj kot drugi avtorji iz opusa slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945 ukvarjal z vprašanjem razrednega boja, vendar precej samosvoje. Filozofijo zgodovine in upora povezuje s še skoraj mračno erotiko. Njegovo izražanje je pogosto čitalniško nabreklo in hkrati ekspresionistično razviharjeno. S tem se loči od tedanje splošne poetike, ki je zahtevala hitro pisanje in še hitrejše umevanje. Pesmi z naslovi *Veliko opravilo, Vstopil sem... Pristopil sem... Moj greh ... Hvalnico pojem... Beseda, Verujem... Darujem... Povzdigovanje... Vigilije, Poročni psalm* v avtorjevi tipkopijski zbirki niso razporejene po tem vrstnem redu, kot da bi avtor hotel zatajiti alegorijo, s katero razvija lastno odločitev za narodnoosvobodilno

gibanje, ker da je njegov smisel človekovo preoblikovanje iz individualne kategorije »jaz« v skupnostno kategorijo »mi«. Ta alegorija naj bi bila *Veliko opravilo* – maša – na kar napeljuje tudi besedišče iz tega cerkvenega obreda v naštetih pesmih. Sveže deluje že s predstavljeno zamisljivo in metaforiko; kdaj pa mu oblikovalna moč popolnoma popusti. Izjavni subjekt v pesmih si je privzel vlogo duhovnika in govori v svojem imenu in imenu množice: »*Pristopil sem pred daritve oltar, ki jo mašuje ubogi narod moj*« (Stanonik 1973 >: 143). Največji greh, ki se ga je treba izpovedati, je izdajstvo, katerega je kriva sebičnost. Nato poje hvalnico smrti iskanja jaza pri ljudeh, ker ga je z velikimi žrtvami nadomestila zavest skupnosti, »mi«. V *Besedi* sporoča, kakšen bo evangelij v novem času. Govoril bo o zgodovini trpljenja in upora človeka. V *Veri* izpoveduje svoj življenjski in svetovni nazor. Veruje v moč duha in dela, zaveda se »*prerojevanja*« in »*presnavljanja*«. Pri morali je odločilna sodba skupnosti. Pri *Daritvi* daruje kelih neizmerne trpljenja in gorja v dar Skupnosti. »*Kri v množicah prelita je temelj življenja, neusahljivi vir za velikega sožitja mir*.« (Stanonik 1973 >: 304). Iz tega sledi *Povzdigovanje*, ki je jarko ogledalo človekovega napuha: »*Glejte, naše Vstajenje je vžžarelo v škrlatu krvi, / na darovanju žrtev tisočih Golgot smo vstali mi, / vstala Beseda človeka pesti*« (Stanonik 143). Kot da bi pred sabo ugledali tisto značilno Leninovo fotografijo. Avtor zapoje tudi *Poročni psalm*, ki je zanosni spev svobodi in narodu. Za njegovo osvobojenje uporabi motiv svatbe. »*Prisluhnite vriskom svatov zelenih gozdov! / prisluhnite petju veselja in godbi mogočni! / v živem zelenju in bajnem okitju cvetov / bliža sprevod se poročni, //... moj dom na stežaj je odprt in vanj lije maj ves dehteč in cvetoč; o nocoj praznoval svojo poročno bom noč. // ... Nevesta prišla je...*« (Stanonik 1973 >: 870). Svatje so partizani, poročni sprevod njihove čete, ženin je narod in nevesta svoboda. Z dekletovim hrepenenjem po poroki smo začeli tale razdelek, s poroko – na metaforični ravni – ga končujemo (Stanonik 1993: 253–254).

III. SLOVENSKI VÉLIKI TEDEN

Zunanji povod za izid likovnega albuma *Kyrie Eleison / Slovenski veliki teden* (1955)⁹⁸ je bila desetletnica spominjanja na »*najstrahotnejše slovenske usodnosti v Vetrinju*«, ko se je tamkajšnji ostanek slovenskih beguncev po drugi svetovni vojni odločil posloviti od domovine. Posvečen je spominu

- »vseh nasilnih žrtev, zadanih nam od okupatorjev na slovenski zemlji
- kakor tudi v [koncentracijskih in drugih] taboriščih na njihovih tleh;
- vseh od domačih prevratnikov v času najglobljega ponižanja domovine pobitih,
- po vojni v množicah zaklanih,
- od sodišč slovenske nečasti na smrt obsojenih,
- in skozi temnice jetnišnic in prisiljenega robstva v umiranje pahnjениh;
- vseh, daleč v tujinah od bolečin domotožja umrlih;
- še posebej vseh mučenih smrti slovensko ustvarjajočih kulturnih delavcev iz našega duha«,

pri čemer je posebej omenjen pisatelj Narte Velikonja, ki je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo 25. junija 1945 (Remec / Debeljak 1955: Posvetilo⁹⁹).

Tine Debeljak v spremni besedi izrecno poudarja, da prva pozornost v njej velja

⁹⁸ Izdana je bila v 300 oštevilčenih izvodih. Faksimile prve izdaje je leta 2015 ob 70-letnici konca druge svetovne vojne izdalo Muzejsko društvo Škofja Loka.

⁹⁹ V skladu z zamisljivo, da gre za likovni album, stran v publikaciji niso oštevilčene.

»izredno ekspresivnim« »risarskim zasnutkom« Bare Remec. To želi poudariti tudi naslov, ki je na preprosto vezanih platnicah natiskan črno, kakor so znotraj tudi vse njene risbe.¹⁰⁰ Za njihovo skrbno komponirano »književno razstavo« jih je izbranih enajst (1 + 3 + 3 + 3 + 1), katerim je dodano prav toliko skrbno strukturiranih pesmi. Izhodiščna na prvem mestu s samostojnim naslovom *Veliki petek 1941* je dvokitična (4 + 3 vrstice) s prošnjo v latinščini: *Kyrie eleison!* [Gospod usmili se] / *Christe eleison!* [*Kristus usmili se*] / *Kyrie eleison!* [Gospod usmili se] in se konča z vabilom: *Molimo!* Enako zunanjo zgradbo ima zadnja pesem v ciklu z odrešenim naslovom *Vstajenjska nedelja*, le da se namesto klica k molitvi konča vzhičeno: *Aleluja!* Okvir iz obeh omenjenih pesmi oklepa notranjih devet pesmi, ki so vse dvodelne: 4 + 2 vrstici. Razdeljene so v tri cikle, katerih naslovi so zaporedne prošnje, znane iz uvodne pesmi:

Kyrie eleison!
Christe eleison!
Kyrie eleison!

Pri vsaki od treh pesmi v posameznem ciklu se konča s tisto prošnjo, s katero je naslovljen cikel. Tako dobimo izjemno premišljeno prepleten venec, ki ga ni mogoče imenovati sonetni, toda vsaka prošnja od njih se ponovi petkrat in njihov seštevek dá število sonetov v sonetnem vencu. Za naslov uvodne pesmi *Veliki petek 1941* je izbran dan, ko je Hitlerjeva Nemčija napadla prvo Jugoslavijo. Križani je prispodoba za Slovenijo, slovenski narod: »Eli! Eli lama sabaktani!¹⁰¹ / Žolča, kisa nič več ne izpljune. / Sulica ga skoz srce presune. / Pade glava mu k odprti rani. // Sonce trešči v zemljo. Ubiti zvon. / Pod Slovenijo gre votel don. / Odpira grob se? – čez previs visimo! // Kyrie eleison! / Christes eleison! / Kyrie eleison! // Molimo!« Umetelnosti zunanje zgradbe kdaj pretehta njeno izrazno moč.

Naslov prvega cikla treh pesmi je znova prošnja: *Kyrie eleison* / *Gospod usmili se*. Prva pesem tematizira okupacijo slovenskega ozemlja iz zraka in izza sosednjih držav, le da madžarski okupator ni neposredno omenjen: »*Sonce razleti se. Smrti seje. / Mesta rušijo ujede iz zraka. / Na kolena vrglo je vojaka. / Hudourni vdor raztrgal meje. // S tankom gazi sveta tla Tevton. / Zad se plazi rimski legijon. / Kyrie eleison!*« Druga pesem se osredotoča na grozodejstva italijanskih fašistov in otok Rab, ki »je bil najstrahotnejše italijansko taborišče za Slovence, kjer so v stotinah umirali dnevno od gladu« (Debeljak 1955): »*Požarov vrisk: Eviva Mussolini! / Obešajo živ sad na hrastov kljuko. / Debla ovita so v človeške muke. / Vrste vdov – stebri solzni v črnini. // Pograde rabske prazni glad – ciklon¹⁰² iz krčem pleše laški gramofon. / Kyrie eleison!*« Še hujša so nemška koncentracijska taborišča, razčlovečena do skrajnosti in v njih smrt neusmiljeno kosi: »*Heil Hitler! – krik, ki strelja nas iz gnusa, / selijo vasi se v žic ograde. / Pada trup čez trup na trupov sklade – / čeznje gre krvavi škorenj Prusa. // Matere vpijo iz smrtnih zon: / vseh ras podčlovek! Biblijski škorpion! // Kyrie eleison!*«

Naslov drugega razdelka je *Christe eleison!* / *Kristus usmili se*. Že prva pesem v njem se nanaša na povojne poboje in se začne zelo realistično, naturalistično: »*Roka k roki, noga k nogi speta – / goni jih hudič kot polh v dupla. / Trnov cvet pokril bo trhla trupla. /*

¹⁰⁰ Medtem ko so Debeljakovi verzi z velikimi tiskanimi črkami tokrat v rdeči barvi.

¹⁰¹ Avtorjeva opomba: »Eli, Eli... – Gospod, Gospod, zakaj si me zapustil!«

¹⁰² Avtorjeva opomba: »Ciklon = vihar«.

Kri njih src – gor naših vrela sveta. // Slednji v breznu trup – laokoon.¹⁰³ / Slednji v domu up – vdih kot z ikon.¹⁰⁴ // Christe eleison!« V pesmi omenjena dupla so pač brezna in »laokoon« prispodoba iz grške mitologije za magnetena mrtva telesa v jamah. Naslednji pesmi se že soočata s posmrtnimi ostanke po slovenskih gozdovih: »*O lobanje, preko host razsute, / z bratsko stisnjeno pestjo razbite! / Le zvonite nam, ne odzvonite / preko vseh celin obe polute! // Praprot žanji odkrit: kaj veš, kdo vzgon / je silni rasti? Šipkom beli vonj? // Christe eleison!*« Kaj se ve, katera praprot je križ človeškemu telesu, ki gnoji njene korenine. In med, ki ga nabirajo čebele na tako zraslem cvetju?! »*Šipkov beli vonj po domovini, / praprot silna – križ jim na grobove. / Sladek plod čebelam za medove. / Grenek up brezupancem edini. // Angel – sel, ki ga pošilja O n, / v večno luč jim vžiga nebosklon. // Christe eleison!*«

Za tretji cikel spet mašna prošnja pri nekdanji latinski maši: *Kyrie eleison / Gospod usmili se*. Zadnje tri pesmi avtor posveča lastni in usodi številnih slovenskih beguncev. Vsak s svojo bolečino se odpravlja v svet – pogorišča, propadle ljubezni, dete ne bo nikdar deležno materinega mleka: »*Moj svet kot dom moj – kup pepela. / Ubit je ljubi moj, moč mojih sil! / Preden grem, naj objamem še to bilj: / ona – jaz – ne bova več cvetela! // Grud boli me... vrč, nalit zastonj: / nikdar dete ne bo seglo ponj. // Kyrie eleison.*« Zgarane kmečke matere, ki so se kdaj odpravile le na romanje, si te poti ne zmorejo predstavljati drugače: »*Mati naša – težke ji stopinje: / v srcu ogljenine sina, doma, / v culi z grunta prst – gre kot da roma / čez Ljubelj¹⁰⁵ k vseh Materi v Vetrinje.¹⁰⁶ // Mi za njo: ugrabljenci treh con.¹⁰⁷ / Rožni venec – tajnost mrtvih spon. // Kyrie eleison.*« Zanje ni srečne zvezde in »sovražna sreča« (Prešeren 1962: 87) jih priganja k slovesu od stare celine. Ali je Vladimir Truhlar tu dobil navdih za naslov zbirke *V dnevih šumi Ocean* (1969)? »*Svet se odpira nam kot ocean. / Vali žit nam bodo – vod valovi. / V zemlji trdno ostali so grobovi – / mi pa z doma v svet... še v svet naprej... Cigani. // Brod nas trese kakor prej kamijón. / Naših zvezd ni v zvezdah milijon. // Kyrie eleison!*«

Debeljakova vera je neizmerna. Kljub vsem preizkušnjam *Vélikega tedna* zaupa in čaka na *Vstajensko nedeljo*. Poroštvo zanjo so številni padli. Iz njihovih strtih src klije cvetje, ki bo ozdravilo strahotne rane: »*Naših zvezd na nebu ni tujine. / Ne v temi, ki je čez dom razpeta. / V grob poglej: iz ran kosti že vzcveta / cvet pri cvetu v goščah domovine! // Triglavska roža.¹⁰⁸ Ubitih src zagon: / Krist je vstal! – velikonočni zvon / domov nas kliče že čez morja tuja: // Kyrie eleison / Christe eleison / Kyrie eleison // Aleluja!*«¹⁰⁹ Ali je ta »triglavska roža« Marija, Roža Marija?!

¹⁰³ Avtorjeva opomba: »Laokoon = antična oseba, znana po kiparski skupini, predstavljajoča ga z vso družino v mrzlem objemu kačjih repov, stiskajočih jo do smrti.«

¹⁰⁴ Avtorjeva opomba: »Ikona = bizantinska sveta hišna podoba.«

¹⁰⁵ Avtorjeva opomba: »Ljubelj = prelaz iz Kranjske na Koroško, čez katerega so bežali izseljenci.«

¹⁰⁶ Avtorjeva opomba: »Vetrinje = koroška Marijina božja pot, kjer so taborili domobranci, preden so jih Angleži pognali v smrt v domovino.«

¹⁰⁷ Avtorjeva opomba: »Tri cone – angleške, amerikske in francoske zasedbene oblasti v premagani Italiji, Avstriji in Nemčiji.«

¹⁰⁸ Avtorjeva opomba: »Triglavska roža – po slovenski veri izleči tudi smrtno rano.«

¹⁰⁹ Pojasnila nekaterih besed, predvsem za manj razgledane bralce in otroke, rojene v tujem svetu.

Sklep

Deset let je bilo preteklo od krvavega pomora slovenskih domobrancev, a solze njihovih najbližjih na tujih tleh se še niso posušile.

O tem priča likovni album *Kyrie Eleison / Slovenski veliki teden* (Buenos Aires, 1955), ki je nekakšen povzetek *Črne maše / za pobite Slovence* (Buenos Aires, 1949).¹¹⁰ V obeh kongenialno sodelujeta Tine Debeljak z besedilom in Bara Remec z ekspresionističnimi linorezi in risbami, ki čakajo na oceno likovno kvalificiranega in doživljajsko subtilnega peresa, medtem ko besedili razčlenjuje spremna beseda k veličastni pesnitvi, ki jo je bralcem na slovenskih tleh prva ponudila založba Karantanija (1990), ob 70-letnici konca druge svetovne vojne pa založba Družina (2015).

Tu je priložnost za primerjavo grafične podobe obeh publikacij: zelo premišljeno so izbrane bela, črna in rdeča barva. Pravzaprav je vsaka knjiga črna na belem.

Pri Debeljakovi prvi samostojni objavi v tujini je tudi zunanost platnic vsa žalno črna, le okrajšan naslov *Črna maša* je izpisan rdeče. Enak napis se ponovi na hrbtu knjige, zadaj pa je narisan rdeč križ. Notranja stran obeh platnic je enako rdeča, tako da se vsebina pesnitve koplje kakor v jami, rdeči od krvi!

Pri likovnem albumu sta platnici zunaj in znotraj asketsko beli, le naslov KYRIE-ELEISON je v navpičnici izpisan črno, zadaj pa priimka avtorjev REMEC-DEBELJAK; ne skrivata se več s psevdonimom. Toda rdeča barva je razpršena na cel Veliki teden. Vsa besedila so izpisana z njo. Še vedno je barva trpljenja. Kakor za nov vdih – vzdih! – se črno na belem ponovijo le vzkliki: KYRIE ELEISON / GOSPOD USMILI SE; CHRISTE ELEISON / KRISTUS USMILI SE; KYRIE ELEISON / GOSPOD USMILI SE. Toda tudi *Vstajenjska nedelja* je izpisana rdeče. Zato je rdeča barva tokrat tudi barva ljubezni, Božje, odrešenjske ljubezni.

Viri in Literatura

Balthasar von Urs, Hans, *Živeti iz poslednjih globin*, Ognjišče, Koper 1986.

Cajnkari, Stanko, *Očenaš / Potopljeni svet*, Mohorjeva družba, Celje 1990.

Debeljak, Tine = Jeremija Kalin, *Črna maša / za pobite Slovence*, z uvodom in pojasnili založnik ... , z lesorezi in linorezi K. Mirtiča tiskanimi z izvorniki, Svobodna Slovenija, Buenos Aires, 1949, 220 strani. Dodatno besedilo: Marko Jenšterle; ponatis SZS Karantanija, Ljubljana 1990.

Tine Debeljak, *Črni Kamnitnik / Loma Negra*, Družina, Ljubljana 2003.

Enciklopedija Slovenije 12, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

Pibernik, France, Debeljakova Črna maša kot pesnitev izjemnih razsežnosti, *Delo / Književni listi*, 2. 8. 1990.

Pibernik, France (ur.) *Jutro pozabljenih*, Mohorjeva, Celje 1991, 51–53.

Pahor, Boris, *Knjiga o Radi* (Dnevnik 2009–2011), Cankarjeva založba, Ljubljana 2012, 166–169.

Prešeren, Francè, *Pesnitve in pisma* (Kondor 25 in 35), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.

Remec, Bara / Tine Debeljak, *Kyrie eleison / Slovenski veliki teden*, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1955.

Rozman, Francè, *Konkordanca Nove zaveze*, DZS, Ljubljana 1997

Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995, Nova revija, Ljubljana 1996.

¹¹⁰ V obeh primerih je naslov dopolnjen na notranji strani.

Smolej, Viktor, *Slovstvo v letih vojne 1941–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 1971.

Smolej, Viktor, Iz vere v življenje, *Znamenje* VII, 1977, 308.

Stanonik, Marija, Krščanska motivika v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 in izpoved vere slovenskih talcev (Poezija konteksta II), »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, Ljubljana 1993, 277–309 = *Borec* / revija za zgodovino, literaturo in antropologijo XLV, št. 8-9-10, Ljubljana 1993, 1095–1177.

Stanonik, Marija (ur.) *Most* Antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji, Dolenjska založba, Novo mesto, Ljubljana 2000.

Strle, Anton, *Vem, komu sem veroval*, Družina? , Ljubljana 1988.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze / slovenski standardni prevod, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997.

Wierzyński, Kazimierz, *Olimpijski venec*, prevod in uvod Tine Debeljak, Bibliografije pomembnih osebnosti s Škofjeloškega 3; Loški razgledi (Doneski 20), Škofja Loka 2009.

Žabkar, Lojze, *Brevir moj v travi*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981.

NAGOVARJAJOČE VRSTE DOMOBRANSKEGA PESNJENJA

1. BUDNICA

Uvod

V izrednih vojnih razmerah ima budnica¹¹¹ predvsem propagandno funkcijo: bolj ali manj prijazno ali zahtevno prigovarja, poziva, kliče k vključitvi v lastne vrste. Gradivo je kolikor mogoče razvrščeno kronološko, vendar ne za vsako ceno, ker želi biti med seboj povezano tudi logično.

Vinko Žitnik je morda prvi, ki je še pred začetkom druge svetovne vojne na slovenskih tleh – izšla je v *Slovenčevem koledarju* 1941 – objavil kakršno koli budnico: »Udarimo, naj se zdrobe okovi, / ožarimo temo, da dan zasije, / ustvarimo si nov red v dobi novi« in jo končal s pozivom: »pojdemo, bratje, sestre, v svoje cilje!«¹¹² Ali je imel takrat že jasno predstavo o »novem redu« in lastnih »ciljih«?

I. NOTRANJA DIFERENCIACIJA

Iz nekaterih tukajšnjih besedil je v taboru proti Osvobodilni fronti, ki jo je leta 1941 ustanovila in nato bedela nad njo Komunistična partija Slovenije,¹¹³ nedvomno očitna notranja diferenciacija. Čisto mogoče, da se »pravda stara« tu ne navezuje le na daljno preteklost slovenskih kmetov, temveč tudi na politično opredeljenost¹¹⁴: »Pobratimi, vkup stopimo / pod zastavo pravde stare, / enodušno prisezimo, / da izženemo – barbare. [...] Bojno pesem si zapojmo: / Dro, Slovenci, vsi na meje! / Krvnim bratom prerojenje, / Kliče v četo nas udarno / mlado Novo pokolenje!«¹¹⁵

Kakor na več mestih pričajo bridki spomini nanje,¹¹⁶ so se posebno po kapitulaciji Italije jugoslovanski četniki samozavestno udomačevali na primorskih tleh. Tudi

¹¹¹ Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941–1945, = *Borec* 47, št. 538–539, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana 1995, 145–151.

¹¹² Vinko Žitnik, Budnica naših dni, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenčev koledar* 1941, 100.

¹¹³ Jasna Fischer (& al.; ur.) *Slovenska novejša zgodovina* I, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, 608–614.

¹¹⁴ J. Fischer (& al.; ur.) *Slovenska novejša zgodovina*, 612: »Edina skupina, ki je bila izključena iz OF, je bila Nagodetova Stara pravda.«

¹¹⁵ Kocelj, Pobratimska, *Pobratimi* II, št. 9, Ljubljana, 18. 5. 1942, 2.

¹¹⁶ Radoslava Premrl, *Moj brat Janko-Vojko*, Slovenska matica, Ljubljana 1992.

naslednje besedilo ni nastalo v njihovih vrstah, a so si ga prisvojili; menda v smislu borbene tigrske¹¹⁷ tradicije: »Čujete krike gorja po Primorju: / *Istra nas čaka, Goriška in Kras. / Bratje, svetlika se na obzorju, / strnite vrste, bliža se čas! / Kmalu pokliče nas Trst in Gorica, / – divje odmeval bo krik sred noči – / in maščevana bo Bazovica: / zarji krvavi nebo zažari!*«¹¹⁸

Najbolj slovesna javna domobranska prisega vpričo nemških okupacijskih oblasti je bila izpeljana 20. aprila 1944 v Ljubljani, bile pa so tudi v manjših krajih.¹¹⁹ Na katero od njih – če sploh katero – se sklicuje tukajšnje besedilo? »*Slovenski domobrancji legionarji / Le eno smo prisego zvesto dali: / 'O Bog, le Tebi bomo zvesti stali, / Vodili boj in kačo striji v kali!' / Enotne strnjene so naše vrste. / 'Napad in zmaga!' geslo je junakov, / 'Sovruga biti, tolči prek okopov, / Ker last slovensko si lastiti hoče!' / In mož, ki nikdar ni zapustil narod, / Voljan prevzel je mesto vojskovodje, / Odrešil zemljo in slovenski zarod. / 'Junak, heroj, ki vodiš bitke naše, / A misliš le na druge, glej obljube, / Ki so jih Tebi zveste čete dale.*«¹²⁰ Na domobranski strani se ni gojil kult osebnosti kakor v partizanskih vrstah, toda tukajšnja pesem se klanja enemu od njenih. Ime v pesmi ni omenjeno, domneva se lahko marsikoga, kar bi morala potrditi zgodovinska raziskava.

Ali je res ženska (Emilija Kovač) avtorica pesmi *V boj*: v boj za rodno grudo in domačo pesem, »za sveto zmago«: »*da ded ne koplje se v solzah, / otrok v krvi ne izdihne, se dviga krik: / 'O Bog ohrani domovino našo, / naj pesem vzdrami srca vsa, / za rod slovenski, za Boga.*«¹²¹ Čeprav ima biti udarna, je budnica marsikdaj preveč splošna, saj so njihovi avtorji bili pod dvojnimi pritiskom. Kakor vpričo nemškega okupatorja niso smeli javno gojiti in poudarjati slovenske samo-zavesti, tako si zaradi ogibanja neposrednim konfliktom s pripadniki OF niso dovolili trdega stališča do njih: *Dvigni se ... / Dvigni se rod moj / iz sužnjih nižin, / zbudi se rod moj, / kliče ti sin! // Na skalnati gori / se z zlobo bori, / iz jutranje zarje / poji se moči. // To sin je tvoj, narod / ves sončen, krepak, / to mladi je zarod / kreposten in jak.*«¹²²

V gibanju pod vodstvom Komunistične partije Slovenije in Osvobodilne fronte mobilizacija pomeni neposredno, vojaško, fizično pridobivanje moških za vključitev v partizanske vrste in so pesmi (I 1987: 511–513; 514) o takšnih akcijah po žanrski sistematiki uvrščene v razdelek reportažnic, medtem ko v pesmi *Naša mobilizacija* na domobranski strani samostalniki pomeni spodbudo, prigovarjanje, zato je pesem budnica: »*Vstanite, bratje!*«

Bratje, za dom – puške v roke!
Volku za vrat – otmimo ovce!
Bratje za rod – bombe za pas,
bratje za križ – smrti v obraz!

¹¹⁷ Tatjana Rejec, *Partija in tigrovci* (medvojna in povojna usoda nekaterih vodilnih tigrovcev), Slovenska matica, Ljubljana 2006.

¹¹⁸ –, *Bratje četniki, Jugoslovanski Četnik*, glasilo Primorskega Četniškega Odreda Jugoslovanske vojske, št. 1, julij [19]43. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 20/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹¹⁹ Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 2003, 291–328.

¹²⁰ Jože Gajski, Slovenski vojak, *Slovensko domobranstvo*, I, št. 9, 30. XI. 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6 – Tisk: Nasprotniki OF.

¹²¹ Emilija Kovač?, *V boj*, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – Pesmi), rokopis.

¹²² –, *Dvigni ..., Naš boj*, tednik II. bataljona L. S. I, št. 4, 15. maj 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10. Tisk: Nasprotniki NOB.

Poziv v oboroženi boj je utemeljen z nevarnostjo komunizma. Le-tega metaforizira »krvava zarja«, ki »/z/a gorami vzhaja«. Že leta 1943 se tudi na tej strani v pesmi pojavi pridevnik, s katerim so sicer zmagovalci v bratomorni vojni med nemško, italijansko in madžarsko okupacijo slovenskega ozemlja med 1941–1945 po osvoboditvi na splošno žigosali premagane za dolga desetletja:

od izdajalskih rok gore naši domovi,
od izdajalskih nog drhte naši lesovi,
trohne nam bratje in sestre nepokopane,
svetinje naše vse so v prah teptane.¹²³

Karakterističen odlomek v štirih očitkih povzema bistvene vzroke za bratomorni spopad. Medtem ko se v njej zadnja vrstica posredno nanaša na verske in narodne vrednote, so v pesmi *Vero, narod branimo!* izrecno izražene. Tudi drugače je besedilo bolj udarno in smelo in versko instrumentalizirano: »*Mi slovenski smo junaki, / vero, narod branimo; / mirni naši so koraki, / v božje varstvo upamo. / Proti nam pesti dviguje / množica brezbožnikov, / cerkve, šole uničuje / dela naših prednikov. // Fantje, kvišku srca svoja, / v boj pogumno pojdemo, / zmage trajne ni brez boja, / v boj zato z odločnostjo. / Proč z morilci, ubijalci, / proč s prevaro in lažjo! / Proč z zločinci, izdajalci / proč z brezbožniško močjo! // Vsi prisegli smo zvestobo / in izbrali eno pot: / V boj za zmago in svobodo, / v boj za vero in svoj rod! / Narod naš trpi, umira, / krvavi iz tisoč ran; / noč brezbožna ga zatira, / v boj, junaki! Vsi na plan!*«¹²⁴

Ali je zgolj naključje, da se naslednja pesem začne po podobnem vzorcu? »*Mi slovenski smo vojaki ...* » Za budnico jo opredeljujejo besedne zveze: »*Vsi na plan, na plan, / [...] kliče nas usodni čas.*« Stalna motiva teh pesmi sta domoljubje (»*Za slovensko domačijo / stopamo v potrebni boj.*«) in odkrito bojno razpoloženje do »*sovraga*«. Tretji motiv je vabilo za medsebojno povezanost: »*bratje naši še trpijo, / v boj za nje mi vsi takoj. // Skupaj, bratje misli ene, / narod je slovenski klen, / naše vrste so jeklene, / kdor ni z nami, je zgubljen!*« Sledi še pripev. Tokrat: *Za slovensko domačijo, / za naš dragi dom in rod.*«¹²⁵

Da je bila ta pesem splošno razširjena, dokazuje različica besedila, ki je najbrž prvotno, saj ima avtorja (Franc Gorenšček) in naslov *Domobranska koračnica*.¹²⁶

Prav tako odločna in dobessedno nabrušena je raznovrstična (3 + 4 + 2 x 3 + 3 x 6) pesem *Zastava že razvita je*: »*morilna cev nabita je, / nabrušen bridki meč. // Zdaj puško v dlan, / in meč ob stran, / napočil je krvavi dan / Urá, na boj besneč! / Naš boj je svet in svet naš voj, / saj kliče nas na hrabri boj, / naš Bog, naš rod, naš dom! // Nezmagana mi četa smo, / brez straha in trepeta smo / Urá, med bojni grom!*«¹²⁷ Že navedeni odlomek daje

¹²³ – , Naša mobilizacija, *Naš list*, št. 4, 1943, 10. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 5, tisk: Nasprotniki NOB.

¹²⁴ – , *Vero, narod branimo! Junaki*, leto I, 1. maja 1943, št. 8, 16.

¹²⁵ – , *Mi slovenski smo vojaki, Gorenjski domobranec*, št. 11, Cerklje, 16. 11. 1944, 6.

¹²⁶ Franc Gorenšček, *Domobranska koračnica, Pesmi slovenskega domobranstva*, I. (tipkopis). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Prim. *Slovenski dom*, leto VIII, dne 14. oktobra 1943, št. 231, 2. Domobranske pesmi, *Za slovensko domačijo*, list 2. šolske skupine slov. domobrancev na ljubljanskem gradu, št. 3, leto I, 1944, 3.

¹²⁷ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69, tisk: Nasprotniki NOB. *Narodne in domobranske pesmi* [po letu 1943].

vtis, da je oblikovno pod vplivom Jovana Koseskega, ali tudi sporočilno?¹²⁸ Svetopisemsko gledano se besedilo vsekakor zgleduje po stari zavezi.

Morda je isti avtor tudi *Legionarske*, ki na pogled zaradi različno-zložnih vrstic deluje moderno, vendar je to zgolj videz, kakor priča starinsko in neobzirna prisposoba za »bratomornega sovraga«. Zadnja kitica zaradi tega izraža nelagodje: »*Naprej legionarski voj, za dom v bran, / satanski roj divja po zemlji sveti! / Premnog je grob, a narod ni še v tla steptan, / še čuti moč, / ni volja ga umreti. / Za dom in rod / ne straši smrti se nikdar / legijonar. // Naprej! Sramoto naj pomedo bojni hrum, / iz njega vrni se svobode zarja, / pridruži se, komur je kaj za čast, / pogum!*«¹²⁹

Bolj ko se je bližal konec vojne, bolj zavzeto so vabili eni in drugi v svoje vrste. Protikomunistična in obenem protipartizanska stran je spominjala na prestano nasilje: »*Domobranci, v boj za sveto stvar, / zavihral nad nami je vihar, / Nam sovražnik ruši hišo, dom, / nam pogubo nosi in polom.*« Pripev: »*domovina vabi nas, / domovina kliče nas, / v boj za sveto stvar*« v štirih kiticah ni dobesedno enak, temveč med seboj malenkostno varira.¹³⁰

»*Ne bodi cincar,*« prigovarja neodloč(e)nim še v začetku leta 1945 neznan avtor. Njegova pesem imenitno predstavlja na splošno negotovega, morda tudi preračunljivega človeka, ki ne bi nič tvegala. Izjavni osebek mu svetuje:

Vprašaj pamet in srcè,
le preštevaj vse gorjé,
ki ga kriv je partizan,
pa spoznal boš pravo stran.
Le preplezaj se čez klanec,
trden bodi domobranec.
Več ne cincaj, pusti dvom:
Vzemi puško, brani dom!¹³¹

V podobnem smislu *Omahljivcem*¹³² priporoča Vinko Žitnik, najbolj profiliran domobranski pesnik.¹³³ Že prej, vendar ni znano, kdaj, je nastala podobna pesem v značilnem širokem epskem stilu: »*Naš sveti plamen vedno više in močnejše plapola:* »*kakor zlat vihar naj plane čez obraz sveta / in vžge ga, da bo ves gorel v ljubezni ognju za Boga!*« »/O/ vi, blodeči in dvomeči, vi ugaslega srca, / privrite k njemu in se vneli boste, če le niste kamen.«¹³⁴

¹²⁸ Vendar tega nisem preverjala s Koseskega morebitnimi objavami.

¹²⁹ –, Legionarska, *Slovenski dom* VIII, št. 221, dne 2. oktobra 1943, 2.

¹³⁰ –, Domobranska, *Gorenjski domobranec*, št. 4, Kranj, 13. jan. 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II.

¹³¹ –, Ne bodi cincar, *Vipavec* leto I, št. 1, Ajdovščina, 10. febr. 1945, 3.

¹³² Vinko Žitnik, *Omahljivcem*, *Slovenski dom* X, 14. aprila 1945, 4.

¹³³ Zato bo njegovo delo podrobneje predstavljeno v posebnem poglavju.

¹³⁴ Vinko Žitnik, Naš plamen, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

Sklep

Iz leta 1944 so znane tri Žitnikove budnice, po vrsti: *Naša koračnica*,¹³⁵ *Naprej*,¹³⁶ *Našim udarnikom*¹³⁷ in iz začetka leta 1945 *Koračnica gorenjskih domobrancev*.¹³⁸

Njemu je po udarnosti in širokem stilu najbližji Nikolaj Jeločnik. Ni znano, kdaj v vojnem času je nastalo besedilo, ki se mu zaradi anaforične figure, tj. pripeva na začetku kitic: »*Borci! Junaki! / Z drznim zanosom dvignimo mlade glave!*« posreči napraviti močan vtis, kakor arkade ob vhodu v mogočno stavbo. Kaj obljublja:

Vstal je Gospod, naš Kralj! // Iz mračnih smrtnih dalj, / še včeraj ovit v meglè / sije zdaj mladi dan / in poveljučana božja dlan / rosi blagoslov / na naše gorè. //
 Iz temnih, brezdanjih noči, / še včeraj s svežo krvjo / orošenih, zdaj jutro blesti / in pesem vstajenja kipi / čez njive, poljè / tja v modro nebo. //
 Z groze in ognja in stisk / ki so razbičali našo zemljo, poletel mogočen je blisk. / Za njim pa / kot repatice ognjeni šop / drzni junaki hite ... // O žarni blisk, / ki Kristusov božji križ spet povelčal na naših si tleh, / razžigaj, razžigaj visoko nebo, / mi za Teboj / v zarje vstajenja gremo! // Kristus je vstal! / Za boj zdaj sklenimo vrste!¹³⁹

Izjavni osebek tu ni zgolj deklarativno, ampak zares, osebno prepričan, da je Kristus na njegovi strani.

¹³⁵ Vinko Žitnik, *Naša koračnica*, *Slovensko domobranstvo* I, št. , 26. X. 1944, stran ni navedena.

¹³⁶ Vinko Žitnik, *Naprej!* *Slovensko domobranstvo* I, št. 10, 14. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

¹³⁷ Vinko Žitnik, *Našim udarnikom*, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

¹³⁸ Vinko Žitnik, gorenjski domobranec, *Koračnica gorenjskih domobrancev*, *Gorenjski domobranec* št. 1, 6. jan., 1945, naslovna stran. Drugih podatkov ni.

¹³⁹ Nikolaj Jeločnik, *Borci! Junaki!* *Slovensko domobranstvo* I, datuma in strani ni, št. 16. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

2. HIMNA

Uvod

Lager himna s pristikom, da se poje po melodiji folklorne *Je bela cesta uglajena*,¹⁴⁰ je bila v domobranskem časopisu najbrž objavljena iz solidarnosti do Slovencev v nemških taboriščih.

Ali je res ali gre za propagandno gesto, da je domobranec Janko Petric, ko je bilo nekoč že dano povelje za odhod v boj, še za trenutek stekel v svojo sobo in napisal svojim fantom himno: »V zbor, slovenski domobranci! / Do neba naš prapor zavihraj, / kliče nas ljubezen domovine / kot je dede klicala nekda. // V boj za vero staršev sveto, / za ohranitev skrušenih domov, / za lepše, srečnejše življenje, / za pesem našo, / svobode gozdov. // Kri dana bo za domovino / na polje slave in časti! / Jasno zdaj gledamo v sinjino, / bodočnost naša naj živi!«¹⁴¹

V izrednih vojnih razmerah imajo himne¹⁴² ne le identifikacijsko temveč tudi mobilizatorsko vlogo. Poleg nje so simboli posameznih skupin grb in zastava.

I. GRB IN ZASTAVA

Naš znak ima v smislu grba podobno nalogo kot himna. Zato v pesmi s tem naslovom nastopa množinski izjavni osebek, ki se poteguje za »pravico«, »svobodo« in »resnico«. Pesem ni romantično sladka, temveč stvarno trda: »Naš boj krvav je in težak«: »Strt mora biti naš sovrag / in zemlja nam oteta.« Izjavni osebek se v imenu tistih, ki so se med drugo svetovno vojno odločili ostati zvesti legalni vladi v begunstvu s kraljem na čelu,¹⁴³ v boju za pravične »slovenske stare meje«, priporoča Bogu: »Naj združi bratskega duha – / Bog, vera, domovina.«¹⁴⁴

Za praporom Joška Lovrenčiča je pesem, ki v vseh treh kiticah slavi ta najbolj viden simbol skupinske pripadnosti. V prvi kitici se predstavijo domobranci kot »vojska smela, / ki v boj za Slovenijo hitela, / da bo sveto zemljo spon rešila, / jo za veke zla osvobodila.« Druga kitica časti slovensko zastavo v upanju, »da nam zmagoslavno bo vihrala, / ko bo domovina zopet vstala.« Tretja kitica je posvečena »praporu« v četi, »ki povezala prisega jo je sveta, / s tabo zdaj na svete gre branike; / strla boljševiske bo krvnike!«¹⁴⁵

Domobrankska iz Novega mesta je domoljubna pesem, ki se sklicuje na splošne etične norme: »Ljubezen v srcih nam gori, / za vero, dom in rod, / poštenja in pravice mi / čuvarji smo povsod.« V drugem delu je bojevitina in odkrito naperjena proti ideološkemu nasprotniku: »V krvave borbe mi gremo / veselega srca, / bandita v prah poderemo, / kjerkoli vid' mo ga. // Pa puška, meč in strojnica, / kako se nam poda, / na čelu pa tribarvnica /

¹⁴⁰ –, Lager himna, *Naprej zastava slave*, št. 5, SVS [= ??], prosindec 1942, 3. Nahajališče: NUK, rkp, sign. B 2338.

¹⁴¹ –, Janko Petric, domobranec in slovenski junak, *Slovenski dom*, št. 17, 28. aprila 1945, 4.

¹⁴² Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 160–171.

¹⁴³ Ivan Korošec, *Moja dolina*, Družina 2009.

¹⁴⁴ –, *Naš znak*, *Naš list*. Glasilo slovenskih legionarjev, št. 3, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 5. DMBR.

¹⁴⁵ Joško Lovrenčič, *Za praporom*, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/7; Arhiv Slovenca / Pesmi (tipkopis, kopija).

slovenska plapola. Zastava je njihov zunanji simbol, a v tretjem delu se pesem obrne vase, da bi njene pripadnike vzajemno povezala in dvignila bojno moralo: »*Prijatelji smo med seboj, / ljubezen druží nas, / nam mati je Slovenija, / mi lepi njen smo kras. // Se smrti ne bojimo mi / in ne krvavih ran, / za narod svoj dajemo kri, / ker bliža se naš dan.*«¹⁴⁶

Kako resno je bilo stališče do narodnih simbolov in kako je potekala diferenciacija pri njihovem uveljavljanju, priča besedilo, ki v skladu z domobranskimi izodišči ognjevitost zavrača nove, komunistične, simbole:

Kaj bratu Slovencu v rokah vihra?
Saj to ni slovenska zastava. –
Kladivo razbija,
srp kri preliwa,
na njej pa je zvezda krvava.

Pobili očeta, pobili so brate,
razdrta slovenska je vas.
Živino odgnali,
nazaj v gozd zbežali.
O, čujte, kdo branil bo nas?

Vstal temu zločinstvu po robu
zdrav slovenski je mladec
in dvignil svojo zastavo,
da strl bo zvezdo krvavo, –
slovenski je domobranec.¹⁴⁷

II. HIMNE

Domobranci, mi smo kres, »*kres žareči!*« je samozavestna, odločna pesem o identiteti. Avtor najprej seže v zgodovino, kaj je kres pomenil našim prednikom v bojih proti Turkom. »*Kot kremen trd je narod stal, / sovražnikom je kljuoval.*« Toda danes je domovina v še hujši nevarnosti, ker sovražnik »*vzeti hoče ji zaklad najdražji: / vere svete, čednosti, poštenja, / naklepe kuje v zvitosti sovražni, / – zaklel se je, da prej ne jenja.*« Naravno je, da nasilje rodi odpor: »*bratje, naša luč naj sveti, vžiga, / na boj naj ljudstvo in na vojno dviga; / kot eden mož naj se postavi v bran, / sovražnik mora biti poteptan!*« Zadnja kitica v pesmi z vojne in vojaške prestopi v duhovno območje: »*Z zgledom svojim mi svetimo, / z lučjo svetlo temo razpršimo. / Sveto naj bode naše življenje, / sveta naj bode naša mladost! / S pogumom sprejmimo vsako trpljenje, / junaško borimo se zoper slabost! / Naj hruje nevihta, besni naj vihar, / nikdar naj nam ogenj ne ugasne, nikdar!*«¹⁴⁸ Je motiv viharja tu spontan ali zavesten proti Borovemu klici *Previharimo viharje?*

»*Za dom in rod! Naprej zastava slave,*« se je naslonil na Simona Jenka neznani Ignotus v *Domobranskem pohodu 1944*. Mogoče je poznal ali vsaj slišal za zbirko Mateja Bora, *Previharimo viharje* (1942), ker podobno bojevito dviga glavo: »*mi bomo trdno stali*

¹⁴⁶ – , Domobrankska, *Za blagor očetnjave*, št. 260, Novo mesto, v petek, 29. sept. 1944, 3.

¹⁴⁷ [Začetnici avtorjevega imena in priimka nista berljivi], *Kdo branil bo nas!? Notranjski borci*, št. 1, 15. VI. 1944, 4. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁴⁸ – , Domobranci, mi smo kres! *Za blagor očetnjave*, glasilo III. Bojne skupine slovenskih domobrancev, 54. št. 1. II. 1944, naslovna stran.

sred viharja.« Stališče do drugače mislečih je neizprosno: »*Preklet naj bo, kdor v uri tej odlaša / na pot stopiti, koder mi vihramo!*« »*Kdor pa poziva našega ne sliši, / preklet naj bo, ker mrtev je kot kamen.*« Izjavni osebek je vse drugače mehak, ko govori o domačih tleh: »*Te zemlje svete, ki je samo naša, / nikomur na tem svetu mi ne damo.*« [...] *In kdor mordà na svoji poti pade, / omahne naj z besedo samo eno: / Tovariši, strnimo vrste mlade / za to slovensko zemljico ljubljeno!*«¹⁴⁹

Himne predvsem poudarjajo identiteto in skupinsko pripadnost. Kljub temu lahko na začetek tukajšnjega razdelka pride *Slovenski vojak* kot posameznik, ker v resnici simbolizira vse slovenske vojake v geografskih koordinatah, ki jih označujejo zemljepisni pojmi v pesmi. To so imena slovenskih rek na vseh štirih straneh neba (*Ter, Soča, Drava, Savinja, Sava, Mura*) in *Jadran ter koroške Ture* zaradi rimanja z Muro. Naslov pesmi se kot odpev ponovi še dvakrat in enkrat z vmesnim vzklikom: »*Slovenski, hej, vojak!*«. Osrednje sporočilo se opira na poetiko 19. stoletja, če je celó ne posnema: »*Za srečno očetnjavo / rad dajem kri in glavo, / da prost bo vsak rojak.*« »*Na naše meje davne / kup, čete vse pripravne – / sovrag že pada vznak.*«¹⁵⁰ Prikrito in previdno pa namiguje na za Slovence krivične meje po I. svetovni vojni in s tem na vsaj dva če ne vse štiri okupatorje slovenskega ozemlja v drugi svetovni vojni.

Leta 1944 je po zaslugi skladatelja in dirigenta Luka Kramolca izšla pesmarica *Pesem mladine*. Mogoče je bila uršulinska pesnica Ivana Kremžar – M.[ati] Elizabeta posebej zaprosena za sodelovanje v njej. Besedilo je namreč daleč pod ravniho njenih drugih pesmi, kot da je začetniško. Le prva in zadnja vrstica kolikor toliko spominjata na njeno srčno govorico: Slovenska zemlja, zemlja krasna, kristal iz božje roke [...] iz živih src in iz grobov / kropi otrok te blagoslov.«¹⁵¹

V teh pesmih ni sledu o nasprotnikih z domačih tal in pri nobeni od njih ni avtor izrecno naveden, zato je pri nekaterih težko ugotoviti, kdaj je nastala. Naslednja bi lahko že daleč pred drugo svetovno vojno v 19. stoletju; res ohranja tedanje narodno-zavedno sporočilo, da je časovno aktualna, priča njena zadnja tukajšnja vrstica:

Mi Slovenci, / mi se ne prodamo, / ker se sami, / dobro vodit znamo.
 Mi, Slovenci, / mi se ne vdamo, / ker živeti / svoje pravo imamo.
 Mi Slovenci, / mi se zdaj združimo, / da sovraga, / skupno ukrotimo.
 Mi Slovenci, / dvignimo zastavo, / v borbo vsi / za drago očetnjavo!
 Mi Slovenci, / bomo zaživel, / da potomci / nas ne bodo kleli.

Poetika je zelo preprosta s kar trojno anaforično figuro in žensko rimo, kar dela pesem spevno. K temu pripomore pripev: »*Mi se bijemo, / mi umiramo, ker živeti hočmo!*«¹⁵²

Naša himna iz te vojaške in politične formacije ne more skriti srbskega vpliva: *Pravde Bog, ki si propada / varoval nas vse doslej, / čuj molitve: bodi nada, / bodi spas*

¹⁴⁹ Ignatus, Domobranski pohod 1944. *Slovensko domobranstvo*, leto I, št. 71, 26. X. 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁵⁰ K. L., Slovenski vojak, *Pobratim* Leto II, št. 11, Ljubljana, 15. maja 1942, naslovna stran.

¹⁵¹ Ivana Kremžar – M. Elizabeta, O. S. U, Slovenska zemlja, zemlja krasna, *Pesem mladine*. Narodne pesmi in koračnice za slovensko šolsko mladino. Priredil Luka Kramolc, Ljubljana 1944, 8–9.

¹⁵² – , Mi Slovenci, *Notranjski borci*, glasilo notranjskih domobrancev, Rovte, 6. VIII. 1944, št. 5, 2.

nam še naprej!« Vzklik na koncu pa ne vojaške in politične pripadnosti: Živel general Mihajlovič.¹⁵³

Naša pesem v funkciji himne povzema, kakšne so naloge tistih, ki jo pojejo. Vprašanje zbuja le »sovrag«, edina beseda, ki se pojavlja v vseh treh kiticah. Ali se res lahko nanaša le na nasprotnika z domačih tal? V drugi kitici preseneča značajska oznaka, ki vpliva na odločitev za boj. Njemu sta v tretji kitici namenjeni prvi dve vrstici, medtem ko zadnji dve poudarjata pomen petja za dviganje bojne morale:

Hej, domobranci, v vrste stopimo,
zemljo slovensko nam branit je čast,
smrt in pogin zdaj sovragu nesimo,
ki narodu našemu pripravlja propast.

Kdor fant je slovenski in vroče krvi,
ga borba s sovragom prav nič ne skrbi,
do zadnjega diha na straži bo stal,
če treba, življenje za narod bo dal.

Nabrusimo nože, in meč zavihtimo,
pogin zdaj sovragu z vsem ognjem nesimo
in pesem zapojmo slovensko gredoč,
da dvigne pogum nam in hrabrost in moč.¹⁵⁴

Legionarska v smislu himne v treh štirivrstičnih kiticah ponazarja strumen korak, a njeno sporočilo je daleč od lahkotnega ritma. Prva in tretja kitica s figuro paralelizma membrorum:

1. Kaj legistu so daljave, / meri z lahko jih nogo /
[...]
3. Kaj legistu so težave, / meri s težko jih pestjo, / naj se tepe s komunisti, / naj terenci
streljajo.

oklepata drugo kitico, v kateri je »*puška spremljevalka zvesta / in vesele pesmi glas*«. ¹⁵⁵

»*Legist*« (< legionar) se pojavi edino tu, mogoče zaradi notranje rime: »*legist : »komunisti*«.

Avtor tukajšnje pesmi se bolj kot na literarno naslanja na folklorno poetiko v preprostem oblikovanju, sporočilno pa zgolj sledi dejstvu, ne da bi se sramoval orožja: »*Mi slovenski mladi fantje / poteptani smo bili, / narod naše je zatiral, / rešiti ga hočmo mi. // V miru preje smo živeli, / partizani so prišli, / partizanski ostri strelji, / radi nas pobili bi. // Pa je naša kri zavrela, / skupaj fantje smo prišli, / z neba jasnega kot strela, / v bran smo se postavili. // Puške naše se glasijo, / strojnice regljajo že, / domobranci se*

¹⁵³ – , Naša himna. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 27-IV. Ljubljana. Primorska. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁵⁴ – , Naša pesem, *Slovenski dom*, leto IX, št. 27, 8. julija 1944, 4.

¹⁵⁵ – , Legionarska. *Naš list*, glasilo belokranjskih legionarjev. Drugih podatkov ni, 6. Nahajališče: AS, referat II, fasc.: Ilija Alojz.

*borimo, / narod naš, za tebe le. // Prva pa med domobranci, / naša četa se bori, / ker vojaki so junaki, / komandirji, vodniki.*¹⁵⁶

Domobrantska himna iz Tolmina je, kot kaže skupinsko delo. V prvi kitici opeva naravo, v drugi namiguje na pomore z nasprotne strani: »*Kri slovenska je zavpila, kliče v visoko nebo / srce mrtvo govorilo, ne pozabte nas nikdar.*« Tretja kitica se zanaša na naravno pravo in Boga: »*Z nami bratje je pravica, z nami Vsemogočni je Bog*«. Od tod v četrti samozavest: »*Lastne vrste si preglejmo, in pokonci vsi glave, / v desni puško, v levi bakljo, in tako hitimo v noč.*« Vse kitice spremlja pripev: »*v boj, v boj, v boj za dom v boj, v boj / in sovragu kletemu smrt!*«¹⁵⁷

Himna 15 pripada najmanjši enoti v nekem vojaškem korpusu z brezkompromisno vojaško logiko: »*Juriš, naša petnajsta četa, / zmagovito naprej; / bojno geslo nam je osveta, / živel Milko, naprej, naprej! / Četa naša naj kot ognjena / strela v borbi tej besni; / z bombami v naskok osvetniška, jeklena / četa, juriš, kri za kri!*«¹⁵⁸

Borut Krtinar je edino izpisano ime v tem poglavju; njegova *Pesem soških stražarjev* se najbrž navezuje na »narodne straže«, ki so jih ustanavljali po posameznih primorskih krajih v obrambi zoper ne več italijanski fašizem, ki je bil tedaj že propadel, temveč proti partizanskemu nasilju. Da gre zanj, zagotavlja bolj mesto objave kot sámo besedilo: Po Gregorčičevem zgledu se najprej pokloni reki Soči. Množinski izjavni osebek se predstavi v perspektivni luči: »*valovom tvojim dni svetlejših smo znanilci.*« »*Veselje nam z obrazov klenih seva, / slovensko bojno pesem naše srce poje.*« Bojno razpoloženje je izraženo dovolj kulturno, le da brez orožja ne gre. »*Razpnimo jadra, puške napolnimo, [...] oblake nad Primorsko razženimo, / da bo svobodna vstala v novi čas! // Orožje naj doni in rog odmeva, / pod varstvom božje roke stopamo mi v boje.*«¹⁵⁹ Prav povezovanje orožja in Boga je bilo partizanski strani povod za pohujšanje in tudi današnjemu kristjanu glede na evangeljsko sporočilo in sedanjí cerkveni nauk sklicevanje na Božjo pomoč deluje nelagodno.¹⁶⁰ Je tu priložnost za premislek o Jezusovem napotku: »če te kdo udari po desnem licu, mu nastavi še levo« (Mt 5,39).

Pesem narodne straže je še bolj udarna in prepričana v svoj prav z zgodovinskega stališča, kar utemeljuje sporočilo, oblikovno pa prvi vrstici v prvi in zadnji kitici pesmi ter sociološko in teološko pa pripev na koncu vseh kitic:

Prišli so časi kralja Matjaža.
Dom naš je v stiski težkih nadlog,
mi smo slovenska narodna straža –
z nami je narod, z nami je Bog!

¹⁵⁶ – , Mi slovenski mladi fantje, *Narodne in domobrantske pesmi* (po l. 1943) 9. Nahajališče: AS. Referat II, fasc. 69. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁵⁷ Domobrantska četa, Domobrantska himna, Tolmin, 15. maja 1944. leta AS, referat II, fasc. F/IV, Alojz Ilija.

¹⁵⁸ – , Himna 15, *Mi slovenski smo vojaki*, glasilo 15. čete, št. 8, 18. VI. 1944, 2. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁵⁹ Borut Krtinar, *Pesem soških stražarjev, Za slovensko domačijo* (1944, Tolmin). Zbornik proze in pesmi v 1200 izvodih izdal Konzorcij »Tolminskega glasu« koncem avgusta 1944. V času komunistične revolucije v čtivo in poduk Tolmincem, 16.

¹⁶⁰ Seveda to presoja z današnjega stališča in se težko vživi v tedanje konkretne razmere.

Kar so očetje naši nas učili,
čas ne zmede nikdar nam tok:
vero in dom svoj bomo branili –
z nami je narod, z nam je Bog!

Naša prisega: zemlje slovenske
nikdar ne damo, nikdar iz rok!
Zmagali bomo sile peklenske –
z nami je narod, z nami je Bog!

Prišli so časi kralja Matjaža,
vojske njegove sliši se rog:
Mi smo slovenska narodna straža –
z nami je narod, z nami je Bog!¹⁶¹

Prav tako je povezana z »narodnimi stražami« pesem »Za Našo Zemljo«. Čeprav vabi k petju, kar je za himno nujno, si je težko zamisliti v ta namen kar osem štirivrstičnih kitic. Rdeča nit v njih je nevarnost, ki od zdavnaj preti Slovincem vzeti ta »*košček raja sred Evrope*«, kar zveni zelo sodobno. Zgodovinsko zasnovana pesem s tega vidika izrecno omenja Turke, Francoze, Lahe, medtem ko Nemce prezre in skoraj podobno trenja na domačih tleh:

Naj prapor dvigne se visoko,
in pesem zaori široko,
doni naj klic naš v slednjo vas
in združi naj v trpljenju nas.

Se moč pekla je zarotila,
da rod slovenski bo zdrobila,
da vzela zemljo nam bo sveto,
oropala deželo lepo.

Stoletja že se mi borimo,
za dom, pravico in svobodo,
se prav nikogar ne bojimo,
volkovom vsem glave zdrobimo.

Pretil je Turek nas zlomiti,
se Lah boril za zemljo našo,
nas tujc je hotel zarobiti,
Francoz želel nam mešat kašo.

Zares je lepa naša zemlja!
Ta košček raja sred Evrope.
V dolincah tro se domačije,
se v hribih žlahtna trta vije.

¹⁶¹ Joža Lovrenčič, Pesem narodne straže, *Goriški list* 1, št. 6. Gorica, dne 24. maja 1944, 2.

Kraljuje vrh Triglava snežni,
nad zemljo nam vsem drago milo,
slovenski rod prostira nežni,
se od Jadrana do severa.

Je Taljamenta stranska meja
in njej nasproti Kolpa, reka.
Vse to je tvoje, moj Slovenec,
nihče ti naj ne oporeka.

Če kdo po tem bi stegoval roko,
ga Bog kaznuje naj trdo,
in mi branili bomo vneto,
pradedov naših zemljo sveto¹⁶²

V istem glasilu in v isti številki že februarja 1945 je bila objavljena v sedmih trivrstičnih kiticah »Rudarska« pesem. Morda je avtor obeh isti. Pesem je popolnoma apolitična, pravzaprav delavska o tem, kako se rudarji odpravijo zgodaj v idrijski rudnik živega srebra: »*k molitvi v vhodu se zbero, / pod zemljo stopajo srčno. // Začne se delo zdaj povsod, / Že vrta tu, zažge drugod, / In s čela lije bledim pot. // V globine zida tam zidar, /*

Z vodo okrog leti vodar, / Z rudnino proč drdra vozar.« Delo je težko, vendar je zadovoljen, da se pošteno preživlja.¹⁶³

Naslednje štiri pesmi je objavilo glasilo *Mlada Primorska* v avgustu, septembru in oktobru leta 1944 in čisto mogoče je avtor vseh treh en sam avtor. *Primorka sem!* je navdušeno dekle, ki zdaj to lahko pove v materinščini, ki ji jo je dolgo prepovedovala fašistična oblast. Pesem to komaj nakaže in optimistično zre v prihodnost: *Primorka sem, dekle slovensko / Slovenca oče sta in mati, / Slovenci vsi so moji bratje, / Slovenska hočem jaz ostati! // Slovensko le bom govorila, / slovenske pesmi le bom pela, / svoj narod večno bom ljubila, / dokler na svetu bom živela. // Zastava belo-modra-rdeča, / zastava moja je edina, / samo pod njo me čaka sreča / in Lahov prosta domovina. // Primorka sem, dekle slovensko, / Slovenca oče sta in mati, / Slovenci so vsi moji bratje, / Slovenska hočem jaz ostati!*«¹⁶⁴

Zdaj bliža se dan! – »ko pojedemo v Trst in Gorico / po svojo slovensko pravico, / ki vzel nam jo je Talijan!« Pesem se konča s skoraj podobno kitico (... / *da pojedemo v Trst in Gorico / po svojo pravično pravico, / ki krati nam jo Talijan!*), ki tako oklepata drugo z geografskimi ubesedenimi motivi »Kras«, »Soča«, »Vipava« in »Raša« (»o, vsaka ta reka je naša, / slovenska je sleherna vas«) in tretjo, ki se zavzema za pristop Primorske k tedanji Jugoslaviji: »*Oj bratje, zdaj združno vsi v zbor / pod jugoslovansko zastavo, / edino rešilno in pravo, / od Adrije naše do Gor!*«¹⁶⁵

Prvi hip se zdi presenetljivo, da vse te himnične pesmi izhajajo s Primorske. Toda

¹⁶² – , »Za Našo Zemljo«, *Mi gremo naprej*, glasilo slov. narodnih straž, leto II, Idrija, dne 11. febr. 1945, št. 100. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14, tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁶³ – , »Rudarska«, *Mi gremo naprej*, leto II, Idrija, dne 11. februar 1945, št. 100, 5. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14, DMBR.

¹⁶⁴ – , Primorka sem! *Mlada Primorska*, št. 1, Primorje – avgusta 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16/II.

¹⁶⁵ *Mlada Primorska*, leto I, št. 2, Primorje, september 1944, 2.

po kapitulaciji Italije je med njimi zavladovalo veliko veselje, da so se otresli italijanskega fašizma.

Vzhicena nad tem dejstvom *Primorska himna* ponosno poje: »Niste nas, mi bomo vas / vrgli preko naših mej; / na primorski zemlji sveti / tu smo zdaj in za vselej.« Žal je le kratek čas veljalo: »Naš je, naš slovenski Trst, / naš je Jadran, naš je Kras, / naša Istra in Gorica.« Zadnja vrstica pripeva se variabilno spreminja: a) »naša vsaka briška vas«; b) »naša vsaka pivška vas«; »naša vsaka gorska vas«.¹⁶⁶

Pesem primorske mladine je v pripevu prav tako nedvoumna do bivšega okupatorja, hkrati pa se zaveda druge nevarnosti:

Sporazuma ni s Taljani,
Ni ga bilo prej s fašisti,
Ni ga in ne more biti
Ga nikoli s komunisti:
Ven s Taljani čez Tilment!

Naša svobodna Primorska,
Zemlja kraška in jadranska,
Zemlja briška in vipavska
Bo samo jugoslovanska:
Ven s Taljani čez Tilment!¹⁶⁷

Kraševska je že tretja pesem, ki nekdanjega okupatorja meče čez mejo: »Zdaj brž čez Sočo in Tilment, / in za ves večni čas addio«: »Mi Kraševci, Slovenci vsi, / Slovenci hočemo ostati / in nič več Lahom hlapčevati.« Pesem učinkuje sproščujoče predvsem zaradi prepletanja z italijanskimi besednimi vložki: »zdaj fora, fora, lo straniero / za svojo cunjasto bandiero!« »Če še kdaj pride kdo med nas, [...] bo stok / in vik in krik: »o mamma mia. / Che maledetta polomija!«¹⁶⁸

Vipavska himna se sklicuje na lepoto in rodovitnost Vipavske doline: »Naše so te gore sive, / naši griči so in plan, / naše so te plodne njive, / naša cvetna je ravan.« Tudi tu ne manjka poudarka o slovenski narodni zavesti: »Mi le tu smo domačini, / naš se jezik tu glasi, / v svoje duše globočini / smo samo Slovenci vsi.« V pesem se je celo prikradla znamenita Vodnikova vrstica: »ne hčere in ne sina« okupator »nikdar več ne bo tujil«, tj. odtujeval. Najvišja odlika, ki jo kdo more dati kakemu prostoru, je »raj«, in to doživi personificirana *Vipava* za večno: »naša mati, / v svobodi najlepši raj, / v svobodi slovenski zlati, / zdaj in za vekomaj.«¹⁶⁹

Vipavski, Goram, Brdam, Krasu je leta 1944 zapel slavo in hvalo tudi Ludvik Zorzut v *Zborniku Zimske pomoči*.¹⁷⁰

Zdi se presenetljivo, da je večina pesmi v tem razdelku z ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni z rapalsko pogodbo pripadlo Italiji in se po njeni kapitulaciji 9. septembra leta 1943 znova trdno povežalo s Slovenci tostran meje, le da takrat še pod nemško okupacijsko upravo. Jože J. Lovrenčič si je za njegovo stran zamislil podobo iz lesa, ki povezuje celino in morje: »Usode naše, bratje, smo tesarji, / ko tešemo bodočnosti srečnejši

¹⁶⁶ —, *Primorska himna, Mlada Primorska*, leto I, št. 3, Primorje, oktober 1944, 5.

¹⁶⁷ —, *Pesem primorske mladine, Mlada Primorska*, leto I, št. 1, Primorje – avgusta 1944, 3.

¹⁶⁸ —, *Kraševska, Mlada Primorska*, leto I, št. 3, Primorje, oktober 1944, 16.

¹⁶⁹ —, *Vipavska himna, Mlada Primorska*, leto 1, št. 2, Primorje, september 1944, 17.

¹⁷⁰ Ludvik Zorzut, *Davna slutnja šla je v nas ...*, *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 86.

*brod, / da jutri kot neustrašeni mornarji, / v jasnine svetle peljemo naš rod. // Zato zdaj v vrste strnjene stopimo, / ponosen naš naj bo korak, / sovraga iz naše zemlje preženimo, / na mrtvi straži vsak naj bo junak.*¹⁷¹

Naša himna je sestavljena iz treh osemvrstičnih (= 2 x 4) kitic. Že na začetku je jasno, da je, ne da bi jo naravnost imenovala, naperjena proti t.i. narodnoosvobodilnemu boju, katerih nosilec očita grozodejstva, o katerih se šele danes lahko javno kolikor toliko govori in piše. Verjetno je prav zaradi podrejenosti domobranske vojske nemškimi oblastem tudi tu tako poudarjena narodna identiteta, nasproti komunistični miselnosti, ki je obvladala partizanske vrste, pa pripadnost krščanstvu. »Razdor« med dvema nasprotnima taboroma boleče razžira narodno tkivo. Tretja kitica to nedvomno potrjuje: domobranci ljubezen ni slepa, temveč samozavestno diferencira med dobrim in zlim:

Slovenska mlada vojska vstaja,
ko bratov meč mori,
in tvorna moč se v njej poraja,
da znova dom zgradi!
Mi nismo grobokopi,
z umori, ognjem, ropi,
graditelji smo mi usod,
za nov slovenski rod.

Slovenska mlada vojska dviga
trobojnico za boj,
slovenska barva borca vžiga,
končajmo že razdor!
Pozorno smo na straži
za naš zaklad najdražji:
za red na temelju Boga
za blagor naroda.

Da sveta nam je domačija,
z levice priča grb,
a desna naša pest razbija
vam kladivo in srp.
Slovenski domobranec
ljubezni je poslanec,
a rabljem maščevalec strog,
Vsi: zdravo. – Z nami Bog!¹⁷²

Majda je le izjemno podpisana pri pesmi *Domobrancem!* V štirih štirivrstičnicah izraža naklonjenost postavnim domobrancem, »borcem domovine«: »*Ko zaslišim Vaše himne, / iz ust slovenskih peti, / ah, milo se stori mi... / najslajši čut srca umeti, / more le čuteč Slovan. // Vi fantje Domobranci, / ste naš ponos in up, / nam bratje, ne le znanci, / Slovenci smo vsi vkup, / tlačena domovina.*«¹⁷³

¹⁷¹ Jože J. Lovrenčič, Pesem borcev – tesarjev, *Straža ob Jadranu*, list slovenske narodne varnostne straže, Trst, 1. maja 1944, št. 4. stran ni navedena.

¹⁷² Avtor ni naveden, Naša himna, *Gorenjski domobranec*, leto 1945, št. 2, naslovnica. Kranj, 9. jan. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁷³ Majda, *Domobrancem*, *Straža ob Jadranu*, časopis slovenske narodne straže v Trstu, št. 4.

Domobranska stran je še en teden pred kapitulacijo Nemčije verjela, da je zmaga njena. O tem pričajo v arhivu časopisa *Slovenec*¹⁷⁴ tri himne. *Himna današnjega dne / 1. maja 1945* ne deluje enostransko, saj vabi na plan tudi tiste iz »gozdov«, kar se lahko nanaša na partizane. Šmarnica je v slovenski krščanski ikonografiji majski cvet in pripodablja Marijo, ki ji je posvečen mesec maj.

Slovenski duh – do neba vzplapolaj
 Svobóde dan je tu – prvi maj!
 Dvigni se, narod, vris kaj in poj:
 Odslej si zopet samosvoj!
 Iz ječ, podzemelj, taborišč, gozdov,
 Povrni se, narod, pregnani, domov.
 Naša zemlja je danes kot šmarnica:
 Naj živi Slovenija!

Druga kitica se konča z enakim vzklikom, vendar ustvarjalna moč uplahne v že znano z geografskimi pojmi (po vrsti: »svete reke«, »Jadransko morje«, »planine in nižave«, »skalni Triglav«) poudarjeno opisovanje lepote slovenske domovine.

Slovenski rod – tu je véliki dan:
 Veseli se – stisni meč v dlan!
 Svet svoj osvajaj, živi na vek
 V objemu svojih svetih rek,
 Jadranskega mórja, planin in nižav.
 Vse glave zdaj dviga naš skalni Triglav:
 Da odmeva v vse štiri strani neba:
 Naj živi Slovenija!¹⁷⁵

Himna drugega maja je še vedno polna zanosa nad pridobljeno svobodo, ki da bo večna:

Slovinci, Slovinci – vstaj je drugi maj!
 Je sinila svobóda – ne ugasne vekomaj!
 Slovenija, Slovenija – končano je gorjé,
 Zdaj stopi v nove zarje – obsezi vse mejé.
 Srce, veselo poj:
 Slovenec, Slovenec, je zopet samosvoj!

V drugi kitici se sicer pojavi pomislek: »*Slovinci, Slovinci – viharji še hrumé,*« kot klic k razumnosti, vendar naj to ne zasenči tako zelo zaželene svobode:

nekje maja 1944. Nahajališče: NUK, Ljubljana, rkp, fasc. B II 2163. K pesmi je avtorica dopisala: »To pesem sem tedaj na hitro napisala in je nisem popravila, je boš že sam pregledal in popravil.«

Uredništvo je dodalo: »To pismo je pisalo dekle nekega našega podčastnika. Dokler bomo imeli taka dekleta, se nam ni bati, da bi narod umrl! To je pismo sedanjega časa; ni praznih ljubezenskih čenč, ampak ljubezen, ki res živi in nikdar ne umrje.«

¹⁷⁴ Morda je njun avtor Tine Debeljak, ki je bil urednik za kulturo pri tem dnevniku.

¹⁷⁵ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 332, Arhiv *Slovenca*, leto 1945.

Zavriskajmo svobodno – in stisnimo roké
Slovenija, Slovenija – zaživi cela v vek:
S Triglava do Jadrana – v območju svojih rek!¹⁷⁶

Že naslov pove, da hoče biti *Popevka tretjega maja* bolj lahkotna. Na ta račun se je skrajšal verzni vzorec, povečalo pa se je število vrstic. Besedišče je revno, saj je v popevki v smislu vzhicjenja veliko ponavljajočega se vzklikanja. V vseh treh besedilih sta navzoča motiva Triglava in svobode:

Danes svobode prižgal se je žar
na cvetni maj,
zopet Slovenec bo svoj gospodar
na vekomaj!

Živi svobóda!
Živi Slovenija!
Vriskaj in poj sedaj:
Hej, tretji maj!

Sredi Slovenije Triglav stoji,
naš skalni car,
žezla mu nikdar več ne zamegli
noben vihar.

Vladaj nam slavno
širno Slovenijo,
slednji slovenski kraj
Hej, tretji maj!¹⁷⁷

Popevka tretjega maja je nastala in bila uglasbena 3. maja 1945. Objavljena je bila v *Slovincu* 4. maja. *Slovenski koledarček* za leto 1946 jo je ponatisnil in s pripisom, da so ji slovenski emigranti v Italiji dodali še kitico: »*Narod v tujini, srca v Sloveniji, / šli bomo tja nazaj! / Hej, tretji maj!*»¹⁷⁸

Istega dne, 4. maja je bila tudi v novomeškem domobranskem časopisu objavljena podobno himnična pesem. Avtor si je za začetek izbral folklorno poetiko, da bi s pomanjševalnicama iz narave utemeljil naravno pravico do svobode. Ideološkemu boju se je izognil s socialno tematiko, le »*potoki krvi*« merijo na sodobni čas, in z zadoščenjem zapisal poanto:

Svobodna med polji je tekla vodica
svobodna nad polje se pela je ptica.
Le njega, ki svoje je polje oral,
pritiskal je jarem, ponižal do tal!
A v dušah je vera, je nada živela
in smela ni biti in umreti ni smela
in cvela je, rasla je v željo – orkan,

¹⁷⁶ – , Himna drugega maja, AS, referat II, fasc. 332, Arhiv *Slovenca*, leto 1945.

¹⁷⁷ – , Popevka tretjega maja, *Slovenec* LXXIII, št. 101, petek, 4. maja 1945, 3.

¹⁷⁸ – , Popevka tretjega maja, *Koledarček slovenskih emigrantov* za leto 1946. Sestavil Vid Zemljič (psevdonim Tineta Debeljaka). Izdali slovenski emigranti v Italiji, 47.

kot zarja iz sončne polnoči v poldan ...

»O lepa, o draga, o sladka svoboda!«

Iz grobov budijo se njeni glasniki,
bodre nas k molitvi, zahvali veliki.

»Svoboda živi, iz potokov krvi,
odplačali ste sužnje dni!

Za solze mater in bedo domov
nebo je dalo blagoslov!

Vzdramite se, mlačni, odprite oči:

Še Bog je pravičen in še živi!«¹⁷⁹

Sklep

Toda njegovo veselje je bilo silno kratkotrajno.

Še danes se na spominskih žalnih srečanjih v spomin domobrancem, ki so bili po drugi svetovni vojni pobiti brez sodnih postopkov, v smislu žalne himne poje besedilo Lojzeta Mava: *To je moja domovina: Oče, mati, bratje in sestre, / koče, mesta, trate in steze, / holmi, skale večnega snega, / to je moja domovina. // Prva pesem mladih sončnih dni, / varovanka fantove moči, / kres, ki sega meni do neba, / je moja domovina. // Zdrava bodi domovina / moja lepa domovina. / odpev: Zdrava bodi moja lepa domovina, / moja lepa domovina. // Zemlja moja rodna je tako, / da če treba bil se bom za njo, / zadnja kaplja mojega srca, / to je moja domovina.*«¹⁸⁰

¹⁷⁹ – , Za solze mater in bedo domov / nebo je dalo svoj blagoslov!*Za blagor očetnjave* II, št. 1. Novo mesto, v petek 4. maja 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁸⁰ Lojze Mav, *To je moja domovina*, AS, referat II, fasc. 27. (tipkopis, dva primerka). *Pesem mladine*. Narodne pesmi in koračnice za slovensko šolsko mladino. Priredil Luka Kramolc, Ljubljana 1944, stran ni navedena.

3. SATIRA

Uvod

Mlada Primorska si je še vsaj eno leto dajala duška nad kapitulacijo Italije in pobudnikom fašizma. Od tod makaronarske popevke kot *Mussolinijeva pesem* (po napevu »Di Spania sono la bella!«) s posmehljiva s pripevom: »*Streti, streti hotel Slovence sem, / pa sem zdaj še otrokom v smeh, / povero v merdi in ves na tleh.*«¹⁸¹ Enako posmehljive so *Ducemussolini*,¹⁸² *Nova »Giovinezza«*,¹⁸³ *Fašist*,¹⁸⁴ *Jaz sem Italijan*.¹⁸⁵ Na začetku pride prav resnična ali namišljena anekdota:

Ribnica, 27. 7. [1944]

Kmečki fantje iz okolice, kjer še ni stalnih domobranskih posadk, so spoznali šibkost banditskih tolpa in .. radi tega ne skrivajo več svojega nasprotstva do komunistov. Večkrat pride do odkritih besednih dvobojev s partizanskimi podrepniki. Nekega dne so pri nekem kmetu partizani hvalili svoje pesmi in pravili, da so domobranci reveži, ker najbrže nimajo nobene pesmi, da tako redko pojo. Tedaj pa je kmet, ki je ves čas molčal, zabrusil partizanu v obraz: »Če nobene pesmi nimajo, eno pa le imajo in še zelo resnično:

Vre, vre, vre,
mi smo Ribničanje.
Cel teden smo jih po host' lovil',
v nedeljo pa Boga prosil',
da b' partizane vse strelil'.«¹⁸⁶

I. IRONIČNE HIMNE

Pesem sirot iz štirih štirivrstičnih kitic je vložnica. O tem priča lahkoten ritem, ki ga ne obremenjujejo medvojni požigi in pomori, o katerih govori pesem: *Na okno so potrkali / nekoč ljudje neznani. / Ko vprašal sem, kdo so bili, / so rekli: partizani. // Planili kvišku smo / in v temno noč zbežali, / brezbožniki pa hišico / so nam tedaj požgali. // Potem pa očka našli so / in nam ga umorili / ter dobro, zlato mamico / v gozdovih nam*

¹⁸¹ – , *Mussolinijeva pesem, Mlada Primorska*, št. 4–5, 27, Nahajališče: AS, referat II fasc. 16/II. DMBR tisk.

¹⁸² – , *Ducemussolini, Mlada Primorska* I, št. 2, september 1944, 21. Nahajališče: NUK, rkp. sign. 2337.

¹⁸³ – , *Nova »Giovinezza«, Mlada Primorska* I, št. 1, Primorje, avgusta 1944, 6. Nahajališče: AS, referat II fasc. 16/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁸⁴ – , *Fašist, Mlada Primorska* I, št. 2, Primorje, september 1944, 24. Nahajališče: AS, referat II fasc. 16/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁸⁵ – , *Jaz sem Italjan! Mlada Primorska*, št. 4–5, 14. Nahajališče: AS, referat II fasc. 16/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁸⁶ – , *Bilten*, št. 6, 3. 8. 1944. Nahajališče: AS, referat II fasc. 18. Tisk: Nasprotniki NOB.

*ubili. // Sirote zdaj nesrečne smo – / brez očka in brez mame; / ko nanju se domislimo, / naš žalost vse prevzame.*¹⁸⁷

Partizanska je iz šestih štirivrstičnih kitic sestavljena pesem, ki v obliki vložnice predstavlja »može in fante in dekleta«, da se ločijo od drugih po nič kaj lepih lastnostih: ušeh, dolgih prstih, zahrbtnih umorih, škodljivem pojmovanju enakosti.¹⁸⁸

II. SATIRE NA RAČUN PARTIZANSKIH VODITELJEV

Kakor je na eni strani Tito doživljal veliko dolžne hvale in časti,¹⁸⁹ ga je druga stran brezobzirno in javno odklanjala. To se vidi iz uporabljenega besedišča na njegov račun in etološke perspektive, s katero se javnosti sporočajo njegova dejanja: »*Naš rabelj, naš Tito / se gre vojskovat, / vse moške in ženske / ukazal pobrat. // Naš rabelj, naš Tito / se gre bojevat, / je vse narodnjake / ukazal poklat. // Naš rabelj, naš Tito / tiran če postat, / kar pustil so Savojsci, / to dal je požgat. // Naš rabelj, naš Tito / nov red če nam dat: / Noben ne prodajaj, / milijone pa zbrat.*«¹⁹⁰ Kljub temu besedilo ni brez estetske funkcije, anaforični pripevi s kombinacijo paralelizma membrorum naj bi delovali lahkotno, a služijo najprej propagandi, hkrati pa zbujejo skrb. Podobno mešane občutke povzroča pesem¹⁹¹ z naslovom *Tito je pokvaril zemljo, »Primorsko vso«*. Medtem ko se prejšnje besedilo spotika ob Titove gospodarske odločitve, je tukajšnje v službi politične opozicije: »*Partija rodila / je frontico // Frontica speljala je zemljico, Primorsko vso // Slovenci so plesali / po pesmi partije. // Politiki molčali / oprezno so. // Slovenci so padali / pod streli partijcev. // Pripev: In tam pod goro / terenke se dero. // Politiki strmeli / nerodno so // In tam pod goro ... // Bilo že dosti je / oj te komedije. // Slovenci pograbili / za puške so. / In tam pod goro /... / Polit'ke so pustili / osamljene. / Še tam pod goro ...*¹⁹² Vsaka kitica se konča s sarkastičnim pripevom, ki deloma varira: »*Oj / In / Le / tam pod goro / terenke se dero.*« Le ugiba se lahko, kdo je bil (so bili) avtor(ji) teh kritičnih pesmi, katerih bistveno sporočilo se danes dojema veliko bolj objektivno kot v času njihovega nastanka. Čeprav so izhajali s prepričanja, da je pravica na njihovi strani, pa so se le toliko zavarovali, da se niso upali javno izpostaviti. Najbrž predvsem zato, da bi ne bili deležni represalij z

¹⁸⁷ – , Pesem sirot, *Pesmi slovenskega domobranstva* (I. zvezek). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. DMBR. *Slovenski dom*, leto IX, šte. 45, sobota, 11. novembra 1944, naslovna stran.

¹⁸⁸ AS, referat II, fasc. 32/III, IV: Ker puške imamo in uši. // Če prsti so nam predolgi, / zamere nam ne more biti, / saj mi se moramo boriti / proti kapitalu in gospodi. // Geslo to nas v borbo-krajo vodi / Povsod enakosti doseči, vzeti / temu, ki v imetju kaj prednjači, / da vsi enaki bomo – berači. // Iz miroljubja boja se bojimo. / Le kdor nima puške, ga umorimo. / Potem mesa dobimo in klobas. / O nas po širnem svetu pa gre glas: //

Mi smo hrabra partizanska četa / Možje in fante in dekleta, / ki zavzema utrjene gradove, / obširna polja in gozdove. // Bogate kašče in kleti in hleve. / Kedo poznal še naj bi leve, / Ki hrabro koljejo praseta, / kokoši kradejo in konje in teleta.

¹⁸⁹ Marija Stanonik, Himnične pesmi, »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, Poezija konteksta II, = *Borec* 45, št. 8-9-10, Ljubljana 1993, 91–93.

¹⁹⁰ – , Novo vodstvo, *Mi gremo naprej*, glasilo postojnske skupine narodnih straž, št. 3/1, 25. VI. 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁹¹ Lahko se je pela po melodiji: Oj tam pod goro, oj tam pod goro škrjančki, škrjančki nam pojo.

¹⁹² – , Tito je pokvaril zemljo. *Za slovensko domačijo*, 24. »Zbornik proze in pesmi v 1200 izvodih izdal konzorcij »Tolminskega glasu« koncem avgusta 1944. V času komunistične revolucije v čtivo in poduk Tolmincem.«

napadene strani: »Zvezda rdeča / na zastavi: / narod muči, / narod davi. // Oj veljaki = narodnjaki! / Ujeli ste se Titu v past: / slaba je njegova mast!«¹⁹³

Po eni strani je presenetljivo, da tako ostra besedila o Titu prihajajo s Primorske, ko so si tako želeli rešiti fašizma. Toda ravno zaradi izkušnje z njim so bili tudi gospodarsko in politično bolj na preži, v kaj se podajajo.

Kdaj je nastalo besedilo z Dolenjske, ni znano. Kljub temu da se naslanja na pri-
ljubljeni medvojni pesem o Lili Marlen, znano tako v nemški okupacijski vojski kot
na partizanski strani,¹⁹⁴ ni mogla kako vžgati, saj je zelo okorna in ni čudno, da ni bila
objavljena.¹⁹⁵

Lepa naša Titovina (Himna nove Jugoslavije) dokazuje, da si *Domobranec*¹⁹⁶ z naslovom še tik pred porazom njegove vojske ironično izposoja nasprotno stran. Besedilo jo predstavlja brez dlake na jeziku, mestoma celo naturalistično. Strah pred ruskim vplivom je zaznamovan v poanti:

Lepa naša Titovina / tolovajev kraljevina, / srpa si in si kladiva / slika verna, slika živa! /
V njej vsak čistih rok' bo visel, / in obraz bo delal kisel, / ker ga je ogoljufala, / da mu bo
svoboda dala! // Trije kralji, dvajset osem / je ministrov v seji zbranih... / V seji njih pa
slišal to sem: / 'Koliko je zaznamovanih! – / Koliko jih bo viselo? – / Kteri bodo
ustreljeni!' / Ta vprašanja so njih delo; / kdo se teh za narod meni! // V njej domovi so
požgani, / prebivalci njih pregnani... / Prazne kašče so in hlevi, / svobode pa njih
odmevi – / Maršal Tito, generali / so se krog korita zbrali... / Komisarji in krvniki, / so
med njimi po odliki! // Smrad mrličev se razliva / po njih poljih in gozdovih... /
Svoboda, ki v njej prebiva, / je domá samó v grobovih! – / Proletarec v njej zdaj vlada, /
ali vlada samó v sanjah; / goljufala ga je nada, / da se vozil bo po 'banjah!' ... // Živel
Churchill, Roosvelt, Stalin, / hvala vam za novi malin; / v njem vse one bomo zmleli, /
ki bi radi red imeli! // Dom, svoboda, narod, vera, / bratstvo, enakósti mera, / v novi so
državi bajka; / v njej je v ceni le – nagajka!¹⁹⁷

Od slovenskih političnih voditeljev doživi propagandno prho le Boris Kidrič. Medtem ko se prvi del drži objektivnih dejstev in se drugi na način vložnice vživlja v njegovo funkcijo, se v tretjem loti njegove osebe in nato objestno disponira njegovo prihodnost:

Nemce ruski stric podi, / laška fronta se podira, / zdaj udarimo še mi!« // Najprej grem
na ta bele, / jih pobijemo kot pse. / Hiše bodo jim gorele, / in poropamo jim vse. // Naj
kot kres gore domovi, kakor potok teče kri. / Mesto bajt bodo gradovi / in ljudi – pač
škoda ni. // V misli, da tu zmaga je že, / velik miting priredi. / Tam goflja, otrobe veže, /

¹⁹³ – , *Zvezda rdeča, Vipavec I*, št. 2, 17. febr. 1945, 4.

¹⁹⁴ Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora I*, Dolenjska založba, Novo mesto 1998, 154.

¹⁹⁵ – , Titovi načrti, AS, referat II, fasc. 27. DMBR: Tito je hotel gor v Ljubljanco prit, / pa so mu šli domobranci vrat zavit. / Hotel je jesti kruh maslen, / dobil na grob bo križ lesen, / na križ pa trnovje. // Doli po Dolenjskem so fante polovil, / da bi se z njimi proti nam boril. / Zastonj si jim Mikuž pridgoval / in prav pošteno jim lagal, / da bi jih v borbo dal – // Doli po Dolenjskem že strojnice pojo, / mladim partizanom pri srcu je hudo. / Da ne boš delal v hribih dren, / dobil na grob boš križ lesen, / na križ pa trnjev venec.

¹⁹⁶ Domobranec Lepa naša Titovina (Himna nove Jugoslavije), *Slovenski dom*, leto X, št. 17, 28. aprila 1945, 3. Poje se po melodiji: Lepa naša domovina.

¹⁹⁷ Domobranec, Lepa naša Titovina (Himna nove Jugoslavije), *Slovenski dom*, leto X, št. 17, 28. aprila 1945, 3.

vino pije pa za tri. // Tretjo noč ga vino zmaga, / kakor pujs zvali se spat. / Noč prinese bel'ga vraga, / prime Kidriča za vrat. // V luknji Kidrič glavo beli: / »zmage, slave ne bo več. / Titu so že glavo vzeli, / jutri bo pa moja preč!¹⁹⁸

Samostojne pesmi na nasprotni strani sta deležna Tone Fajfar s polno mero nezapanja¹⁹⁹ in stremuški Cekcov Korl (= Karel Leskovec) iz Rovt.²⁰⁰

III. SATIRE NA RAČUN ŽENSK

Gluho dekle ni oseba, temveč metafora za Primorsko. Zamisel bi bila lahko posrečena, ko bi jo spremljal ustvarjalni navdih, ki ga volja in prizadevanje ne nadomestita. Morda je dolgoletna odtrganost Primorcev od slovenskega knjižnega jezika vplivala, da se pesem začena z značilno primorsko oblikovanim glagolom:

Srečavam že leta ubogo dekle, / resnično, prelepo Primorsko, / od Laha reva zaslužjena je / in gluha za našo besedo. // Le garaj za mene, lepa Primorska, / kaj brigajo mene Tvoje solze! / priganja prekleti Savojec,²⁰¹ / a deklica vije trudne roke. // [...] Primorski se rana počasi celi, / junaško srce ji utripa, / slovenska beseda ji daje moči, / glej, zmanjšano njeno gorje je. // Le zdrami se, naša Primorska, / pokliče Stražar jo glasno, / le čuj ti besedo slovensko, / saj zdaj si dekle svobodno! // In deklica gluha spet čuje besedo, / spet ji na licu prešeren je smeh. / Na nje klic bude se bratje in sestre, / vsi z jasnim očesom v novi zro vek.²⁰²

Zaradi budniške motivike proti koncu bi lahko pesem uvrstili med budnice, toda začetna blaga ironija zaradi narodne mlačnosti opravičuje, da ostaja v tem razdelku.

Pač pa se satirični sonet na idrijske ženske, ki da znajo osrečevati še pri šestdesetih, najbrž nanaša na konkretne osebe: »*To bajno mesto živnega srebra, / več nego v jami, ga ima v dekletih, / v njih bokih, grudih, srcih vedno vnetih* [...] *Pa ima tudi srca od zlata: / čistejše zlata so, čimbolj so v letih.*«²⁰³

Na partizanski strani so bila dekleta deležna graje in še kaj hujšega zaradi spogledovanja samega, domobranci pa se jim posmehujejo zaradi slabega okusa in še kaj hujšega: »*Daki res je zavber fant, / ves oblečen je v ušivi gvant, / hlače ima strgane, / s krvjo namazane.*«²⁰⁴ Pripombe na račun osebne urejenosti in čistoče v partizanski vojski so stalni motiv v satiričnih domobranskih besedilih: »*Huda je za partizane / strgane in razcapane. / Da so garjavi, ušivi / pač so tega sami krivi.*«²⁰⁵ Praviloma so besedila te

¹⁹⁸ – , Dan po osvobojenju, *Mi gremo naprej* I, Veharše, št. 5, 18. nov. 1944, 3. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14, Tisk: Nasprotniki NOB.

¹⁹⁹ Vinko Žitnik, »Razkrojitelj« Tone Fajfar, *Slovensko domobranstvo* I, št. 7, 26e. X. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

²⁰⁰ Cekcov Korl [= Karel Leskovec], *Mi gremo naprej* (glasilo slov. narodnih straž) I, jubilejna 50. številka, 25. okt. 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB. Slovensko domobranstvo I, št. 8. 16. XI. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6. Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁰¹ Savojec = Italijan.

²⁰² Evgen Hribar, stražmojster, *Gluho dekle*, *Mi gremo naprej*, št. 15, 17. VIII. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14, Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁰³ P. P. Bajno mesto, *Mi gremo naprej* II, Idrija, št. 102, 13. febr. 1945, naslovna stran.

²⁰⁴ – , Pesem tovarišic, *Straža ob Jadranu* I, št. 44, Postojna, 23. 11. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13, tisk: Nasprotniki NOB.

²⁰⁵ – , Trije terenci, *Mi gremo naprej* I, Veharše, 15. nov. 1944, št. 55, 3. Nahajališče: AS, referat

vrste siromašna po obliki in vsebini, rešuje jih le melodija. »Prosto po narodni Pastirica žgance kuha ...« je nekdo sestavil besedilo »Naše vojske konec je!«: »Tovarišica uši pase, / s tem si dela kratke čase, / tovarš pa prav: 'O jej, o jej, / pri partizanih slabo je!' // Pri domobrancih luštno biti, / ker so vedno zmagoviti, / Tovarš pa prav. »O joj, o joj, / kaj pa neki z nami bo?«²⁰⁶ Tudi naslednji dve kitici se tako izmenjata.

V tukajšnjem gradivu je besedilo *Puške naše se glasijo* kakor za oddih, saj v njem obstaja veder dialog med domobrancem in partizanom, nato pa med njim in partizanko in jo skupaj ubereta stran. Hrabri domobranec kliče: »Stoj tovariš, k tebi grem, / dolgo me srce že miče, / zdaj pa končno prišel sem!« Partizan mu odgovarja: »Ti slovenski si vojak, / jaz pa krvolok iz gozda, / si ne upam več čez prag. // Če bi jaz počakal nate, / da me sedaj dobiš v roke, / vem, da dolgo bi ne dihal, / saj zločincu kazen gre!« Besedilo je samoironično na obe strani in besedišče ni ideološko diferencirano. Nekakšna pobalinska vihравost priča o zdravi distanci do lastne in tuje vloge v sicer nasprotnih si taborih:

Tam za grmom v hlačah / partizanka mu kriči: / »Joj, tovariš, kaj bo z mano? / Daj, pomagaj mi vsaj ti.« // Partizan se brž pobere / in obližne z nosa kri. / »Teci, baba!« se zadere / »Teci, kar imaš moči!« // Veš, slovenski domobranci, / zadaj so in nas pode; / to so kaj nevarni znanci, / brž ti kroglo zasole. // Ravno kračo sem odiral, / ko pridrli v naš so raj, / zdaj jo bo pa drug obiral: / Oh, veselje zdaj je v kraj. // Le za mano tovarišica, / kar te nesejo noge, / da le srečno ubeživa, / to je več kot krače vse.²⁰⁷

Takšna velikodušna odpoved je mogoča samo v pesmi, saj je partizanom trda predla za hrano in od tod stalni očitki o nenadziranih »ropih« z druge strani. Zato je, razumljivo, naredila vtis obljubljen nagrada: »Po boju strašnem, bitki vroči, / ko so Štampetov most v nič podrle, / so vračale se utrujene brigade / nazaj, od koder so prišle. // Da dan bi bil še bolj izrabljen, / so tekmo v teku razpisali: / 'Brigadi, ki prej pride v Kožljek / prašiček masten plača potni trud.' »26. septembra 1944 zavezniška letala niso bombardirala le Borovnice, temveč tudi partizanske brigade, ki so se vračale od Štampetovega mostu. Na Kožljeku so pustili trideset tovarišev ubitih, ki so jih domobranci našli in pokopali.«²⁰⁸ Posmeh meri na ponesrečeno zavezniško pomoč, a da vsaj temeljno človeška drža do pokojnih ni zatajila.

Bolj oster je posmeh tistim, ki – po Cankarju! – nimajo svojega prepričanja in niso pripravljeni ničesar tvegati. Avtor jim je stopil na prste z vložnico, ki med drugim priznava: »odločil se še nisem, / ker sam ne vem, kako. // Na levo in na desno z ušesi strižem jaz, / za ulico in cesto / vesel je moj obraz. // V polit'ko se ne mešam, / za žrtve mi ni mar.«²⁰⁹

IV. PARODIJE PREŠERNOVIH PESMI

Največ, kar dvanajst pesmi je nastalo na podlagi Prešernovih poezij, od tega dve po

II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁰⁶ –, »Naše vojske konec je!« *Za blagor očetnjave*, št. 302, Novo mesto, 14. nov. 1944, 3. *Straža ob Jadranu* II, št. 69, Postojna, 28. mar [19]45, [2].

²⁰⁷ Br. F-S, *Puške naše se glasijo!* AS, referat II, fasc. 333/II/7, Arhiv Slovenca. *Za blagor očetnjave*, št. 235, Novo mesto, 1. sept. 1944, naslovna stran.

²⁰⁸ –, *Zavezniška pomoč, Za dom in rod* I, Vrhnika, 11. XI. 1944, 6. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁰⁹ –, *Odlučil se še nisem ...*, *Za blagor očetnjave*, glasilo novomeške domobranske skupine, št. 254, Novo mesto, 22. septembra 1944, 3.

vzoru njegovega resnobnega soneta *Memento mori*.²¹⁰ Prva je šolsko navihana: *Memento sholi*:

»Dolgost učenja našega je kratka. / Kaj znancev že zasula je lopata! / Odrpta noč in dan so dvojkam vrata / al' dneva ne pove nobena pratka.«²¹¹

Za *Propagandistov sonet* je pošteno povedan, da je vzet »/i/z partizanske pesmarice«.²¹²

Dolgost življenja mojega bo kratka, / kaj tičev takih je zasula že lopata, / na njih gomili raste le solata, / pa suknjič strgan je kot pratka. // Le to vem, da se pisat ne izplača, / če ravno tinta moja vsa na kup izlita, / napolnila do vrha bi korita, / le brada mi poganja kot krtača. // In čutara je moja vsak dan prazna, / zaloga čikov zdaj več kot porazna, / res, revež sem v tem slavnem novem letu. // Bralci! Le za zgled me ne jemajte, / na položaj hitite, žabe pobijajte / in pesem mojo trobite po svetu.²¹³

Prav tako obstajata dve domobranski parodiji Prešernove tretje gazele: Žalostna komu neznana je resnica, da jo ljubim.²¹⁴ Obe navajata slavno literarno predlogo, le da ima prva, iz novomeškega vojnega rajona lasten naslov *Partizančeva pesem*. Zanj bistveni pripevi ali refren je: »da sem lačen«: »Komu danes znana ni resnica, da sem lačen, / v mislih moja vedno govornica, da sem lačen.« To vedo »noč, ve zarja, jutro«, bled obraz in preširok »hlačni jermen« pričata o tem, ugotavljajo kmetje, »vsak kamen, stezica«. »Ve že vsaka stvar, kar vedet in kar slišat more. / Samo štabna kuharica vedet noče, da sem lačen.«²¹⁵

Drugo varianto navaja »Agencija Sovič«. Čeprav je iz postojnskega območja, ji je bila zgodnejša parodija verjetno v oporo, čeprav se to ne opazi takoj. Vmes je tudi surovo besedišče in presenetljivo – vendar, ali dovolj zgodaj? – se pojavi dvom v angleško zavezništvo:

Žalostna pač vsemu svetu znana je »novica«, da sem lačen. Lažem vam, le eno samo je resnica, / da sem lačen. / Ve že uš, / Ve že trde skorje zadnja polovica, / da sem lačen. / ve že jutro, hlad večera / kletev, ki je zdaj edina moja govornica / da sem lačen, / ve kopriva, veja, vsaka vas in hiša, kozja steza, / Ve že vsak hudič, ki zmage noče pričakvat od mene / in verjeti noče ta angleška mi prasica, da sem lačen.²¹⁶

Najbolj znan Prešernov sonet *O Vrba srečna draga vas domača*²¹⁷ je dobil neotesanega

²¹⁰ France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga Ljubljana 1962, 88, 315.

²¹¹ Pepe Slamca (N), *Memento sholi, Naše vaje*. List DMK pri sv. Jožefu, leto 2, št. 1, 31. 10. 1943, 10–11.

²¹² Žal, se ne spomnim, kje je bil objavljen.

²¹³ –, *Propagandistov sonet, Ob bivši meji*, glasilo logaških domobrancev. Leto I, Logatec, 22. X. 1944, 5.

Variantno besedilo prim. *Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev, leto I, Postojna, 4. nov. 1944, št. 28, 3. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

²¹⁴ France Prešeren, *Pesnitve in pisma*, 68–69, 300–301.

²¹⁵ –, *Partizančeva pesem, Za slovensko domačijo*. Leto I, Ribnica, 4. novembra 1944, št. 20, 2. = *Za blagor očetrnjave*, glasilo novomeške domobranske skupine, št. 308, Novo mesto, v nedeljo 19. nov. 1944, naslovna stran. = *Straža ob Jadranu*, leto I, Postojna, 1. dec. 1944, št. 50, 3.

²¹⁶ Agencija Sovič, Parodija na 3. Prešernove »Gazele«, *Straža ob Jadranu*. Leto II, Postojna, 17. marec 1945. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

²¹⁷ France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga Ljubljana 1962, 86, 313.

– v smislu estetsko manj dognanega, pač za propagandne namene uporabnega – dvojčka v sonetu *Tožba kroparskega partizana*:

kjer hiša mojega stoji dekleta! / Da b' domobrankska pest me iz tvojga sveta / pregnala ne bila, izdajalska kača! // Ne vedel bi, kako v pekel se obrača / svoboda rdeča, ki jo Tito obeta, / mi ne bila bi vera v zmago vzeta, / ne bil bi domobranski hajk igrača. // Komando mesta in tovarišico, / ki v Kropi je bila nekoč žebljarka, / bi bil dobil z izvoljeno peščico. // In srečno plavala bi moja barka / in srečen bil bi v Kropi s svojo Mico, / jaz komandant, a ona komisarka.²¹⁸

Za aktualno rabo je bil sonet prikupen zaradi vnešenega lokalnega kolorita in malce obešenjaštva. Domobranskim avtorjem je treba priznati samozavest in pogum, da so se tako očitno upali zaganjati v vrhovnega komandanta njim nasprotujočih sil. Ali so bili tako prepričani v svojo zmago?

Posebno so morali biti Titu gorki na Primorskem, saj je, ne da bi zatajil avtorja prvotne predloge, po znamenitem *Orglarčku*²¹⁹ neki Zvone sestavil parodijo z naslovom *Ofarček*:

Ker ni bil za drugo rabo / Ofarček gre raj v puščavo, / tam prepevati Titu slavo, / svojo babo vzame s sabo. // Čenče svoje med zloglasne / kvaka tam banditov zборе, / jim razlaga, kar ne more / v buče iti jim počasne. // Al veselje v srcu vtوني / sčasom mu za petje Kranjcev / in Mongolov, badoljancev, / ker vsak ga pač po svoje lomi, // On v drugi si brigadi / zbere bosopete kljune, / znova zdaj si v roke pljune, / jih po svoje peti vadi. // Vsako pasjeglavo dete, / od najmlajš'ga pobalina / do največjega kalina / svoje nauči solate. // Toda Kranjec ni kanarček, on se z njega norca brije, / le za dom srce mu bije. / Titu toži ga goščavček: // »Lej, Mongol debeloglavec, / badoljanski tip je svoje / pesmi pustil, naše poje, / podučit ne da se Kranjec!« // Tito Kranjca ni posvaril, / le posvaril je goščavca: / »Pust' pri miru mi Dolenjca, / da ti hlač ne bo pokvaril.« // Kranjci zdaj so name jezni / in če me dobó v roko, / piskal, cvilil bom visoko, / – biti moramo oprezni. // Komur sem sovraštvo vdihnil, / je prišel do misli svoje; / on zdaj grunta, kak' bo tvoje / in vseh nas življenje vpihnil.²²⁰

Prešernova *Nova pisarija*²²¹ je prišla prav nekemu dolenskem avtorju za obračun s Titom in Kidričem. Zaupanje vanju je bilo popolnoma omajano. Namesto *Pisarja* in Učenca zdaj poteka pogovor med njima, zakaj partizani še niso zavzeli Novega mesta? Res je, da je na partizanski strani veliko nedostojnih besed o njihovih domačih nasprotnikih,²²² toda nekulturno izražanje ji je tokrat podtaknjeno: »*Kaj tamkaj niste še prebili led, / da domobranske svinje bi prišle / in milosti prosile me kleče.*« V drugi kitici je Tito ponižan s tem, da »izgubi bregaše«.²²³ Njegovih besed za skupni nastop proti okupatorju ne morejo vzeti resno, ker da je njegove najhujše orožje laž:

²¹⁸ – , Tožba kroparskega partizana, *Gorenjski domobranec* št. 20, 4. (Drugih podatkov ni).

²¹⁹ France Prešeren, *Pesnitve in pisma*, 51–52, 288.

²²⁰ Zvone, Ofarček, *Slovensko domobranstvo* I, št. 10, 14. 12. 1944, stran ni navedena. *Straža ob Jadranu* II, št. 63, Postojna, dne 20. marec 1945. stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

²²¹ France Prešeren, *Pesnitve in pisma*, 55–59, 290–292.

²²² Prim. Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora* I, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, 109, 110, 113, 125, 215, 230, 329, 366, 384–390, 460, 541–544. Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora* I, Dolenjska založba, Novo mesto, 1995, 196, 197, 200, 261, 291, 391 itn.

²²³ Bregeše = hlače.

Vi, domobranci, dam še en termin: / petnajst' september je vaš zadnji dan! / Vsi k nam!
 Če ne, vam vsem preti pogin! / Vsi eno bomo, vi prav tako kot mi / po hostah boste
 futrali uši. // [...] Požiga, ropa mi vas naučimo, / tatvina, to je že vsakdanja reč – . / S tem
 narod naš najprej osvobodimo, / da ga na zemlji tej ne bode več. / Srp, kladivo, rdeča
 zvezda – groza, / To slaven bo spomin na Tita – Broza. // So brali domobranci to
 povelje, / Dejali so: »Pogledat bomo šli. / [...] čez Gorjance. // Zakliče Kidrič: »Dragi moj
 maršale, / pete si brusil, maži si podplate, / hudiči beli ne poznajo šale. / Mogoče vislice
 nesejo zate. / Ni naša krivda, ofarska gospoda, / če čakal Tito ni in ne oproda.²²⁴

Notranjska *Glosa*²²⁵ si upa kritično nastopiti proti domačim in širši javnosti znanim imenom in ni ga sram dobesedno ponoviti štirih Prešernovih verzov iz zadnje kitice v njegovi *Glosi*.²²⁶ Danes bi mu tega ne šteli v zlo, saj postmodernistična poetika prenese še veliko več tovrstnih lepljenk. Z lastnega ideološkega vidika obdeluje krajevno in pokrajinsko predvsem gospodarsko problematiko, saj so pogoste partizanske rekvizicije hudo izčrpavale podeželsko prebivalstvo, kakor priča drugo pesemsko gradivo.

Slep je, kdor se z bando vkvarja,
 poštenjak mu osle kaže,
 partizanu sreča laže, / da živi, umrje brez denarja.
 Le pri Demšarju začniva, smrt mu vzela dni je stare, / mraz trnovski mnoge tare, /
 bande usodo zdaj beriva: / Priča Cekca²²⁷ zgodba živa, / nam spričujeta sleparja / Bähler,
 Bevk, oba falota, / kakšna so banditov pota, / slep je, kdor se z bando vkvarja. // Kaj, če je
 Eržen Danilo / včeraš štel se med krojače, / danes strgane 'ma hlače, / usoda vdarja ga
 nemilo, / si z banditi prste maže / in mrzi primorske straže, / Komur dragi so pohodi /
 bande, ki jo Božič vodi, / poštenjak mu osle kaže. // Lani črnoborzijanec ... letos že si ta
 pretkanec maslo kupuje in ga nosi v Trst. // Mu spodleti, »partizanu sreča laže« //
 Vendar ropati ne jenja – / grabte denarje vkup gotove, / kupovajte si gradove, / v njih
 živite brez trpljenja, / koder se nebo razpenja. / Naj le stradajo pošteni, / kjer je kup,
 bandit zapleni / za kosilo s hleva krave. / S takšnim ropom brez težave / se živi, umrje
 brez denarja.²²⁸

Glede na okolje, kjer je ta *Glosa* nastala, ni dvoma, da se pridevnik »trnovski« nanaša na Trnovsko planoto oz. Trnovski gozd, kjer so se partizani na veliko zadrževali, »primorske straže« pa so pripadniki domobranske »narodne straže«, ki je v drugih primorskih pesemskih besedilih večkrat omenjena.

Rdeči tolovaj kam??? brez sramu izkorišča Prešernovo izpovedno pesem *Kam*²²⁹ za vložnico o ujetem partizanu: »kam beli me ženo, ne znam.«²³⁰ Tukajšnji avtor je

²²⁴ – , Brez naslova, *Za blagor očetnjave*, št. 248, Novo mesto, v petek, 15. sept. 1944, 3.

²²⁵ – , *Glosa, Mi gremo naprej*. Leto I, št. 53, Veharše, dne 7. nov. 1944, 3.

²²⁶ France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga Ljubljana 1962, 62–63, 293–294.

²²⁷ Cekc = Karel Leskovec (*Rovte pri Logatcu, 1920–2003). Prim. *Križpotja* I, II, III (1967, 1969, 1970).

²²⁸ – , *Glosa, Mi gremo naprej*. Leto I, št. 53, Veharše, dne 7. nov. 1944, 3.

²²⁹ France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga Ljubljana 1962, 9, 277.

²³⁰ Oblak ne ve, in val ne kam,
 kam beli me ženo, ne znam.
 Samo to znam, samo to vem,
 da tu ostati jaz ne smem,
 in da ni kraja vrh zemlje,

manj poustvarjalen kot pri *Glosi*, čeprav je v obeh primerih nekaj verzov dobesednih iz Prešernove predloge: »*Ko brez miru okrog divjam, / Tovar'ši vprašajo me, kam?*« Sledita dva para dobesednih Prešernovih verzov, katerih smisel je tudi v nadaljevanju predelan le z zamenjavo nekaj besed.

*Komunistična izdaja Prešernove Zdravljice*²³¹ parodira njeno tretjo kitico.

Edinost, sreča, sprava
k nam naj nazaj se vrnejo!
Otrók, kar ima Slava,
vsi naj si v róke sežejo,
da oblast
in z njo čast,
ko pred, spet naša bosta last!

Sovraštvo, jeza, zdražba
naj v vsak se dom povrnejo,
otrok kar ima zemlja
vsi naj si v lase sežejo,
da oblast
in vsa mast
bo naša ! Mi – vodilna plast!²³²

Iz primerjave obeh kitic se vidi popolno razočaranje domobranskega avtorja nad etičnim kodeksom in nasprotnikovimi vrednotami. Na podlagi takih izhodišč so-delovanje ni bilo mogoče. Seveda pa je javno razglašanje nezaupanja prepad med njima le še poglabljalo.

Vse predstavljene parodije Prešernovih pesmi so nastale leta 1944, le še dve naslednje leto; od njih se po Prešernovem *Učencu*²³³ zgleduje *Predpust*. Po Pevčevi šegi si najprej privoščijo ženske: »*O predpust, ti čas presneti, / da bi ne norel več v drugo, / ti napravil med dekleti / si precejšen smrad in kugo, / si njih pametne možgane / dal popolnoma na suho, / da zdaj celijo se rane. // To povem vam zdaj na uho, / da bo mati zdihovala, / oče se jezil srdito, / ali Pepca žalovala / in samevala bo skrito.*« Tudi fante so bili ta čas preveč zapravljeni in lahkomišelnji, »šel iz hleva je teliček.« Šele v peti (5.) kitici je kritična ost uperjena v partizane: »*Že [ni berljivo] maškerado, / pustni korzo se igrajo, / ves svet vlečejo za brado / in za norca nas imajo. / Goljufajo nas za dnarje, / in igrajo patriote, / naša beda, kaj jim mar je, / nas imajo pač za trote.*«²³⁴ Po pedagoškem načelu doživljanja pesem preide od pustne prešernosti k bridkem spoznanju, ki priča o širšem avtorjevem obzorju.

kjer bi pozabil to gorje.

– , Rdeči tolovaj kam??? *Straža ob Jadranu*. L. I, Postojna 4. 12. 1944, št. 52, stran ni navedena. = *Rdeča kolobocija* (1944), 41. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69. Tisk: Nasprotniki NOB.

²³¹ France Prešeren, *Pesnitve in pisma*, 15–17, 278–279.

²³² – , Komunistična izdaja Prešernove Zdravljice, *Rdeča kolobocija* (1944). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69, tisk. Nasprotniki NOB.

²³³ France Prešeren, *Pesnitve in pisma*, 25, 282.

²³⁴ – , *Predpust, Mi gremo naprej*. Leto II, št. 102, Idrija, dne 13. februarja 1945, 7. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

V. PARODIJE PESMI DRUGIH SLOVENSКИH KLASIČNIH AVTORJEV

»Noč je temna, strgan podplat poje, / partizanska tolpa v vas na krajo maha, / komisar, ki mnoge je prehajkal boje, / strumno spredaj gre brez straha; / ve, da le kosti prepozno došli gloje.«²³⁵ Levstikova balada *Ubežni kralj*²³⁶ je osnova za *Prolog* v reportažnici²³⁷ o nočnem boju domobrancev s partizani. Že naslov *Ples v Vrhpolju* je sarkastičen in prav tako zajedljiv je *Epilog: Potem bili smo dobre volje, / za večno borcem bo ostal spomin na boj – Vrhpolje* –.«²³⁸

Drugič je ista Levstikova pesem spodbudila nastanek pesmi *Ubežni partizan* s pojasnilom: »Slovenski pesnik Fran Levstik je v nebesih pre naredil svojo znano pesem 'Ubežni kralj' in jo poslal Gorenjskemu domobrancu« v objavo. *Mi smo visokega sotrudništva zelo veseli.*« Gre pa takole: Partizan je zgubil zvezo s svojo enoto in se sam prebija iz obroča. Zasluti »belčke«, se umakne globlje v grmovje in zaspi. Zasanja, da je slaven, »bogata, vpliven na vse večne čase«. Sledi kritika na povezanost partizanov s sovjetskimi Rusi: »Prebudi se rusko govorjenje / prebudi se vdar peta vojaških, / vstane titovskih kolajn zvenenje, / ide zbor tovarišev junaških, / gre za njimi be-govska navlaka, / ki mu je hotela stolček vzeti, / zmagali so, belčki so ujeti, / vse jih strašna smrtna sodba čaka.« Speči misli, da je minister, toda že ga zgrabijo domobranci: »hitro v kraju rdeča je parada.«²³⁹

Prva kitica iz veličastne *Hajdukove oporoke*²⁴⁰ Simona Gregorčiča je ozadje za nevredno protisemitsko razpoloženje v službi nacizma: »Zastava strta, voz je preč, / ves hudi trud je zdaj odveč. / Denarci so sesuti vsi, / Kraljestva, Judje, pa le ni.«²⁴¹

Gregorčičevo hrepenenje po goratem okolju iz otroških let, ki ga je v eni od pesmi tešil s pripevom »Nazaj v planinski raj«²⁴² je tu podlaga za otožno pesem *Nazaj v družinski raj*. Zasnovana je na dialogu med (neimenovanim) partizanom in njegovim (prav tako neznanim) nasprotnikom, ki ga izziva z očitki, ki so stalni motivi v domobranskem pesnjenju:

Po grmih bivam zdaj,
v deželi – Bog se usmili,
srce pa dol mi sili,
nazaj v družinski raj, –

²³⁵ »Dušan«, *Ples v Vrhpolju, Straža ob Jadranu*, leto I, št. 41, Postojna 20. [mesec ni znan!] 1944, 3–4.

²³⁶ Fran Levstik, *Ubežni kraj, Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga 1968, 25–26.

²³⁷ Marija Stanonik, *Reportažnica, Iz kaosa kozmos*, 207–217.

²³⁸ »Dušan«, *Ples v Vrhpolju, Straža ob Jadranu*, leto I, št. 41, Postojna 20. [mesec ni znan!] 1944, 3–4.

²³⁹ –, *Ubežni partizan, Gorenjski domobranec*, št. 14, 4. = *Gorenjec*, sredo 18. aprila 1945, št. 20, 3.

²⁴⁰ *Zastava strta, skrhan meč, Končan je boj, strašno besneč, Bolgarska tožna prosta ni, Zastonj si tekla, draga kri!* Simon Gregorčič, *Hajdukova oporoča, Poezije* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1964, 117 sl.

²⁴¹ *Rdeča kolobocija, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69. Tisk: Nasprotniki NOB. = Slovenec*, št. 59, nedelja, 12. marec 1944, 3.

²⁴² Simon Gregorčič, *Nazaj v planinski raj, Poezije* (Kondor) Mladinska knjiga, Ljubljana 19, 52.

zakaj nazaj?
Nazaj v družinski raj!

Tu prost si, na teh tleh,
tu svobodno živi se,
tu ropa in mori se,
doma pa to je greh, –
zakaj nazaj?
Nazaj v družinski raj!

Glej ta planinski svet,
to drevje in grmičje;
te nič, te nič ne miče
nobena teh deklet?
Zakaj nazaj...

O zlatih dni spomin
me vleče do družine,
po njej srce mi gine,
saj jaz pač njen sem sin, –
tedaj nazaj,
nazaj v družinski raj!«²⁴³

Deveta pesem iz Aškerčevega cikla *Stara pravda*²⁴⁴ je pošteno dolga. Neznani avtor si je že leta 1943 na njeni podlagi ustvaril zgoščeno aktualno *Stavo*:²⁴⁵ V Ljubljani se v družbi sedmih komisarjev in petih poveljnikov sestaneta Kidrič in Tito. Vino jih razgreje. Kidrič nazdravlja Titu in ga izzove s stavo in nagrado zanjo, če jo bo dobil: »Jaz razdjal bom in požgal očino svojo, / narod naš pod knuto spravil, / vse kar misli naše ni – podavil, / vrgel bodem brate na kolena, / bal se vsak bo mojega imena. / V plačilo dal mi boš slovensko krono, / da vladal bom ob tvoji strani, / krivil hrbte bom naši raji, / pestil, učil, kako živi se v raju...« Tito stavo sprejme in vsak dan sprejema novice: »Že po Kranjskem vse mori, / Že po Kranjskem vse gori, / Božji hrami, šole in domovi, / narod ves v obupu vije, / slavni Boris lovor krog glave si vije, / prestol si gradi trinog krvavi. / Grobovi se goste, na travniku / sam[o] tak goste so krtine. / Kmalu, kmal čez Kranjsko vso / srp, kladivo, rdeča zvezda sine. // Tito čaka, čaka ves nestrpen, / kdaj mu prineso novic[o]: / Pred Borisom je narod na kolenih.« [...] Tla so čudno, čudno vroča: / Pleterje in Brezovica ogenj siplje, / on napada, naskakuje na vse kriplje.« Tito se mu posmehuje, kako »da jih ne premagaš, / pest krščanskih psov z vojsko / desetkrat večjo svojo.« Tito to poskuša sam, a se mu prav tako ne posreči. »V vinu stavo sta rodila, / v krvi sta jo zdaj oba zgubila.«²⁴⁶

²⁴³ – , Nazaj v družinski raj, *Tolminski glas*. Leto II, št. 2, Tolmin, 13. jan. 1945, 2. = *Straža ob Jadranu*. Leto II, št. 16, Postojna, 22. januarja 1945, naslovna stran. = *Straža ob Jadranu*. Leto II, št. 20, Postojna, 26. jan. 1945, 1. = *Za slovensko domačijo*. Leto II, št. 66, Ribnica, 21. aprila 1945, 3.

²⁴⁴ Anton Aškerc, Stava, *Izbrane pesmi* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana, 1963, 67–74.

²⁴⁵ – , Stava (prosto po Aškercu), *Naš boj*, tednik II. bataljona, L. S. Leto I, št. 4, 15. maj 1943, 7–10.

²⁴⁶ – , Stava, *Naš boj*, tednik II. bataljona, L. S. Leto I, št. 4, 15. maj 1943, 7–10.

Snov je tu razporejena po literarnozgodovinskem zaporedju slovenskih pesnikov, zato je od njih zadnji na vrsti Oton Župančič. Po izrabi njegove pesmi *Naše luči* iz leta 1915²⁴⁷ za pesem *Rdeče luči* že leta 1942 pa bi moral biti v tem razdelku prvi. Tragične nasilne smrti po Ljubljani in drugod tisto leto so izzivale odpor in napovedovale bratomorno vojno. Dotedanja idejna diferenciacija pri Slovencih je postajala vedno bolj ideološka. Medtem ko so Župančičeve »luči«: »sonce«, »mesec«, »ogenj«, »beseda«, »duh« navezane na življenje v naravi in človekovo bistvo, so po interpretaciji nasprotnikov komunizma »rdeče luči«: »rop«, »požig«, »umor« in »večna luč« je »laž«:

Odgovori partizan: Kaj je vaša prva luč?! // »Naša prva luč je rop. / Kdor ima kaj, se mu vzame, / nekaj zate, nekaj zame.« // Svet je zropan, razdejan. / Odgovori partizan: / Kaj je vaša druga luč? // »Druga luč nam je požig, / ki brezdomca te napravi / in med komuniste spravi.« // Svet je zropan in požgan, / vaše vrste pa nič večje. // Odgovori partizan: / Kaj je vaša tretja luč? // »Tretja luč nam je umor. / Bele komunist pobije / in se njih krvi napije.« // Svet je zropan in požgan, / naših ste dokaj pobili, / a še sebi vrat zavili. // Odgovori partizan: / kaj je vaša večna luč? // »Naša večna luč je laž.« / Laž, največja velesila, / je milijone zaslepila.«²⁴⁸

Objava v *Slovencu* je imela podnaslov »*Prosto po Cicibanu*«,²⁴⁹ vendar je bila daleč od prvotne miline in globine. Neprizanesljivo je klicala k tehtnemu premisleku.

Sklep

Jenkova budnica *Naprej*²⁵⁰ je spodbudila šestnajst štirivrstičnic v stilu alpske poskočnice s figuro anafore. »*Le hitro iz...*« se ponovi devetkrat, »*Le brž iz...*« štirikrat, da naj »*izgine laška (nemška) kri*«,²⁵¹ pri čemer je najprej navedena Slovenija v celoti, vmes so omenjeni Suha in Bela Krajina ter Gorjanci, nato pa posamezni kraji, ki so le tu razvrščeni po abecedi: Kočevje, Ljubljana, Lož, Metlika, Ribnica, Sodražica, Stična, Sveta Ana, Šentjernej, Šentvid, Šmarje, Turjak, Višnja Gora. Ali so bile v teh krajih postojanke italijanske okupacijske vojske? V obravnavanem gradivu je to menda edini primer, da se kot predmet odpora plaho (v oklepaju) pojavi tudi nemški okupator.

Iz propagandnih vzrokov so nastajala ironične himne in satirične pesmi po vzoru folklornih pesmi, parodijam je služila slovenska klasična literarna tradicija.

²⁴⁷ Oton Župančič, *Naše luči*, *Zbrano delo* V, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, 133–134, 322–323.

²⁴⁸ –, *Rdeče luči*, *Živi izviri*, leto I, št. 1, 26. 11. [19]42, 8. *Za slovensko domačijo*, Tolmin, 1944, Številka strani ni berljiva. Zbornik proze in pesmi v 1200 izvodih izdal konzorcij »Tolminskega glasu« koncem avgusta 1944. V času komunistične revolucije v čtivo in poduk Tolmincem.

²⁴⁹ *Rdeče luči* (*Prosto po Cicibanu*), *Slovenec*, nedelja, 7. februarja 1943 – XXI, št. 30a (30), 3.

²⁵⁰ Simon Jenko, *Naprej*, *Izbrano delo*, Ljubljana (Kondor), Mladinska knjiga 1961, 65.

²⁵¹ –, *Inačice na Jenkov »Naprej«*, *Narodna edinost*, št. 12, sredi avgusta 1943, 6. Izdaja Konzorcij narodne edinosti Jože Trpin. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 20/III. Tisk. Nasprotniki NOB.

IZ MOTIVIKE DOMOBRANSKEGA PESNJENJA

1. BOJ

Uvod

V ohranjenem gradivu ni veliko pesmi z motiviko neposrednih bojnih spopadov. Če pa že so, si na položajih gledajo nasproti pripadniki istega naroda in jezika. To je nedvoumen dokaz, da je v obdobju okupacije od 1941 do 1945 slovenskega etničnega ozemlja na njem potekala tudi bratomorna vojna. Tukajšnji razdelek predstavlja le simptomatične primere v smislu *pars pro toto*. Kljub njihovem majhnemu številu se bo pokazala pestra podoba stališč v vojno vpletenih domobrancev. Pesmi so razvrščene kolikor mogoče kronološko, da bi bila razpoloženska struktura od začetka do konca domobranske rezistence proti komunističnemu gibanju čim bolj zanesljivo prikazana.

I. MEČ

V bojnih domobranskih besedilih je presenetljivo pogost, kar stereotipen, motiv meča. Prikrade se celo v molitev: »*Gospod, / prekuj naš meč v ljubezni svoji / in plamenel bo kakor meč kerubov!*«²⁵²

Da je navzoč v zgodovinski snovi, je razumljivo: »*Za tistih davnih težkih dni, / ko rod slovenski je trpel, / pod turškim mečem krvavel /...*«²⁵³ Da pa se pojavlja v budnicah kot grožnja, je za 20. stoletje nenavadno: »*Nabrusimo nože, in meč zavihtimo, / pogin zdaj sovragu z vsem ognjem nesimo.*«²⁵⁴ »*Zastava že razvita je: morilna cev nabita je, / nabrušen bridki meč. // Zdaj puško v dlan, / in meč ob stran, / napočil je krvavi dan*«²⁵⁵ »*Pa puška, meč in strojnica, / kako se nam poda, / na čelu pa tribarvnica / slovenska plapol.*«²⁵⁶

²⁵² – , Domobrančeva molitev, *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 32, 28. XII. 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7, Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁵³ – , Domobranci, mi smo kres! *Za blagor očetnjave*, glasilo III. Bojne skupine slovenskih domobrancev, 54. št. 1. II. 1944, naslovna stran.

²⁵⁴ – , Naša pesem, *Slovenski dom*, leto IX, št. 27, 8. julija 1944, 4.

²⁵⁵ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69, tisk: Nasprotniki NOB. Narodne in domobranske pesmi [po letu 1943].

²⁵⁶ – , Domobranska, *Za blagor očetnjave*, št. 260, Novo mesto, v petek, 29. sept. 1944, 3.

Celo ženske meč ne moti. »V boj za zmago sveto, za dom, državo / smo za meč prijeli in pojemo povsod: / »Za domovino, za Boga in narod!«²⁵⁷ Pesem ni dokončana in trdo teče.

Iz nekaterih primerov se vidi, da v domobranskem pesnjenju meč metaforizira orožje na splošno, saj ga prisojajo tudi drugi strani: »Slovenska mlada vojska vstaja, / ko bratov meč mori.«²⁵⁸ Zato se razlega klic: »Domobranci, v boj za sveto stvar, / zavihral nad nami je vihar, / Nam sovražnik ruši hišo, dom, / nam pogubo nosi in polom, / vsak naj meč zagradi / Krik gre iz grobov: maščujte nas!«²⁵⁹

Pesnik se melanholično pripravlja na poraz rekoč: »jesensko delo bo opravil meč ...«²⁶⁰ in v drugem primeru misleč na svobodo, navdušeno vzklika: *Slovenski rod – tu je véliki dan: / Veseli se – stisni meč v dlan! / Svet svoj osvajaj, živi na vek / Naj živi Slovenija!*«²⁶¹

Na veliki teden 1945 se v miroljubnem tonu oglasi »rešena partizanska ujetnica: »Molitev več je kot topovi, / pokora več kot oster meč, / prosimo to, da Bog nas vodi, / pa vojske kmalu ne bo več.«²⁶²

II. BOJNI SPOPADI

Čeprav se druga stran pogosto sklicuje na krščansko kulturo, v propagandni vnemi pri poimenovanju domačih nasprotnikov nima dlake na jeziku. To kaže tudi pesem *Partizan po cesti gre* po besedilnem vzoru in napevu *Regiment po cesti gre*²⁶³: »partizan po cesti gre, / domobranec ga sreča, ga podre / pa če ga podre, / pa le naj ga podre / saj slovenske zemlje / kruh nam žre. // Od danes ga več žrl ne bo, / domobranci mi smo vsi za to. / Pa, če smo za to, / pa bodimo za to, / saj slovenski narod / branimo.«²⁶⁴

Domobrančeva molitev ni sladkobna, čeprav se v njej motiv Božje ljubezni trikrat zaporedoma ponovi; v resnici je prošnja za moč v neizprosni boju »z voji pekla«.²⁶⁵ To ni edini primer, da izjavni osebek z domobranske strani marsikdaj njene nasprotnike povezuje z demonskim podzemljem: »Če zdaj se kažete, da vam ni nič / svobode mar in da vam korobača / spet ljubša ko postava je domača, / naj kar vse skupaj vzame vas

²⁵⁷ Emilija Kovač, V boj za sveto zmago, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – Pesmi), rokopis.

²⁵⁸ Avtor ni naveden, Naša himna, *Gorenjski domobranec*, leto 1945, št. 2, naslovnica. Kranj, 9. jan. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, DMBR tisk.

²⁵⁹ –, Domobranska, *Gorenjski domobranec*, št. 4, Kranj, 13. jan. 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II.

²⁶⁰ AS, referat II, fasc. 333/II/10. zapiski urednika *Dom in sveta* (Tine Debeljak?).

²⁶¹ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 332, Arhiv Slovenca, leto 1945.

²⁶² M. B., rešena partizanska ujetnica, Veliki teden 1945, *Vipavec*, leto I, Ajdovščina, 29. marca 1945, št. 7, 6. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, Tisk: Nasprotniki NOB.

M. B. Idrija, *Idrijčan / Mi gremo naprej*. Prvi idrijski dnevnik, Leto II, Idrija, dne 31. marca 1945, št. 142, 5. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: nasprotniki NOB.

Pesmi slovenskega domobranstva, III (tipkopis). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV, tisk: nasprotniki NOB.

²⁶³ Regiment po cesti gre, *Tristo narodnih*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982, 181–182.

²⁶⁴ AS, referat II, fasc. 27. tisk: Nasprotniki NOB.

²⁶⁵ –, Domobrančeva molitev, *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 32, 28. XII. 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7, Tisk: Nasprotniki NOB.

hudič!«²⁶⁶ Da je med drugo svetovno vojno na slovenskih tleh potekala še druga, bratomorna vojna, priča letak: »Dol z boljševiskimi požigalci naših domov / Kar smo s trudom za naše otroke pridobili – / bomo z vsemi močmi branili!!!«²⁶⁷

Novoletni izjavni osebek pa obžaluje, da celó na to noč nima miru: »Pri oknu sem slonel i luna smela / po belih strehah vsula je svoj soj; / ko je dvanajsta ura izzvenela, / udarcev je odmev naštel nebroy: // Iz gozda zadoneli smrtni spevi / so strojnic, pušk, topov in ročnih bomb... / Roké sem sklenil: Joj, že prvi dnevi / dobili so pečat mrtvaških tromb!«²⁶⁸

Ni bilo treba dolgo čakati in že je nastala pesem v slovo Jožetu Brkopcu, ki je bil šel odločno v boj, »da bi strli rdeči roj!« Rdeča barva je tu negativno konotirana: »R-dečkarji le brž odtod!«²⁶⁹ Pričakovanja kraljevih pripadnikov so velika in samozavestna, v svojo zmago ne dvomijo: »Prihaja že dan, ko vojska vsa vstane, / ne kot vojniki izmučena vrsta, / kakor požar, / ki izvrtinči se, brizgne in plane / v zubljih krvavih v drveči vihar -- / ah, in takrat / šli bomo sami v Ljubljano iskat, / v Zagreb in Belgrad si kralja iskat, / moji bratje z Gorice, bratje iz Trsta...«²⁷⁰

Za »partizane nad Kočevjem« je eden redkih primerov, da so z domobranske strani poimenovani, kakršno ime so si pripadniki OF nadeli sami. V besedilu samem se ime ne ponovi več, temveč se upošteva nazorska opredelitev: »Kar pri nas je komunistov, / pri Kočevju so se zbrali, / da posadko 'švabobransko' / bi za kosilo pozobali. // Miting že so razglasili, / kjer pošteno bodo pili, / par volov bi bili spekli / pa med tem katero rekli.« V nadaljevanju se izjavni osebek norčuje iz njihove vojaške taktike in posmehuje njihovemu umiku na varno: »Pospravili so mitraljeze, / ker pač dolžnost tako jih veže, / ker rajši so se umaknili / kot, da bi se še kaj borili.« Da je tudi domobranska propaganda znala najbrž dobro izkoristiti figuro pretiravanja s številkami, priča zadnja kitica te pesmi: »Zdaj komandant pač vojsko šteje, / saj par sto jih je ob življenje, / a drugi, ki so se rešili, / glavo krvavo so nosili!«²⁷¹

Rdeči »velenapad« na Ribnico je z žanrskega vidika reportažnica,²⁷² po obliki pa kronikalna pesem iz kar dvaintrideset štirivrstičnih kitic. Neznane avtorju beseda neverjetno gladko teče, pri čemer v skladu s propagandnim učinkom v lastnih vrstah ves čas zbada nasprotnikovo vojaško taktiko in znanje. V prvem planu je španski borec, komandant ene od partizanskih brigad, »major rdeči, / oče Daki. // Porušit mislil je trdnjavo, / posadke domobranske naše ...« Vendar se mu ni posrečilo zadeti njihovih ciljev. »Po strehah, skednjih in svinjakih / je lučal zrnja vam ognjena / in žetev – bila so polena / ter več stvari še drugih takih. // Zdrobilo se je steklo vsako, / se rušil zid je na debelo.« [...] Le nas in bunkerjev ni mogel / zadeti, zgrbljena pokveka.« Četudi gre za nasprotnika, ki streže po življenju, s tem zadnjim avtor tega besedila gre predaleč. Z namenom, da

²⁶⁶ – , Izdajalcem, *Mlada Primorska*, leto I, Primorje, oktober 1944, št. 3, 12. Nahajališče: AS, referat II, fasc.16/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁶⁷ Letak, Zgodovinski arhiv v Ljubljani – enota v Škofji Loki, zbirka NOB, fasc. 60/II/D/7.

²⁶⁸ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9. Arhiv *Slovenca* – Pesmi.

²⁶⁹ -, Jožetu Brkopcu v slovo! *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 56, 4. II. 1944, naslovna stran.

²⁷⁰ – , Naslova ni. *Mlada Primorska*, leto I, št. 1, Primorje – avgusta 1944, 2. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16/II. Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁷¹ – , Partizani nad Kočevjem, *Kočevski vestnik*, leto I, Kočevje, dne 26. XI. 1944, 2. AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

²⁷² Prim. M. Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 207–217.

diskvalificira Dakijevo moralno podobo, se spotika ob njegova ljubimkanja: »S korajžo polno obloženo, / napadli so nas zopet silno, / zato pa joka je obilno / preteklo, ko so bli tepeni. // Porajajoči dan je rešil, / tovariše obupajoče; / tovarišice jokajoče / pa mojster Daki je potešil. // Čez dan prikupljal raztepeno / drhal je Dakijev namestnik, / ker moral rdeči je prešestnik / lovit že bitko izgubljeno.« Četudi gre za ideološkega nasprotnika, ki streže po življenju, je zunanjemu opazovalcu težko prestrezati besede, kot so »drhal«, »sodrga«, »raja«, »osel«. Verjetno še iz služenja vojaškega roka v prvi Jugoslaviji so znani srbski izrazi: »prikupljati«, »bacači« itn. Goreči propagandist niti ranjencev in mrtvecev ne pusti na miru. Na koncu se ponorčuje še iz Dakijevega pobega s kraja prizorišča, pri čemer mu sledi njegov namestnik priletni Jaka. »Tako se bo končala vsaka, / 'presvitli Tito', zmaga tvoja, / zato se izogiblji boja, / kot se ga odslej tvoj Jaka. // Vam, Ribničanje pa naj Tito / izplača vsaj kaj vojne škode, / ker vzrok le njega so metode, / da vam je pustil vse razbito.«²⁷³

Veliko nasprotje temu veseljaškemu poročilu, ki je morda obliž na turjaško tragedijo, je pesem neznanega avtorja o posledicah poraza vaških straž v bojih na Turjaku od 12 do 19. septembra 1943.²⁷⁴ V desetih trivrstičnih kiticah ni mogoče zgrešiti Župančičevega vpliva. Pesem je estetsko močna in priča o šolanem avtorju:

O Turjak, Turjak,
kot gora kamena težak
mi na prsih ležiš...

Čul sem trudne duše,
ki blodile so od ruše do ruše,
greble z rokami v tvoj kamen

in vpile kakor ranjene zveri:
– Kamni, dajte mi Vika! O moj Mile, kje si?
Vstanite oče! Joj, Jure, spiš? .. O Turjak! –

Videl v zibki sem dete,
kako je stegovalo ročice razpete
v objem in vpilo v solzah:

– Tuljak ...ma-ma... Tul-jak... –
Pozabilo je dete vse drugo. Dan vsak
je čulo mater v joku vpiti besedo le-to.

Čul sem zvonove,
ki so se klicali skozi vetrove
iz vseh dalj in si pozvanjali tiho,

²⁷³ Za slovensko domačijo, leto I, št. 8, Ribnica, 23. septembra 1944, 2–3.

²⁷⁴ Zdravko Klanjšček (ur.), Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1978, 522–526.

vsi enako, kot da le en zvon težak
pel bi pri nas. – Turjak ... o Turjak... –
je jokalo jutro, poldan, večer.

In uprl v nebo sem oči,
od bolečine polne vrele krvi,
pa so še zvezde zavrtele se v ples

in čez in počez v nebo zapisale plesoč
krik vse naše zemlje skozi noč:
Turjak... joj Turjak ... Turjak.... –²⁷⁵

Tudi druga pesem, katere avtor bi utegnil biti Tine Debeljak, je melanholična in daleč od samozavestnega prepričanja v lasten prav in zmago, kakor je preuranjeno gojila utvaro v domobranski vojski njena propaganda. Seveda, saj je dviganje morale njena prva naloga!

Toda izjavni osebek ji ne podlega. Kako le, ko njegove oči namesto nekdanjega polja vidijo le kruto bojišče, kjer se koljejo ljudje kot »zverine krvoloke«. Namesto pluga orjejo granate, blage zvoke iz narave so zamenjali surov lajež mitraljeza, tuljenje siren, trušč bombnikov. Nekdaj »bele domačije« so zravnane z zemljo, cerkve požgane, sliši se »/jlok vdov, sirot«. Mir je zdaj edino na pokopališču. Po premolku pesnika obide spoznanje:

Jesen je letos dvojna – vsi zorimo v plod,
ki bereta ga srd in Smrt že vsepovsod je...
O vojske, kuge, glada reši nas, gospod!²⁷⁶

Pesem za 15. januar je, po objavi sodeč,²⁷⁷ medijsko hiter odziv na razglas vodstva Osvobodilne fronte o pomilostitvi udeležencev na njej nasprotni strani. Toda domobranci ji, najbrž zaradi takšnih in drugačnih izkušenj in odločne protikomunistične usmeritve, niso zaupali in so jo jemali za prvoaprilsko šalo: »O čar, poezije, o čar besedi, / O čar vseh petnajstih, / O čar amnestij. // Nikogar še nisi v kremplje dobila, / Raca aprilska, gospa amnestija.«²⁷⁸

Sklep

Poglavitni očitek domobrancev partizanom je bil, da se niso bili pripravljene z njimi spopadati v odprtem boju in so jih premagovali le zahrbtno.²⁷⁹

²⁷⁵ Francè Petan, *Pesem Turjaku* (†Frančeku Prelogu – turjaški žrtvi), AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

²⁷⁶ AS, referat II, fasc. 333/II/10. zapiski urednika *Dom in sveta* (Tine Debeljak?).

²⁷⁷ –, *Pesem za 15. januar, Gorenjski domobranec*, št. 5, 16. jan. 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6, tisk: Nasprotniki NOB.

²⁷⁸ –, *Pesem za 15. januar, Gorenjski domobranec*, št. 5, 16. jan. 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6, tisk: Nasprotniki NOB.

²⁷⁹ Branko Rebozov, naslova ni, *Nova zaveza*, glasilo *Nove slovenske zaveze* III, št. 4, december 1993, 42.

2. MISEL

Uvod

Tukajšnje poglavje predstavlja bistvena vprašanja, ki se porajajo mislečemu človeku v izrednih razmerah, kakor je vojna, mogoče še bolj kakor sicer. Nekatere teme bi si v ugodnih okoliščinah,²⁸⁰ zaslužile samostojen razdelek, vendar bodo tudi združene pod enim naslovom omogočile približati se miselnemu svetu tistih Slovencev, ki se niso strinjali, da bi se že zaradi trojne okupacije (Nemčija, Italija, Madžarska) ogroženi Slovenci med drugo svetovno vojno morali soočiti še s tako imenovano socialno, v bistvu pa ideološko revolucijo. Tudi tu so, kolikor je mogoče, pesmi razvrščene kronološko.

V obračunu preteklega leta je izjavni osebek zaprepaden: »nesreče, / rop, požigi; / v ognju, v bratski krvi dom naš plava.« Večjega gorja slovenski narod še ni doživel. Ljubljana »v Kajnovih se koplje grehah.« Tolažijo ga žrtve na njegovi strani in dnevi zadoščevanja: »ko v odpovedih in postih, / v žrtvah vdano smo sklonili / svoje glave. Opolnoči je povzdignil duha: »Srca vseh Slovencev, / dvigni, Bog, v višine! / V živi veri, trdnem upu / in v ljubezni svete Cerkve.«²⁸¹ Toda zvočna podoba iz prihajajočega novega leta ni obetavna: udarci dvanajste ure turobno odmevajo in hkrati se iz gozda oglasijo »smrtni spevi« »strojnic, pušk, topov in ročnih bomb ...« »/Ž/le prvi dnevi / dobili so pečat mrtvaških tromb!«²⁸²

Socialno problematiko – brez konkretnega vojnega konteksta – zastopa pesem o »ptičku brez gnezda«: kot sirota brez staršev je taval okrog in brez urejenega socialnega skrbstva je lačen ukradel zemljo in zdaj dela v prisilni delavnici. Ve, da ga obsojajo, ima pa vsaj posteljo in hrano.²⁸³ Nasprotno pa občutijo pezo časa celo mravlje v gozdu, a so kljub temu zgradile mravljišče, tako naj tudi »slovenska zemlja draga, / kot to mravljišče vstajaš močna.«²⁸⁴

I. SKRIVNOSTI

Po Ksaverju Mešku je za častilca Boga v vseh razsežnostih²⁸⁵ največja *Skrivnost* on sam.

Za vsakogar je največja skrivnost življenje. Tudi izjemne okoliščine vojne ne morejo preglasiti bolečine otroka ob spoznanju, da je postal »grenek sad«: »'Moj oče!' moram ti dejati, / In vendar nisi oče moj: / ni moja mati tvoja žena. / Usmiljen bodi Bog s teboj!«²⁸⁶

²⁸⁰ Več časa, več prostora, več denarja.

²⁸¹ – , Na Silvestrov večer, *Domoljub* 56, št. 50, 29. dec. 1943, naslovna stran.

²⁸² – , Novoletna, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

²⁸³ – , Obtožba, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

²⁸⁴ Čížek (N), *Naše vaje* (list DMK pri Sv. Jožefu) 3, št. 4, 12. 3. 1945, 22.

²⁸⁵ Ksaver Meško, *Skrivnosti*, Pesmi Ksaverja Meška, AS, referata II, fasc. 333/II/10, Arhiv Slovenca, tipkopis.

Ksaver Meško, *Iz srca in sveta*, Ljubljana, 1945, 53.

²⁸⁶ Avtor ni naveden, Divji brat. *Tožbe* (rokopis), stran ni navedena. Priv. arhiv dr. Tineta Debeljaka. Nahajališče: AS 850, fasc. 7.

Razočaranje se ne poleže: » – *Izdana grenka je skrivnost... – / Doslej si bil na mojem vrti / gospod, poslej boš težek gost.*«²⁸⁷

Mitja Šarabon vpričo njega ni eksistencialno prizadet, zato ga lažje sprejema z obema rokama, naj bo grenko ali sladko:

Življenje moje, kaj si mi: skrivnost,
ki je do konca dni ne bom umel?
Si v mojih žejnih ustnah suhi grozd –
in neokusen, prazen kot pepel?

povej, življenje, s čim naj te pojim,
da iz grenkobe prerodiš se v vino?
Naj še s trpljenja mlekom te dojim?
Kaj mi plačalo boš za mojo dnino?

Morda pa ni ti za boleost in post ...?
Morda želiš, da sem kakor otrok,
da sem kot drobni rožni cvet preprost
in v koreninah sočen in globok.²⁸⁸

Kot da je popolnoma izločen iz vojnega ozračja umorov in požiganj, se isti avtor sprašuje po sreči in zanjo daje izjemno dober recept: »*Morda pa srečen bom le v darovanju, / ko vrednim in nevrednim dal bom sebe ...*«²⁸⁹

Kdo je avtor štirinajst štirivrstičnih kitic dolge pesmi o »*skrivnosti trpljenja*« slovenskega naroda. Spremlja ga od davnine in že dedje in starši so se zavedali, da njihovim otrokom ne bo lahko. Toda vsak nov rod se je upiral in branil, tudi sedanjemu trpljenje ni prihranjeno, vendar mu zaupa:

Iskal sem skrivnosti trpljenja
in k tebi, rod moj, sem se sklonil v boleosti
Začutil utrip sem krvi, hrepenenja
In videl sem v dušo tvoje prelesti.

Poln si sil in moči nezlomljive:
Najtežje in grozne prebolel boš dni,
to tvoja skrivnost je trpljenja
S Skrivnostjo in Silo moj rod naj živi!²⁹⁰

Če hočemo izpolniti življenjsko nalogo, se trpljenju ni mogoče izmakniti, čeprav bi mu radi ubežali, kakor priča srečanje v *Viziji*:

Bil brez moči sem, da bi se upiral,
čeprav me vedla je nazaj v trpljenje,
s pogledom plašnim sem se v njo oziral.
Začutil sem v bližini že vrvenje.

²⁸⁷ Avtor ni naveden, Divji brat. *Tožbe* (rokopis), stran ni navedena. Priv. Arhiv dr. Tineta Debeljaka. Nahajališče: AS 850, fasc. 7.

²⁸⁸ Mitja Šarabon, *Življenje moje, kaj si mi: skrivnost, Nema radost*, Ljubljana 1944, 13.

²⁸⁹ Mitja Šarabon, *Iskal sem srečo, Vem: na svetu ni je, Nema radost*, Ljubljana 1944, 17.

²⁹⁰ –, *Iskal sem skrivnosti trpljenja ...*, *Naš boj*, tednik II. Bataljona L : S, leto I, 5. junij 1943, št. 6 in 7. 3–5. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10. Tisk: Nasprotniki NOB.

Tedaj obstala je in jaz za njo.
Pogledala me je in težko govorila:
'Tod pojdi, tudi če ti je hudó,
v trpljenje greš, da ti bo sreča mila.'

Tod moraš, če še misliš na planine,
ukloni glavo, hrepenenje naj ti bo molitev,
naj ti ne stre sovrašтво in trpljenje te višine,
zaupaj v boljše čase, zakaj jaz sem Vrnitev.'²⁹¹

Zdi se presenetljivo, da so se bili nekateri v času vojne sposobni popolnoma iztrgati iz njenega konteksta. Drugi se zgražajo ob številnih smrtih in obupujejo vpričo nje, preklinjajo tiste, ki jo povzročajo, Mitja Šarabon pa jo ubeseduje tako, da bralca bolj prevzame slikovitost njegove ubeseditve kot groza dejstva:

Jaz pa te prosim, pridi, pridi k meni,
ogrni me v svoj beli, hladni prt,
privij se k meni, tvoj bom – moja smrt,
skrivnost poslednjo ti mi razodeni.²⁹²

Ljubezen ne izbira časa in prostora in ljudi, zato je Šarabon igrača čustev, ki jih je najlažje strniti v besedno zvezo iz ene Gradnikovih pesmi: *Eros – Tanatos*.²⁹³

Tema o umetniškem navdihu je družbeno in ideološko popolnoma irelevantna. Pesnik polja in cvetja, ki ga na današnjih travnikih že zdavnaj ni več, jo je izpovedal z njemu lastno slikovitostjo:

Sonce, rosa, dih pomladi,
s klasjem mak in žar poletja
cvete in zori mu v duši
sred škrjančkovega petja.

V prsih mu šume gozdovi
in dehte cveteče jase –
njemu zarje so prižgane,
iz srca mu roža rase.

Vsipljejo se zlati žarki
v jasni, svetli dom njegov,
mavrice iz rek srebrnih
se razpenjajo nad krov.²⁹⁴

Glede na sonet *Samota* pri Pavlu Oblaku ustvarjalni postopek poteka veliko bolj introvertirano: »*zdaj vem, čemu sem in zakaj živim – / zdaj sem kot luč, ki v plamen večnosti gori*».²⁹⁵

²⁹¹ Ž. J. (v), Vizija, *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu. Leto 2, št. 8, 28. 5. 1944, 86–87.

²⁹² Mitja Šarabon, *Smrt, Bolečina*, Ljubljana, 1944, 53–54. = *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 219–220.

²⁹³ Mitja Šarabon, *Smrt, Bolečina*, Ljubljana, 1944, 55–56.

²⁹⁴ Cvetko Golar, Umetnik, *Zbornik zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 28. = *Jasne livade*, Slovenska matica, Ljubljana 1959, 88–89.

²⁹⁵ Pavel Oblak, *Samota, Lina v nebu* (razdelek: Medvojne pesmi), Ljubljana 1989, 27.

Poglavitno življenjsko »spoznanje« begunca Ljuba je razočaranje, toda njegova sentimentalnost ga približuje romantičnemu svetobolju iz 19. stoletja: »iskal sem Resnico, / iskal sem Pravico. // Pa sem odpiral / zlate posode: / našel sem – grus! // In sem prisluhnil / neštetim srcem: / slišal sem – laž! // V dno sem pogledal / duši veseli: / videl sem – bol!«²⁹⁶

II. DOMOVINA

Skrb za narod oz. domovino je lahko zavita v večerno impresijo,²⁹⁷ drugič je objektivizirana v propagandni drži, ki razločuje dva vojna tabora. Posnemajoč folklorno poetiko s pomanjševalnicami, ponavljanjem in variranimi pripevi so nagovorjene mamica, deklica, hišica in zemljica; [...] *Deklica, deklica moja, / nič se nikar ne boj! / Nikdar te ne bo sovražnik dobil, / zate tvoj fant bo kri srčno pretil. / Deklica, deklica moja, / zate tvoj fant gre v boj! // Hišica, hišica moja, / nič se nikar ne boj! / Zrušil moj brat zapeljan je svoj dom, / jaz ga na novo pozidal spet bom. / Hišica, hišica moja, / zate otrok tvoj gre v boj! // Zemljica, zemljica naša, / Nič se nikar ne boj! / Tvoji izdajalci po tebi hrume, / tvojih branilcev množe se vrste. / Zemljica, zemljica naša, / Zate mi gremo v boj!«²⁹⁸*

Kadar avtor nima posebnega navdiha, se zateče v geografske koordinate. Posebno ljube so mu reke in gore. V pomoč je (slovenska!) pesem, novost besedila *Kje dom je moj?* pa sta vrstici: »kjer junaki vneti / si slovenske deklice / zbirajo za ljubice.« Zaradi želje po povezovanju je vredna pozornosti kitica, v kateri »*Mati Slava, / sinka kliče in budi: / k delu, slogi, srčnosti.*«²⁹⁹ V še starejši maniri se pojavi »*Mati Slov'ja*«: »*tvoji ljubavi / narod slovenski klanja srce.*«³⁰⁰

Stanko Kolarič je eno redkih (pravo ali prikrito?) izpisanih imen v obravnavanem opusu. Tudi njegova *Domovina* je mati, v katere naročju si odpočije in je bil z drugimi zanjo pripravljen dati srce.« Apologetski opis domače krajine je preprost, a estetsko učinkovit: »*Polja, polja, polja ... / Holmi in na njih cerkvice, / zadaj temni gozd, za njim planine / in pečine ..., / spodaj pa vasice, / potem pa zopet polja, polja, polja / in pijano je bilo oko te lepote / kakor zemlja mesečine.*« Nekdaj mu je bila *Domovina* »*kakor večna melodija / večerov in noči poletnih.*« Zdaj pa »*ne more[m] Tvojih pesmi se napiti, / ker je vse tako temno, temno ...*«³⁰¹

Mi ostanemo Slovenci je naslov nekoliko okornega soneta, ki krepi narodno identiteto z že udomačeno zgodovinsko retrospektivo, izvirna pa je za trdnost metafora nepremakljivega kamna:

Od vekomaj že tu živi naš rod!
Te naše zemlje bili gospodarji
so naši dedje – oratarji,
ki bili so ustvarjalci nje usod!

²⁹⁶ [Pavle Boršnik] Ljubo, *Mejniki*, 1948, 4.

²⁹⁷ K[okalj] J[ože], (V), *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu. Leto 2, št. 8, 28. 5. 1944, 82–83.

²⁹⁸ -o-ič, Ljubezen, *Naš list* št. 4, 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II.

²⁹⁹ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 69, tisk: Nasprotniki NOB. *Narodne in domobranske pesmi* (po l. 1943).

³⁰⁰ Pepe Suh (N), *Mati Slovenija, Naše vaje*. List DMK pri sv. Jožefu, leto 2, št. 4–5, 13. 2. 1944, 55.

³⁰¹ Stanko Kolarič, *Domovini, Straža ob Jadranu*, leto I, Postojna, 20. nov. 1944, št. 41, stran ni navedena. Nahajališče: AS, Referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

In kot se kamen ne premakne z mesta
ko nanj v neurji pridrvo studenci,
tej zemlji bo ljubezen naša zvesta.³⁰²

Kako doživlja domovino v najožjem pomenu besede človek, ki se je mogel v domače kraje vrniti šele po tridesetih letih hrepenenja po njih. Klicali so ga »*Matajur, Krn, Stol in [?]ija, Soča, Kobarid, Kred in Nadiža*«, a on prepojen z davnimi spomini išče »*nemogoče*: »*mladost in vse, kar z njo bilo je eno...*«³⁰³

Neznani avtor idealizira *Domovino* z izrazi nedolžnosti. Zdaj pa – težko mu gre beseda iz ust – je namesto »*zibelke*« samo še »*en velik grob*«, »*grob strašan*«. Na mestu belih domov so pogorišča, kjer vladajo »*/s/trah, groza, molk*« in njihovi prebivalci, »*/č/e niso v grobu, so na begu ...*«

Domovina! Izginila je sreča
s tvojih lic.
Ti vsa si ena sama grenka solza,
ti vsa en sam obupen klic ...

Brezboštva hidra, rdeči zmaj
v peklo spremenil je
tvoj zemski raj. ...

V drugem delu se izjavni osebek razsrdi in iz tožbe preide v napad. Vendar se hitro pomiri v nadzemskem zaupanju v Marijo in smisel padlih žrtev. Pesem se konča programsko: »*Brezboštvu boj na črti celi, Bogu in narodu zvestoba!*«³⁰⁴

Podoben cilj ima pesem, ki v ta namen prepričuje k molitvi za domovino in cerkev,³⁰⁵ */z/a Slovenijo, Boga...*«³⁰⁶ Morda je to le prvi poskus za pesem *V boj*, katere budniška vloga se opira na motiviko zemlje in rodovno kontinuiteto in pesem: »*Za slavo rodne grude / za sinove zemlje, ki trpi, / se bijemo in kličemo vse dni: // Za sveto zmago se borimo, / ne pojemo zaman, vse dni, noči, / odmev naj vedno govori le eno: Da pesem rodna ne utihne, / da ded ne koplje se v solzah, / otrok v krvi ne izdihne, se dviga krik: »O Bog, ohrani domovino našo, / naj pesem vzdrami srca vsa, / za rod slovenski, za Boga.*«³⁰⁷ Ta, končni pripev se ponovi kar šestkrat.

Najbolj mogočno hvalnico zapoje domovini Nikolaj Jeločnik. *Beseda mladine* sestoji

³⁰² – , Mi ostanemo Slovenci, *Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev, leto II, št. 2, Postojna, marec 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13, Tisk: Nasprotniki NOB. *Mlada Primorska*, leto I, Primorje, oktober 1944, št. 3, [1].

³⁰³ – , Ob povratku, *Glas izpod Krna*, Leto I, 27. VIII. 1944, št. 3, stran ni navedena.

³⁰⁴ *Obzornik*, dijaške protikomunistične mladine, št. 1, april-maj, leto?, 2–3. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 11, tisk: Nasprotniki NOB.

³⁰⁵ Cerkev bi bilo po veljavnem pravopisu treba pisati z veliko začetnico, ker gre za ustanovo.

³⁰⁶ Emilija Kovač, *V boj za sveto zmago*, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv *Slovenca* – Pesmi), rokopis: : »V slogi smo se vsi objeli, kdor ljubi rod, Boga. Za domovino rodno, za Boga je pesem vžgana. [...] O Bog pomagaj nam, Marija naša sveta mati! Odjekne naj po vsej državi naši, pokrajini dragi, / odpre naj hram svoj topli vsak, kdor čuti naš utrip, / ker boj za domovino se vrši, za cerkev, za Slovence – // Zmaga sveta se vrši, ko pokleka vse v stiski / in objame vsak od nas, le pesem toplo, vdano, za Boga / ki širi se od ust do ust in drami vero.«

³⁰⁷ Emilija Kovač?, *V boj*, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv *Slovenca* – Pesmi), rokopis.

iz osmih epsko zasnovanih kitic. Prva je kritična do sprenevedavega rodoljubja, pod čigar krinko se vnaša v narod tuja ideologija in ga razdvojuje.

Bil je tak dan, nedolgo še tega, / ko na slovenski zemlji vsak pesjan / veljal je več, kot mož poštenega / in zvestega srca. – Ko vsak zločinec je v deželi tej / veljal za rodoljuba pravega / in vsak goljuf že bolni množici / svetnik je bil. In čuli smo takrat, / kako so se cedili sladkih fraz, / o narodu in njega težkih dneh, / kako so jim oči zalivali / potoki krokodoljih solz, saj vsak / berač je zanje manj nesrečen bil, / kot narod, ki sovrag ga je zdvojil. [...] Zatrese se je zemlja, do neba / je šel bolesten, smrtni krik / izmučenih sinov in tisočev, / ki tuji rablji so jih gnali v smrt. / [...] Že so zagnali rablji vrišč, / da ves slovenski svet je njihov raj, / že so razpenjali na križpot in / porušeni zvonik krvavi srp / prekrižan z verolomnim kladivom / in kazno je bilo, da je sam Bog / obrnil svoj obraz od naroda, / ki zanj se je boril. Utihnil je poslednji spev v mesečnih nočeh, / oveli svet povetil je glavo, / harmonike hripavi vrišč samo / odmeval po krvavih je poteh.³⁰⁸

Druga kitica ogorčeno odklanja licemersko ravnanje in se zgraža nad nevarno in škodljivo diferenciacijo, ki se je z novo ideologijo začela v slovenskem narodu. Avtor pri tem ne varčuje s hudimi besedami in motiv Judeža je tu več kot zgovoren. Nalepka izdajstva se je v medvojnem pesnjenju kot žogica odbijala iz enega v drug tabor. Toda po drugi svetovni vojni se je usodno prijetela le ene strani.

A narod, ki je zdrav in klen, takrat
že vedel svojo pravo pot, kot vsak,
ki si življenje brani in prostost,
skoval je z lastnimi rokami meč,
zavrgel je pomišljanja in strah
in ko orkan pomedel s krinkami,
ki rdeči kuščar pravi svoj obraz
za nje je skrnil. Usekal je, da stre
verigo sužnosti, ki jo skoval
za Judežev denar je lastni brat.
Razklal je v dvoje ves slovenski svet,
zasekal vanj je zevajoč prepad,
prisegel je in pljunil bi na čast,
če bi ne pričal Bogu in ljudem,
da prost je bil nekoč, da svobodnjak
v bodočnost svojo hoče tudi zdaj.³⁰⁹

Tretja kitica se spominja usodnih bojev na Turjaku, pobojev v Grčaricah, Jelendolu in Mozlju. »In v tistih dneh sam Bog iztegnil je / razbičano roko nad narod svoj, / ko v preizkušnjo najstrahotnejšo / ga je poslal. Ni klonil bedni rod! [...] in dal je domovini vse, kar je / najboljšega imel. Priklical je / iz novih, mladih sil tak element, / da bi sam satan moral klekniti / pred njim, pa bi odpadli brat ne pal? Iz mučeniških tal kot Herkuli / so vstajali junaki novih dni, / saj jih budil iz sna je bedni krik / sirot nebogljenih in mrtvih vzdih. / Oskrunjene cerkve, požgani dom, / steptana polja, tisoči grobov, / molitev tiha krvavečih src, / kočevski testament in mozelski« in drugi zločini so povod za zaupanje,

³⁰⁸ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

³⁰⁹ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I [...] Nasprotniki NOB.

da narod »iz zadnje borbe zmagovit bo šel! / Ta sveti boj nam je nocoj ukaz, / tak velik in mogočen kot naš rod / skoz tisoč petsto let enakega / še ni poznal!«³¹⁰

V zadnji dveh vrsticah zbudi pozornost časovni prislov: »nocoj«. Ali je bilo besedilo namenjeno za neko svečanost. Vprašanje se poraja še toliko bolj, ker sledi kitica, ki je kakor oda, hvalnica v smislu kulta osebnosti nekemu voditelju. Imena, mogoče zaradi konspiracije, ni ali pa ga v tedanjih okoliščinah niti ni bilo treba imenovati: »*Ta mož je bil, / ki je v polnočni uri kot junak / prodril v labirint Matjaževe / noči, izdrl meč iz nožnice, / priklical iz sna junake novih dni, / odprl goro, / dvignil glas in sam / kot prvi borec je na čelu vseh, / ki v tisočih hiteli so za njim, / utiral pot, da narod svoj po njej / popeljal bi iz ognja in krvi.*«³¹¹ Pod novim Kraljem Matjažem je »/n/aš kmet, ki ves izmučen že / na zadnjo uro čakal je samo, / na mah je spet zadobil novih sil, / razjasnil se mu trpki je obraz / in z delavcem, ki ga skoz dvajset let / pestil je bič rdečih Kajnovcev, / zastavil je vso svojo zdravo moč.«³¹²

Da res gre za neko slavje, dokazuje ponovitev časovnega prislova »nocoj« še v naslednji kitici, ki v tem boju zanosno pripisuje mladini odločilno vlogo katalizatorja. Da se opira na kmečki in delavski sloj, pričajo motivi iz njunega obzorja: »živo jeklo«, »božja rovnica«, »plevel«, »preorati«,³¹³ »/Orlova perut«, ki naj »kot nekoč na Kolpi, brani spet / te dni«³¹⁴ vesoljni božji svet«,³¹⁵ simbolizira politično opcijo, ki jo izraža krik: »Bog – narod – domovina!«³¹⁶

III. DOMOBRANSTVO

Mladi rod v strahu išče pravo smer in trdno oporo: »*Ti, brat, ki greš ves lep in čist na pot, / postoj, poglej v oči in mi povej, / da si to ti, ko naj popelje me iz teme zmot ...*«³¹⁷ *Dijak – domobranec* pa je, kakor da že vse ve, samozavestno piker, kakor priča odlomek:

Videl sem žrtve tistih ljudi,
ki narod 'osvobajajo' strašnih skrbi:
'kako bi živeli in jedli kaj bi?
Kako bi skozi viharje in boje prišli?'

Osvobodili so oni že več narodov
in nas prekovati hočejo v narod nov:
v narod beračev in grabežljivih volkov,
ki hodijo za tujim blagom na lov.³¹⁸

Najbrž je bil podvržen šolanju – le da z drugim predznakom – kakor so ga na partizanski strani izvajali politični komisarji. Ali pa je pesem le vložnica, kar pomeni, da se je za dijaka skrnil starejši avtor, za katerim so res že bile vsakovrstne življenjske izkušnje.

³¹⁰ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I [...] Nasprotniki NOB.

³¹¹ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine.

³¹² Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine.

³¹³ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine.

³¹⁴ Tudi časovni prislov »te dni« nakazuje, da gre za pesnitev ob neki konkretni priložnosti.

³¹⁵ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine.

³¹⁶ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine.

³¹⁷ M. C., O, daj, postoj! *Naša zvezda*. Glasilo slovenskih dijaških kongregacij in verski list za dijake in dijakinje. Leto XII, Ljubljana 1. in 15. februarja 1943, št. 9–10.

³¹⁸ Dijak – domobranec, Videl sem ..., *Slovenec*, četrtek, 4. novembra 1943, št. 250, 3.

Da podmena o šolanju drži, priča verzifikacija v stilu kronike³¹⁹ *Domobranec – domobrancem!* V štirinajstih štirivrstičnih kiticah jim jezični *Ljubislav* iz »podgorske čete« naroča: Bojte se alkohola, neolike, sebičnosti. Nikakor pa ne partizanov. Res da so si nasprotniki, sovražniki, toda v izražanju o njih jim »učitelj« ne daje dobrega zgleda; psovke pač niso olikane.³²⁰ Resnici na ljubo: tudi partizanska stran ni varčevala z njimi.³²¹

Na domobranski strani je odsotna razredna motivika, zato je za glasilo v eni od njenih enot presenetljivo njeno *Premišljevanje*, saj se ne sklada z njenim idejnim konceptom. V njenem okviru se jo dá razumeti šele, ko jo dojamemo kot satiro v obliki vložnice: izjavni osebek zastopa ideologijo komunistične revolucije in mu v boju proti Cerkvi pride prav zavezništvo z njenim (ni nujno da liberalnim?!) buržuaznim nasprotnikom. Toda tudi z njim namerava obračunati prej ali slej:

Jaz sem brezbožnik, ti imaš vero,
čeprav jo tajiš, mi je znano, katero:

v ustih začne se, v trebuhu se neha,
popolnost dosežeš, ko se ti zazeha!

A eno na tebi nad vse mi ugaja:
da strastno mrziš klerikalnega zmaja.

Zato sva zdaj skupaj, zato bolj kot garje,
uši ino bolhe preganjava farje!

Zato trebušant, te pri sebi trpim,
a vedi buržujec, i tebe mrzim!

Ko zadnji se far bo zleknil na tla,
pa nate maščene bo vrsta prišla.

V narodov blagor izpraznim ti žile,
ki tako dolgo so ljudstvu kri pile.³²²

IV. KAJNOVSTVO

V tem razdelku sta se strnila starozavezni in novozavezni negativni arhetip. Medsebojno nezaupanje in s tem povezane posledice so doseglo dno: »*Danes se prijatelja bojim, / zvestega, najboljšega prijatelja – / Judeža Iškarijota!*«³²³

Iz tukajšnjih pesmi se vidi, da je bila jesen leta 1943 odločilna. Kdove kateri

³¹⁹ M. Stanonik, Kronika / humornica, *Iz kaosa kozmos*, 196–206.

³²⁰ Ljubislav, Domobranec – domobrancem, *Za blagor očetnjave*, glasilo slovenskih domobrancev skupine Rupnik, št. 28, 23. XII. 1943, 3.

³²¹ Prim. Paternu I 1987: 34, 43, 52, 110, 113, 124, 127, 133, 143, 187, 228, 361, 384, 394, 461, 467, 516, 529, 542, 543, 544, 545, 546, 547. Paternu II 1995: 12, 21, 28, 31, 120, 185, 196, 296, 364, 393, 423, 454–455, 487, 489–492, 495, 498, 515, 559, 580, 581, 585. Paternu III 1996: 29 sl. 32, 36, 44 sl. 81, 178, 217, 221, 257, 367, 385, 471, 498, 512, 560, 571.

³²² –, Premišljevanje, *Za slovensko domačijo*, [...] 4. *Straža ob Jadranu*, leto II, št. 35, Postojna, 14. febr. 1945, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13, Tisk: Nasprotniki NOB.

³²³ Anton Seliškar, Črna knjiga, *Knjiga pesmi*, Vrhnika, 1943, 26.

Domobranec je visoko zastavil *Naš cilj!* Po prvem verzu sodeč mu je moral biti Simon Gregorčič. Naravnost roti ali res le domobrance ali ne vse od kraja: »*Ljubezen bratsko mi gojimo, / vsem srečo, spravo in mir želimo, / Naj brat spozna v človeku brata, / prej ko zasuje ju lopata. // Svet velik, lep je in prostran / in mnog njegovih sad poljan, / vsem streho in zavetje nudi, / življenje, delo jelo tudi. // Zakaj bi torej ne ljubili, / in sloge, bratstva ne gojili, / Zakaj mori naj brata brat, / Brezsrčno tira v prepad. // Odpusti, ljubi in podpiraj, / tolaži, solze briši, umiraj, / naj ljub sovražen bo al tuj, / Nad njim nikdar se ne maščuj. // Saj vendar lepše je življenje, / Če lajša bratu brat trpljenje, / desnico proži mu v pomoč, / ko temna ga obdaja noč. // Ljubezen čista nas uči, / da harmonija vseh stvari, / brez jeze srda in prepira, / le bratstvo, bodočnost nam podpira. // In gojimo tudi mi, / domobranci prostovoljni vsi, / to cilj je naš in naš namen, / Ljubezni bratski posvečen.*«³²⁴ *Krik iz groba* je pesem, ki takšno ljubezen potrjuje, le vprašanje je, ali sega tudi čez lastne vrste:

Vem, zemlja je polna sovraštva,
sam sem padel kot sad,
nedozorel sad samopaštva.

Kri teče po zemlji v potokih,
sam sem pretil jo, zate, brat,
da bil bi mir pri tebi in tvojih otrokih.

Iz sedmih štirivrstičnih kitic zloženo pesem oklepa v prvi in zadnji katici klic: »Čujte, moj klic iz grobov / ... « Mednju je vloženo moralno sporočilo s svetopisemskim optimizmom: kakor v davni preteklosti je trpljenje »*rodu našemu v opomin*«: »*Moj dom je sedaj zapuščen, / hiša domača požgana, / vsem težek je križ naložen.*« »*V silni boli le duše ječe*«, toda »čas vstajenja že zori.«³²⁵ Na domobranski strani je veliko pesemskih besedil, ki se vzdržijo žaljivosti do nasprotnega tabora.

So pa tudi take, ki jim zaradi bolečih izkušenj prekipi in jih obhaja groza zaradi komunistične nevarnosti. Zato pozivajo k upor. Nekdaj romantično opevana večerna zarja postaja kruta metafora za prelito bratovsko kri: »Škrlatni svit večerne zarje / grozotno je preplavil pokrajino: / Kot kri nedolžna bi vzklopela / in vpila po osveti v zvezdnato modrino...«³²⁶

Pavel Oblak si v opisanem ozračju »/m/rtvaških ur« in »bratomornih dnevov«, »gorja od vsepovsod in temnih slutenj« – podobno kot Oton Župančič³²⁷ – želi smrti:

³²⁴ Objava: *Vesti*, 17. X. 1943, 31. X. 1943. Nahajališče AS, referat II, fasc. 111/A/II, Nasprotniki OF. Mapa XIX, 10.

³²⁵ – , *Krik iz groba, Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev, leto I, Postojna, 31. okt. 1944, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

³²⁶ J. V. [Janko Vasiljev? = Joža Lovrenčič], *Krik krvi, Tolminski glas*, glasilo tolminskih domobrancev, Tolmin, 31. marec 1945, št. 13, 3.

³²⁷ Dokler pravica je ob tla teptana, / resnica brez sramu zaznamovana, / dokler laž, verolomstvo je v časteh / dokler svobodo ljubiti je greh; // dokler visoki netijo razdor, / svetniki pridigajo bratomor, / ljubezen kot desetnica brez doma / od vrat do vrat za črno skorjo roma; // dokler nasilstvo in izdajstvo vlada, / ponos, moštvo kot piškav sad odpada – / dotlej v temnico smradno sem zaprt, / in od življenja mi ni hujša smrt (Oton Župančič, *Izjava, Paternu III*, 1996, 571).

»že čutim dih, ki iz onostranstva veje, / kot da pošilja božja ga dobrot, / in glas Boga, ki se mi v zarji smeje.«³²⁸

Nasproti osebno izpovedni stiski slovenskega intelektualca *Izgnanega kmeta molitev* posreduje stvarno podobo slovenskega podežlja v drugi svetovni vojni:

Bratje po krvi so dom ti požgali,
uničili delo tvojih žuljavih rok.
Tvoje sinove so v goro odpeljali
trdosrčneže ganil ni matere jok.

V imenu svobode odpeljani sinovi
namočili zemljo domačo so s svojo krvjo,
to pričajo v gozdu sveži grobovi,
nad njimi otožno se sklanja drevo.

V imenu enakosti moral si z doma,
ki štiri desetletja zanj si garal,
prej tolažil brezdomca, ki iz kraja v kraj roma,
njemu enak sedaj si postal.

V imenu bratstva se oni borijo,
a največ prelili so bratske krvi,
njihova znamenja srp in kladivo
na rdečem se praporu v soncu blišči.³²⁹

Bridko prosi brezjansko Marijo prosi za pomoč. Enako bridko Marija »*bridkó tožila je Bogú / da v srcu je prav žalostna, / ker med Slovenci ni miru.*«³³⁰ Zakaj ga ni? Eden od odgovorov je v čistosti srca, pristni veri: *Ko bi studenček bil, bi žuborel / le samo tebi, Devica Marija, / ko bi bil ptiček, le tebi bi pel, / tvoja bila bi prav vsa melodija. // Ko bi bil ... // Ah, ko le človek sem! // V zmedi življenja – pozabil sem nate, / nimam, ah nimam ljubezni iskrene, / v srcu sovraštvo, pesti so jeklene, / nimam ljubezni niti za brate.*«³³¹

Domobranske pesmi se marsikdaj zaupno obračajo na Boga: »*Naj poje se pesem po naših vaseh, / molitev naj spet se ponavlja, / trpljenje in žalost in solza in smeh / naj tebe, Dobrotni proslavlja. / Dom, vero in rod o Bog nam obvarji, / slovenski te prosimo legijonarji.*«³³² Leta 1943 so s harmoniko in pesmijo vkorakali v Belo krajino – glede na pesem – zagotavljajoč, da bo »*prešerni smeh*« zamenjal njeno »*tiho otožnost*« zaradi »*ropanja, krvi, požganih domov*« in »*grobov*«, o bratu in sestri ni črke ne znaka, / kri njihova tvoje gorice namaka. Podobno kot pri »izgnanem kmetu« spredaj, se tu pojavi motiv ideološko predelanega borca:

Iz doma se izkoreninil je brat,
zdaj brate in sestre strahuje,

³²⁸ Pavel Oblák, *Lina v nebu* (razdelek: Medvojne pesmi), Ljubljana, 1989, 25.

³²⁹ Jože Mlinar, *Izgnanega kmeta molitev*, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/7. Arhiv Slovenca – Pesmi. Slovenec, četrtek, 6. aprila 1944, št. 79, 3.

³³⁰ –, Naslova ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/6. Arhiv Slovenca – pesmi (tipkopis).

³³¹ Ž. J. (V.), Marija daj ... *Naše vaje*, list DMK pri Sv. Jožefu, leto 2, št. 8, 28. 5. 1944, 88.

³³² –, naslova ni. *Naš list*, glasilo belokranjskih legijonarjev, št. 2, 1943, naslovná stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 5. Tisk: Nasprotniki NOB.

na čelo si Kajnov je vtisnil pečat,
se matere lastne sramuje.

Srp stiska mu pest – z njim življenje se žanje
in kladivo v njem za krvavo dejanje.
In kdo zaustavil bo potok solza,
očetom življenje kdo vrnil?

Zaradi vseh teh in drugih posledic »sinovi slovenski in legijonarji« vabijo v svoje vrste belokranjske mladeniče: »rešiva gorico, rešiva zemljo, / v prijateljstvu, složnosti čvrsti. / Preneha naj groza in potok krvavi, / sovragu kot legijonar se ustavi.« Tedaj bo Bela krajina kot »pomladna nevesta« – »Na meji slovenstva mi bomo stražarji.«³³³

Vse kaže, da se na bitko na Turjaku³³⁴ nanašata dve pesmi o slovenskem bratomoru, zloženi v stilu srbohrvaške epike. Prva govori o dveh sinovih iste matere, ki sta oba vzljubila eno in isto dekle. Mati ju svari, naj se ne prepirata zanjo. Dekle se odloči za mlajšega. Zato ga starejši v ljubosumju ubije, misleč, da bo zdaj dekle njegovo. »A mlada devojčica joka za bratom / ne more vzljubiti brata morilca.« To je metafora za obe strani v drugi svetovni vojni na Slovenskem. Druga pesem je prvi enaka, le v zadnjih dveh kiticah se metafora pomenljivo razveže:

Slovenska zemlja je sama izbrala:
mlajšega orla, Legionarja izbrala ...
Starejši pa v srdu ubije,
mlajšega brata, junaka – Legionarja.

»Lej! Ni ga več brata. Zdaj sama odločiš –
zemlja slovenska. Zdaj mene poročiš!«
Dežela slovenska le joka za bratom,
ne more vzljubiti brata morilca.³³⁵

V arhivu *Slovenca* je ostala pesem, ki se klanja »/ž/rtvam v Grahovem«.³³⁶ Pod naslovom je pojasnilo: »Začetne črke navzdol: namen pesmi. Avtor/-ica je hotel/-a povedati, da gre za akrostih: *V spomin v Grahovem padlim domobrancem*. Tako dolgega akrostiha pa še ne. Kdor koli je že spesnil devet trivrstičnih kitic, dokazuje, če drugega ne, dovolj obrtniške pevske spretnosti: »/Z/a vero in dom« so padli od »bratske« »roke«. Iz sunkovitosti ubeseditve se čuti, da je nastala v veliki čustveni razbolelosti od dobrega poznavalca lokalnih razmer ali razmerja sil v slovenski bratomorni vojni. Tudi Franceta Balantiča pesem ne obide.³³⁷

»Mnogim so upi končani, / o, mnogim načrti razd'jani, / brat lastni – gorja nam je

³³³ – , naslova ni. *Naš list*, glasilo belokranjskih legijonarjev, št. 2, 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 5. Tisk: Nasprotniki NOB.

³³⁴ Od 12 do 19. sept. 1943.

³³⁵ – , naslova ni. *Turjak*, Ljudska tiskarna Ljubljana, Ljubljana 1944, 38–39. Nahajališče: Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota Škofja Loka, fasc. 61/II /F/8, zbirka NOB.

³³⁶ Prim. Vinko Šega, *Dano tisto uro*, Družina, Ljubljana 2008.

³³⁷ Kako je doživel srečanje z njim, piše Jože Udovič v noveli *Dolina njegovih sanj*. Prim. Marija Hribar (ur.), *Jože Udovič, (1912–1986), In iskra v besedi ostane*, Celjska Mohorjeva družba, Knjižnica Jožeta Udoviča, Celje, Cerknica 2012, 135 sl., 147.

*kriv! // Róko je dvignil premnogi, / a kriv kedo je neslogi / nisi še vprašal si vest? // Ceniš le svoje življenje, / enako nam zadoščenje / molči! Slovenski si Kajn!*³³⁸

Sklep

Že naslov *Slovenskim materam za 25. marec 1945* kaže, da je njim posvečena pesem splošna in zato manj prepričljiva, čeprav se izjavni osebek izraža v ednini.³³⁹ Morda je tudi le zaradi praznika napisano *Pismo Materi...* za veliko noč:

Mati! Danes je Velika noč
in ko so zvonovi zvečer najlepše zapeli,
sem jaz skozi jeklo smrt sejal,
da bi zemlji, da bi rodu novo življenje dal.

Teško mi je mati.
Toda Bog ve in razume, –
zato mi ni žal ...³⁴⁰

Prvi hip napravi močan vtis njegova pretresljiva odkritost, kaj je izjavni osebek počel na največji krščanski praznik, a se njega nevredno početje v pesmi lahko razume tudi kot propaganda, ki je do konca obvladovala obe strani.

Ob koncu vojne Leopold Stanek krepko zasoli umetnikom.³⁴¹ Razočaran je nad njihovo etično držo in upogljivostjo: »Značaj, značaj – / lahko vnetljiva snov, / z njo videc naš je šel na lov / za hipne cilje: / na levo, desno, spet nazaj, / polet navzdol, pogled navzgor, / obrat na pol – / le suči se, vrtavka, ti naš vzor!« [...] »Kdor v pravo smer se ne obrača, / zamudil čas je zlati – / vse to drago poplača ...« Pesem se konča z užaloščenim očitkom: »o zdaj vemò, / da narod mali velike ima – zvodnike!«³⁴²

Kako hudo je bratomorna vojna zaznamovala slovensko bit, podobno pričuje Janez Kolenc med drugim s pesmijo *In taval je Pavliha*. Tako naturalistično grozljivega in hkrati pesniško intenzivnega opisa bojišča slovenska literatura malo premore. Žal, ni znano, kdaj je besedilo nastalo, vsekakor pa mu botruje osebna izkušnja.³⁴³

³³⁸ Podpis nečitljiv, Žrtvam v Grahovem, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 33f3/I/2. Arhiv *Slovenca* (Pesmi).

³³⁹ G. F. [= Gorenšček Franc], *Slovenskim materam za 25. marec 1945*, *Zlatorog*, Za veliko noč 1945, stran ni navedena. AS, referat II, fasc. 16, Tiskn: Nasprotniki NOB.

³⁴⁰ Boris Mohor, *Pismo materi ...*, *Pesmi slovenskega domobranstva* I, (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

³⁴¹ Morda tudi po Platonovem zgledu. Prim. njegovo *Državo*.

³⁴² Ant. Kes. [= Leopold Stanek], Šiba bajanica, Ljubljana 1945, 30–32. Resnici na ljubo: Iz pesmi same ni jasno, ali je avtor pripadal partizanski ali domobranski strani!

³⁴³ †Janez Kolenc, Gotna vas 51, 8000 Novo mesto, tipkopis.

3. SMRT

Uvod

Iz leta 1943 je pesem tudi v spomin menihu iz Pleterij, ki po njihovih strogih pravilih počiva v zemlji brez krste.³⁴⁴ Tako pokopanih je bilo – če sploh – med drugo svetovno vojno tudi veliko padlih.

V domobranskem pesnjenju posmrtnice za njimi niso bile tako množične kakor v narodnoosvobodilnem pesnjenju. Če pa že, so bile bolj namenjene znanim javnim osebnostim. Vojaki v domobranski vojski so jih bili deležni le ob osebni povezanosti s padlimi. Vojne razmere, posebno napetost med dvema ideološkima taboroma, so narokovale, da so njihovi avtorji ostali dosledno anonimni, čeprav kultiviranost besedil priča, da njihova tovrstna besedila niso bila enkrat en čustven izliv. Tukajšnji primeri so navedeni kronološko od leta 1942 do leta 1945.

I. JAVNE OSEBNOSTI

Od tu omenjenih je prof. Ernest Tomec, vodja mladcev, še utegnil umreti naravne smrti: »*Sredi dela si se zgrudil, / Ti neumorni borec in junak, / [...] Ni bilo Ti mar časti in slave, / vedno in povsod si skromen bil.*«³⁴⁵

Že spomladi leta 1942 je *Slovenec* objavil pesem *Mučeniku Jaroslavu Kiklju*, v spomin medicincu, ki ga je nasilna smrt doletela na ulici.³⁴⁶ Že naslov pove, v kakšnem ključu se neznani avtor poslavlja od njega in verjame v staro pravilo: kri mučencev – seme novih kristjanov.³⁴⁷ Čez pol leta je pod drugo kratico izšla nova pesem v njegov spomin. Kakor prvi ima tudi ta avtor zadoščenje, ker da ta smrt odpira oči zavedenim: »*O Bogu hvala, da oči odpira / zdaj tvoja žrtev in da tvoja vera / mogočne upe v dušah nam ustvarja!*«³⁴⁸

Jeseni leta 1942 je v domačem stanovanju padel pod streli predvojni ban Dravske banovine in neformalni vodja protipartizanskega gibanja, dr. Marko Natlačén.³⁴⁹ Kdo je avtor »*očetu domovine*« posvečenega soneta, ki se zgraža nad hudodelskim dejanjem in pokojnemu zagotavlja spoštljiv spomin v upanju, »*da zločinov čas nam mine!*«? Ostali se zavezujejo izpolnjevati njegovo oporoko: »*Vsi poštenjaki se za dom združite / in proti zlobi skupno se borite!*«³⁵⁰

»*Ob sedmini pogreba*« je v *Slovencu* izšel verzificiran portret Marku Natlačénu na grob. Avtor izriše njegov značaj v potezah obraza: »*Obraz Tvoj miren in odkrit, / v dobrotno resnost ves zavit.*« Bil je preudaren: »*Za vse imel oči si, in roke. / Za vse si skrbel*

³⁴⁴ – , Med grobovi, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/7. (Arhiv Slovenca – Pesmi).

³⁴⁵ Filip Rihar, Prof. Tomcu v spomin, *Slovenec*, št. 113a (113), nedelja, 17. maja 1942, 2.

³⁴⁶ Anton Pust (ur.), *Palme mučeništva*, Mohorjeva družba, Celje 1994, 381–382.

³⁴⁷ M. Kr., Mučeniku Jaroslavu Kiklju, *Slovenec*, petek, 3. aprila 1942, št. 77a (77), 3.

³⁴⁸ A. S., Jaroslavu Kiklju, *Slovenec*, 19. septembra 1942, št. 215a (215), 3.

³⁴⁹ Boris Mlakar, Odnos slovenskega partizanskega gibanja do Marka Natlačéna, *Zdenko Čepič (ur.), Marko Natlačén (1886–1942) v zgodovinskem dogajanju*, Ljubljana 2012, 209–217. *Enciklopedija Slovenije* 7, Mladinska knjiga, Ljubljana 1993, 344.

³⁵⁰ N. P., Marku Natlačénu, *Slovenec*, sredo, 21. oktobra 1942, št. 242a (242), 2.

male in velike. / A nihče ni deležen bil odlike, / če ni zaslužil, / ker vedno si pravico z dobrim družil!« Ostal jim bo za vzor. »*Kar sam si hotel – pošlji nam z nebes!*«³⁵¹

Tretje posthumno vezilo *Dr. M. Natlačenu na grob* je nastalo že »za prve Vse svete«.

Sonet se v prvi vrstici nasloni na prvo vrstico iz tretje stance v Prešernovem *Krstu pri Savici*:³⁵² »*Na tleh leže slovenstva stebri stari,*«, vendar spravljivo verjame, da so tej smrti botrovale varljive »časovne zmede«. Pomembni padli možje »*edinstva prosijo za nas in sprave: / Nebo, očuvaj rod naš pred udari!*« Umor bana Natlačena je na njegovi strani zarezal globoko in jo še bolj povezal: »*Kdor danes čvrst ni, čistega namena, / uničeval naprej bo, globlje se pogrezal!*«³⁵³

Franjo Neubauer je pokojnemu dekanu Ivanu Tomažiču v spomin sestavil pretresljivo in pomenljivo pesem v dvogovoru o očeh in gledanju na več ravneh: »*Zakaj odšel si naglo / in smrtni vzljubil mrak, / saj lepi svet je ljubil / pogled še Tvoj krepak! // A ti mi odgovarjaš: / Saj rad sem šel od tod, / kjer žalostno kraljestvo / prevar je in zablod. // Oči so mi strmele / v grozoten strah temin, / a vedno hrepenele / do svetlih so višin. // Prijazno pa resnobno / zveni odgovor Tvoj, / a v meni vstaja želja, / da šel bi za Teboj. // Če zdrav pogled svetlobe / nebeške si želi, / kaj ne bi oslepele / želele jo oči.*«³⁵⁴

Domobranska stran je na splošno vzdrževala civilizacijsko višjo raven, kakor prva revolucionarna, kar je razumljivo tudi iz tega, da je delovala v bolj kultiviranem okolju. Zato ni nenavadno, da najdemo v njenem obzorju tudi posmrtnico *Planiškemu gospodu Lavtižarju Jožu* (1851–1943),³⁵⁵ ki že zaradi starosti gotovo ni bil njen aktivni sodelavec. Kljub temu avtor pesem v njegov spomin konča zaupljivo: »*Jasni se, glej, nad grobom pod gorami. // O duh je Tvoj, ki bdi v pečeh Planice, / žari že zarja svetla nad stenami, / up lepših dni ljubezni in pravice!*«³⁵⁶ Medtem ko je svetovni popotnik dobil večni mir pod gorenjskimi očaki, ga je *Joško Bratuž* dočakal na ravnici, kjer utegne dišati po morju: »*Staro leto Ti odvzelo težki zadnji je izdih, / novo v grob te je sprejelo, / kjer počival bodeš tih.*« Kakor se ob taki priložnosti spodobi, pesem hvali njegove lastnosti, strokovno pa daje v premislek »*otožnice*« in »*sožalnice*«. ³⁵⁷

V.[enceslav] Sej[avec] je napisal prijatelju Izidorju Zavadlavu posmrtnico z motom: »*Ljubezni večje nihče nima kakor ta, / ki za prijatelje življenje da ...*« v prepričanju, da »*kot jagnje med krvniki*« v smrtni muki prosi zanje: »*Naj ti grehi // ne bodo jim na sodnji dan vpoštetii...*« / *Na nehvaležna, mrzla tla slovenska, / si padel s čelom, kakor da umreti / mogoče ni, odkod ta strast peklenska. // Ti dal si kri ... Med trnje, kamen, travo / je tekla topla, žuboreča, rdeča / oblivala ti usta je, oči, vso glavo, / ko si umiral ... Priča – noč molčeča ... // Po poti šel si – pal med tolovaje ... / A ker si bil preprost ko*

³⁵¹ A. L., Marku Natlačenu na grob (Ob sedmini pogreba), *Slovenec*, petek, 23. oktobra 1942, št. 244a (244), 2.

³⁵² France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 92.

³⁵³ Boris, *Dr. M. Natlačenu na grobu / za prve Vse svete*, *Slovenec*, 1. novembra 1942, št. 252a (252), 2.

³⁵⁴ Fr.[anjo] Neubauer, †Dekanu Ivanu Tomažiču, *Slovenec*, št. 180a (180), 10. avgusta 1943, 2.

³⁵⁵ Sonet O Lavtižarju Jožu z akrostihom *Lavtižarju Jožu* je bil registriran tudi v okviru Paternujevega projekta *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945* in objavljen v njegovi knjigi *Pesništvo upora III*, 153.

³⁵⁶ –, *Planiškemu gospodu Lavtižarju Jožu* (1851–1943), *Slovenka*, glasilo svobodnih slovenskih žena, leto I, november 1944, naslovna stran.

³⁵⁷ –, V spomin prof. Jošku Bratužu, *Goriški list*, leto II, št. 1, Gorica, 3. jan. 1945, 3.

*dobro dete, / verujemo, da molil si umiraje: »Za duše, Jezus, kri ... da bodo otete ...« //
Te verze – mesto cvetja šop – / prijatelj siplje ti na grob.«³⁵⁸*

II. BLIŽNJI

Medtem ko so bile na partizanski strani posmrtnice za padle soborce marsikdaj naročene in na silo napisane, so tukajšnje veliko bolj osebne, saj ostajajo v družinskem krogu. Albina jo posveča »*umrlemu bratu*«, ³⁵⁹ sin očetu:

Tam v borni koči, v tihi noči
od žalosti srce drhti
in kakor v hudih sanjah kliče:
»Odpri se, dragi grob, odpri!«

Ah, oče moj, kako sem te jaz ljubil,
ne veš, kako iz dna srca –
in ljubil tvoje žuljave roke,
le kakor pač otrok ljubiti zna.

In vedel nisem, da zvenela
kdaj moja sončna bo mladost
in slutil nisem, da kdaj mine
življenje mojega sladkost.

In zdaj sem sam. Brez sonca sreče
v življenju hodim bridko pot,
brez tebe oče pomlad ne cvete.
Ah, v grob s teboj je šla odtod.³⁶⁰

Ne pri eni ne pri drugi ni žaljive besede o vzrokih smrti, čeprav sta obe besedili lahko nastali tudi v smislu vložnice – v opomin zaradi številnih nesmiselnih in nepotrebnih bratomornih smrti.

Vsekakor pa so vložnica Jožeta Dularja *Besede mrtvemu bratu*.³⁶¹ Jože Kokalj pa se je vživel v umirajočega otroka:

Mamica ti? O, saj vedno sem slutil,
da se vrnila boš k meni nazaj,
koder sem hodi, povsod sem te čutil,
čakal te vztrajno in z mano ves kraj –
zdaj pa si tukaj in s tabo je maj ...

Očka, in ti? O grdo so lagali
tam pri sosedu, da več te ne bo,
da so ti jamico črno skopali,
da ugasnilo je tvoje oko.

³⁵⁸ Venceslav Sejavec, Gospodu Izidorju Zavadlavu, *Na braniku resnice*. Izidor Zavadlav, duhovnik, ob 50-letnici nasilne smrti, Gorenje Polje, 15. september 1996.

³⁵⁹ Albina, Umrlemu bratu, *Slovenec*, sobota, 17. aprila 1943, št. 87a (87), 5.

³⁶⁰ /Cist/. Na očetovem grobu, *Za naš dragi dom in rod*, list slovenskih domobrancev za Notranjsko, leto I, št. 7, 17. maja 1944, [4].

³⁶¹ Jože Dular, *Besede mrtvemu bratu. Trepetajoča luč*, Ljubljana 1945, 47.

To bo pri nas, kot nikdar še, lepo!
 [...]

Tonček, še ti? [...]

Joj, sem se spomnil, kako tisto noč

daleč peljali so te mimo koč ... [...]

Eno le reci mi, bratec, besedo,

enkrat le, enkrat se, očka, nasmej!

Kaj postalo vam lice je bledo

in so oči vam še globlje ko prej?

o, verjemite: jaz vaš sem vselej!«³⁶²

III. BOJIŠČE

Naslednje pesmi tematizirajo bojno polje. Neznani avtor je Jožetu Brkopcu sestavil pesem z akrostihom, kar je skupna poteza obeh v bratomorno vojno vpletenih strani, najbrž kot igriva dediščina Prešernovega sonetnega venca.³⁶³ Avtor ceni njegovo nazorsko doslednost: »*R-dečkarji le brž odtod!*« in ga nekoliko pubertetniško bahato počasti: »*C-ar mrtvih si postal nocoj.*«³⁶⁴

Stotnik Meničanin si je s smrtjo prislužil naziv [Kralj] »*Matjaž iz Gorjancev.*« Njegovi »*borci*«, za njega dni »*bojeviti kot mladi volkovi*«, »*najboljši slovenski sinovi*«, mu prisegajo maščevanje, »*dokler naš sovrag ne bode str!*«³⁶⁵

Remicu v slovo je spoštljiv sonet do samega dejstva smrti in v njem ni nobene žal besede za njenega krivca. »*Vihar*«, »*vihar ognjeni*« utegne biti metafora za boj ali bojišče. Kratko življenje padlega domobranca je metaforizirano z letnima časoma pomlad in jesen drugimi pojavi iz narave:

Že zopet sveža veja je uvela;
 že zopet je vihar mladiko strl –
 Kot bi krvav oblak nebo zastrl,
 Tako nas Tvoja smrt je zaboleta.

O Bog! Saj še pomlad Ti ni odcvela;
 smehljaj mladosti ni Ti še zamrl;
 si že v jesen krvavo se zazrl
 in že je gruda rjava Te odela...

Dozorel, Mirko, si kot sad v jeseni,
 dozorel si kot žitni klas na polju
 in šel v življenje skoz vihar ognjeni.

³⁶² J[ože] K[okalj] (V), Balada, *Naše vaje* (list DMK pri Sv. Jožefu), 2, št. 8, 28. 5. 1944, 80. Tipkopis hrani avtor.

³⁶³ Prim. akrostih Primicovi Julji. France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 74–80.

³⁶⁴ –, Jožetu Brkopcu v slovo! *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev II, 1944, št. 4, naslovna stran.

³⁶⁵ Pavel Kogej, Padlemu junaku - / stotniku Meničaninu, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

Sedaj si kakor znamenje na polju,
kot sonce, ki nam svetiš v grozi nemi;
si kot svetilnik na morja pomolju.³⁶⁶

Nasprotno je *Prijatelju domobrancu (Armeniju Emilu)* standardna posmrtnica – kakor da gre za dokaj objektivno poročilo tistim, ki niso bili zraven: »*Nenadno te je doletela smrt. / Življenje mlado Ti je ugasnilo, / srce za domovino je odbilo; / že v krsti nesejo Te v božji vrt. // Za Tabo stopa rodni brat potrt, / ob njem s sestrama v duhu mati plaka, / za njimi vod soborcev že koraka / in znanci Tvoji tja pred grob odprt. // Spustili so te poleg padlih v grob. / Kurat molitve še poslednje moli, / težko pri srcu vsem je naokoli, / ki studi se umor, požig jim, rop. // Svoj boj, si, dragi Emil, dokončal, / v naročje svoje zemlja Te je vzela / in duša čista v raj je pohitela, / a v trajnem boš spominu vsem ostal.*«³⁶⁷

Izjavni osebek je v pesmi *Na nočni straži* priča boja tam nekje in misel na »zaklane«, »oskrunjene«, »izdane, ubite, sramotene«, »mrtve, ki ležijo / po naši zemlji razmetani«, ga sili, da »vpil bom z njimi, vpil in tožil, / dokler ne bodo maščevani.«³⁶⁸

Še Jezusa so dovolili dostojno pokopati, pa ne bi smeli vsaj vedeti, kje ležijo tisoči:

Umr! je Jezus... Tiho so ga s križa sneli,
v mrtvaške prte ga povili
in skalnat grob ga položili...
In če bi tam ležal,
Marija, jeli, da bi smeli
nositi mu takrat na grob dišav?«
A On je vstal!
Prebile – joj – petnajstim krogle so srce
in grob so izkopali jim nekje,
zasuli ji skrivaj kot stekle pse,
a kje – še mati vedeti ne sme.
Pa naj bi bili njih grobovi kjerkoli:
ob kraškem kalu, za podrtim zidom,
ob cestnem jarku ali kje med brinjem –
le da bi mogli položiti
nanj šopek poljski rož in pomoliti
za verno dušo očenaš....³⁶⁹

IV. GROBOVI

Pogostejše od nagrobnic posameznikom so splošne, ki so namenjene vsem padlim domobrancem; za razliko od partizanskih »tovarišev«, se med seboj imenujejo »bratje«. Tako je tudi naslovljena ena od pesmi v njihov spomin: »*Tiha misel moja / zdaj pri vas vasuje, / ki vas senca boja / več ne osenčuje. // Hiti, veter, hiti / v tisto domovanje, / moraš sporočiti, / da še mislim nanje, // da bi na grobove / rožic rad ponesel, / da bi njih domove*

³⁶⁶ – , Remicu v slovo, *Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev, leto II, Postojna, dne 1. mar. 1945, št. 61, naslovna stran.

³⁶⁷ Tvoji prijatelji, *Prijatelju domobrancu* (†Armeniju Emilu), *Slovenski dom*, leto X, št. 15, 14. aprila 1945, 3.

³⁶⁸ – , Na nočni straži, *Gorenjski domobranec*, Kranj, 3. marec 1945, št. 10.

³⁶⁹ – , Umr! je Jezus... *Narodna edinost*, leto II, letnice ni, posebna izdaja, št. 16. Marija Stanonik (ur.), *Most*, Ljubljana 2000, 138.

*/ s solzami potresel.*³⁷⁰ Podobno oblikovana je Želja istega avtorja: *... / srce moje hoče, / da pri vas počije, / se pri vas izjoče, / vam željé razkrije.*³⁷¹

Novembrske misli neznanega avtorja se želijo pokloniti žrtvam vojne vsaj na papirju, saj se številnim padlim drugače ne bo mogoče. Pokopališča bodo res vsa odeta v zelenje in cvetje; kaj pa neznani grobovi v gozdovih in že leta 1942 pesem omenja žrtve »partizanskega pekla«: »grozo strašnih kraških jam, / kjer stoterim je za vedno / žitja tam ugasnil dal.«³⁷² Izjavni osebek se tolaži, da bodo ti »mučeniki« kdaj zableščali pred vso Cerkvijo,³⁷³ in se v zaupanju obrača nanje, da bi se zavedenim odprle oči. Ne more pa si kaj, da bi ne zahteval poravnave: »Cele kupe že trohnečih / zremo mučenih teles; / kri nedolžno lita kliče / maščevanje iz nebes / na vse tiste, ki so s silo / pahnili jih v grobno noč / in na brate, ki v slepoti / so jim nudili pomoč.«

»Pozabljeni grobovi« niso pozabljeni. Jesenska pokrajina z njimi deluje na izjavni osebek kakor »slovenske bedne vice«, ki kaže[jo] *pot svetlejših, srečni dni*.³⁷⁴ V takem zaupanju menda je Ksaver Meško sestavil *Grobni napis*: »Mir ti bodi, tiho spavaj. / o srce. / Blagor ti, minilo zate / je gorje. // Doživelo, pretrpelo / mnogo si, / zdaj pod rušo v miru božjem / tiho spi.«³⁷⁵ Ne, po končani drugi svetovni vojni ni bilo takih napisov. In veliko grobov brez njih je bilo oskrunjenih.

Sklep

*»Ko bo vstala iz viharja, / bratje dragi, zlata zarja, / o tedaj mi – žalni svatje, / – bratje dragi, tihi bratje – / – pridemo vas počastit.«*³⁷⁶ S sklonjeno glavo in v molku.

³⁷⁰ K[okalj] J.[ože] (V), Bratom, *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu, leto 2, št. 8, 28. 5. 1944, 83.

³⁷¹ K[okalj] J.[ože] (V), Želja, *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu, leto 2, št. 8, 28. 5. 1944, 83–84.

³⁷² »Dal« je tu verjetno poimenovanje za hudiča, satana.

³⁷³ *Domoljub* 55, št. 44, 28. oktobra 1942, naslovna stran.

³⁷⁴ – , Pozdravljam vas pozabljen grobovi ..., *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, leto I, št. 35, 1944, 2.

³⁷⁵ Ksaver Meško, *Grobni napis*, *Pesmi Ksaverja Meška*, AS, referat II, fasc. 333/II/10. Arhiv Slovenca, tipkopis. Ksaver Meško, *Iz srca in sveta*, Ljubljana 1945, 85.

³⁷⁶ *Strti cvetovi* (slovenski begunci), izdano 1946, na platnicah zadaj, Nahajališče : AS: referat II, fasc. 69/IV. Tisk: Nasprotniki NOB.

PRIMERJAVA KARAKTERISTIČNE MOTIVIKE Z OBEH STRANI

1. DIES IRAE

Uvod

Videnje sodnega dne je totalno krvava zemlja: »Apokaliptični, pošastni jezdeci drve / bobneče čez krvava, plameneča tla zemlje; / iz temnih, okrvavljenih votlin jim šviga črt«, / ognjeni biči, meči jim nad narodi švišče, / pod njimi mesta kot mravljišča v tresku se drobe, / v telesa pobesnela brizgajo z udarci smrt ... / Kaj res pograbil nas je jeze božje zadnji dan, / ko naš napuh, upor z uničenjem bo maščevan?«³⁷⁷

Povod za tukajšnje poglavje je splošni vtis, da je v pesnjenju na strani zmagovalcev v drugi svetovni vojni motiv maščevanja nenavadno pogost. Za realno in zanesljivo oceno tako delikatnega pojava bi bilo najbolj pošteno pregledati vse zbrano gradivo – nad 12.000 besedil v okviru projekta *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945*.³⁷⁸ Takemu podvigu se je bilo treba zaenkrat odreči, ne da bi se popolnoma odpovedali vprašanju, ali pričujoči motiv napoveduje povojni slovenski holokavst.³⁷⁹

I. MOTIV MAŠČEVANJA V SLOVENSKEM ODPORNISKEM PESNENJU 1941–1945

V ta namen so bila pregledana le tista iz antologije *Slovensko pesništvo upora I–IV*.³⁸⁰ Izmed okrog 2300 objavljenih besedil je dvaindevetdeset, tj. 4% takih, ki vsebuje motiv maščevanja, daleč največ v prvih dveh zvezkih, ki se nanašajo na partizanski boj, krepko navzoč je tudi v besedilih iz t. i. zaledja, medtem ko se v zaporniških, taboriščnih in izgnanskih redko pojavi. Prosim, da se besedna zveza v tem kontekstu razume zgolj kot

³⁷⁷ Vinko Žitnik, Videnje, *Pesmi slovenskega domobranstva III*, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. – Drugih podatkov ni.

³⁷⁸ Pod vodstvom prof. dr. Borisa Paternuja na oddelku za slovanske jezike in književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti je potekal od leta 1970 do 1985. V njem je z diplomskimi nalogami sodelovalo 53 študentov, člani Slavističnega društva Slovenije in drugih sodelavcev ali ustanov doma in v zamejstvu. Boris Paternu, Uvod, *Slovensko pesništvo upora I*, Ljubljana 1987, 5.

³⁷⁹ Miloš Tavzes (ur.), *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2002, 466.

³⁸⁰ Boris Paternu (ur.) sodelovali Marija Stanonik, Irena Novak Popov, Mladinska knjiga, Partizanska Ljubljana 1987; Tiskarna novo mesto Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Novo mesto 1995, 1996, 1997.

zbirni pojem za vse navedene okoliščine ustvarjanja in kot zgolj terminus technicus, da se ne zamegljuje ostra medvojna ideološka polarizacija.

1. Škarje

Neprijetne toda še mile oblike maščevanja so bila s partizanske strani deležna dekleta, ki so se po njihovem prepričanju začela preveč zaupno družiti s tujimi vojaki. Praviloma so jih ostrigli na balin, da so se taka sramovala kazati v javnosti: »*Imela si fanta slovenskega, / si laske nosila in spletala, / zdaj 'maš pa fanta gestapovca, / boš gladko postrizena*« (I 1987: 58). O »*ostrizjenih kodrčkah*« obstaja na podlagi folklorne pesmi več variant (prim. I 1987: 61) in tudi vsaj eno popolnoma izvirno avtorsko besedilo (II 1995: 124).

2. Milo za drago

Kako trdovratna je misel na povračilo hudega in da je v slovenskem narodno-osvobodilnem pesništvu več razredne motivike, kakor je bilo o njem to izpričano, dokazuje besedilo, ki se sklicuje celó na kmečke upore: »*Saj si vedno želela, / da Matjaž bi vstal, / da Gubec bi bil maščevan. / Glej, mati, zdaj gremo, / zdaj prišel je ta dan. // A mi nismo rablji, maščevalci ne, / mi le svobode si želimo*« (I 1987: 457).

Fašistična oblast je na ozemlju, ki je po rapalski pogodbi prišlo pod Italijo, že leta 1923³⁸¹ odpravila pouk slovenščine, zato je bilo za Primorce izražanje v knjižni slovenščini vedno težje. Številni od njih so bili kruto preganjani in mučeni. Med njimi si kmet iz Trente daje duška: »*Zakaj u černah ketnah jast bit, / z rjavimi rinki jast povit? / Šiba po hrbtu habala, / mrzla vod po truple mojem kapala.*« V zaporu sanja, da bi še enkrat prišel pod svobodno sonce, »*da se maščujem fašisto srce preklat*« (III 1996: 119). Partizan, ki so mu »*fašisti / krvooločni nam škvadrasti*« oplenili domačijo, »*prisegel jim je maščevanje / za njih požige, za njih klanje, / ga mraz in lakota ne moti, / na osveto misli gor v samoti*« (I 1987: 443). Medtem ko v prvih dveh primerih gre za naklepanje maščevanja, se v pesmi *Delo sovražnika* že uresničuje. Druga in tretja kitica vsebujeta grozljivo unikaten motiv: »*Pred prag so vso družino gnali, / očeta vzeli v roke, / v kozarček žene kri nalili, / z njo moral pisat' je ime. [...] Nazadnje so očeta privezali, / na njem se streljat' so učili ter končno v ogenj ga zagnali.*« Prva in tretja kitica sta povprečni, medtem ko je zadnja popolnoma šablonska: »*Le sin najmlajši je ušel njih sili. // O videl tujce je neznane, / zato jo hitro v gozd ubral, / Med hrabre šel je partizane / in je domače maščeval*« (I 1987: 473). Je nihanju kakovosti v ubeseditvi vzrok nemoč zaradi strahotnega doživetja ali je nastanku pesmi botrovalo propagandistična naloga.³⁸²

Da je bilo pred povojnim obračunom že vse v glavi, priča odlomek: »*Vi viharji, / ki v oblakih spite, / čujte! / Skujte! / strele! / Vi klicarji mojega ste maščevanja, / zagrmite! / ni kesanja v meni in ni odpuščanja! / Zdaj je čas, planite, / treskajte, razbijte, / teh morilcev hiše, / polja in družine, / trite glav lupine, / vrzite v skaline, / naj nabreknejo potoki s trupli, / z majhnimi otroki*« (III 1996: 205). In res jim ni bilo prizanešeno.³⁸³

³⁸¹ Dopolnilo dr. Vide Deželak-Barič: Italijanska vlada je oktobra 1923 sprejela zakon o šolski reformi, ki je določal postopno odpravo pouka v slovenščini. Tako so bili v šolskem letu 1927/28 odpravljene še zadnji razredi s poukom v slovenščini (Gentilijeva reforma).

³⁸² Povod za pomislek je objava pesmi: Glas Cankarjeve brigade, št. 1, avgust 1945 (I, 1987: 473).

³⁸³ Ivan Ott, *Otroci s Petrička* / Ukradeno otroštvo, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008.

Simon Gregorčič je prerokoval, da bo Soča »krvava tekla«, kar je napovedovalo I. svetovno vojno, po drugi svetovni vojni pa je bilo po izjavah očitvidcev takih več slovenskih potokov.

Motiv maščevanja se pojavlja v vseh publicističnih vrstah slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945³⁸⁴ in nikakor ni enoznačen:

a) Budnica

Prva od tukaj predstavljenih je nastala že pred drugo svetovno vojno med pregnanci izpod fašizma: Njena tretja kitica se navezuje na I. tržaški proces leta 1930, ko je fašistična oblast obsodila na smrt štiri aktivne člane³⁸⁵ ilegalnih skupin v boju proti asimilaciji Slovencev pod Italijo: Kmalu pokliče nas Trst in Gorica; /divje odmeval bo krik sred noči / *in maščevana bo Bazovica!* / V zarji krvavi nebo zažari (I 1987: 65).

Budnica mladini želi doseči učinkovit odziv s trikratno ponovitvijo glagola, dvakrat z anaforično figuro: »*Maščujmo vse kaplje slovenske krvi, / maščujmo požgane domove, / maščujmo trpljenje vseh onih ljudi, / ki v ječah pregnanskih trpe*« (I 1987: 255). Prav tako upošteva v prvi vrsti mlade že sfolklorizirana pesem *Stoji v gori partizan* – »in kliče nam v dolino; / Vsi mladi fantje in možje, / branite domovino! // *Maščujmo naše brate vse, / ki v grobu že trohnijo!*« (I 1987: 245).

V mraku gozda ob tabornem ognju tokrat ni romantike. Spet eno od besedil, ki se konča s pozivom: »*kdaj bo narod slovenski maščevan?*« (II 1995: 20).

b) Satira

Sem bi lahko uvrstili *Tazadnjo od tabeljih* iz leta 1943: »*Hitro mineva čas, / brž izplačajte nas, / da še zapijemo, / kar zaslužili smo. / Ker nam se luohk zgudi, / da nas več jutri ni, / saj nas že išče ljudsko sodišče ...*« (I 1987: 541).

Prešernov sonet *Memento mori* je podlaga za *Skesanega domobranca*, ki ga izjavni osebek resno svari: »*Spregleda naj, kdor se v Ljubljani šeta / in kdor na policijo še ovajata leta, / da smrtna žetev vsak dan bolj dozori. // Še Rupnik, ki zdaj ves vesel prepeva, / v mrtvaškem prtu nam pred koncem dneva / molče trobental bo: 'Bedak jaz nori!*« (I 1987: 252).

Prav tako je z grozno opremljena satira *Sorici za veliko noč*: »*Oj Sorica, bliža res hitro se čas [maščevanja], / računji storjeni so tudi za vas. / švaba umira –slave več ni, / kaj pa sedaj začela boš ti.*« (I 1987: 111).

c) Himna

Pesem slovenskih brigad iz leta 1942 se prav tako sklicuje na mlade, o silnosti njihovega odziva pa priča genitivna metafora »*Vihar maščevanja*« (III 1996: 451). V naslednjem primeru se v zadnji od štirih kitic pojavi karakteristični glagol v tvorni in trpni glagolski obliki, kar deluje v smislu etimološke figure: »*Mi, mi smo tisti, ki maščevali bomo kres, / mi smo jeklo, / nismo les. / Ta ogenj vpije do neba / iz ognja vsak dan, / da bode narod maščevan*« (I 1987: 274).

č) Nagrobnica

Med vojno je bila nagrobnica zadnji javni dokaz nekdanje bližine, za katere dokaz je veljalo tudi maščevanje: »*V bolesti dekle stisnilo bo pest / in njega in krivice vse / bo maščevalo*« (I 1987: 472). V pesmi *Najdražjemu* se pojavi prelepa primera dekleta, ki želi

³⁸⁴ Glej skico v: Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945 = *Borec* 538–539, Ljubljana 1995, 360.

³⁸⁵ Uredniški odbor: Marjan Drnovšek & al., *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*, Nova revija 1995, 355.

k padlemu: Želela bi biti nad grobom drevo //...// Globoko bi v prsti korenine pognala, / lahko prelahno te z njimi objela, potem se zate nič več ne bi bala, / v viharju in v soncu nad tabo bi bdela.« Ivica Ivančič (Vrabl) – Breda ve: ni čas za lirične izpovedi. »Ne, bombe in puško sem vzela v roko« in njen lirski osebek epiforično zagotavlja:

Že bliža se dan zmagoslavja,
ko narod slovenski ne bo več tlačan,
za mene ta dan bo še dan maščevanja,
ker takrat, predragi boš res maščevan (I 1987: 487).

Še toliko bolj, če je šlo za pripadnost skupnim ciljem. Od tod pri pesmi *V slovo akrostih Tovarišu*, a tudi trezno ugotovitev: »Umrl si, ker smrt ne izbira žrtev.« Konča se s poanto: »nekoč tudi ti boš maščevan« (I 1987: 247). Smrtna žrtev izziva »maščevanje ljudstva« (II 1995: 580) in zagotovilo: »prišlo bo zate maščevanje« (II 1995: 132). Marsikdaj se zdi edino vredno zadoščenje za mrtve soborce vzklik: »Maščujmo jih!« (I 1987: 412).

Izjavni osebek v sonetu *Žrtvam* obžaluje, da jim ni mogoče (več) občudovati lepote večera in ga končuje z zagotovilom: »ob križih lesenih prisegamo vsi, / da kri maščevanja v nas vpije, živi!« (I 1987: 489). Prav tako »barjanskim žrtvam« – *le z maščevanjem bo poplačan dolg* (I 1987: 485).

d) Pismo

V pismu dekletu v begunjskem zaporu iz bolnišnice na Golniku je obravnavani motiv še znosen. Zato ker ni neposredno uperjen v konkretno osebo in ne prepojen z gnevom: »Lete nad gozdom temnim bele jate, / leskečejo se v soncu jim peroti – / junaskih src neustrašeni piloti / neso zdaj maščevanje tudi zate (II 1995: 238).

Glede na spremne podatke je leta 1943, nastalo *Pismo* v desetih vrsticah. V njem je zloglasni glagol najprej v povednem naklonu: »slovenski sinovi maščujejo kri«, kar naj je posledica prestanega gorja (I 1987: 373). Kronološko naj bi besedilo iz leta 1944 sledilo, toda po zgradbi nedvomno sodi predenj. Medbesedilna povezava med njima je zanesljiva zato, ker sta obe besedili nastali na Dolenjskem in predvsem zaradi karakterističnih vrstic: »In sinovi maščujejo kri!« (I 1987: 316). To splošno dejstvo je vsota osebnih stališč, kar v obeh primerih dokazuje glagol v velelnem naklonu v poanti sporočila:

»Oče, če nekega dne pismo sledi: za svobodo je padel tvoj sin, vzravnaj se, zgrabi meč, maščuj ga ti« (I 1987: 373).	»če nekega dne boš pismo dobil, da 'za svobodo je padel tvoj sin', odkrij se, solzo otri! Sina maščuj še ti!« (I 1987: 316).
--	--

Zadnja vrstica je res splošno veljavna in kitici pričata o medsebojni sorodnosti, toda v notranji drži izjavnih osebkov je bistvena razlika: v prvem primeru napotek računa na odločnega, avtoritarnega moža z orožjem (*vzravnaj, se / zgrabi za meč*), v drugem meri na spoštljivo osebo z rahločutnim obnašanjem (*odkrij se, solzo otri!*).

Deklarativnost besedil izdajajo hiperbolične metafore: »Tisoči, ki so z njim, bodo maščevali / naše trpljenje...« (II 1995: 60).

Po sistematični analizi slovenskega odporiškega pesništva 1941–1945 je navedenih pet pesemskih vrst po Emilu Staigerju sodi v kategorijo dramskega oz. lirski nagovor, medtem ko sledečih pet v kategorijo epskega oz. lirsko imenovanje.³⁸⁶

³⁸⁶ M. Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 144–252.

e) Kronika

Po Jenkovem zgledu upesnjena *Slovenska zgodovina* se od imenitnega pesnika oddalji tudi v napovedi: »*Domovina poteptana / bo krvavo maščevana, / kar fašisti so požgali, / bodo stokrat poplačali* (I 1987: 263).

Od narodove zgodovine pa k družinski idili, ki je bila surovo pretrgana: »*pridrevil je sovrag nad nas, / nam starše Bog ve kam odgnal, / vzel hišo, kravico zaklal... // Med partizane sem odšel / za svobodo, za dom. / Sem puško bridko v roko vzel: / 'Vse maščeval jaz bom!*« (I 1987: 153).

»*Le s puško brani se, bori, / za narod bije se, trpi. / ne ukloni ga ne tank ne top, / on zdaj maščuje bratov grob!*« (I 1987: 208).

f) Reportažnica

Pri sestavljanju dolgega³⁸⁷ besedila z zmeraj pretresljivo motiviko talcev se je avtorju v 8. kitici posrečila anadiploza, ki je na splošno redka besedna figura, kaj šele v literarnjenju: »*al ne znajo, da bo maščevano, / maščevano, kar bo v jamo djano,*« se upravičeno zgraža nad »*Taljani*«. V 11. kitici se obravnavani motiv še tretjič ponovi: Tam zakopljejo ju v plitko jamo, / misleč, da sedaj je že vse končano, / ne sluteč, da *vse bo maščevano* (I 1987: 331).

Filip Rihar, ki je bil neposredna priča tistih, ki so jih odgnali v Gramozno jamo, zelo ekspresivno poroča o njihovi zadnji uri. »*Verig žvenket, kričanje in zavore, / klic na pomaganje, jok in ječanje! / Nihče pomagati jim več ne more! / Trpljenje talcev kliče – maščevanje!*« (IV 1997: 87). Pesem je napisana po vojni na podlagi medvojnih doživetij. Poanta, zadnja beseda v pesmi: maščevanje.

Iz sedmih štirivrstičnih kitic dolg opis nočnega boja, ki je terjal novo žrtev, se konča z napovedjo: »*Kadar pa bodo prihrumeli / vsi hudourniki krvi na plan, / ko klici zmage bodo zadoneli, / tedaj, tovariš naš, boš maščevan* (I 1987: 492).

Tone Pipan-Črtomir po murnovsko upesnjuje partizanski pohod: »*Daleč jih pelje pot to noč, / da kaznujejo greh v nebo vpijoč / da maščujejo jok, ki se dviga iz koč // Gredo partizani, naša moč, / gredo, da maščujejo narod zvest, / da vsem zločincem izprašajo vest* (II 1995: 425). Ena redkih pesmi z moralno poanto, le nedoločni zaimsek »vsem« v zadnji vrstici je odveč, da bi bila prepričljiva.

g) Vložnica

Nedolžnim talcem v Frankolovem Otilija Lešnik polaga v usta: »*Oh kje ste, maščevalci / naše bridke smrti?! / Kdaj bodo kruti Švabi / zbiti, strti. / Oh teči teči, sveta kri rdeča, / napoji rodno zemljico, ljubeča, / da vzklihi bi iz nje heroji naroda / in maščevalci naše bridke smrti* (III 1996: 99).

Neusmiljeno vojno dogajanje spremlja neprizanesljiv zakon povračila: »*V skupnem grobu / našli prostor smo poklani, / [...] podlo bili smo izdani // 'Maščujte nas, / dolžnost vam to veleval!*« (III 1996: 409). Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar se pesniško mudi »*pri padlih borcih*« v 17 različno-vrstičnih kiticah dolgi pesmi. V predzadnji daje besedo enemu od njih: »*nas zemlja bo še maščevala*«, kar izjavnemu osebkju ne gre iz glave (II 1995: 130). Pismo »*iz internacije*« kakor da napoveduje povojni kruti obračun: »*Gorje tistim, ki so krivi naših ran! // Dobro vemo, kdo izdal je v naši vasi, / tisočkrat smo mu prisegli maščevanje. / Zdaj se bližajo že tisti časi, / ko se bodo izpolnile naše sanje*« (I 1987: 279 = IV 1997: 44).

³⁸⁷ Ni mogoče povedati števila, ker je besedilo dostopno le v odlomku 14 kitic.

Obstaja vrsta pesmi, ki seveda slonijo na dejstvih, toda to ubeseditivo preveč lahko toni v klišejsko, da bi jih lahko imeli za osebno izpovedne. Tudi obrazec o maščevanju je popolnoma splošen: »*saj pride kmalu dan, / ko vsak bo maščevan*« (III 1996: 212).

Medtem ko je deklarativno stališče tu izpričano z nedoločnim zaimkov »vsak«, se »žalostno dekle« izda s časovnim prislovom: »Tu samuje dekle mlado, / tu žalujem sama zdaj, / tu prisegam za pravico / *maščevati se vsekdar*.« (III 1996: 195).

h) Žanrnica

Najbrž je trinajstletniku le pripisana pesem *Zmagal bo Slovan*. Na otrokovo ustvarjalno zadrego v sedemvrstični kitici se lahko sklepa le pri trikratnem pripevu: »*Stiskajo se roke mi v pesti: / maščevanje pride, Lahi vi!*« v 2. in 7. kitici, medtem ko se vmes, v 5. kitici spet pojavi krvno maščevanje: »*Stiskajo se roke mi v pesti: / ljudstvo vse pa vpije: kri za kri!*« (III 1996: 37).

Motiv maščevanja je praviloma umeščen v objektivne okoliščine. Tone Seliškar pa ga upesnjuje psihološko. *Na obhodu* sta s tovarišem v kmečki hiši priča materi z doječim otrokom in drugi prevzet od tega prizora potoži: »*Pri nas doma je vse končano!*«: dom požgan, žena mrtva, otrok kdo ve kje. »*V/ maščevalca se je spremenil njegov obraz*« (II 1995: 539).

Kmet Boris Globočnik-Damijan v edini pesmi *Moj mitraljez* izpod njegovega peresa imenitno pooseblja surovo orožje: »*saj nisi ti, sem jaz – mi vsi, / ni svinec, kar iz gobca ti hrumi, / le naše maščevanje, gnev, ki tu mori*« (I 1987: 236).

i) Balada

Požgani domovi Toneta Pipana-Črtomira so izjemna molovska pesem, zgrajena na vizualnem učinku – kakor kakšna od Miheličevih grafik³⁸⁸ – molku in trpnosti: Da zasluži mesto med baladami, zagotavlja avtorjev klic na koncu: »*Vaš molk nam v dušah zveni / kot klic k dejanju, / vaš molk nas vse budi / k maščevanju*« (II 1995: 424).

Pesem je nevarno dolga, toda njena struktura je baladna in upravičeno sodi v tukajšnje rubriko. Materin pogovor s sinom doseže pri njej preobrat s prisego: »*Če padeš, junak moj, te bom maščevala!*« (III 1996: 365).

3. Ubeseditvene različice

Prva rubrika zaznamuje še zastareli leksem za maščevanje, naslednja dva pa njegovo metaforizacijo, ki je bila v danem kontekstu že tako standardizirana, da je postala del vsakdanjega besedišča. Izjemoma se najde tudi izvirna estetska rešitev, kakor priča zadnja rubrika.

a) Osveta

Pesem s slovansko primero se tudi v ubeseditvi drži staroslavne »osvete«, le da je novodobno rdeče obarvana: »*Niso Turki k nam privreli, / niso puniti se začeli, / Prusi so le v zemljo vdrli, / sonce svetlo nam zaprli... // Ti besnijo in morijo, / nas živeti ne pustijo. / Z njimi Kajni so prekleti, / vsi izrodi v zemlji sveti. // *Toda raste dan osvete!*« / *Že hrumijo naše čete. / Pod Kaninom, čuj viharje! / Glej, nad Stolum rdeče zarje!*« (I 1987: 67).*

Nagrobna *Milanu* razkriva ustvarjalnega avtorja s slutnjo črnih zrn, ko bo ajda dozorela in smrtonosnim »črnim zrnom«: »*Potem smo te zadnjič spremili. /.../ v nas pa je tlelo, / težka osveta je tlela v vseh nas*« (I 1987: 416).

³⁸⁸ Slikar France Mihelič.

Katarina Šuler, najstarejša znana »partizanska« pesnica je v obdobju 1941–1945 na način vložnice napisala *Sodbo*, zaradi katere je sicer v zadregi: »O Krist, oziram zdaj se v tvoj usmiljeni obraz, / ne sodi me, če sodim jaz.« Dejstvo je, da se je njena napoved: »o strašna naša bo osveta!« izpolnila na domačih tleh, čeprav njena pesem meri na okupatorja: »Nad vas naj zgrne se prekletstvo, vi banditi, / ki ropali ste, mučili, morili: / cvet naroda so vaše strojnice kosile, / mladeniče, očete nam pobile; / vi onečaščali ste žene in dekleta, / S krvjo je napojena gruda naša, / prekleta in neplodna naj bo zemlja vaša! // O Krist, oziram zdaj se v tvoj usmiljeni obraz, / pravico dal si mi, da sodim jaz« (III 1996: 485).

b) *Plačilo*

Notranjska žalostinka se konča z zaupanjem: »In vi, sinovi te uboge zemlje, / ki s smrtjo za pravico se kosate, / vam tisočkrat bo plačano trpljenje, / ko nam zasije dan svobode zlate!« (I 1987, 251). Tukajšnja tolažba se nanaša predvsem na težke socialne razmere, medtem ko naslednje besedilo tematizira pogoltnost italijanske vojske, ki jih nato zamenja nemška: »Z Gradiške pride ES ES / kjer so tudi belčki vmes, / ki se ne zavedajo, / da si mrežo pletejo. // Saj kmalu bo plačila dan, / ko k sodbi lump bo vsak pozvan. / Takrat, tovarši bo lepo, / imeli bomo svobodo« (III 1996: 155). Značilno je, da se obljuba plačila, ki tu pomeni maščevanje, dosledno povezuje z motivom svobode: »Vse trpljenje partizanov / bo poplačano s krvjo, / smrt fašistom in tiranom, / vsi v boj za svobodo!« (I 1987: 238). »Kmalu svoboda zlata zasijala / bo nad izsušeno zemljo. / Drhal fašistov bo gorje plačala, / račun izplačan bo s krvjo« (I 1987: 62).

Prav tako se stalno družita motiv plačila in motiv krvi. Majda Peterlin-Vida Brest v slutnji smrti z domače strani polaga očetu treh sinov v usta: »Glejte, da boste hudičem plačali / vso to prelito slovensko že kri. [...] tisoče borcev je dvignilo pest: / »Drago bo plačana kri vseh grobov!« (II 1995: 387). Zelo podobno zgradbo, le da ta ni tako epsko široka, ima pesem, katere avtorica je bila prav tako aktivistka SKOJ:³⁸⁹ vpričo »groba v gozdu« se stari ženici, ki »prikrevlja« mimo potoži, kako so ji »legionaši«, »med njimi bil soseda brat« mučili očeta in je izdihnil z besedami: »Kapljo vsako slovenske krvi, / belogardisti, drago boste plačali!« (III 1996: 257).

c) *Čas*

Pesem o kamnolomcih je v bistvu socialna pesem. Četrta kitica grozi »tlačitelju sirot«: »Že pride čas enkrat, / ko bomo grizli vrat« (I 1987: 190). Ob osvoboditvi bodo zmagovalci prišli na svoj račun:

Ko bo jutri dan
povlekel svetli plašč čez naše kraje,
ukaz za zmagovalce bo izdan:
Sovražniku poberi vse – brez svaje!
Uniči in požgi! Odpelji! Jemlji!
In vrni z dobrim srcem svoji zemlji! (II 1995: 588).

V prvih dveh primerih sta »čas« in »dan« napovedana brez kvalifikatorja, medtem ko se naslednja dva že iz leta 1942 oz. 1943 preroško ujemata: »prišel bo dan, a strašen bo!«³⁹⁰ (III 1996: 367); »zadnji dan bo pač strašan!« (I 1987: 544).

³⁸⁹ SKOJ = Savez komunističke omladine Jugoslavije; = Zveza komunistične jugoslovanske mladine.

³⁹⁰ Majda Peterlin-Vida Brest, *Belim farizejem*.

Takšen je zares bil, kakor priča odlomek *Dies irae, dies illa* v pesnitvi *Vélika črna maša za pobite Slovence* Tineta Debeljaka.³⁹¹

č) Zamolk

So besedila, v katerih govori samo dejanje, brez ubeseditve motivacije, zakaj tako:

Odjeknil je strel,
zarohnel je šrapnel,
temo je raketa razklala
in strojnica je zaregljala.
in je fant oživel,
v temo zastrmel,
se za skalo zaklonil,
puško k licu prislonil.
Za mater, ki več je ni,
za sestro, ki v Begunjah trpi,
in brat, ki je bil ustreljen,
je švabske krvi željen... (I 1987: 323).

4. Glava za glavo

Niti poezija, ki je v tistem hudem času še gojila kult lepega, ni zmogla skriti gneva do nasprotnega tabora na domačih tleh. Že iz prebranega gradiva je splošen starozavezni zakon popolnoma razviden in srd do druge strani v državljanski vojni neizmeren. Seveda pa je treba upoštevati tudi moralno poniglavost človeške narave: »Prišli smo. / Zakaj se treseš, zakaj je tvoj obraz tako bled? Da, prišli smo, / prišli kot *maščevalci*, čaka te zaslužena kazen. / Zakaj se nisi rajši takrat tresel, ko si izdajal, se tresel ob misli, kaj se bo zgodilo s tistimi, ki si jih izdal! / Zaman so prošnje. *Zob za zob – glavo za glavo*. Slabe / moramo ubiti – moramo. In koliko manj bi trpel naš ubogi / narod, ko ne bi bilo vas, izdajalskih psov, ki niste vredni, da / vas je spočela slovenska mati. / Dovolj! Poči strel in spet je en izdajalec manj« (I 1987: 295³⁹²).

a) Sodba

Vinko Hafner je objavil sonet v obliki vložnice, s katero ekspresivno podoživlja posledice dražgoške bitke z vidika zmagovalca: »*Zdaj bratov pest jeklena sodbo piše, / prekletcem tem grozi: Naš čas prihaja!*« (I 1987: 358). Čas in sodba sta pogosto vzajemna motiva. Tudi v že spredaj omenjeni satiri: »*Hitro mineva čas, / brž izplačajte nas, / da še zapijemo, / kar zaslužili smo. / Ker nam se luohk zgudi, / da nas več jutri ni, / saj nas že išče ljudsko sodišče ...*« (I 1987: 541). Ko bi se premaganci v državljanski vojni res lahko znašli pred sodiščem, ki tako ime zasluži, bi bil danes slovenski narod veliko bolj številčen in zdrav!

Poleti 1944 je žensko pero zapisalo: »*Kresovi, kresovi, v nebo zagorite, / srca izdajalska vsa jim izžgite, / izžgite jim usta lažniva, oči...*« (II 1995: 100). Besede govorijo same zase!

Od slovenske ribarije je besedilo, ki vsebuje premisleka vredne bridke očitke. Toda

³⁹¹ Prim. poglavje *Neutešeno hrepenenje Tineta Debeljaka*, ki je ponatis spremne besede h knjigi *Vélika črna maša za pobite Slovence*, Družina, Ljubljana 2015, 237348.

³⁹² France Pintarič-Švaba, *Izdajalcu*. Izvirno avtorjevo besedilo je ohranjeno samo v nemškem prevodu, ki je tu na novo preveden v slovenščino.

še zmeraj bi bilo lahko sprejeto kot kronika, celó humornica,³⁹³ če si ne bi predvojni slovenski dramaturg privoščil sklepa, ki se je grozljivo uresničil v prvem delu: »*A ne boste več nas žrli, / kajti prišel je naš čas, / ko na meh vas vse odrli / in zatrli bomo vas!* V drugem pač ne: »*Potlej zdrav bo vstal naš narod, / zdrav in čist kot dan svetel, / in naš mladi, novi zarod / v bratski slogi bo sijal!*« (II 1995: 495). To je bila čista utopija in obresti zanjo drago plačuje že četrti rod njenih snovalcev:

Večinoma so napovedi maščevanja bojevniško udarne, le sem in tja domoljubno zbrane: »*Kri, ki se je iz naših src razlila, / ker smo grudo ljubili, / kjer smo se rodili, / ta kri bo skoro izdajalce sodila*« (I 1987: 394).

b) Podzemlje

Najhujših besed so deležni ljudje, o katerih tu ni mogoče soditi, ali gre za politične, vojaške, osebne – resnične ali namišljene nasprotnike:³⁹⁴ »*Oškropljen od krvi nedolžnih ljudi / se plaziš med njimi kot kača, / v tebi se jeza, sovraštvo rodi, / kaj mar ti je zemlja domača. // Izdajalec prekleti, že bliža se dan, / že smrt in hudič ti zavijata grlo, / ko stopil ves narod bode na plan – / takrat te maščevanja bo peklo požrlo* (I 1987: 52).

Mile Klopčič to *Peklo* v devetindvajsetih trivrstičnicah po Dantejevem zgledu tako strahotno opiše, kakor da bi že imel pred seboj slovenska brezna in Hudo jamo.³⁹⁵ Prevajalec in pesnik, ki »ga ganejo« »rosne pajčevine«, nima sočutja za pahnjene vanje, pri čemer se sklicuje na Danteja, da je prav tako v poslednji krog *Pekla* umestil »izdajalce domovine« (II 1995: 515–517). Da, ko bi imeli zanesljive vire, kdo so to. Na tisoče? Ni mogoče!

Avtor pač izhaja s tedaj gojenega revolucionarnega stališča, da kdor ni za Osvobodilno fronto in za njo prikrito Komunistično partijo, nima pravice do dostojanstva in življenja.

II. MOTIV MAŠČEVANJA V SLOVENSKEM DOMOBRANSKEM PESNJENJU 1941–1948

Prav tako je domobranksko pesnjenje tu razumeti kot zbirni pojem za vse tiste medvojnje organizirane skupine, ki so očitno ali prikrito nasprotovale Osvobodilni fronti: od pripadnikov vaških straž, četnikov, domobrancev.

Zaradi prizadevanja za izogibanje enostranskosti so bili iz številčno približno enako zajetnega gradiva³⁹⁶ z druge strani prav tako izpisani motivi maščevanja. V njem se je našlo dvanajst takih besedil. Njihovi avtorji se niso pridružili t. i. narodnoosvobodilnemu boju. Še več: izrecno so mu nasprotovali.

Zaradi lažje primerljivosti skušajo biti besedila razvrščena po podobnem ključu kot v prvem razdelku.

Seveda imajo tudi vojaške enote, ki nasprotujejo OF, pesmi (prim. *Domobranski pohod* 1944) v smislu **budnice**: »*Za dom in rod! Naprej zastava slave, / tja, kjer v gorah se sveti nova zarja! [...] Preklet naj bo, kdor v uri tej odlaša / na pot stopiti, koder mi*

³⁹³ M. Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 196–206.

³⁹⁴ Neznani avtor, *Izdajalec*.

³⁹⁵ Kdor je v Hudi jami videl še nepokopane ostanke v rudniške jaške vrženih teles, si zlahka predstavlja to grozo.

³⁹⁶ Ge za prvo selekcijo besedil iz gradiva, ki sva ga dolga leta zbirali s kolegico Zdenko Primožič, ki ga je tudi pretipkala in uredila v 20 map.

vihramo!³⁹⁷ Vendar v pregledanem gradivu ni bilo take z izrecnim motivom maščevanja in prav tako ne nobene satire.

Pač pa se pojavijo **himne**. *Naša himna* je več kot to, je program. Prva kitica utemeljuje nastanek protirevolucionarne vojske in se ograjuje od nasprotnikovih metod obnašanja do civilnega prebivalstva. Druga kitica poudarja vrednote: slovenstvo in narod in se zavzema za spravo: »končajmo že razdor!« Medtem ko sta prva in druga kitica umirjeni, v tretji napetost naraste. Izrecno je zoper komuniste, katerih simbol sta »kladivo in srp«, in ne more brez maščevanja. Vendar je to izrečeno kulturno, bolj ko ne pedagoško:

Slovenska mlada vojska vstaja,
ko bratov meč mori,
in tvorna moč se v njej poraja,
da znova dom zgradi!
Mi nismo grobokopi,
z umori, ognjem, ropi,
graditelji smo mi usod,
za nov slovenski rod.

Slovenska mlada vojska dviga
trobojnico za boj,
slovenska barva borce vžiga,
končajmo že razdor!
Pozorno smo na straži
za naš zaklad najdražji:
za red na temelju Boga
za blagor naroda.

Da sveta nam je domačija,
z levice priča grb,
a desna naša pest razbija
vam kladivo in srp.
Slovenski domobranec
ljubezni je poslanec,
a rabljem maščevalec strog,
Vsi: zdravo. – Z nami Bog!³⁹⁸

Res pa je, da naj kristjan prepušča sodbo Bogu, zato je jemanje sodbe v svoje roke zanj zelo tvegano. Enako velja za »soške stražarje«, ki da odhajajo v boje »pod varstvom božje roke« in trdijo da so »/t/rpljenja in krivice maščevalci, / slovenskih narodnih svetinj – pravic čuvarji, / pradedov naših vere varovalci, / branik slovenske grude.³⁹⁹ Kljub temu ni mogoče nič reči čez kulturo izražanja.

³⁹⁷ Ignatus, Domobranski pohod 1944. *Slovensko domobranstvo*, leto I, št. 7, 26. X. 1944, stran ni označena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6, Tisk: Nasprotniki NOB.

³⁹⁸ Avtor ni naveden, *Naša himna*, *Gorenjski domobranec*, leto 1945, št. 2, naslovnica. Kranj, 9. jan. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, Tisk: Nasprotniki NOB.

³⁹⁹ Borut Krtinar, *Pesem soških stražarjev, Za slovensko domačijo*, Tolmin 1944, 16. Pripis: »Zbornik proze in pesmi v 1200 izvodih izdal Konzorcij 'Tolminskega glasu' koncem avgusta 1944. V času komunistične revolucije v čtivo in poduk Tolmincem.«

Domobranska koračnica iz šestih štirivrstičnih kitic ima ganljiv pripev, v katerem se ponovita motiv ljubezni in bratstva: »Za slovensko domačijo, / vodi nas ljubezen v boj, / bratje naši še trpijo, / v boj za nje mi vsi takoj!« Motiv maščevanja se pojavi v zadnji kitici brez ščuvanja, umirjeno in nekako odgovorno: »Našo zemljo pordečila / je slovenska, bratska kri: / maščevanj (-a? -e?) je prosila – / maščevalci smo zdaj mi!«⁴⁰⁰

»Oskrunjene cerkve, požgani dom, / steptana polja, tisoč grobov, / molitev tiha krvavečih src, / kočevski testament in mozelski / ... « so povod za »osvete meč«⁴⁰¹ s strani slovenske »mladine«.

Razumljivo je, da so tudi v domobranskem pesnjenju navzoče **posmrtnice** oz. nagrobnice. Pavel Kogej⁴⁰² *Padlemu junaku stotniku Meničaninu* v spomin na koncu pesmi s figuro anafore zagotavlja: »Maščevali bomo tvojo smrt, / maščevali tisoče grobove, / maščevali uničene domove, / dokler naš sovrag ne bode strtl!«⁴⁰³ Nobene surovosti do nasprotne strani, vendar ni mogoče mimo dejstva, da je maščevanje obvladovalo celotno slovensko ozračje.

Novembrske misli neznanega avtorja se želijo pokloniti žrtvam vojne vsaj na papirju, saj se številnim padlim drugače ne bo mogoče. Pokopališča bodo res vsa odeta v zelenje in cvetje; kaj pa neznani grobovi v gozdovih. Že leta 1942 pesem omenja žrtve »partizanskega pekla«: »grozo strašnih kraških jam, / kjer stoterim je za vedno / žitja tam ugasnil dal.«⁴⁰⁴ Izjavni osebek se tolaži, da bodo ti »mučeniki« kdaj zableščali pred vso Cerkvijo,⁴⁰⁵ in se v zaupanju obrača nanje, da bi se zavedenim odprle oči. Ne more pa si kaj, da bi ne zahteval poravnave: »Cele kupe že trohnečih / zremo mučenih teles; / kri nedolžno lita kliče / maščevanje iz nebes / na vse tiste, ki so s silo / pahnili jih v grobno noč / in na brate, ki v slepoti / so jim nudili pomoč.«

Ni bilo dolgo in že je nastala pesem v slovo Jožetu Brkopcu, ki je bil šel odločno v boj »da bi strli rdeči roj!« Rdeča barva je tu negativno konotirana: »R-dečkarji le brž odtod!«

O-blil te je krvavi znoj,
P-oljubil si še svet peščeni,
C-ar mrtvih si postal nocoj.
U-sodni dan bo maščevan!⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ Franc Gorenšček, *Domobranska koračnica*, *Slovenski dom*, leto VIII, dne 14. oktobra 1943, štev. 231, 2.

Domobranske pesmi, Za slovensko domačijo, list 2, šolske skupine slov. domobrancev na ljubljanskem gradu, št. 3. Leto I, 1944, 3.

Pesmi slovenskega domobranstva I (tipkopis), Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁴⁰¹ Nikolaj Jeločnik, *Beseda mladine, Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁴⁰² Kajetan Gantar v osebni pogovoru novembra 2014: Pavle Kogej je povedal: »Vladimir Kavčič je edini, ki se zares trudi za spravo.«

⁴⁰³ Pavel Kogej, *Padlemu junaku stotniku Meničaninu*, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, strani niso oštevilčene. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6. Objava: Doroteja Lešnik, Gregor Tomc (ur.), *Rdeče in črno, Slovensko partizanstvo in domobranstvo*, Ljubljana 1995, 141.

⁴⁰⁴ »Dal« je tu verjetno poimenovanje za hudiča, satana.

⁴⁰⁵ *Domoljub* 55, št. 44, 28. oktobra 1942, naslovna stran.

⁴⁰⁶ –, Jožetu Brkopcu v slovo! *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 56, 4. II. 1944, naslovna stran.

Izjavni osebek je v pesmi *Na nočni straži* priča boja tam nekje:

Pogrezam v tla se razmehčana,
(rodov) hotenje v sebi čutim.
Joj, kri zaklanih me preplavlja,
oskrunjeni s prstjo zasutim,

izdanim, ubitim, sramotenim,
nagrobni kamen boj v planjavi,
nihče več tožbe ne izbriše,
nihče nikoli več ne ustavi

kričanja mrtvih, ki ležijo
po naši zemlji razmetani,
vpil bom z njimi, vpil in tožil,
dokler ne bodo maščevani.⁴⁰⁷

Kakor v nagrobnici je motiv maščevanja mrtvih navzoč v **reportažnici**. Izjavni osebek je »/n/a nočni straži« priča oddaljenemu boju in zato mu še bolj prihajajo pred oči »zaklani«, »oskrunjeni«, »s prstjo zasuti«, »izdani«, »ubiti«, »sramoteni«: »nihče nikoli več ne ustavi, / kričanja mrtvih, ki ležijo / po naši zemlji razmetani, / vpil bom z njimi, vpil in tožil, / dokler ne bodo maščevani.«⁴⁰⁸

Motiva maščevanja ni v pesmih v smislu **pisma in kronike** niti v obliki **vložnice ali slik / žanrnice**. Zaradi slikovitosti bi Žitnikovega *Rablja* lahko opredelili kot žanrnico, toda zaradi tragičnega bratomora je primernejše, da jo uvrstimo med balade:

Na kapi spredaj je imel rdeč pljunek.
In razkoračil se je kakor Turek –
in žrtvi dal od zadaj zadnji sunek,
in iz srca privrel je vroči curek.

Potem ga je slekel in si nadel njegovo novo obleko.

A žrtev v grmu gola je ležala
in vsa krvava nemo k nebu vpila,
naj bi zločin nebesa maščevala
in naše Kajne z ognjem iztrebila.⁴⁰⁹

III. NE MAŠČEVANJU

V nasprotju s pesemskim gradivom slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva, ki ne vsebuje motiva maščevanja v pesmih z »lirskim govorom« se le-ta pojavi v domobranskem pesništvu. Stanko Kolarič v *Sonetu iz. 1944* ugotavlja:

Dovolj je ognja in krvi – trpljenja;
dovolj viharjev, gromov, bliskov rdečih,

⁴⁰⁷ – , Na nočni straži, *Gorenjski domobranec*, Kranj, 3. marec 1945, št. 10.

⁴⁰⁸ Avtor ni naveden, *Gorenjski domobranec*, leto 1945, št. 10, Kranj, 3. marec. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, Tisk: nasprotniki NOB

⁴⁰⁹ Vinko Žitnik, Rabelj, *Pesmi slovenskega domobranstva*, III. /zvezek. Tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki OF.

dovolj, preveč, preveč strasti je tlečih,
preveč solza... Naj pride dan vstajenja!
[...]

Vsa pogorišča, kri, solze trpinov,
vse to je krik, ki kliče maščevanje – ⁴¹⁰

Nikolaj Šivic se v metaforično dognanem sonetnem vencu brez naslova strinja, kako nevarno je, vse kar se dogaja, saj ga to izziva:

6. sonet: »žge me maščevalna plamenica«

7. sonet: »v meni polje maščevalna kri, / storiti grozno delo mi veli.«⁴¹¹

Take refleksije v prvem opusu ni najti. Da je samokritika obstajala v premaganem taboru, dokazuje Jožeta Šerjaka, *Spokorna* pesem že iz leta 1943: »O Bog, ki si zagrnil naše dni / v temačne pajčolane žalovanja, / ko sami radi bi iz maščevanja, / skovali si ljubezni sladki mir, / odpusti nam, pozabi našo krivdo! [...] O Bog, odpusti naš največji greh, / da svoje krivde nočemo spoznati.«⁴¹²

Pod kratico M. B. skriti avtor je zato v veliki stiski in je pogovoru z neimenovanim Bogom bridek:

Učil si svoje se ljubiti, –
sovráštvu zdaj je višek zla,
učil žaljivcem odpustiti,
zdaj maščevanje le velja.

To seka Tebi bridke rane,
moderne dobe višek je,
uboj, umor in maščevanje,
postave tvoje streti vse.⁴¹³

Recept za konec vojne vidi v zaupanju v Boga na teološki ravni, kakor se vidi iz nadaljevanja pesmi. Drugi avtor razvija misel bolj pastoralno, najbrž idealistično, ker nagovarja samo domobrance: »Zakaj bi torej ne ljubili, / in sloge, bratstva ne gojili, / Zakaj mori naj brata brat, / Brezsrčno tira v prepad. // Odpusti, ljubi in podpiraj, / tolaži, solze briši, umiraj, / naj ljub sovražen bo al tuj, / Nad njim nikar se ne maščuj. // Saj vendar lepše je življenje, / Če lajša bratu brat trpljenje.«⁴¹⁴

⁴¹⁰ Stanko Kolarič, Sonet iz l. 1944, *Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev. Leto I, št. 35, Postojna, 13. nov. 1944. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁴¹¹ Sonetni venec je nastal leta 1946 v Bologni, kjer je avtor v izgnanstvu študiral slavistiko. Objava: Nikolaj Šivic, *Poezije*, Novo mesto, julij 1993.

⁴¹² Milorad [= Jože Šerjak], *Naše delo* III / 1942–1943, št. 5–6, 7. = France Pibernik, *Jutro pozabljenih*, Mohorjeva družba, Celje 1991, 139.

⁴¹³ M. B., Idrija, *Pesmi slovenskega domobranstva*. III (tipkopis). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV, Nasprotniki NOB.

Objave: *Vipavec*, leto I, Ajdovščina, 29. marca 1945, št. 7, 6.

Idrijčan / Mi gremo naprej, Prvi idrijski dnevnik, leto II, Idrija, dne 31. marca 1945, št. 142, 5. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁴¹⁴ Objava: *Vesti*, 17. X. 1943, 31. X. 1943. Nahajališče AS, referat II, fasc. 111/A/II, tisk: Nasprotniki NOB. Mapa XIX, 10.

Sklep

Filip Rihar, ki je bil neposredna priča tistih, ki so jih odgnali v Gramozno jamo. Na tej podlagi je pesem napisana po drugi svetovni vojni. Zadnja beseda v pesmi je: »maščevanje«. Z isto besedo se konča pesem *Ravensbrück*, ki je nastala po osvoboditvi taborišča leta 1945.⁴¹⁵ »*Nemški krvnik [...] Naj srce tvoje črni vran izkljuje, / pogine zarod tvoj, trpljenje naše se maščuje!*« (IV 1997: 147). 17-letna dijakinja Ivanka Žagar-Staša je v Auschwitzu zmoгла vzdržati v zavesti: »*krivda vendar mora biti maščevana. // Zato ostati moram in živeti, / saj daleč v domovini se poraja / svet nov*« (IV 1997: 158). Tudi ta pesem je bila napisana pozneje po spominu. Druga pesem pa je nastala v spomin na Auschwitz v letih 1943–1945, ko so interniranke morale na polju posipati pepel iz krematorijev, v katerih so sežigali njihove sotrpine: »*Morda je bil to moj oče, moj brat, [...] čigar pepel sedaj sejem jaz / na ta prekleti švabski ukaz? [...] Pepel in kri, kri..., / maščevana bodeš kedaj li ti?*« (IV 1997: 159).

Težko je materi mrtvega soborca sporočiti žalostno novico: »*Za njim ni vroče solze potočila, / le rekla mi je: 'Bil je tvoj tovariš, / zato te ljubim, kakor sem njega. / In tvoja je dolžnost, da ga maščuješ!' / Če mi to željo res izpolnil boš, / bom srečna spet, kakor sem prej bila.*« (II, 1995: 184). Ali je sreča res odvisna od tega, da mati, ki je izgubila sina, isto privošči drugi materi? Ne verjamem, zato imam pesem za deklarativno. Ali pa gre za hudo sprevrženost oz. takšno ideološko doslednost, ki nadvlada sočutje.

Milena Arko v pesmi o napadu na Cerkno tematizira tudi motiv maščevanja na okupatorjevi strani (I 1987: 366). V slovenskem odporniškem pesnenju obstaja dovolj primerov propagandistično izraženega maščevanja do njega. Še manj se izbirajo besede, ko gre za ideološke nasprotnike z domačih tal. Da je bilo povojno dogajanje za zmagovalce zgolj logično nadaljevanje medvojne miselnosti, dokazujejo tri skoraj dobesedno enake grožnje: »*prišel bo dan, a strašen bo!*« (III 1996: 367); »*zadnji dan bo pač strašan!*« (I 1987: 544), »*o strašna naša bo osveta!*« (III 1996: 485). Vse je bilo že prej v glavi.

Po drugi strani je domobranska stran tako ravnanje predvidevala, četudi v šali, ko misel pripiše spečemu partizanu: »*zmagani so, belčki so ujeti, / vse jih strašna smrtna sodba čaka*«⁴¹⁶

Kljub sklicevanju na Boga maščevanje iz domobranskega pesništva ni izločeno, je pa izraženo bolj umirjeno in kultivirano, vzgojno, iz želje po vzpostavitvi pravičnosti.

⁴¹⁵ V taborišču prej tako niso mogli pisati, ker so bili stalno pod nadzorom!

⁴¹⁶ – , Ubežni partizan, *Gorenjski domobranec*, št. 14, 4. = *Gorenjec*, sredo 18. aprila 1945, št. 20, 3.

2. KRVAVA RIHTA

Uvod

Glede na svetopisemsko mitološko zgodovino (prim. 1 Mz 4,1-16) je kajnovstvo antropološki problem. V epski pesnitvi *Krst pri Savici* ga je France Prešeren pozgodovinil na današnja slovenska tla kot neusmiljen, krvav spopad dveh svetovnih nazorov.

Iz *Uvoda h Krstu* je v slovenski jezik prešlo nekaj znamenitih besednih zvez in verzov, npr. »*Na tleh leže slovenstva stebri stari.*«⁴¹⁷ Nihče pa doslej še ni opazil pretresljivega dejstva, da že Prešeren v tej zvezi prvi govori o jezéru krvi: »*kri po Kranji, Korotani / prelita, napolnila bi jezéro.*«⁴¹⁸ Medtem ko je v tej drugi tercini še uporabljen pogojnik, je »*krvava reka*« v deveti tercini že kruto dejstvo: »*Šest mescev moči tla krvava reka, / Slovenec že mori Slovenca brata*« – / *kako strašna slepota je človeka!*«⁴¹⁹

Enak položaj, pa ne v pesmi, temveč v resnici, je Smiljan Samec izrazil surovo naturalistično: »Pod zaščito tujih tankov / *lastna kri žre lastno kri* / v najbolj divji sklop odganjkov / se drevo nam izrodi« (II 1995: 495).

Kljub temu kri ni ideološki pojem in je pri vseh enaka in za vse enako pomembna. Od tod poskus, ali se bo na njeni podlagi pokazala kakšna razlika med obema stranema v drugi svetovni vojni? Podobne besedne zveze na osnovi vodá in krvi se pojavljajo tudi med okupacijo slovenskega ozemlja v obdobju 1941–1945 na obeh straneh v slovenski državljanski vojni. To neizpodbitno dejstvo tukajšnje poglavje neizprosno potrjuje. Vendar se ne omejuje samo na vojaški vidik motivike in stilistike, temveč želi prikazati vso njuno pestrost. Avtorji ali naslovi pesmi so omenjeni le izjemoma, že tako bodo številni navedki zavzeli veliko prostora.

I. NA PARTIZANSKI STRANI

1. Besedišče

»Moj očka šel je v partizane / [...] Za svobodo je življenje dal, / pri Cerknem *drago kri* prelil« (III 1996: 242). »*D/rago* tu pomeni dragoceno. Saj ohranja življenje. »Ujetnik biti, to hudo boli, / po kapljicah umira *srčna kri*« (IV 1997: 146). Drugi verz iz tukajšnjega zglada se je avtorju estetsko izjemno posrečil; tudi zaradi dvoumnosti v besedni zvezi »*srčna kri*«. Ali to pomeni tista, ki teče iz srca in pomeni življenje kot tako, ali prihaja od glagola srčnost, pogumnost. Zaradi kapljic bi utegnilo biti to drugo.

»*S/ krvjo oskrunjene roke*« (I 1987: 492) in prošnja: »Kadar bo konec vseh strašnih dni / in se bo zemlja v svobodi bleščala, / vrni se k meni samo za hip, / da ti bom *roke krvave* oprala« (III 1996: 275) pa so dobrodošlo izhodišče za zrcalno plat razumevanja semantike krvi v tukajšnjem kontekstu.

Raje kot sama se »*kri*« pojavlja v družbi s »*solzami*«; značilno je, da je v paru z

⁴¹⁷ Prim. celó naslov knjige s tem naslovom: Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, Poezija konteksta II, = *Borec* (revija za zgodovino, literaturo in antropologijo) XLV, št. 8-9-10, Ljubljana 1993.

⁴¹⁸ France Prešeren, *Krst pri Savici*: Uvod, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 90.

⁴¹⁹ France Prešeren, *Krst pri Savici*: Uvod, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 90.

njimi zmeraj na drugem mestu in nikoli v genitivni metafori, medtem ko se ji »solze« ne izognejo. Pač pa oba člena v binomu lahko spremlja njun lasten pridevnik. Vse to se dá razbrati iz sledečih zgledov:

- Iz solz, krvi ti klic doni (III 1996: 67).
 Nebo žari in gozd šumi / grozotni spev: *solze in kri...* (IV 1997: 543).
 [...] nenadoma je tujec vdrl v drago domovino / tekle *solze so in kri* (II 1995: 76).
 So lakote že, vojske so in kuge / naš rod trebile, / *solze so in kri* / močile naša mesta in vasi (III 1996: 522).
 Požgani domovi: .. V molk skrivate povest, / strahoto naših ljudi, / *solze in kri* (II 1995: 424).
 [...] pride dan, ki plača grenkih / *solz potok in kri gorko*. (IV 1997: 187).
 [...] vstaja domovina sveta / *iz morja solz, gorja, krvi*, / okovov suženjstva oteta (II 1995: 482).
 Na črnih jeziki pogorišča se še lepi / okus po dimu in *slanih solzah* / in *sežgani krvi* (II 1995: 419).
 V dno srca, kjer noč leži, / zdaj *lijo solze in kri* (III 1996: 310).
 Ker me smo hotele, da *naša se kri* / *nikdar ne potoči do zadnjih solza*, / zato smo rodile, rodile sredi pekla« (III 1996: 226).
 [...] brez vina, / ki toči se v trpljenja trti, / *brez solz in brez krvi*, brez smrti – zemlja nikdar ni domovina! (III 1996: 535).

Sporočilno sta najmočnejša zadnja dva navedka. Medtem ko prvi od njiju poudarja smisel življenja, drugi iz ene od Gradnikovih pesnitev ugotavlja ceno za domovino. V naslednjem primeru so »solze« in »kri« razločene celo v dve kitici: »Velika sila, / ki ves svet pretresa, / trosi v srca nemir, / *vabi solze v očesa*. // *Po celem svetu / ljudje krvavijo*, / na celem svetu / milijoni trpijo« (I 1987: 552).

Naslednja dva primera dokazujeta, da so se utegnile oblikovati tudi druge stalne besedne zveze: »na trnjevi poti, v *borbi in krvi*« (II 1995: 254), »*le skoz borbo in kri* se prebije / k svobodi naš rod« (III 1996: 305).

V vsakdanji vojni realnosti je »kri« v naturalistično izraženi družbi, vendar avtor brž skuša popraviti ta vtis z dodano vrednoto ali blagim motivom iz narave: »Zemlja, ki pojena / *z znojem in krvjo*, / prosta nekaj bila je, / prosta zopet bo« (I 1987: 178). »Mi gremo – *po blatu, krvi*« (II 1995: 283), a »*pomladni dež* je milostno izmil / *smradljive ostanke blata in krvi*« (II 1995: 551).

»Kri« se pojavlja tudi v drugih parih. Od tu naštetih je prvi najmočnejši, a ga upravičeno spremlja podsmeh: »*Svojo kri in še življenje*, / vse za *Hitlerja bi dal*« (I 1987: 382). V drugem paru je »kri« še na prvem mestu: »*Tedaj iz krvi in trpljenja* nam vstal / nov dan bo« (I 1987: 151). Temu optimizmu nasproten je »*krik / bolesti in krvi*« (II 1995: 254).

Bistveno je: »*vojna je danes končana*, / *dovolj je trpljenja dovolj je krvi*« (IV 1997: 442).

Kruta vojna realnost je v pesmih prikazana tudi s tem, da je »kri« eden od naštetih členov, ki posredujejo tedanji kontekst. Prvi primer od njih je estetsko najučinkovitejši: »*kriki in kri, kipenje*, grmenje, / prsi bolnih hropenje« (I 1987: 376). Soglasniški stik ali aliteracija velarnih zapornikov, treh zaporednih nezvenečih *k-* in zvenečega *g-*, pri čemer pri prvih treh besedah obstaja tudi igra zlogov, je prava poslastica za verzologe: »*Skoz grozo, kri in smrt tvoj plamen lije*« (III 1996: 453). Treba je prebrati celo Kocbekovo *Drugo prošnjo za razsvetljenje*, da bi razumeli, v kakšnem kontekstu mu »vino, pelin, smola, *kri*

dišijo« (II 1995: 618). V naslednjem trinomu je »kri« na koncu stopnjevalne lestvice: »ko bo vstal narod, prerojen, prekaljen / iz bolečine, trpljenja, *krvi*« (III 1996: 483).

Neposredno na kri navezan nedovršni glagol »*krvaveti*« v prvih dveh primerih metaforizira duševno bolečino: »Srce v bolesti *krvavi*.« (III 1996: 123). »Ohrani Bog moje mile drage vse, / ker za menoj vsem *krvavi* srce« (IV 1997: 161). Nanaša se na družbeni položaj: »Naš narod poteptani v bolesti se topi, / pod tujimi nogami / sramotno *krvavi*« (III 1996: 82) ali pa je mišljen popolnoma imaginarno: »/B/boben trka, *krvavi* oblak, / vse zasede zemlje se budijo« (II 1995: 618). Dovršni glagol je bolj stvaren: »'Tudi ti, moj sinko dragi, / si ob Krki *izkrvavel*« (III 1996: 184).

Prva stopnja na barvni lestvici je redko uporabljen glagol »po/rdeti«: »*krogla ti prsi prebila*, / padel si, *sneg je pordel*« (III 1996: 446). Tonsko izrazitejši in zato pogostejši je »pordečiti«: »Telesa njih še topla vrgli so na voz. / *Se v belem pesku pordečil je kolovoz*« (III 1996: 364). »*Kri pordečila je snežno odejo*« (I 1987: 392). Navedeni primeri pričajo o priljubljenosti belo-rdečega kontrasta.

Od samostalnikov je v pomenu moralne obsodbe morilca najbolj karakterističen »*krvnik*«, ki se v ednini lahko nanaša na konkretni dogodek in osebo:⁴²⁰

Hej, *krvnik* z mečem naslade, / ki stražiš zločinske parade / na odru brezupno vpijočih!
(I 1987: 468)

Nikdo ne ve, kdaj prišel bo ukaz – / boš danes ti na vrsti? Bom jutri jaz / visela v zanki,
črna silhueta, / *od krvnika* v mračni svit pripeta? (IV 1997: 146).

Glej mater! / Pogled preseč, ne jokajoč / za dete prosi mati, ne zase, / *krvnik* pa v
odgovor jo premlati, / da vsa v krvi zgrudi se na tla (IV 1997: 135).

Glasovi živine in konjev rezget / se sliši, kot da jih navdaja trepet, / ker *krvnik brezvestni*
naš dom mori (III 1996: 235).

V množini je samostalnik zanesljivo uporabljen na splošno kot najbolj zavržna prisposoba za tuje zavojevalce ali njihove domače sodelavce:

Z vestmi, kaj misli slednji sovaščan, / zvečer je *do krvnikov* odhitel / krčmar Kržič,
fašistični župan (II 1995: 56).

Grob koplje sam nekdo si, vanj kot mrlič bo djan, / tako počno *krvniki* (3x) z ljudmi iz
dneva v dan (III 1996: 296).

Iz vasi v dolini pridušeni kriki / otrok, ki so ubili jim očeta, / požira plamen domačijo
kmeta, / ki so *na vrvi odvedli ga krvniki*« (II 1995: 53).

Politika – vajeti / petih vodnikov. / Politika – bič / *petih krvnikov!* (III 1996: 92).

V naslednjih zgledih se po vrsti veča čustvena prizadetost, kar izražajo samostalniku dodani pridevniki:

Mostovi, ki z njih bodo *naši krvniki* zmetani (II 1995: 317).

Ko *tuji krvniki* z domačimi so pomočniki / hoteli steptati nas v tla in nam sonce ukrasti
(II 1995: 518).

V Aušvic, v Aušvic, tako režali / so *nemški krvniki* se tistikrat (IV 1997: 158).

Nemški krvnik, ti sramotni žig sveta, / morilec, ropar, ti krvava sila! (IV 1997: 147).

Zločinski krvniki, nasilja braniki (II 1995: 519).

Divje oči krvnikov / ne sežejo več v srce / ki plava že daleč nekje (III 1996: 386).

Padajte, padajte / bele snežinke [...] prekrijte, prekrijte / prikazen / *krvavih krvnikov* /

⁴²⁰ Tudi zdaj si zgledi sledijo po kolikor mogoče notranjem zaporedju, zato jih je smiselno brati z mislijo na njihovo medsebojno povezanost.

morilcev... (III 1996: 74).

[...] *krvnik brezvestni* naš dom mori, / pošast ta je žejna človeške krvi (III 1996: 235).

Zadnji zgled v naštetih primerih odlično ponazarja, da je »*krvolok*« tisti, ki loka kri in bi v danem primeru lahko pomenila tudi vampirja. Lahko pa pomeni tudi psovko, saj imamo za krvoločne nekatere živali.⁴²¹ Filip Rihar v eni od pesmi trikrat uporabi uporabi leksem: »Ob štirih zjutraj črni *krvoloki* / po vrsti hrupno vdirajo v samice [...] na voz jih *krvolok* surovo zrine [...] V jetnišnico *krvnikov* trop prihruje [...] Obsojencev ponovljeno ihtenje / fašistom *krvolokom* prepuščenih« (IV 1997: 87).

2. Kri kot motiv in stilem v partizanskem pesnjenju

Preplašene matere stiskajo k prsim dojenčke si male, / *ki menda le kri iz usahljih jim prsi sesajo*. / S čim naj jih nasitijo, kaj naj jim dajo« (IV 1997: 483). Ali je mogoč še kaj bolj pretresljiv začetek tukajšnjega poglavja, saj gre za življenje pri samem viru v dvojnem pomenu besede. Prav tako je kri lahko znamenje konca življenja: »*brata ni, / tam daleč, tam doma / v krvi leži*«⁴²² (I 1987: 447).

V nadaljevanju so motivi krvi predstavljeni na široko v štirih delih: najprej kri kot človekov telesni sok in notranji zagon, nato motiv krvi z zgodovinskega vidika ter v naravi in končno glede na vrednote.

a) Telo

»Moje telo pretepeno pogledjte, / lica otekla, / usta nabrekla, / *moje dlani krvaveče, / moje oči plameneče!* (II 1995: 318).⁴²³ Ko se v telesu ustavi kri, je človek mrtev in njegovo telo dobi drugo ime: »In zdaj je toliko težkih dni, / odkar mi v samotnem večeru novica / podrla je sanje, odkar je *kri* / Batreji⁴²⁴ *obrizgala truplo in lica*« (II 1995: 577).

Deli obraza: »*lica*«, »*čelo*«, »*oči*«, »*usta*« so v predloženih navedkih predstavljeni nevtralnno, čustveno držo do njihove okrvavitve pa izražajo raznovrstni glagoli.

Hči je priča mamine smrti: »z grozo spominjam se dni / ko so fašisti te zvezano topli, / z *lica tvojega tekla je kri*. // *Hotela sem kri ti zbrisati z lica, / že počil je strel...* / Bil je meni namenjen – / pa je tebe zadel...« (III 1996: 255). Lice lahko v obeh navedenih primerih pomeni tudi obraz: »Predstave čudne vidim v temni noči, / *obraz krvav straši*⁴²⁵ v samotni koči« (I 1987: 440). Ta je dvakrat spoštljivo povezan z materjo: »O, mama, če bi davi tu bila, / bi *moj krvavi obraz* v dlani zajela / in tiho, tiho pesem mi zapela« (IV 1997: 241). »*S krvavim obrazom* molče poljubila je mati sina« (III 1996: 305).

V najhujši stiski se tudi odrasli najprej obrne nanjo: »O, mama, če bi davi tu bila – / ne veš, kaj vse so delali z menoj, / *iz ust mi kri je bruhala na tla...*« (IV 1997: 35). »*In kri se mu cedila je iz ust, / ki so nekaj ljubezen šepetale* –« (II 1995: 585). Študent medicine

⁴²¹ To se lepo vidi iz zgleda: »Bila pohlevna sem in tiha, / zdaj levinja *sem krvoločna*; / da bi telo in dušo mi ubili, / za mreže ste železne me vtaknili« (III 1996: 481).

⁴²² V tukajšnjem poglavju bodo v navedkih poudarjeno (= poševno) navedene samo tiste vrstice in besedne zveze, ki se nanašajo na motiv krvi, da bi le-ta prišel bolj do izraza.

⁴²³ Kolikor dopuščajo, si zgledi sledijo po nekem notranjem zaporedju, zato jih je vedno smiselno brati z mislijo na njihovo medsebojno povezanost.

⁴²⁴ Batreja = Vinko Padersič, krščanski socialist. – Za podatek se zahvaljujem dr. Vidi Deželak-Barič.

⁴²⁵ V pesmi *Spomin* le-ta pomeni strah in slutnjo smrti.

je priča umirajočemu partizanu: »Molči. Saj *na usta gre mu kri*. / Le z očmi še govori, / da hotel bi živeti, / živeti še in ne umreti!« (I 1987: 466).

Za obletnico oktobrske revolucije 1943 je na Vojskem nastala socialna pesem o idrijskih rudarjih, ki imajo »*izpod mračnega čela oči krvave*« (II 1995: 450). »Boli, če te pesjan udari čez oči, / *da se kri pocedi, / pocedi, / in polzi v dlani, / s katerimi je otroka zibala*« (III 1996: 170). »Še kolje stroj, še grabi dlan krvava, goré vasice mesta, zemlje cele, / nešteto mater po grobiščih tava« (III 1996: 492). Vodnikove dlani so poduhovljene, saj »angel«, / ki je priča smrti kurirja Janezka, »*s krvavimi dlanmi / zakril si je oči* – « (III 1996: 442), ni fizično bitje.

Drugi deli telesa so predstavljeni individualno, le roke so v množini: »Po zemlji naši, skoz naše vasi / se tolpe valijo tatisne, / morijo sovražniki naše krvi / *roke jim rdijo zločinske*« (II 1995: 119). Presenetljivo je pa, da ni dobesedno »krvavih rok«, ⁴²⁶ le »Nedeljko Golob« je »postal janičar Natale Colombo« in »*hodil po Španiji do laktov krvav*« (II 1995: 449). »V boj na nož, v naskok, / naprej, / rdeči krog. // Gremo. / *V pest nas peče kri*« (I, 1987: 367). Stisnjena pest je praviloma boljševistični simbol, tu pa je uporabljena za »sovražnika« partizanov: »Še iz ust curlja ti kri / *in še je stisnjena krvava pest* [...] Morda bi bil lahko še moj prijatelj, / če ne bi toliko krvi preлил ...« (I 1987: 361). »*Pesti krvave sem razklenil v prste*« (II 1995: 442). »*Kri iz ust nam, s čela in iz prstov lije, / kakor pse nas policija bije*« (IV 1997: 240).

Motiv krvi na prsih se opira na dve znameniti dejstvi. Prvi je tragična srbska zgodovina: »*iz mladih prsi teče kri*, / tako ni še nikdar bilo, / o naše novo Kosovo« (III 1996: 318) in drugi Prešernov spomenik ob ljubljanskem tromostovju. Lili Novy je pesem napisala kmalu po 8. februarju 1942:

Ležali cveti so, trakovi
ob kipu mu za smrtni dan,
osvojevalec pa surovi
jih zgrabil je in vrgel stran.

A kaj bi pevcu danes cveti,
ko vidi kot plevel iz leh
svoj rod iztrgan grudi sveti
in pomendran po tujih tleh!

In kaj vi danes njemu traki,
ko vidi z večnimi očmi,
da preko prs rdeči znaki
lijó se ljudstvu od krvi!
... (III 1996: 541).

Kri na prsi izteka iz srca: »Iz naročja trave / mrtvo zre kurir, iz srca izteka / se mu živi vir...« (III 1996: 388). Večinoma se motiv življenjsko najpomembnejšega organa pojavlja z dolžno patetičnostjo: »*borec slovenski v srce je zadet. // Kri pordečila je snežno odejo. / Branil svobodne zemlje je mejo, / zadnjo podaril svojo je kri*« (I 1987: 392). Jože Brejč-Javoršek pa ga jemlje obešenjaško brezbrizno: »*Srce sprejelo kri je – dalo kri / in čezenj so vetrovi vsi tulili. / Naj v zadnjih dneh svet spet zaživi*« (II 1995: 583).

⁴²⁶ Janez Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 358.

Še bolj pogosto motiv srca posreduje človekovo notranje razpoloženje, kar avtor v duhu časa bojno metaforizira: »*Nocoj nekdo mi je razklal srce / in rana krvavi vse huje, huje*« (III 1996: 230). Fiziološko najbližje je dejstvu Nada Dragan-Živa, ko njen izjavni osebek pomisli: »Kdo ve, kje slednjič naše bo grobišče, / *ko kri izteče nam iz mrtvih žil*« (II 1995: 86). Gradnikove žile so v skladu z naukom o presnavljanja v zemlji: »Bilo je tisoč tu ljudi, / *vsak dal nam kapljo je krvi. // Kri nam je padla na srce, / vsa rdeča srca so od nje. // Ko sok, ki v temi teh globin / izceja se iz korenin, / kri ta se toči v mreže žil, / kri ta nam vir je novih sil*« (III 1996: 523).

b) Zanos

Kri ni le za telo nujni življenjski sok, temveč prisposoba za življenje, elan, zagon, zanos, nagon, spolnost. Ti procesi so izraženi z bolj ali manj estetsko izbranimi glagoli:

Slovenski fantje mi smo, mi, / *po naših žilah teče kri* (III 1996: 244).

Zadirajo se nohti v kožo do krvi, / ker v meni se rodi življenjska sila (IV 1997: 158).

Kri mi polje po pijani glavi / razprostira sonce žarke svoje / po cvetočih vejah (I 1987: 553).

[...] *popje na hruški brsti, / po glavah mladih beže / misli, v žilah vre kri* (II 1995: 262).

Jernej je mrtev in živ. / Kaj neki tišči ga še v krvi? (III 1996: 362)

Upehan legel sem v zeleno travo – [...] in še pritiska kri v razgreto glavo (II 1995: 597).

Ob glavi mlade žene / sem svetel / vso nago noč poslušal, / kako kri / kot vodomet / se dviga / in šumi, / nato spet / zbrano / odcurlja nazaj (II 1995: 590).

Mogoče je vložnica *Naše poslanstvo* za zgled v tem pomenu že preveč patetična. Toda njen avtor, gimnazijski profesor iz Črnomlja, Karel Štrbenk ozavešča z njo bistveno življenjsko nalogo za ohranjanje rodu, naroda: »*Rodile smo matere sredi gorja, / rodile smo lačne, izpite sredi solza. / Kot kače so naša telesa se vila, / a plodnosti naših teles nobena ni sila / ugasniti mogla, me smo rodile, ker ste padali vi. / Ker me smo hotele, da naša se kri / nikdar ne potoči do zadnjih solza, / zato smo rodile, rodile sredi pekla*« (III 1996: 226).

Tudi odločitev za upor proti okupatorjem sta morala podžgati notranji nagib, celo sunek, ki ga simbolizira kri, kakor najlepše predstavlja verz: »Štirideset mladih življenj [...] *Iz njihovih src se je kri v naša pretočila*« (III 1996: 283).

»*Kdo ne pozna krvi slovenskega dekleta, / ki zadnja misel bila ji je osveta*« (III 1996: 141). »*V utripu lepših, sončnih dni / naj mlada kri nam v srcih polje!*« (II 1995: 355). *Nov up prešinja našo mlado kri, / nov up nam voljo našo jekleni*« (I 1987: 367). »*Ljubeče srca nam poganja kri, / ki nikdar v malodušju klonila ni*« (II 1995: 98). »*Ko poka in bije z vseh strani, / se v žilah razgreje mlada kri...*« (II 1995: 344). »*Ob zidu starih grobnic vrsta ždi, / jih več je s plemenitimi imeni! / Ob njih zavre mi divje v žilah kri, / od jeze nad preteklostjo se peni*« (III 1996: 464). »[...] *pogumni kriki / zajetih borcev, / krvi po žilah / kipeči srd*« (III 1996: 568). Uporabljeni glagoli zaznamujejo stopnjevanje notranjih vzgibov od misli prek čustvenega odziva in razgretosti do skrajnosti, ko zavre in se razlije:

Odprite mojo srčno stran,
naj kri iz njega vre!
Pustite, da naj v beli dan
peneč razlije se...

Kako greni, kako teži,
kako gori ta srčna kri –

kak' valovi, kako kipi –
 v prostost ne sme – trpi.
 [...]
 Ah, cvetke nežne sestre mi
 ah, ptički, bratci ljubljani!
 ublažite, utešite to kri,
 srce, ki z njim trpi! (IV 1997: 488)

Karel Destovnik-Kajuh napoveduje v tem notranjem zanosu, ki ga simbolizira kri, novo poetiko: »Čisto drugače, drugače je treba zapeti, / kakor pojo nam ti vražji poeti. // Čuj, dekle, tovariš, ki v tebi sem vzljubil ljudi, / kaj čutiš, kako mi srce krvavi?

Daj, prosim, zajemi, saj čutiš, *kako mi kipi...*
Ta kri ti bo pesem drugačno zapela,
 pesem iskreno, saj take boš najbolj vesela.

»Ta pesem bo pesem milijonov, / ta pesem bo boj, / zato, *ker je vzrasla iz moje krvi,* / zato, ker je vzrasla iz mrtvih kosti, / iz mrtvih kosti / v boju poslednjem ubitih ljudi« (II 1995: 334).

Podobno ekspresionistično zaneseno besedišče se pojavlja v njegovi pesmi *Sovjetskim herojem*: »v src milijonih⁴²⁷ vaša kri kipi / in titanstvo vaše / nam preplulo je kosti, / vi ste z nami, / z vami smo mi vsi, / ki po stoletjih ko kakteji / rdeči cvet iz nas je vzklil / in v čaši svoji / Boj / Upor, / rodil« (II 1995: 321).

To novo poetiko je prakticiral Matej Bor. *Kri v plamenih* je naslov pesmi s skrajno impulzivnim odzivom na okupatorjevo odvažanje gorenjskih izgnancev v neznano spomladi leta 1941: v nas je po tisoč letih *zaplala kri*, / dvignil glavo upor! / [...] Hvala, / naučili ste nas sovražiti, / *poslušati krvi in duha ukaz* [...] Divjajte po kontinentu, / motorizirane horde, / ropaj, kolji, motorizirani Džingis kan, / *kri ni bencin*, / *krvi ne zmanjka nikoli*, / pesti so močnejše od jekla in tankov in bomb, duh je ekrazit, / svoboda pridrušeni orkan!« (II 1995: 266).

Na obeh straneh so posledice skrajnega odzivanja strašne: »Nemcev vodja obleži, / *vzkipela je fašistom kri!* [...] 'Na kavlje z njimi!' vpil je spak, / da je odmev pretresel zrak, / sto jih na drevju obvisi, / *junaška moči zemljo kri!*« (I 1987: 451).

Če ni notranjega kompasa, nastane džungla, teror, nasilje vseprek. Vest je moralni pojem in tukaj se pojavi v odlični kombinaciji z obravnavanim motivom, čeprav se zdi izjavni osebek zagledan vase: »Mi gremo skoz ogenj – prvi! / Naš vodnik? Svoboda, pest! / Kdo nas kliče? *Zemlja v krvi!* / Kdo smo mi? Dni naših vest« (II 1995: 283).

c) *Sveto pismo*

Ta razdelek uvaja motiv krvi na diahroni osi. Uvod vanj je trosilna akcija. Mati uboga sina, češ: »nova betlehemska zvezda je na vrsti, / vsakih tisoč let nam svetlo zagori. [...] videli sosede bodo zvezdo zvesto: 'To je kažipot – le tod naprej gremo!' Poči strel. »*Zvezdice so rdeče zdaj po tleh vsejane, / tisoč novih zvezdic – to je njena kri...*« (III 1996: 36). Vsekakor gre za interferenco in koincidenco evangelijske (prim. Mt 2,2.7.9-10) in komunistične rdeče zvezde.

⁴²⁷ Taka hiperbolična uporaba števil in svetovni razgled na družbene krivice sta vplivala na druge priložnostne avtorje: »Na celem svetu / *ljudje krvavijo*, / na vsem svetu / milijoni trpijo« (III 1996: 92). tisoče borcev je dvignilo pest: / »Drago bo plačana *kri vseh grobov!*« (II, 1995: 387).

Čeh Jaroslav Čihak-Jaroš uporabi v hvalnici domovini vzvratno primerjavo z evharistično pijačo: »*Je duša moja preveč krvavela, / ko knuta tujca ti pesem pela, / ko pil je tvojo kri kot vino*, odšel iskat sem novo domovino (I 1987: 422).

Vsi drugi primeri se nanašajo na Kristusov pasijon. Razvrščeni so po takem vrstnem redu kot desetke v žalostnem delu rožnega venca.⁴²⁸ Najbrž je prav ta molitev vplivala na svetopisemsko podstavljene stileme: »Daj, Bog, moči, da bojem se izognem / prikritim, drugih jezo sam upognem, / čeprav bo lil iz mene *pot krvavi!*« (III 1996: 337). V drugem primeru sta izkoriščeni druga in prva desetka: »Človek naš je bičan bil, / da Kristus bolj ni bil, / kot danes davno je trpel, / *krvavi pot potil*« (III 1996: 464). Tretji primer se navezuje na drugo in peto desetko: »*Bil kakor ti sem bičan dan na dan / v pradedih svojih dedih in očetih, / viseč na križu, poln krvavih ran*« (III 1996: 475) in je izviren v tem, kako predstavlja kontinuiteto trpljenja slovenskega naroda. Za tretjo desetko ni znanega primera, medtem ko se četrti naslanja na četrto desetko rožnega venca z mislijo na slovenske rojake onstran meje: »Kako se prebijaš koroški rod – [...] Odpahnil si z rame težki svoj križ, / a pal ti nazaj je še teže; / *iz tisoč novih ran krvaviš, / roké pa ni, da jih obveže*« (III 1996: 495).

Umor ljudi, požig vasi,
to bratje vera ni!
Kdor meč namaka v lastno kri,
ta vreden ni, da še živi.
Sovražnike ljubiti
Zveličar nas uči,
za geslo 'vse pobiti'
izrekli ste se vi.
Mar res zaman prelita
je Krista sveta kri,
ki on jo daroval je
za bratstvo vseh ljudi?
Zdaj smrti seme ste zasejali
a mi ko eden bomo vstali
in v tla vas bodemo steptali,
a vi zaman prosili in zaman jokali (III 1996: 246).⁴²⁹

Vsestransko stvarna in poštena je v presojanju medvojnega dogajanja Lili Novy, ki se s pasijonskim besediščem (prim. Lk 22,47-53; 23,17.13-24) obtožuje Kristusu:

Zemlja polna Tvoje je bledote,
potna je od Tebe in krvava,
polna krika, ki si ga izustil:
»Bog, moj Bog! Zakaj si me zapustil!«
Vso jo smrtna groza spreletava,
vse do dna se stresa od strahote.
[...]

⁴²⁸ Prim. *Kristjan moli* (molitvenik), Družina, Ljubljana 1982, 26–28.

⁴²⁹ Za poročilo o povodu za nastanek pesmi danes ne odgovarjam. Zgodovinsko ozadje premaló poznam. Morda je bil 15-letni dijak napačno informiran in je bilo v javnosti domobrancem podtaknjeno, kar so v Šentjoštu v resnici počeli partizani. Lahko pa da je šlo za povračilne ukrepe. Glede na dodani datum bi se to dalo zgodovinsko preveriti.

Vsi smo kakor Judeži, Pilati,
zli kričači, kupljeni sodniki,
farizeji, zviti pismouki.
Teh in hlapcev njih mi vredni vnuki,
mi krvavi Tvoji smo krvniki,
smo hoteli Tvojo smrt prespati (III 1996: 552)

Katarina Šuler, najstarejša znana »partizanska« pesnica je v obdobju 1941–1945 na način vločnice napisala *Sodbo*, za katero, vedoč, da je samozavestno prestopila meje dovoljenega, prosi Kristusa odpuščanja: »*S krvjo je napojena gruda naša, / prekleta in neplodna naj bo zemlja vaša! // O Krist, oziram zdaj se v tvoj usmiljeni obraz, / pravico dal si mi, da sodim jaz*« (III 1996: 485).

Toda človeška sodba je varljiva, saj je marsikdaj znamenje dekadentnega: »Podrta vas, požgan zvonik, / *na tleh okrvavljen svetnik!* – « (III 1996: 379).

Po požigu Dražgoš jim je Vinko Hafner posvetil sonet in njegovi *Krvavi jezdec* so šli tod mimo / nesoč le smrt ljudem in ogenj v hiše« (I 1987: 359). Spominjajo na apokaliptične jezdece.⁴³⁰

č) *Zgodovina*

Že ime tukajšnjega razdelka pove, s kakšnega vidika se upošteva motiv krvi. Srhljiv premislek omogoča primerjava med starodavno egiptovsko zgodovino in sedanjostjo: »*Je suženj s krvjo faraonom gradil piramide – / preteklo od tega več tisoč je let.*« Kot da ni danes veliko hujše: »Pod krinko smo sužnji granat nakovali / za sto piramid iz človeških lobanj. // Svet lažne omike: *Naj raje te gane in zbada / krvavi sad tvojih semen!*« (IV 1997: 179).

Druga primerjava sega v rimsko zgodovino: »Pa panem et circenses / spomin iz davnin se utrne / in v vsej krvavi slavi / se rimski Neron vrne« (III 1996: 285). Z OF povezana stran ne zaupa Cerkvi zaradi prevelike povezanosti Vatikana s fašističnim režimom.⁴³¹ »'Dom, mati, Bog', to jim je geslo, / ki čist pogled naj jim slepi, / pod to parolo naše teslo / za sveti Rim naj krvavi. / V tej dobi naše zgodovine, / ko se borimo za obstoj, / na čast trpeče domovine / nam cerkev⁴³² meče madež svoj« (III 1996: 264).

V prerivanju ljudstev na teh tleh se je že zdavnaj dogajalo, kar se ponavlja med drugo svetovno vojno: »Tuji so narodi zemljo teptali, / ljudstva domača naganjali v boje, / zanje umirat na lastni obali, / kjer je njih ded za prostost krvavel« (IV 1997: 352).

Pesem o Mussolinijevem poginu se igračka s starimi mitološkimi motivi. Nekdaj je »z našo se mastil krvjo« »tam obešen volkodlak«. Z nogami v zrak in z glavo v tlak roke izteza v gluhi zrak, ne grize več, / prestreljen, *krvaveč*. Sodil ga je »volkulje rod«: »Saj tudi njega je moril, / pred njim je bil *krvavo kriv* – pred nami pa še stokrat bolj« (III 1996: 506, 507).

Kronološko gledano bi naslednji motiv moral biti prej na vrsti, toda lepo se navezuje na naslednji razdelek in prav je, da je v poanti poudarjena socialna motivika slovenske zgodovine. Prav ta problematika je bila namreč ena od bistvenih za medvojno

⁴³⁰ Tega gesla v *Konkordanci Nove zaveze* ne najdem, sklepam pa, da gre za svetopisemsko poglavje Raz 6.

⁴³¹ Prim. Egon Pelikan, *Tajno delovanje duhovščine pod fašizmom*, Nova revija, Ljubljana 2002. Lučka Kralj Jerman, Janko Kralj / Utišani in pozabljeni slovenski politik (1898–1944), Družina, Ljubljana 2008.

⁴³² Cerkev kot ustanova bi morala biti pisana z veliko začetnico.

diferenciacijo: »Jaz sanjam čas, ko se bom s križa snel, [...] in tebe, mati, tam v daljavi vso močno objel, / in ti v poljubu razodel, / *kako sem še zmerom kri tvoje krvi, puntarske krvi* še za te kajnovske dni, / preden nam nova zarja ne vzplamti« (IV 1997: 330).

d) Čas

Ivan Dodič je napisal odlično pesem, v kateri čas krvavo personificira. Na začetku je oseba, na koncu pa tudi živo bitje, toda ali še človek ali žival ali demonsko bitje:

Čas krvnik je kruti
zlobo v sebi kuha,
na človeštva jezo
in sovraštvo bruha...

Krila je izgubil,
truden plazi se pri tleh,
v Smrt se je zaljubil,
mrk po njenih gre sledeh.

Bliska mu pohlep v očeh,
nate in name preži.
V čudno vročih nočeh
liže črno črno kri (IV 1997: 306).

Lahko je zmaj, »zmaj grozan, / čez vse planjave gre, / *za njim gori in teče kri*, / je tuga in gorje« (III 1996: 67), drugič »časa jezdecu krvavi / so prispeli na pogreb« (III 1996: 383). Streljanje v Gramozni jami napeljuje na misel, da so grobovi »zibelka krvavih dni, / Slovenec – tujec doma«, naj v njih spi! (III 1996: 312). »S krvjo se ovenča dan: / *to rože so naših ran!*« (III 1996: 386). Vse izrazno lepotičenje nič ne pomaga. Le zaupanje: »Narod! *Iz krvavih dni dušečih* / vstal umit boš in opran« (III 1996: 52). In želja: »V spominu naj *zbledi krvavi čas*, / ko v nove dni upiramo obraz« (II 1995: 440).

»Bil je čuden čas, / pravih kljukcev čas – / prepričanje krojili so bedaki, / sproščenosti otrok / so bali se junaki, / *oltar je bil krvava rihta*, / molitev naroda pa ihta ... « (III 1996: 461).

e) Boj

Pri vsakem oboroženem boju se pojavi kri. Tukajšnji primeri so zgolj simptomatični, saj se številni pojavljajo v drugih rubrikah za drugačne zglede. Kljub temu karakterizirajo vse faze bojnega spopada: ščuvanje, spopad, strah, maščevalnost, smrt, žalovanje za padlimi.

Mnoge vasi so požgane, / *izprana nedolžna ni kri*, / bratje za nami vsi v borbo, / bratje, naprej (II 1995: 33).

Kri oporoko nam z grobov oznanja: / Bojujte se, prišel je boja čas! (III 1996: 452).

Krvavi boj se bliža zdaj gorak, / tovariši, pogum krepak! (I 1987: 460).

A boj začel še ni gotov, / še poje minometov tresk / *in puške terjajo krvi* (IV 1997: 220).

Zdaj, v vojni, *ko teče kri*, / moja rdeča lučka drhti (I 1987: 549).

Ljubav molči, *le v gnevu kri* / *zemljan preлива krut* (III 1996: 67).

/D/rhal fašistov bo gorje plačala, / *račun izplačan bo s krvjo*. / *Narod v krvi se duši*, / preganjan je, ne bo pa strt (I, 1987: 62).

Domovina poteptana / *bo krvavo maščevana*, / kar fašisti so požgali, / bodo stokrat poplačali. (I 1987: 263).

A danes gore slovenski domovi, / in danes trpe slovenski sinovi, / *slovenski sinovi*
maščujejo kri (I 1987: 373).

,Vinceremo!' so zijali / in kapitulirali. // Včeraj so še v nas streljali / in *nas topli do krvi*, /
a potem so sami dali / vse, da laže bi ušli (II 1995: 493).

Molče sprejeli zapuščino, / v srce zaprli smo oba, / še bolj objeli domovino / *skoz kri*
prelitega gorja (II 1995: 529).

Boli me, tovariš in bratec zvest, / da tako mladi ste nas zapustili. / A tolaži trdna me
zavest: / *krvi svoje zastoj niste prelili!* (I 1987: 465).

Navadno se boji vidijo in slišijo, a tukajšnja motivika dokazuje, da v njem prelita
kri oddaja svoj vonj: »Še vedno *vonj po krvi in smodniku*« (II 1995: 431). »*Kot da bi vohal*
prelito kri, / pes joče, joče, joče...« (III 1996: 307).

f) *Bratomor*

Najbolj cenjen zastopnik slovenskega religioznega ekspresionizma Anton Vodnik
je sestri, ki so jo ubili črnorokci,⁴³³ pretreseno napisal: »*Rodni je brat tvojo kri prelil* /
in ni ga blisk / oslepil, ubil [...] Naj z venci opletó / oskrunjene podboje / tvojih vrat, /
oškopljenih s krvjó« (III 1996: 445).

Pesmi o obsojanju bratomora je zelo veliko na obeh nasprotujočih si strani med
drugo svetovno vojno, le ne toliko z motiviko krvi: »Narod naš spoznal je, kdo smo mi,
/ *kdo pa zgolj izdaja lastno kri*« (II 1995: 489). »*Zločin je v naše vasi / vžgal več en spomin,*
/ *da izdajal beli si sin. / Narod ne zabi žrtev, krvi!*« (I 1987: 174). »*Kri, ki se je iz naših src*
razlila, / ker smo grudo ljubili, / kjer smo se rodili, / ta kri bo skoro izdajalce sodila« (I
1987: 394). Morda pa je katera takih nastala s propagandnim namenom; kakor o deklici,
ki ob svežem grobu ženici, ki mimo »prikrevlja«, podrobno pripoveduje o očetu, kako
so v hosti pred dnevi »*legionaši*« v hosti »*neusmiljeno ga tamkaj klali*«. »In v hudih
mukah je izdihnil zadnjikrat: / »*Kapljo vsako slovenske krvi, / belongardisti, drago boste*
plačali!« (III 1996: 257). Glede na prestane muke je težko verjeti, da bi bile to lahko besede
umirajočega, pač so lahko le njene oz. izjavne osebke. Še toliko bolj, če se ve, da je bila
avtorica pesmi »aktivistka SKOJ«.

Pesem Žrtvam Petra Pustotnika kljub hudi, kočljivi motiviki deluje pristno in pre-
pričljivo. Res je ohranjena v opusu na strani OF, a lahko velja za obe strani. Z »*izdajalci*«
sta obe strani zmerjali ena drugo. Motivi skrbi zaradi vedno novih grobov in upadanja
narodne substance se pojavlja le na drugi strani, skrb zaradi tega pa bi morala zadevati
vse. Motiv jagnjet je svetopisemski velikonočno motiv (Mr 14,12; Lk 10,3 Jn 18,28; Apd
8,32) motiv nebes pa izrecno krščanski. Motiv krvi pride do izraza po dramatičnem
koncu:

Kamor nese oko, vsepovsod,
sveži grobovi,
vedno novi
se množe, naš krčijo rod.

O, kje ste vi, fantje z jasnimi čeli?
Sij vaših oči
v modrino nebes
preziral je smrt – izdajalce v deželi.

⁴³³ Jože Vidic, *Po sledovič črne roke* / Dokumentarno-reportažni zapis, Založba Borec, Ljubljana
1982, 289–293.

Ko stali pred koli ste v nemi vrsti,
je mlado srce / čutilo drhte:
»Sedaj umreti, mladi in čvrsti?«
»Mama, jaz sem nedolžen!
nikogar nisem ubil,
nič, odkar sem živ,
nikomur ostal nisem dolžen!«

»Molčite, prekleti psi – izdajalci,
rešitve ni,
naj teče kri,
za nas, plemenite, nevredni ste talci!«

In potem je vrsta nemo klonila...
Grozoten pok,
bolesten skok,
kri jagnjet je zemljo pojila.

Kri, ki se je iz naših src razlila,
ker smo grudo ljubili,
kjer smo se rodili,
ta kri bo skoro izdajalce sodila« (I 1987: 394).

g) Ranjenci

Verz »*takrat je naš rod krvavel / iz tisoč ran*« (III 1996: 129), označuje splošno duhovno stanje v hudem času. To potrjuje Toneta Seliškarja *Jesenska*, v kateri se misel kakor »*deseti brat*« ustavlja na različnih krajih. Med drugim »/v/ gore gre med partizane / *povezat krvave jim rane*« (III 1996: 447).

Drugače se pesmi s tukajšnjo motiviko nanašajo na konkretna dejstva in posameznike z veliko krvi: »*Kri iz rane je curljala*« (III 1996: 410). »Na ledeni cesti so takrat ležali, [...] trije mladi borci, / *z ranami krvavimi obdani*« (III 1996: 183). »Ranjen, si, dragi moj! / *Iz prsi ti teče kri.* / Mene za te skrbi, / jaz bom s teboj nocoj« (I 1987: 427). »Tam je ležal partizan, / poln hudih ran, [...] od nikoder ni pomoči, »da bi mu *rane krvave* oprala in povezala... (III 1996: 13). »*V gozdu teden dni v krvi leži, / preden dobili so ga tovariši*« (IV 1997: 443). Odlomek z izvorno slovansko primero slikovito poudari vrednote, ki so nujne v vseh in še toliko bolj v izjemnih razmerah. Žal mu v nadaljevanju pesniški navdih usahne: »Trudna kolona ob gozdu, / navkreber se vije. [...] Štirje in štirje / težko, a skrbno neso, / ne zlato, / ne uplenjeno blago, / več, mnogo več; / *tovariše, ki dali tam doli / so svojo kri,* / da rešeni bili bi vsi, / ki pod tujcem trpijo. [...] Sami mladi, a blede obrazi / in čeprav ledene oči, / v njih obupa ni, / saj vedo vsi, / zakaj so se borili, / *zakaj so kri prelili*« (I 1987: 467). Osmišljeno trpljenje krepi medsebojno povezanost, četudi se konča s smrtjo.

Sergej Vošnjak se na svoj rojstni dan spominja padlega tovariša: »Pol leta skupaj sva hodila, se skupaj veselila in borila. / Ko pa zvečer v hišo sva hotela, / z nje okna brzo-strelka je zapela. / 'Hej, Vanja, brž na ono stran,' [...] A Vanja se ne gane. Kaj je to – / Brž skočim k njemu, dvignem mu glavo / in tamkaj, joj me, *ravno nad očmi / iz prestreljene glave teče kri...* // *Darilo za tvoj rojstni dan!*« (II 1995: 187).

»*Bolj od krvavečih ran / sem v duši bolan*« (II 1995: 149). Kot kažejo primeri je kri

dobrodošel motiv za izražanje duševnih bolečin: »*Ah, dragi, moja duša je krvava rana, / ob misli nate peče me in krvavi*« (III 1996: 106). »*Koliko bo grobov še izkopanih / Naj večno rane nas krvave žgo?*« (III 1996: 452).

h) Talci

Kadar se pesmi o talcih nanašajo na resnične dogodke, je njih čustvovanje brez lažne patetike: »*Mošnje, Lancovo, Golčaj / smrt v oktobru je izbrala / in s krvjo je v svoj seznam / talcev trideset vpisala*« (III 1996: 352). Zakaj Lily Novy ni mogla dokončati pesmi o njih? Morda prav zaradi želje po vzvišenosti, kakor izpričuje verz: »*Ob kolu mož krvav strahoto vso prezira*« (III 1996: 545) in podobno: »*Stali ste, nisi drhtel, / že se je puška sprožila, / kroglja ti prsi prebila, / padel si, sneg je pordel*« (III 1996: 446). Tonetu Seliškarju pride prav Kajuhov zgled: »*Ko so čez Krko prvi létali galebi,⁴³⁴ / je v kri kot talec onemel tvoj sin*« (III 1996: 448).

Pesem talca je vložnica jetnika, ki pred smrtjo piše dekletu v poslednje slovo. Glede na to, da je bil njen avtor, neznani Ivo zaprt v celjskem Piskru, pa je lahko tudi osebno izpovedna. S tukajšnjega vidika je impresivna predvsem zadnja kitica:

Prižel sem k sebi te v slovo,
bilo mi v srcu je težko
in ti prosila si z očmi,
naj zvest ostanem ti vse dni.

V zidovju hladnem dan za dnem
zdaj čakam tvojih krizantem
in vem, da smrt – moj mrzli gost –
mi pokosila bo mladost.

Na zidu tam bo rdeč plakat,
na pesku bo krvi škrlat:
ko brala moje boš ime,
pogumno naj ti bo srce! (IV 1997: 36)

Kadar izjavni osebek lastno bolečino prenese v naravo in vero, postane pesem lirična, četudi je v njej veliko krvi: »*Tužno so naše gore zaječale, / ptice s poljane so se razbežale, / da ne bi gledale strašne moritve, / žrtev sedmerih krvave daritve. [...] Rože so v polju glave sklonile, / kaplje nedolžne krvi so nosile, / Jokale njive so sredi pomladi, / jokale bilke v zeleni ogradi [...] Nesi iz svoje kapelice, Mati, / Dete po okrvavljeni trati, / da bo sedmero teles pokropilo, / in jim po mukah miru podelilo*« (III 1996: 424).

i) Živali

Dve pesmi različnih avtoric z motivom mačk-a/-e dobro ponazarjata tukajšnjo snov. Enkrat je v vlogi žrtve, drugič brezvestne roparice. Na eni strani talci in drugače padli, na drugi njihovi ubijalci:

⁴³⁴ Karel Destovnik Kajuh, [...] Kakor ponosni galebi nad vodo, / taki so padli za našo svobodo.« [...] Karel Destovnik-Kajuh, Ljubezenske V, Boris Paternu (ur.), *Slovensko pesništvo upora 2, Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 325.*

Mrtev maček leži / s hrasto krvi / pod smrčkom. [...] Stotisoč ljudi / krvavi. / Njihove rane / kriče. / Skrčeni, vzleknjeni, / mrtvi leže« (III 1996: 536).

:

Zamislil se in zdi se mi, / da črna mačka liže kri, / raz okna celic zro ljudje, / če bi kdo videl jim v srce... (III 1996: 319).

Zdi se presenetljivo, da razdelek o kri lokajočih živalih prihaja na vrsto za nedolžnimi talci. Po drugi strani pa je smiselno, saj večinoma metaforizirajo zlo kot táko, v kar je vključen tudi sovražnik, nasprotnik v vojni. Prav zaradi živali v človeški podobi so talci in drugi prelivali kri. V *Strasnihih sanjah* Edvarda Kocbeka se zberejo podivjane »živali vsega sveta«: »tulijo brez prestanka, mukajo in se teptajo / in gazijo po svoji krvi, tulijo v poslednjo / tesnobo sveta« (II 1995: 617).

Štirikrat se s krvjo vred pojavijo neopredeljene »zveri«. Navedki zelo nazorno predstavljajo splošno ozračje na začetku, sredi in konec vojne:

V našo zemljo vdoro barbari, / plenijo, pustošijo, / v krvi zver nam gospodari, / črne srajce, gestapo (II 1995: 17).

Ha, zločinci, mar ni teklo / že dovolj krvi?! / Ne! Še žeja vas ko divjo zver / po nji! (III 1996: 203).

Pred nami kot ujeta // zver zre bunker v nas s krvavimi očmi (I 1987: 357).

trupla teh mož so kot kakšna strašila / bingljala, v grozljiv opomin domačinom, ki gledat / so zdaj jih nagnali krvavo opravljeno delo / nemočne moči – ker le zver, ki poginja, napada / najbolj krvoločno, boji pa še lastne se sence (I 1987: 504).

V miniaturni jim je podoben v rožo prikriti pajek »v žuželko planil bo in kri ji spil« (II 1995: 597).

In še tri vrste ptic roparic. So krokarji res krokarji ali označujejo tujega okupatorja:

»Razpeli krokarji črna so krila, / želja po krvi jih je zvalila / iz daljnih krajev k nam. [...] preko krvavih voda, / čez zemljo, prežeto / z znojem in s krvjo iz srca, / pa do upornih gozdov, tam so obstali, / sedli na vrhove so smrek, / nabrusili kljune in zakrakali. // Tam sede, / spočiti in lačni gledajo, kje / se kaplja krvi izdajalske zasveti« (II 1995: 261). Surovim živalim ni mogoče zameriti njihovih lastnosti. Hudo je, kadar so usmerjene na človeka.

»Iz ruševin še vedno vonj puhti / po svincu, pogorišču in smodniku, / še vedno jastreb v zraku voha kri« (II 1995: 440). »Nad ječo v grozi kraka vran / in v večnost mirno čas beži, / v večnost s časom kri polzi« (III 1996: 319). Jastreb in vran ostajata ptiča svoje vrste, medtem ko je vrana prej metafora za kdove katero osebo: »Do krvi si me ugrizla, / nikdar več se ne zaceli rana, / črna, črna vrana!« (IV 1997: 319).

Golobi so simbol miru in tukajšnja kitica odlično povezuje dva razdelka z motiviko narave:

Od miz vstanite, svatje,
ozrite v tuje se nebo!
Nad poljem in vasjo
oblaki prhutajo
kot ranjeni golobje,
obrizgani s krvjo (III 1996: 441).

j) Nebo

Že s streljanjem talcev na prostem in v svarilo okoliškim prebivalcem se je motiv krvi selil v naravo. Zdaj pa je v njej v prvem planu.

Od letnih časov je tu prostor edino za jesen: »Jesen me stisnila je v svoj objem košen, / *da zdaj kot listje v bóli krvavim*« (III 1996: 358). »Kakšni smo v pošastni tej jeseni, / *ko lesovi se golijo v samo kri*, / ko planet preplašeni, ognjeni / v črnem dimu skoz vihar beži! (III 1996: 545). Še bogato obložene jablane so le prilika za strašno asociacijo: »Pod zrelo težo jablana krivi se, / prezrela jabolka ležijo v travi, / *na njih rdečijo se krvave lise / kakor na mrtvi Ludvikovi glavi*« (III 1996: 351).

Naslednja primera označujeta reakcijo telesa na mrz: »Le kdo bi zdaj hodil zunaj, / *kjer kri zastaja in dih*, / ko tudi kruti sovražnik / v tej stiski počiva tih« (IV 1997: 503). »V tišini črne ledene noči, / v temi, v *žilah zastaja kri*« (II 1995: 100).

»V belem mestu že vise letaki / in dolga vrsta je imen na njih. / Molče jih čita dekle mlado, vse polno slutenj zlih. / A hip nato že poln groze / iz ust iztrga se ji krik: / Moj brat! / *Krvavo spušča sonce se v zapad*« (III 1996: 88). Sončni zahodi so dobrodošlo izhodišče predvsem za metaforiko na podlagi motiva krvi. Impresionistična večerna skica se konča z zaupanjem: Zdaj že v večer se *dan krvav pretaka / kot ruda raztopljena iz peči*. [...] Glej, hribi vsi od zarje so obliti, / svetilniki na poti iz teh dni / v življenje, ki za smrtjo mora priti, / *rojeno iz trpljenja in krvi*« (III 1996: 351). Toda prej bo še veliko preizkušenj. Kljub temu da se pogled usmerja navzgor, je celotna motivika molovsko zaznamovana, saj se vsa navezuje na motiv krvi in iz njega izpeljane stileme: »Sam grem v negotovost... / *V krvavi luči umira dan*« (II 1995: 89). Še nebesna telesa se tako obarvajo »Pepelnato mračno / mesec prežari / *naglodan ves, krvav*, / kot bi odsev z zemljé / čez strmi nébes pak« (IV 1997: 362).

»*Krvavo svetlo zre na nas nebo*« (I 1987: 357). »*Nebo je ob večernem soncu rdelo, / kot bi počasi, lahno krvavelo / in težkega čakalo doživetja*« (III 1996: 426). Ni treba dolgo čakati: »Na bel oblak sem ti napisal sporočilo, / *joj, pergament krvav nad pragom tvojih vrat...* / Od žalosti se ti srce bo prelomilo...« (III 1996: 448). Kaj se je zgodilo? »Danes nekoga iz host so prignali, / gnali po ulicah so ga kot zver, / nadenj kričali so in ga pljuvali, / *dokler ni sonce izkrvavelo v večer*. // V srcih je žalost ljudi zaskelala / mirno hodili so sklonjenih glav, / on pa ponosen med rablji je stal, / *kri mu na čelu je kot zarja gorela*« (III 1996: 349).

Večerna zarja je zaradi stalnega gibanja partizanske vojske na prostem navdihnila številne lirične pesmi in jih hkrati krvavo obarvala. Pojavlja se tudi v kombinaciji z drugimi »krvavimi« motivi. Večina tu navedenih besednih zvez zarje in krvi je iz medvojnega pesemskega opusa izjemnega liričnega gorenjskega kronista Mihe Klinarja:

Rumena zarja v mrak *krvavo* tone (I 1987: 494).

Zarja krvavi v oblakih, / dim je obvisel na nebu. / Priimki v žalostnem pogrebu / se vrstijo na lepakih (III 1996: 350).

Večerna zarja krvavi v vrhovih, / iz hiš doni slovenska govornica (IV 1997: 387).

Krvava zarja v dalji plameni (III 1996: 347).

Zdaj so krvave zarje povsod, / *rdeče vino kipi in vre iz žil* [...] *Besni vampir nam noč in dan sesa kri iz srca* (I 1987: 156).

Jesen na hosto lije svojo kri / in v mraku zarja kakor čas krvava / drsi v zaton... (II 1995: 411).

Se sklanjam globoko, / nad sabo in dalje oko se lovi / *in vidim tam zarjo, rdeče krvavo / nad belimi polji v sijaji žari* (III 1996: 79).

Le Jože Brejc-Javoršek zmore inverzijo in zagotavlja Batreji v spomin, da »*kri bo le zarja svobodnih dni*« (II 1995: 577).

Okoliščine so nagibale ustvarjalce, da so vsepovsod videvali kri in krvavo – tudi v oblakih:

Sovragi so s hriba v *krvave oblake* vpili: 'Ponoči gremo še po njo' / Na pragu hiše so jo ubili (III 1996: 306).

[...] v *oblakih kri* / kot dež brsti in na sežgano dušo pada« (III 1996: 382).

In nad deželo v puntarskem šepetu / žari izza oblakov *sij krvav* (IV 1997: 502)

Tožna pesem zvonov, / mrka naročja grobov, / *črnih krvnikov streli*, / težka motnjava oblakov (III 1996: 386)

k) Voda

Našim rojakom v sosednjih državah v čast naj bo na prvem mestu pesem prekmurkega pesnika Jožefa Baše-Miroslava in so jo nekoliko predelano med drugo svetovno vojno peli v Porabju: »Tan daleč, tan daleč vu ruski goraj / je s *krvjou polejani že vsaki stopaj* [...] Tan daleč vu ruskom, gda pride pomlad, / tan ne de šo nišče več njive orat. [...] Tan daleč vu ruskom so *sejali kri / tan kapla za kaplou* se v zemli topi« (III 1996: 16).

Lili Novy obžaluje, da je nekdo izstopil iz njenega interesnega kroga, in to prikaže s filigransko podrobnostjo: »O, te noči, / ko *vsaka kaplja krvi* / še v snu čuti: / istega lista več ni... [...] Srce me boli / *do krvavega dna*« (III 1996: 537).

Voda tu ne pomeni snovi, ampak je merska enota za količino. Začne se s kapljo, posodo za tekočino in nadaljuje s potoki in reko ter konča z morjem in oceanom:

Kamion.

Poln obupa in groze.

Razlivata se čez rob.

Dvigujeta se v nebo.

Pljuskneti na mimoidoče.

Name.

Kriki, streli.

Poslednja kaplja življenja odteka.

Velik, prevelik madež krvi« (III 1996: 290).

Albin Weingerl-Čriček ekspresionistično sunkovito upesnjuje svoj položaj. Med večino enobesednih verzov s ponavljanjem neugledne sočne kletvice se dvakrat pojavi »*mlaka krvi*« brez »čuta vesti« (II 1995: 167). Kaj to pomeni, je jasno iz bridke taboriščne scene: »In nag otrok je gledal pred barako / ubito mamo in *krvavo mlako*...« (IV 1997: 297). Ob streljanju talcev »/z/akrili sonce so oblaki, / med svetlo, nežno so zelenje / razlezle *mlake se krvi*« (III 1996: 88). »Povsod, povsod so grapaste kotanje, / *mlakuže komaj strjene krvi* / in dan in noč obraz namakam vanje« (II 1995: 439).

»/Ljudstvu *kri je brizgnila čez mero*« (III 1996: 448) in strašna »*mlaka*« se večja. Zakaj? Fran Eller bridko odgovarja, da njegov »rod« »še vedno ni, ne mara biti zrel. // Tujcu hlapčuje, v dve gube pokorno, / neusmiljen z brati, v sebi sam razbit, / pustoši dom, polje tepta si orno, / pa v *krvi brede*, svojim rabelj zvit« (III 1996: 491). Drugi se mu pridružuje »Preklete vojne, nepotešni jad! / *Doklej bom ril po blatu, brodil v krvi*, / se bal, da mi rafal preseka vrat« (II 1995: 439).

Naslednja kitica na tej podlagi poljskega dela razmejuje dva svetova: »Iz topov bode traktor, / iz jekla lemež, plug, / *sovrag oral po naši krvi* – / mi orali bomo za kruh« (III 1996: 153). Da bi le ostali pri kruhu in ne utonili. »*V krvi je utonil glas doline*« (IV 1997: 191).

Ne glede na to, ali sodi megla v prvo ali drugo agregatno stanje, jo je že zaradi ube-seditve najprimerneje imenovati tu: »*krvi meglà, meglà krvi, / do gležnjev gazi svet po nji*« (III 1996: 379). »*'Glej, meglo krvavo... / Ne vidiš, Borja, dež rdeči pada...*'« (IV 1997: 299).

»*In kje ugasnila bo moja zvezda? / V snegu, blatu in krvi?*« (II 1995: 185). Avtorje estetsko privlačuje belo-rdeč barvni kontrast: »*In zjutraj / na sneženi jasi / v ščemečem soncu / bila je rdeča / tvoja kri...*« (I 1987: 267). »*Še včeraj so v koloni šli. [...] Danes / jih več / med nami ni. / Razbit sovražnik / v divjem begu / in kri / v februarškem snegu / v belem snegu / rdeča kri...*« (I 1987: 346).

Megla, dež, sneg so vremenski pojavi vode. Le-ta šele zdaj pride na vrsto kot merska enota – od solze do oceana. Seveda metaforično: »*ogromna kaplja, skrepeneli slap / krvi in solz in slutenj vseh vekov*« (IV 1997: 363). »*V tolmunu reke Krke / val za valom krvavi / in zlojuje zadnje črke / v borbi ranjenih ljudi*« (III 1996: 184).

Slovenski izseljenec tam v daljni Ameriki roteče prosi: »*Telo polno je krvavih ran, / izteklo je krvi potoke. / Pomagaj kri naše krvi, / rešite vsaj otroke!*« (III 1996: 236). »*Zato ni tekla v potokih nam kri, / da vrnili stari nam časi se bi*« (II 1995: 97). »*Poglejte, kaj se zdaj godi, / kako v potokih teče kri!*« (I 1987: 165). Drugi avtor iz »Titove vojske« na tej podlagi gleda v prihodnost: »*Še bolj tu tekla sovražna bo kri, / ki bo v potokih Sočo rdečila; / potlej pa naš za vedno boš ti!*« (I 1987: 421). Karel Štrbenk se z vložnico klanja slovenskim materam, kot da je najhujše že mimo: »*Ob vaši desnici s puško v roki / branile smo dom, branile svoj rod, / do gležnjev so segli krvi nam potoki*« (III 1996: 226). Njegova pesem potrjuje, da so besedne zveze s potoki krvi v pesništvu na partizanski strani postala uporabna medbesedilna⁴³⁵ sestavina.

Iz sedmih štirivrstičnih kitic dolg opis nočnega boja, ki se je končal s smrtjo, napoveduje: »*Kadar pa bodo prihrumeli / vsi hudourniki krvi na plan, / ko klici zmage bodo zadoneli, / tedaj, tovariš naš, boš maščevan*« (I, 1987: 492). Ali »*hudourniki krvi*« tu pomenijo udarne partizanske brigade ali ne/hote napovedujejo povojni brezvestni bratomor.

A tudi reke niso spregledane. »*O mati novega rodu! V vrtežno / nam dobo točič srčno kri in mleko. / Tako topló mi v prsih je in nežno: / lej belo brezo za krvavo reko!*« (III 1996: 567).

Ivan Minatti je lirično samosvoj in estetsko ustvarjal: »*V meni pa je bridkost in nemir, / odkar je sovraštvo zajelo zemljo, / odkar reke krvi iz src mrtvih teko*« (II 1995: 379).

Bogo Flander-Klusov Joža pa za mersko enoto uporabi morje, ko se v mislih pogovarja z mamo: »*Glej, mi kujemo železen most / čez morja krvi v novi čas / pesem vstajenja je zapel / nam z vzhoda bratskih ljudstev glas*« (II 1995: 209). Če si Klusov Joža obeta »*novi čas*«, Matej Bor obljublja zelo zelo krvav, kar z »*oceani krvi*« krvav »*novi svet*«: »*Izpod neba, iz vetrov, iz megafonov / pa rjovejo, rjovejo marši, / morja oblivajo krvavi kontinent, / morja, mastna od krvi in bencina / ližejo, ližejo kontinent. [...] Po oceanih krvi in bencina / pa plove, plove k nam – novi svet. / Iz krvi, ognja, dima, plina / plane proletariat! / Iz slehernega srca / poženi – ne roža: / bajonet! / V sebi zatri ljubezen – / kdor ljubiš novi svet!*« (II 1995: 267).

1) Tla

Tla so splošnejši pojem kot zemlja, zato so primernejši naslov za ta razdelek: »*Za sečjo tam veter sam / vsem dovolj izkoplje jam, / v tla zapiše rdeča kri, kje pozabljenec*

⁴³⁵ Prim. Marko Juvan, *Intertekstualnost*, študije. Literarni leksikon 45, DZS, Ljubljana 2000.

leži« (III 1996: 313). Miran Jarc-Janez Suhi upravičeno vzklika: »*O posvečena zemlja ta, / kjer kri je napojila tla*« (II 1995: 554). »*Na tleh s krvjo pojene domovine*« (II 1995: 463) dobiva voščilo gledališki umetnik.

Vložnica se klanja »*slovenski*« »*materi*«, ki je »še v peklu rodila, / *s krvjo je sveto nam zemljo pojila*« (III 1996: 226). Pekel je bil »/t/akrat, ko je sonce potemnelo / od dima, ker je povsod gorelo, / »*in je zemlja brez dežja / bila s krvjo napojena do dna, / takrat je naš rod krvavel / iz tisoč ran*« (III 1996: 129). In še primer v prekmurskem narečju: »*Nesmo čteli koscev... / Smrt je tū kosila, / i s krvjo čoveško / zemljo napojila*« (III 1996: 341). V vseh navedenih primerih se motiv krvi povezuje s poetično učinkovitim glagolom »na/pojiti«.

Edini primer, ki se nanaša na tla v notranjosti, je ječa. V njej »*sivi kamen pije kri*« (IV 1997: 67). Zunaj pa »*beli savski prod / je vpijal tvojo kri*« (III 1996: 59). Zaradi nje je »*gramozna jama*« v Ljubljani eden najbolj posvečenih prostorov: »*gramozna jama jim pila je kri*« (III 1996: 539). »*Jama je gramozna / polna že krvi*« (III 1996: 429).

Pesniki se ne sramujejo glagola gnojiti: »*Ti ravnina, polje laško [...] »daj nazaj mi srčno kri, / ki zdaj tvojo prst gnoji*« (I 1987: 50). »*Skozi prst krvavo / svetlé se moj sin*«, »*črne oči*« (III 1996: 509). In »*to zelenje je le kri, / pepel tovarišev gnoji to travo*« (IV 1997: 218).

Največkrat je imenovana »*zemlja*«: »*prej z znojem pojena, / s solzami, krvjo je zdaj pognojena*« (III 1996: 439). Kmečkemu življu je morala biti ta metafora zelo domača, bolj kot zabrisana personifikacija v kitici: »*Poznaš deželo, kjer šume gozdovi / skrivnostno pesem krvaveče zemlje*« (I 1987: 251).

Izjemoma je z zemljo povezan motiv vetra, ki pa je nedvomno personificiran: »*Čemu si se razžalostil, / ti veter, moj pajdaš? [...] Sem tople se krvi napil, / ki zemljo tožno spira. / Opil se bridke žalosti / in solz, jih svet otira*« (III 1996: 455).

Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar je bil velik domoljub in nekoliko bombastičen pesnik. Zato mu je za tukajšnji namen prišel zelo prav slovenski geografski simbol – Triglav –, ki ga pooseblja: »*Pod tabo kri se še pretaka, / oškropila tvoje je noge*« (II 1995: 136). Tudi pri uporabljenem glagolu pri »*krvi*« je preprosto izviren in ne uporabi splošno udomačenega glagola »*piti*«, ki je v primerih poosebljenja geografskih pojmov najpogostejši:

[...] *slovenska zemlja pila bo / kri sina domovine* (III 1996: 198).

Zemlja domača, kri si pila, boš li vrnila / ljudstvu, ki plača? (I 1987: 548),

Naša se zemlja krvi je napila (II 1995: 106).

Iz pridevnikov k zemlji se zelo lepo vidi odnos do nje, ki v resnici pomeni domovino. Kdor jo za/taji, preti grožnja v odpevu: »*vsak naj propade, kdor narod taji, / še zemlja ne bo pila njegove krvi*« (I 1987: 50).

Lokalpatriotizem je vplival, da se personificiran glagol »*piti*« kot stilem pojavlja povezan s konkretnim geografskim okoljem:

Ti ravnina, polje laško / ti si pila kri junaško (I 1987:50).

[Sardinija]: *pila si kri nas slovenskih trpinov* (IV 1997: 541)

Tam, kjer Tolminka v Sočo se izliva, [...] je strel odjeknil.// »*Pod križem' polja zopet kri so pila* – (III 1996: 427).

Jože Šmit se drži prikazane sheme, ki jo naveže na rodno Štajersko, toda personifikacije ne izpelje šablonsko z glagolom »*piti*«, ki ga izjavni osebek prihrani zase, temveč z zapeljivo podobo dekleta, ki zbujata njegovo strast:

O Štajerska, dežela mojih trt,
kako sem truden, prašen od poti
in ves z usodo svojih bratov sprt.

Razpraskal bi ti grudi do krvi
in pil iz njih življenje ali smrt
kakor žival, predana črni sli... (IV 1997: 576).

Družina *Juršnikovega Janeza* pa »le s tem se je potolažila, / *da se je njegova kri / razlila po deželi štajerski*« (III 1996: 197).⁴³⁶ Tu je priložnost za estetsko doživljanje predpon glagola »liti« – »razliti«, »preliti«, »obliti«, »politi«: »Vstala so srca, vzkipele pesti – / v boj za svobodo nam sveto, / strimo sovragom dušo izdajalsko, zakleto, / *polja so rdeča prelite krvi!*« (III 1996: 215). »Sila budi se iz zemlje / trudne, *oblite s krvjo*« (II 1995: 385). V poletno noč vasi slovenskih kres / vsenaokrog razliva svoj *krvavi svit*, / kot da ves svet je s *krvjo oblit*« (II 1995: 53). »Glej, zemljica moja in tvoja je prazna / *in z našo krvjo prav vsa polita*, / bol in sramota čez njo se podita / in jo bičata v gnevu, da je že vsa blazna« (III 1996: 77).

Naslednji scensko in zvočno bogat odlomek povzema vse tri obravnavane glagole, ki se povezujejo z motivom krvi – »piti«, »liti« in »pojiti«: »Oblaki črni so nad tabo se razpeli / in nočnih pevcev zbori so utihnili / ko daleč v noč *odjeknili so streli / in čašo tvojega življenja so razbili*. // *In črna zemlja vase je popila / iz težke rane curljajočo kri, / ki v njeno se naročje je razlila, / da s krvjo se bratsko tam spoji*. (I 1987: 492).

m) Rože

Pohorski vetrovi »/r/azsejali kri so čez *pohorske frate, / čez skalnata polja in domačije*« (III 1996: 316). Čeprav niso imenovane, so s figuro zamolka mišljene, in to je lep uvod v razdelek o rožah, izrecno rdečih rožah. Kakšne so te rože? »*Rad bi videl in dojel, / kaj pognalo bo iz krvi, / ki tako počasi drsi / čez mrtve tovariševe oči*« (II 1995: 179, 180). Drugi vedo: »*Sneži. In na belini snežni / rdeče rože so pognale iz krvi...*« (II 1995: 82).

Nekdo se spotakne.
Spet drugi omahne.
Eden že ves dan drhti.
A grčavih vej
– zasilna nosila –
nobeden ne izpusti.

On pa negibno leži
in ječi.
Iz luknje nad očmi
mu počasi drsi
kaplja krvi (II 1995: 179, 180).

Zaman ne sme biti prelite
ne kaplje te mlade krvi.

⁴³⁶ Pokrajinska identiteta je vključena tudi v verz: O, Matajur, [...] *Slovenski fantje so tam pokopani, / kjer so prelili svojo kri*« (III 1996: 150).

*Kamor je padla le kaplja,
naj roža rdeča vzcveti* (II 1995: 103).

Tu so odgovori na vprašanje in dešifrirani simbolni pomeni »krvavih rož«: zмага in svoboda, izpolnjene sanje:

Jekleni svit / jutranjega zimskega neba / izza obzorij vstaja... / *nam v snegu obsije / truplo mlado / in rdečo rožo krvi*« (II 1995: 344).

Kri, ki so jo roke drage / darovale, v rožo vzklije, / cvet prečuden, ki ovije / čela živih z venci zmage« (III 1996: 381).

[...] *iz krvi rdeče / mladih partizanov / roža svobode vzbrsti...*« (II 1995: 344).

Bil velik borec si in pravi mož! / Dokaz je tvoje delo, žrtvovanje, / da uresničimo stoletne sanje, / *ki dali zanje smo krvavih rož* (II 1995: 210).

Kljub občasni otožnosti – »*Na naših poljih so vzcvetele rože. / Deset življenj nam mladih je zašlo. / Roke kopale same so grobove, / jih zrlo hladno tujca je oko*« (III 1996: 452) – vlada brezmejno prepričanje v smiselnost boja kljub preliti krvi:

Zdaj borba blazna gre na nož, / zdaj tanki orjejo razore / in v tajinstveno zlate zore / *krvavih cvete tisoč, tisoč rož* (III 1996: 428).

Naša se zemlja krvi je napila, / rdeča zato bo vsa zacvetela. / [...] V rožah rdečih pod svobodno nebo / še mrtvi z nami pesmi pojo (II 1995: 106).

»Nad tajnimi slovenskimi vrta, / kjer iz naročja smrti / raste naš novi Dan / *in cveto slavnostne rože / iz naših krvavih ran*« (III 1996: 386).

Na grobu tvojem pa čaka Dan, / na grobu tvojem se zarje budijo, / *iz tvojega srca v noč žarijo / krvave rože tvojih in naših ran...* (III 1996: 387).

Večina pesmi z motiviko (rdečih, krvavih) rož je apologetska, če že ne slavilna, Ivan Minatti pa se vživlja v umirajočega, v tistega, iz katerega »*cvet*« izteka, roža nastaja: »*Tovariši so daleč onkraj gor. / Ko šli so mimo, sem oči zaprl / in tiho ležal, ko da sem umrl. (Le kri je lila na usehli bor) // v rdečem curku, lepem kakor cvet.* [...] Kako je grozno in lepo drseti v nič, / ko vse si dal – postajati mrlič / in v onstran sklanjati *krvav obraz*« (II 1995: 375).

Različice s »*cvetjem*« so nekolikanj gosposke in zato redkejšje in pričajo o bolj estetsko samostojnih avtorjih, med njimi sta Jože Udovič in Oton Župančič:

Dobrotna sapa kot iz prsi nežnih / zadiha v nas iz prešlega poletja, / vsa težka od prvin je vseobsežnih / – kot naša srca – od krvi in cvetja (II 1995: 561).

V krvi kipeče cvetje pokopan / leži s prebelim čelom partizan, / in belo, belo belo pada sneg (III 1996: 561).

[...] zdaj, ko nas tarejo dnevi trpljenja, / ko cvetje krvavo na čelih nam rdi? (I 1987: 36).

Gomila vaša je velika, / na njej ni cvetja, ne zelenja, / z grmado kamenja pokrita, / v srcih naših cvet je rdeč, / temno rdeč in – krvaveč (III 1996: 143).

Bratje, poznate to pesem življenja [...] zdaj, ko nas tarejo dnevi trpljenja, / ko cvetje krvavo na čelih nam rdi? (I 1987: 36).

Bel mrlič na sinjem snegu, / ogenj plapola raz strehe, / kri je pordečila lehe / kakor breskov cvet na bregu (III 1996: 380).

Ali resnično dejstvo ali izjemen navdih ali oboje je botrovalo izjemni pesmi Karla Štrbenka *Poslednje pismo*:

Na prsih rdeče rože so mu vzcetele,
 on sam jih z robcem svojim je odpil.
 Kot vir, ki ne usahne, so mu vrele,
 v podporo zadnjo jaz sem tolažnik mu bil ...
 Poljane spale so v sneženem spancu,
 božična noč je pela nad zemljo,
 tam za vasjo v poslednjem klancu
 jemala midva težko sva slovo.
 Naslonil se je bil na prsi moja,
 umiral je brez vzdihov kot junak,
 a iz njegovega mu mladega je srca
polzela strašna solza v tihi mrak.
 Prestregel z robcem sem njegovim
 poslednjo solzo vročega srca,
 otrnil solzo zadnjo z lic njegovih.
 Še šepnil mi je: »Daj ji robec ta.«

In zdaj sem tu, oprosti, pismo strašno
 prinesel sem ti ga o božični noči.
 Kaj piše? Rdeče cvetje jasno
 pove ti vse, jaz pa sem, dekle, le kurir ...
 In bere dekle, solzna bere,
rdeče rože znova krvave vsak dan,
 na mrtvo svoje ga srce prižema
 poslednje tvoje pismo, partizan. (I 1987: 425).

Nekajkrat »rdeče rože« dobijo ime. Karel Destovnik-Kajuh poskrbi za najimeni-
 tnejše: »*Vsak dan pošiljam vrtnice rdeče, / pošiljam tebi kapljice krvi, / iz mojega srca*
krvi, rdeče bolj od vrtnic. // In v tvojem srcu naj ta kri / kot lep spomin na me živi, / tedaj,
ko boš najbolj trpela, / te v mojem bo imenu grela« (II 1995: 324).

V dveh primerih je to »*nagelj*«, toda ne neposredno zrasel »iz krvi rdeče«, temveč
 obakrat zgolj iz folklorne tradicije. Pri prvi pesmi to dokazuje lahkoten ritem in folklorni
 stilemi pa tudi mladoletni avtor, kar pomeni da je pesem dvakrat vložnica: *Kak rdeče je*
cvetel / moj nageljček takrat, / ko fant ga je pripel / in šel se vojskovat... // Še bolj se zdaj
rdeči, / saj rdeča iz srca / oblila ga je kri / fantiča mojega... // Moj nageljček rdeč / s krvjo
je ves oblit; / moj fant ne pride več – / leži, s prstjo pokrit...» (III 1996: 116). Druga pesem
 v sicer ne prav dognani obliki vsebuje slovansko primero – kot da bi nanjo vplivalo okolje
 (Užice, Srbija), kjer je nastala: »*Na grobu, na samotnem tem / zdaj nagelj rdeč cvete, /*
ta nagelj znani, da spomin / junakom ne zamre. // Pa to ni nagelj, to ni cvet, / kar iznad
groba rdi, / neznanega junaka to / je – darovana kri« (IV 1997: 496).

Za otroka talca je pravišnji prav tako nežen cvet: »*Rdeči mak je pognal iz njegove krvi,*
/ ki na grobovih talcev cveti« (III 1996: 33). Jože Ciuha si je zase izbral dišeče ciklame:
 »*Nocoj – ko se je mrak zлил z mesečino, so v prsih mi ciklame zacvetele. [...]* // *Kri sem*
razlil, čemu bi zdaj še vzplala? / Le misel nate je ostala zvesta« (II 1995: 443).

Vse tukajšnje cvetje povezuje »*pušeljc*« iz cvetja v barvah slovenske zastave: belo,
 modro, rdeče. Namenjen je partizanu, zato ji je dodano temu ustrezno znamenje: »*Z*
rdečo zvezdo ga pripni, / to je naša srčna kri, / ko bo zmaga dobljena, / utihnil bo grom,

/ svoboden bo spet slovenski dom!« (I 1987: 311). Zadnja poved je izhodišče za naslednji razdelek.

n) Domovina

Sklicevanje na čisto raso in kri ter lastno zemljo je bilo eno od političnih gesel nacizma in se je v njegovem času ne/hote splošno razširilo tudi v druga okolja. Za prvi del navedenega binoma je na voljo veliko zgledov: »Barbari davni so se tod valili, / njih kri nečista se po nas pretaka, / pramatere so tujci nam skrunili, / noči poročne so bile jim tlaka... [...] rod tlačeni pa še in še živi – / se živa kri vam na grobéh maščuje!« (III 1996: 464). Soči se izjavni osebek opravičuje, »da kri pritepencev, žolč črnih psov / oskrunila bosta tvojo lepoto« (I 1987: 288, 289).

Druga plat istega pojava je na podlagi rodovne kontinuitete poudarjanje lastne identitete: »prva so ognjišča, / tu naša v krvne veze dlani / in src sijala« (III 1996: 532).

Da se na avstrijskem Koroškem izjemoma pojavi ožja lokalna identiteta, je mogoče pojasniti s tem, da je za nemško govoreče okolje ta manj vpadljiva kot slovenska: »Sem fantič zelenega Lobnika, / korajžno si pojem okol. / Le, kdor si ne upa sovragu v lasi, / ni lobenške naše krvi) Juhej, ni lobenške naše krvi« (I 1987: 37).

Sicer je v tukajšnjem gradivu samoumevno, da to rodovno zavest zaznamuje besedna zveza »slovenska kri« v imenovalniku, a se pojavlja tudi v drugih sklonih:

V Gramozni jami slovenska kri / tiplje iz groze vojnih dni (III 1996: 312).

Glejte, da boste hudičem plačali / vso to prelito slovensko že kri.« (II, 1995: 387).

Primorje naše, zemlja mučenikov, / ki zate sveta se slovenska kri / preliva s kraških skalnatih branikov (I 1987:160).

Mi, zatirani Primorci, / smo Slovenci zvesti, / naša srca pretaka / slovenska kri, / zato se nam bati ni. (III 1996: 133).

Odpelji torej me krvnik /tja na morišča kraj, / prelil boš ti slovensko kri, / vam v zadoščenje vsaj! (III 1996: 198).

Na trdih pogradih zasule so / dekleta in žene – / izmučena slovenska kri (IV 1997: 187).

V vojni edini je brat / že padel za tujo svojat, / a oče v Celovcu ječi, / ker zvest je slovenski krvi« (III 1996: 419).

Bratje, poznate to pesem življenja / ki polje v žilah slovenske krvi (I 1987: 36).

Navzven manj diferencialna, za narodno pripadnost pa enako učinkovita je besedna zveza »naša kri«:

A za temi kresovi / les šumi ... // V njem pa naša najboljša kri, / v njem na tisoče trdih jeklenih pesti / piše prokletstvo nad nas / in naše sinove, / ki še imate grajske domove, domove... (I 1987: 431).

delam in ver'jem, da bomo ljudje, / pravi ljudje / iz naše krvi / enkrat vsi eno – / kar nas je – vsi (III 1996: 274).

prisluhnite, kako molčimo iz globin: / ne kloni, kdor krvi je naše sin! (IV 1997: 67).

Napadli so nas tujci / in izdajalski rodni bratje. / Kakor lačni psi / so se hoteli napiti / naše svobodne krvi (II 1995: 253).

Za drugi del binoma morda veljajo naslednji primeri:

M/oj borni svet, moj dragi dom, / kolko krvi si ti že stal / in jaz naprej boril se bom, / naprej, dokler boš stal« (II 1995: 45).

O slovenska zemlja sveta, / mi te ljubimo s strastjo, / nikdar več ne boš nam vzeta, / ker si kupljena s krvjo (II 1995: 550).

Mejnikov iz krvi nam nihče več ne stre (I 1987: 371).

Tam daleč nekje v gozdovih kočevskih / odjeknil je strel in *oblit ves s krvjo / si omahnil v naročje tovarišev zvestih*, / ki s tabo branili so našo zemljo« (I 1987: 487).

Čeprav je tujec tam gospodar, / *kar se s krvjo napiše, / nobena roka ne izbriše, / slovenski narod bo tam ostal*« (III 1996: 150).

o) Svoboda

Že razdelek o rožah je poudarjal, da je svoboda vredna žrtev krvi. Fani Okič ima prav:

Svoboda – / strašna je / tvoja cena. / Je kdo kdaj / izmeril kri, / ki je zate / potočena / od pamtiveka / do naših dni? // Iz te krvi / koliko novih / ljubezni / bi naročje / odprlo, / koliko novih / ljudi / bi sonce uzrlo, / koliko novih / src / bi vesolje / ogrelo, / koliko lepote / in luči / iz nje zaživel? // Iz vse te krvi / si se rojevala ti / Svoboda – / največja dobrina, / večja od matere, / žene, / hčere in sina – / svoboda, / največja vseh / besedi (I 1987: 350).

Drugi skromno ali samozavestno potrjujejo tej izjavi:

Le iz krvi / v svobodo pelje pot začeta« (II 1995: 538):

»Mi smo otroci svobode, / *seme junaške krvi*« (II 1995: 385).

Nekatere izjave se dobesedno ujemajo, pri drugih gre za malenkostne razlike:

Nasmeh velja svobodi, / ki vzklika *iz naše bo krvi* (III 1996: 69).

[...] svoboda nam vzklika / *iz srčne bo krvi* (III 1996: 82) .

Drugim gre beseda težko na papir. Misel, volja, hrepenenje so bile močnejše kot znanje in sposobnost:

Srca, prevrtana s streli, / tvoje svobode so seli, / v tvoje trpeče noči / *naša prižgana je kri...* (III 1996: 387).

Narod vstajaj in nič se ne čajaj. / Pridemo tudi mi / *do zadnje krvi*, / svoboda bo zlata, / vse naše bogata (III 1996: 119).

Predvsem mladi pa za svobodo umirajo:

Ne joči, mama! [...] prelila / *za veliko stvar / svojo mlado sem kri* (II 1995: 458).

Je partizan premladi, / ki mrtev tam leži, / *za svobodo slovensko pretil je svojo kri* (I 1987: 370).

Kakšno zadoščanje ob pričakovanju: »Želi bomo prvič, kar *svobodne so nam Vače, / plačani so žulji nam krvavi*« (III 1996: 176). Verza omogočata, da se zavemo tudi socialnega vidika partizanskega boja, četudi je bil zlorabljen za ideološko komunistično nadvlado.

»Vse trpljenje partizanov / *bo poplačano s krvjo, / smrt fašistom in tiranom, / vsi v boj za svobodo!*« (I 1987: 238) bi bilo lahko hvalevredno geslo, toda daljnovidni pesnik je zapisal:

»Svobode jabolko se zlato / *nam zakotálilo je v kri in blato, / in preden spet zasije v čisti slavi, / vsi bomo blatni, ah, in vsi krvavi*« (III 1996: 569).

3. Izzivi folklorne poetike

Ranjena so naša srca, / iz njih kaplja *rudeča kri*; / a še tli v njih, upajoč na boljše

dni. (IV 1997: 35). Tukajšnji pridevnik deluje starinsko, z drugimi pa dokazuje, da so se v izrednih razmerah⁴³⁷ med drugo svetovno vojno vračali k folklorni poetiki. Upoštevala je ponavljanje in stalne pridevke: »/M/rtvaški zvon naj vam zvoni, / le teci, teci rdeča kri, / čarobni ptič tako želi (III 1996: 173). »Oh teči, teči, sveta kri rdeča, napoji rodno zemljico, ljubeča« (III 1996: 99). Rdeč slovenski »nageljček« je tu treba omeniti zaradi pomanjševalnice, prav tako »fantiča mojega« (III 1996: 116, 160) in »deklico« (III 1996: 160).

Manj spretni avtorji so se pri oblikovanju besedil radi oprli na folklorno predlogo, kakor je na primer balada: »Na okno potrkal / črni je vran, / v kljunu prinesel / krvavi pozdrav / Od kod pa prihajaš, / povej mi, povej, / čigava je roka / in prstan na njej? // Prihajam od daleč, / kjer teče le kri, / kjer mlad partizan / v krvi leži« (I 1987: 31).

Rado Bordon je uporabil iz ljudskega verovanja znan motiv vedeževanja: »Kaj z ljubim se, povej, godi? [...] Sklonila k vodi je oči. / »Gorje,« je kriknila, gorje!« Le kri uzrlo je srce« (II 1995: 440).

Folklorno poetiko s ponavljanjem, stalnimi števili in pripovedno dikcijo najbolje obvlada Janez Perovšek-Pelko, ki dobro posnema tudi ritem folklornih pesmi in besedišče: Stoji, stoji tam Beligrad, / začel se splošni je napad, / za gradom teče rdeča kri, / da b' gnala mlinske kamne tri (II 1995: 76).

Je pa res, da se večkrat pojavi slovanska primera: »Strašno se gorje razlilo / po nesrečnem je Kozjanskem. / Kaj so znova turške trume / vdrle ropat in požigat? / Niso vdrle turške trume, / vdril je divji nemški veper / in od juga krvoločna / vdrila rimska je volkulja. / Lačne so zveri planile, / trgale so te na kose / in ti toplo krvco pile, / narod bedni moj kozjanski, / narod bedni moj slovenski« (III 1996: 75).

4. Slogovna sredstva

Prvi del obravnave je skušal sistemizirati motiv krvi glede na sobesedilo in opozoriti na predmetni in družbeni kontekst omenjenega leksema in z njim povezanih besednih zvez, sem in tja pa že tudi na njihove stilne učinke. V tretjem delu ima prednost predvsem njihova estetska funkcija.

a) Komparacije

V prvih dveh primerih se avtorja zateketa po primeru v naravo. Voda in cvetje sta lahko vedno znova vir navdiha. Tretji primer je prav tako ljubek, vendar z ideološkim sporočilom.⁴³⁸

Vse krog tiho / vir le žubori, / kakor da iz rane / spet vre mlada kri (III 1996: 388).

Kot kaplje krvi / razpršene / padajo cveti / po zidu spuščeni (I 1987: 177).

Je šivala deklica zvezdo, / zvezdo rdečo kot kri (I 1987: (241).

b) Epitoneza

Tekla Krka je sanjava, / tekla v njej je rdeča kri (III 1996: 184). Prvi zgled s stalnim pridevkom je samo za izhodišče, da se lahko nanj pripne sestavljen pridevnik iz obeh delov stalne besedne zveze: »[...] o ta obraz, ki ni ga več, / s krvavordečo zarjo obdan ... (II 1995: 89). »Krvavordeče ljubko sonce vzide. [...] Ne glej, ne glej / slovenske zemlje sine, / ki grozno mučeniško smrt trpe. / Sto ji visi!« (III 1996: 99). Barvna simbolika je

⁴³⁷ Marija Stanonik, *Literarjenje, kronopisje in rokopisje v teoriji in praksi*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2011.

⁴³⁸ Za tukajšnji razdelek je bilo izpisanih še veliko lepih primerov, a sem jih po nesreči zapravila.

tu zelo povedna, kar je zasluga umetnosti: »*Krvavo rdeča je naša zastava / in naša pot je vsa že krvava*« (II 1995: 180).

Trije pridevniki s pomonom trajanja so šolski zgled za prenos pomenov. Najprej gre za obnovljajočo se bolečino posameznih, toda razpršenih slovenskih izgnancev: »Vasi osamljene, zaprte kože, / po gričih in dolinah posejane – / vse so pekoče, *krvaveče rane*« (III 1996: 423). V drugem primeru ta bolečina zajame vse Slovence, kar pomeni, da se posploši: »Pela je deklica pesem / ponosna je zrla v svet, / *krvaveči ti narod slovenski* / bodeš oj kmalu otet« (I 1987: 46). Na tretji stopnji dobi pridevnik močan metaforični pomen: »Moja pesem naj bo krik te dobe, / ko je svet razklan, / ko *iz krvavečega še mraka* / vstaja mladi dan...« (II 1995: 107).

Če se pojavlja razpršeno, je standardni pridevnik kot neopazen, na enem mestu zbrani primeri pa dokazujejo njegovo veliko pestrost. Najprej je povezan s človekom, nato s pojavi v prostoru in času s poudarkom na vojnih razmerah. Nazadnje mu naključni ali uveljavljeni pesniki pridobijo močnejšo estetsko funkcijo:

Za njim! / Čeprav s *krvavimi nogami* v Rim! [...] Šla je daleč, daleč (III 1996: 170).

Lopato, kramp drži *krvava dlan*. / Želje zlate so pri tebi, partizan (IV 1997: 147).

V *krvavem snegu* strelji, strelji, strelji, / starinske smrti vonjajo nosnice (II 1995: 574)

Kdaj po morijah ljubezen bo spet / *krvave* zagrnila *smrtne poljane*? (III 1996: 241).

Železne verige / drobe se / in črni oblaki /pode se / kot strašen orkan / *prek krvavih poljan* (II 1995: 250).

Moj sin, moj sin, kje si? / Tam daleč, daleč pa divja vihar, *krvava vihra* (III 1996: 219).

Krvavi boj v planini je končan! (III 1996: 141).

Povsod razdor, *krvav pomor*, / vsi narodi trpe; / kot bi pekel na svet prišel, / sovragi zdaj besne (III 1996: 67).

V snegu / na begu / kakor za šalo / kolne, grozi, se zvija – / *krvava deportacijska komisija* (II 1995: 268).

Za mano so *krvavi bojni časi* (II 1995: 597).

Prekleta reva, kreatura, / ki služiš si *krvav denar*! (IV 1997: 82).

A v gradu nihče jih ne čuje, / čarobni ptič jim rane kljuje, / *krvavim solzam* posmehuje, / grobove strašne obljubuje (III 1996: 173).

Moja pesem naj bo krik človeka, / ki je sam razklan, ki živel je v temni noči / in prerodil se v *krvavi zarji* / je v pomladni dan... (II 1995: 107).

Vse drage zvezde s tihega neba / žro slednjo noč teh dni *krvavi vrani*, / mraz okostnjaški mi v čeljustih šklepeta (II 1995: 54).

Gorje, *krvavi zmaj*! [...] *Slovenija zagrenjena*, / *krvava, solzna ti!* (III 1996: 67).

Po plahti neba se premika / sonce iz rdečega blata / in *draži krvavega bika*, / ki Čas mu odprl je vrata (II 1995: 573).

Pa zame še ni določeno, da bi omahnil / in *brez krvavega testamenta* – / 'Dopolnjeno je!' – dušo izdahnul (IV 1997: 330).

»Za vsakim grmom vrag preži / na našo *izsušeno kri*« (II 1995: 177) je prehodni primer od rdeče k črni krvi. Pomensko bi bilo bolje reči: zasušena ali posušena.

»Črne rane«,⁴³⁹ ki so znane že v folklorni poetiki, Lili Novy v nedokončani pesmi uporabi za prikaz mučnega duševnega razpoloženja: »*Zdaj silijo počasi kaplje srcu le iz dna, / posamezno tekó tako bolnó, / kot kri iz črnih ran, / le mukoma / besede težke iz*

⁴³⁹ Prim. Boris Merhar (ur.), Gospod Baroda, *Slovenske ljudske pesmi* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1961, 12.

srca na dan« (III 1996: 544). Glagol »črniti« (kri črni) je ustvarjalna novost: »Kdo ste, ki tod črni se vaša kri / in mrtvi ste po hribu razmetani, / oskrunjeni /... « (III 1996: 276).

Tihomila Dobravec dá eni od svojih pesmi naslov *Roke, črne od krvi*, kar pesniško odlično utemelji s samo črno epitetenezo v celotni pesmi:

Krivotoge črne srajce
iz Kalabrije.
Črni cofi jim bingljajo
s črnih kap.
Črne spake krivoglede.

Črni vijejo za njimi
se potoki,
reke črne, joj prečrne od krvi (III 1996: 289).

– **Pridevkv rodilnik**

Najbolj priljubljena, vendar ne tako pogosta odnosnica je »*kaplja*«:

Za našo svobodo, otrokom svetlobo, / bi dali še zadnjo *kapljo krvi* (II 1995: 105).
Matere, [...] vsaka naj vzame *kapljo krvi* (II 1995: 102).
Se boril do zadnje / bom *kaplje krvi* – (III 1996: 223).
Noge so trudne / in misli, / glava mi kloni; / iztisni, / življenje, mi vse / *kaplje krvi!* (III 1996: 323).

Vtis pa je, da ta možnost pesniškega izražanja ni bila tako v navadi. »Prinesla belih telohov sem ti, prinesla z njimi sem ljubeč pozdrav, / ne čudi se, če je njih *cvet krvav*, / saj jih pojila je *junakov kri*« (II 1995: 160). *Odsev krvi prelite* ne zatone, / tvoj plamen v prsih mojih plameni!« (II 1995: 365). Da je odnosnica »*kri*«, je izpisan samo en primer: »Strahotne so povesti teh vetrov: [...] dim iz črnih pogorišč / je v njih in *kri otrok*« (II 1995: 347). »Maščujte Slave sini, / *nedolžnih bratov kri*« (III 1996: 12).

– **Desni prilastek**

Način okraševanja besedil z desnim prilastkom je bil dokaj priljubljen, v uporabljenem besedišču pa obstaja enaka številčna hierarhija, kar se lepo vidi iz predloženih zgledov. Pridevnik »*rdeči*« je pravzaprav tautologija, zato ni nenavadno, da je zgolj za spomin: »Zdaj kuje se veliki dan, / [...] in krik njegov je blazna oda, / s *krvjo rdečo* v polja posejan« (III 1996: 428). Vida Brest je tenkočutno precizirala »*glavo* razbito vso, *okrvavljeno*« (II 1995: 391), medtem ko so naslednji trije primeri metafore: prvi dve za duševno razpoloženje, s tretjo pa je slavist Vinko Košak – padel kot talec (†1942) – še utegnul s sočutjem potožiti nad brezdomstvom na obeh straneh:

Gorijo nam srca za *dom krvaveči*, / in gremo k svobodi, k svobodi bleščeči! (III 1996: 215).
Znamenja in križi, / *kamni krvaveči*. / Čez obzorja vrsta teče... (IV 1997: 222).
ptica blodeča, / *vsa krvaveča*, / brez gnezda, brez doma, / k nam tujec – naš človek pa z doma (III 1996: 439).

Veliko veliko več je krvavega. Značilno je, da je tu odločilna odnosnica boj / borba, kar največ pove o vzrokih omenjenega prilastka:

Marširajo Germani, / pod zemljo rije krt, / v *boj* gredo *krvavi*, / marširajo v smrt (III 1996: 169).

Zdaj grem v *boj krvav* (III 1996: 9).

Boj krvavi narod bije (I 1987: 263).

V *bojih krvavih* smo mislili nate, /up si nam dala iz novih moči (II 1995: 207).

[...] nič več nas ne peče nesložnosti rana, / v ljubezni nas *boj je krvavi* pretil (II 1995: 544).

[...] oj deklica, bodi mi zdrava, / zdaj v *borbo krvavo* gremo (II 1995: 202).

Bila *borba je krvava* / cele dolge tri noči. / (III 1996: 184).

morda bodo meni ta plašč tudi sneli / v *borbi krvavi* smo – nič se ne ve... (II 1995: 524).

'V zaledje smo danes prišli / *po borbi krvavi*, / počitek naj žulje pozdravi (III 1996: 408).

Smiljan Samec se je klišejskemu samostalniku spretno izognil: »V *bitvah krvavih* z uporno neugnanostjo / skupni svobodi smo krčili pot« (II 1995: 497). Seveda pa so še druge odnosnice z enakim pomenom ali z ožjim pomenom, vse pa se nanašajo na kontekst boja in njegove posledice, čemur se dá slediti v naslednjih zgledih:

Že bliža dan se, *okupatorji krvavi*, / ko levinja za mrežami bo zarjovela (III 1996: 481).

Glavar bahav, *birič krvav*, / svetovni tolovaj! / (III 1996: 67).

[...] s snegom obrisal bom *srage krvave*, / z mahom pokril tvojo hladno bom dlan (II 1995: 524).

[...] *robec krvav* visi na zmrzlem glogu (II 1995: 558).

Brez misli, brez sonca, / kot smrt, ki s *koso krvavo* / seka in klesti (IV 1997: 138).

Molčita *mrtveca krvava* (II 1995: 391).

Pozdravljam mrtvih *kri prelito!* (II 1995: 582).

Sence krvave leže nad zemljo (I 1987: 376).

»*Krvav se bije boj za nas nekje*« (IV 1997: 161). Najbrž je zaradi ritma med pridevnik in samostalnik vrinjen glagol, toda večkrat se vrine kak stavčni člen med samostalnik in desni prilastek:

Na tleh *ležali ste krvavi*, / ubijalci pa so mirno dalje šli (III 1996: 248).

Glej, *deček padel je krvav* na kamen / pod težkim škornjem, pod udarci biča (IV 1997: 216).

Ko se poletno jutro je zdanilo, obiskal jih je Korich in *zabavo* / kot vsak dan si je pozelel *krvavo* (II 1995: 56).

Mar prostost poznate pravo, / dražja je ko vse zlato, / znate *ceno ji krvavo?* (IV 1997: 222).

– Besedne figure

»In *kaj nam smrt in kaj nam kri*« (II 1995: 355). Tako lahko poje le objestna budnica.

Vpričo smrti ostane še samo ponavljanje. V naslednjih primerih je to podvojevanje: »/V/ ozračju smrt kosi, / topilnica ljudi. / *Kri! Kri!* (III 1996: 170). »/R/oj hudičev drvi / na jug. [...] /S/mrten je njihov zamah – / *kri, kri*« (IV 1997: 134). V uničevalnem taborišču Auschwitz so morale ženske po polju posipati pepel iz krematorija: »*Kri, pepel le in kri, kri* / vidijo trudne oči / [...] *Pepel in kri, kri ...*« (IV 1997: 159).

Anafore niso tako zaznavne. Le ena se pojavi, kar sredi pesmi: »*Nekje so polja krvava* – / moj brat, moj oče, moj sin! [...] *Nekje so polja krvava* / in ptice jeklene nosijo smrt« (IV 1997: 317). Epifora je dvakrat v sami poanti pesmi: »/S/rce v prsih težko bije, / ker vaju, sina moja, ni, / vse močnejše – vse močnejše *krvavi*« (III 1996: 187). »Pa bo na plano / zdrvela brigada, / *konec bo vojne / in konec krvi...!*« (II 1995: 43).

»/T/am je *bled, krvav, onemel obraz*« (II 1995: 527).

– *Izvirna avtorska metaforika*

Matej Bor antropomorfizira zemljo v pošastnem plesu: »*Plane nova, živa iz plesa / krvi, umorov, požarov? // Jo kladivo razsujе – / igračo norih bogov?! / Jo prekuje? / Bo svet nov? / Se očisti v lastni krvi?*« (II 1995: 274).

Kar v treh pesmih s slikarsko motiviko obstaja alternacija med (rdečo) barvo in krvjo. Prva tematizira nočne napisne akcije po Ljubljani: »*Moji prsti so rdeči, / a ne od krvi. // Rdeči so moji / in tvoji / so prsti / in naši... // Rdeča barva, / prav taka kot kri, / govori / z zidov. // Rdeča kri / na zidovih kriči...*« (III 1996: 291).

Karel Destovnik-Kajuh leta 1942 predstavi slikarja, ki ga prelita kri naravnost fascinira, pri čemer kot da pozabi na pravi namen odpora proti okupatorju se navdušuje za krvavo revolucijo: »*Krvava platna smo čez vso zemljo napeli, / s popokanimi nohti smo jih po gorah pripeli [...] mi moderni Rafaeli... [...] Glejte naša platna, / to so umetnine, / misel v njih prevratna / ustvarja veličine, / kri iz njih lijoča / ruši kakor mine. [...] Ko pa krastavi in trudni / bomo platna dokončali, / v paviljonu Novih Časov / bomo razstavljali; / in krvi ne bo nam žal, / ki za barvo smo jo dali*« (II 1995: 319).

V takem revolucionarnem zanosu je bil Tone Seliškar gotovo eden najzanesljivejših družabnikov, toda pesem v spomin slikarju, ilustratorju in karikaturovkarju *Hinku Smrekarju*, ki so ga leta 1942 ustrelili v Gramozni jami, je pietetno osebna labodnica:

Ti, ki si vse življenje nam življenje risal,
poslednjo svojo sliko si s krvjo končal;
slovensko žalost in veselje si popisal,
s krvjo si narodu račune poravnal.

[...]

Ko je ognjena strela v smrt te zamajala,
poslednjo črto zadnji sliki si dajal,
čez grobe se večerna zarja je prižgala,
ti pa si *kri v slovensko prst sejal* (III 1996: 449).

Dva avtorja združuje motiv smrtonosnih letal z vključenim motivom krvi. Manko Golar jih je pesniško registriral že leta 1941: »*Zdaj kuje se veliki dan. / žerjavi so dvignili težke roke, / spod njih rdeče iskre lete / in krik krvi drvi čez plan*« (III 1996: 428). France Kosmač jih leta 1944 doživlja ekspresionistično: *Od zadaj topovi zagrmе, / rakete, krvave ptice, v zrak zlete, / se v orkanu burje, strelov in luči / v pekel spremene...*« (II 1995: 344).

5. Sledi

»*Zemljo je ljubil ded, / v njen raj verjel bo vnuk, / od nas, ki nam od zmed / pekel je strašnih muk, / na nji krvi je sled*« (III 1996: 497). Tukajšnja motivika zasluži poseben razdelek, ker sledovi krvi še do danes niso izbrisani kaj šele posvečeni.

»*Ranjencev polni vozovi / lojtrni s pladnjem, / voli jih vlečejo leni, [...] Sled se krvava utrinjala, / ranjencev vzdih, / jok pritajen je, / komaj da v njih je življenje*« (III 1996: 412).

Poslavljanje od njega zaznava kitica s snegom: »*V snegu krvava je sled / vedno groznejše rdela, / že so ti usta sinjela, / tiho zapuščal si svet*« (III 1996: 446).

Številni talci so bili zanj surovo prikrajšani: »*Tam kolov so zabili pet... / [...] Pot iz Jarš do Homca nič več njim, / strašna je bila le živim: / za njimi sled je bil rdeč, / a ran čutili niso več...*« (III 1996: 137). »*Pobitih talcev snope nametane / popoldan so z Ulake*

pripeljali. / Skoz lojtrnice udje so mahali, / med sunki voz so *krvavele rane*, / za *kapljo kaplja na cestišče kane*« (II 1995: 54).

Kljub temu da so naslednji verzi zgolj odlomek iz vložnice in sta njihova dikcija in besedišče skrajna, Vida Brest zagotavlja, da se odzivajo na kruto smrt več partizanov in dolenskih domačinov: »Ah, slišal nisi, ko čez plan sneženo / so izdajalci za menož streljali? – // – In ti? Od kod? – Jaz tam na razvalinah, / še med kamenjem so *krvi sledovi*, / izdajalski psi, Slovenije sinovi, / s sekiro ubili so me v ruševinah« (II 1995: 391). »Blodi mati vsa potrta, / v *sledi krvi* išče sina, / vabijo jo kriki ptičev, / davi grenki sok pelina!« (III 1996: 338). Besede so tu odveč! »Bloden korak se zgubil je v tej kalni samoti. / Mrak je prekril s temnim plaščem *krvave sledi*« (II 1995: 445).⁴⁴⁰

S starimi kmečkimi vozovi se je ta razdelek začel, z njim se končuje. Prva pesem je nastala že leta 1941 v Srbiji in druga leta 1944 v Ljubljani v spomin talcem v Gramozni jami.

Fran Roš *Krvava sled*

Po varoški kaldrmi voz ropoče,
za njim gre *krvava sled*,
po njej pa deček teče in joče,
obraz mu je v znoju bled.

Z voza vznak niha obrasla glava,
izbiti so zobje,
kopico trupel pokriva ponjava
in konji pred bičem beže.

Ob cesti, na oknih, temno zastrtih,
obraza videti ni
in dečku v očeh, na voz uprtih,
skoz strah sovraštvo gori.

Za konji in vozom uporno teče
in v drobne bose noge
krvava ga cestna *kaldrma* peče
in žge ga v kosti in srce.

Ob Moravi jama je tam izkopana
za talcev neznanih šest,
ki padli pod streli so davi zarana,
prestrašna o njih je povest.

Na trgu so pravkar še stali družabno
objeti ko z bratom brat
in zrlji uporno v to sonce tužno,
sijoče jim zadnjokrat.

⁴⁴⁰ Kljub pieteti razdelka je resnici na ljubo nujno registrirati tudi motiv, gledan z drugega zornega kota: »Sovražnik svoje žrtve je pobral / in z njimi zginil v noč, / da bi zabrisal *sled krvav*« (III 1996: 141).

Za vozom deček brez sape teče,
obraz mu spačen blede,
v noge do srca ga bednega peče
očetova zadnja kri (IV 1997: 505).

Ada Škerl, Obisk pri sv. Križu

Kjer dviga veličastno se zvonik v nebo,
ki v njem maliki brona žalostno pojo,
pokožno njiva smrti tamkaj valovi,
na srcu njenem tiho sanjajo kost.

Grobove boža sonce z vonjem zlatih las,
da še iz mrtvih src prikljuje plodni klas
*in z zrnem dozorelim, vzklitim iz krvi,
umirajoči zemlji sveže dá moči.*

Drhté tam trava vitka zrelo zeleni,
iz tal peščeni grič za gričem v vrh kipi,
*iz okrvàvljene zemljé se trga krik,
kot v smrtnih krčih klical bi bolnik.*

V okrilju z grozo onečaščene noči
v gramozni jami streli klali so ljudi,
*ki padali so v lastno kri kot žitni snop,
še mrtvim tujci zabranili so pokop.*

Telesa njih še topla vrgli so na voz.
*Se v belem pesku pordečil je kolovoz.
Jih v jame so zmetali kakor stekle pse,
a v vseh grobovih rdeča kri podtalno vre.*

Kjer dviga veličastno se zvonik v nebo,
ki v njem maliki brona žalostno pojo,
nemirno njiva smrti tamkaj valovi,
pojoč iz zemlje njene vre svobodna kri (III 1996: 364).

Najlepši prehod k drugemu delu tega poglavja pa *Londonski sonet* (V) blagega Jožeta Šmita:

Pomagaj žena, mi izprati sled
*krvi, ki se med brati je prelila,
da več ne bo po maščevanju vpila,
zastrupljajoč mi sen in vrč in jed*

in tebe, moje duše beli cvet,
ki ti je liste temno obrobila,
zemljó, ki jo je grenka prepojila
in čas, skoz usta deteta preklet...

V studencu čista zajmiva vodé
in zlijva na krvi jo kaplje črne,
da se v razpoke zemlje precede.

In spet stvarem lepota se povrne,
iztrgana iz svetlih brazd dobnav,
ki jih bo moj prešerni vrisk oral (IV 1997: 578).

II. NA DOMOBRANSKI STRANI

Sledi

Namesto uvoda!

Z motivom, s katerim se je končal prvi del te obravnave, se začenja drugi del. V celotnem domobranskem opusu so navzoči sledovi pasijonske motivike in tudi tu so ohranjeni dobesedno: »*Pótil pot krvavi je, / pot krvav, Marija. // Bičali potem so ga / do krvi, Marija.*«⁴⁴¹

In tako naprej – vse do konca: »Kalvarija, zopet te zrem pred seboj / in stezo na tvoje strmine, / in vrt Getsemani je spet pred menoj, / na križ mi obujaš spomine. // Ob križu *sledovi prelite krvi.*«⁴⁴² Pesem je mogoče razumeti simbolično, saj je bila objavljena ob koncu velikonočnega časa leta 1941. Najbrž si takrat nihče ni upal tvegati kakršne koli napovedi o slovenski veliki noči.

Ali je »*krvava sled*« res edino znamenje identitete, se sprašuje domobranski avtor Vladimir Virant: »*Li sled krvav edina pot je, ki vse dni / obupana spé z nami v večnost? / Ne! Dlan z oči! / To je grmada, ki že dogoreva / in vsak njen zubelj tajno razodeva: / Iz ognja Fenix se rodi!*«⁴⁴³ Dvom je bil upravičen, a čeprav ga je odgnal, mu je na kdove kakšnem koncu morda pomagal, da je bilo razočaranje nekoliko manjše.

Uršulinska pesnica Ivanka Kremžar – m. Elizabeta veliko bolj vdano jemlje nase trpljenje, ki je doletelo med drugo svetovno vojno med drugimi slovenske kristjane in ga interpretira popolnoma duhovno:

[...]
Pustil si na vsakem trnu
svojo kri, nebes zdravilo,
da bo rešeno po tebi
ljudstvo, ki jo je nosilo.
[...]
Sled ljubezni si zapustil,
sled krvavo v mučni cesti,
da ponižani in strti,
tebi bi ostali zvesti.
[...]
Preizkušeni naš narod
v moči svojega trpljenja

⁴⁴¹ Boža Anžič, Rožnovenski Mariji, *Slovenčev koledar* 1945, 79.

⁴⁴² –, Vnebohod, *Domoljub* 54, št. 21, dne 21. maja 1941, 3.

⁴⁴³ Vladimir Virant, Samozavest, AS, referat II, fasc. 333/II/9, rokopis.

naj pod težkim križem najde
luč duhovnega vstajenja!⁴⁴⁴

Drugače je drugi del tukajšnje obravnave po strukturi enak prvemu, da bi bilo čim lažje prepoznati, kaj je obe strani družilo ali razdvajalo. Skleпам, da na to ne more usodno vplivati sorazmerno manjša količina gradiva.

Z domobranske strani ga namreč ni sorazmerno enako, kolikor ga je na razpologo s partizanske strani. Veliko manj obsežno in popolno je, ker so množice tistih, ki so se ob koncu druge svetovne vojne leta 1945 na hitrico odpravile od doma – misleč celó, da se v kratkem vrnejo – s seboj vzele le najnujnejše in med tistim gotovo niso bili njihovi lastni slovstveni izdelki.

1. Besedišče

V propagandnem stroju na domobranski strani so praviloma sodelovali bolj izobraženi in kultivirani avtorji kot pri partizanih. O tem ne pričajo imena sama, ker so vsaj za minimalno varnost pred fašisti, nacisti in komunisti uredništva ali oni sami skrbeli tako, da pri objavljenih besedilih v vojaških enotah niso podpisani.⁴⁴⁵ Na splošno je v domobranskem pesnjenju bolj uglajeno besedišče, skladnja bolj tekoča in besedila na višji ravni in bolj individualna, in pesniške oblike bolj dognane. Zato še toliko bolj izstopajo hude besede in misli.

Za tukajšnje besedišče ni mogoče tako lahko dobiti skupnih imenovalcev, kot se je to dalo pri gradivu na partizanski strani.

Nekaj malega pač. Za izhodišče za nastanek formacij, ki jih z eno besedo poimenujemo domobranske, so verzi Vinka Žitnika:

Ko je naša tla pretresla moč viharja
in *prevrat krvavi je pogin oznanjal*
vsemu, kar obsijala ni rdeča zarja,
in je brata brat pobijal in preganjal –
sta vidva kot prva borca in stražarja
za Boga, domove naše se borila.⁴⁴⁶

Vihar tu in na številnih drugih mestih po Prešernovem zgledu⁴⁴⁷ pomeni okupacijo, »*prevrat krvavi*« revolucijo, nato gre za bratomor, kar je privedlo do vaških straž, ki so imele pred seboj predvsem varovati domove, cerkve in krščanske vrednote. Prav tako karakteristična beseda je »*bratomor*«. ⁴⁴⁸

Zato je zlovešč vtis napravljaj »*krvavi srp* / prekrižan z verolomnim kladivom.«⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Ivana Kremžar – M. Elizabeta, O. S. U., Križani, *Bogoljub*, marec 1944, 43.

⁴⁴⁵ Razen ko gre za interna tako rekoč šolska glasila pobožnih organizacij in ustanov.

⁴⁴⁶ Vinko Žitnik, Domobrancema Francetu in Marjanu Bajžlju, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁴⁴⁷ Prim. France Prešeren, Sonetni venec, 7 sonet, 14. vrstica; 8. sonet, 1. vrstica. *Poezije in pisma*, (Kondor), Ljubljana 1962, 76–77.

⁴⁴⁸ Vinko Žitnik Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek) tipkopis.

⁴⁴⁹ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Tisk: Nasprotniki NOB.

Najhujšim zastopnikom nasilja so tu dodani ustrezni prilastki, na osnovi nove ideologije ali barve, ki jo simbolizira:

Naša četa, / ki povezala prisega jo je sveta, / s tabo zdaj na svete gre branike; / strla
*boljševiške bo krvnike!*⁴⁵⁰ –
 dokler ne zgrudi v lastno kri se zadnji *rdeči krvolok!*⁴⁵¹
 da zdrobi, uniči *združbo krvoločno* / glav prevratnih v službi vražji nje prvakov.⁴⁵²

Obe strani povezujejo kri in solze:

Pred vami bratje so / ledino že zorali, / *s solzami in krvjo sadili*, / kar boste vi [...] v božje
 žitnice shranili.⁴⁵³
 Vsa pogorišča, *kri, solze trpinov*, / vse to je krik, ki kliče maščevanje.⁴⁵⁴
 Ko moralni boj pretresa širni svet, / solze tečejo po izoranih licih, / srca krvavijo ob
 prosečih klicih.«⁴⁵⁵

Novost so številne besedne zveze na osnovi krvi in ognja. Le-ta na splošno simboli-
 zira bojno orožje in pogorišča, čeprav se iz tukaj nabranih primerov to ne vidi tako očitno:

Krepka in ponosna, hrabra, res junaka, / sta življenje mlado dala za načela; / v ognju,
 krvi, v brambi naših tal.⁴⁵⁶
 naprej čez naša mrtva polja, skoz opáljene vasi, / naprej, navzgor na goro povelicanja
 skoz ogenj, kri.⁴⁵⁷
 iz krvi in ognja planil je odločno, / zbral se v bojne roje brambovcev – vojakov.⁴⁵⁸
 Dovolj je ognja in krvi – trpljenja; / dovolj viharjev, gromov, bliskov rdečih.⁴⁵⁹

Seveda so tudi tu nadarjeni avtorji poiskali lastno pot. Tako Nikolaj Jeločnik ob
 »kočevski testament in mozeljski / zločin« pristavlja »*osolniški krvavi žar*«⁴⁶⁰ v smislu
 starozaveznih žgalnih daritev (prim. 3 Mz 3.4.5).

V drugem primeru gre za osebno izpoved: »Nekoč sem želel, da mi luč gorela / bi v
 vitkem, belem zublju, / a zubelj zraka ni imel / in je medlel / in je ugašal, / je vzplamenel,

Za vtis o tem prim. naslovnico knjige Tamara Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*,
 Družina, Ljubljana 2005.

⁴⁵⁰ Domobranec Joško Lovrenčič, Za praporom. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – Pesmi) Kopija tipkopisa.

⁴⁵¹ Vinko Žitnik, Našim udarnikom, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁴⁵² Vinko Žitnik Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek) tipkopis.

⁴⁵³ Darina Konc, Polja vsa bela, *Misijonski koledar* 1942, 13.

⁴⁵⁴ Stanko Kolarič, *Straza ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev I, Postojna, 13. nov. 1944, št. 35. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁴⁵⁵ –, Ob prečistem Srcu, *Domoljub* 57, št. 37, 13. september 1944, 5.

⁴⁵⁶ Vinko Žitnik, Domobrancema Francetu in Marjanu Bajžlju, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁴⁵⁷ Vinko Žitnik, Našim udarnikom, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁴⁵⁸ Vinko Žitnik Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek) tipkopis.

⁴⁵⁹ Stanko Kolarič, *Straza ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev I, Postojna, 13. nov. 1944, št. 35. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁴⁶⁰ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

/ ugasnil. / Ko je gorel, v svetilki olja ni bilo, / ker olja nisem imel. / Zato pa pil je zubelj
mojo kri.«⁴⁶¹

2. Kri kot motiv in stilem v domobranskem pesnjenju

Ne glede na to, da je kontekst nadvse turoben, je treba ugotoviti, da je bil dotlej tukajšnji motiv zelo redek v slovenski poeziji. »Sem noseča, / sama v dimu pogorišča« // *Srce krvavi v bridkosti*, / listje tiho pošumeva. / O deviški sij mladosti! / Kam z otrokom naj še greva?«⁴⁶² Od notranje, duševne bolečine, ki jo prisopodablja krvaveče srce, se v naslednjem primeru skrb za otroka pojavi zaradi nadaljevanja rodu v fizičnem pomenu besede. Koliko staršev je trepetalo: »da ded ne koplje se v solzah, / otrok v krvi ne izdihne.«⁴⁶³

a) Telo

V skladu z začetno ugotovitvijo se tukajšnji razdelek začne s Kristusom: »Samotna Ti duša trpi, / v trpljenju *obraz krvavi*.« In če njega v Getsemaniju nebeški Oče ni »odvzel« »kelih« »bridkosti« in »si ga pil, izpil – / pa jaz brez bridkosti bi naj, naj jaz brez trpljenja bi bil!«⁴⁶⁴

Motivi s krvjo na posameznih delih obraza pričajo, v kakšnem kontekstu so nastajale domobranske pesmi. Po streljanju »besne trume, ki je prihrumela v [turjaški] grad«, »*kri prek čela*« zavezuje posmrtnico padlemu domobrancu,⁴⁶⁵ drugemu »*prazne oči krvavijo*«. ⁴⁶⁶

Koncentracijsko taborišče v Gonarsu izziva krvave asociacije: »Zavlekel sem se za barako v hlad, / oči mi širi luč ko rdeča rana, / od žeje tiha usta so sežgana, / kdaj *pljunek bo krvav postal zapad*?«⁴⁶⁷

Pesniki bolj kot o ranjenem obrazu govorijo o bolečem razpoloženju s slutnjo smrti: »daj, da začutim na licu / *zadnji, zamolkli udarec krvi*.«⁴⁶⁸

Kot po dogovoru se domobranski avtorji za doživljanje časovnega razpoloženja osredotočajo na motiv tako ali drugače s krvjo povezanih »ust/nic«, ki simbolizirajo komunikacijo: »*moje ustne so krvavi rog*. [...] (o, kje so ustnice, podobne roži), / morda že blizu je poslednji zvok;«⁴⁶⁹ »*veter v ranah ust je zaskedel, / te krvi več ruta ne taji*.«⁴⁷⁰ Najbolj ga je razvil France Balantič v sonetu *Lepoti*:

Zapustil vse sem, kar je ustna plašna
cedila kri pod tvojimi zobmi,

⁴⁶¹ Berti, Zdaj, Nahajališče: *Izza rešetk* (tipkopijsna pesniška zbirka več avtorjev). Nahajališče: NUK, rokopisni oddelek, še ni evidentirano.

⁴⁶² Anton Seliškar, Zapuščena, AS, referat II, fasc. 333/III (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁴⁶³ Emilija Kovač?, V boj, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – Pesmi), rokopis.

⁴⁶⁴ Pesmi Ksaverja Meška, AS, referat II, fasc. 333/II/10 (Arhiv Slovenca, tipkopis). Prim. Ksaver Meško, *Iz srca in sveta*, Ljubljana 1945, 48.

⁴⁶⁵ Vinko Žitnik, Domobrancu Stanku Zupančiču (Stara vas), *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁴⁶⁶ Rafko Vodeb, 1945, *In vse bo luč*, Ljubljana 1994, 16.

⁴⁶⁷ France Balantič, Vse, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 105.

⁴⁶⁸ France Balantič, Slovo, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 27.

⁴⁶⁹ Mitja Šarabon, *Bolečina*, Ljubljana 1944, 51.

⁴⁷⁰ France Balantič, Srce nemir je razdejal, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, [32].

vsesal sem sapo, / ki težko diši
in zdaj povsod te ljubi noga prašna.

Odstaviti od ust me hočeš krutih,
od tihih, rdeči ust, *s krvjo posutih*,
ki v žilah mirnih je nekoč mi tekla.⁴⁷¹

»Joj,« in škrlatnordeč se poljub je krvi / razbrstel ...« in nekdo je za vedno onemel
...«⁴⁷²

Nelagodje vzbujajo »*ustnice tanke, ki v njih ni krvi, / ko da jim v obrazu kača spi*«. ⁴⁷³

Četudi poetična, nočna podoba ne zbujajo prijetnega razpoloženja: »Mesec je obvezal glavo s trakom mesečine, / mesec, mesec, drug moj zadnji, je rumen kot klas, / daleč tam za griči je nalokal se močnine, / jaz pa ližem vročo kri, ki leze čez obraz.«⁴⁷⁴ Čez »obraz« »mesca« ali človekov obraz? Prav tako se poraja vprašanje, ali gre za naključje ali jezikovno interferenco dveh avtorjev, ko oba uporabita besedno zvezo »*lizati kri*«: »In zimski mrakovi, preteči, črni / s topo izgubljenimi, vlažnimi očmi / se vsesajo v ljudi / v črne sence ljudi / ki ližejo kri, / ki iz src se cedi / iz ranjenih src, razklatih, razbitih, / s trnjevo krono obupa ovitih.«⁴⁷⁵

Srce je tudi simbol za najlepše in najgrše v človeku:

»V cerkvenih oknih gledajo svetniki / razgaljene, *krvave globočine* / umirajočih src, od bolečine / nemé v brezvezdnatih nočeh jim kriki.«⁴⁷⁶

:

*Srca prepadi so krvavi, / razbeljeni v sovraštva lavi / živi mozeg bi sesali.*⁴⁷⁷

O *srčna kri* za narod svoj prelita, / o *srčna kri*, življenja dar, / o *srčna kri*, ti sila čudovita.«⁴⁷⁸

Spet »rafal« in končal življenje »*iz tvojih prs[i] krvav je val*«. ⁴⁷⁹ Ni dvoma, vojna je.

Kakor zrna padajo v prst razkopano; / *kot oči krvave ogenj vanje se od straž ozira* ... / Noč se zdrza – joj, iz jame to hropenje neprestano! / Toda rablji so končali in zasuli ne še mrtve –

in *s krvavimi rokami* v noč odšli po nove žrtve ...«⁴⁸⁰

»Bridko se beli trda cesta. / *kri teče iz odrtih nog*.«⁴⁸¹

⁴⁷¹ France Balantič, Lepoti, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 4.

⁴⁷² 23. junija 1944. Jože Kokalj, Domov. Tipkopis hrani avtor.

⁴⁷³ Rudolf Račič, AS, referat II, fasc. 333/II/I (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁴⁷⁴ Prim. France Balantič, brez naslova, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, [100].

⁴⁷⁵ Jože Sedlar, Tovarišu Marijanu Lenasiju ob sedmini, *Slovenec*, št. 301a (301), nedelja, 28. decembra 1941, 3.

⁴⁷⁶ Jože Šmit, Večeri pred zimo, *Mladi kriki* (rokopisna zbirka), 1943, 32. (Zbirko je posredoval France Pibernik.

⁴⁷⁷ Mirko Šušteršič, Videnje (V spomin prijateljem), *Pesmi slovenskega domobranstva I*, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁴⁷⁸ Anton Seliškar, (Karirast list, s svinčnikom, Vir: avtorjeva hči Tončka Šuštar, Vrhnika.

⁴⁷⁹ Kogej Pavel, Padlemu junaku – stotniku Meničaninu, *Slovensko domobranstvo I*, št. 11, 28. XII. 1944, strani niso navedene. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

⁴⁸⁰ Vinko Žitnik, Jelendolska noč (22.–23. X. 1943), *Slovenski dom IX*, št. 42, 21. oktobra 1944, naslovna stran.

⁴⁸¹ Mirko Šušteršič, Izgnana mati, *Slovensko domobranstvo I*, št. 7, 26. X. 1944, stran ni

b) *Zanos*

Edino sem je mogoče uvrstiti sonet *Kri na Krasu* s sinestetičnimi podobami o pesniškem navdihu. V njem ni ruja, ki je tako značilen za kraško jesen in bi naslov lahko meril nanj, temveč je »prepolna težkih melodij in pesmi: »Takrat jaz kupo sem izpil bolesti, / takrat je *duša v krvi mi zaplala*« »in *kri se je spreminjala v zvenenje*, / in otožnost v brezmejno hrepenenje. // *In pesem mi je začela krvaveti*, / *kri mi je odtekala v trpljenje*, / tako močno sem vzljubil to zvenenje.«⁴⁸²

France Balantič mladostni zanos doživlja v Božji navzočnosti: »Prst in svetloba! In božje roke! / Iz tega je življenja dar, ki žge, / ki srečo nosi kakor mati med otroke. / To je pomlad in *kri, ki zacvete*.«⁴⁸³ Toda čeprav se z Bogom še vedno pogovarja, se njegova pozornost vedno bolj nagiba k dekletu: »rad povsod *začutil tovor njene bi krvi*.«⁴⁸⁴ Ne more brez nje in opravičuje se mu, da ji celo daje prednost, ker »srce« *sedaj krvavi brez obvez*«⁴⁸⁵

»Bilà nekoč midva oba sva mlada. / Pomlad kot zdaj – a nama iznenada / *po žilah je zavrela topla kri*.«⁴⁸⁶ Morda prav zavest o tem, kako je življenja nit lahko vsak čas pretrgana, žene lirski osebek v uživanje – »ah, *kako so mi kri / plapolajoče strasti / razžarele!*«⁴⁸⁷ – da bi ga končal s »poslednjo *himno duše in krvi*« / *nemirne*.«⁴⁸⁸

Glede na izmenjavo ljubezenskih izjav med žensko in moškim v navedenih primerih, je že od začetka jasno, da mladostni zanos kot tak tu zamenjuje erotika. Zato motiv krvi tu ni vojno obarvan, čeprav to ne pomeni, da ni molovski: »Razpela šator sem bolesti, / da položila bova vanj slasti, / ko v *meni bela pesem izkrvavi*, / odšla po trudni bova cesti.«⁴⁸⁹ »... Z rokami boš pokrila moje lice / in v pajčevini rožnih žil ves bled / *razpel bom v krvi svoje perotnice*«⁴⁹⁰

»V *vrtnicu težke sem krvi zgubljen*, [...] *kri se spaja / z razgaljenostjo neodkritih cest*.«⁴⁹¹ Motiv krvi v smislu ljubezenske sle je tudi v drugih Balantičevih pesmi: *Dno*,⁴⁹² *Umirajoča sla* (»sedaj mi bo razpadla *temna kri*«),⁴⁹³ *Agonija ljubezni*,⁴⁹⁴ *Blazne hvalnice*

oštevilčena. Drugih podatkov ni. Kot že naslov pove pesmi, se ta motiv ne nanaša na do-mobrance, ki jih vodijo v smrt.

⁴⁸² Stanko Kolarič, *Kri na Krasu, Straža ob Jadranu I*, št. 46, Postojna, 25. nov. 1944, 2. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁴⁸³ France Balantič, *Iz ilovice, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 90.

⁴⁸⁴ France Balantič, *Božja ljubezen, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 91.

⁴⁸⁵ France Balantič, *Gospod, odgovori očem ...*, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 93.

⁴⁸⁶ Jože Dular, *Kalitev, Zveste menjave*, Ljubljana 1941, 52.

⁴⁸⁷ Pavel Oblak, *Pesmi (rokopis)*, drugih podatkov ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/III (Arhiv Slovenca – Pesmi)

⁴⁸⁸ Pavel Oblak, *Pesmi (rokopis)*, drugih podatkov ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/III (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁴⁸⁹ France Balantič, *Črne gosli, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 39.

⁴⁹⁰ France Balantič, *Poljubi z rjavimi očmi moj beg, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 39.

⁴⁹¹ France Balantič, *Sacrum delirium, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 39.

⁴⁹² France Balantič, *Dno, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 45–46.

⁴⁹³ France Balantič, *Črne gosli, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 48.

⁴⁹⁴ France Balantič, *Agonija ljubezni, V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 49.

(II),⁴⁹⁵ *Jaz sem smrti pijan*.⁴⁹⁶ Glede na predloženo gradivo z Balantičem na čelu bi temu razdelku bolj pristajal naslov erotika, če že ne sla.

Brezumni ljubezenski opoj je mimo: »Minil je čas, ko me je norca motil / vsak vrisk krvi, vabljev oči sijaj.« Lirski izjavni osebek se zave njegove pretiranosti in se vrača h Kristusu.⁴⁹⁷ Zdaj ga meče v drugo skrajnost: »Gospod, končaj, o končaj mi z življenjem! / O, moral bi biti sam z grmado ljubezni, / a čas me obdal je s krvavim žarenjem, / bolj gnusnim kot dah je nečiste bolezni!«⁴⁹⁸

Popolnoma esebno-izpovedna motivika krvi se tu preoblikuje v družbeno, kamor sodi tudi preroški motiv množičnega izseljevanja Slovencev po drugi svetovni vojni: »Iskati hočemo poti čez morje, / otrokom ti ne moreš dati kruha, / do dna smo segli v tvoja nedra suha / in zadnje smo iztrgali ti skorje. // Zato na pot, dokler še kri je topla.«⁴⁹⁹

c) *Sveto pismo*

Snov se opira na svetopisemsko zaporedje, zato je prvi na vrsti vodnik starih Izraelcev. Izjavni osebek imenitno oriše nagib genialnega Michelangela, da je izklesal slavnega »Mojzesa«: »moja duša je zakrvavela; / a roka je za kladivo prijala / in te upodobila v kamnat lik«. [...] »A rod človeški, odrešen in ubog, / besede tvoje čaka ... zdaj govóri!«⁵⁰⁰ To je edini starozavezni motiv, morda tudi s spominom na trpljenje Judov med drugo svetovno vojno.

Poleti 1941 je bila še lahko objavljena pesem s klasičnim slovenskim pokrajinskim motivom *Razpelo nad vasjo* – v veri, da bo vse dobro, tudi začeta vojna:

Ovija krona božje čelo.
Umirajoč, na križ pribit,
raz griček Jezus zre na selo;
ves ranjen in s krvjo oblit.

Široko je raztegnil roke,
srčno objeti vse želi:
vaščane – ljubljene otroke.
Za slehernega On skrbi.

Oblak teman se z dalje bliža...
O, nič ne boj se, srečna vas.
Ti varna si ob vznožju križa.
Varuje Jezus te vsak čas.«⁵⁰¹

Toda hotena idila ni dolgo trajala. Kmalu se je obrnilo vse drugače. Okupacija in revolucija sta pokazali njun pravi obraz.

Dom in svet je leta 1944 objavil Sveti križev pot, ki je izjemen po inscenaciji v

⁴⁹⁵ France Balantič, Blazne hvalnice, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 51–53.

⁴⁹⁶ France Balantič, Jaz sem smrti pijan, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 68.

⁴⁹⁷ France Balantič, Minil je čas ..., *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 89.

⁴⁹⁸ France Balantič, Nečist čas, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 96–97.

⁴⁹⁹ France Balantič, Veliki greh, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 101.

⁵⁰⁰ Janko Samec, Michelangelo in njegov »Mojzes«, AS, referat II, fasc. 334/III.

⁵⁰¹ Slavko Ljubniški, Pridi, pridi sveti Duh! *Salezijanski vestnik*, julij-avgust 1941, 88.

»samotni« predmestni »krčmi«, kjer se pogovarjajo o Kristusu in se Judež »do smrti opija / rdečega vina, o rdečega, / kot je njegova sladka kri!«⁵⁰²

Na četrti postaji sreča mater »ves v ranah, ves bled, ves krvav«, da bi »na robu močvirja«, tj. v naših slabostih, poiskal tudi nas.⁵⁰³

Šesta postaja prav tako nagovarja vernika: skrajni čas je, da »ulovi na robec svoj / tri kaplje svete krvi«, tako kot je Veronika prestregla na potni prt Jezusov obraz.⁵⁰⁴

Križev pot se nadaljuje vse do Golgote. »Križi samotni tam trije, / božjega Sina še zadnji pogled, / rane in kri in telesni drget. / Množica divja preklinja in vpije. // V Golgoto črno so se potopila / polja, gozdovi in mesta, vasi, // narod na križu sovraštva ječi, / tema pa Kajfe, Pilate je skrila.«⁵⁰⁵ Svetopisemski pasijonski motiv je aktualiziran na kruti čas. Prav tako je nanj navezana pesem begunskega avtorja: »Čez nebes trije križi so razpeti, / razbičan narod v zemlje krilu spi, / še ni izginil vroči dah krvi, / mrtvaških bakelj rdeči soj še sveti... // Že tretja ura Petka je odbila. / Kdaj se železni zastor bo razklal in tempelj zla bo v sončni prah razpal? / Kdaj zemlja naša spet nas bo dojila«⁵⁰⁶

Tudi naslednji dve pesmi z isto motiviko sta podobno zasnovani. »Naš narod noče iti v smrt!« // V našo rodno smo zemljo, / sejali seme dragoceno, / srčno smo šli na Golgoto, / s krvjo junakov oškropljeno. / Za Golgoto je Oljska gora, / tja narod naš prispeti mora!«⁵⁰⁷ »Po velikem petku krvave žrtve [...] Po velikem petku krvi / po grobu velike sobote, / se dvigate – Vi! // Odprte so Vaše dlani v blagoslov, / in iz src Vaših rože ljubezni cveto, / dehteči cvetovi, / krvavo rdeči cvetovi; / s krvjo Vaših mučencev oškropljeni! // Zmagujete s Kristusom!«⁵⁰⁸

»Kot je na križu kri prelil za nas, / tako za nas je tudi vstal. [...] za našo srečo je trpel in vstal, / za vsako kapljico krvi, / ki topla iz nedolžnih prsi v prah in blato se gubi. // Joj, bratje! / kaj tudi danes, ko je vstal, / bo tekla kri?«⁵⁰⁹ Refleksivno pero zazna navzkrižje med evangelijskim naukom in surovo realnostjo. V zaupanje ali celo prepričanje, na kateri strani je Bog, se sem in tja zarine dvom: »Pa zakaj potem nebo molči, / ko pri nas ljubezen sahne in umira, / ker ji sebičnost, kapljo za kapljo, / pije srčno kri?«⁵¹⁰

Splošno prepričanje, mogoče pa le bolj utvaro, da je Bog z njimi, domobransko stran spremlja tudi razočaranje: »Ko Bog molči in bič nas le preganja, / o strašni bič, krvavi bič, / nevere, lakote in razdejanja, // ko grob za grobom zemlja nam odpira / in rod za rodom

⁵⁰² Stanko Vuk, Sveti križev pot (odlomki), *Dom in svet* (zbornik II), 56, 1944, 38–39. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/5 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁵⁰³ Stanko Vuk, Sveti križev pot (odlomki), *Dom in svet* (zbornik II), 56, 1944, 38–39. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/5 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁵⁰⁴ Stanko Vuk, Sveti križev pot (odlomki), *Dom in svet* (zbornik II), 56, 1944, 38–39. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/5 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

⁵⁰⁵ Jože Kokalj, Veliki petek. 14. aprila 1944. Tipkopis hrani avtor.

⁵⁰⁶ [Pavle Borštnik]-Ljubo, Naša Pieta, *Mejniki*, 1948, 9.

⁵⁰⁷ – , Vstajenje, *Za blagor očetnjave*, letak, 1. IV. 1945. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁰⁸ – , Kristus je vstal, *Junaki I*, velikonočna številka, št. 7, 1943. Drugih podatkov ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 124. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁰⁹ Vladimir Virant, Vstajenje, AS, referat II, fasc. 333/II/9, rokopis.

⁵¹⁰ Milorad [= Jože Šerjak], Večerno premišljevanje, *Salezijanski vestnik* 9, december 1942, 101. France Pibernik (ur.) *Jutro pozabljenih*, Celje, MD 1991, 141.

v tuji svet izgnan / Odrešenika čaka, strt, zaman, // ko smrt naš rod slovenski žanje / in čakamo le svoje zadnje ure, / prihajajo še včasih sanje ...⁵¹¹ So res sanje, ali so blodnje?

Še tako mili in potrpežljivi Ksaver Meško se ekspresivno zgublja v njih: »Drvel sem v vročinskih sanjah čez polje, / kot duh hiti, / upiral drhteč ves oči sokolje / na vse strani, / kjer človek človeka zverinsko kolje. / *V potokih krvi, / glej, brede smrt čez strašno podolje, / še sama drhti, / od studa in groze, in kakor brez volje / pijana krvi, / vsevprek ko slepa kosi in kolje, / da svet ječi. // Po žilah groza kot lava mi polje, / in duša kriči: / O Kristus, je to sad tvoje krvi?!*«⁵¹² Morda je ta očitek preprečil, da bi bila pesem objavljena v *Slovencu*?

V bolj omejenem bralskem krogu ni bilo zadržka za naslednjo z dokaj kritično držo na obe strani:

Ti, Gospod ...
Ti, Gospod, hodiš čez našo zemljo!
Tvoj križ nam je legel težko na ramena.
Zdaj romamo s Tabo,
od vasi do vasi,
in križ nas teži, teži ...
I vsak dom, požgan, je nova bolest,
in vsak brat, izgnan v tujino brez cest,
in vsak grob, še sveže skopan,
je nova postaja naše in Tvoje poti.
In naše in tvoje noge – *stopajo v kri.*

A na obzorju že vzhaja grozeča zarja
in naša zemlja je v njej kot Kalvarija.
Senca Tvojega križa čezno je pala,
in narod – na njej razpet – trpi ...
Kdaj nagnil bo glavo – ne v smrt –
v življenje;
kdaj dahnil boš čezenj: »Dopolnjeno je?«
Kdaj bo na nebu velikonočna /
zarja vstala?«⁵¹³

Pieta! »*Krvavo gleda obličje ...*«⁵¹⁴ »V dnevih preskušnje, ko križ nas teži, / *vili ji vence kot kri bomo rdeče*«⁵¹⁵ v zaupanju, da bo »/p/olna sočutja« tudi do tistih, ki se k njej zatekajo.

Tukajšnja motivika in etološka perspektiva sta samoumevno navezani na krščansko obzorje, toda marsikateremu današnjemu bralcu lahko delata težave, če vsaj študijsko ni seznanjen z njima: »Gospod, Gospod, srce odpri, / *naj čutim Tvojo Rešnjo kri*«⁵¹⁶ / v

⁵¹¹ Anton Seliškar, *Ko Bog molči ...*, Črna knjiga, *Knjiga pesmi*, Vrhnika, 1943, 34.

⁵¹² Pesmi Ksaverja Meška, AS, referat II, fasc. 333/II/10 (Arhiv *Slovenca*, tipkopis). Prim. Ksaver Meško, *Iz srca in sveta*, Ljubljana 1945, 44.

⁵¹³ Milorad [= Jože Šerjak], *Ti, Gospod ...*, *Salezijanski vestnik* XI, marec 1944, 24. France Pibernik (ur.) *Jutro pozabljenih*, Celje, MD 1991, 142.

⁵¹⁴ Silvin Sardenko, Materina bolečina, *Slovenčev koledar* 1943 (Koledar *Slovenca*, Slovenskega doma, Slovenčeve knjižnice, Domoljuba, Bogoljuba, Obiska), 54.

⁵¹⁵ Slavko Ljubniški, *Naši venci, Bogoljub*, oktober 1943, 167.

⁵¹⁶ Prim. *Katekizem katoliške cerkve*, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, 354–376.

*potokih vreti v razprostrto dlan; / iz nje bo padlo seme v njivo razorano, / da dozorelo bo ob času v klas.*⁵¹⁷

č) *Zgodovina*

Tukajšnji odlomek bi bil lahko uvrščen v razdelek spredaj, saj je poln svetopisemskih podob, vendar želi ozavestiti zgodovinsko retrospektivo slovenskega naroda s posebnim poudarkom na kmečke upore: »Človek naš je bičan bil, / da Kristus bolj ni bil, / kot danes davno je trpel, / *krvavi pot potil ... // Pribit na križ, / moj brat, trpiš – / kdo trnovo ti je krono splel? // Krvavi venec*⁵¹⁸ / iz veka v vek drsi, / prek Gubca do današnjih dni / izvira strašni nam studenec – // o kdaj prične častitljivi⁵¹⁹ se del?!«⁵²⁰

Privid je res lahko privid, morda pa se motivno opira na nenavaden pojav v Fatimi 13. oktobra leta 1917,⁵²¹ ki so mu bili priča tisoči očividcev, s »*krvavo*« in barvno epitetezno za meri na ruski boljševizem in svetovni komunizem:

Rdeči dnevi:
Tri sonca sem videl,
tri sonca krvava
vihrati po temnem obzorju.
Za njimi v praznini
brezmejni prepadi,
iskreči se v ognju rdečem.

Prečudno se sonca vrtijo
po krogih brezkončnih,
po večnem obzorju.
Kako so krvava, krvava ...
Proč
!
Noč ... noč ... noč!⁵²²

Razlaščen »ruski mužik« seveda zastopa slovenske strahove pred njima, a po tožbi, kaj vse ga je doletelo, še upa: »*Morda iz krvavega trpljenja / bo vstala prenovljena domovina / in morda novi rod / [dočakal srečo] bo vstajenja ...*«⁵²³

Dolgeletni učitelj, ki se v teži let zavestno poslavlja od življenja, se zahvaljuje zanj: »čepprav umeti svojih še usod / ne morem, ki v spominu jih obnavljam. // Bil kakor ti sem bičan dan na dan / v pradedih svojih, dedih in očetih, / *viseč na križu poln krvavih ran.*«⁵²⁴ Trpko ugotavlja, da njegovim vnukom ne bo prizanešeno.

d) *Čas*

Oba sem vključena avtorja se strinjata, da je krvav čas. »Končano je *leto krvavo od*

⁵¹⁷ Milena Dobršek (Saša Vegri?), O blagor mu, *Misijonsko prireditveno gradivo* (Deklamacije, recitacije, prizori in zborni nastopi) II. Izdala Misijonska pisarna v Ljubljani 1944 16.

⁵¹⁸ Mišljen je žalostni del rožnega venca, ki se nanaša na Kristusov pasijon.

⁵¹⁹ Častitljivi del rožnega venca pride na vrsto po žalostnem delu rožnega venca in vsebuje svetopisemsko snov od Kristusovega vstajenja naprej.

⁵²⁰ Ant Kes = Leopold Stanek, Šiba bajanica, Ljubljana 1945, 19.

⁵²¹ Adolf Mežan, *Fatima*, Družina, Ljubljana 1997, 28–33.

⁵²² N. E. [= Jože Šerjak], Rdeči dnevi, *Naše delo* I, 1940–1941, št. 4, 95.

⁵²³ J. V., Pesem ruskega mužika, *Tolminski glas* (glasilo tolminskih domobrancev), št. 13, Tolmin, 31. marec 1945, 3.

⁵²⁴ Janko Samec, Slovenski zemlji I, AS, referat II, fasc. 334/III.

*joka. / Mater srečaš zavito v črnino, / vdovo na cesti, otroke prezeble, / ki se zatekajo v hleve k živini.*⁵²⁵ »*Nas vse krvavi čas je / zaznamoval. // Sonce se niža. / Tiho zveni, kot bi nekdó se z mrtvaško koso igral.*«⁵²⁶

e) *Boj*

»'Kužno kal brž moramo zatreti!' / smo prisegli zvesti ti sinovi / in smo puške, nože pograbili. / Sključeni smo v dežju, mrazu / po gozdeh hodili, / lačni, žejni se klatili, / tolkli smo morilca tvojega. / Že so tvoje rane se celile, / pa so se jih dotaknili / kruti prsti laiških mazačev.«⁵²⁷ Iz sporočila, ki je prikrito z zdravniško anamnezo, se zdi, da je njegov avtor iz četniških vrst;⁵²⁸ ti so se od začetka uprli okupatorju in nekaj časa družno s partizani bojevali proti njemu. Iz besedila veje ogorčeno razočaranje nad propadom zavezništva: »O, Slovenja! / Koža tvojega telesa se je vnela, / besno zaplesala je na njej *rdeča kuga*. / Zavihtela je orožje – srp, kladivo, / zasmejala se je porogljivo, / ko vročina smrtna tebe je objela.«⁵²⁹ Najbrž ne le na podlagi poročil o boljševiskem terorju v nekdanji Sovjetski zvezi⁵³⁰ je bil strah pred komunisti globinski in vseobsežen: »*Krvavi ples divjá*« po vseh celinah, »v *ogromnih mlakah kot v škrlatnih morjih gnije srčna kri*« [...] skoz dim in ogenj se podi kot blisk pokončevale rděč.«⁵³¹

»*Kladivo razbija, / srp kri preliva*,⁵³² slovenska zastava je oskrunjena z »*zvezdo krvavo*« in proti takim krvavim simbolom se dvignil »slovenski je domobranec«.⁵³³

Napetost pred bojem v zgodnjih jutranjih urah je moreča: »Že čutim *bližino krvi ...*« Ta čas se dogaja to, zaradi česar so domobranci prijeli za puške: »Li čuješ krike? / tam reže nje kosa! / in zopet je mir ... / [...] Tam doli nekje nek dom gori / in prav v gozda globino / *slutiš smrti bližino, / čutiš bližino krvi ...*«⁵³⁴

To ni čas za ljubezenske zveze, izjavni osebek si ironično želi dekletove bližine. Toda je bo dočakal? V pričakovanju boja ga obhajajo temne slutnje: »Nemirna, strastno opojna je noč. / Le ljubica, ki za obronkom tam čaka na nas, / je vsa bela, vsa hladna in mrzla. / Tako votle so njene oči / iz njih pa zeleno rdeči sij žari. / *Tako poln je strasti, / tako žejen, pijano pohlepen krvi.*« Glej, prvi so že prispeli do obronka. / Razgrete so

⁵²⁵ Hinko Klanšek, AS, referat II, fasc. 333/III (Arhiv Slovenca / Pesmi), tipkopis.

⁵²⁶ Jože Dular, Minljivost, *Trepetajoča luč*, Ljubljana 1945, 38.

⁵²⁷ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine) št. 184, 1. julija 1944, naslovna stran (odlomek). Ponatis: *Straža ob Jadranu* (list slovenskih narodnih stražarjev) I, Postojna 11. nov. 1944, 34 (isti odlomek).

⁵²⁸ Ivan Korošec, *Moja dolina*, Družina, Ljubljana 2009, 98 sl.

⁵²⁹ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine) št. 184, 1. julija 1944, naslovna stran (odlomek). Ponatis: *Straža ob Jadranu* (list slovenskih narodnih stražarjev) I, Postojna 11. nov. 1944, 34 (isti odlomek).

⁵³⁰ Jevgenija Ginzburg, *Križev pot*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992.

⁵³¹ Vinko Žitnik, *Krvavi ples ...*, *Slovensko domobranstvo* I, št. 14, datuma in strani ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

⁵³² [Začetnici avtorjevega imena in priimka nista berljivi], *Kdo branil bo nas? Notranjski borci*, št. 1, 15. VI. 1944, 4. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵³³ [Začetnici avtorjevega imena in priimka nista berljivi], *Kdo branil bo nas? Notranjski borci*, št. 1, 15. VI. 1944, 4. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵³⁴ Boris Mohor, *Že zvezde bledijo ...*, *Pesmi slovenskega domobranstva* I. (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

njih jeklene cevi, / ki iščejo, ki hočejo krvi ... / In ljubica naša nocoj jih objema, / jih vabi, jih nase prižema ... // Ne boj se dekle, jaz ti bom zvest ostal! [...] Toda Bog ve, bom ti li tudi drevi? ...⁵³⁵

Vojaški cilji se ne ozirajo na osebne stiske borcev. Žitnikov »poveljnik« jih s samovšečno spodbuja k boju za ceno krvi: »Bijte, bijmo borci moji! Če bo treba slavno pasti – / z vami padel bom za vero, rod in varnost domačije! / O naj le okoli nas bobni in v divjih zubljih sije, naj le *kri iz glav in prsi čred krvavih lije, lije*, / naj se tudi zemlja naša *naših srčnih srag napije*«⁵³⁶ »Naprej, udarni roj, v spopad dveh sil, svetov, v jekleni dež, / naprej, viharjni roj, *po vence zmag v krvi, svinčenk metèž*«⁵³⁷ V boju za njen prav je domobranska stran vključila v propagando samovšečno vzvišenost: »*Dokler se očaka Triglava sinovom pretaka kri zdrava – naprej!*«⁵³⁸ – »Da zvezda krvava ugasne, da duh nam spet splava v dni jasne – naprej!« – »V napad... , da zdrobimo grb / nasilja, zla, temè, *krvi – krvavo kladivo in srp*«⁵³⁹ »*dokler ne zgrudi v lastno kri se zadnji rdeči krvolok!*«⁵⁴⁰ Njeno vodstvo se je brez premisleka zanašalo na Božjo pomoč: »Kmalu, kmalu roka božja narod naš bo snela s križa:« »Potlej, *narod moj, z menoj prebredel boš krvave reke* / ter prispel v obljubljeni deželni mirnih let na veke!«⁵⁴¹ Pozabilo je, da je tudi »izvoljeno ljudstvo« s starozaveznimi principi ni doseglo (5 Mz 32,48–52). Še evangeljsko podložena *Domobrančeva molitev* s prošnjo, »*očisti našo kri v ljubezni svoji, / kot jagnjeta jo naj zrosimo na areno...*« na koncu zaide v propagando: »Daj moči, moči borcem svojih vojska! / Borbe se hoče nam, borbe z voji pekla!«⁵⁴²

In pride strašna *Jelendolska noč* (22.–23.10. 1943), ko ženejo domobranci »*v gozda klavnico krvavo!*« Pod streli pred jamo »*iz prsi, čel jim curki vroči brizgnejo* [...] in mučenci kakor zrna padajo v prst razkopano; / *kot oči krvave ogenj vanje se od straž ozira* ... / Noč se zdrza – joj, iz jame to hropenje neprestano! / Toda rablji so končali in zasuli ne še mrtve –

in s *krvavimi rokami* v noč odšli po nove žrtve ...«⁵⁴³

Veliko je tvegala avtor, ki je takim dogodkom navkljub tem ali drugim žrtvam v

⁵³⁵ Boris Mohor, Hej, dekle! *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek). Tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁵³⁶ Vinko Žitnik, Poveljnik kliče ..., *Slovensko domobranstvo*, izredna izdaja, 3. maja 1945, stran ni navedena.

⁵³⁷ Vinko Žitnik, Naprej! *Slovensko domobranstvo* I, št. 10, 14. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁵³⁸ Vinko Žitnik, gorenjski domobranec, Koračnica gorenjskih domobrancev, *Gorenjski domobranec* št. 1, 6. jan., 1945, naslovna stran. Drugih podatkov ni.

⁵³⁹ Vinko Žitnik, V napad ..., *Slovenski dom* IX, št. 50, 16. decembra 1944, 3. *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis (del besedila tu manjka). *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 1944, 6. *Goriški list* I, št. 69, Gorica, dne 30. dec. 1944, 3.

⁵⁴⁰ Vinko Žitnik, Našim udarnikom, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁵⁴¹ Vinko Žitnik, Poveljnik kliče ..., *Slovensko domobranstvo*, izredna izdaja, 3. maja 1945, stran ni navedena.

⁵⁴² -, *Domobrančeva molitev*, *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, št. 32, 28. XII. 1943, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁴³ Vinko Žitnik, *Jelendolska noč* (22.–23. X. 1943), *Slovenski dom* IX, št. 42, 21. oktobra 1944, naslovna stran.

spomin preprosto zapisal: »Pozdravljam umorjene vse cvetove, / branilce vere in slovenskega duha, / vodnike, k luči iz teme, gorja. [...] Pozdravljam vas, pozabljene grobove, / kjer mirno spava *mučeniška kri* / *in kaže pot svetlejših, srečni dni.*«⁵⁴⁴

Pesem z motivom begunstva so nastajale že od leta 1943: »Zemlja težka, strup jeseni, / *pest krvnikov* in zasmeh, / črna noč in bič ledeni, / *vzduh krvi* in smrt v očeh, / moramo v široki svet / k tujcem srca si ogret.«⁵⁴⁵ »Ah v tujini bodem pal. / *Iz meteža krvavega boja* / vzela me bo roka tvoja. / Ah, kako bom tam, na tuji zemlji, spal. // *Pod krvavo bom prstjo* / tam v tujini pustil truplo. / Tesno spal bom, ko da položil v duplo / *s krvjo ovenčano si glavo.*«⁵⁴⁶

f) *Bratomor*

Vtis je, da je domobranksko stran bratomor veliko bolj vznemirjal kot partizansko. Skoraj nobena pesem se ne izogne temu pogubnemu dejstvu. Očitek je izrečen obžalujoče, drugič ironično, tretjič razočarano ali ogorčeno. Motiv krvi zelo pogosto spremlja ogenj, kar pomeni ogenj iz orožja ali zublji, ki so upepeljevali slovenske domačije.

V posmrtni pesmi se motiv krvi, vsakič drugače, pojavi v vseh treh kiticah:

Ko je naša tla pretresla moč viharja / in prevrat krvavi je pogin oznanjal / vsemu, kar obsijala ni rdeča zarja, / in je brata brat pobijal in preganjal – / sta vidva kot prva borca in stražarja / za Boga, domove naše se borila. // Krepka in ponosna, hrabra, res junaka, / sta življenje mlado dala za načela; / v ognju, krvi, v brambi naših tal, Turjaka / pod sovražno kroglo sta izkrmavela. / Zdaj je konec bojev, ran, krvava tlaka / narodu končana je – okoli glave / vama pa se vije venec večne slave.«⁵⁴⁷

Pogosto uporabljene besedne zveze s samostalnikom »vihar« in v domobranskem pesnjenju pomenijo boj, se utegnejo zgledovati pri Prešernovi poeziji, v kateri je »vihar« naravni pojav,⁵⁴⁸ toda »viharji jeznih mrzle domačije v *Sonetnem vencu*«⁵⁴⁹ prisposodabljajo trde zgodovinske okoliščine, ki so bile pestile Slovence in njihove prednike.

Domobrancem »rdeča zvezda«, »kladivo« in »srp« simbolizirajo vse hudo, kar prinaša »srd viharja«: »iz domov slovenskih plamen rdeč se vije, / po glavah slovenskih kladivo udarja, / po gozdeh slovenskih *kri nedolžna vpije* / *in slovenska srca žanje srp krvav ...* / *O krvavi, grozni, »smrtni vek Slovencev!*«⁵⁵⁰ Vse našteto jih ni potrlo. Niso le »mučencev mehki rod«, so tudi »junakov / čvrsti, hrabri zarod«: »iz *krvi in ognja* planil je odločno, / zbral se v bojne roje brambovcev – vojakov, / *da zdrobi, uniči združbo*

⁵⁴⁴ – , Pozdravljam vas pozabljen grobovi ..., *Za blagor očetnjave*, glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev, leto I, št. 35, 1944, 2.

⁵⁴⁵ Anton Seliškar, Pisma, *Knjiga pesmi*, Vrhnika 1943, 69.

⁵⁴⁶ Stihomer (N), Ah, v tujini bodem pal. Naše vaje. List DMK pri sv. Jožefu 3, št. 1, 29.10. 1944, 4–5.

⁵⁴⁷ Vinko Žitnik, Domobrancema Francetu in Marjanu Bajžlju, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁵⁴⁸ France Prešeren, Sonetje nesreče, Krst pri Savici / Uvod, *Pesnitve in pisma*, (Kondor), Ljubljana 1962, 86, 91.

⁵⁴⁹ France Prešeren, Sonetni venec, 7 sonet, 14. vrstica; 8. sonet, 1. vrstica. *Poezije in pisma*, (Kondor), Ljubljana 1962, 76–77.

⁵⁵⁰ Vinko Žitnik Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek) tipkopis.

*krvoločno / glav prevratnih v službi vražji nje prvakov, / ki se v bratomornih trumah
klati tod ... / Glej, z neba že pada zvezda rdečežarna!*⁵⁵¹

Na videz nedolžno vprašanje sproži ogorčen odgovor, ki na podlagi ne le rdeče-
-belega kontrasta, utemeljuje usodni prepad med dvema medvojnima bregovoma po
načelu: klin se s klinom [i]zbija.

Vprašujete, čemu smo 'beli'...?
Ne vprašate ničesar o kosteh,
ki votle belijo se po gozdeh?
Mar niste bratov v i nam vzeli?

*Kri njihovo ste ko šakali,
kot stekla tolpa lisastih hijen,
kot krokarjeve kričeč oblak temen
popili, po samotah razmetali.*

Belijo prazne se lobanje.
Ne slišite več strtih glav prasket?
Na src nič več ne mislite drget,
ko besno ste zagrizli vanje?

Ubitih bratov duše bele,
nedolžne kakor ovčke so odšle ...
Vas črv pogubljenih zdaj žre,
oči imate oslepele ...

Zato smo – oprostite – beli,
Zato železne naše so pesti –
zato po srcu nekam smo trdi,
zato smo bojni prapor zavihteli.⁵⁵²

V tem ključu si kar po vrsti dajejo duška. Včasih z imenitno kompozicijo, drugič
manj nadarjeno, a postopek je enak: Motivu bratomora –»*Krvave so lise* na svežih gro-
bovih, / oj, svoje je brate pobil partizan« – sledi zagotovilo o povračilu: »Nikar se ne
jokaj, moj narod trpeči, / napočil bo kmalu svobode ti dan. / Gorja ni pozabil tvoj sinko
ljubeči, / saj smrt je zaslužil *krvnik partizan*. // Zato, domobranci slovenski, hitimo! /
Tlačiteljem brž se postavimo v bran. / Okove trinoške s kopiti zdrobimo / da s tal bo
slovenskih izgnan partizan!«⁵⁵³

In kri teče!
Húdo pa ni zato nič manjše.

Obračun ob koncu leta 1943 je bridek: »*Zgodovina naše dobe* / pisane v obširni
knjigi / je *krvava*. / Naši znanci so nesreče, / rop, požigi; / v ognju, v *bratski krvi dom*

⁵⁵¹ Vinko Žitnik Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek) tipkopis.

⁵⁵² Mirko Šušteršič, Zakaj smo »beli«, *Pesmi slovenskega domobranstva* I, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁵⁵³ Ljubislav [= Nikolaj Šivic], Tam v hribih visokih ..., AS, referat II, fasc. 333/II/9 (*Arhiv Slovenca*) tipkopis.

Za blagor očetnjave (glasilo III. bojne skupine slovenskih domobrancev), št. 46, 14. 1. 1944, 2.

naš plava.« // Toliko gorja še ni poteklo, / težje breme ni težilo, / večje narod ni okusil / bolečine! // Kar zazeblu me je v duši, / ko strmel sem v strašne / liste črne: / znak ljubljanske so slepote, / v Kajnovih se koplje grehah. / Krivda težka kakor gora / ji grozi, / da jo uniči: / v brezno zvrne.«

Neznani avtor barvno diferencira različni strani v bratomornem boju. Nasproti »*krvavi*« in »*črni*« sta »*zeleni*« in »*sončnozlata*«, s katero da so zapisana imena »mučencev«, »ki so bili jih trinogi / naši bratje, naše sestre« in se zdaj kitijo »z zelenimi palmami zmage«. Opolnoči se dviga k Bogu v ključu Božjih kreposti – (vera, upanje, ljubezen⁵⁵⁴) – prošnja za vse Slovence.⁵⁵⁵

Ali je mogoče, ali je dovoljeno, ali se sme, ali je prav stoično prenašati takšna in podobna dejstva, o katerih govorijo na domobranski strani številna besedila, za katera iz njihove kompozicije in poetike in ni mogoče trditi, da so bila napisana za propagando:

Ogenj je hišo izžgal. Črni okostnjak reži. / Jablani so trupla ožgana. Čudo: krušna peč stoji. // Mati umira pri dobrih ljudeh, hči preklinja v zaporih. / Sin strojnico nosi v gozdovih, dva sta še brata z njim. // Oče dobil je strel v tilnik, hčerka bodalo v srce, / babica živa je v hiši zgorela v noči ognjeni, krvavi. // In – smejali so se ljudje, krave, svinje postrelili / in so šli dalje požigat, ubijati tuji-domači ljudje. // Krušna peč čaka strehe, ognjišča, matere, / gospodarja, živine, svetih podob, pratike. // Krušna peč čaka. Ogenj bo v njej, žerjavica, / hlebi kruha, štrukelj, sladko dehtenje zemlje, srca. // Kedaj? Kedaj? Kedaj?⁵⁵⁶

g) Ranjenci

Nemalo pred koncem druge svetovne vojne je Branko Rebozov na realni podlagi ali v spravni želji objavil pesem s preprostim naslovom *Brata*, ki priča o tragičnih nasledkih bratomorne vojne. Ubežnik iz gozdov, kar pomeni, da je bivši partizan, prinese domov pred mater mrtvega brata domobranca, na katerega je naletel na poti domov: »Kakor senca potnik bežni / truden skoči v mrak, / srce skrči se mu v boli – / *pred njim je v krvi ležal brat,*«⁵⁵⁷ ki je bil težko ranjen.

Janez Borštnar je v Klečah, 9. oktobra 1942 pred odhodom v bitko napisal pesem, v kateri spretno poveže dvoje ljubečih bitij z motivom podzavesti. Na eni strani se v smrtnem snu v srce zadeti znajde v domačem kraju v razigrani družbi deklet – razen ene, ki misli nanj in jo spreletavajo temne slutnje. Za tukajšnjo obravnavo je odločilen motiv krvi, ki uokvirja celotno zgodbo, vendar ne mehanično. Na začetku je rana »globoka« in iz nje kri teče »po kapljah«; na koncu je »črna rana, / *pojema jo iz nje polzi mu kri*«:

V poldanskem žaru v dolu Dagestana / negiben ležal sem, zadet v srce; / kadila se je še globoka rana, / *po kapljah mi je tekla kri iz nje.* // Sam ležal sred doline sem peščene / kipeli so vrhovi goličav / in sonce žgalo je rumene stene / in mene – toda jaz sem mrtev spal... // In v snu zagledal sem v domačem kraju / večerno slavje in voščenk blesket, / in mlade že v cvetju in sijaju, / o meni pletle so vesel ščebet. // Le ena nič se ni menila zanje / sedela je samotno in molče, / Bog ve zakaj, nemirne strašne sanje / so njeno mlado

⁵⁵⁴ *Katekizem katoliške cerkve*, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, 469–473.

⁵⁵⁵ »V živi veri, trdnem upu / in v ljubezni svete Cerkve / naj nam žarno sonce sreče, / sad krščanskega življenja / spet zasine!« – , Na Silvestrov večer, *Domoljub* 56, št. 50, 29. dec. 1943, naslovna stran.

⁵⁵⁶ Anton Seliškar, *Krušna peč*, Črna knjiga, *Knjiga pesmi*, Vrhnika, 1943, 35.

⁵⁵⁷ Branko Rebozov, *Brata*, *V boj* 1, št. 2, Velike Lašče 4. marca 1945, 3.

mučile srce. // Sanjala je dolino Dagestana; / v dolini znanec njen ubit leži, / kadi na prsih se mu črna rana, / pojemajoč iz nje polzi mu kri.⁵⁵⁸

h) Padli

Kljub smrtni slutnji brat nagovarja sestro, naj mu ne brani na pot: »Poglej to pot, / ki vodi na goro, / in na gori hram, / sezidan iz lobanj. // Kamna ni, / samo kosti, / tako hoče Bog, / da hodim, / po krvavih solzah, / belih kosteh, / teh, ki so padli pred menojo.«⁵⁵⁹ »Utihnil je poslednji spev v mesečnih nočeh, / oveli svet povesel je glavo, / harmonike hripavi vrišč samo / odmeval po krvavih je poteh.«⁵⁶⁰

Bilo je kakor na Kalvariji (prim. Mt 27,54): »Zatresla se je zemlja, do neba / je šel bolesten, smrtni krik / izmučenih sinov in tisočev, / ki tuji rablji so jih gnali v smrt«⁵⁶¹ »in kazno je bilo, da je sam Bog / obrnil svoj obraz od naroda, / ki zanj se je boril.«⁵⁶² Iz tega se vidi, da je že med vojno med domobranci tlelo vprašanje, ali jih je, zakaj jih je Bog zapustil (prim. Mr 15, 34; Mt 27,46)?

»Kri slovenska je zavpila / kliče visoko v nebo, / srca mrtva govorijo: / ne pozabite nas nikdar.«⁵⁶³ Prvi verz s personifikacijo vred se nanaša zgolj na padle domobrance.

i) Živali

»Kragulj« iz Prešernovega *Pevca*⁵⁶⁴ je odličen daljni sorodnik Tonekovega »krokarja«, ki »do krvi srce mi kljuje«, kakor po vajensko toži nad duševno vznemirjenostjo.⁵⁶⁵

Glede na čas objave je Jožeta Dularja staro spoznanje, da je človek človeku volk, najbrž plaho, a vendarle izražena moralna obsodba povojnih pobojev: »Mar res ni srčna kri za vse prelita / bila dovolj za nov svet plodovita? / Kako nekoč težak ljudi bo dolg!«⁵⁶⁶ Ali ne opisuje naslednji odlomek omenjenega »volka« v človeški podobi:

Obraz spačen in krvave oči, / drget nosnic krvoločne zveri, / tema duše. // Le glej, skoči za vrat, kri izpij, / zver ... obraza človeški sij, / te osvetljuje. // Molčiš, trepetiš, dvigaš pesti, / v skok se poženeš ... Ti prokleti. // Umakneš se v kot, renčiš, biješ / boj v sebi ... zveri ne skriješ, ne moreš // ubijati sočloveka nikdar več, // iztrgaj moji duši ostri meč // resnice, // potuhneš se v kot senca – krvolok, / med nama Bog stoji! Ne moreš ga ubiti!⁵⁶⁷

Vzhičenost nad slovensko krajino je priljubljena téma občasnih pesnikov, neznani

⁵⁵⁸ Janez Borštinar, Sveta noč. Tipkopis je prof. F. Piberniku poslal iz Argentine avtorjev brat Matija Borštinar (1919–1945). Konec marca 1945 je šel čez mejo, ranila ga je bomba in je umrl za posledicami. Vir podatkov: France Pibernik.

⁵⁵⁹ Janez Borštinar, Moja pot. Tipkopis je prof. F. Piberniku poslal iz Argentine avtorjev brat Matija Borštinar (1919–1945). Konec marca 1945 je šel čez mejo, ranila ga je bomba in je umrl za posledicami. Vir podatkov: France Pibernik. Ob besedilu rokopisna pripomba: Domobranec 1944.

⁵⁶⁰ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁵⁶¹ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁵⁶² Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁵⁶³ –, Kaj hočemo, *Gorenjski domobranec*, št. 11, Cerklje, 16. 11. [19]44, naslovna stran.

⁵⁶⁴ France Prešeren, *Pevcu, Pesnitve in pisma*, (Kondor), Ljubljana 1962, 23.

⁵⁶⁵ Tonek, Rožmarin, *Domovi vstajajo*, glasilo 5. čete 1. šolske skupine, št. 1, 2 februarja 1944, 3.

⁵⁶⁶ Jože Dular, Ob spomeniku padlim, *Trepetajoča luč*, 1945, 45.

⁵⁶⁷ Anton Seliškar, Bliskavice, *Knjiga pesmi*, Vrhnika 1943, 58.

primorski⁵⁶⁸ avtor pa se ji glede na zgodovino odpoveduje⁵⁶⁹ in se pridružuje številnim drugim, ki v njej vidijo le pasijonsko »*Kalvarijo*«.⁵⁷⁰

»Slovenca« je zapeljala »čudna žena [...] Ta žena je revolucija. // O, Slovenja! / Res prepozno si začula / ženin škodoželjni smeh? / Žal! Izpila si strupeni sok. / Že na čelih tvojih se sinov in hčerk / prva bol je prikazala, / *prve kaplje so krvi obraz jim orosile*, / narod pa spoznal je zlobno ženo – / *revolucije krvavo zver*«: »Pogorišča so povsod in ruševine, / to plodovi *rdeče so zverine*.«⁵⁷¹ To je edini primer, da je gorje imenovano s pravim imenom in metaforizirano z ženskim spolom.

j) *Nebo*

Od jutra do večera je v domobranskem pesnjenju kri kot motiv ali stilem navzoča na nebu. »Prek kraških slemen / in očrnelih sten / moje misli hite / v noč..., / tja, / kjer pesmi mro, / kjer hrasti se uklanjajo v viharjih, / kjer *krvavordeče je nebo / od pogorišč žarenja*.«⁵⁷²

Franceta Balantiča »kri« pesniško spremlja na vsakem koraku. Še na nebu jo je videl: »*Nebo s krvjo polita so nosila*, / čez noč je ranil jug to ped zemljé, / ki varujejo naše jo roke.«⁵⁷³ »prišli so oblaki, duhovni svetli, / razpeli so rôle proti zatonu, / *sončna daritev gorkó krvavi*.«⁵⁷⁴

Jutranji in večerni atmosferski pojavi z asociacijo na kri navdihujejo tudi druge avtorje. Najbolj jih nagovarja zarja: »Nad hribom *zarja spet rdi*, / cvetoče drevje, – *kakor v kri*, – / izgublja se v večerih v njó«.⁵⁷⁵ »Jutro pase bele ovce po višavah, / pridi dragi, jagenjčka ti dam! / Pa *kri zarje se razlije po planjavah*, / vzel si klavno žrtev je Bog sam.«⁵⁷⁶ »Nad hribom *zarja spet rdi*.«⁵⁷⁷ »Zbudil se je romar plah pod klancem, / *zarja ga s krvjo je poškopila*.«⁵⁷⁸ »O *zarja rožna, krščena s krvjo!*«⁵⁷⁹

⁵⁶⁸ O tem lahko priča mesto objave, predvsem pa oblika zemljepisnega imena: *Slovenja*. Tako jo namreč pišejo tudi drugi, npr. Danilo Florjančič (prim. Marija Stanonik, *Slovenska pesem v tujem škornju*, Mladika, Trst 2014, 109 sl.

⁵⁶⁹ »O, Slovenja! / Pota tvojega življenja / niso pota ob potokih bistrih, / ne stezice sredi rožnatih poljan, / niti pota šum šumečih, / tvojega življenja pot je polna ran. // O, Slovenja! // Na Kalvarijo že hodi narod tvoj / tisoč petsto let, / z daljo več se trpljenje / že prehojenih mu cest.«

⁵⁷⁰ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine) št. 184, 1. julija 1944, naslovna stran (odlomek). Ponatis: *Straža ob Jadranu* (list slovenskih narodnih stražarjev) I, Postojna 11. nov. 1944, 34 (isti odlomek).

⁵⁷¹ Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine) št. 184, 1. julija 1944, naslovna stran (odlomek). Ponatis: *Straža ob Jadranu* (list slovenskih narodnih stražarjev) I, Postojna 11. nov. 1944, 34 (isti odlomek).

⁵⁷² Stanko Kolarič, Misli, *Straža ob Jadranu*, I, št. 56, Postojna, 9. 12. 1944, 2. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁷³ France Balantič, Prihod pomladi, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 9.

⁵⁷⁴ France Balantič, Ob sončni daritvi, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 23.

⁵⁷⁵ Marija Pučko, Pomlad 1941, *Slovenec*, št. 257a (257), sobota, 1 novembra 1941, 5.

⁵⁷⁶ Gustav Strniša, *Dih prirode*, V letu vojne 1944, ni odstrančeno.

⁵⁷⁷ Marija Pučko, Pomlad 1941, *Slovenec*, št. 257a (257), sobota, 1 novembra 1941, 5.

⁵⁷⁸ Jože Smit, Mlada pota (Jelki Ratajevi), *Mladi kriki* (rokopisna zbirka), 1943, 37. (Zbirko je posredoval France Pibernik.

⁵⁷⁹ Rafko Vodeb, 1942, *In vse bo luč*, Ljubljana 1994, 13.

*Krvava zarja, ko dela se dan, –
kaj neki tam doli je bilo?
Vdrl v našo vas partizan,
še predno zatonil je dan,
pripravil je smrti kosilo.⁵⁸⁰*

Prav tako srhljiva občutja povzročajo oblaki. Kot da namigujejo na komunistični »vzhod« – »V adventno mrzlo jutro / razliva *krvavi se žar* / *gmote pošastnih oblakov* / razlivajo kremplje ognjene, / kot da bi svetu od vzhoda / grozil strašen požar ...«⁵⁸¹ – ali ljubezensko krizo: »Da njene bi lakti imel za vzglavje, / morda *oblake kri bi obrobila*, / Bog ve, čeprav je ljuba mi kot zdravje.«⁵⁸²

Krik krvi

Škrlatni svit večerne zarje
grozotno je preplaval pokrajino:
Kot kri nedolžna bi vzkipela
in vpila po osveti v zvezdnato modrino...

Je brat zasadil nož v srce brata,
sosed požgal sosedu domačijo!
Nad ruševinami kadečimi domov
krivice in sovraštva prapori gorijo.

Gorje! Očetov naših bo poštenje
zamrlo! Zrušeni oltarji bodo!
Razbil v križpotju božji križ,
ki zla je čuval rod za rodom:

Krvavi sij rudeče zvezde
bo mrko svetil v razvaline ...
Brezupno sin slovenski plakal bo
nesrečo, novo robstvo domovine ...

Nikdar! Prostosti hočemo, življenja!
Mi nočemo krvavega tiranstva!
Proklet, kdor skruni narod svoj,
kdor v robstvo komunistom dom prodaja!⁵⁸³

»Opolnoči odšla si z doma. / Mrtvo korak ti trepeta, / srce prepolno je solza, / *krvavi srp na nebu roma*.«⁵⁸⁴ Orodje, ki je nekdanj zagotavljalo, da na mizi ne bo manjkalo kruha,⁵⁸⁵ je z novodobno ikonografijo postalo strah in trepet tistih, ki niso mogli sprejeti nove ideologije.

⁵⁸⁰ [Začetnici avtorjevega imena in priimka nista berljivi], Kdo branil bo nas!? *Notranjski borci*, št. 1, 15. VI. 1944, 4. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 10, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁸¹ Ljubo Marc, Črepinje, Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba, Celje – Gorica 1994, 189–191.

⁵⁸² France Balantič, Oblaki nad glavo, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 38.

⁵⁸³ J. V. [Janko Vasiljev? = Joža Lovrenčič], Krik krvi, *Tolminski glas*, glasilo tolminskih domobrancev, Tolmin, 31. marec 1945, št. 13, 3.

⁵⁸⁴ Mirko Šušteršič, Izgnana mati, *Slovensko domobranstvo* I, št. 7, 26. X. 1944, stran ni oštevilčena. Drugih podatkov ni.

⁵⁸⁵ Srp se pač rabi pri žetju pšenice.

k) Voda

Tudi tokrat ne gre za motiv vode, temveč je metafora za življenjsko tekočino, ki se pretaka od najmanjše do večje merske enote. Prvi je na vrsti daleč v preteklost prestavljen motiv: »O, bratje, / naj vsa mučeniška kri, / ki pred stoletja rosila je plodna tla / Kartagine, Teb in nilskih oaz, / usahne za vedno v pozabo in prah?⁵⁸⁶

Ksaver Meško je v romantični ljubezenski trikotnik ujel bojno sceno, ki ji je priča otrok: »O Jezus! – O mama, zdaj strel vas zadela, / še mene oškropila je kri. »Nikdar več graščak ne bo te objel!⁵⁸⁷ Saj se že dela dan, / saj cilj pred nami / ves svetel stoji! / Le pot je dolga ... / naša kri jo škropi.«⁵⁸⁸

Curek krvi se veča. Najprej je »rosila«, nato »oškropila« in zdaj se »toči« in »pretaka«: »svobodi zdaj gradimo dneve Slave, / in nova kri se toči iz srca.«⁵⁸⁹ In tebi, sestra, pesem za slovo / kri ista v naju topla se pretaka.«⁵⁹⁰

Božična 1941 ni vesela: »nekdo je pal zadet od krogle – / pod njim se v krvi sneg topi.«⁵⁹¹ Lojze Grozde kot da prosi zase: »Padajte snežinke, / kri z zemlje izmijte / in jo pregrnite / s svojim belim plaščem.«⁵⁹² Na novo leto 1943 ga je smrt končno rešila trpljenja; in res je njegovo truplo zagrnil sneg.

Tudi zanj lahko velja: »kot sladka strd / iz satja žil / slap rdeč krvavih srag / se je razlil.«⁵⁹³ in »mlaka krvi počrneva.«⁵⁹⁴

Tam, »kjer solzá, krvi potoki dro, / kjer v strasteh gorijo duše,« »je vse mrtvo, / tam še mesečina joka, / tam še v tihih srcih tle viharji --- «⁵⁹⁵ Najbrž pod vtisom doživetja, ko so na Palah v Bosni⁵⁹⁶ četniki pognali v smrt deset redovnic, je Ksaver Meško »v vročičnih sanjah« priča, kako »človek človeka zverinsko kolje: »V potokih krvi, / glej, brede smrt čez strašno podolje, / še sama drhti, / od studa in groze, in kakor brez volje / pijana krvi, / vsevprek ko slepa kosi in kolje.«⁵⁹⁷

Mati! Danes je Velika noč.

Zvonovi tako lepo pojo

⁵⁸⁶ Nikolaj Jeločnik, Afrika joče ..., *Misijonsko prireditveno gradivo*, II. del. Deklamacije, recitacije, prizori in zborni nastopi. Izdala Misijonska pisarna, Ljubljana 1944, 15.

⁵⁸⁷ Ksaver Meško, Drama v gozdarjevi hiši, *Pesmi Ksaverja Meška*, AS, referat II, fasc. 333/II/7 (Arhiv Slovenca – tipkopis).

⁵⁸⁸ Boris Mohor, Učitelju in očetu, *Pesmi slovenskega domobranstva I*, (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁵⁸⁹ (Karirast list, s svinčnikom, Vir: avtorjeva hči Tončka Šuštar, Vrhnika.

⁵⁹⁰ Miloš Mihelčič, Slovo, AS, referat II, fasc. 333/II/7, rokopis – na naslovni strani pripis: borec, Miloš Mihelčič, *Pesmi*. Belogardistične pesmi.

⁵⁹¹ Marija Žnidaršič, Božična 1941, *Slovenec*, št. 300a (300), sredo, 24. decembra 1941, 10.

⁵⁹² –, Grozna smrt Mladca in pesnika Lojzeta Grozdeta, *Slovenec*, četrtek 28. januarja 1943, št. 22a (22), 3.

⁵⁹³ Mirko Šušteršič, Videnje (V spomin prijateljem), *Pesmi slovenskega domobranstva I*, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁵⁹⁴ Anton Seliškar, Srečanje, Črna knjiga, *Knjiga pesmi*, Vrhnika, 1943, 36.

⁵⁹⁵ Stanko Kolarič, Misli, Straža ob Jadranu, I, št. 56, Postojna, 9. 12. 1944, 2. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁵⁹⁶ Ciril Murn (ur.), *Zahvalna slovesnost za mučenki blaženi s. Kristino Bojanc in s. Antonijo Fabjan*, Žužemberk, 22.okt. 2011, 10, 11.

⁵⁹⁷ *Pesmi Ksaverja Meška*, AS, referat II, fasc. 333/II/10 (Arhiv Slovenca, tipkopis). Prim. Ksaver Meško, *Iz srca in sveta*, Ljubljana 1945, 44.

in zemlja je vsa sveža, vsa voljna in blaga,
le midva sva tako daleč, daleč proč...

Mati! Težko mi je, pa mi vendar ni žal.
Saj, čeprav zvonovi pojo,
še vedno potoki, rdeči potoki krvi teko
in zemlja, ta naša blaga zemlja jo pije...

Mati! Danes je Velika noč
in ko so zvonovi zvečer najlepše zapeli,
sem jaz skozi jeklo smrt sejal,
da bi zemlji, da bi rodu novo življenje dal.

Težko mi je mati.
Toda Bog ve in razume, –
zato mi ni žal ...

Tebi pa, mati, naj ne bo težko,
da sin ni s Teboj!
Naj Ti ne bo žal,
da smrt je sejal
in ne boj se, če bo zopet k njej v vas šel nocoj.
Saj kmalu bo zemlja nehala piti kri
in tedaj mati, se Ti bo vrnil sin...⁵⁹⁸

Ali je res, da bi v najbolj slovesnem trenutku vélike noči kdo »smrt sejal« (2 x) in to pravil materi? Ali je res verjel, da je bil tedaj Bog z njim. Mogoče je pozabil na strah Božji!⁵⁹⁹ Da pa to ni nujno napeta pesniška fikcija, dokazuje vzklik v drugi pesmi: »Vstal je za duše bolne in za srca naša, / za našo srečo je trpel in vstal, / za vsako kapljico krvi, / ki toplá iz nedolžnih prsi v prah in blato se gubi. // Joj, bratje! / kaj tudi danes, ko je vstal, / bo tekla kri?«⁶⁰⁰

»Kri zdaj človeštva teče v potokih / in nad domovi ogenj divja«⁶⁰¹ in sin blagruje mrtvo mater, ki tega ne doživlja. »Kri teče po zemlji v potokih, / sam sem pretil jo, zate, brat, / da bil bi mir pri tebi in tvojih otrokih.«⁶⁰² sporoča iz groba mrtvi »stražar«, tj. pripadnik vaških straž.

Kot da zavestno gre za nazorsko diferenciacijo, je tu »reka« omenjena samo enkrat.

»Ljubljanska tolovajka«, kar na drugi strani pomeni »partizanka«, se po izkušnjah v gozdu obtožuje zaradi neuvidevnosti do nasprotne strani: »Ko bratska kri je v rekah tekla / in padale vse vprek so žrtve, / pri vsaki sem strupeno rekla: / O le naj padajo!«⁶⁰³

⁵⁹⁸ Boris Mohor, Pismo materi ... , *Pesmi slovenskega domobranstva* I, (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁵⁹⁹ *Katekizem katoliške cerkve*, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, 283 (§1041), 349 (§1299).

⁶⁰⁰ Vladimir Virant, Vstajenje, AS, referat II, fasc. 333/II/9, rokopis.

⁶⁰¹ Rk, Pogovor z mrtvo materjo, AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca – Pesmi). *Domoljub* 57, št. 43, Ljubljana, 25. oktobra 1944, naslovna stran.

⁶⁰² –, Krik iz groba, *Straža ob Jadranu*, list slovenskih narodnih stražarjev, leto I, Postojna, 31. okt. 1944, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 13. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁶⁰³ Vinko Žitnik, Ljubljanska tolovajka tarna, *Pesmi slovenskega domobranstva* III, (zvezek),

Na nočni straži se od nekod sliši pokanje. Razbesnita se boj in vihar. Veter prinese do stražarja »krvavi dež«: »Glej, dež rdeči tla! / Krog mene vse se v srčno kri potaplja ... / Za narod še iz mojega srca / združuje z morjem se krvava kaplja.«⁶⁰⁴ V navedenem odlomku so različni vodni motivi združeni (»kaplja«, »dež«, »morje«) med seboj tesno na enem mestu, medtem ko so v divjem *Krvavem plesu* spleteni v eno dolgo vrstico: »v ogromnih mlakah kot v škrlatnih morjih gnije srčna kri« in čez čas v umirjeni obliki še v eno: »dokler mu Bog z rokó odpuščajočo znaka ne bo dal; / nato – ko z ognjem in krvjó umit bo spet zemljé obraz –⁶⁰⁵

1) Tla

Spričo ekspresivne Žitnikove slike, ki se nanaša na zemljo kot celino, – »Apokaliptični, pošastni jezdec drve / bobneče čez krvava, plameneča tla zemlje; / iz temnih, okrvavljenih votlin jim šviga črt.«⁶⁰⁶ – so naslednji vzdihli slovensko mili: »Sveta si zemlja, ti blagoslovljena / si od Najvišjega, Kralja neba; / ti z mojih dedov krvjo napojena, / tebi vsa moja ljubezen velja,«⁶⁰⁷ »slovensko zemljo napojili ste s krvjo.«⁶⁰⁸

»Če padem, korenikam bom gnojilo, / njih sok bo moja kri in moje vse.«⁶⁰⁹ »Zemlja bo srkala kri / ...«⁶¹⁰ »O, Slovenja! / Tla s krvjo sinov so tvojih prepोजना.«⁶¹¹ »kri jim v zemljo usiha, / strte kosti in ude / srkajo vase grude.«⁶¹² »Karakteristična glagola sta tu »pojiti« in »srkati«: »Vse dal si – a odšel bogat, / Turjak doživel in prebridke čase, / kri tvojo srka zemlja rodna vase / kot žejna usta že dozorel sad.«⁶¹³

Jutro moje smrti Lojze Grozde, kakor že prej ob drugi priložnosti, sluti vse v belem. »Toda ali niso niti vztrepetale, / se bolešno zazibale, / a kakor da bi zajokale / in oblaka težo s sebe stresle? // In zemljo je kri polila, bela polja pordečila,«⁶¹⁴ »beli sneg zakril je črne rane.«⁶¹⁵ »Čez razbičano, krvavo / zemljo noč svoj plašč razgrinja.«⁶¹⁶ kot da avtorja želita kri zakrivati in ne razkazovati.

tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovensko domobranstvo* I, št. 6, 12. X. 1944, 101.

⁶⁰⁴ –, Na noči straži, AS, referat II, fasc. 333/II/9. Arhiv Slovenca – Pesmi.

⁶⁰⁵ Vinko Žitnik, *Krvavi ples ...*, *Slovensko domobranstvo* I, št. 14, datuma in strani ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

⁶⁰⁶ Vinko Žitnik, *Videnje, Pesmi slovenskega domobranstva* III, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁶⁰⁷ Slavko Vodral, *Mi gremo naprej* II, Idrija, dne 13. jan. 1945 [1944 = napaka], št. 73, stran ni navedena.

⁶⁰⁸ Anton Seliškar, (Karirast list, s svinčnikom, Vir: avtorjeva hči Tončka Šuštar, Vrhnika.

⁶⁰⁹ Miloš Mihelčič, Slovo, AS, referat II, fasc. 333/II/7, rokopis – na naslovni strani pripis: borec, Miloš Mihelčič, Pesmi. Belogardistične pesmi.

⁶¹⁰ Anton Seliškar, Srečanje, Črna knjiga, *Knjiga pesmi*, Vrhnika, 1943, 36.

⁶¹¹ Pesem je brez naslova in brez avtorja. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 333/II/9 (Arhiv Slovenca), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine) št. 184, 1. julija 1944, naslovna stran (odlomek). Ponatis: *Straža ob Jadranu* (list slovenskih narodnih stražarjev) I, Postojna 11. nov. 1944, 34 (isti odlomek).

⁶¹² Severin Šali, Na grobeh, *Srečavanja s smrtjo*, Ljubljana 1943, 27–32.

⁶¹³ Drago M., Prijatelju Ladu Jeriču v slovo! *Pesmi slovenskega domobranstva* I, (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom* 9, št. 23, 10. junija 1944, 3.

⁶¹⁴ –, Grozna smrt Mladca in pesnika Lojzeta Grozdeta, *Slovenec*, četrtek 28. januarja 1943, št. 22a (22), 3.

⁶¹⁵ Anton Seliškar, Pisma, *Knjiga pesmi*, Vrhnika 1943, 71.

⁶¹⁶ Slavko Ljubniški, Naši venci, *Bogoljub*, št. 52, 22. december 1941, 16.

m) Rože

Po Balantičevi zaslugi je »*kri, ki zacvete*,«⁶¹⁷ znamenje življenja, medtem ko je želja, »*naj v temne popke kri se omehča*,«⁶¹⁸ že izražena v molovskem razpoloženju. Kdaj lahko »*trte krvavé*,«⁶¹⁹ če ne jeseni, ko se nekatere vrste zorečega grozdja obarvajo rdeče.

Po treh primerih procesualnosti pridemo do cvetov, vsakič vpričo smrti:

Odprl oči v mrtvaškem strahu, / telo se v droben klobčič zvilo, / *srce je cvete rdeče zlilo*.⁶²⁰

Nekdo je po polju rože nastlal / *rdeče kot kaplje krvi*, / na drznem je vrancu junak privihral / in padel ...⁶²¹

Pali so mrakovi smrtni, / noč čez dušo plapola, / pali so mrazovi smrtni, / *nagelj kakor kri kaplja*.⁶²²

/I/z src Vaših rože ljubezni cveto, / dehteči cvetovi, / *krvavo rdeči cvetovi*; / *s krvjo Vaših mučencev oškropjeni*.⁶²³

V prvih dveh primerih gre za imaginarne rože iz krvi, nagelj je tudi tu zastopan le enkrat, medtem ko je v četrtem primeru najbrž mišljena dišeča vrtnica. Njej je posvečena tudi pesem Ivana Dodiča v smislu razlagalne povedke:

Ko umiral Krist ob uri tretji
na križu je zaničevan,
nebo je žalostno zastiral
oblak težak in ves temán.

A trnjeva je krona težka
ranila čelo mu potnó,
iz ran neštetih kri je rešnja
takrat kapljala na zemljó.

Ko rezali nebo so bliski
in stresal zemljo grom strašan,
vsak jud in vernik blizu križa
v tej grozi bil je ves plašán ...

In preden Krist je glavno nágnil,
poslednjič se ozrl v nebo,
vihar zbesnel je, križ zamajal –
del krone vrgel na zemljó ...

⁶¹⁷ France Balantič, Iz ilovice, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 90.

⁶¹⁸ France Balantič, Prihod pomladi, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 9.

⁶¹⁹ France Balantič, Večer je rdeč, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 34.

⁶²⁰ Mirko Šušteršič, Videnje (V spomin prijateljem), *Pesmi slovenskega domobranstva I*, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV.

⁶²¹ Dimitrije Jeruc, Mati pa čaka, *Slovensko domobranstvo I*, št. 10, 14. XII. 1944, stran ni navedena. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁶²² Rafko Vodeb, 1941, *In vse bo luč*, Ljubljana 1994, 12.

⁶²³ –, Kristus je vstal, *Junaki I*, velikonočna številka, št. 7, 1943. Drugih podatkov ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 124. Tisk: Nasprotniki NOB.

Krvi se trnje je napilo
in zrastel cvet je lep rdeč,
Tam zrastla trnjeva je roža,
A cvet bil njen je živ dehteč.

Tako je Krist v poslednji uri
ko čutil več ni bolečin,
ustvaril vrtnico nam krasno
v trpljenja svojega spomin.⁶²⁴

France Balantič je izvirno obnovil v vojni poeziji že privajeno metaforiko: »Nimam duše več, telo so / *divje rože* mi prekrile, / ko v pohodu zmagoslavnem / so po zemlji se *razlile*. // *Nič več moja kri ni slana* / in prhnim kot mrtva stebila.«⁶²⁵

n) *Domovina*

»Zagorel je Turjak, pošastni blešč / objel je Grčarice, *Jelendol* / in *Mozelj pila sta slovensko kri*.«⁶²⁶

[...]
Glej! Jama nova je med kriki groze
s krvavimi se trupli napolnila.
Kriči drhal, krvi vesela.

– Čemu so vzeli vam življenje? –
Odgovor čuj iz tisočernih mrtvih ust,
doneč iz mrzlih jam v temó:
»Ljubili svojo smo zemljó ...«⁶²⁷

Ne zemljo v smislu kmečke posesti, temveč domovino: »Zemlja slovenska, z znojem pojena, / *zemlja slovenska s krvjo oškropljena*, kliče nas v boje svoje sinove, / da ji ohranimo borne domove. // Zemljica naša, božja ostaneš, / Mati brezjanska, s tabo trpi; / *kri zate damo*, svoje življenje, / srpa, kladiva nočemo mi!«⁶²⁸

Zanjo so se dan na dan dvigale prošnje k Bogu: »Zdaj *krvavi Slovenija mila* / in *krvavi vesoljni svet*, / Ti dvigni roko, utihnili / koj vojna vihra bo povsod. [...] Naj na Kalvariji slovenski, / zastava trdna: KRIŽ BO TVOJ, / OHRANI NAROD NAM IN VERO / TO POLN PROŠNJE VZDIH JE MOJ!«⁶²⁹

»No, zdaj so časi mirni, / na vatle meri zdaj nam, vest – sodnik, / kako bili smo pravoverni, / ko nas privijal tujec je *krvnik!*« [...] Če narod vsakomur se vdaja / in v dušah

⁶²⁴ Ivan Dodič, Vrtnica (Legenda), *Vrtec* 73, št. 8, april 1942/43, 115.

⁶²⁵ France Balantič, Trupel v polju, *V ognju groze plapolam*, Ljubljana 1944, 157.

⁶²⁶ Nikolaj Jeločnik, Beseda mladine, *Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁶²⁷ –, Noč neme groze, AS, referat II, fasc. 333/II/9. Arhiv *Slovenca* – Pesmi.

⁶²⁸ –, Časi so vstali ..., *Junaki* I, št. 6, 1. 4. [19]43, naslovna stran.

⁶²⁹ Rešena partizanska ujetnica, *Vipavec*, leto I, Ajdovščina, 29. marca 1945, št. 7, 6. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 16, Tisk: Nasprotniki NOB.

M. B. Idrija, *Idrijčan / Mi gremo naprej*. Prvi idrijski dnevnik, Leto II, Idrija, dne 31. marca 1945, št. 142, 5. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 14. Tisk: Nasprotniki NOB.

Pesmi slovenskega domobranstva, III (tipkopis). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV, Nasprotniki NOB.

vsaj odpor se ne budi – / je to še narod?! / To je brezlična raja, / ki vdan slednjemu živi!
// Pa kaj bi – / pojasni vse ti naša zgodovina: / za mrtve talce tujec je dajal odkup, / vsak
pritepenec nekaj let / prašil je naše zemlje cvet – / o kakšen zarod! / *In v krvi kakšna
usedlina!* // Nečak in vnuk moj, to boš rodoljub!⁶³⁰

Leopold Stanek kritično motri slovensko pohlevnost v pravkar končani drugi svetovni vojni, ne da bi mu mogli pripisati, da se ogreva za tiste, ki so v njej netili revolucionarno nasilje. Zato je mogoče njegovo jezo zaradi slovenske medlosti do narodne identitete, ki jo razlaga zelo biološko, usmeriti na obe strani. Če je bila prva pohlevna, je pa zelo zelo poudarjala slovensko bit, medtem ko jo je druga mogoče prav zato prezirala v prid razrednega boja.

Izgnanka med vojno piše domov iz tujine: »Dan za dnem nam *pije kri*.«⁶³¹ še bolj trpko jo v zavesti krivičnosti doživlja povojni pregnanec: »O zemlja, skoraj sem pozabil nate; / *tujina grenka mi zastruplja kri*.« V mladostni radoživosti še verjame: »*Ne bo izpila mi krvi tujina!* / Nekoč se vrnil bom s teh tujih trat / in šel ledino trdih src orat, / da spet boš vstala, moja domovina!⁶³²

Kakor pove v »uvodu«, je Pavle Borštnik-Ljubo tridelno *Slovensko tragedijo*⁶³³ zasnoval kot v sanjah. V njenem »vrhu« se mudi v »Domovini«: »tam solz je, tam *krvi je naše morje!* – // Zazdelo se mi je, da slišim *strašne / krvi obtožbe*, – v mislih sem pokropil / neštete žrtve zveri samopašne, / vse žrtve njene strašne smrtne žetve; / zamislil sem se kakor v bukve mašne... / To so sadovi satanove setve! ...«

»Epilog« je poln »volje nezmagljive: / *krvave maščevati vse krivice*«, prizadevanja za moralno poštenost in pomoči narodu: »V ognju pravice naj zgori vsa zmeta, / *vihra krvi*, od zrna loči pleve, / da bomo nekdan kot čvrsta enota / stopili v lepše srečnejše nam dneve!⁶³⁴

V tem delu pesnitev ne more utajiti močne opore pri Prešernovem *Slovesu od mladosti*⁶³⁵ in je ganljiv dokument varljivega upanja tisoče slovenskih beguncev po drugi svetovni vojni. Le kaj bi mogli storiti, da bi se uresničilo:

»V stiskah in težavah se zamislimo v domovino, ki je vsa pokrita z grobovi, pa bomo našli moč in s slovenskim ponosom zaklicali v svet«:

Grobovi naša, o krvava zarja!

Kot večna luč slovenskega oltarja

v temni noči lep naznanjaš dan,

ko konec smrti bo, gorja in ran.

Kdor globlje premisli smisel teh besed, mora reči: domobrantska kri ne sme biti zaman prelita.⁶³⁶

o) Svoboda

Tik pred koncem druge svetovne vojne, 4. maja 1945, so, menda nič hudega sluteč,

⁶³⁰ Ant. Kes = Leopold Stanek, Šiba bajanica, Ljubljana 1945, 37–39.

⁶³¹ Marija Vodeb, Dan za dnem v daljo zrem. Pismo je pretipkal in nam ga posredoval njen brat Rafko Vodeb.

⁶³² [Pavle Borštnik]-Ljubo, Zemlji, *Mejniki*, 1948, 35.

⁶³³ [Pavle Borštnik]-Ljubo, Slovenska tragedija (odlomki), *Književni vestnik*, leto I, 1. oktobra 1949, št. 1, 6.

⁶³⁴ Prim. kontrast z naslovom zbirke: *Iz mojih temnih dni*, 1946.

⁶³⁵ France Prešeren, Slovo od mladosti, *Pesnitve in pisma*, (Kondor), Ljubljana 1962, 60–61.

⁶³⁶ Stanislav Pleško, *Mimo smrti v svobodo*, Toronto, 1951, 135.

nastali verzi »Svoboda živi *iz potokov krvi*, / odplačali ste sužnje dni! / Za solze mater in bedo domov / nebo je dalo blagoslov!«⁶³⁷

Dolgoletni profesor Ivan Dolenc pa je v spominih na zapor leta 1945 zapisal: »Ko smo v zaporu smeli po štirih mesecih strašne odtrganosti od vsega sveta brati časopisje in knjige, mi je prišel v roke tudi Župančičev *Zimzelen pod snegom*. Ostrmel sem, ko sem bral že citirane verze:

Svobode naše jabolko se zlato
nam zakotalilo je v kri in blato,
in preden spet zasije v čisti slavi,
vsi bomo blatni, ah, in vsi krvavi.

»Kdaj so nastali ti verzi? Ali se nanašajo že na dogodke v maju in juniju 1945? Vsekakor so pogumni in resnični in bodo za stoletja ostali dokument, kako smo Slovenci osramotili svojo svobodo.«⁶³⁸

Kakor pričajo razni zgledi v drugih rubrikah tukajšnje obravnave, na domobranski strani motiviko svobode s krvjo vred nadkriljuje motivika zmage:

Kri vaša, bratje mučeniki –
slovensko zemljo je blagoslovila,
nam srca v veri trdni prekalila –
vi v zmago boste nam vodniki!⁶³⁹

Če zadnjo kri pretočimo, / prej bratje se ne ločimo, / dokler pravica zmagaja, / Na boj, nad komunista – vraga!⁶⁴⁰

3. Izzivi folklorne poetike

Najlepši primer simbioze med avtorsko in folklorno poetiko je spredaj predstavljena Dodičeva *Vrtnica*.⁶⁴¹ Sicer pa je glede na poudarjanje slovenstva in njegove tradicije, presenetljivo, da je v domobranskem opusu malo folklorne poetike. Po njej se zagotovo zgleduje »/z/emlja slovenska«, »/z/emljica naša«, medtem ko je za obljubo, »*kri zate damo*,«⁶⁴² najbrž podlaga Sveto pismo (prim. Jn 13,37).

Obojna podlaga – »*molitev tiha krvavečih src*« in »*ti*«, ki že ob rojstvu so / junakom *bajali*, da narod ta, / ki zanj so dvignili osvete meč, / iz zadnje borbe zmagovit bo šel!« – je navzoča v Jeločnikovi *Besedi mladine*.⁶⁴³

Gustav Strniša si v dveh zaporednih kiticah pomaga z anaforično vrstico: »Moj

⁶³⁷ – , brez naslova: Za solze mater in bedo domov, *Za blagor očetnjave* II, št. 1. Novo mesto, v petek 4. maja 1945, naslovna stran. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 7. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁶³⁸ Ivan Dolenc, *Moja rast*, Mohorjeva družba, Celje 1991², 134, 145.

⁶³⁹ Marjan Tršar, Spomin na junake padle v Kočevju (plakat). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 18. Nasprotniki NOB.

⁶⁴⁰ – , Jelendol, slovenski Katyn, 23. Nahajališče: Zgodovinski arhiv Ljubljana – enota Škofja Loka, fasc. 61/II/F/4, zbirka NOB.

⁶⁴¹ Ivan Dodič, *Vrtnica* (Legenda), *Vrtec* 73, št. 8, april 1942/43, 115.

⁶⁴² – , Časi so vstali ..., *Junaki* I, št. 6, 1. 4. [19]43, naslovna stran.

⁶⁴³ Nikolaj Jeločnik, *Beseda mladine, Pesmi slovenskega domobranstva* I (zvezek), rokopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

ljubi na polju krvavem leži« s sporočilom o večni zvestobi: »naj združila naju njegova bi kri, / sovražna me krogla ubila!«⁶⁴⁴

Tržaški pesnik Lado Piščanec lasten »srčni dar«: »srčno kri« toči kar trikrat. To pomeni, da se zateče v folklorno poetiko s stalnim številom tri, medtem ko je »kanglica« lahko nastala po Župančičevem zgledu.⁶⁴⁵ Tudi vitalistični konec je njemu podoben: »Zaradi rane prvo bom pretil: / O, slutim že, kako hudo / je raniti na smrt telo. // Zaradi smrti drugo bom pretil: / slovo bom vzel za zadnjokrat / od lepih dni, od rož in trat. // A tretjo radi rojstva bom pretil: / O, v me prišla bo nova kri ... / pojila bo bodoče dni.«⁶⁴⁶

Sklep

Za konec sta ostala dva dogodka, za katera iz dveh pesmi sledi, kot da bi se zgodila na slovenskih tleh, toda sorodna motiva me navdajata z upanjem, da se navezujeta na kakšno literarno tradicijo, ki (mi) zaenkrat še ni znana ali vsaj da so bile to le govornice: Na silvestrski večer so pod zahrbtnimi streli v snegu obležali trije fantje, ki so bili »nič hudega sluteč pred mrakom se domov podali«. Pozneje so se napadalci hvalili, »da mlajšega so sprva le ranili... / Potem iz žil in še srca mu kri točili / ter materi jo nesli, / da skupaj z njo bi letu Novemu napili. (III 1996: 183). Ritem druge pesmi je lahkoten in njeno sporočilo zelo pogosto in splošno za vojni čas. Sovražni vojaki zažgejo dom in razderejo družino. Še preden so ga ubili, »očeta vzeli so v roke, / v kozarček žene kri nalili, / z njo moral pisat' je ime« (I 1987: 473).

Motiv z vrčem napolnjene krvi se pojavi že leta 1942 v eni od pesmi Antona Seliškarja. Njegova »misel« »v ječe potrka, / vso žalost posrka, / plava in plava in vrč s sabo vzame, / s krvjo ga napolni iz gramozne jame« (III 1996: 447). *Zdravica* iz leta 1944 je presunljiva v razlagi, od kod je vino zanjo: »tale kaplja – rdeča kri – je iz Gadove peči // Je pod brajdo mož iz host, / bela je njegova kost; / kri je zemlji dal njen sin / trti prav do korenin. // [...] Kaplja, kaplja – rdeča kri, / za svobodo naj gori; / smrt naj mimo nas pelja / pijmo čaše prav do dna« (II 1995: 523). Podobno obešenjaški ali še kaj drugega⁶⁴⁷ je v družbi z Vitomilom Zupanom Jože Javoršek, ki se ne ustavi pred najsvetejšim v zapravljeni veri: »V pijani krčmi, kjer je voda vino / in vino kri« (II 1995: 602). Besedni zvezi pozna iz *Svetega pisma*. Prva se navezuje na Jezusovo spremenitev vode v vino v Kani Galilejski (Jn 2,1-11) in druga na postavitev svete evharistije (Mt 26,27-29; 14,23-25; Lk 22,20; 1 Kor 11,25).

Še dandanes poleti ob novih mašah prevzame vernike presunljivo ganotje: »Prvikrat daruje / Gospod po tvojih rokah svojo kri.«⁶⁴⁸ Tako je nameravala zapeti sestra bratu novomašniku: »Gospod, Gospod, srce odpri, / naj čutim Tvojo Rešnjo kri«⁶⁴⁹ / v potokih vreti v razprostrto dlan; / iz nje bo padlo seme v njivo razorano, / da dozorelo bo ob času

⁶⁴⁴ Gustav Strniša, *Dih prirode*, V letu vojne 1944, ni ostričeno.

⁶⁴⁵ Oton Župančič, *Kanglica*, Izbrane pesmi (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1963, 6.

⁶⁴⁶ Lado Piščanec, *Moj srčni dar, Pesmi zelene pomladi*, Gorica 1995, 62.

⁶⁴⁷ Besedna zveza kristjanom lahko deluje blasfemično glede na krščanski zakrament svete evharistije. Prim. *Katekizem katoliške cerkve*, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, 354–376.

⁶⁴⁸ Marija Rus, *Dve daritvi, Palme mučeništva*. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki. Mohorjeva družba Celje 1994, 322.

⁶⁴⁹ Prim. *Katekizem katoliške cerkve*, Slovenska škofovska konferenca, Ljubljana 1993, 354–376.

v klas.«⁶⁵⁰ In seme je padlo. V kelih, brezno : »Grobni molk nad vsem leži, / prekriva grozo zadnjega hropenja. / V strahotnem, temnem kelihu trpljenja daruješ Bogu svojo mlado kri.«⁶⁵¹

Hotel bi umreti,
če vedel bi,
da v moji krvi
bi bil opran moj greh prekleti.

Hotel bi dvakrat umreti,
da iz moje krvi
in iz mojih kosti
bi vstal nov svet bolj čist.

Hotel bi stokrat umreti,
da iz moje krvi
bi zajeli moči
omahujoči na cesti (II 1995: 166).

Partizanu Albinu Weingerlu-Čričku, ki je po Kajuhovem vzoru⁶⁵² napisal to možato pesem, ni bilo treba umreti. Poslanstvo, ki bi ga bil pripravljen sprejeti njegov izjavni osebek, je bilo naloženo drugemu, drugim.

⁶⁵⁰ Milena Dobršek (Saša Vegri?), O blagor mu, *Misijonsko prireditveno gradivo* (Deklamacije, recitacije, prizori in zborni nastopi) II. Izdala Misijonska pisarna v Ljubljani 1944, 16.

⁶⁵¹ Marija Rus, Dve daritvi, *Palme mučeništva*. Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki in bogoslovci in nekateri verni laiki. Mohorjeva družba Celje 1994, 322.

⁶⁵² Karel Destovnik-Kajuh, Materi padlega partizana, *Pesmi*, Odbor za proslavo v sodelovanju s Partizansko knjigo, Velenje, 1969, 55: »Lepo je, veš, mama, lepo je živeti, / toda, za kar sem umrl, bi hotel še / enkrat umreti!«

3. SPRAVA V SLOVENSKEM PESNJENJU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN PO NJEJ

Uvod

Ob spominu na 50-letnico konca druge svetovne vojne (leta 2005) je bil projektiran pesemski »most«, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji. Toda sedem založb ga je odklonilo, prva zaprošena celó dvakrat. Simbolično zamišljena pravna antologija pesmi iz druge svetovne vojne, je po zaslugi tedanjega ministra za kulturo Rudija Šelige in Francija Šalija iz Dolenjske založbe z dveletno zamudo vseeno izšla.⁶⁵³ Tedaj je po polstoletnem zamlčanju prvič prišlo na dan pesemsko gradivo iz množičnega korpusa z domobranske strani.⁶⁵⁴ V strpnem razpoloženju in prizadevanju za razumevanje drugega z nasprotne strani je bila predstavljena na sedežu *Svetovnega slovenskega kongresa* v Ljubljani, na *Pedagoški fakulteti* v Mariboru, v *Društvu Izobražencev* v Trstu in v domu *Sodalitas* v Tinjah.

V omenjeni zbirki je objavljenih 111 pesmi, od tega vsaj petdeset z druge strani, da bi bilo v skladu z zamisljivo »mosta sprave« zbirka čim bolj uravnotežena. Nekatera imena so uveljavljena, druga znana, tretja so ostala nedostopna, znana so le pod šiframi ali pa še teh ni.

Pesmi so izbrane izmed gradiva, ki sva ga nekaj let po dokončanem projektu Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo leta 1986 začeli zbirati s slavistko Zdenko Primožič sami na lastno pest in na najin račun – v želji, da bi bila podoba slovenskega človeka v drugi svetovni vojni čim bolj zanesljiva in verodostojna. Empirično strokovno gledano je to mogoče le s kompletnim gradivom z vseh strani.

Tukajšnji prispevek je prvi, ki se opira na zbrano gradivo⁶⁵⁵ nasprotnikov NOB,⁶⁵⁶ kakor so ga kategorizirali v arhivu tedanjega Inštituta za zgodovino delavskega gibanja⁶⁵⁷ v Ljubljani. Iz zbranega gradiva okrog 2800 pesmi jih je na témo sprave z nastankom do leta 1945 devetindvajset, kar pomeni 1% od vsega gradiva. Pri nekaterih pesmih manjka podatek o času njihovega nastanka ali vsaj objave; le na podlagi njihovega nahajališča, konteksta in motivike je mogoče zagotoviti, da sodijo v tukajšnjo obravnavo.

I. MOTIV SPRAVE V PESNJENJU NA STRANI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA

Obravnava se opira na gradivo, kolikor ga je bilo mogoče najti v antologiji *Slovensko pesništvo upora I–IV* (1987, 1995–1996).⁶⁵⁸ Z velikodušnimi merili je bilo mogoče izmed

⁶⁵³ Marija Stanonik (ur.) *Most*, antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji, Dolenjska tiskarna, Ljubljana 2000.

⁶⁵⁴ Veliko posameznih nadarjenih avtorjev je že prej v različnih izdajah predstavil France Pibernik.

⁶⁵⁵ Zbirali sva ga skupaj z Zdenko Primožič.

⁶⁵⁶ Primernejša bi bila kratica OF = Osvobodilno fronto, množična organizacija, ki je bila podrejena Komunistični partiji Slovenije (Jugoslavije). Saj za osvobodilni boj je bila tudi druga stran, le da ne v navezi z OF.

⁶⁵⁷ Leta 1989 so ga preimenovali v *Inštitut za novejšo zgodovino*. Za podatek se zahvaljujem dr. Vidi Dežečak-Barič.

⁶⁵⁸ V okviru projekta Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 so ga nekaj let zbirale

okrog 3000 besedil v ta namen sprejeti sem le devetnajst besedil. Zgolj priložnost omogoča, da je na prvem mestu prISRčna pesmica, ki ne izključuje dveh svetovnih nazorov. Simbolizirata ju rdeča zvezda in molitev. Če je take drže deležen otrok, obstaja upanje za prihodnost:

Ata moj je partizan, / nosi titovko z zvezdo rdečo, / se bori za našo srečo, / da svoboden bo Slovan. // o, ko bi jaz fantič bila, / bi ob strani mu hodila; /...// A sem deklica le mala / in ne morem z njim v gozd; / zato me mamica uči moliti / za očka in slovenski rod (I 1987: 149).

Ljubim te 1942 je samoumevni naslov za ljubezensko pesem, toda v tukajšnjem primeru vtis vara. Fani Okič si s skrajnim naporom, prav po frančiškovski, prizadeva ohraniti vsesplošno zaupanje v človeka kot takega, a na koncu jo vendar premaga bridkosta, da se vara:

Ljubim te. / Ne zato, / da boš moj. / Ljubim te / preprosto, / ker si, / ker dihaš, / živiš, / se bojuješ, / trpiš. // Ljubim te / in v tebi / ljubim ves svet, / vse veselje, / lepoto srca, / ljubim v tebi / bistre studence, / ljubim / vrhove gora, / murne v travi / in roso v lateh. // Ljubim sonce, bel oblak, veter, pesek, cesto // Ljubim v tebi / solze in smeh / in tišino srca, / ljubim / topole ob poti, / ljubim / modrino neba. // Ljubim v tebi / teptano domovino, / človeštvo / in svet, / kamen ob poti, / zvezdo na nebu, / ljubim nad nama / borov šepet. // Vse to / si ti, / vse to /sem jaz, / vse to / sva midva – / ti in jaz. // Ljubim te, / če se najina ljubezen /uresniči ali ne. / Rada bi, / da bi bil svet / z njo bogatejši, / rada bi, / da bi bil / zaradi nje / srečen, / srečnejši, / najsrečnejši, / rada bi, / da bi se v njej utopila / vseh ljudi / bolečina. // Želim – / bolj kot tvoj / objem / želim, / da bi mi / stisnil roko / v svobodi / in rekel: / »Srečen sem, / presrečen, / ker svet je lep / in ker / na njem živim.« // Kako / naj ti povem, / da se bojim, / bojim srca /in svojih sanj, / saj brat je bratu / Kajn / in vem: / preveč želim... (I 1987: 348–349).

»Zakonitost vsake vojne je neizprosna: ti ali jaz; če gre za etnocidno okupacijo, ki izzove odpor zoper okupatorja, odpor pa zaradi hkratnih revolucionarnih ciljev sproži državljansko vojno, je le-ta še posebej tragična.«⁶⁵⁹ Brez olepševanja dokazuje to naslednja pesem z odlično kompozicijo. Prva kitica scensko uvede žanrski prizor: ob pravkar ustreljenem vojaku z druge strani se v naslednjih štirih kiticah retrospektivno bliskovito odvijte notranji monolog njegovega morilca. Katerima vojskama pripadata, pesem ne navaja, iz zunanjega konteksta je jasno, da sta domobranec in partizan. Kljub neusmiljenemu koncu pesem priča, da je v partizanskih vrstah lahko obstajalo načelno nelagodje zaradi medsebojnega ubijanja in je obstajala želja po ubranosti. Seveda pa je v neposrednem soočenju zmagala vojna doktrina.:

In zdaj ležiš pred mano ubit –
sovražnik – Še iz ust curlja ti kri
in še je stisnjena krvava pest
osteklenele divje so oči.

študentke in kakšen študent za diplomsko nalogo pri prof. dr. Borisu Paternuju na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

⁶⁵⁹ Vida Deželak Barič, *Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev, Prispevki za novejšo zgodovino* 35, Ljubljana 1995, št. 1–2, 127–162.

Kje je sovraštvo zdaj? – Nesrečnik,
morda ti tudi mater še imaš,
ki prejkala zate bo noči.
Pa kaj – bil izdajalcev si pajdaš.

Ti človek si – in jaz sem človek
in ljubim te – čeprav sem te ubil.
Morda bi bil lahko še moj prijatelj,
če ne bi toliko krvi preli...

Neusmiljeno vas ogenj naš kosi.
Nikogar ni, da bi porekel: brat,
postoj, čas je, podajva si roke,
med nama s trupli je zasut prepad!

Orožje vrzi ti – jaz ga ne bom! –
in skupaj, glej, gradiva najin dom –
če nočeš, ah tedaj je zakon trd:
glej, to je konec – tvoja smrt! (I 1987: 361).

Medtem ko Borisa Grabnarja pesem obžaluje notranjo diferenciacijo, Milan Vrtačnik dosledno vztraja v njenem ključu, kot da si v kočljivi situaciji ne gledata iz oči v oči celo rodna brata, toda vojna logika je neizprosna:

– Hoj! Stoj! Kdo tam? Le roke hitro kvišku!
Glej! Koga vidim? Brata? Rodno kri?
Iskal sem te! Zgubljenca srečno našel.
Ho, ho ... Od kdaj si pa med hostarji?

– V zasedo brat si brata zvbil.
Postal vojak si...? Belec? Švabobranec?
Rodila dva je sina mati:
Fašista ne! Da, jaz sem partizan!

–Naprej! Iz hoste, izgubljenec rdeči!
Za Krista kralja brž na belo pot!
Za slavo božjo v našem svetu večno
bo sodba hitra, rešen boš, galjot... –

– Ne boš me zvbil, brat nesrečni,
oba bo jutri sodil narod moj...
Za pravdo ljudstva, ne za slavo Krista
se bije zdaj med nama boj. –

In hostar v hoste svoje plane,
za njim odjekne v daljo strel...
Za Krista kralja, slavo božjo
brat brata je v srce zadel... (I 1987: 443).

Druga dva »brata« najde spokojen večer v »*blagem pogovoru*« (III 1996: 121). Aleš Stanovnik v vložnici Pavla Golie iz groba vabi mimoidočega, ki ga imenuje »*popotni*

brat«, naj prisluhne »trpki bratovski besedi: »premisli naših žrtev, naš namen« (III 1996: 512–513).

Lili Novy v namišljeni pesniški epistoli leta 1942 dopolnjuje pesniškega someščana z orisom žlahtnega Stanovnikovega značaja: »odpuščujoč, ljubeč še v smrtni sili. / O Bog, kaj res so taki še med nami?« (III 1996: 542–543).

Albert Gorenšek-Martin šteje za »brata« tistega, ki si ga upa pridobiti na svojo stran zaradi skupnih interesov: »Brata kliče na pomoč, / da skupaj strla bi obroč, / ki fašizem ga oklepa, / jima skupno smrt obeta.« Pesem se konča z moralističnim opominom: »Kje vaščan si, kje si, brat, / ne boj se roke mi podat'! // Pridi, pridi, dokler je čas. / Pridi tudi ti med nas. / ob rami bodeš se boril, / popravil, kar si zamudil!« (I 1987: 443). Isti avtor vzhičeno idealizira »parti[l]ca«: »Vsak tvoj bližnji naj bo brat, / vsakega ljubi, imej ga rad. / Če ima potrebo in skrbi, / mu daj tolažbo, pomoči« (I 1987: 444). Pesem ne more skriti deklarativnosti, saj je iz zgodovinskega konteksta znano, da je partijec brat/-stvu spremenil pomen.

Evgen Cestnik tega ni storil. Opis jesenske narave v kvartetih je metafora za tegobno družbeno zgodovinsko razpoloženje, čigar poanta je vprašanje, *bo še kedaj cvet v miru bratstva cvet?*« (II 1995: 208). Vprašanje je še toliko bolj upravičeno vpričo pesmi *Človek človeku zver*. Ivan Delpin-Smrekar se ne izmika takšni oznaki tudi zase:

Srečanje. Ti in jaz.
Tvoje in moje srce.
Tvoje in moje gorje.
Tvoj in moj obraz.

Rojstvo in smrt obeh.
Vmes pa rane in kri.
Groza teh kratkih dni.
Povej: zakaj ta greh (III 1996: 185).

Albin Weingerl-Čriček je veliko bolj prepričljiv, le da je motiv žrtvovanja bližje solidarnosti kot spravi: »Hotel bi umreti, / če vedel bi, / da v moji krvi / bi bil opran moj greh prekleti. // Hotel bi dvakrat umreti, / da iz moje krvi / in iz mojih kosti / bi vstal nov svet bolj čist. // Hotel bi stokrat umreti, / da iz moje krvi / bi zajeli moči /ornahujoči na cesti« (I 1987: 443). Druga pesem je še bolj osebna in zares sodi v tukajšnji krog. Lirski osebek se kesa zanikanja Boga in prizna, da tako stališče celo iskreno ni bilo. Presežno doživlja v smeri panteizma, s čimer želi doseči spravo z nagovorjeno osebo: »Tudi jaz verujem, / kot nisem veroval še nikdar, / verujem v narod svoj, / verujem v se, / verujem v vse, / kar se na dnu srca mi drami. / na gorah najinih, v duši sami na gorah najinih, v duši sami / mi ob pravice zmagi - / bi ob violini, / katere zvoki tipajo mi / v duše dno. // Čeravno ni to isti Bog, / ki mi na pot ga ob slovesu / je mati dala, / pa vendar isti je« (II 1995: 171).

Ne da bi bila posebej omenjena, spravo v smislu povezovanja tematizira budnica, namenjena prebivalcem Bohinjske doline. (I 1987: 477).

Izrecno pa je omenjena sprava v novoletnem voščilu za novo leto 1943, vendar se ne nanaša na slovenski narod, temveč na mednarodni položaj, »da narodi bi večer mir dosegli, / k spravi, bratstvu med seboj prisegli!« (I 1987: 367). S podobno širino se mu pridružuje izjavni osebek nekaj pred koncem druge svetovne vojne: »O, da svet, ljudje

dvorezni /zdaj v sovraštvu, v vojni tej / vsi bi bratovsko v ljubezni /se združili že brez mej!« (I 1987: 375).

Edino v budnici *Hej tovariši*, se sprava optimistično nanaša na domovino po koncu vojne: »Vse to čaka nas, ko napoči čas / bratske sprave in svobode« (II 1995: 341).

II. ANALIZA KRONOLOŠKO RAZVRŠČENIH PESEMSKIH BESEDIL IZ DRUGE SVETOVNE VOJNE

Presunljivo je prvi med njimi Jože Šmit, ker njegove pesmi srečujemo v opusih iz vseh vojaških formacij med drugo svetovno vojno: kot prisilno mobilizirani Slovenec v nemški vojski (Stanonik 1999: 152–157), se je v Normandiji predal Angležem in se po njihovi zaslugi v Italiji pridružil jugoslovanskim prekomorskim brigadam (Stanonik 2014: 204). Zato si je v opusu partizanskega pesništva (II 1995: 429–437) prislužil ugledno mesto. Tu pa je pesem iz osebnega arhiva Tineta Debeljaka. Ni znano, kdaj je prišla do njega. V začetku vojne, ko je bil Šmit še v Ljubljani, ali mu jo je poslal pozneje, ko je bil vojaško angažiran na tujih tleh? Njena motivika je med tukajšnjimi pesmimi najbolj osebna in globoka, *Odpuščanje*, kakor je naslov pesmi, pa zdravilno, ker je prošnja zanj iskrena, le da malce sentimentalno izražena:

Trd nepokoj je legel na moje srce; / še večerna zarja se je zgostila v prikrit nemir. / Ko sem šel čez vas, so se sive bajte nagnile na moja pleča / kakor težke breme neskončne krivde. // Zagrebel sem s prsti in nevidno *koprnenje po spravi*, / da bi ga iztrgal, segel sem v srce, / da bi mu z nohti izbrisal grenkobo, / a skozi noč – pretkano z bolestjo / je potrkala na mojo dušo smrt in se nasmehnila: / Judež! Za večno preklet! Pogubljen! // Tisto neiztrgano hrepenenje pa me je povedlo v cerkev. / Ob soju večne luči sem padel na obraz / in se zjokal. Strah in sram sta mi skalila pogled... // Bog pa me je kakor nebogljeno dete dvignil, / ko je odpuščajoče stegnil do mojih rok / svoje prebodene, krvaveče dlani. // In v njegovem odpuščanju sem plaval tisto noč / med zvezdami Rimske ceste do doma. / Nova zarja pa je ob zlatem jutru razpela pred menoj / bogastvo božje narave ob znamenju križajočih se cest / in mi zaklicala: Stopi na desno, na ozko – v Življenje!⁶⁶⁰

Pesem tematizira celoten psihološki proces, ki ga človeku povzroči notranji nered, in vedrino, ko ga zmore premagati, ne da bi preziral civilizacijski (namreč krščanski) kontekst, ki je bil tedaj še splošno veljaven. Zato pesem ni zgolj osebno izpovedna in motiv zanjo ni liričen, temveč najbrž družbeno pogojen.

Da gre zanj, ni dvoma *Ob križu v gozdu...* skrivnostnega avtorja l+n. Lirski osebek se kakor v meditaciji pogovarja s Križanim o nesrečni slovenski razklanosti, v strahu, da bo ta uničila slovenski narod. Le pri Njem išče rešitev, ne da bi bil tudi narod sam odvezan odgovornosti zanjo:

Povej, Gospod, povej, kaj storil /je mali, revni narod moj, / da strašno mu takó je rano / zasekal bič pravični tvoj? – // Pa dvignil Križani je glávo, / in trudne je oči odprl... / Raz križ pa mi zašepetal je: / »Pri vas se brat je z bratom sprl!« // Glasno sem zaihtel pod križem.../ »Res je, Gospod!« zašepetal / in prosil ga: »Pomiri ti jih; / nihče kot ti ne bo jih znal!« // Pa nagnil Križani je glávo / in trudne je oči zaprl... / A usta so zašepetala: / »V pobojih rod se bo zatrl!« // Pa sem poprosil ga iznova / »Objemi nas v ljubezni ti! / Nasmeh mu legel je krog ustnic, / in sólze je zajokal tri... // In kot bi balzam božal dušo,

⁶⁶⁰ Arhiv Slovenije 859, fasc. 9, Priv. Arhiv dr. Tine Debeljak).

/ kot balzam božal bi srcé, / so bile meni te tri solze / znak, da odvezel bo vse gorjé... // Veronika mu prt je dala; / ti, narod, daj obljube prt, / da za usmiljenje Njegovo / med nami bo pobjo zatrt...⁶⁶¹ (Stanonik 2000: 49–50).

To ni edini dokaz hrepenjenja po spravi. Ni znano, za kateri medvojni božič je Janez Borštnar napisal *Sveto noč*.⁶⁶² Po treh razpoloženskih kiticah, v katerih »zvoni, zvoni«, »sneži, sneži«, »gori, gori«, jo končuje z vabilom: »Nocoj na to sveto noč / drug drugemu si odpustimo, / glave sklonimo / in tiho stopimo domov / v Betlehem pod rodni krov!«⁶⁶³

Žal, njegova prošnja ni bila uslišana. V pesmi *Tožba* polaga v usta posthumnemu izjavnemu osebkju »/p/od rušo: »Kje je svoboda, / kje sloga, / kje bratstvo med brati«. Napetost, ki jo krepí nadaljnje anaforično ponavljanje krajevnega prislova (»kje dom« in domači:» mati, / oče, sestre in brat?!«) baladno uplahne: »Naš dom je strt / in nad njegovim pogoriščem / vlada smrt« (*Notranjski borci 1941–1945: ??*)⁶⁶⁴ Nič od sprave!

Pri naslednjih pesmih je zanesljiva vsaj letnica nastanka, vsekakor pa objave, zato so razvrščene kronološko, da bi lahko na tej podlagi sledili razpoloženskemu in miselnemu procesu o spravi ves čas druge svetovne vojne.

1. Leto 1941

Kot da na Jožeta Dularja še ne pritiska realnost 6. aprila 1941 – pesem je bržkone nastala kako leto prej – je njegov *Veliki petek* (1941: 10)⁶⁶⁵ obsijan s pričakovanjem veliko-nočne avreole, kar je liturgično in verovanjsko prav. Realni kontekst pa je že upoštevan v pesmi *Zveličar, narodom zakličí!* Avtor v danih okoliščinah seveda ne more imenovati tistih, ki konkretno ogrožajo njega in njegov narod, zato je nagovorjeni predmet za razsodnost in odpravo krivic v množini. Izjavni osebek skoraj togotno protestira, da ne upoštevajo Kristusove žrtve za odrešenje sveta in ga poziva, naj ne molči:

Gospod, Ti si kapljico zadnjo / krvi dragocene prelil, / potem s čudovitim vstajenjem / največjo vseh zmag si slavil, / odrešil si zemljo vesoljno, / krvi in krivice prepolno. // Za vselej prestal si vse muke, / človeštvu povrnil si raj, / premagana smrt je prebridka, / uničen peklenški je zmag / in lahko v ljubezni bi novi / živeli vsi zemski rodovi. // Pa nočejo Tebe poznati, / poslušajo divje strasti / in v strašni slepoti sovraštva / nedolžno prelivajo kri, / kdor silen je, slabemu jemlje / njegove pravice in zemlje. // Ti strt si bil, zdaj pa premagal / najhujšo si zlobo krivic, / Zveličar naj narode besne / pretrese grmeči Tvoj klic: / »Jaz hočem pravico in spravo, / (a zase) češčenje in slavo!«⁶⁶⁶

Vera Lestan leta 1941 pozdravlja dva novomašnika. Efreemu Mozetiču izrecno naroča,

⁶⁶¹ (Iz zbirke: Med vojno).AS, referat II, fasc. 333/II/9. Arhiv Slovenca – Pesmi. *Most*, Ljubljana 2000, 49–50.

⁶⁶² Janez Borštnar 1919-1945: konec marca 1945 je šel čez mejo, ranila ga je bomba, za posledicami umrl.

⁶⁶³ Vir podatkov: Tipkopis besedila je prof. Piberniku poslal avtorjev brat Matija Borštnar, ki živi v Argentini. prof. France Pibernik.

⁶⁶⁴ Avtor neznan, *Tožba*, Objava: *Notranjski borci*, drugih podatkov ni. Mapa XVIII, 21.

⁶⁶⁵ »Duhovnik se je vrgel na obraz, / odmolil, vstal in v roke križ prijel / ter ga razkril in zraven trikrat pel, / da je na lesu Bog odrešil nas. // Glej, s križa dvoje prebodenih rok / zdaj blagoslavlja ljudstvo naokrog / in vseh oči zvesto v razpelo zro. // Na koru pevci hvalnico pojo.«

⁶⁶⁶ *Slovenec*, sobota, 12. aprila 1941, št. 85 (85a), IV.

»bodi vedno vzor ljubezni prave / *med Bogom in človeštvom žrtev sprave*« (Pust 1996: 30). njena druga pesem je podobna, vendar »sprave v njej izrecno ne omenja (Pust 1996: 29).

2. Leto 1942

Ali leta 1942 res ni pesmi na temo sprave? Kot da je upanje nanjo splahnelo. Novejše zgodovino pisje ugotavlja, da se je tedaj notranja idejna diferenciacija zelo zaostрила in prešla v ideološko.⁶⁶⁷

Naj kar ostane v premislek zgornja ugotovitev, čeprav je bila zadnji hip odkrita pesem, ki je nastala prav leta 1942 v Ljubljani. V njej koroški pesnik Fran Eller že z ironičnim naslovom *Hvala miru* nasprotuje pasivni držji do okupatorja. Čeprav motiv sprave navezuje nanj, se posredno še kako dotika naše teme:

Daj vetra mu, kdor tujcem zdaj se slini,
nasilju pridobrikati se hoče;
kdor bratoljubno zdaj *o spravi kloče*,
z mehko besedo gládi ost hudini⁶⁶⁸

3. Leto 1943

Žal ni znano ime domobranca s pesmijo *Naš cilj!* Začetek pesmi se naslanja na Simona Gregorčiča, potem pa res razvije program, prelep!, da bi bil uresničen. Sicer ga predstavlja z retoričnimi vprašanji, toda v nadaljevanju svoja stališča odločno utemeljuje. Kot da bi se avtor še ne zavedal, ali pa zavestno spregleduje tragično medvojno diferenciacijo. Jo želi preseči? Morda ima pred očmi le svoj tabor!

Naš cilj je lep, namen krasan, / Zato junaki vsi na plan, / da rešimo gorja in zlega / doma našega in vsega tega. // Ljubezen bratsko mi gojimo, / vsem srečo, spravo in mir želimo, / Naj brat spozna v človeku brata, / Prej ko zasuje ju lopata. // Svet velik, lep je in prostran, / in mnog njegovih sad in poljan, / vsem streho in zavetje nudi, / življenje, delo jelo tudi. // Zakaj bi torej ne ljubili, / in sloge, bratstva ne gojili, / Zakaj mori naj brata brat, / Brezsrčno tira v prepad. // Odpusti, ljubi in podpiraj, / tolaži, solze briši, umiraj, / naj ljub, sovražen bo al tuj, / Nad njim nikdar se ne maščuj. // Saj vendar lepše je življenje, / Če lajša bratu brat trpljenje, / desnico proži mu v pomoč, / ko temna ga obdaja noč. // Ljubezen čista nas uči, / da harmonija vseh stvari, / brez jeze srda in prepira, / le bratstvo, bodočnost nam podpira. // In gojimo tudi mi, / domobranci prostovoljni vsi, / to cilj je naš in naš namen, / Ljubezni bratski posvečen.⁶⁶⁹

Druga pesem je drugače programska, saj brez prikrivanja kliče belokranjske moške v vrste slovenskih legionarjev⁶⁷⁰ »v *prijateljstvu, složnosti čvrsti*«; na boj proti okupatorju namiguje zelo previdno, medtem ko je zaradi izrecnega nasprotovanja ustrahovalnim metodam tistih, ki so se odločili za srp in kladivo, veliko bolj konkretnen in jasen.

⁶⁶⁷ Tamara Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, 139–148, 253–259. Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 2003, 21–35.

⁶⁶⁸ Fran Eller, *Hvala miru, Koroške pesmi*, 1947, 96.

⁶⁶⁹ Objava: *Vesti*, 17. X. 1943, 31. X. 1943. Nahajališče AS, referat II, fasc. 111/A/II, Nasprotniki OF.

⁶⁷⁰ Ali gre za vojaško formacijo plave garde?

O, Belokrajina, razjasni svoj obraz. / Zdaj novi ti upanje vstaja. / V svobodo se nove odpirajo zarje: / pozdravi slovenske zdaj legionarje. // O Belokrajina, na tvojih poteh / le tiha otožnost počiva: / spremenil se v žalost prešerni je smeh, / po gozdih zdaj kri se preliva. / Utihnili bodo zdaj burni viharji, / v pomoč so slovenski ti legijonarji. // In v tvojih poslopjih je ropanje, kri, / požgani so tvoji domovi, / na tvojih livadah se solza blesti, / po poljih so tvoji grobovi: / o bratu in sestri ni črke ne znaka, / kri njihova tvoje gorice namaka. // Iz doma se izkoreninil je brat, / zdaj brate in sestre strahuje, / na čelo si Kajnov je vtisnil pečat, / se matere lastne sramuje. // Srp stiska mu pest – z njim življenje se žanje / in kladivo v njem za krvavo dejanje. // In kdo zaustavil bo potok solza, / očetom življenje kdo vrnil? / Kdo umiril mladini vihar bo srca, / kdaj sin se iz robstva bo vrnil? / Ko bodo uprli se lastni sinovi, / odpadli ti z rok bodo sužnji okovi. // Daj, brat belokranjski prijazno roko, / pogumno med nas se uvrsti, / rešiva gorico, rešiva zemljo, / v prijateljstvu, složnosti čvrsti. / Preneha naj groza in potok krvavi, / sovragu kot legijonar se ustavi. // Spet prosta bo pot, spet svobodna bo cesta, / spet zemlja bo tebe rodila, / in Belokrajina – pomladna nevesta – / se v cvetje in kras bo ovila. // Na meji slovenstva mi bomo stražarji: / sinovi slovenski in legijonarji. // Naj poje se pesem po naši vaseh, / molitev naj spet se ponavlja, / trpljenje in žalost in solza in smeh / naj tebe, Dobrotni proslavlja. / Dom, vero in rod o Bog nam obvarji, / slovenski te prosimo legijonarji.⁶⁷¹

Med najbolj prepričljivimi besedili na tukajšnjo temo je konkretno zagovarjanje tistih z nasprotne strani. S pravim imenom prikrit Marijin sin (N) obnavlja lepo doživetje iz [ljubljske] stolnice:

Marija, pred tabo je v stolnici / klečalo že mnogo ljudi. / Molili so te, / rotili so te, / prosili za svoje so polje, / za odvrnitev gorja. / Vse misli, vse upe, / so v te položili, / da bi vodila jih, / da bi branila jih, / da v vojni se vihri / ne bi pogubili. / Marija, ti veš, / da brat proti bratu je vzdignil roko / in padali so pošteni. / In vrag na slovenskih se tleh je zarotil / da muči ta z vero narod prepojani. / Marija, ti veš, da ljubili so te, / ko bili so mladi. / Marija, ti veš, da molili bi te / če ne bi bili partizani. / A ko so odhajali / iz tega svetišča, / v oči sem jih gledal, / ki svetile so se, / kot bila bi živa gorišča. / Sredi razoranega lica / pa se je zalesketala solza, / solza miru in tolažbe, / ki so jo prejeli od tebe.⁶⁷²

Na Silvestrov večer 1943 je bridek letni obračun. Očitki nasprotnemu taboru so neizprosni, a še dovolj kontrolirano izrečeni. V pesmi omenjeni »*krasota zadoščenja, dnevi sprave*« pa se nanašajo na javne liturgične slovesnosti in zaupanje v Božjo pomoč. Toda še bolj prepričljiva je osebna molitev za vse Slovence izjavnega osebnega samega:

V duhu zrem veliko knjigo / s toliko strani, / kot je v letu dni... // List za listom prav počasi / sam odpiram. / Slike gledam zanimive / in napisano prebiram. // Zgodovina naše dobe / pisane v obširni knjigi / je krvava. / Naši znanci so nesreče, / rop, požigi; / v ognju, v bratski krvi / dom naš plava. // Toliko gorja izlilo / ni se preko naše / domovine. / Več solza ni poteklo, / težje breme ni težilo, / večje narod ni okusil / bolečine! // Kar zazeblu me je v duši, / ko strmel sem v strašne liste črne: / znak ljubljanske so slepote. / V Kajnovih se koplje grehah. / Krivda težka kakor gora / ji grozi, da jo uniči: / v brezno zvrne. // Z zlatom okrašene črke / o junaštvu mož in fantov / govorijo. / Strumno so na noge vstali, / mnogi padli v težkem boju. / Drugi čvrsto kakor hrasti / s puško v roki se s

⁶⁷¹ Objava: *Naš list*, glasilo belokranjskih legijonarjev, št. 2, (1943), naslovnica. Nahajališče AS, referat II, fasc. 5, Tisk Nasprotniki NOB.

⁶⁷² Pri Mariji, *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu. Leto 2, št. 3, 25. 12. 1943, 32–33.

sovragom / še borijo. // Sončnozlate črke v knjigi / in zelene palme zmage, / krasni venc
/ so na listih, kjer so slike / dela, boji in trpljenja, / ki so bili jih s trinogi / naši bratje,
naše sestre – / zdaj mučenci. // Kdo popisati bi mogel / o krasoti zadoščenja, / dnevih
sprave. / Zlati listi v zgodovini / so spomini neizbrisni, / ko v odpovedih in postih, / v
žrtvah vdano smo sklonili / svoje glave. – // votlo ura je starinska / polnoči odbila. /
Zdrknil sem pred križem / v kotu na kolena, / knjiga se zaprla je in skrila – // Sklenjenih
sem rok zaprosil: / Srca vseh Slovencev / dvigni, Bog, v višine! / V živi veri, trdnem upu /
in v ljubezni svete Cerkve / naj nam žarno sonce sreče, / sad krščanskega življenja / spet
zasine!⁶⁷³

4. Leto 1944

V arhivu *Slovenca* so ohranjene vsaj tri pesmi Emilije Kovač. Dve sta bili namenjeni
za *Zbornik Zimske pomoči* leta 1944 in se simbolično spominjata Franceta Prešerna s
pripisanim datumom 8. II. 1944. Prva, *Zborniku na pot* predstavlja njegovo vsebino in
namen, »da porečemo si složno:« »Še čital bi enkrat, obnovil znova to lepoto!« Njegova
prva naloga je torej tiho prigovarjanje nasprotni strani za kulturo srca in njen uvid o
neprimernosti neciviliziranega ravnanja.

Naj ogreje trudno zemljo, ki kri vsrkava svojih dragih, / naj odpre vsaj živim zopet sen,
da bo ob krsti vsaki, / ki je pokopana v tihi grozi, vrnjen drag objem, / kateri naj odpušča
in zadobi le krik: »Veruj, da smo nesrečni, / ker smo poteptali tvojo vero, tvoj dom
zažgali, umorili deco – / In to naj gre od ust do ust, da ohrani se spomin na mučenike,
popelji v višavo modre, kjer Bog domuje in rešuje spore, / kateri so med nami, in solzo
veča mnogim, trudnim, bednim, / ker ni ljubezni, ne doma, ki sprejel bi onemogle brate,
sestre, / ki prosijo od vrat do vrat le hrane in besede tople, vedre – / Daj Zbornik naš, ki
si zato prišel med naše ljudstvo, / da lajšaš bednim solze, srce pomiriš in dušo pozdraviš,
/ ko čitala bo pesem o junakih, o vdani materi slovenski, / ki brani svoje mučenike in
joče ob sovraštvu, gnevu, / ki domuje po gozdovih, mirnih tratih in vaseh vse zemlje, /
ki steguje svoj objem po soncu, po dežju in rosi – ne po krvi, / ki v potokih teče in večja
srd nas vseh, ki čakamo Ljubezni.⁶⁷⁴

Izjavni osebek vključuje tudi sebe v grešno množico in ne kaže s prstom na druge, ko
roti: »Odpusti veliki Duh nam grehe, / odpusti naši slabi volji, ker grešimo, / odpusti, če
je volja Tvoja, nismo vredni.. // o naš veliki Bog, ki grehe vse odpuščaš, / še nam jih zbriši,
ker smo žalostni preveč – / in odreši spore, ki vladajo med nami – otroci zemlje...«⁶⁷⁵

Kdaj natanko med vojno je nastala tretja pesem Emilije Kovač, ni znano: »V boj za
zmago sveto, za dom, državo, / smo za meč prijeli in pojemo povsod: / 'Za domovino,
za Boga in narod!'« Izjavni osebek na konkretnih primerih pojasnjuje, zakaj so prijeli za
orožje. »Sloga« se tu nanaša zgolj na lastno stran: »V slogi smo se vsi objeli, kdor ljubi rod,
Boga / in pesem rodna gre z nami, po pokrajini vsej, / da odmeva v dušah naših le en
vzdih: za dom, Boga!« V smislu sprave z drugim taborom pa sprva obstaja kot upanje in
hrepenenje: »Ne stopamo ob laži, ne sejemo gorja, ne misli podlih, / le srca dramimo za
sen v slogi, za domovino našo / in krepak je krik ob pesmi: »Za rod slovenski, za Boga...«⁶⁷⁶

⁶⁷³ Avtor ni znan, Na silvestrov večer, *Domoljub* 56, št. 50, 29. dec. 1943, naslovnica.

⁶⁷⁴ AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv *Slovenca* – Pesmi, rokopis.

⁶⁷⁵ Emilija Kovač, Odpusti nam, o Bog, AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv *Slovenca* – Pesmi, rokopis.

⁶⁷⁶ AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv *Slovenca* – Pesmi, rokopis, leto nastanka pesmi ni navedeno).

V skladu z zasnovo *Zbornika Zimske pomoči* leta 1944 Anton Debeljak v pesmi *Trolistnik* z zgodovinsko metaforiko in Prešernovim zgledom iz 8. venčnega soneta oriše sodobno družbeno situacijo, in se nanjo trezno odziva z evangelijskim imperativom.

Po malo nov zaveje duh po svetu, / gosposka hoče zmeraj večje davke, / čedalje trše se glasé postavke, / neznosno že postaja žitje kmetu. // Po star i pravdi naše selo vpije, / pri tem pa ljuto se otepa Turka, / ki često sladki mir vasi razburka / pa v prah, pepel spreminja domačije. // No, kar pijane so strasti potrle, / kar besne sle med nami so podrle, / Sloven postavil spet je v slogi trezni. // Kar koli nam usoda še naključí, / vrstico zgolj edino se nauči: / obnova večna je samo v LJUBEZNI!⁶⁷⁷

V naslednji umetniško dovolj dognani pesmi sprava leksikalno ni omenjena, toda hrepenenje po njej je še toliko bolj izraženo. Glede na to, da je bila za partizansko stran rdeča zvezda ena najbolj karakterističnih simbolov, je motiv zvezd v njej še toliko bolj poveden:

Nebo je modro kakor cvet plavice, / a jaz poromam k zvezdam na obzorju / in prosim jih za té, ki v rdečem morju / krvi pijani nočejo resnice. // Povejte jim za pot, za pravo pot, / sinovom izgubljenim, bratom zapeljanim, / krvi, sovraštva in laži pijanim, / povejte jim, da bodo znali kod! // In gledam, gledam, zvezde se solzijo / in kakor solze padajo utrinki. / Kako so lepi loki in ovinki / na širnem nebu, ki se v njem zgubijo! // Saj vidite v gozdove in vasi pod vami, / srebrnozlate zvezde! Prav naglas / povejte jim, rdečim, naj med nas / se vrnejo, da bodo srečni z nami! // Nebo je modro kakor cvet plavice, / otožne zvezde jokajo, drhtijo, / in med utrinki – solzami – ječijo: / »Saj me jih kličemo, a nočejo resnice.«⁶⁷⁸

Nikolaj Šivic je v času od 1. do 10. avgusta 1944 spesnil sonetni venec *Krik srca*.⁶⁷⁹ V 8. sonet je vpletel tudi prošnjo za spravo. Presenetljivo ali preroško je, da avtor kot pogoj zanjo vidi slovo od domovine:

V hram zvesti zdravja sok grem kupovat. / Ves žalosten se plazim po kolenih, / srce je polno zaobljub ognjenih, da le k Bogu hodil bom iskat. // Gospod, že stopil v Tvoje sem svetišče, / beračem miloščino tu deliš, / ponižno prosim, da mi oprostiš, / nastavljam Ti umazano prgišče. // Moj Bog, zdaj z milostjo obdaj me sveto, / da bom odslej ti služil še bolj vneto! / Ohrani sestro mi in mater zdravo, / med brati našimi naredi *spravo* / ter dvigni iz krvi mi domovino! / In moj gospod velel mi je v tujino.⁶⁸⁰

Na poslednji »Maršalov« poziv! je satirična reportažnica, ki si jo je jeseni leta 1944 privoščil nekdo na račun Josipa Broza Tita. Domobranci glede na pretekle izkušnje Titovega poziva za spravo niso pripravljeni jemati resno. Se pa odločijo spoprijeti z eno od enot iz njegove vojske, toda partizanom ni do tega. Vsaj tako se razume iz naslednje objestne pesmi:

Je Zevs, gromovnik Tito, / na svitlo dal objavo, / da nam ponuja spravo, / čeprav iz trte zvito. // V njej nas roti svečano, / da borbo opustimo, / vsaj še pred mrzlo zimo, / ker gre potem v Ljubljano. // [...] Ker hoče vsak živeti, / je ribniška posadka / se odločila skratka: / ne spleča se upreti! // Zato vsi nastopili / predaje pot smo kmalu, / da ne bi se

⁶⁷⁷ *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 55–56.

⁶⁷⁸ Objava: Rado, O zvezde ..., *Za slovensko domačijo* (1944, Tolmin). AS, referat II, fasc. 69.

⁶⁷⁹ Z akrostihom Mariji Šterbenc.

⁶⁸⁰ Vir sestra Slava Šivic Tomljanovič, pismo z dne, 7. 7. 1995. rokopis.

»maršalu« / zamerili mu v sili! // Pred rokom, ki ga dal je, / nam vsem »maršal« preroški,
 / prišli smo v Potok Loški / in še za pedenj dalje. // Dospevši do kanclije, / kjer naj bi se
 predali / »maršalovi drhali, / nas mrzli pot oblije. // Ko Titovi vojščaki, / zagledali nas
 zdaj so, / ucvrli takoj so, / kot znajo ti junaki. // Strah pred predajo mučno, / nas puščal
 ni v zamudi, / marširali bi tudi / magari kar v Skaručno. // Pa glej, spet nove zmede /
 povzročili smo rdečim, / na mitingu sedečim, / ko smo prišli v Nerede. // Smo godcu
 fantje urni / harmoniko odvezli, / ostali odbrzeli / v gozd so kakor murni. [...] Tako smo
 jih lovili / po hribih in dolinah, / po gozdih in pečinah / ter jih zaman prosili: //
 »Tovariši bežeči! / Nikarte ne bežite, / le nas vse polovite, / saj smo le mi v nesreči!« //
 Zato smo se vrnili, / presvitli naš »maršal«, / ko tvojo smo drhal / spet znova prepodili.
 // Ko boš dajal oklice / spet nam, da se predamo, / zdaj veš, da se ne damo« / Le svoje
 skrij butice!«⁶⁸¹

Za novo leto 1945 je novoletno voščilo, opleteno z akrostihom: *Mir Gospodov v novem letu*:

M-iru želi si zemlja vsa krvava
 I-n Kajnov greh naj zginе raz poljan!
 R-odi naj novo leto nov nam dan!
 G-rozot naj konec bo in pride sprava!
 O-grni zemlja s plaščem se pravice,
 S-poznaj zablode in zamori strast,
 P-ovrni tja se, kjer kraljuje čast,
 O-dpri spet vrata v božji hram resnice.
 D-ejanja naša slej in prej nas vodi
 O-d zgoraj On ki je ljubezni vir.
 V Njem le najde naj človeštvo mir.
 V Njem in z Njim le pride se k svobodi.
 N-obena pot, ki mimo Njega speje,
 O-dsev ni sreče, k sreči nas ne vodi.
 V kraljestvo sreče pot le ena hodi,
 E-dino pot, ki milost jo obseva,
 M-ilost, ki srca mrzla spet ogreje.
 L-e k Boga naše misli naj hite,

E-dino tam se umiri nam srce.
 T-am črv dvomov nas se ne loteva;
 U-tone tam bridkost in teža dneva (NN 1944: Naslovnica).⁶⁸²

Vanj je vključen motiv sprave kot rezultat upoštevanja civilizacijskih etičnih pridobitev in norm in predvsem priznanja Boga. Če ga ne priznamo, je – prosto po Dostojevskem – vse dovoljeno.

5. Leto 1945

Leta 1945 je Jože Dular (1945: 58) izdal novo pesniško zbirko *Trepetajoča luč*. V pesmi

⁶⁸¹ Objava: *Za slovensko domačijo*, glasilo domobranske posadke v Ribnici, 16. septembra 1944, št. 6, leto I, 4.= *Stráža ob Jadranu*, leto I, Postojna, 30. dec. 1944, št. 72, str. 3. Nahajališče AS, referat II, fasc. 13, Tisk: Nasprotniki NOB.

⁶⁸² Objava: Avtor ni naveden, *Za novo leto 1945, Za blagor očetnjave*, št. 346. Novo mesto, v nedeljo, 31. XII. 1944. naslovnica.

za novo leto se priporoča Materi božji in Bogu za vse, kar je bilo tedaj pri srcu slovenskemu podeželskemu človeku, navezanemu na zdravo duhovno in materialno dediščino. Kdove kdaj je pesem nastala, da tako čisto, brez grenkobe dodaja prošnjo: »O daj, da bodo *ta ognjišča / spet svetle priče bratskih sprav, / o daj, da sleherni med nami / bo dober in kot zemlja zdrav. // Da bosta z nami mir, ljubezen, / da bosta z nami sol in kruh, / Bog Oče, váruj nam ognjišča, / naj branita jih Sin in Duh!*« Če je v začetku leta, še ni vedel za hude povojne tragedije, če pa šele ob koncu leta, je njegova uravnovešenost izjemna.

Po imenu mravljam bližnji Čížek (N) daje z njihovo solidarnostjo prebivalcem *Slovenske zemlje* zgled za njihovo ravnanje:

V globokem gozdu mravlje si gradijo / s trdom svoje domovanje, / moči sovraga nič se ne bojijo. / Besnost njih sile se zaganja vanje. // A one se sil sovražnih niso zbale, / ni jih motilo vojno to bučanje, / postaviti si dom krepak so znale. / Zdaj so uresničene njih davne sanje. // Tudi ti, slovenska zemlja draga, / kot to mravljišče vstajaš močna, / zaganja vate se vsa moč sovraga. // A ti se bori, zemlja blaga, / in veruj v našega Boga, / v boju tvojem tvoja bodi zmaga.⁶⁸³

Ne zgolj deklarativno, temveč pristno, vpričo smrti, je želja po prenehanju sovraštva izražena v preprosti, na hitro sestavljeni pesmi, ki so jo zapeli ob grobu dveh bojnih tovarišev: »Ob koncu maše, ko je župnik odpel 'Liberó', so domobranci po melodiji '*Blagor mu*' ganljivo zapeli ne brezpomembno pesem, ki je bila prav za to priliko prejšnji dan na Gorenjem polju sestavljena in naučena:

Blagor vama, Bogdan, France, / kot mučenca padla sta! / Bog naj vama da plačilo, / močno sta ljubila ga. // Bog in narod, vera naša / vama ble svetinje so; / in ljubezni do Slovenje / sta prelila kri svojo. // Plaka oče, plaka mati, / plakamo Slovenci vsi. / Spet zgubili dva junaka / smo slovenski brambovci. // Naj bi enkrat vsi Slovenci / vendar že združili se, / greh sovraštva zapustili / in srčno ljubili se!⁶⁸⁴

Pri nas domá je pesem (Bojan 1944: 71) o toplini doma in urejeni družini pod Marijinih varstvom. Kot da je popolnoma odmaknjena od krvave realnosti: »Pri nas doma zató / ni za sovraštvo mesta / in Sin in Marija gresta / po cesti z nami – v nebó.« Duhovno ozračje *De profundis* ga vodi h kontemplativni želji: »Gospod, ozdravi me moje bolezni, / naj se v tišini tvojih gajev umirim / in z vinom tvoje blaženosti poživim, / pogrezni v brezno svoje me ljubezni! // *Zažgi me v spravni dar, v ljubezni me prekuj, / da bom monštranca svetla ti in kelih zlat.*⁶⁸⁵ // Pripravi v mojem srcu si svoj tihi grad, / v njem vekomaj ostani, vekomaj kraljuj!« (Bojan 1945: 30).

Kdo ve, ali ni bila njegova želja o spravnem daru res konkretno uresničena v kakšnem breznu?!

III. PESMI O SPRAVI V BEGUNSKIH VRSTAH

Pesmi o spravi so nastajale med slovenskimi begunci in izseljenci še štiri desetletja po končani drugi svetovni vojni.⁶⁸⁶

⁶⁸³ Čížek (N) *Slovenski zemlji*. Objava: Naše vaje, list DMK pri Sv. Jožefu, leto 3, št. 4, 12. 3. 1945, 22.

⁶⁸⁴ Objava: *Goriški list*, leto II, št. 22, Gorica, 17. marca 1945, 2. Nahajališče: AS, referat, fasc. 41. Tisk: Nasprotniki OF.

⁶⁸⁵ Takšna metaforika spominja na poetiko Antona Vodnika.

⁶⁸⁶ Iz tega obdobja niso še dostopni vsi arhivi.

Resnična sprava gre skozi trpljenje. V sonetnem vencu *Marija z nami je odšla na tuje* (1945) in z akrostihom *Gospodovi dekli* ji Vladimir Kos (1945) posveča deseti, enajsti in dvanajsti sonet. V prvem od njih upesnjuje kakor 11. postajo križevega pota: Trojica križev: levi razbojnik se Sosedu roga, desni se mu priporoča. In Marija posreduje: »*Za tujca prosi žalostna Devica, / za dete izgubljeno – večno spravo*«. Enajsti sonet je cel posvečen Marijinemu pasijonu: »*Edina, ki je strla kači glavo, / stoji pod križem strta, zapuščena*«, V zavesti pristanka: »*dekla sem!*« osmišlja udarce v zaupanju, »*da pride k nam spet mir izgnani, / ko čas za kazen spolni se in spravo*« (XI. sonet).⁶⁸⁷ *Ko čas za kazen spolni se in spravo, / utone luč in noč zemljo zakrije, / trepet strahu Kalvarijo ovije / in krč mrtvaški strese vso naravo. // Eli! zavpije Bog in nagne glavo, / Neskončna muka luč z oči izpije, / v skrivnosti strašni duša k nebu vpije, / drget poslednji tre telo krvavo. // Še en trzljaj, še krik: 'Končano je!' [...] Z Marijo Sin je spolnil vso postavo.*« (XII. Sonet). Dvanajsti sonet odlično povzema vrh evangelijske pasijonske drame – s poudarkom Marijinega deleža pri odreševanju sveta.

Mučenikova predsmrtna molitev (Kovačič 1946: 56) je vredna sv. Štefana. Poetično in sporočilno zrel sonet je najmočnejše besedilo v tukajšnji obravnavi z uresničitvijo najtežje Jezusove zapovedi: »Ljubite svoje sovražnike« (Lk 6,27) v poanti:

Ustvaril si me, Jezus, da trpim,
saj je kot Tebe me zavrgel svet,
kot izdajalec zapljuvan, preklet
v predsmrtnih slutnjah v ječi zdaj blodim.

S Teboj, Bog, le zaupno govorim,
ko od gladu sem že povsem izžet,
obraz imam že ves mrtvaško bled
in k Tebi, Kristus, priti si želim.

Kaj Jezus, tožim! Saj na križu Ti
kot izdajalec si za vse ljudi
umiral. Na učenca zdaj poglej,

ki v smrtnih krčih eno prosil bo:
Kaj z nami delajo, saj ne vedo,
zato, Gospod, tega jim v greh ne šteji! (Kovačič 1946: 56).

Oropani zavetja družine, doma in domovine so se številni begunci v vsestranskem spraševanju o vzrokih njihove tragedije zazirali vase in v neizprosnosti položaja priznavali zanje tudi lastno krivdo. Obstaja objektivna, zgodovinsko pogojena krivda, kakor priznava užaloščeni izgnanec:

Ti, ki si Res!
Daj, da premagamo
nesloge greh!
Daj, da v srcu mojem,
bratov vseh
razplameni se sloga,

⁶⁸⁷ Strani v zbirčici niso oštevilčene, zato navajam številke sonetov.

da močni
prebrodimo vihar krvi!

Naj iz plamenov razgorelih
nesloge naše, tisočkrat proklete,
stopimo složnih src,
pesti jeklenih! (Ljubo, Izgnančeva molitev, 1946: strani ni označena).

Po travmatičnih doživetjih, komur se je sploh posrečilo preživeti, je nastopilo obdobje globljega samospraševanja po njih vzrokih. Tisočkrat prekleta nesloga, ki se vleče že iz davne preteklosti, je vir tolikšnega trpljenja.

Spravni venec Stanislava Pleška (1951: 165–169) se omejuje zgolj na duhovni boj s poanto: *Podeli milost mi besede sprave, / da spet bom srečen kot nekdanje dni, / ko svet zablod mi še razpihal ni, / ko gledal vse kot sanje sem sanjave*«. Prošnja bi lahko delovala infantilno, če ne bi bila v *Magistralu* dopolnjena: »*Gospod, odkrij dobrotne mi višave, / da dušo Ti ohranim za razuma dar, / življenje celo položim na Tvoj oltar, / podeli milost mi besede sprave*.«

Poglavitni vzroki za trpljenje so v človeku, ki je odgovoren za lastna dejanja – tudi napačna in nevredna: »*vem, z grehom pregradili smo poti*.« Od tod prošnja, ki sprejema kruta dejstva kot pokoro in zadoščevanje: »*Gospod, udari nas₁ kaznuj, / odvzemi vso strupeno podlo kri, / razruši templje bede in laži / in grešna usta z molkom nam zasuj*« (Jeruc 1946: stran ni oštevilčena). Zaradi moralističnega prizvoka je Balantičeva enkratna in preroška besedna zveza: »*Lep je molk s prstjo zasutih ust*«⁶⁸⁸ – tu izgubila ves sijaj. Prav zaradi stiske jezika je pretresljiva naslednja terceta, ki roti na pomoč Križanega in kliče rojake k odgovornosti: »*Ne čuješ krik nedolžnih, njih ihtenje, / vstani in daj jagnje v spravni dar, / predrami se, ti bolno pokolenje!*« (Jeruc 1946: strani ni oštevilčena).

Čez trideset let je mogoče spravno dojeti nagovor izjavnega osebkca, ki v tujini hrepeni po domu: »*Joj, kam me to vodiš, o brat moj, obrni, / popelji domov me, ne vidiš bolest, / ki mračno mi legla v srce je, da črni, / temačni obrisi neznanih so cest. // Prestopim naj enkrat še prag naše hiše, / da tiho prekrižam se v bogkovem kotu, / da slišim, če drevje na vrtu šumi še, / v tajinstvenem, blagem prisrčne šumotu. // Da skrijem obličje v opojnosti rjuh, / odpiram starinske omare in skrinje, / da v miru zaužijem svoj ajdovi kruh, / ki režejo nam ga roke gospodinje*«⁶⁸⁹ (Jeruc 1977: 26),⁶⁹⁰ medtem ko je pesem *Pot v spravo* iz leta 1985 popolnoma politično konotirana in še danes, po tridesetih letih, ne manj aktualna.⁶⁹¹

IV. ETOLOŠKA PERSPEKTIVA SPRAVE V DOMOBRANSKIH BESEDILIH

Glede na to, da je sprava najprej religiozni pojem (prim. SSKJ IV 1985: 868), kar obravnavani primeri zelo očitno potrjujejo, je prav, da tukajšnjih pregled sprave uvede njen prvotni pomen.

⁶⁸⁸ France Balantič, *Izbrane pesmi*, Tiskarna Pleško, Kamnik 2008, 121.

⁶⁸⁹ *Pesmi* – Pomlad, leta 1977, 26. Mapa IV/76. (Dimitri O. Jeruc, *Razgovor s srcem*

⁶⁹⁰ *Pesmi* – Pomlad, leta 1977, 26.

⁶⁹¹ Otmar Mauser, *Pot v spravo, Ameriška domovina*, 19. februar 1985, 5.

1. Religiozni vidik sprave

Ta vidik je preprosto izražen v pozdravnem nagovoru dvema novomašnikoma leta 1941, ki ju izjavni osebek doživlja kot posredovalca sprave »*med Bogom in človeštvom*«. ⁶⁹²

Na višjo ustvarjalno raven in teološko bolj poučeno je stališče v sonetnem vencu *Marija z nami je odšla na tuje*, Marijo, mater Božjo pod križem doživlja v vlogi posredovalke sprave. Iz naslova pesnitve je jasno, da se izjavni osebek enači z desnim razbojnikom, za katerega »*prosi žalostna Devica, / za dete izgubljeno – večno spravo*« (Kos 1945: ⁶⁹³ X. sonet). Še več, v skladu izrečenega *Fiat* se popolnoma preda trpljenju: »*Glej, dekla sem! Hiti šepet v višavo. / Le bij, da pride k nam spet mir izgnani, / ko čas za kazen spolni se in spravo*« (XI. sonet). Ta čas je vrhunec Kristusove kalvarijske daritve. Pesnik Vladimir Kos ga opiše popolnoma v svetopisemskem ključu (prim. Mt 51-52; Mr 15,35-36; Lk 23,46; Jn 19,26).

Ko čas za kazen spolni se in spravo, / utone luč in noč zemljo zakrije, / trepet strahu
Kalvarijo ovije / in krč mrtvaški strese vso naravo. // Eli! zavpije Bog in nagne glavo, /
Neskončna muka luč z oči izpije, / v skrivnosti strašni duša k nebu vpije, / drget
poslednji tre telo krvavo. // Še en trzljaj, še krik: »Končano je!« Vihar in grom, se mrtvih
dom odpre... /Do konca Mater beli meč predre. // Z Marijo Sin je spolnil vso postavo. /
Z oblakov blisne sončni sij in planjavo, / lesket miru razlije se v nižavo...

2. Osebno religiozni vidik

Seveda je mišljena krščanska, natančneje: katoliška veroizpoved. V to rubriko sodijo motivi Božje bližine (»Pri nas doma zato / *ni za sovraštvo mesta*« (Bojan 1944: 71), doživljanja osebne krivde in prošnja za povrnitev Božjega prijateljstva: »Zagrebel sem s prsti v nevidno *koprnenje po spravi*, ⁶⁹⁴ »*Zažgi me v spravni dar, v ljubezni me prekuj, / da bom monštranca svetla ti in kelih zlat*« (Bojan 1945: 30). ⁶⁹⁵ Kako močno je hrepenenje po spravi prežemalo premagano stran, dokazuje Stanislav Pleško že s karakterističnim naslovom *Spravni venec*, 1951. V skladu s poetiko sonetnega venca se prošnja »*Podeli milost mi besede sprave*« trikrat ponovi« (Pleško 1951: 165–169?):

Vse, kar imam, je Tvoje roke dar, / kot nebojgljena cvetka je v posodi, / ki dal si jo, da Ti
vzcveti pogodi, / določil pa, naj jaz ji bom vrtnar. /Zahvaljen Bog! Dobrote vse vzgojim, /
da zrastejo do Tvoje večje slave, le da nevreden sem, se še bojim. Da strah pekoči ta
zgubi postave, / nebeški Oče! – prosim in rotim: / podeli milost mi besede sprave! //
Podeli milost mi besede sprave, / da spet bom srečen kot nekdanje dni, / ko svet zablod
mi še razpihal ni, / ko gledal vse kot sanje sem sanjave.

Magistrale: Gospod, odkrij dobrotne mi višave, / da dušo Ti ohranim za razuma dar, /
življenje celo položim na Tvoj oltar, / podeli milost mi besede sprave. ⁶⁹⁶

⁶⁹² Anton Pust. *Vera Lestan. Njene pesmi, njena doba, njena smrt*. Miren pri Gorici, v decembru 1996, 29, 30.

⁶⁹³ mapa VI/66–67).

⁶⁹⁴ Jože Šmit, Odpuščanje, AS 859? fasc. 9, Priv. Arhiv dr. Tine Debeljak.

⁶⁹⁵ Bojan (V), De profundis, *Naše vaje*. List DMK pri sv. Jožefu, leto 3, št. 5–6, 2. 4. 1945, 30.

⁶⁹⁶ (Mapa 12 /44–45. Mapa 12 /51.

3. Družbeno religiozni vidik

Razumljivo je, da največ besedil sodi v tukajšnjo rubriko. Avtorjem ni bilo vseeno, kaj se dogaja okrog njih – in dogajale so se hude reči! – Prištevali so se k utečenemu kulturnemu krogu, za katerega je krščanska veroizpoved nekako samoumevna. Zato se v njihovem miselnem svetu sprava pojavlja v prvotnem, religioznem pomenu besede.

Vprašanje je, je na to, da so pesmi s tako motiviko ostale v arhivu *Slovenca*, res vplivala zgolj njih kakovost; ali tudi vsebina – čeprav previdno in zelo na splošno – namiguje na krivdo vseh za nastale razmere: »*Odpusti veliki Duh nam grehe, / odpusti naši slabi volji, ker grešimo, / odpusti, če je volja Tvoja, nismo vredni.. // o naš veliki Bog, ki grehe vse odpuščaš, / še nam jih zbriši, ker smo žalostni preveč – / in odreši spore, ki vladajo med nami – otroci zemlje...*«⁶⁹⁷ Uredniki legalnih časopisov so bili tedaj v zelo nezavidljivem položaju.

Nič nenavadnega ni, da se želja po odpuščanju, ki je del sprave, pojavlja za božič, kot najbolj blag dan v letu. O tem pričata vsaj dve pesmi: »*Nocoj na to sveto noč / drug drugemu si odpustimo, / glave sklonimo / in tiho stopimo domov / v Betlehem pod rodni krov!*«⁶⁹⁸ »O daj, da bodo ta ognjišča / spet svetle priče bratskih sprav,« / o daj, da sleherni med nami / bo dober in kot zemlja zdrav.«⁶⁹⁹

Tretji avtor je bolj udaren, saj se na spravo sklicuje v imenu resnice in pravice: G-rozot naj konec bo in *pride sprava!* / O-grni zemlja s plaščem se pravice, / S-poznaj zablode in zamori strast, / P-ovrni tja se, kjer kraljuje čast, / O-dpri spet vrata v božji hram resnice (NN 1944: naslovnica).⁷⁰⁰ O udarnosti priča tudi oblika pesmi, v kateri ni oddiha: enaindvajset vrstic si sledi brez presledka.⁷⁰¹ Še odločnejši je izjavni osebek, ki zahteva glasen, javni Božji odziv na krvave dogodke: »Zveličar naj narode besne / pretrese grmeči Tvoj klic: / Jaz hočem pravico in spravo, / (a zase) češčenje in slavo!«⁷⁰²

Pomensko polje današnje »sprave« se pokriva z nekdanjo »slogo«. V nekaterih pesmih se nanaša zgolj na lastno stran: »*V slogi smo se vsi objeli, kdor ljubi rod, Boga.*« V smislu sprave z drugim taborom pa sprava obstaja kot upanje in hrepenenje: »Ne stopamo ob laži, ne sejemo gorja, ne misli podlih, / le srca dramimo za sen v slogi, za domovino našo / in krepak je krik ob pesmi: »Za rod slovenski, za Boga.«⁷⁰³

Bolj širokosrčna je prošnja, kadar je osebno motivirana: »Moj Bog, zdaj z milostjo obdaj me sveto, / da bom odslej ti služil še bolj vneto! / Ohrani sestro mi in mater zdravo, / med brati našimi naredi spravo / ter dvigni iz krvi mi domovino!«⁷⁰⁴

Po imenu mravljam bližnji Čížek (N) jih daje *Slovenski zemlji* za zgled, kako naj njeni prebivalci držijo skupaj: »*Tudi ti, slovenska zemlja draga, / kot to mravljíšče vstajaš*

⁶⁹⁷ Emilija Kovač, Odpusti nam, o Bog, AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv *Slovenca* – Pesmi, rokopis.

⁶⁹⁸ Vir podatkov: Tipkopis besedila je prof. Piberniku poslal avtorjev brat Matija Borštnar, ki živi v Argentini. prof. France Pibernik.

⁶⁹⁹ Jože Dular, *Trepetajoča luč*, Ljubljana 1945, 58.

⁷⁰⁰ Objava: *Za blagor očetnjave*, št. 346. Novo mesto, v nedeljo, 31. XII. 1044. naslovnica.

⁷⁰¹ V navpičnici se lepo prebere akrostih MIR GOSPODOV V NOVEM LETU.

⁷⁰² *Slovenec*, sobota, 12. aprila 1941, št. 85 (85a), IV.

⁷⁰³ AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv *Slovenca* – Pesmi, rokopis, leto nastanka pesmi ni navedeno.

⁷⁰⁴ Vir sestra Slava Šivic Tomljanovič, pismo z dne, 7. 7. 1995. rokopis.

*močna, / zaganja vate se vsa moč sovraga. // A ti se bori, zemlja blaga, / in veruj v našega Boga, / v boju tvojem tvoja bodi zmaga.*⁷⁰⁵

V želji po preseганju medvojne diferenciacije je bolj neposredna religiozna razsežnost sprave v kontemplativnem dvogovoru s Križanim z upa polnim sklepom, da se bo želja uresničila. Odgovor je porazen: »*Pri vas se brat je z bratom sprl!*« [...] »*V pobojih rod se bo zatrl!*« Toda v abrahamovskem zaupanju (prim 1 Mz 18,16-33) lirski osebek ne odneha: »*Pomiri ti jih; / nihče kot ti ne bo jih znal!*« »*Objemi nas v ljubezni ti!*«⁷⁰⁶

Nasprotno od pogovora s Križanim v gozdu, poteka z (Brezjansko?!) Marijo v urbanem okolju, v stolnici, v špici cerkvene hierarhije. Tako konkretiziranega prostora s tukajšnjo tematiko ni v nobeni drugi pesmi. Tolikšno razumevanje in mila prošnja za tiste na drugi strani sta izjemna:

Marija, ti veš, da molili bi te,
če ne bi bili partizani.
A ko so odhajali
iz tega svetišča,
v oči sem jih gledal,
ki svetile so se,
kot bila bi živa gorišča.⁷⁰⁷

Nekako po nebeški hierarhiji so na vrsti »*naši bratje, naše sestre – / zdaj mučenci. // Kdo popisati bi mogel / o krasoti zadoščenja, / dnevih sprave.*« Prav ti dve vrstici sta jezikovno nebolgljeni, toda iz nadaljevanja⁷⁰⁸ je jasno, da se izjavni osebek postavlja s cerkvenimi spravnimi pobudami.⁷⁰⁹ Z *Zbornikom Zimske pomoči – »ki si zato prišel med naše ljudstvo, / da lajšaš bednim solze, srce pomiriš in dušo pozdraviš*«⁷¹⁰ – se jim je priključila tudi kulturna srenja zunaj partizanskega gibanja.

Umirjena, brez ogorčenega sovraštva je pesem v slovo dvema slovenskima »brambovcema«: »*Bog in narod, vera naša / vama ble svetinje so; / iz ljubezni do Slovenje / sta prelila kri svojo.*« Prošnja na koncu: »*Naj bi enkrat vsi Slovenci / vendar že združili se, / greh sovraštva zapustili / in srčno ljubili se!*«⁷¹¹ je pristna, posvečena s prelito krvjo.

4. Družbeni vidik

Tudi v tej rubriki je motiv sprave družbeno pogojen, medtem ko je pri vanjo uvrščenih pesmih religiozna razsežnost odsotna. Njihova snov je veliko bolj konkretna, nanaša se na konkreten prostor, čas in okoliščine. Na kratko: njihov kontekst je realen.

Belokranjski »*legijonarji*« osebno in družinsko nagovarjajo rojake, naj se jim pridružijo, pri čemer imajo pred očmi vrednote v smislu sprave le na svoji strani: »*Daj, brat*

⁷⁰⁵ Čížek (N) *Slovenski zemlji*. Objava: Naše vaje, list DMK pri Sv. Jožefu, leto 3, št. 4, 12. 3. 1945, 22.

⁷⁰⁶ I + n, Ob križu v gozdu, (Iz zbirke: Med vojno). AS, referat II, fasc. 333/II/9. Arhiv Slovenca – Pesmi. (Stanonik 2000: 49–50).

⁷⁰⁷ Pri Mariji, *Naše vaje*. List DMK pri Sv. Jožefu. Leto 2, št. 3, 25. 12. 1943, 32–33.

⁷⁰⁸ »Zlati listi v zgodovini / so spomini neizbrisni, / ko v odpovedih in postih, / v žrtvah vdano smo sklonili svoje glave. – «

⁷⁰⁹ Avtor ni naveden, Silvestrov večer, *Domoljub* 56, št. 50, 29. dec. 1943, naslovnica.

⁷¹⁰ AS, referat II, fasc. 333/II/7 Arhiv Slovenca – Pesmi, rokopis.

⁷¹¹ Objava: *Goriški list*, leto II, št. 22, Gorica, 17. marca 1945, 2. Nahajališče: AS, referat, fasc. 41. Tisk: Nasprotniki NOB.

*belokranjski prijazno roko, / pogumno med nas se uvrsti, / rešiva gorico, rešiva zemljo, / v prijateljstvu, složnosti čvrsti.*⁷¹²

V pesmi *Naš cilj!* je neznan domobranec tako poln »bratske ljubezni«, da se v osmih kiticah besedna zveza z *brat-ski* pojavi kar desetkrat; in to v hitrem tempu, ki dokazujejo njegovo čustvenost:

Ljubezen bratsko mi gojimo,
Naj brat spozna v človeku brata,
Zakaj bi torej ne ljubili,
in sloge, bratstva ne gojili,
Zakaj mori naj brata brat,
Če lajša bratu brat trpljenje,
desnico proži mu v pomoč,
Le bratstvo bodočnost nam podpira.⁷¹³

Odpusti, ljubi in podpiraj,
tolaži, solze briši, umiraj,
naj ljub sovražen bo al tuj,
Nad njim nikdar se ne maščuj.
To cilj je naš in naš namen,
Ljubezni bratski posvečen.⁷¹⁴

To je resnično spravna pesem, saj se ne omejuje le na lasten krog, temveč ga vedro prestopa brez očitkov drugi strani.

Daleč od zaupanja vanjo pa je v pesemskem besedilu, ki ima pobudo za pobotanje različnih vojaških formacij med drugo svetovno vojno le za taktično potezo: »Je Zevs, gromovnik Tito, / na svitlo dal objavo, / da nam *ponuja spravo*, / čeprav iz trte zvito.«⁷¹⁵ Ve se, kdo so junaki v propagandistično sestavljenih besedilih. Religiozni pomen sprave je tu popolnoma zbledel in dobil dobrih štirideset let pozneje popolnoma političen prizvok. *Pot v spravo* (Mauser 1985: 5) danes, po sedemdesetih letih od konca druge svetovne vojne, ni manj aktualna:

Kot Matjaža vojska, v kraških jamah borci spijo,
čakajo junaka, ki težke skale izpred jam bo odvalil,
meč Matjažev iz nožnice potegnil – in Bogu se zahvalil –
da prišel je čas, ko iz spanja borci se lahko zbudijo.

Kdaj slovenska zemlja takega junaka bo rodila?
Kdaj bo odprla svoje jame, in narodu resnico vso odkrila,

⁷¹² Objava: *Naš list*, glasilo belokranjskih legijonarjev, št. 2, (1943), naslovnica. Nahajališče AS, referat II, fasc. 5, Tisk Nasprotniki OF.

⁷¹³ Objava: *Vesti*, 17. X. 1943, 31. X. 1943. Nahajališče AS, referat II, fasc. 111/A/II, Nasprotniki NOB.

⁷¹⁴ Objava: *Vesti*, 17. X. 1943, 31. X. 1943. Nahajališče AS, referat II, fasc. 111/A/II, Nasprotniki NOB.

⁷¹⁵ Objava: *Za slovensko domačijo*, glasilo domobranske posadke v Ribnici, Ribnica, 16. septembra 1944, št. 6, leto I, 4.= *Straža ob Jadranu*, leto I, Postojna, 30. dec. 1944, št. 72, 3. Nahajališče AS, referat II, fasc. 13, Tisk: Nasprotniki NOB.

obeljene kosti za pogreb krščanski ljudstvu izročila,
in borcem domobrancem čast zasluženost vrnila?⁷¹⁶

5. Poetični vidik

»Kje je svoboda, / *kje sloga, / kje bratstvo med brati*«⁷¹⁷ niso le retorična vprašanja, temveč bridek očitek posthumnega izjavnega osebk v množičnem grobu.

Anton Debeljak je sestavil Trolistnik iz treh sonetov. V zadnjem od njih z zaledjem Aškerčeve motivike (stara pravda, Turki) in Prešernove poetike (oblika, verz, metaforika) previdno prigovarja, ko poje: »No, kar pijane so strasti potrle, / kar besne sle med nami so podrle, / Sloven postavil spet je v *slogi trezni*. // Kar koli nam usoda še naključni, / vrstico zgolj edino se nauči: / obnova večna je *samo v LJUBEZNI!*«⁷¹⁸

Prva opazna posebnost pesmi o zvezdah je izrazita barvna skala: »*Nebo je modro kakor cvet plavice, »rdeče morje«, »srebrnozlate zvezde*«. V večini pesmi iz tukajšnjega opusa je pogled usmerjen navzdol: v krvava tla. V tej pa izjavni osebek ves čas gleda navzgor: v nebo in se pogovarja z zvezdami, ki so tu personificirane do skrajne rahločnosti. Spravo, slogo in sorodne pomènke nadomešča preprosto, a v primerjavi z drugimi izvirno vabilo: »*srebrnozlate zvezde! Prav naglas / povejte jim, rdečim, naj med nas / se vrnejo, da bodo srečni z nami!*«⁷¹⁹ Pesem se konča s potrditvijo: »*nočejo resnice*«, kar je bilo ugotovljeno že na njenem začetku in s tem dobi pesem okvirno kompozicijo.

Zaenkrat se še ne ve, kdaj je Karel Mauser (†1977) napisal pesem *Mrtvi živim*, v kateri izredno tekoče opisuje posmrtno zapuščenost pobitih. Le narava jih rahločutno spremlja skozi vse štiri letne čase:

Ko bomo v prst se spremenili
in tla zgnojili naše hoste,
ko bomo z zemljo kakor eno,
takrat nas morda našli boste.

Z ljubeznijo nas vse zberite,
požegnajte in pokopljite,
tako bi radi počivali
med vami in pri cerkvi spali (Mauser 1993: 84)

Sklep

Obravnava je pokazala, kako se pomen sprave premika od čisto religioznega, družbeno pogojenega in končno politično konotiranega pojma. Vendar so tudi primeri, ko je avtor sposoben ubesediti tudi poetično kvalificirano.

Pavle Boršnik (Ljubo) (1948: 41) se v statusu begunca še nadeja vrnitve v domovino: »*To bo takrat, ko bodo srca čista, / iz njih za vselej ves prepir pregnan;*⁷²⁰ / *ko bomo v duše spet sprejeli Krista, / takrat stopili bomo res na dan!*« Idealizira jo v vseh treh oblikah: fizično, psihološko in duhovno.

⁷¹⁶ Otmar Mauser, *Ameriška domovina*, 19. februar 1985, 5.

⁷¹⁷ Avtor neznan, Tožba, Objava: *Notranjski borci*. Podatek ni zanesljiv. Mapa XVIII, 21.

⁷¹⁸ Anton Debeljak, Trolistnik, *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 55–56.

⁷¹⁹ Objava: Rado, O zvezde ..., *Za slovensko domačijo* (1944, Tolmin). AS, referat II, fasc. 69.

⁷²⁰ V besedni zvezi ni mogoče prezreti vpliva iz Prešernove *Zdravljice*.

Za pesnjenje nasprotnikov komunistične revolucije in OF je značilna kategorija »brat-stvo«, ki izraža hrepenenje po povezanosti, pripadnosti in je obstojna še trideset let pozneje; zato je v naslednji pesmi mogoče spravno dojeti nagovor izjavnega osebk, ki v tujini hrepeni po domu: »*Foj, kam me to vodiš, o brat moj ...*« (Jeruc 1977: 26).

Spravo si želijo vzpostaviti na resnici. Glede na statistiko bi njeno motiviko lahko spregledali, toda njihova kronologija je zelo povedna: **1.** »*P/rosim jih za té, ki v rdečem morju / krvi pijani nočejo resnice. [...] Saj me jih kličemo, a nočejo resnice*« (1944). **2.** »*O-dpri spet vrata v božji hram resnice*« (31. 12. 1944). **3.** *Daj nam, Gospod, / da kakor baklje / Resnice šli bomo na pot, / ki v zmago bo povedla / izmučeni naš rod!* (1946). **4.** »*Le ti resnica si in pot, Življenje*« (1946). **5.** »*Kdaj slovenska zemlja takega junaka bo rodila? / Kdaj bo odprla svoje jame, in narodu resnico vso odkrila, / obeljene kosti za pogreb krščanski ljudstvu izročila, / in borcem domobrancem čast zasluženno vrnila?* (1985). Aleksander Solženicig zagotavlja: »*Ena sama beseda resnice bo odtehtala ves svet*« (Kapellari 2009: 18).

Motivika sprave se pojavlja v slovenskem domobranskem pesništvu s liturgičnega vidika, osebno religioznega, (Stanislav Pleško, Spravni venec, 1951), solidarnostnostnega, in vojaškega, ko gre za programske pesmi.

Nekje so v zemljo našo položili / mlado, izmučeno telo, / človeka res, naroda niste s tem ubili, / slovensko zemljo napojili ste s krvjo. // O srčna kri za narod svoj prelita, / o srčna kri, življenja dar, / o srčna kri, ti sila čudovita / si planila v slovenskih zmagah vihar. // Podrla si sovražne vse trdnjave / svobode prapor zdaj vihara, / svobodi zdaj gradimo dneve Slave, / in nova kri se toči iz srca. // Nekje spe v zemlji mrtvi partizani, / rasti so naše žive korenine, / o noč in dan tovariši so z nami, / čuvarji zvesti vrelcev globočine.⁷²¹

Pesem Antona Seliškarja z Vrhniko bi z nekaterimi drugimi končala v ognju – kar se vidi po ožganih listih – , ko jih ne bi avtorjeva hči Tončka še pravočasno rešila iz plamenov. Kdaj je nastala, ni znano. Po vsebini sodeč že po koncu druge svetovne vojne, saj se apologetično pridružuje zmagovalcem. Od njih se loči le po pietetni zadržanosti, čemur je mogoče vzrok dejstvo, da je bil dotlej v ozadju njihovega boja,⁷²² ali ga sploh ni bilo zraven, morda pa je celó na drugi strani, kakor nakazuje njegovo sodelovanje leta 1944 pri *Zborniku Zimske pomoči*, v katerem je objavil vsaj dve pesmi.⁷²³ Če je kljub temu zmožek iskreno sočustvovati »z mrtvimi partizani«, je to najlepši dokaz njegove spravne drže.⁷²⁴

»*Edinost, sreča, sprava / k nam naj nazaj se vrnejo... / Vsi naj si v roke sežejo*«,⁷²⁵ nam v Zdravljici, ki je postala slovenska himna, kliče Pesnik. Ali nas to ne zavezuje, če zares želimo uresničevati njegov program in pesniško dediščino.

In nenazadnje. Daleč daleč od domovine sanja pesnik, ki jo je izgubil zaradi medvojnne slovenske razdeljenosti, »*slovensko spravo*«: »Če po Prešernu, sreča kriva, / prignala

⁷²¹ Karirast list, s svinčnikom. Vir: avtorjeva hči Tončka Šuštar, Vrhnika. Mapa XIII /53.

⁷²² V zapuščini Antona Seliškarja z Vrhniko sta vsaj dve neobjavljeni pesniški zbirki iz leta 1943 in 1944. Ali je upošteval kulturni molk ali tudi drugače ni bilo pravih možnosti za njuno objavo?

⁷²³ Anton Seliškar, *Pesem moja kršna...*, V gorah, n. d., 131.

⁷²⁴ Ali pa je to zunanji izraz njegovega prestopa na »pravo stran«?

⁷²⁵ France Prešeren, Zdravljica, *Pesnitve in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 16.

naju je do Roga, / pomisliva zdaj, posediva, / kot nama On, si odpustiva! / In vstal bo red, / ves drug, ves nov...«⁷²⁶

Viri in Literatura

- Avtor ni naveden, Zveličar, narodom zakličič, *Slovenec*, sobota, 12. aprila 1941, št. 85 (85a), IV.
- Bojan, (V), *Naše vaje*. List DMK pri sv. Jožefu, leto 2, št. 7, 22. 4. 1945, 71.
- Bojan, (V), *Naše vaje*. List DMK pri sv. Jožefu, leto 3, št. 5–6, 2. 4. 1945, 30.
- Boršnik, Pavle (Ljubo), *Mejniki*, 1948.
- Dular, Jože, Veliki petek, *Zveste menjave*, 1941.
- Dular, Jože, *Trepetajoča luč*, Ljubljana 1945.
- Jeruc, Dimitri O., *Pritaval sem*, kraj izida ni naveden, 1946.
- Jeruc, Dimitri O., *Razgovor s srcem*, Pesmi, 1977.
- Kos, Vladimir, *Marija z nami je odšla na tuje*, Lienz 1945.
- Kovačič, Erik, *Romar na beli cesti*, Spittal 1946.
- Mauser, Otmar, *Ameriška domovina*, February 19, 1985, 5.
- Mauser, Karel, Mrtvi živim, *Zaveza*, glasilo Nove slovenske zaveze, 3, Ljubljana 1993, št. 10, 84.
- Paternu, Boris (ur.), *Slovensko pesništvo upora I, II–III / Partizanske*, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1987, Novo mesto 1995–1996.
- Pleško, Stanislav, *Mimo smrti v svobodo*, Toronto 1951.
- Pust, Anton, *Vera Lestan*. Njene pesmi, njena doba, njena smrt, Miren pri Gorici, v decembru 1996.
- Stanonik, Marija, *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami / Pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945*, Poezija konteksta III, Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje 1999.
- Stanonik, Marija, *Most*, Antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji, Dolenjska založba / Tiskarna, Novo mesto, 2000, 49–50.

⁷²⁶ Jože Cukale, *Naj se te s pesmijo dotaknem*, Mohorjeva družba, Celje 1994, 89.

KARAKTERISTIČNI AVTORJI

1. VINKO ŽITNIK (1903–1980)

Uvod

Vinko Žitnik je bil vsestransko nadarjen in željan znanja, vendar mu družina ni mogla omogočiti nadaljnega šolanja. V mladosti je sodeloval v kulturnem življenju, predvsem v amaterskem gledališču v Grosupljem. Najprej je pomagal očetu na kmetiji, nato se je zaposlil na glavni pošti v Ljubljani. Od leta 1929 do 1941 je bil zaposlen kot orožnik (Maribor, Sveta Ana pod Ljubeljem, Ribnica na Pohorju, Šentilj). Vmes je uspešno dokončal podoficirsko orožniško šolo in dosegel naredniški čin. Aprila 1942 se je zaposlil kot tajnik v domači občini, leta 1943 je bil predavatelj pri policiji v Ljubljani. Proti koncu druge svetovne vojne se je pridružil političnim beguncem v Italiji, kjer so ga aretirali in poslali v internacijo na Liparske otoke. Leta 1947 se je izselil v Argentino.

Zaradi pomanjkanja formalne izobrazbe se je literarno intenzivno izobraževal sam. Udeleževal se je predavanj in redno spremljal sodobne literarne pojave doma in v svetu. Od leta 1928 je pesmi objavljaj v znanih slovenskih revijah (*Mladika*, *Dom in svet*). V samozaložbi je izdal pesniško zbirko *Pomlad* (Maribor 1937). Posamezne pesmi in cikle je pod različnimi psevdonimi objavljaj v slovenskem zdomskem in zamejskem tisku.⁷²⁷

Večina arhivsko shranjenega pesemskega gradiva z domobranske strani je anonimna, kar pomeni, da njegovi avtorji niso znani, kar se lepo vidi iz opomb v tukajšnjem delu. Med podpisanimi pa je Vinko Žitnik najbolj prepričan domobranski pesnik. Kaj to pomeni?

1. *prepričan*: kdor piše zgolj po naročilu, besede težko stresa iz rokava. Žitnik pa se ni ognil nobenega aktualnega propagandnega žanra. Še njegova vojaška izšolanost je verjetno pripomogla, da je verjel v njihov smisel.

2. *domobranski*: tega ne zagotavljajo le njegove objave v domobranskih glasilih, ampak predvsem v pesmih zastopane ideje, ki jih razgrinja v širokem epskem stilu. Tudi to priča, da njegovi pripadnosti domobranstvu ni botrovalo naključje.

3. *pesnik*: izoblikoval je svoj stil, ki se ga pa ni suženjsko držal, če je oblika pesmi to zahtevala. Tudi osebnoizpovedna lirika mu ni bila tuja. Njegovo ustvarjanje se ni

⁷²⁷ Janja Žitnik (ur.) s sodelovanjem Helge Glušič, *Slovenska izseljenska književnost* 3, Ljubljana 1999, 354.

začelo in končalo z drugo svetovno vojno, temveč je ustvarjal že prej⁷²⁸ in potem.⁷²⁹ V slovenskih arhivih je ohranjenih čez štirideset Žitnikovih pesmi iz druge svetovne vojne in navedene teze je najprimerneje predstaviti po žanrskem ključu.

I. BUDNICE

Le kdor je sam prepričan, lahko prepričuje druge. Žitnikova *Budnica naših dni* je izšla že v *Slovenčevem koledarju* v začetku leta 1941. Med sedmimi trivrstičnimi kiticami je tudi poziv: »Udarimo, naj se zdrobe okovi, / ožarimo temo, da dan zasije, / ustvarimo si nov red v dobi novi.« Na kakšen »nov red« misli avtor?⁷³⁰ Iz naslednjih dveh let ni znana nobena budnica, pač pa so številne iz leta 1944.

Naša koračnica vsebuje izraz, ki je bil najbrž specifičen za domobranski vojaški žargon: »Stopimo, bratje, v bojne roje«. Pesem v nadaljevanju utemeljuje, zakaj je potreben boj, tako da začne z mislijo na domači prag, nato se dvigne v abstrakten svet vrednot in se spet vrne domov: »hitimo dómu na branik, / branimo njive, cerkve svoje, // zlomimo vzpon prevratnih klik, / zdrobimo zla, laži okove, / rešimo rdečih se verig; / pahnimo v prah teh dni bogove, / zaprimo tok krvi, gorjá, / vrnimo srečo, mir v domove, // bodimo enega duhá...«⁷³¹

Pravkar omenjeni »roji« se pojavijo tudi v pesmi iz štirih dvovrstičnih dolgih kitic, ki bojno podžigajo najboljše usposobljene in opremljene vojake: »Naprej, udarni roj, v spopad dveh sil, svetov, v jekleni dež, / naprej, viharni roj, po vence zmag v krvi, svinčenk metěž.« Geslo »naprej« se anaforično ponovi v vseh osmih vrsticah s paralelizmi: »udarni roj« / »viharni roj« / »pogumni roj« / »strumni roj« / »jekleni roj« / »ognjeni roj« / »slovenski roj«. V zadnji vrstici se vžge: »peklenski boj«.⁷³²

Kaj in koliko so z vojaškega stališča pričakovali od te prestižne vojaške enote, priča še ena Žitnikova pesem, v prvi kitici popolnoma v vojaškem duhu, medtem ko se v drugi kitici vključita vanj aktualna politična strast in celo svetopisemska prisposodba (Mr 9,2-9,9).

Udarni roji, naši prekaljeni borci – napadalci;
jekleni roji, naših bojnih trum osti – naskakovalci,
vi strah, pogin skupin krvavih – hej, naprej, v napad, v naskok,
naprej po vence novih zmag skoz bruhanje svinčenk in min,
naprej v prostost do zadnjih mej prek naših gričev in dolin,
dokler ne zgrudi v lastno kri se zadnji rdeči krvolok!«

⁷²⁸ Prim. Vinko Žitnik, Dolenjska, *Slovenija – zamolčani grobovi in njihove žrtve*. 1941–1948. Zbornik. Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana – Grosuplje 1998, 225–227. Slovenija 1941 – 1948 – 1952, Tudi mi smo umrli za domovino, Ljubljana – Grosuplje 2000, 545–547.

⁷²⁹ Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič (ur.) *Slovenska izseljenska književnost* 3, Ljubljana 1999, 142–147.

⁷³⁰ Vinko Žitnik, *Budnica naših dni, Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenčev koledar* 1941, 100.

⁷³¹ Vinko Žitnik, *Naša koračnica, Slovensko domobranstvo* I, št. , 26. X. 1944, stran ni navedena.

⁷³² Vinko Žitnik, *Naprej! Slovensko domobranstvo* I, št. 10, 14. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

Udarni roj, naših tal, postav, domov in glav branilci,
ognjeni roji, naših svetih, večnih plamenic nosilci,
vi preganjalci, razdiralci carstva zla, krvi, temè –
naprej čez naša mrtva polja, skoz opáljene vasi,
naprej, navzgor na goro poveličanja skoz ogenj, kri,
dokler nad nami dan rešitve v blesku zmage ne vzcvetè!⁷³³

Pesem sestoji iz osmih takih šestvrstičnih kitic in se konča roteče: »o vi, blodeči in dvomeči, vi ugaslega srca, / privrite k njemu in se vneli boste, če le niste kamen; [...] Naš plamen kakor zlat vihar naj plane čez obraz sveta / in vžge ga, da bo ves gorel v ljubezni ognju za Boga!«⁷³⁴

Sklep je lep, če ne bi v ozadju hrumelo orožje. Enako velja pri naslednji pesmi, če bi ne bilo zraven toliko srditosti in gneva.

»V napad...«,« želi avtor že z naslovom poudariti novo vojaško taktiko. Zavrača varno tičanje za zidovi in priporoča odkrito bojevanje:

Dovolj je že bilo popuščanja, umikanja preveč,
predolgo že pod mernikom je hiral plamen naš goreč,
zadosti že nastavili nam vsem peklenskih ste nastav –
minil je čas, ko brenkali so na godala poravnav,
odslej naprej govoril z vami bo le še naš ostri meč,
dokler, maliki rdeči, vam ne trešči v prah prevratnih glav,
dokler ne izhlapi za večno sen vaš blodni – red, naj rdeč:
potem vsa srca naša božji mir poveže v svetel krog
in vanj se vrne kot pastir jih past na njih gospodar – naš Bog!⁷³⁵

Na svete tri kralje leta 1945 je na naslovnici *Gorenjskega domobranca* izšla *Koračnica gorenjskih domobrancev* iz sedmih dvostišij. Vsaka vrstica se konča z udarnim geslom: » – naprej!« Tako kot partizani⁷³⁶ so se tudi domobranci imeli za »borce«; imenovali pa so se tudi »vojaki«, česar v pesnjenju pod okriljem OF ni zaslediti. Obojne pa so hvalili, da so »junaki«.⁷³⁷ Ideološko težišče koračnice je zoperstavljanje komunizmu.

V napad, na okope sovražne, da stremo nastope njih lažne – naprej!
Da zvezda krvava ugasne, da duh nam spet splava v dni jasne – naprej!

Da prej se izčrpa, razpade moč kladiva, srpa – v spopade naprej!
Za cerkve, domove požgane, za hčere, sinove poklane – naprej!
[...]

⁷³³ Vinko Žitnik, Našim udarnikom, *Slovensko domobranstvo* I, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁷³⁴ Vinko Žitnik, Naš plamen, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

⁷³⁵ Vinko Žitnik, V napad ..., *Slovenski dom* IX, št. 50, 16. decembra 1944, 3. *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis (del besedila tu manjka). *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 1944, 6. *Goriški list* I, št. 69, Gorica, dne 30. dec. 1944, 3.

⁷³⁶ Boris Paternu (ur.) *Slovensko pesništvo upora* I, ponatis Dolenjska založba, Novo mesto, 1998, 162, 377.

⁷³⁷ Boris Paternu (ur.) *Slovensko pesništvo upora* I, ponatis Dolenjska založba, Novo mesto, 1998, 59, 258.

To naša je zemlja, proč roke, vi, plačanci Kremlja v naskoke naprej!
Dokler se očaka Triglava sinovom pretaka kri zdrava – naprej!⁷³⁸

Estetsko najbolj dognana je budnica »iz groba«, od koder mrtvi domobranec opogumlja tiste, ki oklevajo, naj se možato odločijo. Tudi s to funkcijo deluje sonet na način bistrournega nesmisla. Sicer pa sta obe sonetni kvarteti sestavljeni iz teh besednih figur, terceti pa vabita k akciji:

Ker vedno sem pokonci stal, sem padel,
ker nisem skrival se, sem v prsti skrit,
ker sem življenje branil, sem ubit,
ukraden staršem sem, ker nisem kradel.

Ker Bogu bil sem ljub, me vzel je k sebi,
ker storil sem veliko, lahko spim,
ker kri prelil sem za svoj rod, živim
in bom, ker zanj sem skazal se v potrebi!

Oprezneži, ki v strahu za življenje
pomoči čakate zgolj od drugod –
ne vidite, da mimo vas trpljenje
z junaki krči rodu rešujo pot?

Pustite svoje klavrno vedenje –
stopite v boj za svoj trpeči rod!⁷³⁹

Vinko Žitnik še sredi aprila 1945 ne more razumeti tistih, ki se ne pridružijo njegovi strani in jih neusmiljeno žigosa in svari pred posledicami njihove omahljivosti. Očita jim sebičnost, kar je marsikdaj gotovo tudi bila. Lahko pa bi bila tudi preudarnost. S sklicevanjem na Sveto pismo (Raz 3,15-16) jih samozavestno izloča iz svojega obzorja:

Vi, omahljivci, bojazljivci, ki val teh dni vas meče / na vse strani, da vaša bit brez volje v njem ko trs trepeče, / ki venomèr visite na kazalcu časa strahopetno, / da v slepem, blaznem plesu z njim bi našli pot mirú in sreče, / ki med ostmi dveh vojnih vrst izmikate se vztrajno spretno, / da živi, zdravi varno šli bi mimo bolečin, gorjá; / vi cokla pod kolesi našega udarnega vozá, / ki ga zavirate na strmi poti zmage neokretno; / vi bedni, ki v temi teh dni brez vzorov in vodil boječé / kot hromi drsate do novih in pravičnejših mejá, / vi slepi, ki ne vidite, kako prst božji plapolá, / pisoč obsodbo zlu na temni in uporni vrat svetá; / vi gluhi, ki krik jeze božje mrtvih src vam ni presunil: / »Ker niste mrzli ne gorki, vas bom iz svojih ust izpljunil!« – / Poglejte rešujo pot, pot zmage, pot, ki pelje nas skoz boj! / Rešite se, o bratje in sestré, v naš zmagoviti roj!⁷⁴⁰

II. BOJ

*Nočna obhodnica*⁷⁴¹ na primer je srhljiva novelistično zbita slika iznenadenja, ki ga

⁷³⁸ Vinko Žitnik, gorenjski domobranec, Koračnica gorenjskih domobrancev, *Gorenjski domobranec* št. 1, 6. jan., 1945, naslovna stran. Drugih podatkov ni.

⁷³⁹ Vinko Žitnik, Domobrančeva beseda iz groba, *Pesmi slovenskega domobranstva*. III. (zvezek). Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Nasprotniki NOB.

⁷⁴⁰ Vinko Žitnik, Omahljivcem, *Slovenski dom* X, 14. aprila 1945, 4.

⁷⁴¹ Vinko Žitnik, Nočna obhodnica, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis.

nepredvidni stražar plača s smrtjo. V teh pesmih so verzi privajeno kratki in sunkoviti. Tudi v pesmi *Srečanje*, ki v osmih dvostišjih naslika pohod domobrancev, za katere se spopad s partizani konča brez žrtev: »*Na ovinku tam krdelce / je kot blisk planilo v strelce ... // Rrrk, rrrk! Brzostrelke zdajci / jeklo bruhnejo ... Kot zajci // rdeči v gozd se izgubijo, / v krvi mrtvih pet pustijo ... // Borci pa naprej čez mrtve / stopajo mirno brez žrtve.*«⁷⁴²

Za »počitek« med dolgim pohodom se spodobi lahkoten ritem v štirivrstičnih kiticah. Da je oddih izdaten, jih zagotavlja sedem, v katerih »borci« celo zapojejo: »*Oj ti zemlja naša, / naši griči, doli, / boljševiška paša / ti ne boš nikoli! // Brez prestanka tolpe / rdeče bomo bili / in jih preko Kolpe, / Krna zapodili.*«⁷⁴³ Žitnikova pesniška žilica premore tudi v teh pesmih kako imenitno metaforo: »*Nad gozdom ob potoku prašna cesta / leži čez klanec kakor belouška.*« Verz je iz epsko zastavljene pesmi *Zaseda*,⁷⁴⁴ s katero so domobranci prestregli partizansko enoto z zaplenjenim blagom in ga vrnili kmetom. Deset trivrstičnih kitic inscenira spopad, v katerem je opaziti v besedišču diferenciacijo v bojnem vzkliku »*Hura!*«⁷⁴⁵ *Zdaj vžgimo! Bog in junaška sreča!*« Žitnikove pesmi ne upoštevajo tabuja Boga. Njihov izjavni osebek ga ima posebno rad na ustih prav v bojnih pesmih.

Osvoboditelji je cikel treh pesmi: Izjavni osebek v njih obtožuje partizane, ker so zahrbtno ustrelili (nemškega?) vojaka. Za to »junaštvo« so iz vasi padli talci, druge so poslali v internacijo. In kljub temu še groze, da jih bodo »poklali«, ker če »*ne gredo v gozd, so izdajalci*«. Spet drugo zakotno vas so obkolili in plenili (rekvizicija) »*za vojsko*«. Kdor se je upiral, so ga pretepli, obsodili na smrt kot izdajalca, ubili. »*Nato so »narod nagnali*« na miting, na katerem so »*otrobe vezli mu o dneh svobode / in za slovo še, šolo mu zažgali*«. Podobno se je zgodilo v tretji vasi. »*Žené, sestre pa srd zatrt razganja, / s solzami zroč v oplenjene domove / vpijo v nebo po uri maščevanja ...*«⁷⁴⁶

Žitnikova skladnja je izredno jasna, sunkovita, ostra, kakor da se tudi prek nje izraža njegov vojaški poklic. Zaradi slikovitosti bi bil njegov *Rabelj* lahko žanrnica, zaradi tragičnega bratomora pa je prej balada.⁷⁴⁷

Ali je bil Vinko Žitnik uradni pesnik domobranskega vodstva? To vprašanje se poraja ob pesmi *Poveljnik kliče*.... Objavljena je bila 3. maja 1945.⁷⁴⁸ Besedilo je mogočen, veličasten nagovor pred zadnjo prividno zmago, kot da se bo na slovenskih tleh druga svetovna vojna izšla po pričakovanju domobrancev. Toda zakaj potem toliko nevzdržne surovosti in preklinjanja?

Ali je bila pesem zgolj fasada prekanjenega poveljnika, da je ta čas lahko rešil svojo

⁷⁴² Vinko Žitnik, *Srečanje, Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

⁷⁴³ Vinko Žitnik, Počitek, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis.

⁷⁴⁴ Vinko Žitnik, *Zaseda, Slovensko domobranstvo* I, št. 17. Datum in stran nista navedena. Drugih podatkov ni.

⁷⁴⁵ Na partizanski strani vzklikajo: *Na juriš*. Prim. Tone Seliškar, *Pesem slovenske mladine, Slovensko pesništvo upora 2*, Dolenjska založba, Novo mesto 1995, 544.

⁷⁴⁶ Vinko Žitnik, »*Osvoboditelji*«, S. O. F. – SMRT OSVOBODILNI FRONTI, št. 9, 25. januarja 1945, 14. *Slovenski dom*, št. 2, 13. januarja 1945, 4.

⁷⁴⁷ Vinko Žitnik, *Rabelj, Pesmi slovenskega domobranstva*, III. /zvezek. Tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Tisk: Nasprotniki NOB.

⁷⁴⁸ *Slovensko domobranstvo* izredna izdaja, 3. maja 1945, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

kožo. Povod za misel na naročeno pesem je poveljnikova trditev, da bo ostal z njimi. Je to Leon Rupnik, ki je svoj položaj res plačal z življenjem?

Bijte, bijmo borci moji! Če bo treba slavno pasti –
z vami padel bom za vero, rod in varnost domačije!
O naj le okoli nas bobni in v divjih zubljih sije,
naj le kri iz glav in prsi čred krvavih lije, lije,
naj se tudi zemlja naša naših srčnih srag napije –
toda zlo pod mečem našim bo zgrmelo v grob z oblasti,
naša moč in up in vera so v najvišji, zreli rasti,
naša pot nas pelje, borci k povečanju in časti!
Za svoj rod in dom v občestvu varnem rešene Evrope,
borci moji, z mano v boj na položaje in okope!⁷⁴⁹

Po vsem tem je treba reči, da je bilo razočaranje še veliko hujše, kakor smo lahko sklepali doslej. Tekla je kri, potoki krvi.

III. KRI

Glede na hudi čas ni čudno, da Vinko Žitnik v pesmi z vojno tematiko zmeraj vplete motive krvi. Grozljivo *Videnje* sodnega dne je totalno krvava in ognjena zemlja: »Apokaliptični, pošastni jezdecji drve / bobneče čez krvava, plameneča tla zemlje; / iz temnih, okrvavljenih votlin jim šviga črt«⁷⁵⁰

V posmrtnicah domobrancem je motiv krvi tako rekoč obvezen: »vidim kri prek čela / in moči ugasle, rodu žrtvovane ...«⁷⁵¹ V eni od njih se pojavi štirikrat: »prevrat krvavi je pogin oznanjal«; / »sta življenje mlado dala za načela«; / »v ognju, krvi, v brambi naših tal« / »pod sovražno kroglo sta izkravela«; / »krvava tlaka / narodu končana je«.⁷⁵²

Rodni pokrajini je Žitnik posvetil otožni sonet, ki se začne in konča z motivom krvi: »Oj dolenska zemlja, kraj krvi, pepela / Tvoje širne, mirne hoste so morišča. / Tvoja bela sela – črna pogorišča. / Tvoja pesem v grozi src je onemela.« Kje so »varna pota, mirni krovi«, »bele šole in zvoniki«, gradovi na gričih? »Vse je v razvalinah, krvi! Stok in kriki / slišijo se, vidijo se zublji novi ... / Kje je stiska, slična stiski tej veliki?«⁷⁵³

Takoj po novem letu 1945 je bila objavljena kričeča tožba nad »našo zemljo«, ki je »oblita vsa s krvjo, / ožgana – ves razbit, razrit je tvoj oskrunjeni obraz, / otroci tvoji kakor tigri v divjih tolpah čez te vro, / s krvavimi pestmi uvajajo nam novi red in čas; / na duše in duha stopila drzno kri sta in meso, / peklenski črt in smrt sta zmagoslavno vstala pod nebo.« »Naša zemlja« je pač metafora za njene prebivalce. Od tod figura personifikacije, ki želi dopovedati, da so v silni stiski telesno, duševno in duhovno.

⁷⁴⁹ Vinko Žitnik, Poveljnik kliče ..., *Slovensko domobranstvo*, izredna izdaja, 3. maja 1945, stran ni navedena.

⁷⁵⁰ Vinko Žitnik, *Videnje, Pesmi slovenskega domobranstva III*, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. – Drugih podatkov ni.

⁷⁵¹ Vinko Žitnik, Domobrancu Stanku Zupančiču (Stara vas), *Pesmi slovenskega domobranstva III* (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom IX*, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁷⁵² Vinko Žitnik, Domobrancema Francetu in Marjanu Bajžlju, *Pesmi slovenskega domobranstva III* (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovenski dom IX*, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁷⁵³ Vinko Žitnik, *Dolenska zemlja, Slovenski dom IX*, št. 13, 1. aprila 1944, 4.

Izjavnemu osebkju se zdi nedoumljivo, da: »Bog molči – o zdi se, kakor da beži od nas, iz nas ... / O kaj resnično v blaznem klanju se iztrebil bo naš rod / in bogve kdo nad našimi grobovi zadomuje tod!«⁷⁵⁴

Vprašanje je aktualno vedno znova. Danes ne manj kot kdaj poprej! Žitnik pa zaupa v srečni razplet boja, češ, »zlagani blišč / prevrata ves krvav bobni v pekel.«⁷⁵⁵

Tudi tu se izkaže zakonitost, da če se na več mestih pojavlja en in isti motiv, se prej ali slej rodi samostojna pesem. V *Krvavem plesu* je Žitnik do konca razvil misel o Božjem maščevanju nad svetom zaradi njegovih grehov. Pesem ni več ideološka, temveč apokaliptično teološka, ki zadeva vsakogar. Motivika je grozljiva in strašna, toda ustvarjalno se je tu Žitnik povzpел najvišje:

Krvavi ples

Krvavi ples divjá, čedalje bolj razumno se vrti,
jeklene noge, čuj, trdó udarjajo ob tla celin;
ognjeni, slapasti viharji v blaznem trušču pod seboj
igrajo se z okostji mest v peklenških gnezidih ruševin;
v ogromnih mlakah kot v škrlatnih morjih gnije srčna kri,
človeška trupla, glej, ležé po vseh celinah kakor gnoj;
skoz dim in ogenj se podi kot blisk pokončevale rděč:
zastojni so kriki, stoki, vsaka solza, prošnja je odvěč –
on seka in nihčé ne vé, kdaj vtakne v nožnico svoj mēč ...
O vem: sejal smrt še naprej bo v diru prek bobnečih tal,
dokler pregreh strupenega gnoja ne bo iz ran izžgal,
dokler mu Bog z rokó odpuščajočo znaka ne bo dal;
nato – ko z ognjem in krvjó umit bo spet zemljé obraz –
nad nami mir kot mavrico razpně Bog v novi, slajši čas!⁷⁵⁶

»Je šivala deklica zvezdo, / zvezdo rdečo kot kri« (I 1978: 241) so na partizanski strani peli tako navdušeno, da se je sfolklorizirala; nasprotno pa je domobranski stráni »rdeča zvezda« zbujala neprijetne asociacije: »Na slovenskem nebu rdeča zvezda sije, / na slovensko zemljo pada smrt puščav, / skoz vasi slovenske rjove srd viharja, / iz domov slovenskih plamen rdeč se vije, / po glavah slovenskih kladivo udarja, / po gozdeh slovenskih kri nedolžna vpije / in slovenska srca žanje srp krvav ... / Oj krvavi, grozni, ... smrtni vek Slovencev! / o grmade žrtev naših in mučencev!« Toda izjavni osebek se ne prepušča malodušju. Še zmeraj verjame, da je zmaga na njegovi strani: »Glej, z neba že pada zvezda rdečežarna! / Kmalu, prst slovenska, prosta boš in varna!«⁷⁵⁷

Ljubljanska tolovajka tarna, ker se je uštela. Živela je dovolj udobno, a v vzvišeni objestnosti »trosila lističe sem rdeče«. »Ko bratska kri je v rekah tekla / in padale vse vprek so žrtve, / pri vsaki sem strupeno rekla: / O le naj padajo! Nasprotje / so naše ter nam le v napotje, / zmečimo jih čimprej med mrtve!« Odkar je pri partizanih, jo spreletava:

⁷⁵⁴ Vinko Žitnik, Naši zemlji, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* X, št. 1, 6. januarja 1945, 5.

⁷⁵⁵ Vinko Žitnik, Naši zemlji, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* X, št. 1, 6. januarja 1945, 5.

⁷⁵⁶ Vinko Žitnik, Krvavi ples ..., *Slovensko domobranstvo* I, št. 14, datuma in strani ni. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 6.

⁷⁵⁷ Vinko Žitnik, Rdeča zvezda, *Pesmi slovenskega domobranstva* III. (zvezek) tipkopis.

»ušī, požigi, ropi, klanje / in beg in beda vsepovsodi! / O satanske, peklenke mreže, gorje mu, kdor zajadra vanje!«⁷⁵⁸

Žitnik je res odličen propagandist. Da je pa tudi realist, dokazuje *Dvogovor* med materjo in hčerjo. Čustveno razbolena mati dvakrat nagovarja hčer, naj se vrne »iz blatne sužnosti dolenskih host!« »Ubeži iz krvavih klešč, odvrni, / da ne raztrga mi srca bridkost! // [...] vse zločine, / zablode, padce, ogenj, rop in kri / odpuščam ti in mrem od bolečine. / Čuj, Bog je Bog ljubezni in miline, / zaupaj – tudi on ti odpusti! / Naj greh in sram in strah te ne odrine / od mojih vrat, odprtih ti vse dni!« Le v tej materini predstavi je janezovski »Bog« (1 Jn 4,8.16), drugod je zmeraj silni starozavezni Jahve.

Hči je ne slepi z varljivim upanjem, temveč jo bridko prosi, naj ji ne prizadeva še več bolečin, ker da zanjo ni poti nazaj. To utemeljujejo navzoči »krvavi« stilemi: »Po srčni krvi ko po rdečih cvetih / podim se blazno in visim v obetih o zmagi kakor v zanki papagaj. [...] pozabi me, ne muči me ti vsaj! / Ne slišiš, da me kličejo mrličī – / naj mednje pade moj krvavi maj!«⁷⁵⁹

»Tone Fajfar z novo vremo / snubi, piše, razpečava: 'Partizani smo kristjani! / Da je Bog, priznamo, vemo, / če je treba, v cerkev gremo: / kdor ni z nami, v zmoti tava – / naša rdeča pot je prava! / Domobranci, zdaj še smemo vas sprejeti, potlej glava / padla bo z vratu krvava – / Čas je že, da skup začnemo!« Po Žitnikovih pesmih sodeč domobranska stran ni zaupala partizanom. Ali samo iz načelne ideološke opredelitve ali na podlagi konkretnih izkušenj od leta 1942 naprej? Morda pa bi le bilo treba ponudbe z druge strani vzeti za dobro. Že pomanjševalnice »pisunček«, »kljunček«, »vohunček«, »kurirček«, »lizunček« želijo kako resno je bila sprejeta: »Pameten si od hudirja – / že razkroja smrad razširja / tvojega duha tolmunček ...«⁷⁶⁰

IV. NAGROBNICE

Jetnikovo pomladno hrepenenje je kot uvertura v ta razdelek, saj ne dvomi, kaj ga čaka.⁷⁶¹

Padlim domobrancem je v Žitnikovem pesniškem opusu eden redkih sonetov. Zaradi splošnega motiva (množina!) je manj prepričljiva kot številne druge, ki se najbrž odzivajo na konkretno situacijo. V njem je veliko hvale: »Ko vrhovi naši so v viharju pali, / ste vi trdno stali v brambi domovine! // Vi ste posvetili naše bolečine! / Našim solzam, ranam vi ste ceno dali! / Zoper prekucuhe, roparje ste vstali / za svetinje, žulje naše in dobrine. – // V boju padli ste kot zrnja v tla domača. // Vašo kri prelito čas za žetev seje. / Bog in narod, fantje žrtve vam poplača!«⁷⁶²

Žrtvam je prav tako splošno udarno besedilo, ki na eni strani – razumljivo – slavi padle na svoji strani in ne izbira besed v obtoževanju druge strani v državljanski vojni: »Vam preprosti, močni, ki ste trdno stali, / ko čez naša tla nevihta je krvava / rjula, ko

⁷⁵⁸ Vinko Žitnik, Ljubljanska tolovajka tarna, *Pesmi slovenskega domobranstva* III, (zvezek), tipkopis, Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. *Slovensko domobranstvo* I, št. 6, 12. X. 1944, 101.

⁷⁵⁹ Vinko Žitnik, *Dvogovor*, *Slovenski dom* IX, št. 42, 21. oktobra 1944, 3.

⁷⁶⁰ Vinko Žitnik, »Razkrojitelj« Tone Fajfar, *Slovensko domobranstvo* I, št. 7, 26. X. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁷⁶¹ Vinko Žitnik, *Jetnikovo pomladno hrepenenje*, *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 141.

⁷⁶² Vinko Žitnik, *Padlim domobrancem*, *Pesmi slovenskega domobranstva* III, (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* IX, št. 14, 8. aprila 1944, 3.

*je hudodelstev, zla poplava / našo dobro rast grozila streti v kali; / ko vrhovi naši so se zamajali / v grozi in jim padla hlapčevska je glava / pred noge prevratne, krvniške drhali – / vam, junaki naši, naš pozdrav in slava!*⁷⁶³ Kljub temu avtor nikoli ne pozabi na estetsko plat besedila. Tokrat mu pride prav miselni prestop ali enjambement, ki je pri Žitniku sorazmerno pogost.

Vendar je *Jelendolska noč* (22.–23. 10. 1943), napisana za obletnico v spomin na pomor domobrancev, estetsko učinkovitejša. K temu pripomore izjemna personifikacija takoj na začetku in »kladivo« ki tu metaforizira smrt kot táko; kot siceršnji komunistični simbol pa je seveda aktualno pogojena.

Noč nagnila svoje črno lice je nad bore, smreke,
zvezde so ji na trepalnice kot solze pripolzele,
kladivo nekje tam daleč je odkrhnilo kos časa,
globočine večnosti so nemo vase ga sprejele. ...⁷⁶⁴

Pesem je skrbno komponirana. Sestavlja jo pet kitic; na začetku jo oklepata šestvrstična, v sredi pa so tri osemvrstične, vse značilno dolge, kar je Žitnikova prepoznavna posebnost. Ženska rima ni enolično zaporedna, ker je prepletena s prestopno prav tako žensko rimo, nekoliko mehča kruto sceno:

Glej, med debli dolga, nema vrsta trudno omahuje!
Žica gloda jim zapestja, bolečina v srcih rjuje,
toda rosa ne omoči jim skeleče, vnete veke,
groza smrti iz oči osteklenelih v noč jim sika,
a iz duše, stokrat prestreljene, ni izstrelka krika.
Dlan koščena, mrzla gre jim čez izmozgana telesa,
krč, ki brani se pogina, se jim skriva pod obleke,
skoz pekel trenutkov zadnjih pa že zro svoj dom – nebesa.

Tretja kitica tematizira surovost spremljevalcev do obsojencev, ki v »svetniški vdanosti« sprejemajo dejstvo skorajšnje smrti. Ta kitica se metaforično naslanja na svetopisemski starozavezni odlomek o bratomoru (prim. 1 Mz 4,1-16) in novozavezne odlomke o Kristusovem trpljenju (Mt 27,33; Lk 23,34; Jn19,17; Apd 8,32): »*Ob straneh se krohotajo, topotajo rdeči Kajni,*[...] a mučenci, vsi že z dušo v onostranstvu, *zvesti, vztrajni / so v svetniški vdánosti, krotkósti – k Bógu šepetajo / zanje, ki ženó jih – bratje – v gozda klavnico krvavo! / O čim bliže Golgoti so, tem svetleje se smehljajo; / kot pod nožem jagnje vsak pod rablji vdano sklanja glavo ...*

Vrsta v gozdu je obstala pred izkópano kotanjo
kakor pred ogromno, rjavo in izropano lobanjo;
prvi trop na rob kotanje stopi, čaka ... brzostrelke
jeklo vanje bruhnejo, iz prsi, čel jim curki vroči
brizgnejo in zadnji stoki blazno planejo med jelke
in sesedejo se strti v črna nedra gluhi noči;

⁷⁶³ Vinko Žitnik, Žrtvam, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Za blagor očetnjave* (glasilo novomeške domobranske skupine), št. 281, Novo mesto, 21. oktobra 1944, naslovna stran.

⁷⁶⁴ Vinko Žitnik, *Jelendolska noč* (22.–23.X. 1943), *Slovenski dom* IX, št. 42, 21. oktobra 1944, naslovna stran.

trupla padajo jim v žrelo jame kot ubiti vrči –
o to stokanje, hropenje in ti mučeniški krči!

Vrsta krči se – kot kačo žrelo groba jo požira
in mučenci kakor zrna padajo v prst razkopano;
kot oči krvave ogenj vanje se od straž ozira ...
Noč se zdrza – joj, iz jame to hropenje neprestano!
Toda rablji so končali in zasuli ne še mrtve –
in s krvavimi rokami v noč odšli po nove žrtve ...⁷⁶⁵

Vinko Žitnik je skušal ohraniti pesniški spomenik številnim padlim, s katerimi je bil osebnopovezan. Soimenjak Vinko Žitnik je bil ranjen ubit že na Turjaku.⁷⁶⁶ Jelendolska žrtev je bil France Drobnič: »*Rdeča pest te je ujela, uklenila, / kot žival te mučila, dokler ob pogrebu / krvniškem te v skupnem grobu ni ubila. // Padel si s tovariši v Jelenjem žlebu. / V našo skupno žalost pa odslej kot mila / nova zvezda siješ na slovenskem nebu.*«⁷⁶⁷ Sonet v prijateljev spomin je izredno dragocen v Žitnikovi življenjski zgodbi:

Slavko, moj prijatelj svetlega spomina!
Skupaj naju pot je na Turjak vodila,
skupaj sva se prvi dan in noč borila,
ko krog nas se sklepal je obroč pogina.

Mene izvabila ven je odprtina,
preden smrtna zanka grad je oklenila;
tvoja roka pa je zvesto grad branila.
Zdaj si ti mučenec, grad je razvalina!

Kakor rablja so te zvezali, gonili,
mučili, pehali te iz ječe v ječo
in ponoči v gozdu kot žival pobili.⁷⁶⁸

Tone Hočevnar je bil v pogovoru o narodovi razklanosti prepričan: »*Ta kri je seme, vsak dan več je nas, / ki zmotam, zlu upiramo se moško... ' / In tiše si potožil mi preroško: 'Za Golgoto odbran sem tudi jaz...'*«⁷⁶⁹ Spominu †Toneta Hočevnarja je bila že čez tri dni objavljena še ena pesem, ki se konča s prošnjo: »*Prosi v svetem krogu / za nas vse z mučenci, / da bi bili v Bogu / eno vsi Slovenci!*«⁷⁷⁰

Tako kot je nastala pesem za obletnico pokola v spomin jelendolskim žrtvam, je nastala tudi v spomin *Grahovskim junakom*. Na vprašanje, kako da tudi ta šele čez eno leto, je smiseln odgovor. V navalu groze tudi ustvarjalnost otprne, šele polagoma začno

⁷⁶⁵ Vinko Žitnik, Jelendolska noč (22.–23. X. 1943), *Slovenski dom* IX, št. 42, 21. oktobra 1944, naslovna stran.

⁷⁶⁶ Vinko Žitnik, Domobrancu Vinku Žitniku, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 1944, 6.

⁷⁶⁷ Vinko Žitnik, Domobrancu Francetu Drobniču, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 194[4], 6.

⁷⁶⁸ Vinko Žitnik, Domobrancu Slavku Bedenčiču, Grosuplje, *Pesmi slovenskega domobranstva* III (zvezek), tipkopis. *Slovenski dom* IX, št. 10, 11. marca 1944, 6.

⁷⁶⁹ Vinko Žitnik, Tonetu Hočevnarju v spomin, *Slovenski dom* VIII, št. 10, 13. maja 1943, 2.

⁷⁷⁰ Vinko Žitnik, Prošnja, *Slovenec*, št. 111a (111), 16. maja 1943, 3.

čuti in čustva spet delovati. Kljub temu se vidi, da z grahovskimi žrtvami avtor ni bil tako neposredno povezan kakor z jelendolskimi. Zato je v njim posvečeni že iz drugih pesmi veliko znane deklarativnosti: motivi požganih vasi in pobitih rojakov, očitki o »krdelih rdečih«, ki »preko naših tal so se razlila, / da bi naše zadnje zveste stražnje ognje pogasnila / in teme zastava črna bi nad nami zavihrala; / ko vasi in cerkve naše pogorišča so postala, / ko iz naših bratov, sester mučeniška kri je lila, / ko krvava zvezda čez nebo je naše se pognala, / da bi treščila v naš narod in ga z ognjem pokončala.« Edina nova metafora so »ŽIVE PLAMENICE« za domobrance, ki so zgoreli v Krajčevi hiši in cerkvi v Grahovem.⁷⁷¹ Že zaradi krute smrti so si zaslužili odo, le da ji tokrat manjka pesniškega navdiha: »vi ste novih sil in ognja brizgnili v pogum venoči, / da na postojanke naše roji novi so privreli; / hej, kako zdaj trume rdeče trebi tresk uničujoči, / ko pred nami vi kot zublji greste, zmage dan kažoči; / o saj niste pod krvavo bratsko roko zogleneli – / še živite, še gorite; ko ste v plamene se vzpeli, / zublji vaši srca naša z lučjo božjo so odeli; / noč peklenska na tleh naših moč za večno je zgubila – / trupla plameneča vaša bodo nam odslej svetila!«⁷⁷²

V. BOŽIČ

Domobrančev pomenek z Božičkom je ena redkih pesmi o tem prazniku, ki se ne izogne kontekstu. Kljub naslovu že zato ni sladko prijetna. Poleg tega ga Vinko Žitnik zapiše v sebi lastnem stilu z dolgimi vrsticami v treh osemvrstičnih kiticah. Izjavni osebek Božička najprej miluje kot »brezdomčka«, v drugi kitici se mu opravičuje da je pred njim oborožen: kajti tudi on sam je brezdomec, njegov dom požgan, mati izgnana, bratje pomorjeni. Hkrati mu očita: »O zakaj dovoliš, da podé iz src te roji podivjani? / Ti, o Vsemogočni, prosiš, naj Te moja šibka roka brani!« »Božiček« se zagovarja z novozaveznimi paradoksi, avtor pa si ne more kaj, da ne bi v evangeljsko milino uperil aktualno puščico:

Ali si pozabil, moj bojevnik zvesti, da sem Bog ljubezni,
da je križ moj prestol in da s križem padam k dušam vedno niže,
da ljubezni roka zadržuje meč pravičnosti železni
in da za rešitev blodnih duš nalagam svojim zvestim križe?
O kaj res ne čutiš, da si Srcu moj'mu s križem vedno bliže
in kako skoz noč in muke vabim te, da vame se pogrezni?
Kdor pa drzno venomer odbija mojo zveličavno roko,
padel bo, po svoji krivdi se pogreznil v brezno bo globoko.⁷⁷³

Tudi tu se pojavi pri Žitniku že kar stereotipno povezava ognja in krvi: »moja roka nov svet v ognju, krvi ustvarja!« »narodi me bodo znova našli, v ognju, krvi prerojeni.«⁷⁷⁴ Tudi v *Slovincu*, ki je 1944 objavil Žitnikov sonet brez leporečja, prej s kančkom ironije in razočaranja: »Si Jezušček res spet prišel med nas – / med ranjence, mrliče, tanke,

⁷⁷¹ Prim. Vinko Šega, *Dano tisto uro*, Družina, Ljubljana 2008, 30.

⁷⁷² Vinko Žitnik, *Grahovskim junakom! Pesmi slovenskega domobranstva III* (zvezek), tipkopis. Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. Tisk: Nasprotniki NOB. *Slovenski dom IX*, št. 47, 25. novembra 1944, 3.

⁷⁷³ Vinko Žitnik, *Domobrančev pomenek z Božičkom*, *Slovensko domobranstvo I*, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

⁷⁷⁴ Vinko Žitnik, *Domobrančev pomenek z Božičkom*, *Slovensko domobranstvo I*, št. 11, 28. XII. 1944, stran ni navedena. Drugih podatkov ni.

bombe? / In v krvi, ognju iščeš si zaslonbe / ko Ti povsod pripravljajo poraz? // Ne veš, da zdaj ni Tvojih gesel čas, / da Tvoji spet bežijo v katakombe, / da zdaj le črt, prevrat slavijo trombe / in da si zlo nadeva svet obraz?»⁷⁷⁵

Prav tako ni nič romantična Žitnikova *Božična noč 1944*. Namesto božičnega miru in razpoloženja kruta vojna realnost:

Nocojšnja noč, oh, pa ne bodo se nebesa razklenila,
da ožarila bi zemljo in sveti odrešilni hlev,
in truma blaženih duhov ne bo ozračja poplavila,
v razrita srca se ne bo izlil miru nebeških spev;
nebo ožarjajo kot kri goreče cerkve in domovi,
padalci vro izpod nebes, noseči smrt, ko zli duhovi,
čuj, strojnice namesto angelov pojo, rohne topovi
in mir iz src, domov, rodov pognal je divji črt in gnev;
glej, sleherno družino vojske pest jeklena je razbila,
o sleherno srce je svojev kri prelita oškropila,
joj, sleherno srce in dom je črno gnezdo muk in rev!
O sveto Dete, stopi k nam, v to brezno stisk, v to kri, solze
presekaš vozle zmed, zablod, pripravi nam za mir srce!⁷⁷⁶

V drugi kitici iz prav tako trinajstih vrstic se prošnja na široko nadaljuje, a vsebuje tudi duhovno močni vrstici: *»zmerom bolj smo žejni Tebe, sebe vedno manj pijani / ko grenki kruh spoznanja daješ nam za vzeto slast potic.«⁷⁷⁷*

Za */n/ovo leto*, verjetno leta 1944, je nastala pesem kot nekakšen obračun: *»Mozelj, Grčarice, Jelendol, Osolnik in Turjak / oj, krvavi žrtveniki naši«*. Spremlja ga zaupanje v srečen razplet vojnega *»viharja«*: *»V novo leto, domobranski roji, naš pohod vihra, / v boj se nese prek vseh naših tal, ki jih trdo drži / pest krvava jim ožema kri, jim dihati ne dá / pest, ki kakor kladivo ubiti hoče nam Bogá, / pest peklerska, ki rod naš pehá v tolmun solza, krvi; glej pred nami križ / v svetlobi večnih dni se lesketá, / hej, zastava naša kakor plamen spredaj plapolá, / ej, čedalje več nas je, ki gremo k Soncu novih dni! / Skozi molk zidov ožganih in skoz krik grobov v življenje / novo s plamenico vere stopa naše pokolenje!»⁷⁷⁸*

V kitici je strnjena vsa domobranska bit:

- a) standardna motivika
- b) ideološko konotirani stilemi;
- c) najprej se opazi lastna vojaška terminologija;
- č) izhodišče, ki ga je povzročilo in utemeljilo;
- d) vsakdanja dejstva: pogorišča in grobovi;
- e) naraščanje števila domobrancev;
- f) zaupanje v Božjo pomoč.

Mogoče je bilo prepričanje vanjo premalo apriorno in premalo ponižno.

⁷⁷⁵ Vinko Žitnik, *Božič 1944*, *Slovenec*, št. 295 24. december 1944, 3.

⁷⁷⁶ Vinko Žitnik, *Božična noč 1944*, *Pesmi slovenskega domobranstva* III. (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

⁷⁷⁷ Vinko Žitnik, *Božična noč 1944*, *Pesmi slovenskega domobranstva* III. (zvezek), tipkopis. Drugih podatkov ni.

⁷⁷⁸ Vinko Žitnik, *Novo leto! Slovensko domobranstvo* I, št. 12. datuma in strani ni.

Sklep

V dvaindvajsetih kiticah dvodelna (2 x 11) ljubezenska pesem *Pomlad* je bujna od cvetja. Zato spominja na Cvetka Golarja; le da je pri njem vse pisano od poletnega cvetja, pri Žitniku pa spomladansko.⁷⁷⁹ Podobno je v svetopisemsko naslovljeni *Visoki pesmi*:

Med brezami in bori v rebri resa
se sonči kot razlita srčna kri,
pod gabri čreda zvončkov se beli
in leska v vetru zlati prah otresa;
o rosni cvet iz duše in telesa,
usmeri vonj ljubezni v moje dni!

Srcé mi mrè, medli od hrepenenja,
ljubezni dih se s cvetjem sanj igra,
in kri – netilo upov in željá
čedalje večje plamene spočenja;
o vrtnarica, mojega življenja,
zasuj me s cvetjem svojega srcá!⁷⁸⁰

Obe pesmi dokazujeta, da Vinko Žitnik je bil pesnik, ki je med drugo svetovno vojno pesniški dar prepričano žrtvoval v politične namene. V ta namen je oblikoval osebni stil in je bil med domobranskimi pesniki zagotovo najbolj profiliran avtor.

⁷⁷⁹ Vinko Žitnik, *Pomlad*, *Dom in svet* 56, zbornik I, 1944, 90–92.

⁷⁸⁰ Vinko Žitnik, *Visoka pesem*, *Zbornik Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 141–142.

2. TINE DEBELJAK (1903–1989)

Uvod

Gospod, pri nas ostani je pesem, ki se naslanja na svetopisemsko motiviko dveh učencev, katerima se na poti iz Jeruzalema v Emavs pridruži Jezus (prim. Lk 24,13). Krizostom Sekovanič že leta 1943 povezuje religiozno in aktualno zgodovinsko snov z motivom izgnanstva v poanti: »*Gospod, ne hodi od nas! / Čuj naš boječi zdih, / naš pojemajoči glas. / Nimamo leščerbe v hiši, / na mizi kruha ni; / brez večerje spat bi šli. // Pa če prideš ti, / naš Gospod in Brat, / k nam vasovat – / o, kako je v našem hramu svetlo; / miza je belo pogrnjena / in večerja na njej pripravljena. / In ti se nam smehljaš ljubo. // zunaj pa smrt in tema / in vihar mimo oken divja; / njegov krik gre skozi kosti do srca. / O Jezus, ne hodi v to divjo noč / iz naših razsvetljenih koč, / da ne umrjemo v temo izgnani. // Gospod, Gospod, pri nas ostani!*« (Stanonik 2000: 166–167). Od kod Karlu Mauserju že leta 1944⁷⁸¹ v *Pismu materi* otožna slutnja; kot da napoveduje kalvarijo slovenskih beguncev: »*Ne čakaj me mati, le vrata zapri, / Odgrni samotno ležišče, / Ugasi svetilko in v strop se zazri, / Naj misel te plaha obiše. // In upaj, da sreča ti tiha vzcvete, / ko sprejmejo rodni me kraji, / in moli, da skoraj še srečava se, / čeprav na četrti postaji*« (Stanonik 2000: 184).

Spomladi leta 1945 je nekje na Primorskem nastala pesmica z akrostihom KRIST JE VSTAL (Stanonik 2000: 165). Popolnoma drugače, politično in mistično, je angažirana pesem *Veliki petek* iz Idrije ali njene okolice marca leta 1945: »*V polmračni cerkvi sredi sveč brlečih / počiva zopet v cvetnem grobu Krist... / In kot stoletja množica se sklanja / pred Njim, ki ga je križala – zavist... // To moč resnice in idej je svetih, / to je duha veliki, svetli dan! / Prestoli padajo, gube se ljudstva, / a še je svež spomin Njegovih ran...*« (Stanonik 2000: 162). *Velikonočna* iz aprilske številke Slovenca leta 1945 je polna vstajenjskega zanosa, čeprav njena ni apolitična: »*Jezus ran je pet ohranil: / dom miru so in svetišče. / Vsak se greha bo obranil, / kdor v njih išče zavetišče. / Ko golobu trda prede, / v skalnato zbeži votlino; / v Tvojih ran – v teh dnevih zmede – / skrijem varno se globino*« (Stanonik 2000: 163).

I. ŽIVLJENJSKA POT SLOVENSKEGA JEREMIJA

Njegov bridki življenjepis tenkočutno in z občutkom za bistveno opisuje Helena Janežič (Debeljak 2009: 210–214), medtem ko se je Rozina Švent poglobila v njegovo obsežno bibliografijo (Debeljak 2009: 113–208). Matičina *Zgodovina slovenskega slovstva* njegovega vstopa v slovensko literaturo in vpetost vanjo v času med dvema svetovnjima vojnama ni prezrla (Legiša 1969: 212 sl.), pač pa je političnemu podnebjju ustrezno enostransko obravnavana njegova dejavnost med drugo svetovno vojno (Smolej 1971: 339, 341–342, 348–352 sl.; Zdravec 1972: 127). Tako rekoč istočasno pa se že pojavi pogumen glas o Tinetu Debeljaku kot nosilnem stebru kulturne dejavnosti med slovenskimi zdomci v Argentini (Pogačnik 1972: 80, 82, sl.). Toda še dvajset let (Debeljak 1992) je bilo treba čakati za vrnitev njegove poezije na slovenski literarni Parnas. Enakovredno drugim iz njegove generacije jo je uvrstil med kanonizirano šele Denis Poniž (2001: 14–18) in

⁷⁸¹ Objavljena v *Mohorjevem koledarju* za leto 1945.

svoja stališča lahko (Florjančič 2003: 5) kmalu ponovil in razvil z osebno toplino (Poniž 2003: 245–253). Sintetičen pregled o njegovem delu pod južnim križem je bil bralcem v domovini na razpolago deset let po Debeljakovi smrti (Glušič 1999: 134–142).⁷⁸²

Imenitni literarni zgodovinar Ivan Prijatelj bi imel na ljubljanski Filozofski fakulteti v Debeljaku vrednega naslednika, ko bi bile jima zvezde mile. Nenadna profesorjeva smrt leta 1937 je mlademu slavistu popolnoma prekrizala načrte in druga svetovna vojna je tako zavozlala njegovo življenjsko pot, da se je s tistimi rojaki, ki jih je zdravnik dr. Valentin Meršol v pozni pomladi leta 1945 v Vetrinju (Zerzer 2014: 33) rešil gotove smrti (Moder 2005) odpravil v Argentino. Njen poljub ob slovesu ga teši in krepi »v blodnjah sveta« [...] *Najbolj boli ta cvet... cvet... slast edina, / v pasijonki ustnic mojih – Tvoj poljub*« (Debeljak 2003: 192). V dokaz, da ločen od žene stalno misli nanjo, je pesniška zbirka *Poljub*⁷⁸³: »Ne vem, če Ti bo všeč, ker ljubezen ne spada v javnost, toda kako naj Ti povem preko oceanov svojo ljubezen, ko nimam besed za čez, kakor da jih zrimam v pesmi...« (Debeljak 2003: 12/7/51).

S tremi otroki se mu je po posredovanju mednarodnega rdečega križa mogla pridružiti šele po »*devetih letih in pol*«. Tega se je zelo veselil, saj se mu ne bo več treba zagrinjati v neznanca in trepetati zanje: »... *zdaj bom spet lahko postal vedno in povsod to kar sem, ker ne bom imel občutka, da imam doma štiri talce... katerih usoda odvisi od mojega dela*« (Debeljak 2003: 126–127). O njegovem hrepenenju po domačih pričajo pisma in pesmi v pretresljivi knjigi *Črni Kamnitnik / Loma Negra* (2003), že leta 1949 pa je izšla njegova *Velika črna maša / za pobite Slovence s psevdonomimom Jeremija Kalin. Kalina* omenja Prešernov (1962: 51, 52) *orglarček* kot zgled za učljivost; morda pa priimek želi dokazovati zvestobo domu in domovini, saj je v naših krajih kalin poleg vrabca menda edina ptica, ki se ne seli.⁷⁸⁴

In zakaj Jeremija? V danih okoliščinah se razgledanemu slavistu in prepričanemu kristjanu ni bilo težko poistovetiti z enim od največjih starozaveznih prerokov: velik samotar, na robu družbe. Od začetka nerazumljen in preganjan. Trpinčen in zaprt.

⁷⁸² Dopolnjujejo se podatki o njegovem prevajanju: »Dante ni bil pozabljen niti med samo vojno, ki se je na slovenskem ozemlju iz narodnoosvobodilnega boja izrodila v krvavo revolucijo in bratomorni spopad med »belimi« in »rdečimi. *Inter arma non silent musae!* Prof. Tine Debeljak, ki je spadal med »bele«, si je zastavil cilj, da bo 'popravil' Debevčev prevod in je nedokončane popravke odnesel s seboj v Argentino, kamor se je po zmagi 'rdečih' leta 1945 preselil s skupino katoličanov, da bi se izognili komunističnemu terorju, sledeč tragični usodi gibelinskega begunca. Tako je Pekel, prvi del Komedije (medtem so Vice bile še v delu) zagledal dan v Buenos Airesu (Capuder 2015: 2).

⁷⁸³ Tine Debeljak ji je neprikrito (brez psevdonima!) izrazil svojo ljubezen, ko ji je podaril trajni *Poljub* (Založba Svobodne Slovenije, Buenos Aires 1951), namreč pesniško zbirko s tem naslovom z izrecnim posvetilom. Za Debeljaka simptomatično črno barvo tu zastopa naslov, grafike Bare Remec, med posameznimi razdelki pa so tokrat v barvi ljubezni in trpljenja: rdeče. Zbirka je menda namenoma brez kazála, da s tem simbolizira neskončnost ljubezni. Dvajset pesmi, ki so nastale v obdobju od leta 1945 do 1951 želi dokazati zvestobo soprogi kljub strahotni razdalji med njima. Razdelki *Molčanje* (Italija 1945–1947), *Čez Ocean* (februar–marec 1948), *Nov cvet*, *Payador v pampi*, *Loma Negra* 1. 8. 1950 s kraji nastanka (Belopeško jezero; Riccione, 1945; Rim, 1946; Senegallia, 1947; Svete Višarje, 1947; Neapelj, 14. 2. 1948; Ob prehodu Gibraltarja, Nad Atlantido, Ocean, Ekvator, Rio de Janeiro, Buenos Aires, 12. 7. 1948, Villa Alfredo Fortabat, 1950, Loma Negra, 14. 2. 1951).

⁷⁸⁴ Misel pisatelja akad. Zorka Simčiča.

Na silo odpeljan v daljni Egipt, ne da bi se kdaj izvedelo za njegov grob (*Sveto pismo* 1997: 541). Če o tem zadnjem zase še ni mogel vedeti, pa je to veljalo za njegove številne rojake. Kaj mu je v resnici pomenilo biti Jeremija, najlepše pojasni Debeljakova (2003: 228) *Prošnja pesem za vrnitev*:

Jokal je Jeremija
ob vodah babilonskih,
harfo obesil na vrbo.
Jokam jaz, o Marija,
sam v velemestih milijonskih,
pojoč na struno trdo.

V nebo zazidano gledam,
rijem v kloak se rove,
a v sebi se sesedam,
mislim na naše domove,
mislim na svoje otroke,

mislim na žalosti žene...
Kje si, o Domovina?
Po tebi srce mi umira!
Kje so trate zelene?
Kje gozdov hladnina?
Kje žuborenje vira?

Kje pšenične njive?
Kje s satjèm čebele?
Kje za hlevom bori?
Kje trte dobrotljive?
Kje gore snežnobele?
Kje cerkvica na gori?

V oltarju Ti, Marija!
Na groblju v jami oče
In mati ... sestra ... tete ...
Ni sveče moje sija,
ni rože žalujoče,
o, ni me za vse svete ...

ni me, da v gozd poiščem,
poklekнем nad prepadom,
od tam molčé pohitim
naravnost – hej, k voliščem
ustvarit takšno vlado,
da slavo dá Pobitim,
nam vrne Domovino
in Tebi Čast, Marija!

--

Kam z mislijo se nesem?
Močim s solzó Tujino.

V krčih se struna mi zvija.
Žalost je moja pesem.

Zarivam v rove jam se –
v grob svoj, tu izkopani
daleč ... daleč od doma ...
V milijonskem mestu sam sem,
le s Tabo v svoji rani ...
Kdo h kômu od naju roma?

O, Ti prihajaš k meni,
Si v srcu mi, Marija,
Up v brezupu edini!
O rožmarin zeleni!
Edini žarek sija
v vrnitev Domovini!

Jokal je Jeremija,
pojem jaz svoje joke,
tresoč se kot vrh evkalipta:

Ti, o Begunka Marija,
popelji na rojstne me loke
kot Dete si Svoje iz Egipta! – (Kalin 1954: 42–43)

Da je bila njegova izbira imena premišljena, pričajo med mašni hvalospev skrite vrstice: »*Tam vidim svojega patrona / svetega Jeremijo, ki včasih žalostinke izgnancev pel je, / zdaj pa se v pevanju hvalospevov razvnel je, / kot da nikdar ni bil ob vodah Babilóna – / njegova harfa je v en sam veseli glas ubrana: / Hosana!*« (Debeljak 1949: 110). V pesniško zamišljeno evharistično molitev pred povzdigovanjem avtor zajame bolečino žena – ki ob odsotnosti mož, če so si rešili golo življenje? same skrbijo za osirotele otroke – in se osebno izpostavi: žena je »*je levinja, ki mladiče hrani, / pa je pelikan, ki sebe trga, da otroke hrani, / ne joka – poje, ko vije otrokom usodne povesmí / z glasom moža iz tujine, ki toži v Jeremijevi pesmi*« (Debeljak 1949: 131).⁷⁸⁵

II. VELIKA ČRNA MAŠA ZA POBITE SLOVENCE

Zaradi črnega mašnega plašča, v katerem je duhovnik na željo pokojnikovih svojcev 7. ali 30. dan po smrti ali po pogrebu ali ob letu v črnem mašnem plašču opravil mašo za rajnega, se je zanje med ljudmi udomačilo ime »črna maša«. Liturgika⁷⁸⁶ je ne pozna, pač pa *Rimski misal*⁷⁸⁷ v slovenščini v smislu dvojnice: *Maše za rajne / Tudi črne maše*.⁷⁸⁸ Kadar je bila maša z libero, so bile po maši še dodatne molitve: psalm 50 (51) in prošnje

⁷⁸⁵ Oba navedka utemeljujeta naslov tukajšnje obravnave.

⁷⁸⁶ Marijan Smolik, *Liturgika*, Mohorjeva družba, Celje 1995.

⁷⁸⁷ *Rimski misal*, s sodelavci priredil dr. p. Metod Turnšek, Družba sv. Mohorja, Celovec 1961,² 29, 30, 31.

⁷⁸⁸ *Rimski misal*, s sodelavci priredil dr. p. Metod Turnšek, Družba sv. Mohorja, Celovec 1961,² 29.

za rajnega: ob velikem črnem prtu, pogrtnjenem na tla. Nanj so položili mrtvaško glavo in v obliki Andrejevega križa položeni dolgi (stegnenični?) kosti.⁷⁸⁹

Tine Debeljak si je pesnitev *Velika črna maša za pobite Slovence* zamislil v času begunstva na jugu Italije, ko je na veliki teden leta 1946 prišel v Rim. Za njeno nastajanje so prvi izvedeli poleg Zorka Simčiča še pesnik Vinko Beličič in raziskovalca besedne umetnosti Jože Peterlin in Martin Jevnikar leta 1947 v Trstu (Simčič 2015: 221). Izšla je kot prvo leposlovno delo v Argentini pri založbi Svobodna Slovenija leta 1949 v Buenos Airesu.

Za naslovom *Velika črna maša za pobite Slovence* sledi spremna beseda nepodpisane založnika⁷⁹⁰ in je nato prevedena v španščino (Debeljak 1990: [5–6, 7–9]). Sledi z velikimi tiskanimi črkami zapisan odlomek tedanjega ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana iz pastirskega pisma 1943 o slovenskih mučencih (Debeljak 1990: [10]). Zadaj so najprej strnjeno, na dveh straneh in pol (Debeljak 1990: 213–215) predstavljeni vzrok in povod ter okoliščine za nastanek pesnitve. Slovencem jih ni bilo treba razlagati, saj so jih doživljali na lastni koži. Zakaj torej samo v angleščini? Najbrž kot tih očitek, kaj so storili in zakaj?! Argentinec pa se ta plat slovenske tragedije ni tikala, zato je omejnjeni kontekst pesnitve v španščini izostal. Vse druge spremne besede so brez naslova. *Pojasnila* nekaterih besed na koncu so namenjena predvsem manj razgledanim bralcem in otrokom, rojenim v tujem svetu. Zanje njihov avtor priporoča bralcu, naj jih prebere prej, preden se poglobi v pesnitev.

Pomenljivo je nadaljevanje naslova: ... *za pobite Slovence*. Maša je potemtakem namenjena vsem rajnim oz. pokojnim, ne le enostransko tistim, ki jim je avtor pripadal po kakršnem koli merilu že. Duhovnik jo daruje za vse pobite Slovence. To je res »*maša sprave*«,⁷⁹¹ kakor je naslovljena spremna beseda k njeni prvi izdaji v Sloveniji (Jenšterle 1990: [222]); žal eno leto prepozno, da bi dobil z njo vsaj malo zadoščenja njen avtor, ki ga je bila zaradi nje lastna domovina tako prezirala, da ni bilo dovoljeno vedeti zanj niti v njegovem rojstnem mestu.

Pred II. vatikanskim koncilom je potekala maša nekoliko drugače kot današnji. Predvsem pa je bila, razen besednega bogoslužja (berila, evangelij, pridiga), v celoti v latinščini. To dejstvo pesnik izključuje z latinskimi mednaslovi, naslovi njenih delov in posameznimi vrsticami, ki se pojavijo v latinščini hkrati s slovenskimi ali malo pred njimi.

»*Vetrinje! / Tabor brezdomnega Človeka! / Sramoten žig v čelo Evropi! / Tenčica črna čez lice Sloveniji! / Nož skozi srce Materinje! / Vetrinje! / Joj! / S hisopom jih pokropi!*« (31).

Uvodna molitev za pokojne vetrinjske žrtve je signal, komu je maša namenjena. Iz

⁷⁸⁹ Avtopsijska.

⁷⁹⁰ Po podatkih v *Enciklopediji Slovenije* (1998: 277, 411) sodeč bi bil to Miloš Stare. Tako piše v spremni besedi k ponatisu Debeljakove *Velike črne maše za pobite Slovence* (Ljubljana 2015). Avtorjeva hči Jožejka Debeljak Žakelj pa napačno domnevo popravlja: »To ne bo držalo. V moji Črni maši – izredna izdaja vezana v usnje iz originalnimi lesorezi – piše lastnoročno moj oče na prvi strani: Spesnil, uvod in pojasnila napisal dr. Tine Debeljak.« Po elektronski pošti mi je popravek posredoval 8. jul. 2015 mag. Aleksander Igljčar.

⁷⁹¹ Do danes je »sprava« izgubila tisti čist, prvotni pomen, kakor ga je imela leta 1990, ko se je zdelo, da se bo po spravnih slovesnosti 8. VII. 1990 v Kočevskem Rogu mogoče odkrito pogovarjati o tragičnih medvojnih delitvah. (*Slovenska kronika* ... 1996: 440–441). Da se ponatis nanaša neposredno povezuje s to priložnostjo, potrjuje članek v *Književnih listih* (Pibernik 1990: 5).

celostnega pregleda je očitna oklepajoča kompozicija celotne pesnitve, saj samo Črno mašo... oklepata uvodno in sklepno POSVETILO, znotraj njiju pa molitvi v zakristiji. Izhodišče pesnitve so »palme mučeništva«, o katerih da govori pastirsko pismo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana leta 1943.⁷⁹² Njegova izjava je pomembna, ker celotno pesnitev navezuje na vse! žrtve druge svetovne vojne in ne zgolj tiste v zunajsodnih pobojih po njej.

1. Slovenska razdeljenost

Dvanajst sedemvrstičnih kitic na začetku nima posebnega naslova. Prva vrstica: »*Véliki teden. V večnem Rimu*« nakazujeta napetost, ki je kristjani domača. In res že v drugi vrstici se zasliši: »*Hosana! Hosana!... Vrisk... Jok: Pasijon!*« V naslednjih treh vrsticah se Jezusov pasijon konkretizira (prim. Mr 15,13) in zemljepisno posodablja: »*Križaj jih! Ves bataljon! / Vso vojsko! Na Golgoti! Na Krimu! / V Kočevskem Rogu!...*« (Debeljak 1949: 13). Tine Debeljak šteje pesnitev za žalno »*daritev*« Bogu v spomin na številne zatajene mrtve v domovini. Že v drugi uvodni kitici pretresajo obiskovalca »*katakombe svetega Sebastijana*«: »... / *Vidim jih: v tisočih stopajo iz vrst, / vlegajo se v skladih v rove brez krst, / le s strelom v tilniku*« (13). Izjavni osebek pogreša spomenik

⁷⁹² »*Palme mučeništva so zrastle tudi na naših tleh, naša domača zemlja je orošena z mučeniško krvjo naših bratov in sestra, ki ste jih poznali, z njimi delali, z njimi v cerkev hodili, z njimi živeli, morali so dati življenje, ker so odklanjali, česar po vesti in po svojem prepričanju niso mogli in niso smeli storiti. Zvesti in stanovitni so bili v veri, zato so morali pasti.*

Ni prav nobenega dvoma, da smo v teh pravih mučenikih dobili vzvišene vzornike in prekrasne zglede mučeništva.«

Vira za Rožmanov odlomek ni bilo mogoče dopolniti, saj ga v javnosti dostopnem *Pastirskem pismu* z dne 30. 11. 1943 (Čipić Rehar & 2009) ni bilo najti. Žal je isti navedek v *Palma mučeništva* (Pust & ... 1994: 7) morda celo zgolj prepisan iz Debeljakove pesnitve (1949: 10). Po pomoč sem se obrnila na Marijo Čipić Rehar, sodelavko v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu, od koder mi je posredovala fotokopijo njegovega »Pastirskega pisma za leto 1943 o stanovitosti v veri« (*Ljubljanski škofijski list* LXXX, Ljubljana, 10. februarja 1943, šte. 1, 2, 1–12) z naslednjim pripisom: »Navedeni sestavek je vzet iz konteksta pridige, ki je govorila o stanovitosti v veri, velik del pridige pa je bil namenjen trpljenju in poglobitvi vere, pri čemer je Rožman govoril o svetnikih ter podajal primere iz Stare in Nove zaveze. Navedeni tekst se navezuje na mučenike za krščansko vero, vse od Kristusovega trpljenja dalje – se pravi gre za mučenike iz vseh 20 stoletij. Poleg tega je izpuščen vmesni tekst, iz katerega je razvidno, da se ne nanaša samo na umrle med drugo svetovno vojno ter je naveden stavek iz Razodetja 2,23.

Da bi Rožman ta sestavek navedel tako samostojno, kot je bil tu predstavljen, je neverjetno in mu ni bilo podobno. Vedno – poudarjam vedno, ko je govoril o smrti in mučenikih, je bil spravljen do povzročiteljev in ni nikoli spodbujal sovraštva ali kaj šele maščevanja. Bogu je prepuščal sodbo in upal, da bodo spregledali svoje početje. Bil je striktno proti komunizmu in ob pogrebih posameznikov (Jaroslav Kikelj, Viktor Turk) je bil zelo čustven, vendar pa je vedno govoril v svetopisemskem smislu. Žal so vse vpletene strani rade posegale v njegove besede, jih jemale iz konteksta in obračale glede na svoje koristi. Vedno je dobro poiskati izvor posameznih besed, jih dati v kontekst in videti stvari takšne kot dejansko so. To velja storiti s preteklostjo, pa tudi danes nam nekaj konkretnega vpogleda v resnico ne bi škodovalo.« Zgodovinarke Mariji Čipić Rehar se za podatke in komentar (pismo, poštni žig: Ljubljana, 6. 2. 2015) iskreno zahvaljujem.

P.S.: Navedeni citat je na koncu str. 10 in na začetku str. 11 z vmes izpuščeno povedjo (op. a).

z njihovimi imeni (Debeljak 1949: 11⁷⁹³) in ne samo zanj osebno, za dotedanji kulturni krog je bilo samoumevno, da govori o njih, kot da imajo vsaj grob.⁷⁹⁴

Debeljakova metafora za »partizana« je »goščavci« (53, 54, 56, 63, 68). Standardno ime za oborožene pripadnike Osvobodilne fronte se pojavi samo takrat, ko je aktualiziran 4. člen veroizpovedi: »Verujem v Sina-Boga, / ki je bil odslej v našem mesu, / trpel glad in skušnjave, / bil gonjen od svetne postave, / izdan bil, bičan in zasramovan, / kot da Ga je v roke dobil partizan, / a Pilat, okupator, si je roké otrl...« (94); »Partizan nas priganja, kot da pes laja« (79). Že takoj se pojavi motiv brezen in potem še velikokrat (13, 14, 20, 26, 27, 33, 39, 54, 73, 80, 84 87, 88, 97, 133). Edino zadoščanje vanje pometánih je: »Naša smrt ni več skrivnost« (74, 87).

»S hisopom jih pokropi / te slovenske bataljone [...] Angleški zavezniki so jih prevarali, da so vojaško postrojeni »stopili na kamijone – / a z drvečega teka / pojoči tropi / so pali v muke Smrti« (32). Srečavanja z njo so opisana naturalistično, ne zaradi stilnega učinka in mode; le zgolj zaradi boleče zvestobe dejstvom: »S hisopom jih pokropi / te mrtvaške križevpotce, / nage mučenike / skozi ječ krike, / povezane kot na povodce / na blede žice, / zasramovane, zapljuvane v lice, / zlakotnele, poniževane, / na vretena natézane, / razčtetverjene in razrézane / in v srcé zaklane; / pognane v hribe / pod nože kot pod ostre šibe, / pehane nad brezen obronke / s telesi kot rože potonke / in s strelji v vratove / vržene v podzemске rove, / v jame in prepade / med kamenje in gade, / kopa h kopi, / krvava reka... / O zemlja slovenska, / kdaj boš zrna semenska / dvignila iz jame katynje?« (32–33).

Kdo drug kakor begunci so se najbolj zavedali njene tragedije. V molitvi za tiste, ki so prav tako bežali pred maščevanjem zmagovalcev, izjavni osebek, ki se šele zdaj dá prepoznati, izjavlja: »Svečenik sem Zajetih na Via Sacra...« žalujoče ostale povabi k spokornosti: »Obuj, romar, sandale! Raševino prepaši! / Med nami je rakev – Množična Moritev!« »Množična moritev«, »č/rna zavesa«, »rakev«, »črni gavrani«, »črni zvonovi« (15), napovedujejo »Črno mašo«.

Šele zdaj se zares začne črna maša / Missa pro refunctis (Debeljak 1949: 35).

2. Priprava v zakristiji

Duhovnik se osebno pripravlja nanjo v zakristiji z molitvijo *De profundis* / *Iz globočine*.⁷⁹⁵ *Kdo bo obstal, / Gospod? / Je sam sebe razdejal / bo poginil Moj Rod?!* (20). Njegov pogovor z Bogom je očitajoče podoživljanje bližnje preteklosti: od pojava nacizma in fašizma (19) do bratomornega komunizma (20): »*Iz globočine / vpije moje srce / v čas Tvojega Srda: / s krvjo Si zalil kot vesoljni potop / vse slovenske doline, / vsa naša brda, / mednje položil moj Narod kot v grob*« (19). Prepojenost slovenske zemlje s krvjo in metafora groba zanj se je zažrla v njene prebivalce že sredi druge svetovne vojne.⁷⁹⁶

⁷⁹³ Zaradi gospodarnosti s prostorom, večje preglednosti in olajšanja bralcu bodo odslej za vse navedke, ki se nanašajo na Debeljakovo Črno mašo... – in to velja res samo zanj! – v oklepajih navedene le strani, medtem ko se ime avtorja in letnica izida knjige ne bosta ponavljala. V vseh drugih primerih citiranje ostane standardno.

⁷⁹⁴ Še po sedemdesetih letih in več tej temeljni civilizacijski normi ni zadoščeno!

⁷⁹⁵ »*De profundis*... je priprava za mašo v zakristiji na osnovi psalma *Iz globočine*, iz dna, kamor so nas pahnili nacizem, (kljukasti križ), fašizem (sekira iz starožitnega, tj. rimskega snopa) in komunizem (bratova roka)« (Debeljak 1949: 217).

⁷⁹⁶ Neznana *Rusalka* si je s pesmijo (podnjo je nekdo dopisal 12. XII. 43, kar bi bil lahko bližnji

Svojo stran gleda v najlepši luči: »*Vero gorečo, Ljubezen vročo, Upanj pogum, / sijoč z njih čistih čel!*« (26), toda če odkriva grešnost na nasprotni strani, je tudi pri svoji ne tajni: »*Odpusti nam kletve na morilce sinov, / odpusti nam pretnje iz zlobe in tegobe, / odpusti požigalcem naših domov, / odpusti nam privezanost na zemsko last*« (25).

Popolnoma družbeno aktualna problematika se izmenjuje z molitvijo, v kateri je zaznati medbesedilno ponavljanje posameznih psalmskih vrstic (Ps 129,1.3; Ps 83,4 itn.). Toda niti duhovniku ne morejo pregnati bolečine brezdomstva in oropanosti domovine, ki jo pesnik geografsko konkretizira: »*planine, gorice in ravnice, / mesta in trge in naše vasice, / potoke in reke, studence in brzice*« (22). Edina tolažba je zanje »*Marija Pomagaj z Brezjij*«:⁷⁹⁷ kot »*slovenska begunka pred križasto kljuko*«⁷⁹⁸ (25), tj. kljukastim križem, razume njih usodo. Toda »žalost, ki nikoli ne mine«, se vedno znova vrača k pobitim, ki jih zastopa sveti Mihael,⁷⁹⁹ »*vojskovodja angelskih oboroženih trum*«, ki se je bil uprl »*angelom Napuha*« (26). Zazrt v onostranstvo se priporoča vsem nebeškim prebivalcem: angelom, svetnikom in mučenikom, naj se pridružijo slavospěvu »*mučenim Smrtim*«, »*da zagore kot sij / čez Temo Domovine*« in z zaupanjem v Jezusovo kalvarijsko žrtev prosi za slovensko spravo:

Njih kri prelito v zarjo rožno razlij
 čez nebo ob Svoj Križ na vrhu Škrlatice,⁸⁰⁰
 vanjo odet razpni roki kot Ljubezen,
 objemajoča ves Narod, odrešen Jeze
 po odkupu krvi v znamenje Zaveze
 med Tabo in njimi in nami na večni čas! (26)

3. Poklon vetrinjskim žrtvam

Presvetljen od njene luči pristopa k božjemu oltarju. Preden se začne maša, se

datum nastanka pesmi. Nahajališče: Gorenjski muzej, Kranj, oddelek NOB, tipkopis) *Iz temnih dni!* postavila najlepši spomenik. Ni znano, komu ga je namenila, morda begunjskim talcem; vsekakor je veljavna za vse:

O domovina, domovina, kot grob je Tvoja zemlja mala,
 otrokom Tvojim smrt kraljica je postala!

Ti čula si njih slednje krike, njih pila srčno kri,
 je rodna sveta tvoja prst in v njej trohnijo njih kosti...
 zdaj mrtve čuvaš m u č e n i k e !!!

V grebenih skalnatih gora vihar jim kleše spomenike...

A živ pomnik jim bomo mi, naš rod bo pomnil oporoko,

ki jo na mrzla tla pisala je njihova nedolžna kri (Stanonik 2000: 51).

⁷⁹⁷ V taborišču so na oltar postavili Brezjansko Marijo (Debeljak 1949: 217; Rihar 2014: 207, 212, 225).

⁷⁹⁸ Aprila 1941 so Nemčija, Italija, Madžarska in Neodvisna država Hrvaška okupirale in razkosale Slovenijo. Nacionalsocialisti so frančiškane izgnali in v samostanskih prostorih uredili vojaško postojanko. Milostno Marijino sliko je frančiškanski brat Jozafat Finžgar s pomočjo sovaščana na skrivnem prenesel v Ljubljano. Od tam so jo prepeljali na Trsat (Hrvaška) in leta 1943 spet v ljubljansko stolnico (Dežman 2014: 85).

⁷⁹⁹ Ehrlichova mladina si je za svojega zavetnika izbrala sv. nadangela Mihaela, katerega ime (hebr. mi – ka – el: Kdo je kakor Bog?) je hkrati prevzela kot geslo. Pojasnilo prevzemam: Vinko Beličič *Češminov grm*, Ljubljana, tisoč 944, 32.

⁸⁰⁰ Ta križ so po vojni leta 1954 surovo razdrli. Družina 54, št. 33, rubrika: Aktualno.

pred slovesno ozaljšanim mrtvaškim odrom pokloni vetrinjskim žrtvam s psalmom, ki je v njihovo čast in spomin kompozicijsko, oblikovno in stilno skrbno in umetelno sestavljeno besedilo. Pozornost zbuja predvsem mednarodni motivi. »*Sramoten žig v čelo Evrope*« (31, 32, 33) je angleška prevara: »*Z vero v Albijone*⁸⁰¹ / *in njih besede / so šli v vojaške rede, / stopili na kamijone – / a z drvečega teka / pojoči tropi / so pali v muke Smrti, / kot so kazali načrti / izdaje gostinje*« (32). Nato primerjava pokola na Slovenskem s tistim na poljskih tleh: »*O zemlja slovenska, / kdaj boš zrna semenska / dvignila iz jame katynje?*«⁸⁰² (33). In končno prepričanje, da bo prišel čas, ko bo poteptana »*slovenska vojska*« doživela čast ne le Sloveniji, temveč v Evropi in svetu in predvsem pri Bogu (34).

4. Črna maša

Glede na hude osebne preizkušnje in sveže rane na izgubo bližnjih ter številnih neznanih, ki so zdesetkali že tako maloštevilen slovenski narod, je razumljivo, da jih je izjavni subjekt – kot duhovnik – vpletal v pobožnosti pred črno mašo. Čeprav naj poteka po skrbno predpisanih pravilih, celó med njo bolečina zaradi vsega hudega med drugo svetovno vojno in revolucijo še posebno po njej ne poneha; tragična dejstva mu vedno znova silijo pred oči.

a) Zgodovinska razsežnost

Avtor najprej kritično predstavi fašizem, verjetno zaradi bridke izkušnje Slovencev, ki so po I. svetovni vojni prišli pod Italijo. Ne da bi jih izrecno imenoval, portretira vse tri največje povzročitelje slovenske tragedije. Najprej Mussolinija: obnašal se je kot »*Faraon*« (157). Za njegove pripadnike je značilna črna, medtem ko se je Hitlerjevih, ki je bil kot »*Hudič in Belcebub*«, prijala rjava barva. Nacistične blodnje o »*nadžloveku*«, »*nadnarodu*« itn. so povzročile »*miljonom*« neskončno gorja. Svetopisemska kača je ukanila človeka z leporečjem o vsemogočnosti, komunizem ga vara z zamislijo o oblasti delavskega razreda »*in svet bo Enota spet po – ČEKI in OZNI!*«⁸⁰³ (159). Glede na politično razgledanost in lastne izkušnje se izjavni osebek najbolj boji »*Gada z zlatim jabolkom v ustih*« (158) v rdeči barvi: »*Oj, z zastavo krvavo / Satan-Gad že čez pol sveta vihrá / vsebolj človeška kri od nje kapljá, / že iz rumene polti Kitajca brizga...*« (160). Boli ga, da mu nasedajo tudi »*naši največji poeti*⁸⁰⁴ / *in mu še drugih sto brenka na čeva strun...*«⁸⁰⁵ (168).

Nacistična Nemčija je napovedala vojno prvi Jugoslaviji na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941. Slovensko ozemlje je napadla iz zraka na sam veliki petek in jo istočasno z zaveznicama Madžarsko in Mussolinijevo Italijo zasedla s pehotnim orožjem. Najbolj žalosten dan v cerkvenem letu, ko se nikjer ne obhaja sveta maša, je postal tuboben signal za prihodnost slovenskega naroda: »*od Slovenskih goric do goriških Brd, / kot da vtisnil Si v nas Svoje Rane s križa Kalvarije. / Kot takrat, ko izpil Si žolč za smrt, / so nam se grobovi odprli – / kot da stojimo na Gori Mrtvaških Lobanj! / Sonce so ptiči vreščeci z železnimi perutmi zastrli – / Kot da se Sodni dan je približal... / Nekdo nam v tem mrku je Slovenijo križal, / na treh koncih jo z žebli pribil... / Ne daj Bog, da bi nam tudi*

⁸⁰¹ Drugo ime za Angleže (avtorjevo pojasnilo).

⁸⁰² Avtorjevo pojasnilo: »pri mestu Katyn (v Rdečem gozdu) na poti v Moskvo so komunisti pomladi leta 1940 pobili čez 10.000 poljskih častnikov-ujetnikov z generalom Smorawinskim, ko so si z Nemci-nacisti leta 1939 razdelili Poljsko (Debeljak 1949: 217).

⁸⁰³ Kratici sovjetske in jugoslovanske varnostne službe v času njune komunistične vladavine.

⁸⁰⁴ Gre za Župančičevo pesem *Osvoboditeljem*.

⁸⁰⁵ Prim. Himnične pesmi (Stanonik 1993: 91–93).

kri prelil, / prebodel srčno stran...« (46). Na slovenskih tleh so tuji prevzemali oblast: »škorenj nas gazi kot na stezi gnusne gliste«, polnili so se zapori in zbirna taborišča za izganjanje Slovencev z rodni tal (47).

Kot da že mrak okupacije ni dovolj, se je zanetila še revolucija: »*Lucifer«* »je ukresal kresove, / postavil jih na Karavanke in Kras in Kočevski Rog, / razžgal v njih krvavordeč svit / in razlil preko gozdov in leh / svojo ubijajočo luč« (47). »*In vstal je človek iz teh Gadjih prividov / v moji deželi: dvignil upor, / iz upora izšel kot krvav matador:*⁸⁰⁶ / *Moj Narod pred njim kot žival zaklana – / dežela vsa – / cirkus«*. Razočaran nad ti. »*ljudstvom*«, ki krvoločno vpije: »*Še iger!*« (159), si želi: kakor so padli »*diktatorjem*[a] *iz rok snop in sekira*⁸⁰⁷ / *in svastika*⁸⁰⁸ – *naj pade*[jo] *zvezda in kladivo in srp*⁸⁰⁹« (168). Predsednika Komunistične partije Jugoslavije in vseh drugih vrhovnih državnih institucij maršala Josipa Broza - Tita primerja z dawnimi samodržci⁸¹⁰ in njegova prestolnica ni Beli grad (Beograd), temveč »*Rdeči Grad, / prestolnica strahov / s krvavo zastavo*« (160), »*Mesto Krvi*« (168).

Luciferju nasproti je vstala Mihaelova vojska. Apologija domobranstvu se naslanja na 41. (42.) psalm: »*O Bog, Ti Si moja Moč – / zakaj hodim žalosten, ko sovražnik pritiska? / Zakaj ne bi šel za Tabo počoč, / ne uvrstil se v Tvojo vojsko korakajoč, / pred katero se bliska / Tvojega meča konica? / Tvoja Luč in Tvoja Resnica / naj me popeljeta na Tvoje góre / in v Tvoje šotore, / Bog, naš Kralj!*« (48). Izjavni subjekt želi od Boga potrditev, da je bila pravilna odločitev za upor »*zoper ljudstvo nesveto, njega zvijače in zlosti!*« in v skladu z mašnim obrazcem za rajne večnega Sodnika prosi zanje usmiljenja: »*Ne glej na grehe naših fantov, ne mož slabosti, / glej na moč njih vere*«, ko se je bil »*vnel oni strašni dan*⁸¹¹ / človeške Jeze in Nevere« (48).

Kot da je Božja sodba predana človeku: »*čez Slovenijo razlila / se je kri: odprta žila... // odplavila jez mejá je, / [...] Joj, vse kri in dim in žar je!* »*Padamo med tri viharje, / med goreče kolobarje!*« (49). V začetku Črne maše si mašnik, dva strežnika in zbrani verniki (»vsi«) v skladu z mašnim redom izmenjujejo oblikovno zelo pestro pesemsko tkivo, saj vsebuje po eno vrstico ali od dvo- do osemvrstične kitice z različno dolgimi in različno rimanimi vrsticami. Nasprotno je v razdelku DIES IRAE, DIES ILLA – prvih sedem pesmi: *Dies irae, dies illa – Glas Boga, Glas Kajna, Prošnja, Iz martirologija: Recitativ zgodopisca, V vrtincu neurij, Vprašanja: Razdrti okopi, Jesenski ogenj* (49–67) dosledno trivrstičnih, naslednje tri sorazmerno dolge so oblikovno razgibane (68–87) in *Polifoni koral* (87) spet s trivrstičnimi kiticami. Čeprav to niso klasične tercine iz Prešernovega *Krsta pri Savici* je Debeljak z reportažno neposrednostjo in ponekod celo baročno

⁸⁰⁶ To je prva španska beseda, ki jo je avtor uporabil v pesnitvi. Ali to pomeni, da je ta del ustvarjal že pod južnim križem, v Argentini.

Matador: pri bikoborbah prvi bikoborec, ki zada biku smrti sunek; figurativno: junak; prvak, pomembna osebnost. France Verbinc, *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1968, 438.

⁸⁰⁷ Mišljen je fašizem.

⁸⁰⁸ Mišljen je nacizem.

⁸⁰⁹ Mišljen je komunizem.

⁸¹⁰ Satrap: pri starih Perzijcih: kraljevi namestnik v kaki pokrajini. Figurativno: ohol, samovoljen oblastnik ali mogotec; grozovitež. France Verbinc, *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1968, 635.

⁸¹¹ Besedna zveza je iz pesmi slednice pri maši za rajne v predkoncilskem času: »*Strašen dan bo dan plačila, / zemlja v prah se bo zdrobila: / priča David in Sibila:*« (Turnšek 1961: 887).

obloženostjo sporočil o vojaških posegih okupacije treh sosednjih držav in surovih posledicah požiganj in pogorišč v slovenskih vaseh dosegel enak epski učinek (49–50).

Avtor ne spregleduje gorjā nacizma in fašizma: »Človek pada od snopa in sekire / in svastike... v dan Jeze... *Dies Irae!!!*« (50), toda huje ga pekli – težko mu gre iz ust, zato premolk: / – – – / *Dies illa... Dan poljuba / Judeževega, ko obljuba / osvobojenja nam poguba / je bilā preračunljiva: / lice – maska, ki zakriva, / klic – beseda goljufiva*« (50). Okleva. Toda mora z besedo na dan: samooklicano gibanja za narodovo osvoboditev izpod fašizma in nacizma se v resnici sprevrže v revolucijo, ki privede do bratomora: »*Narodu iz gošč Brezuma / utrga Judežev se truma / v pot Zlaganega poguma, // razlijō se v krimske klance... / po Pohorju... čez Gorjance – / ... in tako naprej je konkretno omenjena večina slovenskih pokrajin: Zasavje, Dolenjska, Bela krajina, Kras* (53).

Debeljakov oris političnega položaja v svetu in na domačih tleh seže tudi v čas po drugi svetovni vojni. *Ekstaza smrti* (Kosovel 1977: 86–87) po I. svetovni vojni svari pred razpadom Evrope, Tine Debeljak pa jo razširi tudi na »*Ameriko...Svet*«: Kruta realnost je, da ima otrok »*dim atomske bombe*« za »*morsko Vilo*« (163). Diferenciacija gada in kače je morda prisposoda za Titov spor s Stalinom, o čemer najbrž govori tudi vrstica: »*vrzi med Demone blisk, da se Satan s Hudičem spoprime*« (168). Želi si, da bi propadli vsi trije totalitarizmi. Ti niso nikoli imenovani konkretno, temveč zmeraj le s simboli, pogosto v barvah: rjavi in črni jezdecji zaznamujejo nacizem in fašizem, in jezdecji rdeče-krvavi komunizem (168). Privid */a/pokaliptičnih, pošastnih jezdecjev*«, ki »*drve / bobneče čez krvava, plameneča tla zemlje*« se pojavi v domobranskem pesništvu (Žitnik 1945: 4) že januarja 1945 leta.

Izjavni osebek kot mašnik preide v neposredno prvoosebno izpoved z monumentalno primerjavo slovenskega naroda in Jezusa na Oljski gori (prim. Mt 26,39). Vedno najbolj boli razočaranje nad tistimi, s katerimi skupaj jemo in pijemo: »*Narod moj, v zadnjih drhtljajih / Bōgu svojo Bol izročuje: / "Vzemi kelih sile tuje... / Oče... Roka mi omahuje..."/ "Jaz jo dvignem!" ... Judež vpade / kakor Angel, poln nade, / skloni nanj se – maska pade: // Demon Gobavi iz Razvrata⁸¹² / poljubuje – z grčo bata: / brizgnila vanj kri je – brata... // Zemlja kri je vase vzela, / krik nebesa so sprejela, / Jeza v Bogu zagrmela // "Kajni! Kajni! Kaj si storil?"*« (53–54).

– *Bratomor*

Svetopisemski bratomor (1 Mz 4,1-16) se zgodi takoj po izgonu Adama in Eve iz raja. Ali nam to kaj pove! Očitno iz prve roke zelo dobro seznanjen z medvojnimi umori in povojnimi poboji, je avtor tu neusmiljeno bridek in jedek, saj slovenskemu Kajnu polaga v usta: »*Zakon moj veljaj v tem logu – / ni mi v blisku dan*⁸¹³, *v brlogu / je skovan proti Dekalogu: // Ubijalcem – blagoslove! / Hej, tovariši, v gozdove! / V dim vse cerkve, vse gradove!*⁸¹⁴ // [...] žar in kri čez božje lice! // *Vanj s pestjo! Razdri Mu upe! / Brezdna odprite, jame, rupe: / Ablov trupe v dno! Na kupe!*« (54).

Prošnja, ki deluje v pesnitvi kot lirični vložek, se po verzem vzorcu, rimi in medbesedilno navezuje na že omenjeno pesem slednico *Dies irae* iz maše za rajne (Turnšek 1961: 887): *Svet in zemlja sta obstala, / muka se je razdivjala, / kri v potokih zakričala*«

⁸¹² Ozadje za to vrstico je najbrž svetopisemsko, vendar zanesljivo ne vem, od kod. Prim. 3 Mz 13-14; Raz 16-18.

⁸¹³ Prim. 2 Mz 20,1-21.

⁸¹⁴ Res je bilo med drugo svetovno vojno požganih zelo veliko gradov, po vojni pa zlasti na Kočevskem številne vse cerkve (Prim. Ferenc 1993).

(55). Pravkaršnja vrstica s pesniško figuro pretiravanja, ki pa to ni⁸¹⁵ in personifikacijo, ki pa lahko tudi ni – saj so stari Izraelci verjeli, da kri pooseblja življenje!⁸¹⁶ – je ena od vrhov v obravnavani pesnitvi, ki je en sam protest proti slovenskemu bratomoru.

Recitativ zgodopisca se v smislu beril in evangelija pri maši *Iz* [slovenskega] *martirologija* spominja konkretnih žrtev pri nasprotnikih OF s strani komunističnega terorja. Primeri:

- »Pal je prvi pred cerkvijo mučenika Jerneja«
- »Pal je župan: [...] razbit orjak, zviti leži v gnojni rupi.«
- »Pali so v goreči peči kot Makabejski bratje«
- »Pala je mati: ni še porodila, / pa si sama je izkopala porodno posteljo iz ila«
- »Pala je družina: gnezdo v rokovnjaški plamen«
- »Pal je hromec: s telesom kot lonček iz ila«
- »Pal je brat: ubit od sestre partizanke;«
- »Pali so duhovniki: kot ovce zaklane;«
- »Pal je na cesti Svetec, poveljnik straže,«
- »In pal je Mož, Poveljnik našega čolna« (55, 56, 57).

Imena niso navedena, pač pa okoliščine, prostori in načini hudodelstev, da so sodobniki med njimi lahko prepoznali Ivanko (Škrabec) Novak (Stanonik 2010: 23–24), Mavsarjevo družino, Narteja Velikonjo, Lamberta Ehrlicha, bana Natlačena in številne druge (218). Gnev in sla po ubijanju sta podana naturalistično prepričljivo (55) in še bolj njune strašne posledice (56–58), da zanje zmanjka besed:

In pali so še in še... tisoči... revni... mogli...
z izkljuvanimi očmi, strtimi kostmi, onečašeni v pohoti,
z odtrganimi nogami, razrezanimi udi, v razmesarjeni nagoti,

z razparanimi trebuhu, nagnani v smrt kot črede,
darovani v počasnem rezanju v najogabnejše obrede:
o muke, muke, ki jih ne pojmi slovenske besede,

pero jih ne zapiše in njih zlobe ne posname:
voda usmiljeno je čeznje šla v dnu kraške⁸¹⁷ jame...
Svojo skrivnostno Smrt vsak s sabo vzame

kot Ljubico popotno: umirajoči obraz mu je obsijala,
za zadnji vzdih Marijino Ime mu kot svetinjico dala
na blede ustni – dušo kot angel v nebesa peljala

a zadnjo grozo bo razkrila
kot iz groba bo stopila –
dies irae, dies illa... (58)

Še tretjič se pojavi odlomek (58) kakor da je iz pesmi slednice *Dies irae, dies illa* – (Turnšek 1961: 887). Ob misli na slovenstvo Debeljak vedno znova izenačuje nevarnost

⁸¹⁵ To ni pesniško pretiravanje, temveč dejstvo: od marsikje so znana poročila o potokih, por-delih od krvi pobitih v njihovi bližnji ali daljni okolici.

⁸¹⁶ Npr. 1 Mz 9,5.

⁸¹⁷ V tem primeru je mišljen kras z malo začetnico in ne pokrajina Kras.

tujih okupatorjev ("rjavi Huni" = Nemci; "črni z juga" = Italijani) in domačih revolucionarjev ("rdeči drugi"⁸¹⁸): »Narod stal je v ognja strugi: / solnat steber v solzni tugi...« (59).

V *Vrtincu neurij* je pesem iz dvanajstih trivrstičnih kitic o grozodejstvih nemškega in italijanskega okupatorja, ki se zaradi partizanskih napadov na njegove posamezne pripadnike iz zasede – »Iz hoste pod nebo ščuvajoča puška zalaja / izza debela skrita roka smrt popotniku zadaja...« (59) – kruto znaša nad nedolžnim civilnim prebivalstvom s streljanjem in obešanjem talcev⁸¹⁹ in izganjanjem v koncentracijska taborišča: »vlaki sopihajo v smer severa in juga... / in križev postaje so kot na molka nizu: / Gonars – Padova – Monigo pri Trevisu – / Mauthausen!... daleč od Življenja, Smrti tako blizu!... // Rab: otok Smrti, plešoče pod kužnimi plahtami / nebrzdano kolo z Lakoto in vsemi njenimi žlahtami... / v jutro slavnostno odhaja – s polnimi jahtami / črnih trupel, dragocenimi trofejami« (59–60).

Nemška uničevalna taborišča v Debeljakovi pesnitvi zastopa Dachau z nizkotnimi poskusi in propadlo etiko: »mesto grozot dvajsetega veka, / kuhinja človeških kosti, srčnih maščob zaséka, / barbarska alkimija znanstvenega pračloveka« (60). V nasprotju s praviloma dolgimi vrsticami v prejšnjih kiticah je zadnja za skoraj polovico krajša, s čimer navzven ponazarja usihanje taboriščnikovega življenja v plinski celici in neutešeno hrepenenje po domovini.

Sledijo *Vprašanja*. Pesem v šestih trivrstičnicah z zaporedno žensko rimo deluje lahkotno, kakor tistih odločitve, ki so povod za preštevilne smrti talcev doma, neznosno trpljenje in smrt v ječah in koncentracijskih taboriščih. »kdo, kdo kriv je te nesreče?

Kdo?

Kdo?!

Kdo?!« (63).

⁸¹⁸ »drugi« v pomenu tovariši!

⁸¹⁹ Prim.: 25. julija 1942 je bil blizu Naklega pri Kranju napaden osebni avtomobil policijskega smučarskega akcijskega oddelka z Bleda, pri čemer sta bila ubita vodja oddelka Max Schädlich in stražmojster, drugi stražmojster pa ranjen. Še isto noč so Nemci požgali v Bistrici tri hiše, naslednjega dne pa ustrelili na kraju samem 12 talcev.

Najbolj krvava sta bila 27. in 28. julij. Javno so objavili, da so kot represalije zaradi napada pri vaseh Hrušica in Duplje ter napada na policijskega oficirja pri Bistrici 133 talcev. Od teh samo na Belem polju nad Hrušico 27. julija 46 talcev, pri Bistrici 51 talcev in v Retnjah blizu Dupelj 27 talcev.

Vzrok teh povračilnih ukrepov je bilo obstreljevanje osebnega avta jeseniške gestapovske izpostave 26. julija pri Hrušici ter razne partizanske akcije širom po Gorenjski. Bili so posledica poostrenih ukrepov, ki jih je sprejela 1. in 2. julija konferenca na Bledu glede na Himmlerjev ukaz z dne 25. junija 1942, naj se partizansko na Gorenjskem in na Spodnjem Štajerskem dokončno uniči. Akcija, ki jo je odredil Himmler v tajnem dokumentu, naj bi opravila sipo in orpo z vso krutostjo in brezobzirnostjo« (Šinkovec 1995: 226).

»Dne 22. januarja [1945] so močne nemške sile obkolile 13. SNOUP na območju dramlje-Konjiška gora, vendar se je s precejšnjimi izgubami prebila na obronke Pohorja. Dne 2. februarja pa so bračičevci v soteski Tesno blizu Stranic pri Frankolovem napadli avtomobilsko kolono 2. bataljona 14. SS policijskega polka in uničili tovornjak s strelivom. Streljali so tudi na potniški avtomobil, v katerem se je po naključju peljal celjski deželni svetnik Anton Dorfmeister, ki je ranam podlegel. Nacisti so 12. februarja v maščevanju za njegovo smrt obesili na obcestno drevje v Grabnu pri Frankolovem 99 talcev in enega, ki je skušal pobegniti, ustrelili. Vse žrtve tega zločina so pripeljali iz celjskih zaporov (Klanjšček 1978: 902).

Petkrat ponovljeno vprašanje z vedno krepkejšimi ločili ni retorično, je izkričana bolečina.

Razdrti okopi že z naslovom nakazujejo ne srečno vsebino, ko so se domobranci in četniki na Turjaku iz oči v oči, na življenje in smrt, vojaško spopadli s partizani in jim podlegli; tudi po zaslugi po italijanski kapitulaciji 9. 9. 1943 zajetih italijanskih vojakov in njihovega pehotnega orožja (Klanjšček 1978: 518–528; Mlakar 2003: 37–81; Korošec 2009: 234–258). Debeljak je ogorčen nad sodelovanjem partizanov in italijanskih demobilizirancev, ki družno prelivajo slovensko bratsko kri: »*O Grad žalnega in slavnega spomina! / V zidove buta moč kajnovskega klina*« (63–64) in so se kot zmagovalci kruto znesli nad poraženci (Grieser-Pečar 2005: 39–78). Njihov križev pot na – karikirani! – sodni proces v Kočevje je vizualno ekspresiven z groteskno medbesedilno navezavo na folklornega ali Cankarjevega Kurenta, svetopisemski pasijon (Mr 15,6-22) in žalostni del rožnega venca: »*in šla je povorka bosa kot po žebličasti brvi – / Kurent – harmonikar je pavlihovske sviral kot prvi – / za njim vsa procesija zavija v dolino s podklanca, / privezana na žice molitvenega lanca, / živa veriga žalostnega rožnega kranca, // živega križevega pota: na postaji vsaki / jih nekaj v grob izstopi v lastne krvi mlaki...*« (64). Priključijo jim še poražene četnike iz bojov v Grčaricah: »*Zdaj družno romajo Kočevju vedno bliže / napisat v ječo, vero, imena, podnje križe, / nato umirat skupno v Jelendolske riže. // Dies illa, dies irae... / salve in tilnik tisočere / vrgle so jih v žive vire, // v zemlje sok, ki da naj zrasti / iz njih src – ljudi kot hrasti: / rod iz Vere, Slave, Části!*« (67).

Jesenski ogenj je pesem v spomin Francetu Balantiču. Pesnik je z namigom na njegovo smrt v ognju kot živa »*plamenica*« omenjen že v uvodu Črne maše (14), tu pa ga metonimizirajo metafore iz njegove poezije, od katerih je »*Muževn/a/ steblik/a/*« najbolj karakteristična. Tik pred koncem tudi tu rahel odmev slednice *Dan jeze*: »*Smrt je razklenila tkiva, / Pesem ostala Neiztrohljiva, / poje, poje, poje živa, // raste v kroge vedno šire... /... / Bog, boš zadnji krik s te lire / razodel mi v Dies irae?*« (67).

Pod slavolokom je pesem, ki se oblikovno sprosti vodoravno (dolžina vrstic) in navpično (po številu vrstic v kiticah). Začne se z velikim zaupanjem v znova obnovljeno domobransko vojsko in se veseli njenih zmag: »*Tromba poje in boben udarja / v korak domobranca in legijonarja*« (68). Njuno povezanost s tradicijo zagotavljajo prepoznane besedne zveze iz fantovskih pesmi, npr. »*oj barčica, po slovenskem morju zaplavaj*« (71), domovinsko vznesenost pa poimenovanje klasičnih slovenskih pokrajin in mest: »*Alpe, Kras, Trst, Triglav / z znamenjem belega Zlatoroga, / varuha zaklada v dnu Bogatina / oj, Domovina!*« (71). Domovini ima na tej strani vedno častno mesto, kar se vidi iz pogostnosti njene omembe, tu v zaporednih treh kiticah: »*Gre slovenska armada / ob bregu morjá in ob robih prepada, / čez alpske gozdove / in kraške ograje, / váruje domove, / straži staje, / živino, / drevesa, / laz – / zatrla / volkove / zavrla / plaz / čez Domovino*« (71). Vse je pripravljeno za porod in novo rojstvo, ki metaforizirata izkrcanje zahodnih zaveznikov v Istri. To je bila dobesedno »strategija«⁸²⁰ protirevolucionarne strani v drugi svetovni vojni na slovenskih tleh. Po Debeljakovi interpretaciji sodeč je bila prepričana, bolje: je živela v utvari, da je njeno zmagoslavje pred vrati: »*Snop, srp in kladivo, kljukasti*

⁸²⁰ Strategija – 1. vojskovodstvo, nauk o vodenju ali spretnost vodenja oboroženih sil države v vojni; 2. spretnost v vodenju političnega boja za doseg določenega smotra (Verbinc 1968: 679).

križ – / so onemogli – / mi smo gospodarji!« (72). Toda véliko pričakovanje se je izrodilo v strahotno razočaranje: »Mrtvorjeno dete...[...] Pogrebni pohod...« (72–73).

Fanfारे so umolkile, zato *Koščena piščal* po Debeljakovo poje na prvem mestu žalostinko iz *Dies irae*: »Tisti dan Zmag in Besnila / stiska stisk je nastopila, / velik dan je zagrenila« (73). Izjavni osebek tu ni več duhovnik pri črni maši, temveč eden od številnih, ki se je zaradi prevare vrnil v domovino in zdaj posthumno hlipa: »dies illa / bodi preklet: preklet! preklet! – / ko me je tuja roka pahnila / domov umret / v grob, ki se mi je kot brezno odprl / in sem v njem v tisočih mrl / zapuščen in sam...« (73–74). Votle kosti krivično usmrčenih so tista »koščena piščal«, ki sporoča: »Naša smrt ni več skrivnost« (74).

Mrtvaški pohod (74–87) je cikel, ki obnavlja to strašno tragedijo po vzoru žalostnega dela rožnega venca. Vrstice v pesmih so slovesno dolge ali krčevito kratke: le iz enega zloga kot neizgovorjen krik; le tedaj se jim rima izgubi, drugače se jim avtor nikakor ne izogiba.

»O naša mrtvaška parada: koraka za bataljonom bataljon / brez vojaških pesmi, brez fantovskega smeha«, za njimi srage krvi in molitev: »... ki je krvavi pot potil... (74). Med seboj zvezane jih ženejo »v les globok«, »žejne usmiljenja kot vodé naša usta«, »kajnovska kletev« jih boli biča: ... ki je bičan bil... (75). Nikakršnega sočutja niso deležni: »Grmovje nam čez pot ponuja bodice, / kot Veronika prt, da nam obriše lice« /... ki je s trnom kronan bil... (75–76). /O/d vseh strani slovenske deže!« v [Škofjo] Loko, Hrastnik, Teharje in Celje, Podutik, Prevalje, kraške fojbe in Kočevski Rog... in Kristus pred vsemi, ... ki je težki križ nesel...« (76).

Skoz gozd gre stokanje pridušeno... [...]
Partizan nas priganja, kot da pes laja.

Iz daljnih vasi petelin prvič zakliče...
Pa to se nas nič več ne tiče:
ah, tako mládi!
in čakamo, da pod nógo nam odpró se prepadi
in bom kot Bog na križu zavpil:
Dopolnjeno!
O!!

... ki je križan bil... (79)

V *breznu* je upesnjeno videnje strahot na pol živih, ki so bili pahnjeni v slovenska tla.⁸²¹ Temu ustrezno je razumljivo, da je na prvem mestu kitica na način pesmi slednice: »Tromba strašno zadonela – / joj! Joj! – salva iz brzostrela / nas v telesa je zadela« (80). Po njenem vzoru se nekaj pozneje, zadnjič, pojavita še dve kitici skupaj z izročanjem Bogu in s prošnjo za usmiljenje (83). Padanje v globino, gmota umirajočih teles, ki hlastajo za zrakom in jih zaliva kri, je opisano skrajno naturalistično: »ko pade razbito telo, / mrtev kal zapljuska, / oko zadene v čer / in se razlije / zlomljena roka se korenin ovije, / izpod njih se kot divja zver / priplazi gad / in v srce piči človeka, / trebuh nabreklo zateka, / usta grizejo prst, / raste teles sklad na sklad, / vrsta vseh vrst / kot polena, / čez kolena /

⁸²¹ Najbrž na podlagi resničnih zgodbe Milana Zajca, Franceta Kozine, Franceta Dejaka. Spomine na rešitev iz brezna v Kočevskem Rogu je zapisal že leta 1947 v italijanskem begunskem taborišču Senegalia in so jih leta 1949 v štirih zvezkih objavili v Argentini (Turk 1998: 22–101).

leze / močerad / in / škorpijon... // »O Dno Jeze! / Gnev Temin! / Kralja Matjaža v goró pokopani bataljon! / Črvom Zaklad!« (81). Stražar odvrže bombo (87).

»O Sonce, zavpij čez ves svet z gorečo trombo / o pokolju in pokopu slovenskih vojščakov, / Tebi vse izkričim: // Živim! Živim!! Živim!!! // – – – « (84).

Izjemoma se je nekaterim posrečilo rešiti: – resnici na ljubo!

»Naša smrt ni več skrivnost! // Amen« (87).

Polifoni koral na koncu tega dela *Velike črne maše* ... iz štirih kitic po vzoru pesmi slednice prosi Jezusa na sodni dan za milostno sodbo in usmiljenje in večni mir (87).

– *Begunstvo*

Preden se begunci poslovijo od (izgubljene) slovenske zemlje – od domačih so se morali že prej! – se želijo pokloniti izdanim in zapeljanim v smrt vsaj z nadihom slovenstva: »S hizopom jih pokropi, / z vejico roženkravta in rožmarina, / z blagoslovljeno vodo večnega spomina!« (31). Kako nujna je mašnikova prošnja zanje, ki jim je ostalo le življenje:

In spomni se teh, ki so ušli – kot jaz – pred bratov jezo
v bedo potepuštva, romanj in taborišč,
z vsem imetjem v culi: z brevirjem z zlato obrezo,
v njem – zapisi maš v spomin faranov groznih smrti;
zdaj čakamo na razpotjih svetovnih križišč,
da obrnemo nazaj se k mejni črti,
in čez – v našo faro, med naše žetve in košnje,
ali pa – iz mrtvih zatok na ocean odprti,
na prekomorske plantaže, v rudnike, med podekvatorske črede,
med tuje navade in tuje nošnje,
da bomo – na domačih patronov priprošnje –
v spomin na ob cerkvah pokopane dede
in krvavo smrt očetov in sinóv
dali novi vasi slovenski – star blagoslov! (127).

V Večnem mestu enemu od njih številni antični ostanki vzbujajo asociacije na prestano gorje. Jasno je, na koga merita »stisnjena pest«⁸²² in »Titov slavolok«⁸²³ in nanj se vsuje ploha najhujših izrazov: »krvav blišč Srpa in Kladiva« sta kriva za domobransko in jugoslovanskemu kralju zapriseženo »vojsko pobito«. Vpričo »Križa, ki Edini ne gine« (14), ga je »sram« gneva, v katerega je zapadel: »zaverovan v Smrti – sem mrtev bil sam« (14). Celó materialni ostanki iz preteklosti mu krepijo upanje v prihodnost: »Glej: Slavolok Konstantina!« [...] Kaj ni tukaj vstala iz Mrtvih – Zgodovina?« (14). Za njim »se opotekajo množice« z neznanskim hrepenenjem po vrnitvi v »gnezda Triglava«, »(o, Domovina, kje si?...« (15), »vulkanski tok Časa« (15) jih je ukleščil v negotovost.⁸²⁴

⁸²² Avtorjevo pojasnilo: »Kolosej – največj/a/ starodavn/a/ stavba, kjer je Neron s stisnjeno pestjo dajal znak za poboj kristjanov [...] ali dal zažigati telesa v žive plamenice« (Debeljak 1949: 217).

⁸²³ Avtor sam pojasnjuje, da je bil postavljen leta »71 po Kr., ko se je cesar Titus Vespasianus vračal iz Jeruzalema, kjer je leta 69 razrušil Tempelj in odpeljal s seboj sveto posodje in sužnje, s katerimi je slavnostno šel skozi ta še danes lepo ohranjeni slavolok. Pesnik vidi v tej stavbi slavolok sodobnemu Titu in se mu zdi, da pelje skozi to 'Slavo Gorja' vso pobito slovensko vojsko« (Debeljak 1949: 217).

⁸²⁴ Prim. Vladimir Kavčič, *Od nikoder do nikamor*, Amalietti, Ljubljana 2012.

»Tisoči in stoti« se že leta po Koroškem, Tirolskem in Apeninskem polotoku potikajo »od taborišča do taborišča«, odvisni kot berači od tuje sklede, oprijemajoč se bilke upanja na vrnitev, toda »verujoč bolj v grozo prerokb kot v konferenc zlaganost« (132) in pretkano igro svetovne politike. A ne gre le za visoke številke. Ko avtor v vlogi mašnika prosi za vse žive, da bi zmogli sprejeti Božjo voljo in ohraniti zaupanje vanj, ima pred očmi celotno paletu družinske strukture s še nerojenimi otroki: »Vsi ti živi naši / vstajajo zdaj k črni maši, / da združijo z nami se, po taboriščih trpečimi, / z očeti in materami, brati in sestrami, / z otroki in ženami, / še sladka bremena nosečimi / od mož, v kraških jamah pobitih, / zdaj poljubljajočimi smehljaje otrok, povitih / v plenice kot one same v mož spomine...« (132).

Brez vsega zapušča »sin – očetnjavo«, v bridki zavesti, da bo v tujini sanjal o domu, brezdomec, a noče domov (166–167). Takim je v oporo Gospodova beseda: »Sem Pot, ki se ne izgubljam, / Varuh zvestih, ki jih ne pogubljam, / spremljam jih tudi v Ocean...« (21).

– Obrekovanje

Od nesrečnih slovenskih mater ni le ena edina izgubila po več, celó »pet sinov,⁸²⁵ [...] nobenemu sinu za grob ne vé« (127). Zaprepadeni slovenski gospodar je imel »tri grunte, tri sinove [...] zdaj nima zemljé – le tri grobove« (127). In jima ni dovoljeno javno žalovati za njimi.

Prizadeti so mogli le tiho sočustvovati z nedolžno sojenimi, na glas si je upal razglasiti svetu o njih le pod svetopisemsko ime skriti Tine Debeljak: »stali so pred ljudstvom-krvnikom-sodnikom / za tarčo pljuvajočim psovkam, naščuvanim krikom, / mukam preiskovanj, nasiljem izpraševanja, / natezanja udov in duše, ponižanju zasramovanja, / obsojeni na smrt na sam sveti večer,⁸²⁶ / ko Jezus prinaša Odrešenje in Mir / zdaj so v rudnikih živó pokopani, / rujejo zemlji srce kot svoje – v verige vkovani, / za njimi grozi brzostrelka – sodobni bič, / oko jim ugaša, v njem raste Veliki Nič« (128). Očitno so bili naši rojaki v svetu veliko bolj na tekočem z njihovo usodo kakor celo njihovi domači.

Drugi že leta samevajo v ječah in hirajo v njihovih temnicah, le v zavesti, da jih tisoč še čaka trpeče / in da pot iz te voze vodi v še hujše ječe« (131). Ženske iz tega trpljenja niso bile izvzete. Marsikatero so zaznamovale Teharje, Begunje, Rajhenburg, Podlesje (Korošec 2009: 334, 348 sl.; Mrak Dolinar 2009: 128–146) na prisilnem, tako rekoč suženjskem delu, ki pritiče le moškim; v kočevskih gozdovih, so se surovo znašali nad njimi: »deske jim režejo ramena kot Tebe Tvoj sveti les« (128) skuša mašnik omečiti Križanega, naj olajša njihov položaj. »/T/e vzorne slovenske matere-trpinke (128) pa mislijo le na izgubljene sinove in še zmeraj upajo, da se bodo vrnili.

Naj bo še tako rahlo, je upanje znamenje zdravega duha, ker je usmerjeno v prihodnost. Nanjo so dolžni misliti tudi zaradi najmlajših. Ti so podvrženi novim miselnim vzorcem, ki jih pooseblja tovariš-učitelj. Izjavni osebek zato skuša pregnati skrb, kaj bo iz njih, s prastaro izkušnjo, da zraste »lilija bela na gnojišču«, se pravi, da kljub novim

⁸²⁵ Debeljak je lahko imel pred očmi Snopkovo mamo iz Šentjošta (Stanonik 2008), saj se je eden njenih sinov prav tako kot on odpravil v Argentino. Enako je pet sinov izgubila Mežnarjeva družina iz Gabrške gore.

⁸²⁶ »Božični« je bil prvi večji (montirani) politični proces v Sloveniji. Obsojeno je bilo 34 obsojencev, med njimi 5 duhovnikov. 23. 12. 1945 sta bila dva izmed njih, vojni kurat Peter Križaj in Franc Cerkovnik obsojena na smrt, prvi je bil obešen, drugi ustreljen. Za pojasnilo se zahvaljujem A. P. Florjančiču (prim. Griesser-Pečar 2005: 108–138).

okoliščinam ne bodo zapravili zanj dragocenih vrednot (131–132), med katerimi je na prvem mestu vera.

b) Religiozna razsežnost

Pred II. vatikanskim koncilom je poteka maša nekoliko drugače kot dandanes. Predvsem je bila, razen besednega bogoslužja (berila, evangelij, pridiga), v celoti v latinščini. To dejstvo pesnik izklicuje z latinskimi naslovi: DE PROFUNDIS / IZ GLOBOČINE (17), ASPERGE ME HYSOPO / POŠKROPI ME S HIZOPOM (29), mednaslovi: DE PROFUNDIS CLAMO AD TE, DOMINE – (19), IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. AMEN (39), SEQUENTIA SANCTI EVANGELII MATHÆI (91) in s posameznimi vrsticami, ki se pojavijo v latinščini hkrati s slovenskimi ali malo pred njimi: DONA EIS PACEM! – NAJ POČIVAJO V TVOJEM MIRU! (174) itn.

– Sveto pismo

V prvem delu je sveta maša sestavljena iz besednega bogoslužja, ki se praviloma opira na *Sveto pismo*. Če naj Debeljakova pesnitev zares sledi njeni zgradbi, to samoumevno vpliva tudi na njeno motiviko in izrazje. Specifično sporočilo *Velike črne maše...* je odločalo, kateri svetopisemski odlomki so bili primerni za medbesedilno navezavo. Že spredaj je bilo nakazano, da je izhodišče zanjo svetopisemski odlomek o Kajnu in Abelu (1 Mz 4). Na Božji opomin: »Kje je Abel?« je slovenski Kajn – kruto samozavesten: »Ubit je tu – izdajalec! / Ti mi nisi več ukazovalec – / sam sem svoj zakonodavec!« (54). Tu je svetopisemski zakon, da življenje daje in jemlje samo Bog, popolnoma sprevrženo.

Kakor je v davnini voda zalila zemljo (1 Mz 6,7–24), je »kot vesoljni potop« kri zalila »vse slovenske doline« (19). Starozavezni svetopisemski odlomek o Babilonskem stolpu je (1 Mz 11,1-9) za primerjavo o »tisočernih razglasjih« in »tisočero nasprotjih« in prav tako egiptovski »Faraon« (2 Mz 2,11), ki je »z biči« »silil ljud v službo« (157).

Od štirih spevov o trpečem Gospodovem služabniku (Iz 42,1-17; 49,1-7; 50,4-9; 52,13-53,12) je pri Debeljaku prepoznati etološko perspektivo v Iz 53,4 za himnično poslanico umorjenim: »O neumneži, ki smo imeli njih življenje / za nespamet: zdaj so svatje v nebeškem gostovanju, / otroci božji, katerih delež je med svetniki. / Usmilite se nas, naši sveti mučeniki! / Amen« (196).

Kako da se starodavna, še pred-antična Sibila pojavi v družbi judovskega kralja Davida⁸²⁷ v pesmi slednici pri oficiju za rajne, tu ni mogoče ugotavljati, čeprav se priljubljena besedna zveza »David in Sibila« pojavi tudi v Debeljakovem »*martirologiju*« (58).

Zelo pretresljiv starozavezni odlomek je o junaški zvestobi makabejskih bratov judovski postavi (2 Mk 7). Njihova usoda je izzvala Debeljakovo primerjo za smrt mladih, morda celo bogoslovcev: »Pali so v goreči peči kot Makabejski bratje, / fantje naši – goreči Jezusovi svatje, / vsak dan okušajoč Njegovo oltarno satje« (56).

Jezusovi blagri iz Govora na gori veljajo za nekakšno Jezusovo ustavo (Mt 5,1-12). V *Veliki črni maši...* je odlomek iz Matejevega evangelija naveden v latinščini in prav tako prvi del vrstice »*Gloria Tibi – Tebi v slavo!*« Ta in zadnja vrstica, prav tako deloma v latinščini: LAUS TIBI CHRISTIE! – TEBI, KRISTUS, HVALA! (91) sestavljata okvir, v katerega je vloženo istovrstno Debeljakovo besedilo, ki je res pesniško predelano in

⁸²⁷ O Sibili (prim. Bajt, Kocjan-Barle 2007: 1107–1108) v *Svetem pismu* ni sledu, medtem ko sta Davidu posvečeni dve knjigi (1 Sam in 2 Sam). Besedna zveza je znana iz rekviema. Za pojasnilo se zahvaljujem Z. Simčiču.

oblikovno moderno, toda v sporočilu zvesto sledi evangeliju, le da nagovarja preganjane slovenske kristjane med drugo svetovno vojno in po njej.

Okoliščine z Jezusovim zagotovitlom: »*Jaz sem pot, resnica in življenje*« (Jn 14,6), so pomerjene prav za potrte potnike, ki se brez vsega odpravljajo neznano. Tine Debeljak jih je imenitno prilagodil zanje: »*Sem Pot, ki se ne izgubljam, / Varuh zvestih, ki jih ne pogubljam, / spremljam jih tudi v Ocean...*« (21).

Avtor natančno popisuje (Debeljak 1949: 216) natančno kje v Rimu se mu je porodila misel na *Vélíko črno mašo...*« Kakor se je Jezusov slovesen prihod v Jeruzalem (Mr 11,1-11) obrnil v njegovo krvavo nasprotje (Mr 14-15), se je pričakovanje »*Hosana! Hosana! ... Vrisk...*« protirevolucionarne strani na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno – kakor so mnogi slutili – sprevrglo v krvav obračun: »*Jok: Pasijon! / Križaj Ga! Križaj jih! Ves bataljon! / Vso vojsko! Na Golgoti! Na Krimu! / V Kočevskem rogu!...*« (13).

In kakor je bil vpricho Savla (> sv. Pavel) kamenjan sveti Štefan (Apd 7,54-59), so posuli s kamenjem »*med ruše in grušč za pot – nad oblak...* (13) plazove teles po kdo ve katerega Savla ukazu v brezni in kraških fobjah.

Debeljak dobro zadene slovesni ton (88) Janezovega Razodetja o odpečatenju zadnjih skrivnosti pred vesoljno Božjo sodbo (Raz 5-7); mogoče tudi zato, ker na nekaterih mestih skoraj dobesedno sledi svetopisemskim povedim (Raz 7,9), ko pripravlja sceno za slovenski končni obračun: Število zaznamovanih »*iz vseh rodov Izraela*« dopolnjuje z veliko drugimi »*iz vseh narodov in rodov in ljudstev in jezikov, / ki jih nihče ni mogel prešteti: / v bela oblačila odeti / in s palmami v dlanéh...*« (89). Med njimi so »*iz Valukovega rodu karantanskih svobodnjakov – / tabor vetrinjski: / (Joj, Narod Benjamin! Moj narod Zaznamovancev!) – / dvanajst tisoč legijonarjev in domobrancev...*« (89). V duhu jih gleda, kako jih »*drugi angel zaznamuje*«, »*mazili in za smrt pečati...*« / *a četvero angelov, ki jim je naročeno pokončati / našega drevja jabolka mlada / in naše zemljé prostornino, / jih čaka z gorečimi meči nad robom prepada / za vrati / v Domovino...*« (90), namreč v večno domovino: »*Četvero angelov z rdečo zvezdo na čelu / je prihrumelo z Vzhoda na konju rdečem: / s srpom in kladivom kot z ognjem in mečem [...] in dvanajst tisoč zaznamovancev pade pod kopito divjemu krdelu, / Pokončevalcu zemljé in drevja in morjá – / (o Prerok iz Razodetja: si v Patmu videl Ti to?)*« (90). Ali sta zadnja zaimka besedilna igračka: Ti+to = Tito? Vsekakor avtor njemu ne prisodi zmage, temveč tistim, ki jih je dal umoriti: *Zmagovalci za večni čas! // BOGU HVALA! – DEO GRATIAS!* (90).

Prva Debeljakova nevtralna omemba Babilona se nanaša na Jeremijeve žalostinke ob njegovih vodah (110), drugič pa se že navezuje na njegov praviloma zloglasni pomen, ki ga tu upoveduje naraščajoči hrup: »*Vsa zemlja buči od tisočerega razglasja / v vrišču trobil, propelerjev, truščev tanka, / jazzbandov, lajajočih kot cviljenja pasja*«, »*kot da Stolp Babilonski hiti svet graditi: / pojmi so dvoumni in razkrižani poti*« (157). Oba odlomka proti koncu pesnitve z asociacijo na véliki Babilon in njegov razvrat (prim. Raz 17,18) napeljujeta na skorajšnji konec propadlima fašizmu in nacizmu konkurirajočega komunizma: »*Zberi v Svoje spremstvo belih Angelov jate / in Svoje svetnike in mučenike, ovite v belo tančico, / in poženi jih za belcem, te Svoje armade krilate, / nad Satana-Gada in Babilonsko Hotnico!*« (168).

Sploh je Janezovo Razodetje najbolj prepoznavna svetopisemska knjiga v Debeljakovi pesnitvi. O tem priča celó uporabljeni naslov sam: »*Apokalipsa*« (133). »*Angel*«, »*Jagnje*«, »*Babilonska Vlačuga*«, »*nečistovanje*« [= prešušтовanje], »*pečat/-i*«, »*Srd*« (19, 133, 171) so iz nje najbolj vpadljivi motivi.

– *Liturgija*

Sveta maša je najbolj svečano liturgično dejanje. Zvočno jo napovedujejo zvonovi: »Zvonovi zvonijo k Črni Maši...« (15). Pripravo nanjo v zakristiji in molitev za rajne sta že opravljeni. Po slavnostnem začetku s križem, ki uzavesti troedinega Boga, mašnik povabi k spreobrnjenju v duhu Janeza Krstnika (Mt 3,3): »Spreobrnite se. Pripravite pot za spravo Zemljé in Nebes« (45) in Jezusovih opominov farizejem in saducejem (Mt 16,3): »Znamenje za Véliko Spokoritev! / Znamenje za Véliko Molitev!« (45).

Medtem ko je prošnja za usmiljenje v množini (46), se priznanje krivde izreka v prvi osebi, v latinščini in slovenščini. »Grešil sem v mislih, besedah in dejanju... (40). Vsak pri sebi naj premisli...: »Moj greh! Moj greh! Moj največji greh!« (47). Kakor je William Shakespeare v *Hamletu* vložil gledališče v gledališče, je Debeljak vložil v *Veliko črno mašo*... mašo umirajočih na dno brezna: »Razbitína mesnega tkiva! / Živih trupel skládovnica živa! – // Nekdo se iz dna na vrh kope primika – : S »samo pol roké / kolikor jo iztrgal je žični rézi / »maha kot da vpije z njo«: »Absolvo te! / Odvezujem te greha... Odpusti!... «⁸²⁸ (81–82).

Debeljak neusmiljeno naturalistični opis krvavega brezna blaži s svetniško globino, ki se zgleduje pri Križanem (Lk 23,34) in prvem mučencu diakonu Štefanu (Apd 754): »Gomazeči, razmesarjeni človeški gmoti / se v predsmrtnih krčih odpirajo čeljusti, / več ne rjove, le moli šepetajoče: // Odpusti nam, Oče, / in njim odpusti, ki so nas vrgli v te krvaveče moče, / češčena Marija...« (82).

»Krcelj odtrgane róke blagoslavlja in se zvija, / za njo se dvigne mašnikova glava v kopi / in kot da pristopa k oltarju, zapoje: // O pridi, sveti Duh! Pridi!« « »V hipu« je v mističnem navdihu »vsa umirajoča jama [kakor] ladja veličastnega božjega hrama«: »kraške stene so orošene s krvavim znojem« »kot v nobeni polni cerkvi«. Kurati pojo latinsko kakor duhovni, častniki so strežniki, vojščaki cerkveni pevci: ... // Spomni se, o Jezus mili, / da so Zate me umorili! / Dan današnji se me usmili!« (82–83). Petje zamira, moči popuščajo, / mašnik je vsak hip bolj bled, / skoz zóbe iztisne: *Ite, missa est!* / in omahne v grgranje: *Requiescant in pace*.⁸²⁹ *O Mir!* / Iz ust se mu potoči krvavi vir / zadnje daritve...« (83). Brezno »še vedno mrmra pomašne molitve [...] *Zadnji glas je umrl. // Zemlji v srce je pal – ubiti slovenski zvon... / – – –*« (84).

To nedokončano mašo pobitih nadaljujejo begunci v njihov spomin. Berilo v smislu Janezovega Razodetja je posvečeno nasilno umrlim, medtem ko so blagri (Mt 5,1-12) v Debeljakovi interpretaciji namenjeni beguncem in obrekovanim doma (Debeljak 1949: 219).

Sledi veroizpoved: CREDO IN UNUM DEUM! (92). Pri mašah za rajne se praviloma ne moli, zato avtor pojasnjuje, zakaj jo je v pesnitev kljub temu uvrstil (Debeljak 1949: 219).

SUSCIPIAT DOMINE / HANC IMMACULATAM HOSTIAM – moli mašnik pri darovanju: »Sprejmi, Gospod, Svojo Žrtev Neomadeževano, / v svoj vrč sem natočil Tvoje Krvi – sprejmi spet v dar Jo!« Hkrati mu daruje »poln mrtvih [...] hram / vojščakov slovenskih, ki s Tabo so šli na Kalvarijo – / in mož in fantov, duhovnikov, mater, deklet, otrok, ženic...« (100), ki jih potem predstavlja posamezno z njihovimi karakterističnimi atributi. Pobožno jih polagajo na pateno:

⁸²⁸ Debeljak se tu oddoljuje spominu duhovnika Franca Kunstlja, ki je že ves razmesarjen v taborišču na Teharjah dajal odvezo sotrpinom, ki so jih odvažali v smrt in tudi zato pretrpel »strahotno mučeniško smrt« (Pibernik 1991: 52).

⁸²⁹ Počivajte v miru!

»Sprejmi, Gospod, mojo rano,
Tebi v smrtni uri darovano! (100).

Vsi, ki sledijo, dajejo na oltar votivni kipec z enakim besedilom. Prvi gre »birmanec« s kipcem »viteza svetega Jurija nad žrelom rdečega zmaja« (100), »kmečka mati« je kot Pieta (100–101), menih viteškega reda daruje svetega Boštjana (101), onečaščeni mati in hči »polagata na oltar belo ovčico in sveto Nežo (101–102), »mežnarja« spremlja sveti Rok s psom (102), dijak »daruje sveto Lucijo z očmi kot goreči svečki« (102). Nekateri so tako dobro portretirani, da se jih dá zanesljivo prepoznati: dijak Alojzij Grozde (101), duhovnik Jožef Geoheli (102–103), pesnik France Balantič (103), pisatelj Narte Velikonja (103–104). Še in še prihajajo, toda mašnik ne more vseh niti prešteti: »s prebitimi čeli in tilniki, kažejo strte ude, / razbitih okostij drže se še ábranki jamske grude. / S solzami v očeh gledam te zdaj strte skelete...« (104).

Debeljak ne gleda samo njemu bližnjih v breznih, temveč »posvaja« vse slovenske vojne žrtve:

In prihajajo še krvavih žrtev hekatombe:
obešenjakov [= obešencev], križanih vzkriž, živó pokopanih,
teh, ki so jih puške ubile, granate, brzostrelke in bombe,
tropi v ječah umrlih, v taboriščih podušenih,
talcev, od tujih vojská usmrčenih,
množic, pokošanih kot trava, z noži poklanih,
v goščarskih napadih v prve vrste pognanih,
od črnih rok pobitih, znanih in neznanih,
o dolga procesija njih se k oltarju pomika
in sleherni daruje svojega svetega mučenika (107).

Čeprav je Debeljakovemu mašniku nedvomno jasno, da je za pomorjene v brezni in drugače odgovorna le ena stran slovenske državljanske vojne, kadar je pred Bogom, zmeraj vključuje krivdo zanje tudi svoji strani: »O pridi, Posvečevalec darov / in posveti to našo množično daritev, / ki Ti jo s Tvojo dvigam pred oltar: / strahoten je bil naš greh, strahotna naša moritev – / naša žrtev strahotna naj Ti bo v zadostitev: [...] V zborih Te bom hvalil, Gospod, / da sprejemaš žrtev, ki Ti jo dal je moj Rod!« (107). Zato je molitev potrebna »za vse Slovence pobite«: »Moli, brat, / zanje, zase in zame, / kakor tudi jaz molim zanje, / zase in zate!« (108).⁸³⁰

Pred povzdigovanjem se okrog Najsvetejšega zberejo angelske trume, med njimi prvič v prvem Brižinskem spomeniku (prim. Bernik 1992: 36) slovensko zapisani »krilatci božji« (109), apostolski zbor z atributi, kakršne imajo kipi na pročelju cerkve sv. Petra v Vatikanu, in štirje evangelisti, prav tako vsak s svojim razpoznavnim znamenjem (človek, orel, vol, lev) (111), vseh vrst svetniki in svetnice in najbolj zmagoslavni: mučenice in mučeniki (111–112). Vsi se ozirajo v nebeško Kraljico MARIJO in slavijo PRESVETO TROJICO: SANCTUS, SANCTUS, SANCTUS, DEUS SABAOTH! / Svet! Svet! Svet Si, Gospod« (112).

Recitativ Videnja tematizira, kako se omenjenim nebeškim zborom pridružujejo »vrste Slovencev, pobitih zverinsko« in prihod pobitih »vetrinjskih vojščakov iz slovenskih dežel« k »Božji Luči« (113), z najrazličnejšimi poklici, stanovi in funkcijami: ban slovenski,

⁸³⁰ Vsestranski literarni umetnik Zorko Simčič prošnje ne razume v smislu enakopravne krivde, temveč v smislu zadoščevanja ene strani za drugo.

župani, veljaki, vojščaki, zdravniki, sodniki, srenjski očetje ubogih, župniki, kaplani, menihi in bogoslovci, pesniki, pisatelji, profesorji, študentje in dijaki, uradniki, krčmarji, delavci, trgovci, kočarji, dninarji, mali in veliki kmetje, fantje in dekleta, matere in očete, žené in otroci (118–119). S poveljanih so odstranjena vsa znamenja trpljenja: »*Pojó, kot da jezikov niso jim izdrli! / Vzravnani, kot da niso hrbtenic jim strli!*« // *Tu dvanajst tisoč fantov v mladoletju, / kot jih je Janez videl v Razodetju, / za svetim Mihaelom stoje v vrsti, / kot beli razcveteli rožni brsti, // lije se nanje Luči lesketanje, / svetál je bolj, čim več prejel kdo ran je...*« (114). Kristus sam jim podaja palmo mučeništva in angeli mučila, ki so zdaj njihovi atributi (117–118). Od vseh zbranih zabučí »*Božja Slava grmi po vsem nebeškem svodu*« (120) in njim se pri oltarju pridruži tudi mašnik: *Naj polna bo Tvoje Slave slovenska dežela, / zdaj po Satanu razdejana! / Svet! Svet!! Svet!!! // HOSANA! HOSANA!! HOSANA!!!* (121).

Mašnik v smislu evharistične molitve TE IGITUR PATER CLEMENTISSIME pred povzdigovanjem prosi za vse poražene žive, »*ki s kori Tvojih svetnikov in naših mučeničnikov / »neusmiljeno trpi[j]o*« (122) in se zahvaljuje, da ostaja z njimi povezan »po Sveti CERKVI«, tudi v času, ko se je med njimi razvnel »*satanski Bes*« (122). Priporoča mu tedanjega papeža (Pija XII.) in še posebej »škofa Gregórja« (123–124), ki je daljnovidno opozarjal na komunistično nevarnost, ko je drugi še niso slutili. Debeljakov oris škofa Rožmana je živ (125) in glede na izkušnje o drugih znanih osebah in dejstvih, najbrž človeško in zgodovinsko zanesljiv. Je pesnik takrat še upal, da se bo »*naš Mozes*« lahko vrnil⁸³¹ na »*svetega Maksima*⁸³² *prestolje*« (125) v Ljubljani. Enako goreča je prošnja za preskušane duhovnike, da bi v svojih farah iz zapleveljenih njiv krepko zaorali »*v nove ledine*« in jih na novo posejali (prim. Mt 13,3-9.18-23). Bukolična motivika in »*novo cvetje*« v »*cvetoch[em] vrt[u]*« (126) je le znamenje prešernovskega hrepenenja (Prešeren 1962: 74–75; prim. 3. in 4. sonet *Sonetnega venca*) po etičnem zdravju prihodnjih rodov; pač brez Pesnikove elegance, kakor da trdi verzi ponazarjajo neobdelano zemljo duhá. Skrbi ga za »*Domovino*«: »*Naj Večna Luč v njej ne ugasne*« (124). Množična romanja so mu poroštvo, da »*rod, zdaj za janičarja*⁸³³ *je gojén, / bo vstal nekoč – odznotraj ves razsvetljen!*« (124). Aškerčev (1968: 138–140) *Janičar* bi bil tu lahko pretresljiv zgled.

Besedne zveze »*dno Jeze*« (124), »*pred bratov jezo*«⁸³⁴ (127) ipd. so naslednice »*Viharjev jeznih mrzle domačije*« (Prešeren 1962: 77: 8. sonet *Sonetnega venca*) in se nanašajo posebej na tiste po ječah in na prisilnem delu:

Varuj duhovnike v dobi naših katakomb,
podzemeljskih maš in skrivnostnih obhajanj,
zaničevane v psovkah brezbožnih lajanj,
mučene in zaprte brez pravnih zaslomb,
sojene in obsojene na vešala in strele,

⁸³¹ 1. julija 1948 je bil škof Rožman že v ZDA. Zato verz: »... *zdaj tostran mejnika / v molitvi na gori pred Domovino*« (125) ne pomeni narodnih meja, temveč celino Evropo. In meja je Ocean.

⁸³² Sveti Maksim je prvi zanesljivo izpričan škof v Emoni, rimskem mestu na tleh sedanje Ljubljane (Miklavčič, Dolenc 1970: 473–474).

⁸³³ Janičarji so bili nekdanj jedro turške pehote (prvotno iz ugrabljenih in prevzgojenih krščanskih otrok). Preneseni pomen: odpadnik, izdajalec, hlapec tujcev (Verbinc 1968: 316).

⁸³⁴ Tega ne gre zamenjavati z *Dias irae* – dnevom jeze, ki v črni maši slika dan zadnje sodbe (Debeljak 1949: 218).

o, naj jemljó v svoje dlani bele
Hostijo Sveto kot na srce Tarcizij,
da Jo ohranijo oskrumbe« (126).

Tine Debeljak obzirno, poetološko komaj opazno, vključi v molitev soprogo, od katere je po sili razmer že dolgo ločen in mora v skrajno neprijaznih razmerah sama skrbeti za družino: »*Njeno in njih bol Ti darujem – grenka je njih kupa, / polna obupa, le na dnu, na dnu... kapljica upa – / o vrni jim sladko čašo Tvoje božje utehe! / Če kdo, nas one odkupujejo za grehe, / kajti če katere – / one živé iz Žive Vere...*« (131).

Povzdigovanje je. Pesnik imenitno preplete zunanjo realnost z notranjo mistično zbranostjo vernikov in njihovo duševno bolečino zaradi izgube tolikerih: »*Vsa procesija živih vstane in se bliža / v podnožje Trpečega Križa, / kjer Božje Srce visi in trpi, / da vsak čas potoči Svojo Sveto Kri / v čašo naših ran razbolelih – / v zevajoči slovenski kelih* (133).

»*O koliko duš s slovenskih gozdnih žrtvenikov! Prav v najsvetejšem trenutku maše, ko bi morala biti človekova duša najbolj potopljena v Boga, pride skušnjavec. Mrtvi in živi terjajo odgovor od tistega, »ki na Križ prikovan je: / O Bog, ki sestopaš med nas: kdaj pride nas maščevanje?! // [...] O Bog, o Bog, kdaj pride nas maščevanje?! [...] KO SE DOPOLNI ŠTEVILO ŽRTEV, / KO PRIDEJO ZA VAMI ŠE VAŠI BRATJE ZAZNAMOVANI... // Samo to – oči zapira in umira... / Mrtvi onemijo in »živi sleherni« z apostolom Tomažem »kot iz smrtne groze zahlipa:/ Moj Gospod in moj Bog!« (134). Tu je teološki in dramatični vrh Debeljakove pesnitve – tako močan, da se mašniku v omotici zdi, da ne daje na pateno Svetega Rešnjega Telesa, ker se Vanj použiva cela množica pobitih, slovenski holokavst, ne sežgan (Verbinc 1968: 272), še huje: strohnjen in zgnit:*

Mrtvo Telo mi pada na roké –
o, rane prstov krčevitih!
o, rane krvavo prebitih
nog! –
o, zaprto oko!...
Zbiram v sebi vse moči,
Da dvignem Mrtvo Telo,
da Ga povzdignem nad glavó,
više – Sloveniji nad Triglav,
o pod samo nebo,
v žar sonca, ki kriči,
da izgubljam zavest in um:

HOC EST CORPUS MEUM! (137).

Poklekam pod bremenom Svete Teže.

Nekdo Mu prebode zdaj Stran Srca –
o poln je moj kelih
Rešnje Krvi!! (137).

Ob povzdignjenju svete Rešnje Krvi mašnik, res po predpisanem obrazcu – prosi odkupnino »*za Slehernega Človeka, / za grehe našega veka*«, »*za smrti naših mučencev, / za našo vojsko pobito, / za muke vseh živih Slovencev, / zate in zame, / grešnika...*« (137). Ve se, kateri koncept medvojne konceptualne diferenciacije zagovarja, toda pred

Bogom se ne povišuje farizejevo nad drugo stranjo. Pred očmi ima vse Slovence, zaveda se grešnosti tudi v lastnih vrstah in v vsakem posamezniku posebej.⁸³⁵

Avtor se poistoveti s preživeliimi, ko v svetniški pripravljenosti na zadoščevanje molijo: »O Bog, če so potrebne še žrtve k naši žrtvi, / naj bomo mi tisti zreli trsi, / da iztisneš iz nas vso kri / za odrešitev teh apokaliptičnih dni!« Da bi se onstran le lahko pridružili svetnikom »in pobiti[m] slovenski[m] vojniki[m] (138).

»Živi Bog je na oltarju in ne bo šel mimo« (138).

Očenaš je interpretiralo že nekaj slovenskih avtorjev.⁸³⁶ Razumljivo je, da so pri tej molitvi – PATER NOSTER – pri *Veliki črni maši* v prvem planu »pobiti«, saj se daruje prav zanje. Debeljakov mašnik ga moli ne toliko kot vernik, ki se otroško obrača k Očetu, temveč kot filozof, ki časti Sveto Trojico, in teološko poglobljeno, ki obdela vsak člen molitve posebej, in to s stališča domovine razlaščenega Slovenca (139–140).

Avtor se zgraža nad ideološkim nasiljem in oskrunjanjem Božjega Imena v domovini. Brez samovšečnosti, a tudi brez lažne skromnosti je prepričan, da Božjo Jezo odganjajo od njih prav njemu podobni: »Bič, Tebi namenjen, preprezamo begunci, / z ustnami pobiramo Imena poteptana, / sladka kot Ljubezen, samó šepetana: / O Bog!... O Jezus...« (139–140). Na sebi lasten način zagotavlja, kako bodo v spravo za žalitve na najrazličnejše načine častili sveta Imena. Še ko bodo omagovali pod težo usode, bodo ponavljali: »posvečeno bodi Tvoje Ime!« (143).

»Pridi k nam Tvoje kraljestvo« je prošnja, da bi bila Slovenija »najžlahtnejši« »kristal« v Kristusovi kroni. Kristus je bil kronan samo s trnjevo krono in nikoli s kakršno koli kraljevsko, zato je treba upoštevati teološki smisel njenega pomena, sicer pesniška svoboda avtorja zanese iz svetopisemske zgodovine. V nadaljevanju ji ostaja zvest, ne da bi se odpovedal njeni aktualizaciji v odklanjanju komunističnega sistema (144).

Teško je v danih okoliščinah moliti: »Zgodi se Tvoja Volja«. Človeka vedno znova vleče na lažjo pot. Teško je sprejeti, da jih vodi med drugim »skoz ilo in pesek« in spokorno priznati: »smo kalen vir, / Ti ga čistiš s podzemnimi toki.« Očitajoče se sliši: »zapeljal Si vstran našo strugo, / skoz doma kri, tujinstva tugo, / skoz trupla brezen, čez strte nade, / razlil jo čez tuje oljčne nasade«. Tu avtor ne omenja konkretno Slovencev, vendar je jasno, da gre zanje, ko toži, naj jih Bog »v daljav neizmernosti« ne razprši po svetu, in prosi za vrnitev: »Obrni domov nas! Domu nas vrni! / vpije molitev in moja Vera« (145). Debeljakovi ženi je bilo ime *Vera*, zato je tu velika začetnica zelo pomenljiva, saj lahko tako besedo razumemo kot obče ali lastno ime, kar prispeva k večplastnosti besedila.

Krik po domovini je še večji v naslednji vrstici: Domov bi radi! »Kamor zvihrá nas, tam Tvoj pristán je! / Utrdi, Bog, v nas to verovánje! / A prisluhni prošnjam v naših jokih: / Slovenije naše nikar nam ne jemlji!« Nato se vdano umiri: »naj bo, kot je v Tvojih odlokih; »kakor v nebesih, tako na zemlji!« (146).

Daj nam danes naš vsakdanji kruh – se nanaša na telesno potrebo po hrani. Misel se dotakne lačnih otrok doma, kjer zemlja zaman čaka posevkov in so kašče prazne, saj ni moških (očetje, bratje, sinovi), da bi jo obdelovali, »le ženske in otroci se pehájo sámí / in mesijo kruh svoj največ s solzami«. Zato tudi v mestih trpijo lakoto in skrivajo vsak grizljaj kruha pred hišnimi vohunkami. Bridko mu je, ko mora prositi hrane v taboriščih, kot da je »potepuh in lenuh«, vendar se Bogu zahvaljuje, da je je vsaj deležen. Čeprav je

⁸³⁵ Pri sebi – in meni!

⁸³⁶ Npr. Stanko Cajnkar (1990).

hrepenenje po domu neutešeno, sluti, da ne bo izpolnjeno: »Kdaj vsajali kruh bomo v lastne pehárje? / Za morji mordá? Se tja obrača naš brod?« (146, 149). Kjer koli se bodo ustanovili, naj jim ne manjka kruha.

Mašnik kot izjavni subjekt se trka na prsi: »In odpusti nam naše dolgé.« V prošnji vloží tovor človeških pomanjkljivosti, ki se skriva v mašni prošnji, da grešimo v mislih, besedah in dejanju. Izrecno se skupinsko obtožuje zoper »napuh besede« (149). Debeljak se nikakor ne omejuje zgolj na lastno skupinsko / idejno / ideološko pripadnost, temveč prosi odpuščanja za obojne, čeprav je jasno, na kateri strani vidi zastranitev: »Odpusti Narodu njegova dejanja: / rušil je zvezde z nebeškega stropa, / klical vihar vesoljnega potopa« [...] grešili z razdorom smo in uporom, / o Narod moj: grešil si – z umorom! / Hrbét nam krivi se pod težo grehote – / o Bog, odzvemi od nas te sramote! / Zavoljo smrti naših mučenikov, / zavoljo kaznjencev in tabornikov [= taboriščnikov, kacetarjev], / zavoljo trpečih onstran mejnikov⁸³⁷ / [...] – odpusti nam naše dolgé!« Ne gre le za idejno razhajanje, moralna razrahljanost na splošno, npr. »slast bele kuge« itn. je kritična (149, 150).

»Kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom...« Marsikdaj je to že težko izgovoriti kaj šele uresničiti?! Ob tej prošnji se izkaže Debeljakova sociološka treznost, psihološka pronicljivost teološka doslednost, zvestoba Jezusovemu nauku: »Ljubite svoje sovražnike in molite za tiste, ki vas preganjajo...« (Mt 6,44). »Zapleta se nam misel, kot da ni naša, / težkó se nam mota med nebom in jezikom, / v krčih telesa se odpor nam oglašá: / Ne! Ne! Nikdar ne! Smrt našim krvnikom! / A Ti nas učil si odpustiti, / če hočemo odpuščanje... O Oče Srditi, / do naše narave Si neizprosen in krut! / Drhti nam v mišicah sleherni čut, / ko v ušesa grmiš nam Besede Svoje: / Maščevanje ni vaše, maščevanje je Moje!... / O sladko maščevanje ki me vsegá napolnjuje – / zakaj ga nam Prst Tvoj ne dovoljuje? / Srcé mi grgrá pod silo Tvoje roke: / Ti bičaj, kot misliš, Svoje otroke, / ne jaz... ne mi... ki... ki... odpuštimo... / Težkó, o težkó je šla prošnja mimo: / na tehtnico našo naj težka pade, / visoko naj dvigne nam svetle nade, / odpusti Narodu in Zvodnikom, / kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom...« (150–151). Na drugem mestu je Jezus to težko zahtevo pojasnil z besedami: »Nebeško kraljestvo silo trpi⁸³⁸ in močni ga osvajajo« (prim. Mt 11,12). Tu se pokaže Debeljakova »brezmejna etična in človeška veličina«. ⁸³⁹

»In ne vpelji nas v skušnjava.« Nevarne so sirene hrepenenja po domu. Na to karto igrajo zmagovalci v drugi svetovni vojni in ubežnike vabijo domov; toda za ceno, da bi se odpovedali veri očetov in svojemu prepričanju (151). Skušnjava, kakršna ni bila prihranjena niti tuja Jezusu v puščavi: »Kdo me preizkuša in sladko vabi: / Glej, vse bo tvoje, predme padi in me moli? (prim. Mt 4,9). Žejni in slabotni izjavni subjekt se zaveda svojih šibkosti in slabosti.

Temveč reši nas hudega! »Doma in v tujini! Za časnost in večnost!« (152). Vtis je, kot da je pesem nastajala sredi Oceana. Prošnja se nanaša predvsem na tiste, ki so bežali od doma, kakor otrok pred očetom, ki razjarjen pride od nekod pijan, toda oni, »utrujene od beganja, / od koprnenja, obleganja in tveganja« že leta nimajo stalnega zatočišča, kot ga mrtvi v nebesih zdaj imajo. Zato tokrat ni več prošnje zanje, temveč zanje same, naj jim pomagajo, da bi se umirili: »In naši mrtvi, ki so pri Tebi v nebesih, / naj nam se

⁸³⁷ Tu je treba upoštevati avtorjevo geografsko perspektivo, kar pomeni, da misli na rojake v domovini.

⁸³⁸ V standardnem prevodu *Svetega pisma* stoji: ...si nebeško kraljestvo s silo utira pot in močni ga osvajajo.

⁸³⁹ Pri branju dodal Tone Rode, direktor *Družine*.

pridruži s svojo molitvijo / pred našo strašno zadnjo odločitvijo, / ko se brod nam majé in ni kje izstopiti! / Molite, kot Kristus nas učil je moliti, / in kot moli Narod doma [...] in moli Narod na valih. (152).

AGNUS DEI / QUI TOLLIS PECCATA – MISERERE MEI! (153).

Po slavospevu Božjemu JAGNJE-tu: »*beloruno in neomadeževano – / neusmiljeno zaklano: [...] da se kot sneg pobelé / madeži našega škrlata*« (153) se izjavni subjekt v vlogi skesanega grešnika obrača Nanj s prošnjo za očiščenje njegove lastne duše. Drugič je prošnja Jagnjetu za zadoščevanje grehov namenjena rojakom, ki v zavesti brezdomstva obhajajo črno mašo, naj kot »*Angeli*« »*prosijo za naše pobite, / poklekajoč pred Tvojo Knjigo sveto, / kjer je biló samo Tebi razodeto / tedaj, ko Si trgalo skrivnost pečata, / kako bo Zate ubit brat od brata...*« Tretjič se enaka prošnja glasi za »*grehe sveta*«: »*Čez svet slap krvi dere / iz ran, ki jih seka orožje / človeških nasilij / nad templji Svetega Duhá – / Jagnje Božje, / zdaj se usmili – / svetá!*« (154, 155).

Prošnja je kratka, toda razveje se v epsko pesnitev o trpljenju, ki ga znova obudi epsko obsežen *Recitativ: Hudičeve maše*. Trikrat, vsakič v drugi podobi se ponovi asociacija na človekovega svetopisemskega sovražnika: »*Satan*«, »*Belcebub*«, »*Hudič*« (155–157).

Avtor najprej ožigosa nacizem, ki je oskrnil krščanski simbol odrešenja: »*Tvoj križ je nalomil in robove zakoval, / zasadil ga v Evrope središče; / da Tvoje Odrešenje zasmehuje, / kri dvanajstih narodov povzdiguje – / žrtvenik je ogromnih prostornin bojišče, / krvavih mečev nakovalo. / In stražnik njegov – kot je Pismo prerokovalo, / si čez rokov križ kljukasti pripaše: // Rjavi jezdec čez svet in nas zajaše...*« (155).

Fašizem je zlorabil antično tradicijo: »*Belcebub je vstal iz mérja, zagrabil snop in sekiro, / ki jo Hefajst nekoč skoval je v osrčju Etne, / v cesarski togi zapiči jo v razvaline tisočletne, / v žrtvenik na Kapitolu*« in »*kamor sekira udari, teče kri v potokih*«. Njegovi pripadniki so »*varljivci in lažni preroki [...] Črni jezdec čez svet in nas zajaše...*« (155–156).

Komunizem vara svet z lastnim obredjem in zahrbtno gradi lažno retoriko: »*Hudič je segel po zvezdo v krvave zarje, / vso rdečo si pripel jo na plašč svoj mašni, / njegov križ: kladivo in srp, pribita v oltarje... / ko rokó povzdiguje v kretnji samopašni, / se v pest mu, Tebe preklinjajočo, stiska, / v očeh se mu kri kot na nožu zabliška, / ko za mašo potoči kri lastnega brata...*« njegov »*strežnik*« je s svetopisemskega vidika najbližji Kajnu, zgodovinsko pa turškemu paši. // »*Rdeči jezdec čez svet in nas zajaše...*« (156).

Vsi trije jezdec »*so vitezi Greha*«, ki mu žrtvujejo »*svet in naš dom*« in prezirajo Božje zapovedi. »*Veliki Žrec, Demon razbesneli, svoje maše / v čast Tvojega Zasmeha / z gromovitim glasom bere – / in vsa Zemlja ga spremlja z orglami Greha / kot novega boga... / Agnus Dei, miserere! / Usmili se svetá! Svetá!! Svetá!!!*« (156).

Kaj bi dejal Debeljak za današnjo hrupnost sveta, če ga je že pred sedemdesetimi leti doživljal razdejano, kar predstavi z antičnimi in svetopisemskimi motivi, mrzličnostjo in zvočno kakofonijo (157).

Zato je na mestu še bolj goreča (mašnikova) *Prošnja* za usmiljenje do svetá in mir v njem (167). Zbor mu mogočno odpeva v prav tako apokaliptičnem ključu: »*Udari na Svoj zvon / in poženi Svojega belca, Zmagovalec zmagovalcev, / Ti – Božja Beseda, Ti Zvesti, Resnični, Strogi*« (167). »*Poženi Svojega belca, da bo Zemlja polna Tvoje Zmage!*« (168).

Obhajilo že po protokolu zahteva še zadnje kesanje: »*Jagnje Božje [...] reci le Besedo ...*« (173). Po prejemu hostije je ves blažen, toda kdo, mašnik ali vernik iz cerkvene ladje,

ni jasno. Med njima v tem pogledu pravzaprav ne bi smelo biti razlike: »*O ves sem razsvetljen, ves napolnjen z Uteho*« ... (174).

Izjavni subjekt trdi, da se je sprostil, toda da je pesem konceptualna, in ne toliko osebno izpovedna, priča njena oblika, saj v tem najbolj intimnem trenutku ne preide v lirično litotičnost, ampak verz ostaja epsko širok. Tudi sporočilno ne izstopi iz družbenega okvira: v mistični združenosti »*z Angelom stopam na lestvo / in plavam z njim visoko nad oblakom, / v dlaneh srcá nosim Sveto Obhajilo, / da dam od te svatbe nebeške vojščakom, / ki so padli v tem apokaliptičnem prepiru / za Tvoje Kraljestvo...*« (174).

Razumljivo je, da je prošnja po obhajilu pri *Veliki črni maši* ... namenjena rajnim: *REQUIESCANT IN PACE!* (175) / Naj počivajo v miru. Duše pobitih ga že uživajo v družbi vedno »*zelenih palm*«, presijani s Kristusovo lučjo na njegovi desni in čakajo na poveljčanje »*teles na sodni dan*« (175). Njih padanje v kraške jame je opisano podrobno naturalistično.

Avtor trdo dosledno podoživlja padanje nemočnih teles v globino: po plasteh, od rastlinja, vej grmovja, korenin, prsti, blata, okamnin in žlahtnih rud; in ko se je zemlja napila njih krvi, je ta »*skoz špranjaste sklade*« na dan »*pricurjlala v domači vasi kot vrelo / prav tam, kjer trpi Božja Martra, staro srenjsko Razpelo*« (175). Tako kri.

Ostalo je še meso. Avtor ju loči prav po hebrejsko!⁸⁴⁰ Avtor opisuje propadanja trupel z neusmiljenim naturalizmom. Tu se literatura pravzaprav neha, to je bila resničnost. Tako grozna dejstva, da si še danes pred njimi iz sramu prikrivamo oči. Gozdne zverine (volkovi in lisice), mrhovinarji (krokarji in jastrebi, kanje), gozdni mrčes, črvi in mravlje so imele gostijo (176). To se je dogajalo, kadar so bili plitvo zagrebene ali zgolj pokriti s smrekovimi vejami.

Zemlja je v večnem presnavljanju dobila hrano za novo rast cvetju po polju in gozdovih: */ iz zemlje v lik človeka, v živali in spet k zemlji. / O trup: le Zemljo, Zemljo plodno objemlji! / Tesno, tesno pritisni se k vse Snovi Praviru! / Počivaj mirno v njenem – nenehanem Nemiru!* (177).

Kraški »sarkofagi« so že zdavnaj izsrkali in použili meso. Ali bo po sedemdesetih letih zasramovanega molka dozorela odločitev slovenske oblasti za dostojen pokop vsaj njihovih kosti? Očitek, ki se ga še nismo rešili:

»*Slovenija – Gora mrtvaških lobanj!!!*« (178).

Debeljaka in (vsakogar, ki kaj da na etiko) neznosno boli posthumno poniževanje žrtev na premagani strani v slovenski državljanski vojni, ki jo je izzvala revolucija. *Gora lobanj* (177–179) protestira, da so oropane osnovne pridobitve človeške civilizacije. »*/S/ kozi rove*« »*kakor podzemsko vodovje buči mrličev mrmranje, / med koreninami stoče kot stisnjeno srčno jokanje, / živim mrtvih očitek*«: »*Teles razbožanstvenost! / Gnitja nesvetost! / Izgubljena kost!*« (177).

»*Kaj nima Slovenija za nas grobov?!...*« (175, 2x)

Številna onečaščenja telesnih ostankov: »*razklane črepinje*« [= lobanje], »čeljust in zobovje zlato«, »*otroške koščice*«, »*okostnjak* vznemirjajo »*pastirje*«, druge »*otroke*«, »*starko*«, »*lovca*«, »*hlapca*«. Živalim se dogaja enako: »*veverica*« med vejami naleti na »*človeški koš*« [= okostje z rebri], »*srna*« je v produ stopila na strto grodnico, »*pes*« je prinesel zlomljen ženski kolk, »*koza*«, ki je objedala grmičje, si je brado zapletla v dekliske

⁸⁴⁰ Judovska postava v Stari zavezi: »Le mesa skupaj z življenjem, to je s krvjo ne smete jesti« (1 Mz 9,4), (prim. Bajt, Kocjan-Barle 2007: 609).

lase, »*vran*« je nesel v kljuno prstan z odtrgane roke (178). Zgoščen povzetek opisanega je morda enoličen, toda avtor se mu izogne prav z izmenjavanjem motiva živali in ljudi.

O, pokopljite
nas, razbite,
v grob blagoslovljen!
Zdaj smo plen
divjih živali;
pod trhlimi obrazi
se nam gad plazi,
iz votlih oči
se nam črv reži,
skozi piščali
nam rije miš –
o kdaj boste dali
na naše gnitje – križ??! (179).

Balada o materi (180–186) je Debeljakova priča, da to privoščiči vsakteri materi. V medvojnem narodnem razdoru tudi tisti (materi) z nasprotne strani: mrtvega sina jok v sanjah mati razume kot opomin, naj poskrbi za prenos posmrtnih ostankov v blagoslovljeno zemljo. Nadrealistični »*okostnjak*« ji zaupa, da se boji »*volkov*« (180). Ali so to res zveri ali gre za t. i. potomce rimske volkulje, fašiste, ki so se bili vpricho Slovencev vedno ponašali s tisočletno rimsko kulturo? Tudi matere jih je strah, vendar se je odpravila k visoki jelki, kamor ji je pokazal »*/p/rst na koščeni roki*«. Tam je z golimi rokami izgrebala kost za kostjo in jih zavezala v »*zakmašno ruto*«, v kateri je nekdanja »*nosila lectarske srčke sinu*«, »*kot da zabila je sina v krsto!*« Začela je moliti kot da je na pogrebu, a ne sama, samcata; »*pogrebci-mušice se gnetejo k culi*« – spet Debeljakova naturalistična resnicoljubnost! – »*bogomoljka*«, »*srna*« »*zajoka*«, »*zajček se ustavi pobožno*« – in hkrati otroško mehka liričnost! Ob Razpela si želi oddahniti in potolažiti. »*Prav tedaj zavijejo tam okrog / Italijanje, / hočejo ji culo odpreti. // O Jezus sveti! / visoko jo dvigne do Kriščeveh nog / kot povzdigovanje*« (184). Tedaj jo pustijo, menda ni v njej nič zanje nevarnega. Samotna »*starka*« se odpravi do pokopališča, »*/o/b dedovskem grobu izkoplje jamo s prsti*«, pobožno položi vanjo kosti in pokropi z »*blagoslovljeno vodo*«. Cel dan prenaša v culici sveti tovor: »*Zvečer je že ves sin pod križ zagrebén.*« zdaj je mati mirna, ni več morastih sanj, saj ve, kam lahko »*/v/sak dan pokleka*« (180–184). To je balada, saj mati prekopava lastnega mrtvega sina! Da je avtor imel pred očmi partizansko mater, priča sama balada – s srečnim koncem, saj mati ve za njegov grob – in avtor je to izrecno zagotavljal sinu Tinetu (Jenšterle1990: [222–223]).

Kapelica v gozdu (187–190) je logično nadaljevanje *Balade*. Kakor je partizanova mati želela imeti sina pokopanega na svetem kraju, zakaj bi tega ne smele biti deležne druge – vse! – vojne žrtve. Do njega je upravičeno vsako človeško bitje, se zateče v mit. Kot da bi skušal dopovedati, da se je s to zavestjo človek raz-ločil od živali.

Morda je tudi zato na tem mestu uporabil mit, da bi se vsaj za ta pieteto do mrtvih mogli zblížati. Na kresni večer najdeno praprotno seme naj pomaga poiskati pobite in zavržene. Presenetljivo je, kako dobro je bil avtor obveščen o vseh moriščih oz. grobiščih. Že vsaj leta 1949 je vedel o številnih, ki se zanje sliši šele zadnje desetletje in še so nekateri kraji, o katerih se javno še ni razvedelo. Njihovo asindetično naštevaje in

načini pobojev (187) so kakor deroča reka, vredna Prešernove slave in etične podpore vseh, »*ki v srcu dobro mislimo*«.

Debeljak nagovarja trpeče slovenske matere: »*Mati slovenska! Ko pride naš kresni večer / in hoste zalil bo nove lune soj, / šli bomo tudi mi grobov iskat, / vzeli bomo praprotnih semen s seboj, / da nam pokažejo naš skriti zaklad*« (187). Tudi tu ne dela izjeme, temveč privoščiči enakopravno in enakovredno dostojanstvo brez razlike vsem, ki so izgubili življenje v hudem času, čeprav ne taji, da si je z nekaterimi navzkriž:

O seme, obrni
vsak kamen v teh jamah, preišči pobočja,
kjer zemljo objemajo trhla naročja
naših veljakov, vojščakov, talcev, skrivačev,
pobiti od sovražnikov in domačih rokovnjačev,
tudi teh, ki so v boj šli za pravdo staro,
pa so dali življenje za veliko prevaro:
zdaj z odprtimi očmi strmé v spoznanje,
da za lažno svobodo šli so v klanje...⁸⁴¹

O čudežno seme kresne noči,
pokaži nam te razmetane kosti,
da jih zberemo, zapuščino sveto, a trulo –
in jih v krsto položimo kot mati v culo (187–188)

[...] in »šla vsa Slovenija bo k pogrebu« (188).

»*Preden pa bodo konji potegnili*«,⁸⁴² »*sklonili se bomo nad rob brezdanj, / kamor so živi čez rob omahnili*« in se »*objeli v dnu Zapuščeniosti / ...*« (188). Na tistem kraju bo postavljena romarska cerkva. Angelski zvon iz nje »*bo v brezna zaplaval*« in odmeval v njeno »*tihoto*« »*s Polnostjo, ki iz Vašega Molka izvira*« (188–189). Nato se bo pridružil žalujočim ob grobovih in vanje položene potolažil z ljubeznijo »*matere*«, »*neveste*«, »*žene*« in »*otroka*«. Končno se bo blagoslovljen zvok dotaknil vsake krvave sledi, ki so ostale v naravi nad zavrženimi: »*vsako grmovje, vsak obronek, vsak rov, / vsak rázor, vsako rušo, vsako klitje, / kjer palo človeško telo je v gnitje*« (189) in zdaj iz njih novo bilje poganja. V treh kiticah, treh dvostišjih in treh enovrstičnih odpevih zvonjenje preveva ozračje kot uvod za »*večno blagoslavljanje*«, »*večno poslavljanje*« in »*večno proslavljanje*« (189–190) v njih spomin.

Zmagoslavna pot (190–200) je pesem, ki predvideni pogreb belih kosti preobraža v slavnostno procesijo z Najsvetejšim in »*relikviji*« za njim, »*da dobijo svoj prostor ob naših oltarjih*« (190).

Zvonijo zvonovi –
pojo gozdovi,
ki toli so v jokih
takrat plakáli,
ko so metali
vojščake v njih jame
in so polnili

⁸⁴¹ Te štiri vrstice, ki se nanašajo na partizane in druge pripadnike OF, so izpostavljene samo tu zaradi večje preglednosti primera.

⁸⁴² Pred razmahom avtomobilizma so v Sloveniji krste k pogrebu praviloma vozili s konji!

s krvjo v potokih
se rovi – (190–191).

Narava je vzhičena; vsak njen del: gozd, vrhovi dreves, trave, mahovi, reke, rovi pozdravljajo mimoidoči sprevod (190–192), »*iz rek valov vile / so veselo planile*« in »*zara-jale*« (191). Debeljaka tolikšno veselje ne ovira, da prav njim dá prvim uzreti »*Belega Konja*« in NJEGA (192).

Motiv vil in motiv praprotnega semena spredaj ustvarjata kompozicijski okvir, ki izstopa iz konfesionalnega poteka vsakršne, kaj šele črne maše in sega v mitološki, predkrščanski kulturni krog, da s tem znova dokaže, kako je že tedaj obstajalo prvinsko spoštovanje do mrtvih.

Vse poti zdaj vodijo v prestolnico, »*na Ljubljanski Grad / pred Orlov Vrh*⁸⁴³ / *s Triglavom odzad*« (193), kjer – v prividu – obstaja kostnica za »*mrtvi bataljon, / viden našim očem le kot Žar / Križa* (193). KRISTUS KRALJ (193), (prim. Raz 19,11.16) ga častno sprejme, saj da je z Njegovim Imenom »šla v muke in smrt in nebeško slavo« in tako osmislila njihovo umiranje. Spremljajo ga Brezjanska Marija, vojskovodja sveti nadangel Mihael,⁸⁴⁴ »*Sveti Štefan, Krista in Cerkve mučenik*«, za njim »*sveti Bobola, / poljski mučenik, domoljub, prerok slavne bodočnosti*,⁸⁴⁵ in »*sveti Zenon*« »*v opravi ponižnega zakristana*«, žrtev krutega Dioklecijana. Sredi v oltarju je Kristus Kralj; véliki duhovnik, namreč škof, bo pred njim opravil »*črno mašo v njih slavo*« (195).

Zdaj se škof prekriza z znamenjem svetega križa,
segajoč z rameni iz preteklosti k naši sodobnosti,
da z brezmejno bodočnostjo vse smrti zbliža,
ki pale so, padajo in pale bodo v mučeniški podobnosti.

Zapojajo s kora bilje, zavpijejo podobe zidov –
in vélika slavnostna maša stopa z bučanjem pod krov,
razliva čez vso Slovenijo, gre čez sleherni rov,
prepad in pozabljen grob, čez slednje bivališče
slednje slovenske žrtve... O, eno samo svetišče
je slednje slovensko srcé – en sam blagoslov!... (196).

Mrtvi, »*mučeni legijon*« zdaj pomirjen počiva in nemi, »*vse do tistega dne / ko angelske trombe zagrmé / in se jim kosti povežejo spet v meso in kite*«. Kardinal, ki je vodil sprevod, jih pozdravi: »*Requiescant in Pace! Počivajte v miru!*« (197). Po starem liturgičnem redu prebere še »*zadnji evangelij*« (Jn 1,1-18) in utihnejo orgle za »*Tedeum*«, KRISTUS KRALJ v največji tihoti objubi: JAZ VARUJEM NJIH KOSTI / IN NE EN SKLEP NE BO STRT! (198), kar je vzporednica Jezusovim besedam o postavi (Mt 5,18). Začetek njegove slavnostne izjave je najbrž povzet po Apokalipsi (Raz 1,8). Kakor s priso-gno razglaša, da so ga ganile »*LOBANJE, / OPRANE OD VODE IN KRVI*« in »*KOSTI*«

⁸⁴³ »Orlov vrh bi si zaslužil opombo kot oskrunjeno vojaško pokopališče, ki še danes ne sme imeti križa.« Op. Tone Rode.

⁸⁴⁴ Prim. pojasnilo pri Vinku Beličiču, *Češminov grm*, Ljubljana leta tisoč 944, 32: – MI – KA – EL* (*Ehrlichova mladina si je za svojega zavetnika izbrala sv. nadangela Mihaela, katerega ime (hebr. mi – ka – el: Kdo je kakor Bog=) je hkrati prevzela kot geslo. Objava: Vinko Beličič, *Češminov grm*, Ljubljana leta tisoč 944, 32.

⁸⁴⁵ Debeljak tu hote ali nehote pokaže na svoje poznavanje poljske kulture v širšem smislu, saj je iz nje celo doktoriral.

(201) in odpravlja »svojo jezo«; zamenjuje jo z novozavezno ljubeznijo, »zemskih stisk bolečino« naj preveva velikonočno veselje, iz joka slehernega in vse domovine naj požene zmagoslavni vrisk: ALELUJA. Vse prevzame in po celem »Hramu« odmeva: »Aleluja« (201–202). Po celi Sloveniji odmeva: »Aleluja!« (202).

Zadnji blagoslov (202–204) vrne Debeljaka iz hrepenjenja po dostojnem pokopu usmrčenih in spravi živih v kruto realnost: k izgnancem »na Oceanu brez meje...« (202), ko razburkano morje nosi ladjo v njim neznan cilj. Z nasmeškom na svoj račun prizna, da je bila pravkar opisana slovesnost le privid. V resnici imajo krvava kolena od klečanja ob silnem pretresu »Zgodovine, / Domovine, / Družine... (202–203), ko molijo rožne vence za tisoče mrtvih in so v nevarnosti za lastno življenje, a odhajajo »v svet Tujine ... kot Tobija«⁸⁴⁶ v spremstvu »Angelov« in »Jakob po borbi – domov ...« (203). Debeljak se tu, zelo na hitro, vrača po upanje k trem starozaveznim osebam, ki so zelo pomenljive. Prva sta oče in sin, po imenu oba Tobija. Prvi se je skrbno držal vere svojih očetov in na tujem pokopaval mrtve iz svojega rodu, zato so ga zasmehovali in mu stregli po življenju. Vendar je vztrajal v dobrem in tako vzgajal tudi svojega sina, prav tako Tobija, ki se mu na poti po očetov denar pridruži spremljevalec, ki se predstavi kot angel Rafael in skrbno bedi nad njim (prim. Tob 1,3-2,1-8; 5-6 sl.). Drugi je očak Jakob, oče Izraelovih rodov. Potem ko je Izakov sin Jakob po zvijačnih materinih nasvetih odvezel starejšemu bratu Ezavu blagoslove prvorojenca, je zaradi strahu za življenje zbežal od doma. Po dolgoletnem bivanju na tujem se vrača z družino in velikim imetjem: tudi boj z Bogom uspešno prestane, in kar je najpomembnejše: z Ezavom se pobotata (1 Mz 32-33).

S tem zaupanjem Debeljak končuje svojo pesnitev. Tu se njegov izjavni osebek od mašnika samodejno preseli med vernike, menda zato, da bo *Zadnji blagoslov* (202–204) doživel bolj neposredno in živo.

In kot da ni pel črne maše
za pobite znance,
temveč za nas, v to barko zgnetene izgnance,
dviga roko pod sam krov –
za njo gredo žejne ustnice naše,
da nam natoči iz zadnje čaše
božji blagoslov:
Benedicat Vos – Blagoslovi vas
BOG OČE, BOG SIN, BOG SVETI DUH!

da vas pot okrog svetóv,
čez proge Oceana,
čez polja tuja
in njih kamen
pripelje domov
v rodno vas
v krog dobrih sosedov,
kjer vas na mizi dedov
čakata, z ljubeznijo podana
sol

⁸⁴⁶ Motiv Tobije in beguncev se pojavi že v pesmi, ki je ohranjena v Arhivu Slovenca – pesmi (tipkopis): Marinov, *Marija je na zemljo šla...*, AS, referat II, Arhiv Slovenca, fasc. 333/II/6. Mapa VIII/32–33. V mapi 8 je veliko pesmi o Mariji.

in domači kruh!
Amen!
Aleluja!

ITE MISSA EST! MAŠA JE KONČANA.

BOGU HVALA! – DEO GRATIAS! (1949: 203–204).

Maša je končana. V hrepenenju po domu sta zadnja na vrsti sol in kruh. Z njima so nekdanji slovanski predniki izkazovali gostoljubje. Najbrž je hotel z njima pesnik v tujem svetu simbolno zaznamovati lastne korenine in preprosto povedati, da za dobrohotno bivanje z drugimi ni potrebno veliko. Glede na to, da se Debeljakova pesnitev že z naslovom izrecno giblje v krščanskem kulturnem krogu, je primerno spomniti na Jezusov opomin učencem, naj izboljšujejo svet kot sol (Mt 5,13) in njegove številne besede o kruhu s tisto najmočnejšo: »*Jaz sem kruh življenja*« (Jn 6,35).

Pomašna molitev v zakristiji LAUDATE DOMINUM / HVALITE GOSPODA (207–210) s prvim dvostišjem KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST / NA NAŠE GROBE – *Naj v blagoslovljenem miru počiva naš brat za zadnji dan!*« (207) z zadoščanjem ugotavlja, da je *Vélika črna maša za pobite Slovence* uresničila, kar je s tveganjem življenja in časti storila tebenska sestra za brata Polineika (Sofokles 2014).

Kljub pomiritvi v tem pogledu je pesem za slovo od evropske celine trpka. »*Zlobe*« »živih« [...] ali »*božje*«⁸⁴⁷ *Povelje?*« jih »*tira v svet prostran*« (207). Tu se izjavni osebek za hip prepusti novodobni eksistencialni brezizhodnosti: »*vzeli smo slepega Ojdipa za róko / in stopili na pot, ki nikamor ne pelje / ...*« (207), a se hitro vrne na »*Slavnostni Hrib*«, ki ga bo, kakor upa, »*po bolečini porazov in brezupju zmag*« mogel doseči vsak posebej. To razlikovanje med prejšnjim množinskim osebkom in končnim edninskim je pomembno, ker upošteva, da ima »*vsak svojo pot*« (Kolbe 1982: 32).

Pomašni psalm v zahvalo, hvalo in slavo Bogu se poje kljub porazu, obupu, s katerim plujejo čez morje (207), razkriva socialno stanje, status in duševno razpoloženje slovenskih beguncev: »*Pojmo Mu hvalo v trebuhu te barke,*«⁸⁴⁸ / *kamor nas zgnetel je za vesoljni potop!*« (208). Zbranim na rešilni »*Noetovi ladji*« (prim. 1 Mz 6,7,8) vedno znova prihaja pred oči Slovenska tragedija: »*Zahvalimo se Mu za Milosti žarke, / ki jih razlil je čez naš narodni grob: / nad grobove doma – zakopane in nepokopane, / nad muke živih ob njih kot v peči ognjeni, / nad naše nomadske šotore v tujini megleni, / nad naše odprte in skeleče rane!*« (208).

Kakor kaže nadaljevanje psalma, plovba čez Ocean ni bila lahka: *Hvalo Mu dajmo za moč, ki jo brodu našemu dáje, / da v vihri vzdrži, ko ga val stiska v boku: / v sunkovitih premikih se škripajoče máje, / pada in dviga in nagiba v toku, / na katerem visi kot lovkvanj na stebli, / po smrti vojščakov okrvavljen kot potonika. // O, zopet se dvigajo valovi v dnu, / s hrbtóm se zadeva v nas riba-faronika, / da nas odvrže v besno žrelo valovju? / da nas odsune z repom za Oceane? / da daleč od doma v mrtvem brezvetrovju / na čer nas zloži in brod tam obstane?*« (208) Iluzija, da jih veter požene proti »*rodni obali*« v Trstu, je kratkotrajna (208), potniki se utaplajo v spomine na pokojne družinske člane,

⁸⁴⁷ Značilno je tu »*božje*« pisano z malo začetnico.

⁸⁴⁸ »*Barka*« je le pesniška pomanjševalnica za prekoceanske ladje. Slovenski rojaki so prispeli v Argentino npr. na ladji Santa Cruz, General Steward, Olympia, Atlantic Wind, La Croix, Halia itn.

»za katere smo črno mašo brali, / pa smo se v slavnostno razvneli / v angelskih zborov sladki melodiji, / kot smo dojeli jo z zemskim sluhom« – avtor sam nekako skesano in hkrati hudomušno označuje svojo pesnitev – »kjer na tisti neizrekljivi Gostiji, / o Bog, s Svojim Sinom in Svetim Duhom / raduješ mrtve kot Luč Prava, / kot Večno Veselje in Polna Sreča! // O združi nas z njimi, da se Ti Slava / v nebesih še s pesmijo na zemlji poveča!« (209). V brezupnem razpoloženju – »Naše srce je prazno in bedno, / osamljeno, ranjeno, strto, razbito« – hrepenijo po mistični povezanosti z Bogom, ki jo simbolizira »roža čudovita« (209), mogoče po izrazu, ne pa po globini vsebine, skromnejša sestra »rože čudotvorne« (Cankar 1968: 272–273).

Za troje se pogaja z Gospodom: »Slovenijo in nje svobodo!« in Njegovo navzočnost v družbi slovenskih »mučencev«, ki ga zdaj že slavijo in slovenski izgnanci se jim na visokem morju pridružujejo po zgledu Danielove hvalnice (DanD): »Slavimo Gospoda v Njegovem Blišču! / Slavimo Ga v naše barke svetišču! / Slavimo Ga v naše burje vrišču! // Slavimo Ga v našem upu in pričakovanju! / Slavimo Ga v našem obupu in jokánju! / ...« (210) in se slovesno konča

DEUM LAUDATE! //
HVALIMO GOSPODA! //
VSE STVARI GA SLAVITE! //
AMEN (210).

– Teologija

Maša ni najprimernejša priložnost za teološko razglabljanje, vendar se mu zahtevniji verniki tudi ob taki priložnosti ne odpovedo. Sveta daritev se začne v »Imenu Presvete Trojice« s križem in globokim priklonom, med katerim mašnik poglobi zavest, da gre za nekrvavo Jezusovo daritev na križu »da kot Jagnje trpiš / in natočiš iz Svojih Ran Ljubezni moji žejji (39) – in je on le njegov zastopnik pri oltarju (39).

Udeleženci *Vélike črne maše* ... maše želijo Božji odgovor za vse hudo, kar so doživeli oni sami in tisti, za katere se maša opravlja: »Sodi in razsodi, o Bog, našo pravdo ... « (39). V ozadju je čuti Cankarjevega Jerneja, ki išče svoje pravice (Cankar 1968: 221, 238, 267). Jezus sam je zaradi nauka, ki ga je oznanjal, napovedal diferenciacijo med ljudmi (Lk 12,49–53), kar je posebej pokazala druga svetovna vojna: »Ves svet je postavljen po Tvojem Križu v razdor: / vesoljstvu skoz sredino je šel Njegov les kot meč, / Iz Tvojih razpetih Ran so vsuli se potoki Svetlobe / in padajo v brezna svetá kot slap grmeč« (39). Njegov zastopnik je »Mi-ha-El! [Mihael] / Kdo kot Bog?!« (40). Njemu nasproti si človek prevzetno domišlja, da je »Lučenosec / Lucifer« (39). Taka prevara zmeraj »kaže pot k Razdejanju!« (40). Toda pri oltarju, ki zastopa »žrtvenik« »na pobočj[u] Kalvarije«, ob spominu na žrtve dveh totalitarnih sistemov mašnik ne krivi zanj samo ene strani, temveč enako tudi drugo: »Človek je nalomil križ in rdečo zvezdo ukradl z néba / in s stisnjeno pestjo udaril Boga v obraz! [...] Sin Božji sestopa z nebá kot Sonce v žaru belega Hleba / na oltarje svetá in toči Svojo Kri za bridki čas...« (42). »Znamenje za Véliki Čas!« (46) je bil v noči med 25 in 26. januarjem leta 1938 polarni sij⁸⁴⁹ »kot krvav obstret!« (44–45), ki so ga ljudje doživljali z nelagodjem in slutnjo velike nesreče.

⁸⁴⁹ Datuma se spominja Ivan Križnar, ki je pojav doživel v Stražišču pri Kranju. Danes živi v Škofji Loki in je doživetje zapisal za zbirko *Glasovi* (ur. Marija Stanonik) iz Poljsanske doline, 2014.

Prim. Drago Jančar, *Severni sij*, 1984.

Za njeno odvrnitev je molitev »ročnega venca« goreče »vsak dan bolj drsela / skozi naše sklenjene roke kot olje na petero Kristusovih Ran«⁸⁵⁰ (46). Prvi petek in prvo soboto v mesecu je škof Gregorij Rožman namenil zadoščevanju za grehe, na kolenih so v romarskih svetiščih prosili za rešitev »Domovino vojské in prevrata«, saj se je na mejah že »režal satanski obraz...« (46).

Ni dvoma, da je avtor mislil nanj pri opisu »Prerok[a]«, ki je na čelu »množic slovenskih« zaslutil nevarnost »budečih se sil peklenskih« in srdito svaril zoper [Osvobodilno] »fronto in rdeč prapor«: »Lucifer z baklo zažiga svet!« Neprebojno nasprotje med njima dokazuje trikratni antonimni klic: »Preklet! Preklet! Preklet!« : »Svet! Svet! Svet! ki boš mednje štet!« (41). Izjavni osebek se zanaša na stališče, da se zoper njega zbira nebeška vojska, katere del so po njegovem prav tisti »mali«⁸⁵¹, ki jih blagruje Jezus (Mt 10,25): »Bog lije v majhne Svojo Velikost! / Zbira v fronto angele in svetnike, / iz nas slabotnih ustvarja mučenike, / z najboljšo krvjo odrešuje svet!« (41). Frančiškovo prigovarja »Smrti, naši telesni Sestri!«⁸⁵² (41).

Najbolj refleksivni del Debeljakove Vélike črne maše je CREDO,⁸⁵³ v katerem izjavni osebek v bistvenem polemizira z različnimi filozofskimi pojmovanji Boga: »Verujem / v Enega Boga, / v Neustvarjeni Ustvarjajoči Vseum, / ki je iz Nič dvignil Nebesa, / postavil Zemljó in nam zgnetel telesa / po licu Svojega Obličja. // Zametujem vsako vedo, / ki nam Ga kaže kot Vseduha Brezličja, / Snov in Boj, / Silo in Sloj, / Razmerje in Premikanja, / Smisel Zanimanja / in Opij srca« (93). On veruje »v Boga Stare zaveze« in Nove zaveze, kakor ga razglašajo apostoli, cerkveni očetje in svetniki, kot so sveti Avguštin, Tomaž, Frančišek, Ignacij. Vsakega od naštetih na kratko karakterizira: sveta Ciril in Metod »sta Ga prva oznanjala v našem jeziku« (93).

Veruje v »Sina, / kakor Ga potrjuje Zgodovina / in vsa Pričujočnost«. Pri Drugi Božji Osebi se pesniška parafraza konfesionalnega besedila naveže na tedanje izredne razmere: »Verujem v Sina-Boga, / ki je bil odslej v našem mesu, / trpel glad in skušnjave, / bil gonjen od svetne postave, / izdan bil, bičan in zasramovan, / kot da Ga je v roke dobil partizan, / a Pilat, okupator, si je roké otrl... (94). Zvest čistemu nauku (Trubar in njegovi) odklanja kakršno koli prirejanje svetopisemskih dejstev zgodovinski privlačnosti posameznih ideologij.

Tretji Božji Osebi se izjavni osebek dolgo priklanja v sporočenem svetopisemskem okviru, vendar je njegova vera preveč zaresna, da bi je ne vpletel v konkretno življenjsko resničnost, pri čemer sega daleč čez domače meje: »vérujem v Duhá, ki veje, koder hoče, [...] in čas najbolj zavozlanih zmed / razvozlava v Svoj najbolj preprost Red. // Brezna zijajo danes pred našim svetom, / ognjen vulkan iz dna bruha v nas zmedene oblake, / svet je izgubil smer, kompas zapustil očake – / kam drvimo v prepast? / Kje je Duh z nasvetom, / da zaobrne planet naš proti božjim jasinam / za dvig in rast?« (96–97).

Dokler govori o Cerkví in drugih zakramentih, je izjavni osebek pri 9. členu

⁸⁵⁰ Imenitno, da tu odkrijemo, zakaj ima rožni venec pet desetk.

⁸⁵¹ V standardnem prevodu Svetega pisma so jih zamenjali »otročiči«.

⁸⁵² Sveti Frančišek v Sončni pesmi nagovarja smrt kot sestro.

⁸⁵³ Debeljak (1949: 219) pojasnjuje: »Credo ne spada v liturgično črno mašo, temveč proti znanemu letaku, obešenemu v neki ljubljanski šoli: »V imenu Očeta Stalina in Sina Tita in Svetega Duha svetovnega komunizma... je pesnik čutil potrebo po verozipovedi slovenskih vojščakov, ki so zavezno šli v boj za krščanstvo, zavračajo vsak panteizem, agnosticizem, materializem, relativizem in zlasti komunizem, kot ga uče Marx, Engels, Lenin, Stalin...«

Veroizpovedi katekizemsko ubran, pri sveti birmi pa se v nazorski diferenciaciji, ki je med četverno⁸⁵⁴ okupacijo Slovenije povzročila državljansko vojno, eksplicitno izpostavi. Da bi okrepil svoje stališče in ga naredil prepričljivejšega, ga pomnoži v »Zbor«. Po njegovi teološki razlagi je bila zgroženost nad bogokletnim letakom⁸⁵⁵ povod za demonstrativno⁸⁵⁶ podporo protirevolucionarne strani Cerkvi: »Cerkev, vérujemo v Tvoj neizbrisni znak, / ki napel nam je mišice kot ščite junakov, / da smo zravnali se pred škofom kot da potrjuje / za boj proti Satanu, ki svojo vojsko snuje / ...« (98).

Zdaj ležim v grobu neznanokje / in čakam na mrtvih Vstajenje...« (98).

»Mašnik« se napaja z njegovo in vseh žrtev vero in »Zbor« se mu pridružuje: »verujem, verujem / v Božje Včlovečenje, / Odrešenika Boga, // v Njegovo Besedo, / da nam dá / po smrtni uri / prihodnje Življenje« (99).

Predobhajilno koprnenje (171) z dokaj obsežno raznokitično pesmijo pogloblja apokaliptično razpoloženje pravkar končanega *Recitala*. Kontemplativno nastrojeni mašnik se veseli svatbe po razdejanju Babilona, ko bo »Jagnje, odrešilo Svoje Zveste...« (171). Janezovo Razodetje po meri Debeljakovega doživljanja posledic druge svetovne vojne se še kar nadaljuje: »Tedad bodo vstala vsa trupla obglavljena, / zažgana, mučena, pobita, ustreljena / zaradi Tvojega Imena, / in vsi tisti, ki niso Zver molili / in niso na rokavih in čelih nosili / Hudičevih znamenj«. Iz njihovih ust bo odmevala »vsem nečistim zemskim ušesom tuja: // Aleluja! Aleluja! Aleluja!« (171). Za izjavni osebek je to »Maščevanje / naše krvi in naših žrtev«. »Bog je izvršil Svojo Sodbo!« (172).

Kot da je zdaj nekako razbremenjen odgovornosti zanje, se osredotoči samo na Najsvetejše na oltarju, kar ubesedi z literarno sposobnostjo, blizu mistiki: »Ti, ki kraljuješ s Svojo Nevesto⁸⁵⁷ in s Svojimi izbranci / med himnami večnega poveličanja / v sijaju angelskih lestencev / kot nebeške Luči Žarišče / in Si reklo, Jagnje, da Si boš prebivališče / med človeškimi otroki izbralo za stalno, / o vstopi, Ti – Sonce sakralno – / kot Beli Žar na zlato luno v monštranci / in odpri nam Rano ran – / Svojo prebodeno Srčno Stran, / da se vlijó studenci studencev / Milosti na pot našega zveličanja!« (172). Prve tri vrstice v navedku so tako likovno žive, da mogoče celo gre za doživljanje Najsvetejšega na oltarju konkretne cerkve, morda celo v Vetrinju z bogatimi vitraji. Pred nami se zrcalno ponovi dogodek iz Edenskega vrta (1 Mz 1,8; 3,1-12). Izjavni osebek monštranco na oltarju doživlja kot drevo: »Drevo stoji sredi Zemlje kot drevo iz Raja – / Nevesta Tvoja se ga ovija kot vitica trtna, / trga Tvoj Sad in Ga nam – nova Eva – podaja: // Vzemi Ga, duša, da boš lepa in nesmrtna! / Pridi, kdor si žejen, kot jelen, ki ga podé, / in zajemi Žive Vodé! /

⁸⁵⁴ Navadno se govori o treh, ker se zanemarja, da je ozemeljske appetite izkoristila tudi (Nezavisna država) Hrvatska, ki je bila prej in potem del Jugoslavije. Prim. Božo Repe, *S puško in knjigo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2015, 45–50.

⁸⁵⁵ »Ko je pri nas začelo padati kamenje / na Tvoje Rojstvo in Smrt, na Križ, Božje znamenje, / ko so svetost postavili navznak / v zasmehovanje cerkvenega obreda, / božjih ustanov in hierarhičnega reda, / ko so róganja očita / spričo živega Boga / bruhala kletev kot šolski letak: / »V imenu Očeta Stalina in Sina Tita / in Svetovnega Komunizma Svetega Duha, / posvečeno Vajino Ime, / naj se pri nas stvari kot v Sovjetiji godé...« (98).

⁸⁵⁶ Vtis je, da se sledeči navedek navezuje na zloglasno in vedno znova zlorabljeno domobranksko prisego (Mlakar 2003: 290–329), ki je neprestani kamen spotike v procesu zdravljenja ran iz druge svetovne vojne.

⁸⁵⁷ Teološko gledano bi bila lahko to Cerkev (prim. Mali 1944: 19–25/ 3. pesem), toda po drugi strani lahko gre za Marijo. – Iz naslednje kitice je jasno, da res gre za Marijo – »*novo Evo*« (173).

In Nevesta in Duh / kričita v naš čas in naš napuh: (172). Avtor zajema bogato mistično vsebino iz starozaveznih psalmov, evangeljskih odlomkov (Ps 41; Mr 7,22; Jn 4,10-14) in Apokalipse (Raz 7,14; 2,7; 21,12 sl.;19,7): »*Pridite in operite svoja oblačila / v Živi Vodi, ki vre izpod Življenja Drevesa, / da se vam Vrata odpro, ki vas bodo vodila / v mesto Jeruzalem, k Jagnjetovi svatbi v nebesa, / da ne boste ostali pred Vrati med – bojzljivci*« (173) idr. Sledi še devetnajst sinonimnih samostalnikov s pridevniki ali rodilniškimi zvezami drugih samostalnikov.

c) Literarna razsežnost

Estetska funkcija Debeljakove Vélike črne maše za pobite Slovence je bila v tukajšnji obravnavi upoštevana že sproti, toda ostaja še veliko sestavin, na katere je prav posebej opozoriti in jih strniti na enem mestu.

– Besedišče

Na zunaj daje besedilu poseben vtis liturgična latinščina; še posebno, ker je večinoma grafično zaznamovana z VELIKIMI TISKANIMI ČRKAMI.

Še danes o izobraženem in razgledanem avtorju priča intelektualno besedišče (»*stratosfera*« (39); »*trofeje*« 60); »*barbarska alkimija znanstvenega pračloveka*« (60); »*hierarhični red*« (98); »*hekatombe*« (107); »*diplomat*« (164) itn.), ki se mu sem in tja pridruži žargonsko (»*veriga žalostnega rožnega kranca*« (64) itn.) in narečno (»*klenkoveček*« [mrliški zvon] (74); »*ábranki jamske grude*« (104); »*korčki*« [= ciklame] (175) itn.) in izposojenke (»*molitveni lanec*« (64); »*odjek*« (95) itn.). Povezanost s folklorno poetiko dokazujejo »*ptičice – lastovičice*« (109), »*konjičkov vesela kavalkada*«(110), »*angelska ličeca*« (110) in po takem vzoru narejena »*črna volčica*« (57).

Vsaj prvi del naslova *Vélika črna maša ...* narekuje izbrano besedišče, kakršno zahteva vsakršna liturgična slovesnost. Vanj je vloženo politično in vojaško obarvano in povezano z naravo.

Poleg karakterističnega motiva brezen se pogosto pojavlja besedna zveza *kraška jama*, kar je le manj strašljivo ime za brezna. Le enkrat se omenjena besedna zveza navezuje na Kras kot pokrajino: »*kraške fojbe*« (76); drugače se zmeraj nanaša na odprtine, brezna v podtalju, kjer je geološka sestava tal kraška (Gams 1974): »*voda usmiljeno je čeznje šla v dnu kraške jame...*« (58); »*kraške ograje*« (71); »*mož, v kraških jamah pobitih*« (132); »*kraške stene so orošene s krvavim znojem*« (83).

Nekaterim pravopisnim pomanjkljivostim (prim.: »*Mozes*« (92, 125); »*zavživanje*« (97); »*O pokolju in pokopu*« (84); »*stopnjišče*« (111) itn.) sta morda botrovali hitrica ali hiperkorektnost. Knjižni naglasi besed so zaradi rimanja večkrat spremenjeni: prim. »*sodelávca*« (63), »*razúmel*« (96), *lévinja* (101) itn.

Izvirna je pridevniška končnica -inje: »*Nož skozi srce Materinje!*« (31); »*izdaje gostinje*« (32); »*dvignila iz jame katynje*« (33); »*Ljubezni Domovinje*« (34); »*skoreninje*« (100);

Veliko je novih besed, na ljubo ritmu, metru in rimi. Za nekatere obstaja vtis, da se v tujem okolju avtor ni mogel domisliti že znane domače besede: »*hromci*« (96); »*nebeško zavzetje*« (119); »*v Slavitev*« (120); »*žilje*« (175). V duhu slovenščine je lepa slovenska beseda »*sežigališče*« (63) za krematorij, na novo narejeni so »*križevipotci*« (32), »*zaduhle meglovine*« (124), »*posetje*« (126). Toda za nekatere rešitve se ponuja vtis, da so koseskizmi, npr. deležnika na -č: »*Boga kolnoča / in nam tiščoča*« (20); »*na praporih si vojev naših vihral*« (26); »*zakonodavec*« (54); »*vekovito*« (68); »*trobači!* [...] *Vkoráči*«

(72). »iz rok *ubijača*« (68) Lahko bi bilo *ubijalca*, ker so prej in potem uporabljene besede (»*kovanca*«, »*domobranca*«, »*samozvanca*«), ki bi se z njim lepo rimala, vendar potem ni rime za poprejšnjega »*kovača*« (68). Danes je »*krdelo*« rezervirano za živali, medtem ko se manjša skupina ljudi zbere v »gručo«, Debeljak pa jo je uporabil še v enakem pomenu kot France Prešeren.⁸⁵⁸

V duhu časa so uporabljene kratice: ČEKA, OZNA, UNNRA, IRA (164).

Najhujše je, da besede izgubljajo prave pomene. Izgubljajo se v dvoumnosti in postajajo kontradiktorne:

beseda moža je le še zvok brez cene, / velja le, da drugega z njo pretentaš: / obračaj na kraja dva pojme meglene, / a v roki obdrži tegá, ki je – laž! / O svet se sesiplje in tone v kalu, / v greznici besed s smrdečo praznoto, / ni več čistih tolmunov, da kot v zrcalu / uzreš Besedo z njeno večno vrednoto. / Človek je pajk: zdaj plete le mreže; / je na dva kraja brušeno rezilo: / gorje mu, ki se vlovil je v časa rogovilo – / nož nečloveški ga z dveh plati zreže! / o časa razcep: brezdomec v njem umira, / zavržen od UNRRE in črtan iz IRA, ob zahtevi Krvnika, ki ga hoče na vrh / tja, odkoder je ušel čez ozko brv / častne besede, sprevržene – v vrnitev! / O brv, na dva kraja morilna britev! (164).

Kdo zdaj zločinec je? Kdo pravični? / Ta, ki je obsojen? Ta, ki sodi? / Med sodniki sedi – najbolj krivični, / med obsojenci ta, ki – zdaj ni v modi... / O spačena beseda, spačena pravica, / o spačeni pojmi – kdo naj spozna še lica? (164–165).

Človek, »*ki nosil je lice samega Boga*«, se je sprevrgel; postal je bolj krvoločen kot zver in brez vsake morale. Pričevanje o tem je zelo bogato, baročno obloženo, nič prizadevanja za polepoteno izražanje, vse je zgodovinsko dokazljivo in dokazano. Samo dejstva! Žena je zapravile dostojanstvo; prodaja se komur koli kadar koli ali »*je le še nadložna, nagnusna možača...*« (165). Čista poezija konteksta!

Otroci so prikrajšani za lepo otroštvo: »*zabavajo se nad krutostmi 'ljudskih sodb', / uživajo v pokolih 'nazadnjaških vojev', / rasto v idealih krvniških 'herojev'...* / O kaj bo s tem rodom, ki s takih gred rase? / Kakšna bo žetev, ko bilj požene v klase?» (166). Upravičena je skrb, kaj bo iz njih.

Že navedena jezikovna pestrost priča o izjemni gostoti, nasičenosti, zgoščenosti ubeseditve, ki se stilno kaže predvsem v asindetičnem naštevanju (49–50). Gostobesednost ni pravi izraz, ker je (bila) na tujem vsaka slovenska beseda dragocena. Morda je avtor dodajal nove in nove izraze tudi zato, da jih sami izgnanci ne bi pozabili, in predvsem, da bi se jih imeli otroci iz česa učiti. Treba je računati, da niso mogli vzeti s seboj veliko gradiva s slovenskimi besedami, saj so odšli na pot, misleč, da je odsotnost začasna, z minimalno opremo za duhá.

Zahtevna skladnja zasluži posebno obravnavo, saj je kdaj tako umetelna, da sporočilo ni takoj razumljivo. Morda je kdaj celó nerodna.

– *Slogovna sredstva*

Stilno zaznamovane besede so sestavljeni pridevniki, ki spominjajo na osebna imena iz Jalnovih Bobrov (1942–43): »vojščaki *slepooki*« (75); »angel *dobročudni*« (152); »*zvitooki* Hun« (168) in morda še kaj. Izjemen je sinestezijski okrasni pridevek »*krva-vosinji*«: »*krva-vosinji* tulipan« (48 sl.). Dva pridevnika izjemoma povezuje vezaj: »*rep luskinasto-riži*« (158); »*jezdec[i] rdeče-krvav[i]*« (168).

⁸⁵⁸ Biló je, Mojzes, tebi naročeno / peljáti v Kanaan krdelo Juda (Prešeren 1962: 81).

Prav tako so značilne samostalniške sestavljenke: »Kurent-harmonikar« (64); »ljudstvo-krvnik-sodnik« (128); »tovariš-stražar (131); »tovariš-učitelj« (131); »Satan-Gad« (168); »pogrebci-mušice« (183); »škof-kardinal« (202).

Kljub turobnemu razpoloženju si Tine Debeljak privošči besedno igro: Obzirno, poetološko komaj opazno, vključi v lastno molitev soprogo, od katere je po sili razmer že dolgo ločen in mora v skrajno neprijaznih razmerah sama skrbeti za družino: »Njeno in njih bol Ti darujem – grenka je njih kupa, / polna obupa, le na dnu, na dnu... kapljica upa – / o vrni jim sladko čašo Tvoje božje utehe! / Če kdo, nas one odkupujejo za grehe, / kajti če katere – / one živé iz Žive Vere...« (131). Zadnja beseda lahko pomeni konfesijo, lahko pa namig na ženo Vero.

Avtor sam poudarja, da so velike začetnice pri nekaterih besedah uporabljene po psihološkem ključu in ne pravopisu na ljubo (Debeljak 1949: 216). Morda je v njegovem času ta grafična posebnost delu dodajala neko težo, danes pa obilica besed z veliko začetnico bolj ko ne moti, ker marsikdaj v njihovi uporabi ni več zaznati prave funkcije. Prav tako je veliko (preveč) naglasnih znamenj, ki so pa lahko v pomoč slovenskim otrokom v tujini za pouk jezika.

Najpogostejša skladenjska figura je brezvezje (asindeton), o čemer se je mogoče prepričati v številnih navedkih: »Odplavil si nam krhki domači breg spod nog, / naš brod ob čereh popeljal na visoko morsko plan, / odvezel...« (22). Naštevaje geografskih zemljepisnih enot se nadaljuje. »Družba človeška, nekoč povezana Enota, / rastoča na ustvarjajoči Božji Besedi, / je zdaj apokaliptična pošastna Strahota: / glava Meduze s sikajočimi gadi – Razredi: / vse se prepleta, vse gre vsaksebi, / sika in piska in se spet zavozlava, / iz vseh žrel se lije strup – Bog, proti Tebi: [...] Vsa zemlja buči od tisočerega razglasja / v vrišču trobil, propelerjev, truščev tanka, / jazzbandov, lajajočih kot cviljenja pasja / [...] »kot da Stolp Babilonski hiti svet graditi: / pojmi so dvoumni in razkrižani poti, / vodeč v labirint brez Ariadine niti« (153).

Drugo učinkovito pesniško sredstvo je ponavljanje, vendar ne v preprostem zaporedju. Posamezne besede ali besedne zveze se ponavljajo po notranjih zakonitostih posamezne pesmi ali mašnega dela razpršeno, da te besedne figure ni takoj zaznati in šele skrbno branje odkrije njihovo notranjo ritmičnost, vendar nikoli zgolj v dekorativni vlogi kot okrasni pripev. Praviloma ne gre za dobesedno ponovitev, temveč v nadaljevanju besedila za nove odtenke, drobne spremembe – če ne v besedišču pa pri ločilih.

»Živim! Živim!! Živim!!!« (84).

»Usmili se svetá! Svetá!! Svetá!!!« (156).

V naslednjih dveh primerih sta čustvu ustrezno kombinirana vprašaj in klicaj:

»Kaj nima Slovenija za nas grobov?!« [...] »Kaj nima Slovenija za nas grobov??« (179).

O Bog, ki sestopaš med nas: kdaj pride nas maščevanje?!

[...]

O Bog, o Bog, kdaj pride nas maščevanje?! (134).

Že tu se vidi, da Debeljak stopnjuje čustva s ponavljanjem ene in iste besede ali besednih zvez ali celih vrstic. Kadar namesto vodoravne izbere navpično smer, z njo stopnjevanje še bolj poudari:

»Bog, naj pričajo kričeče –
vsi ti grobi, vse te ječe –
kdo, kdo kriv je te nesreče?

Kdo?
Kdo?!
Kdo?!« (63).

»Zvonček bo jokal in – pritrkaval« (188).
[...]
»zvon na vaš grob bo trosil cvétov...« (189).
[...]
»zvon v blagoslov bo ves gozd potópil...
Zvon, naš živi zvon v grobu: kar nam iz vas klije –
večno blagoslavljaljaj!
Zvon, naš zvon nad prepadi: srce, ki v živih bije –
večno od njih se poslavljaljaj!
Zvon, naš Véliki zvon dvignjen iz brezen domačije –
večno jih – slavne – proslavljaljaj! (189–190).

Koščena piščal na koncu zapiska: »*Naša smrt ni več skrivnost*. (74). Prav tako se konča balada *V breznu*: »*Naša smrt ni več skrivnost!*«, le da piko nadomešča čustveno močnejši klicaj in ga potrди dodani: »*Amen*« (87).

»Med Vzhod in Zahod je spuščena zavesa
od morja do morja ... kot giljotina ...
»pal pod rezilo sem – groza me stresa –
z glavó sem pal sem – tam mi trup je: družina...« (166).

»/R/ezilo« je železna »zavesa«, ki med seboj ločuje posamezne družinske člane. *Vetrinjski psalm* v ritmičnem zaporedju vsebuje krik »*Joj*«. Bolečina se krepi, množi in veča s ponavljanjem vzklika v navpično padajočo smer jame:

»*Joj!*« (31).
»*Joj! Joj!*« (32).
»*Joj! Joj! Joj!!!*« (33).

V zadnjem delu *Vélike črne maše* se različica enakega krika »*Joj!... Joj!... Jooj!!!...*« (177), ponovi vodoravno, kakor ležijo na dnu pobiti.

Igrivo ponavljanje, iz svetopisemskih psalmov znan paralelizem membrorum se v vlogi stopnjevanja lepo vidi iz naslednjega zgleada:

Vetrinje!
Tabor brezdomnega Človeka!
Sramoten žig v čelo Evropi!
Tenčica črna čez lice Sloveniji!
Nož skozi srce Materinje!

Vetrinje!
Joj!
S hisopom jih pokropi! (31).

Vetrinje!
 Tabor izdanega Človeka
 Sramoten žig v čelo Evropi!
 Tenčica črna čez lice Sloveniji!
 Nož skozi srce Materinje!

Vetrinje!
 Joj! Joj!!
 S hisopom jih pokropi! (32).

Vetrinje!
 Tabor ubitega Človeka!
 Sramoten žig v čelo Evropi!
 Tenčica črna čez lice Sloveniji!
 Nož skozi srce Materinje!

Vetrinje!
 Joj! Joj!! Joj!!!
 S hisopom jih pokropi! (33).

V pesmi *De profundis* se izmenjujeta dva sinonimna krajevna prislova, toda z različnim pomenom. Prvi je introspektivno usmerjen, saj se nanaša na psihološko plat izjavnega osebk:

»Iz globočine / vpije moje srce / v čas Tvojega Srda« (19).
 »Iz globočine / vpijem k Tebi, o Bog: / usliši glas Domovine!« (22)

Nasprotno pa drugi zastopa zunanje okoliščine njegovega položaja, vse do dobesednega dna, od koder govori posthumni izjavni osebek:

»iz dna / vulkanskega žrela, / ki ga razklal / je svetu do drobovja / evropski Gnev« (19);
 »iz dna / podsuvajočega se skalovja / v brezna globoka, / kamor nas pahnila / je« (20)
 »iz dna / glas moj – / grl umirajočih odmev / k Tebi kliče« (20)
 »Iz dna / vpije k Tebi moj glas« (27).

Debeljak je zares mojster v stopnjevanju. Tokrat to doseže z leksemi, ki v sledečem primeru pomenijo vedno večja geografska območja, dokler ga ne preseže neskončnost: »*Vetrinje!* / *Tabor spečih vojščakov: zagrinja jih zemlje plast, / leže ob Matjažu v pričakujočem krogu, / da vstanejo z njim, ko odpre jim Čas veka – // v Ponos in Čast: Sloveniji! / Evropi! / Svetu! / Bogu! // Bogu! // BOGU! AMEN!*« (34).

Pestrost ponovitev pri *Véliki črni maši...* dokazuje, da se je avtor lotil z velikim ustvarjalnim zanosom tudi po estetski plati. K ustvarjanju ga ni podžigala le pieteta do »*pobitih Slovencev*« in lastna stiska slovenskega Ovida. Naslednja dva primera sta slikoviti različici paralelizma membrorum:

»Sodi in razsodi, o Bog, našo pravdo in naš upor
 zoper nesveto ljudstvo, njega zvijače in zlobe!« (39).
 [...]
 »Sodi in razsodi, o Bog, našo pravdo in naš boj
 bojevan zoper nesveto ljudstvo, njega zvijače in zlosti!« (48).

Figura ponavljanja se pojavlja komaj opazno, razpršeno:

»Ves svet je postavljen po Tvojem Križu v razdor:
vesoljstvu skoz sredino je šel Njegov les kot meč« (39).

[...]

»Vesoljstvu skoz sredino gre Tvojega meča razdor:
iz njega bruha
Ljubezen srca in Sovraštvo dúha« (40).

Okrajšani »*belec*« kot plebejska zamenjava za apokaliptičnega »belega konja« (Raz 19,11-16) se pojavi trikrat, hitro enkrat za drugim kot v vročičnem pričakovanju, in s stopnjevanjem, v katerem Debeljaka zlepa kdo ne prekaša: zemlja > nebesa > premanje pekla.

»Poženi Svojega belca, da bo Zemlja polna Tvoje Zmage!« (168).

[...]

»Poženi Svojega belca in svetle nebeške armade« (168)

[...]

»Poženi Svojega belca – in pred peklenski dver / navali najtežji kamen! Amen« (168).

Od tu je blizu do barvne simbolike. Debeljaku je ljuba bela. Prim.: »O Bog, *Laboda belega* [= papeža] / blagoslovi (124); »da se kot sneg *pobelé* / madeži našega škrlata« (153); »Božje JAGNJE [...] *beloruno*« (153); »*bela* zarja«; »*beli* sviti« (154). »*Beli Žar*« (171) je ime za Najsvetejše v hostiji.

Naslov tukajšnje pesnitve je res *Vélika črna maša...*, in »črni konj«, »črni jahači« (49 sl.) se metonimično nekajkrat pojavijo za italijanskega in madžarskega okupatorja, metaforično pa le izjemoma: »Angel Brezen, Pokončevalec Abadon, / je čez dno črne peruti razprl« (84).

Debeljakov pesniški navdih se dokazuje ob tako banalnem dejstvu, kot je poimenovanje treh totalitarizmov: fašizem, nacizem, komunizem – še posebno pogubnih za Slovence.

a) iz dna / vulkanskega žrela, / ki ga razklal / je svetu do drobovja / evropski Gnev, / [...] in se razlila / od severa do juga / [...] struga / uničujočega, sežigajočega, ubijajočega Besnila / križa zvitega, kot za vislice s kljukami obitega (19); [= nacizem]

in sekire zamahujoče, / izdrte iz snopa / starožitega; (19); [= fašizem]

iz dna /podsuvajočega se skalovja / v brezna globoka, / kamor nas pahnila / je bratova roka, / nečloveško trda, / stisnjena pest – / kot srp ostra, kot kladivo topa, / mrka kot morilčeva vest, / Boga kolnoča / in nam tiščoča / še zdaj – ojoj! – / živo srce ob mrliču (20). [= komunizem]

– *Pesniške oblike*

Predkonijska zgradba maše, ki je potekala večinoma v latinščini, določa, že po naslovu sodeč, *Véliki črni maši* temeljni okvir. Vanj so vložene žanrsko različne pesmi. Kakor se motivika krepko navezuje na Sveto pismo Stare in Nove zaveze in njuno tradicijo, je enako zaznati pri pesniških oblikah. Najlažje je prepoznati psalmske zglede. Nekdaj je bila pri črni maši / zadušnici v navadi srhljiva pesem slednica o poslednji sodbi, sodnem dnevu, »dnevu jeze«. Debeljak ga priključuje s soglasniškim stikom ali asonanco: »*Dies irae, dies illa – / grom in groza in gomila, / priča David in Sibila*« (58).

Splošen vtis dajeta pesnitvi njena pripovedna in himnična struktura, čeprav je njen izjavni osebek praviloma v ednini, ki kar kliče po osebni izpovedi. Vendar izjavni

osebek tu navzven opravlja vlogo »mašnika«, intimno pa se pridružuje množici trpečih vernikov, ki jih zastopa pred Bogom in zgodovino.

Če bi pesnitev ne bila tako zelo prežarjena z upanjem proti upanju (Rim 4,18), in odrešenjskim sporočilom svete daritve, bi bila ena sama strahotna balada. Ena od pesmi celo dobi njeno ime, vendar ni mračna, temveč ima blago pomirjujoč konec.

Pesniške oblike, kitice, verzni vzorci in zvočne figure v tej Debeljakovi pesnitvi zahtevajo posebno študijo. O avtorjevi intelektualni refleksiji pri ustvarjanju pesnitve priča izbira kitic, saj se nikdar ne odloči za štirivrstičnico, h kateri se na splošno slovenski pesniki najraje zatekajo.

Kot urednik *Doma in sveta* od leta 1938 in kulturne rubrike v *Slovencu* do konca junega izhajanja, je imel zelo dober pregled nad ustvarjanjem tistih rojakov, ki niso upoštevali od OF zapovedani »kulturni molk« (Smolej 1971: 47) in so mu prinašali ali pošiljali pesmi zaradi golega preživetja. Med njimi je bil Janez Kolenc: »Z dr. Tinetom Debeljakom sva se kaj dobro seznanila in mi je večkrat pomagal, ko sem že skorajda umiral od lakote. 'Boste že prinesli kako pesem in bo vse poplačano.' Spominjam se, kako sem prišel, lačen in popolnoma podrajsan k dr. Tinetu Debeljaku in mu prinesel to pesem. Hitro jo je preletel in takoj razsodil, da bo šla v ta zbornik. Napisal mi je list, v prodajalni sem dobil nekaj lir in od *Zimske pomoči* lepo rjavo obleko, ta me je pokrivala do konca vojne in še v ječah.«⁸⁵⁹

Socialno čuteči urednik je tako pridobival širok razgled nad ustvarjalnostjo v lastnih vrstah.⁸⁶⁰ Seveda je tudi sam v živo opazoval dogajanje okrog sebe.

Zdaj bomo vsi lahko delali za kaj višjega, tudi za osvoboditev Domovine, če bo to kaj odvisno od nas« (Debeljak 2003: 126–127).

»O Bog naših strašnih brezen – / uteši nam našo ljubezen!« (133).

– Kompozicija

Debeljakova *Velika črna maša* ...je epsko zasnovana s 3705⁸⁶¹ verzi; vanjo je vključenih veliko kitičnih vložkov, ki praviloma sodijo v objektivno liriko, kamor spada tudi vložnica.⁸⁶² Glede na to, da je v obravnavanem delu izjavni subjekt v njem duhovnik: »Gospod! / Obstal sem na pragu k Tvojemu svetišču, / da berem za Slovence, krvavo pobite, / v to barko zgnetene in doma brez zaščite – / Veliko Črno Mašo...« (Debeljak 1949: 22), jo je primerno imeti za lirsko-epsko pesnitev. Predpisano izmenjavanje besedila med mašnikom in strežnikom⁸⁶³ jo na nekaterih mestih približuje dramski zvrsti. Za boljšo predstavo sledi kompozicijska preglednica pesnitve na eni sami strani:

⁸⁵⁹ »Vi [Zdenka Primožič] imate fotokopijo prvega pisma, preden sva se spoznala. Pisal sem ga 42. leta. Urednik me je rad sprejel, pozneje sem hodil v hudih potrebah vedno k njemu. V *Dom in svet* pa me je sprejel 43. leta s sonetom Materi, potem sem imel še dve daljši pesmi v Domu in svetu in to v *Zborniku Zimske pomoči*. Avtorjev komentar (pismo Janeza Kolenca, na kuverti datum 3. 9. 1994, tipkopis).

»Janez Kolenc, Pismo domov. mapa DMBR 5, 38.

⁸⁶⁰ Iz pregledanega opusa Nasprotniki OF v *Arhivu Slovenije* se vidi, da je veliko neobjavljenih pesmi ostalo v arhivu Slovenca ali v Debeljakovem zasebnem arhivu. Za to obstajajo vsaj štirje vzroki: a) varčevanje s prostorom; b) neustrezna kakovost; c) neustrezna misel; č) eksodus.

⁸⁶¹ Verze je ročno preštel A. P. Florjančič (2015: 219).

⁸⁶² Marija Stanonik, Vložnica, *Iz kaosa kozmos / Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941–1945*, Borec XLVII, št. 538–539, Ljubljana 1995, 218–226.

⁸⁶³ Maša je še po starem, zato mašniku, v latinščini!, odgovarjata strežnika.

TO DARITEV IN PROŠNJO PRINAŠAM K TEBI, O GOSPOD. SPREJMI JO ZA DUŠE, KI SE JIH SPOMINJAM PRI TEM BRANJU IN KATERIH IMENA VPISUJEM NA TO STRAN KOT NA SPOMENIK (Debeljak 1949: 11).

[Brez naslova:] Veliki teden. V večnem Rimu (Debeljak 1949: 13).
Priprava v zakristiji: DE PROFUNDIS / IZ GLOBOČINE (Debeljak 1949: 17).
Vetrinjski psalm pred katafalkom: ASPERGES ME HYSOPO / POŠKROPI ME S HISOPOM (Debeljak 1949: 29)
ČRNA MAŠA / MISSA PRO DEFUNCTIS (Debeljak 1949: 35).
IN NOMINE PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI [VSTOP.] (Debeljak 1949: 39) (mašnik + strežnik)
DIES IRAE, /DIES ILLA [DAN JEZE, DAN [KESANJE] (Debeljak 1949: 49).
Glas Boga; Glas Kajna (Debeljak 1949: 54).
Prošnja (Debeljak 1949: 55).
Iz martirologija: Recitativ zgodopisca [BERILA] (Debeljak 1949: 55).
V vrtincu neurij (Debeljak 1949: 59).
Vprašanja (Debeljak 1949: 60).
Razdrti okopi (Debeljak 1949: 63).
Jesenski ogenj (Debeljak 1949: 67).
Pod slavalokom (Debeljak 1949: 68).
Koščena piščal (Debeljak 1949: 73).
Mrtvaški pohod (Debeljak 1949: 74).
V breznu (Debeljak 1949: 80).
Polifoni koral (Debeljak 1949: 87).
IN TEMPORE ILLO SCRIPSIT SANCTUS JOANNES – [RAZODETJE] (Debeljak 1949: 88)
SEQUENTIA SANCTI EVANGELII MATH.ÆI [EVANGELIJ] (Debeljak 1949: 91).
CREDO IN UNUM DEUM [VERA] (Debeljak 1949: 92).
Mašnik + Zbor (Debeljak 1949: 98–99).
SUSCIPIAT DOMINE / HANC IMMACULATAM HOSTIAM [DAROVANJE] - (Debeljak 1949: 100).
Mašnik (Debeljak 1949: 107).
SANCTUS, SANCTUS, SANCTUS, DEUS SABAOTH! [SVET, SVET, SVET, GOSPOD ...] (Debeljak 1949: 109).
Mašnik + strežnik (Debeljak 1949: 113).
Recitativ Videnja (Debeljak 1949: 113).
Mašnik + vsi (Debeljak 1949: 120).
TE IGITUR PATER CLEMENTISSIME [EVHARISTIČNA MOLITEV] (Debeljak 1949: 122).
Povzdigovanje (Debeljak 1949: 133).
Mašnik v sebi (Debeljak 1949: 134).
PATER NOSTER [OČE NAŠ] (Debeljak 1949: 139).
AGNUS DEI / QUI TOLLI PECCATA – MISERERE MEI! [JAGNJE BOŽJE, ...] (Debeljak 1949: 153).
Recitativ: Hudičeve maše
Prošnja + Zbor (Debeljak 1949: 167).
Predobhajilno koprnjenje (Debeljak 1949: 171).
Obhajilo (Debeljak 1949: 173).
REQUIESCANT IN PACE! [NAJ POČIVAJO V MIRU] (Debeljak 1949: 175).
Gora lobanj (Debeljak 1949: 177).
Balada o materi (Debeljak 1949: 180).
Kapelica v gozdu (Debeljak 1949: 187).
Zmagoslavna pot (Debeljak 1949: 190).
Zadnji blagoslov (Debeljak 1949: 202).
JAZ, / KI SEM KRST / IN KRI / IN DUH, / BESEDA, POSLANJE / IN VEČNO KRALJEVANJE ... (Debeljak 1949: 201).
[Brez naslova:] Skozi Hram gre klic, ki slednjega prebujajo: Aleluja! [...] (Debeljak 1949: 201).
Zadnji blagoslov [ODSLOVITEV] (Debeljak 1949: 202).
Pom a š n a m o l i t e v v z a k r i s t i j i: LAUDATE DOMINUM / HVALITE GOSPODA (Debeljak 1949: 205).
KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST / NA NAŠE GROBE (Debeljak 1949: 60).

Ob prvem izidu v Sloveniji je *Velika črna maša* ... doživela lep sprejem.⁸⁶⁴ Delo se res »izmica tradicionalnim zvrstnim opredelitvam« in primerjava z liturgično »orgelsko skladbo« »z vso njeno formalno in vsebinsko dramaturško spremljavo« je imenitna (Pibernik 1990: 5). Kolikor toliko so bili z vidika kompozicije vsaj nekateri deli Črne maše ... in vanjo vloženih pesmi tu podrobneje sproti razčlenjeni, seveda pa bi se bilo smiselno vanjo še podrobneje poglobiti.

– *Medbesedilnost*

– *Antična plast*: Kakor je ustvarjalno navezovanje *Velike črne maše* ... na svetopi-semko tradicijo skrbno obdelano, sistematičnosti na ljubo ni mogoče spregledati njene antične plasti. Vsi trije njeni motivi so negativno konotirani. Najstarejši od njih se v tožbi, da ni več jasnih stališč in trdnih načel, povezuje s starodavno kretska (Antika 1998: 51) kulturo: »*Pojmi so dvoumni in razkrižani poti, / vodeč v labirint brez Ariadine niti*« (157). V starogrški mitologiji so obstajale le tri boginje maščevanja, tu pa: »*Erinij milijon okrog kólo igra, / na njem milijon Smrti... z njih kri kaplja...*« (14). Na prve krščanske mučence spominja največji rimski amfiteater: »*Colosseum... zverine... / na hrbtih bikov telesa devic...*« (14). Ta druga vrstica se presunljivo klanja zlorabljenim sodobnim mučenkam z na videz lahkotnim, enim najbolj popularnih mitov o Evropi, ki jo, spremenjen v bika, ugrabi vrhovni starogrški bog Zevs (Kastelic 1998: 266, 507).⁸⁶⁵ Mogoče je tu iztočnica za Debeljakovo refleksijo o novodobni Evropi?!

Pomašna molitev v zakristiji LAUDATE DOMINUM / HVALITE GOSPODA (207–210) s prvim dvostišjem KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST / NA NAŠE GROBE – (207) z zadoščenjem ugotavlja, da je *Velika črna maša za pobite Slovence* uresničila, kar je s tveganjem življenja in časti storila tebanska sestra za zavrženega brata Polineika (Sofokles / Hribovšek 2014): »KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST NA NAŠE GROBE – *Naj v blagoslovljenem miru počiva naš brat za zadnji dan!*« (207). Kljub pomiritvi v tem pogledu je trpka pesem za slovo od evropske celine. »*Zlobe*« »živih« [...] ali »*božje*«⁸⁶⁶ *Povelje?*« jih »*tira v svet prostran*« (207). Kakor se je pri egiptovskem »*Jožefu*« (207), ki so se ga zavistni bratje zlobno otresli,⁸⁶⁷ se je izkazalo, da je bil v rešitev izvoljenemu ljudstvu, se bo mogoče kaj podobnega pokazalo tudi zanje.

Tu se izjavni osebek za hip prepusti novodobni eksistencialni brezizhodnosti: »*vzeli smo slepega Ojdipa za róko / in stopili na pot, ki nikamor ne pelje / ...*« (207), toda hitro se vrne na »*Slavnostni Hrib*«, ki ga bo, kakor upa, »*po bolečini porazov in brezupu zmag*« mogel doseči vsak zase. To razlikovanje med prejšnjim množinskim osebkom in končnim edninskim je pomembno, ker upošteva, da ima »*vsak svojo pot*« (Kolbe 1982: 32).

– *Folklorna plast*: Že od Valvazorja znana povedka, da hudič polhe pase (Stanonik 2012: 18) botruje metaforični vrstici: »*Angel Lucifer je s polhi sklical svojo vojsko v log*« (47). Od vsega hudega razboljeni zdomci so v tujem svetu skušali ohranjeti vtis domačnosti z upoštevanjem domačih navad in šeg (Rihar, Jaklitsch 2014), ki pa bodo vedno bolj postajali le spomin. Strašljivo je nasprotje med pravljичnim vtisom nedolžnega otroka o

⁸⁶⁴ V resnici gre za faksimilirani ponatis prve izdaje leta 1949 v Buenos Airesu.

⁸⁶⁵ Na znamenitih šempetrskih rimskih nagrobnikih v Savinjski dolini je ohranjen rimski relief z Evropo na biku. (Prim fotografijo (Kastelic 1998: 520).

⁸⁶⁶ Značilno je, da je tu »*božje*« pisano z malo začetnico.

⁸⁶⁷ Najprej so ga hoteli umoriti, po posredovanju najstarejšega pa so ga prodali v sužnost (1 Mz 37)

smrtni resničnosti: »*Dete se smeje in tleska: Glej, morsko Vilo!... / Iz mórja kot kodrasta glava vre dim atomske bombe...*« (163).

Sicer se pesnitev začneja s starodavnim slovenskim izročilom, da gredo na veliki petek zvonovi v Rim in se vrnejo na veliko noč (Kuret 1965:150, 156–158). Kako bi pobožalo ušesa beguncev in izgnancev slovesno pritrkavanje v večnem mestu, če ne bi v vsakem zvonjenju odmevali le navčki: »*V vetrovih od severa klenkovček bije... / klenkovček... klenkovčki... vseh slovenskih zvonikov / zvonovi so v Rimu... vsak o smrti vpije...*« (13), »*vsì zvonovi zajočejo kot raglje doma... (14), njihovi zvoki se sinestetično spreminjajo v »črne gavrane« (15).*

Debeljak je mojster groteske: v eni sapi združi stoletja star pretresljiv pasijonski motiv, kako peljejo Jezusa na Golgoto po poti, »*k' je zan pripravljena, / z žebli nastavljena, / z britvami nasajena [...] z žebli nastavljena, / z britvami nasájena*« (Novak 1983: 391) in dionizični motiv obešenjaškega slovenskega veseljaka (Kelemina 1997: 57/13–62/16, 304). Prispodoba, ki ponazarja od zmagovalca pijane partizane in bedno usodo pahnjениh domobrancev, je vredna dalijevega⁸⁶⁸ čopiča: »*in šla je povorka bosa kot po žebličasti brvi – / Kurent – harmonikar je pavlihovske sviral kot prvi – / za njim vsa procesija zavija v dolino s podklanca, / privezana na žice molitvenega lanca, / živa veriga žalostnega rožnega kranca, // živega križevega pota*« (64).

Kralj Matjaž je hkrati zgodovinska in sfolklorizirana oseba ogrskega vladarja Matije Korvina (*ES* 5, 1991: 307) po drugi strani pa ime koroškega kmeta, ki naj bi v 15. stoletju na Kokovi⁸⁶⁹ vodil kmečko vojsko v boju proti Turkom.⁸⁷⁰ »*Kralja Matjaža v goró pokopani bataljon!*« (81) je daljni – vendar ne zgolj mitološki! – naslednik številnih zgodb o legendarnem vladarju, ki z vojaki spi v gorski votlini (Grafenauer 1951). Po nekaterih različicah se bo prebudil, ko bo pravi čas, in poravnal stare krivice. Prejkone na to merijo Debeljakove naslednje vrstice, kolikor se ne nanašajo na poslednjo sodbo: »*Tabor spečih vojščakov: zagrinja jih zemlje plast, / leže ob Matjažu v pričakujočem krogu, / da vstanejo z njim, ko odpre jim Čas veka –*« (34).

»*/D/evetero pojočih angelskih korov*« (109) se zgleduje pri pobožni folklorni pesmi oz. molitvi na način hagade; znana je bila v številnih različicah, v katerih je tudi verz: »*9 je korov angelov*« (Stanonik 2013: 40). Stara vojaška pesem⁸⁷¹ pa je najbrž v oporo dvostišju: »*In vran, ki je letel čez vas in jelke visoke – / ali ni nesel v kljunu – prstana z odtrgane roke?*« (178).

V zavesti, da je pokop mrtvih začetek človeške civilizacije, se Debeljak, v želji za to temeljno čast vseh žrtev upora proti okupatorju in revolucije v drugi svetovni vojni, opira na predkrščansko, mitološko duhovno plast njegovih prednikov, da praprotno seme na kresno ali božično noč lastniku razodene številne skrivnosti (Kelemina 1997: 255–257). Od tod zaupanje izjavnega osebk: »*Ko pride naš kresni večer [...] / šli bomo tudi mi grobov iskat, / vzeli bomo praprotnih semen s seboj, / da nam pokažejo naš skriti zaklad*« (187). Izjavni osebek [praprotno] »*seme*« roti kakor človeka, še več, kakor Boga, naj ga najde:

⁸⁶⁸ Salvador Dali, surrealist.

⁸⁶⁹ Kokova / Coccau / Goggau je danes na italijanski strani.

⁸⁷⁰ Pred leti so v tleh tamkajšnje cerkve našli okrog 300 okostnjakov, domnevno pobitih kmetov poražene Matjaževe vojske (Zerzer 2014: 78–79).

⁸⁷¹ Avtopsija: Na okno priletel en črni je vran / en črni je vran z daljnih poljan / v roki pa nosi krvavo roko / na roki se sveti zlat prstan lepo / Od kod mi prihajaš, povej mi, čigava je roka in prstan na njej. / Ta roka je moja in prstan je tvoj / sem fantič poročil se s smrtjo nocoj.

»o seme, odkrij jih, da jih vrnemo dedom!
 [...]

seme, odkrij te zveste stražnike trte!
 V Trnovskem gozdu, v Grgárju so volčje kotanje –
 s praprotnim semenom spustimo se vanje,
 [...] ... O seme, obrni
 vsak kamen v teh jamah, preišči pobočja,
 [...]

O čudežno seme kresne noči,
 pokaži nam te razmetane kosti,
 da ji zberemo, zapuščino sveto, a trulo –
 in jih v krsto položimo kot mati v culo« (187–188).

– *Krst pri Savici in Velika črna maša za pobite Slovence*

V odločilnem trenutku, ki priča, da kajnovski (1 Mz 4) arhetip še zdaleč ni premagan, se Debeljak spet zateče k Prešernu. Njegovi: »up golj'fivi« »golj'fiva kača«, »upanje golj'fivo« (Prešeren 1962: 61, 86, 88) – so se v *Veliki črni maši* ... strnili v eno samo »besedo *goljufivo*« (50), kar opredeljuje izdajo, prevaro, ukano.

Vsakemu, ki spremlja Debeljakovo *Veliko črno mašo*... (Pibernik, 1990, Kermauner 1991, Poniž 1992, 2003), se utrne misel na *Krst pri Savici* (Prešeren 1962: 90–104). V njuni primerjavi je z njemu lastno strastjo, široko razgledanostjo in epsko širino najgloblje prodrli Taras Kermauner (1991: 125–217). V pravcati monografiji o Debeljakovi pesnitvi jo umešča v sočasne slovenske filozofske, literarne in družbene tokove in strukture: »Velika črna maša za pobite Slovence je ep. Je enako blizu prozi kot liriki«, je »dramatizirana epska pesnitev«, »veliko, ne le literarno kulturno, ampak versko delo in dejanje slovenstva« (Kermauner 1991: 155; 189; 143).

Prešernova pesnitev je sestavljena iz treh delov; njena taka kompozicija je jasna in klasično pregledna, medtem ko je Debeljakova, kljub temu da sledi tisočletje utrjenemu modelu svete maše, veliko bolj dinamična, sunkovita in krčevita.

Že v izhodišču je jasno, da je Krsti pri Savici veliko bolj lirski, saj ga pesnik v posvetilu Matiji Čopu imenuje »pesem milo« (Prešeren 1962: 89). Njegov Črtomir se na priprošnje in molitev Bogomile na koncu odloči oditi služiti Bogu. Izjavni osebek Tineta Debeljaka to vlogo uresničuje: »TO DARITEV IN PROŠNJO PRINAŠAM K TEBI, O GOSPOD. SPREJMI JO ZA DUŠE, KI SE JIH SPOMINJAM PRI TEM BRANJU IN KATERIH IMENA VPISUJEM NA TO STRAN KOT NA SPOMENIK, KI GA NIMAJO NA GROBU V DOMOVINI (11).

To, kar družiti obe pesnitvi, je tragika. »Šest mescev moči tla krvava reka, / Slovenec že mori Slovenca, brata – / *Kakó strašná slepota je človeka!*« (Prešeren 1962: 90). Ob takih besedah ni mogoče verjeti avtorju, da je bil zanj *Krst* samo pesniška vaja, na ljubo dragemu prijatelju, saj se je čez slabih sto let preroško in usodno uresničila. Debeljakova Črna maša ... je en sam nekrolog tisočem pobitih. To ni pesnitev v Prešernovem smislu, so samo v pesniški jezik prevedena dejstva v prostorsko, časovno in številčno veliko večjih razsežnosti.

Debeljakov duhoven je Prešernov Črtomir,⁸⁷² ki po klanju pri Ajdovskem Gradcu stoletja pozneje mašuje za pobite. Debeljakov sogovornik Zorko Simčič in pesniško⁸⁷³

⁸⁷² Kocbekov Črtomir (Paternu 1995: 603, 604) se enači z dionizičnim Kurentom.

⁸⁷³ Njegove *Korenine večnosti* (1974) je mogoče imeti za lirično variacijo Debeljakove Črne maše...

tenkočutni pisatelj v javnosti in literaturi (2012) poudarja, da smo kristjani dolžni zadoščevati za grehe vseh Slovencev. Ne da bi prikrivala resnico: ne taji prestopkov na lastni strani in ne spregleduje hudodelstev na drugi strani, Debeljakova pesnitev to uresničuje:

Visoko dvigni, Bog, slovensko žrtev!

Njih krone mučeniške iz bodičja in žice,
Zadrte v lobanje po stenah brezen,
Obdaj s Svojo Lučjo, da zagore kot sij
Čez Temo Domovine leteče bliskavice!
Njih kri prelito v zarjo rožno razlij
čez nebo ob Svoj Križ na vrhu Škrlatice,
vanjo odet razpni roki kot Ljubezen,
objemajoča ves Narod, odrešen Jeze
po odkupu krvi v znamenje Zaveze
med Tabo in njimi in nami na večni čas! (26)

Sklep

Tineta Debeljaka neznosno boli posthumno poniževanje premaganih slovenskih žrtev v drugi svetovni vojni. Ne toliko zaradi njihovega poraza. Ne more sprejeti civilizacijskega padca zmagovalcev v barbarstvo.

Zato sta »polemika in apologija bistveni sestavini« (Movrin 2011: 296) *Velike črne maše za pobite Slovence*. To ni cenena tendenčna in propagandna literatura, temveč iz najgloblje bridkosti nastala monumentalna pesnitev. S Simčičevimi *Poslednjimi desetimi brati* (2012) sestavljata o drugi svetovni vojni na slovenskih tleh tisti véliki tekst, na katerega so zmagovalci zaman čakali vsa desetletja po njej.

Avtor sam v spremni besedi pojasnjuje, kako se mu je na veliki teden utrnila misel na njegovo življenjsko delo, ki ni le imenitna pesnitev, temveč izjemen zgodovinski dokument. Kar v njej piše, zadnja desetletja slovensko zgodovinopisje in predvsem materialni dokazi, kot so številna odkrita grobišča, nedvomno potrjujejo.

O izjemnem Debeljakovem naporu, da bi veličasten mavzolej »*pobitim Slovincem*« čim bolj trdno ukoreninil v slovensko zgodovino, pričajo »*krilatci božji*« iz I. Brižinskega spomenika (Bernik 1992: 36), ki »*kot po notah se spreletavajo po lestvici glasov*« (109). Navzočnost literarne kontinuitete do njega dni v Debeljakovem delu je bila dovolj skrbno prikazana. Ostaja še bistveno:

Pomašna molitev v zakristiji LAUDATE DOMINUM / HVALITE GOSPODA (207–210) s prvim dvostišjem KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST / NA NAŠE GROBE – (207) z zadoščanjem ugotavlja, da je *Vélika črna maša za pobite Slovence* uresničila, kar je s tveganjem življenja in časti storila tebanska sestra za zavrženega brata Polineika (Sofokles / Hribovšek 2014): »KOT ANTIGONA SMO VRGLI PRST NA NAŠE GROBE – *Naj v blagoslovljenem miru počiva naš brat za zadnji dan!*« (207). Podobna usoda je bila naložena avtorju obravnavane pesnitve.

Izjavni subjekt v njej je duhovnik, ki na plovbi pod južni križ opravlja mašo »*za Slovence, krvavo pobite, / v to barko zgnete in doma brez zaščite – / Veliko Črno Mašo...*« (22). S tem je nakazano, da je druga, že z naslovom nakazana zelo pomembna sestavina pesnitve njena religiozna plast, ki ji ne manjka teološkega zaledja, vendar je v ospredju njena liturgična razsežnost, ki se izkazuje s svetopisemskim izrazjem in

tedaj še samoumevno latinščino. O avtorjevi intelektualni podkovanosti pa priča tudi poznavanje antike, ki je tudi v pomoč pri posredovanju etičnih meril.

Le prizadeti so mogli tiho sočustvovati z nedolžno sojenimi, glasno pa si je upal pisati o tem le v svetopisemskega trpina zastrt Tine Debeljak. Šele 2002 je slovensko zgodovinpisje izenačilo dva totalitarizma (Dežman Elste 2002). Seveda bi nacizmu in komunizmu moralo dodati še fašizem.

Po poemi ali epu *Velika črna maša za pobite Slovence* (1949) in ciklu pesmi v likovnem albumu Bare Remec *Kyrie eleison* (1955) sodeč je bil Tine Debeljak dovolj politično trezen, uravnotežen in daljnoviden. Čeprav se je odločil za begunstvo zaradi pretečega komunističnega režima in ga je odklanjal ne le zaradi osebne izkušnje, ni bil kritičen zgolj do njega, temveč je hkrati in enako obsojal vse tri politične sisteme: konkretno fašizem, nacizem in komunizem, ki so jih za totalitarizme začeli razglašati veliko pozneje. Šele Resolucija Evropske unije z dne 2. aprila 2009 je izenačila vse tri totalitarizme,⁸⁷⁴ katerih izkušnjo je⁸⁷⁵ na lastnem ozemlju doživela edino Slovenija.

Popolnoma razumljivo je, da taka kot je, v tedanji Jugoslaviji pesnitev ni mogla v javnost, saj neprizanesljivo žigosa vrhovnega komandanta njene vojske in predsednika (14), ki si je bil to oblast pridobil kot predsednik Komunistične partije Jugoslavije, s čimer se je začel kult osebnosti. Brez zgodovinskega zaledja in avtorjeve begunske usode takšne pesnitve pač ne bi bilo. Danes mu je treba priznati, da je politično daleč prehiteval svoj čas.

Z domačijo povezanemu bralcu so blizu etnološki in folklorni motivi, sicer pa narodno istovetnost krepi predvsem jezik. Umetnostno razgledani bralec odkriva veliko medbesedilnih sestavin, ki se navezujejo na antiko, Sveto pismo in slovensko literarno klasiko (France Prešeren, Oton Župančič). Motivna pestrost, gibka oblikovna struktura besedila in mestoma epska širina dokazujejo zgledno ustvarjalno moč, ki jo potrjuje izmenjava različnih pesniških oblik in njim ustreznih verzni vzorcev. Od stilnih postopkov so pogosti naštevanje, anaforično ponavljanje in stopnjevanje. Stilni učinek želi doseči tudi z grafično obliko črk in (mogoče že kar pretirano) rabo velike začetnice. Vsekakor je opazna barvna simbolika.

Rima je praviloma navzoča, pri kitičnosti preseneča popolna odsotnost štirivrstičnice, ki je najbolj priljubljena in udomačena v slovenski poeziji. Pesnitev je res komponirana v obliki maše, toda na nekaterih mestih se avtor kot da spozabi in zameditira v prvoosebno izpoved.

Kljub številnim starozaveznim svetopisemskim zgledom med njimi ni Joba! Ta se pojavi v poanti pesmi Orest in Ifigenija v pesniški zbirki *Poljub* (Debeljak 1951). Presenetljivo je, da je mati Božja Marija omenjena le mimogrede (50), je pa zato dobila samostojno pesniško zbirko (Debeljak 1954).

Slovenski Jeremija blagoslovi in odslovi vernike: ITE MISSA EST! – MAŠA JE KONČANA – z zaupanjem, da bo prišel dan, ko jih bodo rojaki doma – kakor so nekdanji naši predniki ljube goste – pričakali s slovansko dobrodošlico.⁸⁷⁶ Za živa se trpečemu pesniku to hrepenenje ni izpolnilo.

⁸⁷⁴ Ne da bi fašizem v njej posebej imenovala.

⁸⁷⁵ poleg Hrvaške.

⁸⁷⁶ S tem slovanskim pozdravom Tine Debeljak (1949: 204) v poanti pesnitve nekako oživi svojo slavistično identiteto.

Viri in Literatura

- Antika* (Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana 1998).
- Aškerc, Anton, *Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
- Balthasar von Urs, Hans, *Živeti iz poslednjih globin*, Ognjišče, Koper 1986.
- Bernik, France idr. (ur.), *Brižinski spomeniki*, Znanstvenokritična izdaja (Monumenta Slovenica III), SAZU, Slovenska knjiga, Ljubljana 1992.
- Cajnkari, Stanko, *Očenaš / Potopljeni svet*, Mohorjeva družba, Celje 1990.
- Cankar, Ivan, *Izbrano delo III*, (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 187–270.
- Cankar, Ivan, *Izbrano delo VI* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 272–273.
- Capuder, Andrej, Dante na meji, *Mladika* št. 1, Trst, 2015, 1–3.
- Debeljak, Tine, *Poljub*, Založba Svobodne Slovenije, Buenos Aires 1951.
- Debeljak, Tine, *Čolnar iz daljav*, Obzorja, Maribor 1992.
- Debeljak, Tine, *Črni Kamnitnik / Loma Negra*, Družina, Ljubljana 2003.
- Deželak-Barič, Vida, Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. *Nevenka Troha* (ur.), *Nasilje vojnih in povojnih dni*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2014, 11–46.
- Dežman, Jože, *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo / Unter Hakenkreuz und Titostern*, Phare, Mohorjeva založba / Hermagoras, Koroški pokrajinski muzej, Klagenfurt/Celovec, Slovenj Gradec.... 2002.
- Dežman, Jože, *Marija Pomagaj / Milostna podoba na Brezjah*, Družina, Ljubljana 2014.
- Enciklopedija Slovenije 5*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1991.
- Enciklopedija Slovenije 12*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.
- Ferenc, Mitja, *Kočevska / 'S Göttischeabalont / Gottschee*, Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana 1993.
- Florjančič, Pavel, Uvodna beseda, *Tine Debeljak, Črni Kamnitnik / Loma Negra*, Družina, Ljubljana 2003, 5.
- Florjančič (ur.), Alojzij Pavel, Stane Jarm, Križev pot Slovencev v Kočevskem rogu, Tine Debeljak, Velika črna maša za pobite Slovence, *Pasijonski doneski* 10, Škofja Loka, 191–219.
- Gams, Ivan, *Kras*, Zgodovinski, naravoslovni in geografski oris, Slovenska matica, Ljubljana 1974.
- Glušič, Helga, Tine Debeljak, *Janja Žitnik* (ur.) s sodelovanjem Helge Glušič, *Slovenska izseljenska književnost 3*, / Južna Amerika, Rokus / Založba ZRC, Ljubljana 1999, 134–142.
- Grafenauer, Ivan, *Slovenske pripovedke o kralju Matjažu*, Inštitut za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana 1951.
- Griesser-Pečar, Tamara, *Cerkev na zatožni klopi*, Družina, Ljubljana 2005.
- Jalen, Janez, *Bobri I–III*, Katoliško tiskovno društvo, Ljubljana 1942–1943.
- Jenšterle, Marko, Maša sprave Tineta Debeljaka, *Jeremija Kalin*, Črna maša / za pobite Slovence, z uvodom in pojasnili založnik ... , z lesorezi in linorezi K. Mirtiča tiskanimi z izvirniki, Svobodna Slovenija, Buenos Aires, 1949, ponatis SZS Karantanija, Ljubljana 1990, 222–224].

- Kalin, Jeremija [= Debeljak, Tine] Črna maša / za pobite Slovence, z uvodom in pojasnili založnik ... , z lesorezi in linorezi K. Mirtiča tiskanimi z izvirniki, Svobodna Slovenija, Buenos Aires, 1949. Reprint SZS Karantanija, Ljubljana aprila 1990.
- Kalin, Jeremija [= Debeljak, Tine], *Mariji*, Svobodna Slovenija /Rapsodije za prvo Marijino sveto leto 1954, Buenos Aires 1954.
- Kermauner, Taras, Od svete – katoliške in slovenske – vojne k maši zadušnici za vse ljudi, *Domovina in svet* / Zbornik referatov s simpozija o dr. Tinetu Debeljaku, *Domovina in svet*, Založba Karantanija, Slovenska kulturna akcija, Katoliško središče Slovencev po svetu, Ljubljana, Buenos Aires 1991, 125–217.
- Klanjšček, Zdravko, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1978³.
- Kolbe, Maksimilijan, *Vsak ima svojo pot* (Mala knjižnica Ognjišča), Ognjišče, Koper 1982.
- Korošec, Ivan, *Moja dolina*, Družina, Ljubljana 2009.
- Kuret, Niko, *Praznično leto Slovencev I*, Mohorjeva družba, Celje 1965.
- Legiša, Lino, V ekspresionizmu in novi realizem, *Zgodovina slovenskega slovstva VI*, Slovenska matica, Ljubljana 1969.
- Mali, Gregor, Za Kristusa, Cerkev in Marijo, *Misijonsko prireditveno gradivo*. Deklamacije, recitacije, prizori in zborni nastopi, II. Misijonska pisarna, Ljubljana 1944, 19–25. Arhiv Slovenije, referat II, fasc. 2: Nasprotniki NOB.
- Miklavčič, Maks, Dolenc, Jože, *Leto svetnikov II*, Zadruga katoliških duhovnikov, Ljubljana 1970.
- Moder, Moder, *Dr. Valentin Meršol in slovenski veliki teden*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2005.
- Movrin, David (prevod in spremna razprava, *Izviri meništva / Življenje svetega Antona, Življenje svetega Pahomija* (zbirka Cerkevni očetje), Celjska Mohorjeva družba, Celje 2011.
- Mrak Dolinar, Jelka, *Brazde mojega življenja*, Družina, 2009.
- Paternu (ur.), Boris, *Slovensko pesništvo upora 2 / Partizanske*, Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Novo mesto, Ljubljana 1995.
- Pibernik, France, Debeljakova Črna maša kot pesnitev izjemnih razsežnosti, *Delo / Književni listi*, 2. 8. 1990.
- Pibernik, France (ur.) *Jutro pozabljenih*, Mohorjeva, Celje 1991, 51–53.
- Pahor, Boris, *Knjiga o Radi* (Dnevnik 2009–2011), Cankarjeva založba, Ljubljana 2012, 166–169.
- Pogačnik, Jože, *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo* (Kosovelova knjižnica 5), Zaliv, Trst 1972.
- Poniž, Denis, *Slovenska lirika 1950–2000*, Slovenska matica, Ljubljana 2001.
- Poniž, Denis, Med bolečino in upanjem, *Tine Debeljak, Črni Kamnitnik / Loma Negra*, Družina, Ljubljana 2003, 245–253.
- Prešeren, Francè, *Pesnitve in pisma* (Kondor 25 in 35), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.
- Re – O [= Kos, Vladimir], *Deževni dnevi*, Založba »Domači glasovi«, Natisnila slovenska begunska tiskarna, Lienz 1946.

- Remec, Bara / Tine Debeljak, *Kyrie eleison / Slovenski veliki teden*, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1955.
- Rihar, Lenart (ur.), Jaklitsch, Helena, *Cvetoči klas pelina / Slovenski begunci v Avstriji po letu 1945*, Družina, Rafaelova družba, Ljubljana 2014.
- Rozman, Francè, *Konkordanca Nove zaveze*, DZS, Ljubljana 1997
- Zorko Simčič, *Korenine večnosti* (ciklus junijskih), Priloga »Vestniku« in »Taboru«, oktober 1974.
- Simčič, Zorko, *Poslednji deseti bratje*, Beletrina, Študentska založba, Ljubljana 2012.
- Re – O [= Vladimir Kos], *Deževni dnevi*, Lienz 1946.
- Simčič, Zorko, 2015: Pesnitev o trpljenju našega naroda, *Pasijonski doneski* 10, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 2015, 221–222.
- Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*, Nova revija, Ljubljana 1996.
- Smolej, Viktor, *Slovstvo v letih vojne 1941–1945*, Slovenska matica, Ljubljana 1971.
- Smolej, Viktor, Iz vere v življenje, *Znamenje* VII, 1977, 308.
- Sofokles, *Antigone*, prevedel Ivan Hribovšek, Družina, Ljubljana 2014.
- Stanonik, Marija, Krščanska motivika v slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu 1941–1945 in izpoved vere slovenskih talcev (Poezija konteksta II), »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, Ljubljana 1993, 277–309 = *Borec / revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* XLV, št. 8-9-10, Ljubljana 1993, 1095–1177.
- Stanonik, Marija Himnične pesmi (Poezija konteksta II), »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, Ljubljana 1993, 91–93 = *Borec / revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* XLV, št. 8-9-10, Ljubljana 1993, 959–961.
- Stanonik, Marija (ur.) *Most* Antologija pesmi iz druge svetovne vojne, ne glede na to, na kateri strani so se znašli njihovi avtorji, Dolenjska založba, Novo mesto, Ljubljana 2000.
- Stanonik, Marija, *Portret slovenske matere / Snopkova mama iz Šenjošta (1895–1980)*, Salve, Ljubljana 2008.
- Stanonik, Marija, »Žene pa so gledale od daleč«, Trajanus d.o.o., Kranj 2010.
- Stanonik, Marija, *Folkloristični portreti*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2012.
- Stanonik, Marija, *Stare slovenske molitve*, Družina, Ljubljana 2013.
- Stanonik, Marija, Slovenski pasijon 1941–1945 in Jeremijeve Žalostinke, *Pasijonski doneski* 10, Škofja Loka 2015, 224–240.
- Strle, Anton, *Vem, komu sem veroval*, Družina, Ljubljana 1988.
- Sveto pismo* Stare in Nove zaveze / slovenski standardni prevod, Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997.
- Šinkovec, Stane, *Begunje – nemška okupacija 1941–1945*, Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte za Gorenjsko pri Zvezi združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Kranj 1995.
- Štrekelj, Karel, *Slovenske narodne pesmi* 3, Slovenska matica, Ljubljana 1904–1907.
- Turk, Ciril, *Ušli so smrti / Poročilo treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*, Mohorjeva založba, Celovec-Ljubljana-Dunaj, 1998.
- Turnšek, Metod s sodelavci, *Rimski misal*,² Družba sv. Mohorja, Celovec 1961.
- Verbinc, Franc, *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968.
- Wierzyński, Kazimierz, *Olimpijski venec*, prevod in uvod Tine Debeljak, Bibliografije pomembnih osebnosti s Škofjeloškega 3; Loški razgledi (Doneski 20), Škofja Loka 2009.

Zadravec, Franc, *Zgodovina slovenskega slovstva VII*, Obzorja, Maribor 1972.

Zerzer, Janko, *Po koroških poteh / Kulturnozgodovinski in turistični vodnik*, Mohorjeva družba, Celovec 2014.

Žabkar, Lojze, *Brevir moj v travi*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1981.

Žitnik, Vinko, Videnje, *Slovenski dom*, leto X, št. 4, 27. januarja 1945, 4; *Pesmi slovenskega domobranstva III*. (zvezek), Nahajališče: AS, referat II, fasc. 289/IV. [Prepisi: Mapa 16/17, 59].

3. VID AMBROŽIČ (1890–1961)

Uvod

Pesnik in kronist Vid Ambrožič slovenski kulturni javnosti ne bi smel biti več neznan ime, kljub temu da še zmeraj ni uvrščen v noben leksikon slovenske književnosti, o čemer je sam sodil, da bo to težko dosegel.⁸⁷⁷ Z razgledanostjo je daleč presegal svoje okolje in mu z neprestanim ubesedovanjem svojih refleksij o njem zapustil v dediščino neprecenljiv vir za proučevanje življenjskega stila v prvih šestih desetletjih dvajsetega stoletja. Na razpolago je že pet knjig,⁸⁷⁸ iz katerih lahko razberemo bogato besedno ustvarjalnost Vida Ambrožiča, ki se je z njo odškodoval za talente, ki so mu bili položeni v zibelko. Življenjske razmere mu niso dopuščale, da bi svojo nadarjenost dopolnil z ustrežno izobrazbo, lahko bi postal botanik ali klasični filolog ali slavist.

1. Prva je zagledala luč sveta pesniška zbirka *Vino mladosti se je povrelo*. Izšla je v Ljubljani 1990 ob spomину na 100-letnico avtorjevega rojstva.

2. Druge so bile na vrsti njegove *Pravljice za odrasle*, ki so izšle tistega bajnega leta 1991, najprej za kulturni praznik 8. februarja 1991 in nato v bolj slavnostni opremi še za dan slovenske samostojnosti, 26. junija 1991.

3. Leta 1998 je izšla tretja knjiga Vida Ambrožiča, *Žandar med cvetjem in knjigami* in vsebuje njegove, včasih rahlo literarizirane, večinoma pa zelo neposredne spominske pripovedi na lastno življenjsko pot in ljudi, ki so tako ali drugače zaznamovali njegovo življenje.

4. Četrto knjigo *Rože med trnjem* je zaradi obsežnosti in načina razvrstitve gradiva težko imenovati pesniško zbirko, prej zbornik in prevzema naslov 37. zvezka. Pesmi si v omenjeni knjigi, ki je izšla leta 2001, sledijo kronološko iz obdobja 1909 do 1945.

5. Podobno je s peto knjigo iz leta 2002. Z naslovom *Glas vpijočega v puščavi* vsebuje pesmi, ki so nastajale od konca druge svetovne vojne leta 1945 do leta 1959, ko je dve leti pred smrtjo avtor nehal zapisovati svoje pesniške utrinke. Ohranjeni so v štirinajstih zvezkih.⁸⁷⁹

Slavistično izobraženi kritiki Ambrožičeve pesmi odklanjajo predvsem z estetskega vidika. Toda prepričana sem, da bi se iz številčno bogatega gradiva s pretehtano in skrbno izbiro dalo pripraviti pesniško zbirko, ki bi bila sorazmerno sprejemljiva tudi za estetske sladokusce.

Veličina Vida Ambrožiča je v tem, da se je popolnoma neodvisno od katere koli vladajoče strukture vsestransko odzival na konkreten prostor in čas, ker ravno to daje njegovim pesmim dokumentarno zanesljivost in zgodovinsko vrednost. Zlepa ni zgodovinskega vira, ki bi tako neposredno in prepričljivo podajal težke razmere slovenskega naroda v času po drugi svetovni vojni. Peta Ambrožičeva knjiga zaokroženo vsebuje gradivo ravno iz tega obdobja in ker so tudi v njej pesmi razvrščene kronološko, je mogoče slediti tragiki tega časa z vso pieteto in doživljajsko zvestobo, ki jo omogoča forma pesmi. Ta namreč omogoča čustvenim stanjem nekakšno zamrznitev in tako lahko

⁸⁷⁷ Vid Ambrožič, *Žandar med cvetjem in knjigami*, Ljubljana 1998, 219.

⁸⁷⁸ Predvsem po zaslugi njegovega posvojenca Gordana Ambrožiča.

⁸⁷⁹ Za izid vseh petih knjig v samozaložbi je poskrbel njegov posinovljenec Gordan Ambrožič.

še danes veliko bolj živo podoživljamo tedanje razpoloženje ljudi, kakor je to mogoče doseči s spomini iz naših dni.

Analiza tukajšnjega gradiva torej v prvi vrsti ni estetska, ampak namerava prikazati smisel Ambrožičevega pesnjenja s širšega vidika, in to v treh večjih poglavjih. Najprej zunanje okoliščine, ki so določali Ambrožičevo ustvarjanje, nato njegovo osebno motiviko in končno motivika minevanja, ki senči celoten Ambrožičev opus v tej knjigi.

I. TALCI

Pesnik posebno bridko doživlja smrt talcev, saj so bili le-ti pogosto najbolj nedolžne žrtve. Morali so umreti za zadoščenje smrti, ki so jo povzročili drugi. Še šestnajst let po tragičnem dogodku se je avtorju zdelo smiselno ovekovičiti njihov spomin. Nastanek pesmi Škocjan⁸⁸⁰ pojasnjuje z besedami: »*Ko so jih sneli iz kolov, / zmetali so jih na lojtrski voz, / kakor vozili bi pet drogov; / krvava je sled šla za njimi skoz. // Pri svetem Kancjanu jih mnogo spi, / ki pred gestapom jih strah ni več; / srečni so, varni so – ali mi? / Nad nami visi Damoklejev meč? // Tamkaj za zidom nov grob zija, / nihče ni blagoslovil ga; / vanj so jih vrgli, kakor živali, / nevredne, da bi pri drugih spali. // Ko pa se svet je zazibal v sen, / čudež se zgodil je v cerkvi beli: / vsi štirje svetniki so oživel / in k svežemu grobu odšli so ven. // Prva je sveta Kancianila / s svojimi solzami grob pokropila. / Sveti je Kancij lopatico vzel, / zemlje jim vrgel, Miserere zapel. // Molil je srčno sveti Prot: / Večni jim pokoj daj, Gospod! / Obrede je sklenil Kancijan: / obudi, Gospod, jih poslednji dan! // Mučence pokopali so mučenci / in grob pokrili z rdečimi so venci.*«⁸⁸¹ Tako na Gorenjskem kot na Dolenjskem je ob kolih izkrvavelo veliko nedolžnih življenj in pesnika tolaži ob njih le živa vera: »*Na Gomili, ob potoku, / velik križ stoji; / treh življenj spomine čuva, / ki so tu prelili kri. // Niti sami niso znali, / čemu so jih sem prignali; / kakor jagnjeta nedolžna / so za tujo krivdo pali. // Dež izpral iz trave / je sledi krvave, / čas odnesel nanje je spomin, / vse je kakor daljni sen. // Le na križu božji Sin / zabil ni njih bolečin; / čuva kraj, ki z njih krvjo / je orošen in posvečen.*«⁸⁸² Ali je bila Gregorčičeva pesem Soči Ambrožiču tako v ušesih, da se ni več zavedel, da je v naslednji pesmi prevzel iz nje besedno zvezo »*bistra hči planin*«: »*Oj, mi imamo tudi Rožnik svoj! / Šumlja mu v vzhodju bistra hči planin; / med njima naša je Kalvarija: Na strašno dobo bridek je spomin! // Deset življenj, najlepše raslih hrastov / (najmlajši štel je osemnajst pomladi), / je tu stopilo pred prokleti kol – / in plen postali divje so zverjadi. // Ta prst je pila mučeniško kri, / deset je tukaj src nehalo biti; / če bomo, bratje, pozabili nanje mi, / jim bo kamenje začelo slavo peti!*«⁸⁸³

II. UPORNIKI PROTI OKUPATORJU

Vid Ambrožič je enkratna pesniška osebnost iz časa druge svetovne vojne in po njej zato, ker ni doživljal tragično smrti le v enem taboru medvojne nazorske in vojaške razdvojenosti, ampak mu je bilo žal življenja na obeh straneh, saj mu je ravno bratomorno ravnanje med drugo svetovno vojno prizadevalo najhujše bolečine.

Po načelu od znanega k neznanemu začenjamo to poglavje s tistimi Ambrožičevimi

⁸⁸⁰ Osnetek te pesmi sem našel v starih papirjih in sem jo zdaj izpopolnil. Posvečena je petim talcem, ki so jih Nemci ustrelili v Brezju pri Škocjanu fara Dob pri Domžalah, dne 23. VIII 1941.

⁸⁸¹ Gorenja vas, 25. IX. 1957.

⁸⁸² *Spomin na okupacijo*, Gorenja vas. 9.II. 1953.

⁸⁸³ Šumberk, Ševnica, 10. II. 1946.

pesmimi, katerih osebe so povezane vsaj načelno z uporom proti okupatorju, ne da bi jih avtor sam kdaj imenoval partizane. Značilno pa je, da v opombi ubijalce imenuje z vojaškim izrazoslovjem. »Vrhu Kremena v gozdu zelenem, / v grobu samotnem in zapuščenem, / o vigredi sanja mladost pokošena.⁸⁸⁴ / Tiha gomila, s krvjo orošena. // Ko pa jo z žarki luna oblije, / ševniška ura polnoč odbije, / tiho odprejo groba se duri: / kaj hočeš duh, ob pozni tej uri? // Votlo oko se upre v smer Gorjancev: / »Tu nimam tebe in drugih znancev; / mamica zlata, mrtvi sin vabi – / ali sem res že utonil v pozabi? // Teško mi v gozdu samotnem je spati / daleč od tebe, ljubljena mati, / v zemlji tej divji, neposvečeni, / nikdar z nobeno solzo pokropljeni!« // Tanko uho ima mati za sina / saj ji še v sanjah ne gre iz spomina: / »Nisi pozabljen, potrpi moj sine, / da nam svoboda zlata zasine!«⁸⁸⁵ Ambrožič je neprizanesljivo resnicoljuben pri navajanju dejstev, kakor razberemo iz opombe o nagibu za nastanek naslednje pesmi: »Kako se človek v svojih potih moti! / Bežec pred smrtjo, šli ste ji naproti. Tu se zgodilo je, kar trije na en mah! / Še zdaj spomin na tiste čase v zbuja strah. / Oj, mrtvi kamen, ti spominjaj žive, / bodoči rod, kako na steze krive / takrat naš narod bili so zavedli! / Tako globoko bili smo zabredli, / da bolj smo brata se kot tujca bali,⁸⁸⁶ / z grobovi vse gozdove posejali, / da celi narod naš postal je Kajn. / Oj, da bi vsaj prekletstvo božje / na nas zato ne prišlo, kot je nanj!«⁸⁸⁷ V tej pesmi najdemo najhujšo tožbo nad lastnim narodom: »celi narod naš postal je Kajn....«

III. LOJZE GROZDE

Pesem o Lojzetu Grozdetu je stilistično bolj skrbna, kot številne druge. Vidi se, da je avtor že tedaj v njem gledal enega od številnih slovenskih mučencev. Dva potoka prikupno antropomorfizira, prestopna rima sloni na različnih stavčnih členih, povedku in prilastku: »meni« – »prešerni«. Škoda, da ne pusti bralcu veselja, da bi ta sam v rdečih jagodah 'božjega drevca' odkril simbolični pomen. »Hosta in hrib vse naokrog, / vmes ozka dolinica – tih Log,⁸⁸⁸ / Ob belem dnevu me strah je poti, / če hodim sam po tej samoti. / Le Vejer šumlja in se z jelšami meni, / hiteč tod v naročje svoji ženi / Mirni prešerni. // Po rebri pa 'božje drevce' rase, / njegovi so listi vedno zeleni; / na vsakem pa jagoda rdi, / kakor kaplja krvi... // In v tem tihem Logu / je našel pot k Bogu / Grozde, naš mladi junak. // V tej tih dolini, / ob sivi pečini / je skusil, da križ je težak / in vendar – sladak...«⁸⁸⁹

Pesmi Vida Ambrožiča so enkrat dokument vojnega in povojnega dogajanja tudi zato, ker so tako žive, pristne priče povojnega prevzema oblasti in tragičnih dogodkov, natančno datirane in na srečo ohranjene v izvornem zapisu, tako da ni nobenega dvoma o času njihovega nastanka. Dragocene so še toliko bolj, ker je pesemskega gradiva o ravnanju zmagovalcev nad premaganci ob koncu druge svetovne vojne veliko manj kot o njihovem navdušenju nad pridobljeno svobodo. Tukajšnji razdelek namenoma upošteva

⁸⁸⁴ Avtorjeva opomba: »To je grob †Srečka Povše-ta, iz Novega mesta, ki so ga beli ubili leta 1942. Kremen je hrib nad vasjo Ševnico.«

⁸⁸⁵ *Grob na Kremenu*, Ševnica, 1. II. 1946.

⁸⁸⁶ Avtorjeva opomba: »Letos poleti [1946]so na Hudejem v gozdu ob cesti postavili spomenik Kmetovim iz Trebnjega, ki so bili tam od belogardistov ustreljeni.«

⁸⁸⁷ *Spomenik na Hudejem*, Ševnica, 15. X. 1946.

⁸⁸⁸ Avtorjeva opomba: »Log je dolina med Gorenjsko goro in Trbincem; 'božje drevjice' (lobodika) = 'Ruscus'. Tu je bil ubit †Grozde in ga je naš Gordan pozneje našel. Zadnji verzi so iz njegovih pesmi; Glej *Slovenčev koledar* 1945.«

⁸⁸⁹ †*Lojzetu Grozdetu – tu*, Ševnica 1. VI. 1945.

kronološko zaporedje nastajanja pesmi, da čim bolj zvesto ponazarja dogajanje in razpoloženje ob koncu druge svetovne vojne, o katerem se petdeset let ni smelo govoriti in so tako generacije, ki ga niso doživljale same, imele zelo enostransko predstavo o osvoboditvi leta 1945.

IV. GORJE PREMAGANIM

Najbolj je zaposlovala Ambrožičevo muzo aktualna vojna motivika prvo leto po odhodu okupatorja s slovenskega ozemlja, leta 1945. Lirski subjekt Vida Ambrožiča pretresa dejstvo, da se je pojem svobode groteskno sprevrgel. Z okvirno kompozicijo naslednje pesmi se odziva na Župančičevo himno partizanski vojski, *Osvoboditeljem* in predstavlja čisto drugo podobo svobode: »Mir – pravijo – se je vrnil na svet / in svoboda. – Največji naš poet / navdušeno ji himno je zapel – po dolgem času / se prvič spet je stari bard oglasil.⁸⁹⁰ / Ne vem, kako bo kaj, vse plašno gleda, / na vago deva vsaka se beseda; / zakaj ne vriska narod, prost verig, / zdaj, ko njegov je prišel rešenik? // Pa čitam, da je val navdušenja objel Slovence, / po hosti pa srečujem bežne sence / in danes izgine ta – jutri drug za njim, / zakaj in kam – še vprašat se bojim... // Prekrasno jutro. Rože v polnem cvetju, / pomlad se umika vročemu poletju / in polje kliče, / delo tam in tod, / a rok marljivih manjka nam povsod. // Naenkrat rjava vojska vas obkoli, / kar nosi hlače, polovi po polji, / motike jim in kose puli z rok – / po vasi se razlega vik in jok ... // In z njimi morajo možaki sivi, / od dela in garanja v hrbtu krivi; / še rok in čevljev se drži jim prst – / kam in zakaj, pa ne pove živ krst ... // Najzadnja stopa Ana Hofrova, / k čevljarju brez propustnice je šla; / šušlja se tudi, da preveč je bela, / a zdaj na vročem soncu bo pordela! // Da bi prehitro jih ne pozabili, / kozolec Logarjev so zapalili, / da nas ni sveti Florjan v zaščito vzel, / bi danes Ševnica bila pepel! // Besede naše, mojster, da si bil ti zraven, / oj, Oton naš, še bolj postal bi slaven, / o svobodi bi – to videč – zapel sonet / navdušen, kakor ni še čul ta svet!«⁸⁹¹ Jedro pesmi je obračunavanje »osvoboditeljev« z njihovimi domnevnimi nasprotniki, ki to v resnici niso več, saj so brez orožja in obdelujejo zemljo. Kot je videti iz pesmi, tudi ženske pri tem niso izvzete in da so tudi domači oblastniki požigali kmetom gospodarska poslopja, kakor so to počenjali okupatorji za časa druge svetovne vojne, se zdi nepojmljivo.⁸⁹² Medtem ko ta pesem govori o starejših moških – »od dela in garanja v hrbtu krivih«, ki jih polovijo sredi dela na polju, naslednja tematizira tragiko mladega rodu, ko se zaradi številnih pobojev dekleta nimajo s kom poročiti: »Kot ob času mlade Vesne / vsaka kal poganja, / o ljubezni srce vsako / v mladih letih sanja. //... // Mi pa bedni smo otroci / naše strašne dobe, / k'tera ne pozna ljubezni, / polna pa je črta, zlobe. / Pred oltar bi mladci radi, / morajo pa pred topove, / mesto v posteljo zakonsko / v črne legajo grobove. // Deve mesto v pajčolanu / hodijo obleki žalni. / Vso je srečo mladim srcem / strl ta naš čas brutalni!«⁸⁹³

Širokost svojega duhá dokazuje Ambrožič s tem, da sodobnemu dogajanju odkriva zgodovinske vzporednice in ko z njimi najde kaj skupnega, razrahlja akutno bolečino iz

⁸⁹⁰ Glej Slovenski poročevalec, 10. V. 1945.

⁸⁹¹ Svoboda, Ševnica, 1. VI. 1945.

⁸⁹² Pripomba Gordana Ambrožiča: »Ta kozolec je bil od padlega partizana Antona Logarja. Zažgali so ga po nepazljivosti ali iz objestnosti. Drugih poslopij v naši okolici po končani vojni niso požigali. Kozolec so požgali 1. VI. 1945 v popoldanskem času. Oče je dogodek zapisal v dnevnik iz leta 1944/45 na strani 157.« Pismo, Kamnik, 31. velikega srpana 2002.

⁸⁹³ *Milki R. v album, Ševnica, 3. VI. 1945.*

sodobnosti. Judenburg leta 1917 med prvo svetovno vojno je sam doživel, saj je le malo manjkalo, da bi postal njegova žrtev, zato ga je bratomorna vojna še toliko bolj bolela: »Bolelo naše stare je poete, / da zgodovine nimamo Slovenci, / da ničle smo, številkam le pripete, / da smo se pozgubili v tujca senci. // S krvjo pa se začela je pisati / historija nam v sedemnajstem leti, / ko v Judenburgu Švabi so prokleti / njih pomandrani, ki so hoteli vstati. // Ko spet na nas tujca peta je stopila, / začne se najbolj žalostno poglavje, / ko Kajn pri nas slavil je zmagoslavje!«⁸⁹⁴ Kako se je to dogajalo, nam pove s konkretnim doživetjem še izza vojnih dni: »To se je dogodilo v tistem času, / ko si ponoči ves zatrepetal, / če se korak pod oknom je oglasil. // Vas je še spala, ko sem v cerkev šel / tolažbe srcu in miru iskati, / ko svet mi ju ni mogel nič več dati. // Na cesti list, takrat pogost pojav; / slab tisk in slog. Tiskarni, ki jih seje, / strop dajejo košate bukve veje. // Obsodba spet. 'V imenu naroda / sledeči so obsojeni na smrt ... / O. F. čistila si je, svoj vrt.' // Devet imen različnega stanu: / en župnik in se ve, ne brez kaplana, / in dva Hudoroviča, dva cigana. // To berem in prišlo mi je na misel: / ni tudi naš Gospod na križu visel; / na sredi grešnih dveh razbojnikov? // In čudno partu to sem varno spravil, / v spomin na čas, ko volk ovce je davil; / zakaj čez sedem let vse pride prav ...«⁸⁹⁵ Ali je ta dokument še kje shranjen, čez toliko in toliko let res vse pride prav?

V. NOV DRUŽBENI RED

Vid Ambrožič se brez dlake na jeziku odziva na družbene razmere svojega časa. V tej zvezi so njegove pesmi skoraj brez metaforike, kar lahko pomeni, da je v njih aktualna resnica nadrejena lepoti izraza. Pač je v njih stalno navzoča ironija, vendar jo je bolj kot stilno sredstvo treba jemati za avtorjevo etološko perspektivo: »Zdaj pa bodemo živeli, / kot da smo zadeli terno, / ko za mater smo dobili / rdečo damo Kominterno! // Kaj bi zvezdice nebeške – / daleč so tako in hladne – / zvezde kakor kri rdeče / lepše so in bolj paradne! // Kjer jih hočeš, tam jih vidiš: / po zidovih in plakatih, / po vseh listih, na denarju – / to vse znak je časov zlatih! // Pravijo, da rdeča zvezda / zlato svobodo prinaša; / kdo pa bolj jo je potreben, / kakor domovina naša? // Drugi pa trdijo zopet, / da je hujska kakor kuga – / prav imela bo gotovo / ena stranka ali druga. // Res je pa, svoboda danes / je zelo na slabem glasi; / prej devica, zdaj vlačuga – / pač, spreminjajo se časi...«⁸⁹⁶ Ambrožiču ne zmanjka ironije, ko opazuje prve poveljne in tako imenovane volilne pravice za ženske. Polno je po zaporih tudi njih. Ambrožič deli s svojimi rojaki osuplost nad tolikšnim sprevačanjem vrednot, da se vse skupaj zdi kot »narobe svet«: »Pogosto zdaj menjujemo / denar in gospodarje; / kar danes v zvezde kujemo, / na to že jutri pljujemo; / na novce in vladarje. // Zastonj smo se upirali, / so s silo nas natirali, / da progo smo razdirali. / Zdaj progo spet popravljamo, / natihoma zabavljamo – / na glas je prenevarno, / ozračje je soparno. // Da bomo res enaki vsi, / da kapital se uniči, / zdaj Volk, Bonač in Šarabon / ter drugi taki tiči / v arestu so zaklenjeni, / imetja pa oplenjeni. // In zdaj smo res enaki, / vsi sami – siromaki.! // Kdor ječe znotraj videl ni, / je danes bela vrana; / tatov v arestu nič več ni, / elita tam je zbrana: / Iz vseh poklicev in stanov / 'politične propalnice' / po luknjah so natlačeni, / kot v škatlici vžigalice, / Oni, ki v luknjo spadajo, / zapirajo in vladajo. // Tako iz svobodnih ljudi / postali smo heloti, /

⁸⁹⁴ *Naša zgodovina*, Ševnica, 1. II. 1947.

⁸⁹⁵ *Parte*, Ševnica, 8. II. 1947.

⁸⁹⁶ *Zlati časi*, Ševnica, 15. IX. 1945.

če to komu pogodu ni, / pa brž se spravi s poti, / da obče zadovoljnosti / in reda nam ne moti. / Za Judeža se proglasi / in strojnica ga pokosi. // Iz doma se prosvetnega / blešči rdeča zvezda; / ker jajca leže kukov'ca / ne v svoja – v tuja gnezda...«⁸⁹⁷ Kaj je »narobe svet«, se morda dá še bolje razumeti iz prav tako frazeološke zveze, da je kaj postavljeno na glavo: »Pišemo, pišemo venomer, / haska pa videti ni nikjer. / Piše uradnik, gospod in kmet, / ki komaj zna za pero prijet. / Žito, živina in ljudje, / vse je popisano stokrat že. / (Pa mnogo vseeno se jih zgubi, / o stotinah sluha ne duha ni!) // V vsaki vasi zdaj je urad / in kmet, namesto, da gre orat, / z akti si beli neuko glavo / in sam ne ve, kam bi s šaro to! // Zdaj so vse staro odpravili, / ves svet so na glavo postavili. / Človek prijemlje se za glavo / in sam ne ve včasih, kaj bi z njo...«⁸⁹⁸ Pesem nam skoraj jezljivo razkriva pretirano administracijo novega družbenega reda in mimogrede dregne v javno skrivnost o številnih izginulih. Kako je v resnici s tem, mu postaja jasno ob prikritih grobovih. Da gre za novodobne mučence, dokazuje njegova primerjava s časi iz prve Cerkve: »Gledam grobove, ki niso grobovi: / zemlja nad njimi je gladko zravnana! / Če bi ne vedel, bi nikdar ne mislil, / da je v tej prsti mladost zakopana! // Pa mi duh splava v Neronove čase, / ko so mučence metali v kloake; / danes kosti njih častimo v oltarjih – / smo res vrnili spet v čase se take? // Včasih ljubezen čez grobe je segla, / danes pa sovraštvo sega; / nova doba je duhove nam zbegala, / kdo je kriv tega?«⁸⁹⁹ Še leta 1953 se avtor spominja preteklih morij, kar pomeni, da je vedel zanje, četudi se o njih ni govorilo: »Vštric, kot dvojčici se pneti / Migolska in Selska gora; / potok Hom, v dolini ozki, / komaj vmes ima prostora. // Oj, tu so se godile / velike tragedije; / in kri, še ne maščevana, / po osveti vpije. // Samotna je dolina – / ponoči nemirni duhovi / blodijo po gozdovih, / kjer leže ostanki njihovi. // V ozadju pa sveti Peter / z Žonovca gleda doli; / giblje s sivo brado, / ko za njih pokoj moli...«⁹⁰⁰

VI. SLOVENSKE VASI

Ambrožič govori iz izkušnje o natančno določenem slovenskem kraju, vendar ta ni bil izjema. V resnici ga imamo lahko za prototip katere koli slovenske vasi: »Vasi res pravijo Mirna, / a srca so njena nemirna; / mi smo še vedno v vojni / in časi so nepokojni. // Sosed boji se soseda, / ker dosti je ena beseda, / da se napravijo zdrabi / in takoj si za zapahi. // In ko se polnijo ječe, / nekateri drhtijo od sreče; / -- vsi štejemo se med kristjane, / a pravi so bele vrane...«⁹⁰¹ Nove razmere so vnesle med ljudi zmedo, popolno nezaupanje in začenja se proces očitne nazorske diferenciacije. Tudi deklarirani kristjani padajo pod preizkušnjami, kar ugotavlja avtor še posebej prizadeto. Morda naslednja pesem najbolj popolno prikazuje dogajanje in razpoloženje v prvih mesecih po drugi svetovni vojni. Iz teh pesmi dobivamo čisto drugačno podobo osvoboditve. Bratomorno sovraštvo, skrivači, begunci, polni zapori. To je njena realna podoba: »Tako je zdaj v naši deželi, / da nismo nič kaj veseli, / čeprav se je čas obrnil / in ljubi mir spet povrnil. // Premnog še glavo poveša, / vsaka hiša še koga pogreša, / ob misli, da več se ne vrne, / se grenka mu solza utrne...// Premnog proti severu gleda, / zakaj pri nas je še zmeda, / Karavank vrhovi gorati / postali so stena med brati. // Sam satan, sovražnik

⁸⁹⁷ *Narobe svet*, Ševnica, 17. IX. 1945.

⁸⁹⁸ *Pišemo*, Ševnica, 25. IX. 1945.

⁸⁹⁹ *Grobovi, ki niso grobovi...*, Ševnica, 25. X. 1945.

⁹⁰⁰ *Migolska in Selska gora*, Gorenja vas, 12. XI. 1953.

⁹⁰¹ *Na Mirni*, Ševnica, 4. VI. 1945.

naš dedni, / sovraštvo je v srca zasadil, / ki zlepa ne bo ga čas ugladil – / – menda smo že tega vredni... // Po hostah, po žitu na polji / se skrivajo naši najbolj; / kot zajci pred lovci begajo, / za svobodo glave tvegajo. // Prerokbe Gospoda zorijo: / Ljudje se danes dobijo, / ki menijo: dobro je delo, / da se pobije vse belo. // Vse, kar še misli pošteno / in Bogu je zvesto ostalo, / iz družbe je prepodeno – / izmeček, smet je postalo. // Pod vlado zvezde rdeče / so vse prenapolnjene ječe / z bogatini in plebejci / nič ne izbirajo rdečearmeji...«
 Avtor z bridko ironijo ugotavlja propad preteklega kulturnega prizadevanja, saj so bivši prosvetni domovi zdaj zapori ravno za tiste, ki so jih zidali, kulturno delovanje v njih pa nadomešča kvazikultura: »Da imajo nas kam zapreti, / sami smo jim pomagali, / ko smo z našimi žulji zidali / ponosne domove prosveti! // Ker težko je življenje / in časi so obupni – / za boljše razpoloženje / skrbijo mitingi hrupni. // Sestanki, kulturni večeri / utrjujejo v novi nas veri / v rdečo zvezdo in Tita – / brez teh zdaj nimaš kredita. // Volitve smo tudi imeli – / izpadle so prav ugodno; / volili smo čisto svobodno: / kakor so drugi hoteli! // Volili so pa le izbrani – / s 'p. v.⁹⁰² zaznamovani / so prišli le do vrat lokala, / a tam so jim rekli: 'Hvala!' // Verige ženam zdaj so strte / vse – katere niso zaprte – / so zdaj se osvobodile / in prvič – kot moški – volile! // Tako je zdaj med Slovenci, / kot v bajonetov senci / režim se rdeči utrjuje / in kdor more, beži na tuje...«⁹⁰³ Še v drugi polovici leta 1945 Vid Ambrožič ugotavlja v slovenskem okolju strašno nazorsko razdvojenost, vendar prepričljivo zaupa v svetopisemske vrednote: »Zdaj duhovi so razklani, / strašen boj po svetu hruje: / proti križu rdeča zvezda / ostrih krakov pet vzdiguje. // Komur Kristus je resnica, / se ne plaši v borbi hudi; / ve: Gospod je smrt premagal – / ne vznemirja se, ne čudi. // Satana v peklenko brezдно / sveti Mihael je pahnil; / večkrat že se križ majal je, / a še nikdar ni omahnil.«⁹⁰⁴

VII. BEGUNCI

Poleg zabrisanih motivov nasilne smrti Ambrožič tematizira motive begunstva: »Trava že pada pod koso, / vriskanja letos pa ni, / starci jo režejo sivi – / kje so pa fantje mladi? // Šli so čez bele planine, / zdaj so brez domovine; / tam jokajo se za njo, / za njimi pa ona ravno tako...«⁹⁰⁵ Iz njegovih pesmi razbiramo, da so bili neprizanesljivosti deležni stari in mladi, duhovniki in petični, in končno tudi bolni: »Žena bolna leži, / mož v arestu sedi; / mlin, ki družino živi, / tih ob potoku stoji, / le voda veselo šumi.«⁹⁰⁶ Edino znamenje veselja pesnik zaznava v naravi, kar pa deluje paradoksalno, saj je to pravzaprav znamenje njene neobčutljivosti za človeško stisko. Še več; kot da se narava še pridružuje družbenemu pritisku. Neznosno vročino avtor upoveduje v pesmi *Suša*, pri kateri se tretja kitica začne in konča z istim pomenljivim prilastkom, s čimer doseže večjo doživljajsko učinkovitost: »Suha vsa do korenine / trava se suši in gine; / setev mlada, usoda naša / pa življenje ji ugaša! / In kako naj mati zemlja, / da naj lačni deci kruha, / če nebo ne da ji rose, / ako sama umira suha?« Pesem se nadaljuje z jobovsko obtožbo: »Vseoživljajoče sonce / zdaj morilec je postalo / in tako bo še to malo, / kar je roparjem ostalo, / strašne suše plen postalo! / Prošnje pa zastonj so vroče, / Bog poslušati

⁹⁰² 'p. v.' – Politisch verdächtig (= politično nevaren).

⁹⁰³ *Tako je zdaj...*, Ševnica, 22. VIII. 1945.

⁹⁰⁴ *Borba*, Ševnica, 5. IX. 1945.

⁹⁰⁵ *Junij*, Ševnica 15 VI. 1945.

⁹⁰⁶ *Podoba časa*, Ševnica, 8. VI. 1945.

nas noče...»⁹⁰⁷ Kdo so »roparji«, se dá razumeti le iz poznavanja zgodovinskega konteksta. Gre za namig na tako visoke obvezne oddaje kmetijskih pridelkov za preskrbo mestnega prebivalstva, da so kmetje sami stradali.

VIII. DRUŽBENA KRITIKA

Kljub temu da je v takih okoliščinah najbolje molčati, si Ambrožič ne more kaj, da bi ne kričal v svet resnice, čeprav je to smrtno nevarno. To utemeljuje s šalo na svoj račun, vendar družbena dejstva registrira z neverjetno drznostjo, saj bi mu v tedanjih okoliščinah naslednje izjave res lahko naredile veliko preglavic. Ambrožič si pri upesnjevanju tegobnih razmer ne pomišlja izražati se v pogovornem jeziku, s čimer doseže večjo neposrednost: »*Danes se tako veli: drži jezik za zobmi, / pusti vsakemu svoj prav / pa ostal boš živ in zdrav! // Meni pa izpadla je / belih zob ograja / in nesrečni jezik moj, / mi vedno ven uhaja! // Jezik se danes ta dan / zdi vladi nevaren organ; / hitro te spravi v luknjo, / pa nosi talar ali suknjo...*»⁹⁰⁸ K motivu molka se Ambrožič še vrne, toda ugotavlja, da je tudi ta kdaj nevaren in je res treba plesati, kakor oblast hoče: »*Molk je zlato, star pregovori veli, / kdor molči, vsem odgovori; / če kdaj, je molčati zdaj najbolj zdravo, / ker radi jezika lahko zgubiš glavo! // Vedno pa tudi ne smeš molčati, / to tudi ni dobro vsakokrat, / sem in tja moraš tudi kričati / – se vé, ne tako, kot sam bi bil rad!*»⁹⁰⁹

Ali si je še kdo upal po drugi svetovni vojni, v času, ko je na naši zemlji padalo na tisoče glav, tako suvereno razglašati svojo zadržanost do konkretnega političnega položaja? Res je vse ostalo zgolj v zvezku, vendar se je Ambrožič sam zavedal, da mu lahko stanovanje preiščejo. Nihče mu ne more očitati kakršno koli sovražstvo ali gnev do sodobnega »malika«. Preprosto izhaja iz izkušenj od prazgodovine naprej: »*Vsako ljudstvo, slednji narod / ima svojega malika: / kače molijo nek'teri, / drugi spet častijo bika. // Izraelci za spremembo / so molili zlato tele, / (ki še dandanašnji najbolj / češčen Bog je zemlje cele.) // Nemci vpili so Heil Hitler! / Lahi duce -ju Eviva! / Mi smo Petrčka slavili – / a sedaj ga vse odriva. // Danes klanjamo se Titu, / ki Stalinu zvest je paž; / ko bo ta šel v staro šaro, / bo pa kakšen drug spet naš Matjaž!*»⁹¹⁰ Premisleka vredno je, da malike enači z miti. Vid Ambrožič ne skriva zadovoljstva nad padcem fašizma in nacizma in pri njunem poimenovanju ne izbira besed. Toda nov red, ki si je po drugi svetovni vojni pridobil oblast v njegovi domovini, enači z njima. »*Padli so krvosesi / črni demoni in besi, / tirani drzni in kruti – / vsem Bog je pristrigel peruti. // Hoteli so biti bogovi / in red vpeljati novi, / zaslužniti vse rodove – / zdaj Bog je strl lopove. // V krvi, ki so jo prelili, / so se sami utopili; / res so se povzpeli visoko, / zato pa so padli globoko. // Pozabili so trinogi, / da zemlje so črvi ubogi, / kopali so drugim jame, / ki zdaj so požrle njih same... // Oni so nam priče sami, / da je še Bog nad nami; / ki plačuje greh in dobroto, / čeprav ne vsako soboto! // To naj bi čital tisti, / ki zdaj nas veje in 'čisti', / ki spet je obudil gestapo, / nadel si le drugo je kapo...*»⁹¹¹

⁹⁰⁷ *Suša*, Ševnica, 26. VI. 1945.

⁹⁰⁸ *Jezik*, Ševnica, 4. VI. 1945.

⁹⁰⁹ *Molk*, Ševnica, 3. IX. 1945.

⁹¹⁰ *Maliki*, Ševnica, 29. VI. 1945.

⁹¹¹ *Padli so krvosesi...*, Ševnica, 15. VII. 1945.

IX. DRUŽBENA RAZSLOJENOST

Ambrožičev lirski subjekt je spravljev in ugotavlja, da mu dela manj preglavic, kakor imovina njegovemu sosedu. V naslednji pesmi je namreč dokumentiral skrivaštvo, da bi si ljudje rešili vsaj golo življenje: »*Ne zameri Oče, da ti bom potožil: / nimam, kamor glavo bi položil, / po petah tepo me tuja vrata, / kot desetega so tepla brata. // Vendar sem se vse življenje mučil, / v delu sem osivel in se sključil: / Pa mi vse je strl usode trde zob – / zdaj sem kot na gnojnem kupu Job. // Eno te samo o Bog, bom prosil, / da bi vedno to nesrečo nosil: / vem, Ti vse na dobro boš obrnil, / če ne tu, vse tam mi boš povrnil. // Pa premišljam svojega sosedu: / njega ne preganja glad in beda, / pa kot zajec se pred lovci skriva – / hišo ima, toda v nji ne biva. // Kakor zver potika se po šumi; / če pa vendarle se opogumi / in prestopi prag domače hiše, / že ga tropa rdečih lovcev išče...*«⁹¹² Zakonitost, ki se opaža pri doslednem kronološkem spremljanju Ambrožičevega pesemskega gradiva, je izmenjevanje splošne refleksivne in konkretno doživljajske lirike. Bliskovit vzpon »veletrgovca Avguština Volka« in njegov tragični konec konča Ambrožič s posmehljivo primerjavo, v kateri se norčuje iz samega sebe, na koncu pa po moško zarobanti: »Življenje celo bil bi siromak, / če Volk ostal bi bil na Vranji Peči; / nikdar ne bil bi stopil čez svoj prag, / pa tudi ne bi bil umrl v ječi! // Iz hribov deček je prišel v Ljubljano, / na rami z borno culico, / da svoje hiše vkup bi bil postavil; / zrel mož – imel bi svojo ulico. // Všeč bil je pač boginji Sreči, / iz pšenice zlate je koval denar / in kupček bil je vsak dan večji, / nazadnje postal je milijonar. // Ustanovil je ugledno tvrdo / in Gordanu bi boter bil, / dobil bi zlato uro bil za birmo, / da nima je, tega je Hitler kriv. // Najbolj moderen mlin imel je v Študi, / v Domžalah dvorec, vreden milijon; / v Ljubljani dve palači, v Kamniku / pa vilo, luksuz avto, kamion. // Zdaj nima nič in tih leži mrlič. / Volk Avguština pa ni edini ptič, / ki je pod rdečo zvezdo vse izgubil, / ki Tito perje vse mu je oskubil! // O Bog, zahvalim te, da nimam nič, / sicer bi tudi bil segnil v aresti, / tako pa le še smem polento jesti / in dihati svobode blagi zrak, / ki naj čimprej jo pobaše vrag!«⁹¹³ Podobno kot je do veletrgovca Avguština Volka Vid Ambrožič nekam lahkoten, je tak tudi do »tovarnarja B:«⁹¹⁴ V bogastvo ves si bil zaverovan – / zdaj, ko si kakor jaz – na suho djan, / pač imaš čas premišljevat; / da je na svetu le še nekaj več, / kot so denar, tovarne in obrati. / Ne zase, človek le za druge grabi, / ker zase prav preklet malo rabi.«⁹¹⁵ Zdi se, da Vid Ambrožič v svoji revščini mogotcev res ni posebno cenil, še manj ljubil.

X. MINEVANJE

Zadnja Ambrožičeva pesem iz leta 1945 na témo druge svetovne vojne je lirsko ubrana in njen motiv je zgolj kot ilustracija vpleten v motiviko minevanja: »*Tiho list za listom / pada na zemljo, / // Tiho drug za drugim / tonemo v zemljo, / svet pa vrti se dalje, / niti ne trene zato. // Pal je Benito in Adolf, / pekel ju je požrl, / v tečajih sta svet držala – / pa zdaj se zato ni podrl. // Kaj vse si človek domišlja – / je pa kot jesenski list: / za gnoj življenju bo novemu, / jed gnusnih črvov in glist...*«⁹¹⁶

⁹¹² *Lamentacija*, Ševnica, 23. VII. 1945.

⁹¹³ *Veletrgovec Avguština Volk*, Gorenja vas, 30. V. 1948.

⁹¹⁴ *B = tedanji lastnik Papirnice Količevo Bonač.

⁹¹⁵ *Tovarnar B*, Gorenja vas, 11. II. 1949.

⁹¹⁶ *Listje odpada*, Ševnica, 25. X. 1945.

XI. SMRTNI STRAH

Leta 1946 je po številu manj pesmi z družbenopolitično tematiko in vse so nastale v prvih štirih mesecih. V novoletni pesmi se avtor spominja krutega preteklega leta z motivom, ki nas spominja na kanibalizem in množična streljanja zavije v metaforo: »*Naj lovce pošlje nam nad divjačino, / ne kot minulo – lovce nad ljudi; / naj samo zrelo bi seno kosilo, / ne travo, ko najlepše zeleni!*« Lirski subjekt se vtopi v množico, ko strahoma pričakuje prihodnost, ki glede na izkušnje preteklega leta ne obeta nič dobrega. Solz in krvi je bilo že dovolj, resnica je boleča, toda negotovost je še hujša: »*Sneg nam je prineslo novo leto, / prineslo pa nam bo še marsikaj, / to nam šepeče temna slutnja v duši, / čeprav očem je vse še skrito zdaj... // Prineslo nam agrarno je reformo, / da bo utešen ljudem po zemlji glad; / kot tiger trga zanjo se človeštvo, / a vsak boji se leči vanjo spat! // Petica je prinesla mir na zunaj / in ukazala je topovom molk; / prinese li šestica mir notranji? / Kri je med nami – to je strašen dolg! // Naj lovce pošlje nam nad divjačino, / ne kot minulo – lovce nad ljudi; / naj samo zrelo bi seno kosilo, / ne travo, ko najlepše zeleni! // Oj, kaj poznam jih s sklonjeno glavo, / so žene ali vdove – ne vedo; / može je vzela noč, dan jih ne vrne, / in v dušah rastejo jim slutnje črne... // In kaj je mater še, nesrečnih žen, / sinovi so postali 'Ozne'⁹¹⁷ plen, / kako naj zanje molijo – da Bog / iz vic jih reši ali iz krutih rok? // Oj, novo leto v strašno to temo / prinesi jim gotovosti in luči! / Resnica grozna pekla bo sicer, / a še bolj negotovost srca muči! // Tvoj prednik bil je mož krvavih rok, / kaj ti nam skrivaš v gubah tvoje tuge? / Solze in kri? Ni teklo jih dovolj? / Še srca krvave, šibe se noge... // Cel svet dobil je starčevski obraz, lic nasmejanih zdaj ne vidiš več; / na nekaj čaka vse, kar ima priti – / nad vsemi visi Damoklejev meč!⁹¹⁸ Tu se prvič pojavi spoznanje, kako je zamrl smeh v deželi pod Triglavom⁹¹⁹ in jo je preplaval strah. Ambrožičevo pesnjenje nam je ohranilo najprvobitnejše poteze človekove negativne nastrojenosti: »*Sneg je bel, nedolžnosti podoba – / črna pa človeška strast in zloba;*⁹²⁰ / *dih njegov, prijem in vsak korak / že oskruni zemlje tla in zrak. // Zdaj se še nad snegom je spozabil / in ga za izbruh strasti porabil: / Riše vanj ostudni svoj obraz: / ob vseh poteh reži se smrt v nas! // Tak je čas – v dno duše mi je mraz!*«⁹²¹ Niti pustni čas ne more prinesiti veselja in motiv srčnega mraza se ponovi in še pomnoži: »*Prišel je čas za smeh in greh, / Bog zamiži v teh svatovskih dneh; / mlada, kipeča kri zdaj se sprosti, / posta, pokore bo še zadosti! // ... // Kurenta, glejte, pa ni od nikoder, / kaj je še on postal resen in moder? / Pisal je, glej: 'Nič ne bo me med vas, / letos vam vse preveč v srcih je mraz!' // 'Leta letijo pa kakor pšice, / nihče ne mara za uvele cvetlice; / Za koga naj rastem, komu dehtim?' / Roženkraut toži in dekle z njim... // 'Kaj nismo kot njive, življenja kipeče, / plodne, po semenu koprneče? / Ni ga pa, da bi nas obsejal – / kruti čas, kam si sejalice dal?'⁹²² Dekleta zaman čakajo na ženine. V retoričnem vprašanju je skrita globoka bolečina nad pobitimi moškimi v prvih mesecih po končani drugi svetovni vojni.**

⁹¹⁷ Pripomba avtorja: OZNA – Komunistična politična policija, kot ČEKA v Rusiji.

⁹¹⁸ *Novo leto 1946*, Ševnica, 10. I. 1946.

⁹¹⁹ Še dvajset let pozneje mi je marsikdo od sogovornikov na terenu potožil, kako v naši domovini ni smeha. Kljub visokemu življenjskemu standardu, so dejali.

⁹²⁰ Avtorjeva opomba: Ob potih rišejo šolarji, tako naučeni, v sneg napise: Smrt belim! – Smrt Rupniku! ltd.

⁹²¹ *Sneg*, Ševnica, 24. I. 1946.

⁹²² *Predpust 1946*, Ševnica, 2. II. 1946.

XII. OBDELOVALNE ZADRUGE

Ambrožič je bil preveč poln misli, da bi iskal zanje izbran izraz, čeprav se mu sem in tja zaiskri med vsakdanjim besediščem. Rad je imel besedne domisljice. Tudi to je znamenje bolj reflektivnega kot izpovednega talenta: »*Velike Marksov duh ima zasluge, / povsod nam ustanovil je zadruge; / za – druge, to je plemenito, ne pa zase, / zares, dočakali smo idealne čase!*«⁹²³ Vprašanje osebne in skupne lastnine je tedaj žgoče posegalo v dotedanjo socialno strukturo slovenskega naroda: »*Tako je zdaj, ko nas 'svoboda' greje: / nikdo ne ve, komu bo žel, ko seje. / Nocoj še v svojem spiš, ne veš pa ne, / če boš jutri – čuden veter veje! // Živina v hlevu – kmetovo bogastvo, / obuje te, obleče, če je kaj prireje; / pa glej, birič prinese ti ferman: / daj vola! Jesti treba je branilcem meje. // Nedelja, dan Gospodov, čas oddiha, / ti moraš pa na tlako – gre za ideje! / Čim več premoreš, tem sigurneje / je, da zapro te preje ali sleje! // Podredi se, ti si le člen v verigi, / vse je kolektiv, ker nov čas veje. / Le čmerne, zaskrbljene zreš obraze, / pa vendar vse cveti in sonce greje. // Le mali Janezek vesel prepeva / in bebec Miha se brezskrbno smeje...*«⁹²⁴ Spet se vrne k motivu veselja. »*Mali Janezek*« in »*bebec Miha*« sta zastopnika tistih, ki (še) ne vedo, kako svet pelje, zato edino sta lahko dobre volje.

XIII. OBVEZNA ODDAJA

Jesenska meditacija iz leta 1947 še vedno namiguje na obvezno oddajo, ki ji je bila zloglasna desetina iz fevdalne preteklosti le blede prednica: »*Sejemo zlato pšenico / za beli kruh in potico; / ne vemo pa ne, če ob letu / bodemo še na svetu. // Človek gara in se muči, / da vse prezgodaj se sključi; / ko spravi pa v kašče in hrame / pa pride Tito in – vzame. // Časi so težki in hudi, / mi smo, seveda tudi; / pa kliči Boga ali vruga / vzemo ti – nič ne pomaga!*«⁹²⁵

XIV. PROPADANJE NEKDANJIH VREDNOT

Ambrožič zgroženo ugotavlja, da za njegov rod ni več obstanka in za njegove vrednote ne posluha: »*Poraja svet se nov in vzor njegov / je Lucifer, ki z drznim čelom / zabrusil Bogu je v obraz: / 'Non serviam!' // Debelo črto je potegnul / po dolgem in počez / čez izročila vsa, kar jih imamo / od zemlje in nebes. // Mi, kar nas je rodil pretekli vek, / tega ne moremo umeti; / več znajti se ne znamo, vemo le, / da smo odveč na sveti!*«⁹²⁶ Ta pesem odkriva splošno stališče, medtem ko kritika naslednje meri na konkretno mesto in privošči si predvsem dekleta: »*Pravijo, da zdaj v Domžalah / mnogo je drugače: da ni več tako veselo, / vedro in domače... // Pravijo, da z rdečico / ste preveč oblite; / čujem, da iz ran stoterih / silno krvavite. // Pravijo, da silno škodi / vam svoboda zlata, / da so na stežaj odprla / zdaj se zlobi vrata. // Čujem, da oblekle hlače / so dekleta prvoklasna, / da ljubimkati je z njimi / stvar zelo opasna... // Pravijo, da v hudem sporu / zdaj ste s sinajskim dekalogom, / nedomerne mnoge točke / zdijo se gotovim krogom. // Čujem – pa kaj bi našteval, / niste ve edine; / rdeča kuga zdaj se širi / preko cele domovine...*«⁹²⁷

Ambrožič v tedanjem političnem položaju odkriva celo vrsto paradoksov. Še motiv aprila mu pride prav v ta namen: »*Že toplo sonce stopilo / z aprilom je v znamenje bika;*

⁹²³ *Zadruga*, Gorenja vas, 2. VI. 1948.

⁹²⁴ *Rdeča gazela*, Gorenja vas 4. VI. 1948.

⁹²⁵ *Jesenska meditacija*, Ševnica, 1. X. 1947.

⁹²⁶ *Nov svet*, Ševnica, 4. II. 1946.

⁹²⁷ *Domžale*, Ševnica, 1. III. 1946.

*/ zato je april neroden, / patrona njegovega slika. // Nekdaj je bil imeniten / zato, ker z lažjo ga začnemo; / sedaj ni več, saj resnice / vse leto govoriti ne smemo!*⁹²⁸ Kot da bi ga dobil na piko, Ambrožiču april spet pride prav kot prisposoda za človeško neznačajnost in vihanje plašča po vetru: *»April je kot kameleon, / nestanovitnosti je znak, / danes kot gruden mrzel je, / kot rožnik jutri je gorak. // Pa ni le mali traven tak, / enake imamo ljudi: / vsak čas, če oportuno je, / ti svojo barvo spremeni! // Danes še vnet je rojalist, / zapiha pa ti veter drug, / postane rdeč kot kuhan rak, / 'gospod' ni več, samo še 'drug'. // Tako najlaže se živi, / hrošč je, ki gloda hrastov list, / 'lepo to ni' – mršav in suh / z glavo maje idealist...«*⁹²⁹ Končno tudi idealist podleže boju za vsakdanji kruh, kakor samoironično priznava Vid Ambrožič: *»Šli so ideali k vragu, / ker svet je spremenil nas, / postali smo čisto realni, / ker proketo je resen čas. // Zdaj mislim le, kaj mi žena / bo skuhala za obed, / filister in kruhoborec / postal je nekdanji poet! // Ljubezen in slovanstvo, / vse to sem vrغل v koš, / ker stvarnost veli, da vse skupaj / je vredno en počen groš!*⁹³⁰

XV. ZARISOVANJE NOVIH MEJA

Kakor se je Oton Župančič ob načrtovanju krivičnih mej za slovenski narod po prvi svetovni vojni strahoma spraševal o njegovem obstanku, tako enako ravna Vid Ambrožič po drugi svetovni vojni: *»Oči nas vseh uprte so v Pariz, / gospodje tam okrog zelenih miz / za suktnjo našo zdaj vadljajo, / gluhi za naš protest in grajo. // Nesreča kakor senca spremlja nas, / rojeni smo pač pod nemilo zvezdo; / že drugič trgajo nam naše gnezdo, / a upamo: zaveznik naš je čas! // Oči nalašč zastrli ste pravici / in tak izrisali nam zemljevid, / na katerem meja je – med brati zid. // Ne kamen, kri in jezik tvori meje, / kar naše je, bo naše še čvrsteje, / kljub vsem mejnikom in bodeči žici.»*⁹³¹

XVI. ŽALUJOČE DRUŽINE

Z leti oddaljevanja od strašnih dogodkov v mesecih po drugi svetovni vojni Ambrožič sledi njihovim posledicam. Sočutno se vživlja v položaj zapuščenih žena in otrok: *»'Z Bogom' mi je dejal,⁹³² / šel je, – nazaj ga ni; / to je pa tudi vse, / kar vem o njem. // Kod ga naj iščejo / misli moje sedaj? / V Kamniški Bistrici, / v Rogu? – sam Bog to znaj! // Deca vprašuje me: 'Kam je šel ata naš?' / Vsako vprašanje mi / meč je v srce. // Z rameni zmaje le, / kogar poprašam zanj; / oni, ki šel je k njim, / so kakor grob. // V boli zarjula bi / kakor zver ranjena, / pa mi rdeča pest / grlo tišči...«*⁹³³ Kako trpeč in škodljiv je bil molk o vsem prestanem. Starodavni domači Marijini cerkvi so vojne zdrahe poškodovale zvonik: *»Revno je svetišče njeno, / pa častitljivo zato; / sedem dolgih vekov pomni / in molilcev sto in sto. // Ves je v ranah njen, v nebesa / nam kazoči prst – zvonik; / strašnih časov, bratomorne / borbe tužni spomenik. // Hram bi radi okrasili, / ji, pa nimamo zlata; / kar imamo, pa ji damo: / cvetja in ljubav srca!*⁹³⁴

⁹²⁸ *April*, Ševnica, 13. IV. 1946.

⁹²⁹ *April*, Gorenja vas, 19. IV. 1950.

⁹³⁰ *Resni časi*, Gorenja vas, 12. X. 1950.

⁹³¹ *Mirovni konferenci*, Ševnica, 14. X. 1946.

⁹³² Avtorjeva opomba: *»Razkropljeni domobranci po razsulu so se morali iti novim oblastem javit; nazaj jih je prišlo le malo.«*

⁹³³ *Žena domobrančeva*, Ševnica, 25. I. 1947.

⁹³⁴ *Ševniška cerkev*, Ševnica, 28. I. 1947.

XVII. NOVI RED

Če kronološko sledimo Ambrožičevim pesmim z aktualno politično problematiko, ugotovimo, da se čez tri leta, leta 1948 Vid Ambrožič vrne v stare tirnice in je ne obravnava več tako boleče, ampak šegavo in z vedro ironijo, toda ne na škodo resnicoljubnosti: »Kristus se je naveličal, / bedni naš zapustil svet, / ki za nas več perja nima, / kruha ne in cigaret! // Da za njim bi revež mogel, / bi še danes z njim odplul; / da ne zrl bi več bede, / tega godrnjanja čul! // Vem, v nebesa bi ne mogel, / ves sem z grehi popackan, / (tega babnice so krive, / bil od njih sem zapeljan!) // Pa so tudi časi taki, / da ni čuda, če grešiš; / vse na svetu je narobe, / ti pa kolneš in bentiš! // Morda je na Marsu rdečem / boljši, bolj pravičen svet; / če ni tam, pa na Veneri / je še morda stari red. // Novi red je strašna zmota, / trd, brezčuten je in grd, / naj bo Hitlerjev al' Titov, / bedo znači, črt in smrt!«⁹³⁵

XVIII. ZAPUŠČENI GROBOVI

Na vseh mrtvih dan leta 1948 se avtor zresni. Ko se spominja pokojnih, se ne opredeli ne na eno ne na drugo politično stran, tako lahko le ugibamo, ali misli le na tiste pobite po končani drugi svetovni vojni ali tudi na tiste na obeh straneh še med njo. Iz sklepa se zdi, da vendarle misli le na prve. Kakor koli že; zaupa, da ne bodo ostali brez plačila: »Danes, ko mrtvi imajo svoj praznik, / vas se spominjam, ki spíte po gozdih, / po tihih lesovih, temnih prepadih, in za vas živa duša ne ve. // Rabeljnom krutim, ki so vas ubili, / ni bilo dosti vam vzeti življenje, / hoteli so v svojem besnem sovraštvu / na vas zatreti slednji spomin. // Vaši po krvi zaman si želijo / grob okrasiti vam z rožo ljubezni; / s svečko ogreti prst, ki vas krije, / grob poškopiti z grenko solzo. // Toda je eden, ki ve vse in vidi, / ki pozna vašo žrtev in grobe. / On vse poplačal ob svojem bo času / po zasluzenju: morilcem in vam...«⁹³⁶

XIX. PROPAGANDA

Pesem z naslovom *Zima* je hahljajoča satira na pretirano protipropagando in propagando, ki sta bili že v času druge svetovne vojne in po njej še bolj simbolizirani z belo in rdečo barvo: »Belo ni zdaj nič več v modi, / bela barva danes škodi; / rdeča barva gre na plan, / sovraži jo samo puran! // Bog odstavljen je uradno, / piše s črko se navadno; / vsemogočen bog edin / zdaj brkati je Stalin. // Beli so reakcionarji; / kulaki, farji in žandarji / in tako naprej ter vprek – / bel je bil dozdam – tudi sneg. // Letos pa sem bil prepričan / – bolj kot da bom kdaj zveličan –, / da sneg bel ne bo nič več, / da zapadel nam bo – rdeč! // Pa, kot vidi se, narava / vladi se ne pokorava: / spet imamo belega, / tri pedi debelega...«⁹³⁷ Medtem ko je prva pesem z motivom zime politična koserija, je druga socialno poantirana. Opisuje splošno pomanjkanje najosnovnejših življenjskih potrebščin v nekdanji Jugoslaviji, čeprav so časopisi gojili o tem precej drugačno podobo: »Bog nam dal je milo zimo, / nič ni mrzla niti bela; / smučarji se res jezijo – / toda on že ve, kaj dela! // Ve pač, da v 'federativni' / pol ljudi nič čevljev nima, / da bi zmrznili ubožci, / če bi bila huda zima! // Ako bereš časopise, / so pri nas napol nebesa, / ko pa prideš v trgovino, / ne dobiš tam prav ničesar. // Ni žeblja, da ga zabiješ, / umivamo se

⁹³⁵ *Misli ob vnebohodu*, Ševnica, 7. V. 1948.

⁹³⁶ *Onim, ki leže neznano kje*, Gorenja vas, 1. XI. 1948.

⁹³⁷ *Sneg*, Gorenja vas, 23. XI. 1948.

kar brez mila; / žena ne dobi šivanke, / da bi hlače mi zašila. // Noč in dan brnijo stroji / in vse dela brez prestanka, / pa ničesar ni dobiti – / to se bere kot uganka...»⁹³⁸

XX. SPLOŠNO POMANJKANJE

Motiv splošnega pomanjkanja Ambrožič ob drugi priložnosti začini s hudomušno šalo na svoj račun, tako človeka kot pesnika: »*Kako bi človek piker in grenak ne bil, / ko nima s čim, da bi življenje si sladil. // Na ženskih prsih prej sem ga posladil, / zdaj star sem in ta luksuz je odpadel. // S kom naj se usta zdaj mi osladijo, / ko divna Venes mi dejala je: adijo! // Življenja sok se v žilah je ohladil / in Amorju je ves pogum upadel. // Samo s sladkorjem bi jih lahko še sladil, / se ve, če danes sploh bi se še kje dobil. // V tujino Tito ga odpeljal je za stroje – / kako poet naj vendar sladke pesmi poje?*«⁹³⁹ Očitno se od leta 1949 do leta 1951 ni kaj bistveno spremenilo. Te Ambrožičeve pesmi so odličен vir za spoznavanje prehrabene kulture in sploh načina življenja v tem času tudi v fizičnem ne le v duhovnem smislu. Saj poleg konkretnih življenjskih dejstev vsebujejo tudi razmerje človeka do navedenih tegob, pomanjkanja in strahu: »*Zdaj so prišla suha leta: / v dozi ni več cigareta; / vsaka šibica deseta / se ti komaj vžge. // Boni, točke, kart odrezki / naše bede so izveski. / Jožefove tolste krave / so pogoltnile mršave.*⁹⁴⁰ / Hudo je.«⁹⁴¹ Res je hudo: »*Kakor kvas / dvigajo se cene; / menda ni na svetu / duše več poštene. // Kakor sonce / pa je stalna plača naša; / ako zmanjka konec meseca, / te nihče ne vpraša. // Vendar pa nihče ne štrajka, / vsak, kot zna, jo dalje rine, / to zavednosti je znak / in železne discipline...*«⁹⁴² Tisti čas se je res zdelo, da je delavskim stavkam za vedno odklenkalo.

Sicer v pesmi navihani Ambrožič za novo leto 1949 ne premore nobene vedrine, saj ne vidi okrog sebe nič optimističnega: »*Skrb, negotovost je v vsakih očeh, / nič ni prazničnega v teh svetih dneh; / Jezušček zbežal v Egipt je od tod, / naš rod podjarmil je kralj Herod.*«⁹⁴³ Da je avtor dobro poznal Sveto pismo, se vidi iz njegovih številnih prispevkov, s katerimi si pomaga pri ocenjevanju sodobnih razmer. Tudi rešitev iz njih vidi le v evangeljskem upanju: »*Vsi svoje križe imamo, / kaj hočemo, čas je tak; / pijemo iz kupe trpljenja, / in ta napoj je grenak. // Kot jezdec iz Apokalipse / gorje preko nas drvi; / mi več smo doživeli / kot prej generacije tri. // Ko stresemo z vrata en jarem / in rešimo sužnih se spon, / takoj nas podjarmi drugi, / še hujši faraon. // Kaj res ne bomo nikoli / prišli čez Rdeče morje / v obljubljeni deželo? / Da – ko nam obstane srce!*«⁹⁴⁴

XXI. SKRUNJANJE KRŠČANSKIH SVETINJ

Nova oblast ne spoštuje nobene tradicije in kontinuitete. Zanj se vse začena z njo: »*Vse, kar nam sveto je in drago, / oskrunjeno je, opljuvano; / svetinje vrgli med smeti so – / vse je na novo preorano. // Celo zastavi naši mili / zadali so sramoten sunek: / zdaj rdi na njej krvava zvezda – / kot na svetinji gnusen pljunek...*«⁹⁴⁵ Ambrožič je v svojo pesniško kroniko vpisal tudi motiv skrunjanja krščanskih svetinj, ki v tem času sploh

⁹³⁸ *Zima*, Gorenja vas, 25. I. 1949.

⁹³⁹ *Posladek življenja*, Gorenja vas, 8. III. 1949.

⁹⁴⁰ Ambrožič se tu navezuje na egiptovskega Jožefa. (prim. 1 Mz 41,1-4).

⁹⁴¹ *Suha leta*, Gorenja vas, 2. I. 1951.

⁹⁴² *Zavednost*, Gorenja vas, 30. IV. 1949.

⁹⁴³ *Novo leto*, Gorenja vas, 1. I. 1949.

⁹⁴⁴ *Hudi časi*, Gorenja vas, 6. III. 1949.

⁹⁴⁵ *Slovenska zastava*, Ševnica, 20. VIII. 1945.

ni bil izjemen, saj se je isto dogajalo tudi po drugih slovenskih krajih. Na splošno se o tem ve, toda čisto drugače je, če je dejanje konkretno vpeto v čas in prostor: »*Kdo je snel Gospoda s križa, / Jože ali Nikodem? / Niti eden niti drugi – o, kako težko povem! // Krščen človek ga iz križa / strgal je in vrgel stran, / ga razbil je in pohodil, / človek s križem zaznamovan! // Prazen les zdaj k nebu vpije – / kaj se zdaj pri nas godi. / Maščevanje božje kliče – / mnoga mati se solzi! // Vsepovsod je razprtija, / blagostanja podrtija, / preko nas drvi partija – / joka Jezus in Marija / in mi vsi...*«⁹⁴⁶ Človek se vpraša, kako lahko ve, kdo je to bil? Če ne drugače, je treba spomniti, da je bil po poklicu žandar in je znal razbirati sledi še drugače kakor drugi ljudje okrog njega.

XXII. KONEC TERORJA

Že leta 1949 je Vid Ambrožič napisal preroško pesem o koncu režima, ki si je nasilno prisvojil oblast. Pesem z latinskim naslovom *Propheta loquerit* je polna srda in jeze in se je, govoreč o »*pomladi*« uresničila, kolikor meri na konec strankarskega totalitarizma, vendar njegovi nosilci niso doživeli nič hudega. Pesem se glasi: »*Ponosno danes s svojih sedežev modrujete: Tu smo, kdo nam kaj more? / Prišli smo nanje čez mrličev gore, / krvave so noge – a rop je uspel! // Na to pa ne pomislite nikdar, / da temelj vašega je stolovanja / le prhek pesek, ki se vanj zaganja odpor mas, ki prehaja že v vihar? // Tako je v knjigo vam zapisal Bog: / Za blišč rdeče zvezde in njej v slavo / življenja ste kosili kakor travo, / kri se cedi vam od nečistih rok! // Na čelih Kajnov nosite pečat, / od tisočerih ust in src prekleti, / za vsako zimo pride pa pomlad / in z njo so tudi vaši dnevi šteti. // Tedaj bo čas zmešnjav in jeze dan / in boste vse zaman takrat prosili, / da bi vas hribi usmiljeno pokrili – / takrat z obrestmi dolg bo poravnan!*«⁹⁴⁷

XXIII. POLEMKA Z OTONOM ŽUPANČIČEM

Kako se Ambrožič ni ustavil pred nobeno avtoriteto, vsaj v pesmi ne, vidimo iz njegove pesniške polemike z Otonom Župančičem: »*Resnice iščemo na vsej življenjski poti, / pa kljub očalom človek se le moti. // Priznam, da nisem vreden, / da čevlje ti odvežem, / pa vendar mi dovoli, / da ti v besedo sežem: // Res mnogo zrnja klenega / si nam vsejal na njivo našo, / ki je nam in bo potomcem, / za slastno dušno pašo. // Odnese pa naj veter pleve, / ki si sejal jih zadnje dneve!*«⁹⁴⁸

XXIV. POLITIČNO DOZOREVANJE

Ambrožičev način dojemanja medvojnega in povojnega vojaškega in političnega diferenciranja ni enostransko obsojanje, ampak spet *presojanje* na podlagi izkušenj iz preteklosti: »*Ko boj divjal je še med nami bratomorni / po opustošeni nam zemlji borni, / sem takoj uvidel, da še nismo godni, / da res postali bi svobodni, / da treba nas bo še goditi kakor lan, / ker smo po tujem se samo ozirali, / a svoje smo prezirali. / Saj mnogi so ljubili bolj kupole v Kremlju, / kot ono, ki jo kaže nam Šenklovž. / Vsak je okusil, kaj ta nudi nam, / nikdo pa, kaj da bo prišlo od tam...*«⁹⁴⁹

Spet tu se pojavi pesem s prepletanjem motivov družbenega pritiska in hude suše v okolju pesnikovega prebivališča: »*Vse egiptovske nadloge / so nad nas prihrule; / kakor*

⁹⁴⁶ *Križ brez Boga*, Gorenja vas, 23. I. 1949.

⁹⁴⁷ *Propheta loquerit* (* manjka, ali tudi v zvezku? Gorenja vas, 11. III. 1949.

⁹⁴⁸ Župančiču, Gorenja vas, 19. VI. 1951.

⁹⁴⁹ *Utrinek*, Gorenja vas, 20. IX. 1951.

da molitve naše / bi v nebesa se ne čule. // ... // Njiva, s potom pognojena, / razsušena plaka; //...// Žalostna jesen bo prišla, / kašče bodo prazne; / zidanice bodo suhe, / tih dolgočasne. // Bog je čisto nas zapustil, / vsi križi prazni; temen je pogled v prihodnost, / časi so porazni...«⁹⁵⁰

Zapuščenosť od Boga je za vernika najhujša kazen.

Po sedmih letih obstoja novega družbenega reda, leta 1952, se pojavi prva pesem, ki ga ne odklanja, ampak najde zanj najboljši zgled pri ogledu mravljišča: »*Iz samih igel umetno / svoj dom so si mravlje zgradile; / pri njih komunizem je pravi, / za vzgled bi nam lahko bile!*«⁹⁵¹ Toda to še ne pomeni, da je za ljudi sprejemljiv, kakor je razbrati iz dveh variant komentarja, ki se semantično opira na egoizem: »Čeprav nam vlada komunizem, / počasi zginja optimizem; / razrašča pa se egoizem. / Povsod že vlada kriza / in naša je deviza: / Vsakdo le zase, / sodruga pa za lase!«⁹⁵² »*Bujno raste pri nas / osat in egoizem / odkar gnoji mu komunizem.*«⁹⁵³

Kot kaže naslednja pesem, je resničnosť daleč od tega zgleđa in avtor se nikakor ni sprijaznil z njo: »*Ker sem grešnik, za pokoro / šel na Žalostno sem goro, / k Majki sedem žalosti, / da jo prosim milosti. // Ko sem štel nje ostre meče, / k'teri vsak ji srce seče, / mislil sem, da sem se uštel, / ker sem osem jih naštel. //... // Mater z žalostjo navdaja, / kar se zdaj pri nas dogaja; / in zato ima en meč / v svojem srcu tožnem več...*«⁹⁵⁴ Število mečev tu pač ni toliko pomembno; pomembnejša je interpretacija dodanega meča.

XXV. MEDNARODNE RAZMERE

Vid Ambrožič je bil sam dolga leta vojak, nato pa žandar, zato ga je že njegov nekdanji poklic napeljeval k temu, da je bil pozoren do vojaških spopadov kjer koli, četudi tam daleč v Koreji: »*Spet odprt je Jonov hram, / Mars spet nov koncert prireja / daleč tam ob Tihem morju / prizorišče je Koreja. // Daleč ali tudi blizo / kakor pač se vzame; / svojo preživlja hudo krizo – / ne vemo, kje še se vname!*«⁹⁵⁵ Svojo načitanost in razgledanost po pradavni zgodovini razkazuje s terminologijo v pesmi o vojni na Bližnjem vzhodu: »*Mars ne more mirovati, / kajti škoda se mu zdi, / če orožje v skladiščih / mu brez rabe rjavi. // Pri prastarih piramidah / zopet bojni plen divja; / pravijo, da kriv je 'Eden' »⁹⁵⁶ / toda kriva sta kar dva»⁹⁵⁷ / Tam od morja pa do morja / izkopali so kanal, / zdaj se gre, kdo koval si / bo iz njega kapital. // To se čudi stara sfinga, / ko posluša bojni grom / in jeklene ptiče gleda, / k'teri rušijo njen dom! // Starodavni faraoni / se budijo po grobeh / ter se čudijo orožju, / nepoznanem v njega dneih. // 'To se pravi vojskovati', / govorijo med seboj: / 'meč in pšice naše nekđaj, / to je bil otročji boj! // Blagor tebi, brate Naser,»⁹⁵⁸ / bombnike imaš in top; / pri Ozirisu, je škoda, / da nas krije hladni grob!«⁹⁵⁹*

⁹⁵⁰ *Temna bodočnost*, Gorenja vas, 5. VI. 1952.

⁹⁵¹ *V gozdu*, Gorenja vas, 27. VII. 1952.

⁹⁵² *Misel*, Gorenja vas, 3.I. 1956.

⁹⁵³ *Aforizmi IV*, Gorenja vas, 3. XI. 1957.

⁹⁵⁴ *Žalostna gora*, Gorenja vas, 30. IX. 1952.

⁹⁵⁵ *Koreja*, Gorenja vas, 10. XII. 1950.

⁹⁵⁶ * (*Besedna igra: "Eden" – izgovori Idn!)

⁹⁵⁷ ** (** Tudi Francija poleg Anglije.)

⁹⁵⁸ Tedanji egiptovski predsednik, nato pa ZAR (= Združena arabska republika). Obsegala je Sirijo in Egipt.

⁹⁵⁹ *Bog Mars na delu*, Gorenja vas, 10. XI. 1956.

Kot zavestnemu kristjanu mu je še toliko manj vseeno, kaj se dogaja v svetopisemskih krajih: »*Na Sinajski gori / nekdaj je govoril Bog; / dal vsem narodom zemlje / je svoj dekalog. / 'Ne ubijaj in ne mori!' / Zdaj pa na Sinajski gori / bombe in topovi govore / in nedolžne žrtve krvavé, / ker to hoče Eden in Mollet!*«⁹⁶⁰ Voditelja Sovjetske zveze doživlja kot samopašnega, reificira ga z njegovo trdnjavo v ruski prestolnici: »*Mnogi narodi vseh zemelj / so se zaljubili v Kremelj; / zdaj spregledalo je že dokaj nevest, / da ta ženin je lokav, nezvest. / Starešina tam sedi brezdušen, mrk, / žrtvam smeje se izpod košatih brk.*«⁹⁶¹ Kot vojak je preveč prestal, zato deklarativnim izjavam politikov le malo verjame: »*Eisenhower, Dulles, Hruščev, / vsi imajo v ustih mir; / ali to so le besede, / svet pa pelje v drugo smer. // Vsak se le oborožuje / s srcem, mrzlim kakor led; / si orožje izmišljuje, / ki lahko uniči svet. // Mir prinaša nam le dete, / katero v jasicah leži; / vse, ki res so blage volje / ga obilo podeli!*«⁹⁶²

Sklep

Ambrožič se ne upira več toliko novemu redu, ampak trpko spoznava neko globljo življenjsko zakonitost: »*Nikdar ne bomo vsi zadovoljni, / za vse rogovi sreče nikdar polni!*« Odkriva jo v zgodovini lastnega naroda in podkrepljuje s konkretno osebo in celo prostorom: »*Ko strašno je gorje drvelo preko nas / smo se tolažili: Nov pride, lepši čas! // Zdaj, ko prišel je, mnog ozira se nazaj: / se vrnejo spet stari časi? Kdaj? // Nikdar ne bomo vsi zadovoljni, / za vse rogovi sreče nikdar polni! // Pa poje Gruden: 'V celici številka pet / trpeli smo, a upali v vse lepši svet'. // Zdaj ti sprehajajo se srečni, zadovoljni, / ker rešeni sovražne so povodnji; // a drugi, v celici številka pet / spet upajo v nov, boljši svet...*«⁹⁶³

Avtor hkrati z vodo nikakor ne izliva iz škafa tudi otroka, ampak natančno razločuje med plemenitim bojem za svobodo in sebičnostjo: »*Borba za svobodo pravo / zasluži čast in slavo; / a borba ni plemenita, / če v ospredju so korita.*«⁹⁶⁴ Izgovorov o ozadju nerazsodnega ravnanja preprosto ne sprejema, z utemeljivtviijo, da dekalog velja za vse čase in okoliščine: »*Krvavih rok se izgovarja mnog: / grozotne vojne čas opraviči nas! / S tem se tolažijo, čeravno dobro znajo, / da tudi v vojni vse zapovedi, / ki Bog jih dal je, nam veljajo!*«⁹⁶⁵

⁹⁶⁰ *Gora Sinaj*, Gorenja vas, 15.XII. 1956.

⁹⁶¹ *Kremelj*, Gorenja vas, 10. II. 1953.

⁹⁶² *Božična III*, Gorenja vas, 25. XII. 1957.

⁹⁶³ *Celica št. 5*, Gorenja vas, 13. II. 1953.

⁹⁶⁴ *Iskrice*, Gorenja vas, 10.VIII. 1956.

⁹⁶⁵ *Iskrice, II*, Gorenja vas, 10.VIII. 1956.

BRATOMORNA VOJNA V SLOVENSKI LITERATURI

1. REAKTUALIZACIJA *KRSTA PRI SAVICI* V LITERARJENJU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO (1941–1945)

Uvod

V navpični klasifikaciji besedne umetnosti v njenem širokem pomenu je literarjenje na drugi letvici in tako sodi vmes med slovstveno folkloro in literaturo. To je kategorialna opredelitev za ustvarjanje, ki vsebuje nekatere lastnosti, ki so značilne za slovstveno folkloro, in to med drugim je, da gre, kakor pri njej, tudi pri literarjenju praviloma za prepoznanega sprejemalca. Avtor marsikdaj ve, za kateri krog, za koga osebno, piše; zato mora biti domet njegovega ustvarjanja veliko manjši, ni pa nujno, da je zato manj vreden. »Najodličnejši del slovenskega odporiškega pesništva res pripada literaturi, poeziji torej; a vsega drugega nikakor ni mogoče jemati za del slovstvene folklore ali, po starem 'ljudskega pesništva', kakor se rado dogaja v premalo reflektiranem pisanju o njem.«⁹⁶⁶ Na gradivu slovenskega odporiškega pesništva iz druge svetovne vojne je bilo razmerje med vsakdanjim življenjem in besedno umetnostjo tako z vidika njene vodoravne (žanrske) kot navpične klasifikacije zelo podrobno raziskano. Vendar se sam pojem literarjenja polagoma še precizira. Literarjenje se zgleduje pri folklornem dogodku, ki vedno sestoji iz hkratne navzočnosti sporočevalca in sprejemalca. Dejstvo, da gre pri literarjenju za ubesedovanje s pomočjo grafičnega sistema, pa ga seveda navezuje na literaturo.⁹⁶⁷ Kot je za slovstveno folkloro tekstu enakovredna ravnina konteksta, skoraj enako to velja za literarjenje. ± navzočnost predmetnega konteksta pri njegovih besedilih razkriva večjo ali manjšo stopnjo njihove bližine do slovstvene folklore. Literarjenje in literatura pa sta si sorodni glede na ravnino teksture.⁹⁶⁸ Pri obeh jo definicija zanemarja.

V svoji študiji o recepciji Prešernovega *Krsta pri Savici* z vidika sodobnih teorij medbesedilnosti⁹⁶⁹ Marko Juvan v soglasju z zasnovo svojega dela od avtorjev iz vojnega

⁹⁶⁶ Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos* (Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporiškega pesništva 1941–1945), Borec, Ljubljana 1995, 362.

⁹⁶⁷ Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos*, 351.

⁹⁶⁸ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, Ljubljana 2001.

⁹⁶⁹ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, Literatura, Ljubljana 1990.

časa obravnava Mirana Jarca,⁹⁷⁰ Otona Župančiča⁹⁷¹ in Zorka Simčiča.⁹⁷² Vendar že takoj na začetku prigovarja, da bi bilo treba za »literarnozgodovinsko neoporečno 'zgodovino učinkovanja' Prešernove verzne povesti« »obdelati res vsa literarna in paraliterarna besedila«⁹⁷³ Tukajšnji članek se odziva njegovemu vabilu vsaj s sistemiziranim dopolnilom gradiva, ki »ključno«⁹⁷⁴ »kanonizirano besedilo«⁹⁷⁵ reaktualizira ne toliko glede na svojo osebno poetiko, temveč v skladu s položajem na vojni šahovnici. Na tekst tu izrazito vpliva kontekst.⁹⁷⁶

Namen poglavja je

1. sistemizirati motive iz Krsta pri Savici, kolikor in kakor se pojavljajo v literarnem udejstvovanju med drugo svetovno vojno;
2. kontrastivno analizirati uporabljene motive glede na medvojno nazorsko oz. vojaško pripadnost;
3. opozoriti na morebitne oblikovne zglede in vplive Krsta pri Savici na slovensko literarno ustvarjalnost med drugo svetovno vojno.

I. CITATNA NAVEZAVA NA *KRST PRI SAVICI* – ZNAMENJE SPONTANEGA ODPORA PROTI OKUPATORJU

Čuden nemir je obsedel malo obmejno mesto. V zraku je viselo nekaj morečega, grozečega. ... Tudi v šoli je bilo vzdušje nekam vročično. Učitelji so stikali po hodnikih in v zbornici glave in ocenjevali položaj. Minki, ki je hodila v 4. razred meščanske šole, se je zdelo, da toliko in tako z ljubeznijo govore o domovini, kot še nikdar. Profesorica, ki je poučevala slovenski jezik, je s tako čustveno prizadetostjo razlagala Prešernov Krst, da so se dijaki z zanesenostjo naučili Uvod⁹⁷⁷ na pamet.⁹⁷⁸

Navedeni odlomek trikratno simbolizira začetek: prvič, otroška perspektiva pri-povedovalca in šolska snov že sama po sebi delujeta kot eden prvih, začetnih korakov v življenjskem osamosvajanju človeka. Drugič, odlomek upoveduje čas nekaj pred okupacijo tedanje Jugoslavije, tako rekoč začetek druge svetovne vojne na slovenskih tleh. In tretjič, gre za Uvod v tem uvodu, Uvod h *Krstu pri Savici*. Edina resna težava v tem začetku je pomislek, ali gre v pričujočem »mladinskem romanu«⁹⁷⁹ za zaresno zgodovinsko dejstvo ali za šolsko podoživljeno fikcijo. Da verjetneje velja prvo, se je mogoče prepričati iz še enega odlomka, ki osvetljuje prvega: »Prav tule sva včasih posedala, ko sem se učila za

⁹⁷⁰ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 174–176.

⁹⁷¹ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 175.

⁹⁷² Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 204–207, 247. Prim. France PIBERNIK, Zorko Simčič – osemdesetletnik, *Mohorjev koledar 2001*, Celje: Mohorjeva družba, 2000, 198, 199; a. j. h., Krst pri Savici, *Svobodna misel* XXXIX/3 (2001), 11.

⁹⁷³ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 1990, 15.

⁹⁷⁴ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 1990, 86–87.

⁹⁷⁵ Marko Juvan, *Imaginarij Kersta per Savizi v slovenski literaturi*, 88.

⁹⁷⁶ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, 293–313.

⁹⁷⁷ Zaradi lažje prepoznavnosti Prešernove vloge v besedilih iz časa druge svetovne vojne grafično označujem s poševno pisavo.

⁹⁷⁸ Nežka Mlakar, *Anči*, Borec, Ljubljana 1979, 65.

⁹⁷⁹ Pravzaprav je bolj ali manj spominska proza.

malo maturo. Profesorica nam je rekla, da je sramota za vsakega slovenskega dijaka, ki ne zna na pamet *Prešernovega Krsta pri Savici*. Pa sem se ga hodila sem učiti.⁹⁸⁰

Nobenega dvoma ni, da se je ravno s Prešernovimi verz iz *Krsta pri Savici* bridko dostojanstveno poslovil od življenja – ko je leta 1941 doživel okupacijo domovine – dolgoletni ljubljanski župan, 90-letni Ivan Hribar, politik, publicist, prevajalec Puškina in kulturni mecen. O tem priča avtentičen vir, poslovilno pismo, v katerem Hribar pravi, da je »za slovenski narod rešitev samo še slovanski vzhod«. Svojcem je po Prešernu in iz Prešerna izrazil svoj temni obup nad narodno usodo in potrdil vero v svobodo: »*Le tujcu sreče svit bo žaril, / ošabno bodejo nosili glave, / v Sloveniji bo tujec gospodaril, / beseda tuja, tujčeve postave. / Da neha me le-ta skeleti rana, / posnel Katona bodem Utičana.*«⁹⁸¹ Hribarjeva štirivrstičnica ima za vzorec tretjo kitico v Prešernovem *Krstu pri Savici*, ki se glasi: »/L/e tujcam sreče svit se v Kranji žari, / ošabno nos'jo ti pokonci gláve. / Al' da te jenja ta skeleti rana, / ne boš posnel Katóna Utikána!«⁹⁸² Hribar konča svojo oporoko z dvovrstičnico dobesedno po Prešernu: »*Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncem sužnji (sic!) dnovi*«⁹⁸³ Le v predzadnji besedi, in še to morda zgolj pomotoma ali pač pravopisnemu pravilu na ljubo je dodal -j-. («sužni» – »sužnji»).

V vpisno spominsko knjigo v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi so nekateri obiskovalci v letih druge svetovne vojne vpisali marsikateri verz iz Prešernovih *Poezij*. Po navedbah Vide Dežman jih je petnajst različnih, od tega osem leta 1942, devet 1943 in le eden leta 1944. Nekateri so vpisani po večkrat. Na vprašanje, zakaj ni nobenega v letu 1941 in v letu 1945,⁹⁸⁴ je danes odgovor popolnoma jasen. Leta 1945 je nastopila svoboda samo za zmagovalce! Kar sedem je navedenih odlomkov iz Prešernovega *Krsta pri Savici*. Od tega dvakrat: '*Največ sveta otrokom sliši Slave*' (vpisano 18. novembra 1942),⁹⁸⁵ ki morda želi prikrito počastiti tedanjo Sovjetsko zvezo v boju s Hitlerjevo Nemčijo, medtem ko se podpisnika s citatom '*Tja bomo našli pot...*' (20. aprila 1943)⁹⁸⁶ in daljšim: '*Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi / si prosti voljo vero in postave*' (15. novembra 1942)⁹⁸⁷ morda zanašata na vero, da boj proti okupatorju ni zaman. Kajti sicer: '*Manj strašna noč je v črne zemlje krili, / kot so pod svetlim soncem sužni dnovi!*' (17. oktobra 1942).⁹⁸⁸ Tako je s Prešernom prepričan neznan obiskovalec Prešernove rojstne hiše. S Prešernovimi besedami je najhujše, da »*Slovenec že mori Slovenca brata – kako strašna slepota je človeka!*« (14. junija 1942).⁹⁸⁹ Morda je to eden najzgodnejših virov o zgroženosti zaradi bratomora v slovenskem narodu med drugo svetovno vojno.

Vsi navedeni odlomki so iz Uvoda v *Krst pri Savici*, le en sam je iz *Krsta* samega,

⁹⁸⁰ Nežka Mlakar, *Anči*, Ljubljana: Borec 1979, 106.

⁹⁸¹ Viktor Smolej, *Slovstvo v letih vojne 1941–1945* (Zgodovina slovenskega slovstva VII), Slovenska matica, Ljubljana 1971, 23–24.

⁹⁸² Janko Kos (ur.), *France Prešeren, Zbrano delo I / Poezije* (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1965, 179.

⁹⁸³ Rokopisni oddelek NUK: MS 1011,V./št. 11., Navaja Viktor Smolej, *Slovstvo v letih vojne 1941–1945* (Zgodovina slovenskega slovstva VII), Slovenska matica, Ljubljana 1971, 23–24.

⁹⁸⁴ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana 1993, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 158.

⁹⁸⁵ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 173.

⁹⁸⁶ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 173.

⁹⁸⁷ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 173.

⁹⁸⁸ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 173.

⁹⁸⁹ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 174.

po svoje pogumen, saj očitno namiguje na nemško okupacijo slovenskega ozemlja: "Na tleh leže slovenstva stebri stari, / v domačih šegah utrjene postave; v deželi parski Tesel gospodari, / ječe pod težkim jarmom sini Slave." (28. marca 1943).⁹⁹⁰ Ob tem razdelku pač ni dovoljeno niti mogoče govoriti o kakršni koli notranji, idejni diferenciaciji, saj se obiskovalci Prešernove rojstne hiše niso vpisovali v njeno spominsko knjigo kot pripadniki te ali one razmejivene vojaške formacije ali političnega pogleda, ampak kot osebe v filozofskem smislu in Slovenci.

II. PREGLED MOTIVOV IZ KRSTA PRI SAVICI V LITERARNEM UDEJSTVOVANJU MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Izgnanec v italijanskem taborišču Gonars je že leta 1942 napisal sonet Na Prešernovem grobu, za obletnico njegovega rojstva. V kvartetnem delu opisuje naravo v poznem jesenskem času z odpadlim listjem na grobu (pozabljenega) slovenskega poeta. Mlad pesnik – brat po duši »krvavi venec mu spleta / na grobu tvojega pozabljeno razpelo. // France, spi v miru! Nam pojo topovi / in bič. *Valjhunov tisoč* k nam so napodili / in pogorišča naši so domovi. // Nam živim verz tvoj tulijo grobovi: / *Manj strašna noč je v črne zemlje krili* / *Kot so pod svetlim soncem sužni dnovi*.«⁹⁹¹ V nasprotju z izpovedjo iz vojnih let je isti avtor po vojni napisal navedenemu zrcalni sonet, ki sodi v slavilno poezijo,⁹⁹² češ: »Minula noč je smrti in prevare, / France, tvoj grob zdaj naše je svetišče: ...*TJA SMO našli pot, kjer sinovi / si prosti vol'jo vere in postave*.«⁹⁹³ Doseženi cilj poudari tudi grafično, z velikimi črkami.

Tone Pipan-Črtomir⁹⁹⁴ je enega svojih sonetov naslovil »*Manj strašna noč je v črne zemlje krili...*«, to je po znanem Prešernovem verzu (iz *Uvoda h Krstu pri Savici*), ki je tudi prvi verz omenjenega soneta; a tudi drugi verz se nadaljuje s Prešernom: »*kot so pod svetlim soncem sužni dnovi*.«⁹⁹⁵ Avtor z narekovaji nakazuje, da gre za citat, nato pa nadaljuje po svoje, udarno in bojovniško. Ivan Jan-Srečko navezuje Prešernovo »*srečo krivo*« (spet iz *Uvoda h Krstu pri Savici*) na partizana.⁹⁹⁶ Kaže, da je največ drobnih utrinkov pri priložnostnih avtorjih spodbudil ravno Uvod h *Krstu pri Savici*. V Neoddanem pismu Dušana Bavdka se prva sonetna kvarteta začne z daljnim zgledovanjem na tiste tercine iz *Uvoda*, ki tematizira besen boj med dvema vojskama (devetnajsta in dvajseta kitica). Tu pa gre za »napad« cvetličnega bogastva pomladi in sonca: »*Kot v ranem jutru zlata zora se odkrije, / v bleščečih žarkih rožna dol na zemljo plane / in popje, cvetje z biseri posuje, vname, / da duša od prelesti te brezmejne vpije. // Kot gre pomlad dišeča skozi naše gaje / in trosi cvetje, veter, zlate sončne žarke, / jasnine vedre, goni v dalje drzne barke, / ljubezen vso in slasti čar na zemljo daje*«⁹⁹⁷ 'Glava siva' iz soneta Francke Gortnar za

⁹⁹⁰ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 159, 174.

⁹⁹¹ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 160.

⁹⁹² Marjan Dolgan, *Slovenska muza pred prestolom*, Krt, Ljubljana 1989.

⁹⁹³ Marjana Starc, *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945* (diplomska naloga pri prof. dr. Borisu Paternuju), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 314.

⁹⁹⁴ Prim. Marija Stanonik, Tone Pipan-Črtomir, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 162, 192–203.

⁹⁹⁵ *Gorenjski partizan* (glasilo Gorenjskega odreda) II /18 (25. 3. 1943), 27–28.

⁹⁹⁶ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 163.

⁹⁹⁷ Marija Stanonik, »*Na tleh leže slovenstva stebri stari*«, 163.

spominsko knjigo Anici v enem od nemških taborišč, je iz četrte kitice Krsta. Prošnja matere ob slovesu, ko njen sin odhaja z drugimi v boj, priključuje v zavest prošnjo Bogomile za Črtomira. »Nesreče varuj mati te presveta!«⁹⁹⁸ Elizabeta Blaznik piše svojemu bratu Otu Vrhuncu (= Blažu Ostrovrhaju): »Ko odšel na bojne si poljane, / v skrbeh bolelo me srce je za Te / prosila in rotila sleherni sem noč jaz luno, zvezde, / da vrnejo Te prošnje in molitve sestre zveste. // Izgubila nisem jaz poguma / in šla v mislih sem s teboj dan in noč, / le željo eno sem imela, / da čilega in zdravega te vrne Bog.« Tudi tu gre za očitno (ne/zavedno) zgledovanje po Prešernovi svečenici, bog'nje Žive?⁹⁹⁹

Začetek poskusov pesnjenja Stanislava Lovrenčiča, slovenskega prisilnega mobiliziranca v nemško vojsko, je zaznamovan s Prešernovim vplivom. To ni nič nenavadnega. Pogosto si občasní pesnik pomaga z že utečenim verzom – ne da bi se tega zmeraj sam dobro zavedal – potem gre lažje naprej. Prvi verz njegove prve pesmi je naslonjen na Uvod h *Krstu pri Savici*. Verz »Šest mesecev moči tla krvava reka«¹⁰⁰⁰ se tu glasi: »Ves svet preplavlja zdaj krvava reka / na tisoče grobov je že preranih; / sovraži človek sočloveka, / orijo kriki od krvi pijanih« Primerjava kaže, da je izposojena zveza »krvava reka« prestavljena v čisto drugačno sobesedilo. Medtem ko gre pri Prešernu za časovno prislovno določilo, gre tu za krajevno »ves svet«, ki je okrepljeno še z glagolom »preplavlja« in z drugo vrstico »na tisoče grobov je že preranih;« To je avtorjeva bridka neposredna osebna izkušnja, medtem ko se tretja vrstica spet zgleduje pri Prešernu, vendar tokrat zgolj strukturalno. Tamkajšnji verz »Slovenec že mori Slovenca, brata – « tu v skladu s konkretnim položajem svetovne vojne odčituje splošno dejstvo, »sovraži človek sočloveka«.¹⁰⁰¹

Vsaj po prepoznanem gradivu sodeč, se zdi, da se pesniki iz domobrantskih vrst navezujejo na omenjeno Prešernovo pesnitev manj udarno. Bliže jim je njena zgroženost. Neki Boris je napisal »Dr. M. Natlačenu na grob / za prve Vse svete« sonet z akrostihom; začena se s Prešernovim verzom iz Uvoda h *Krstu pri Savici*. Oboje priča o nedvoumnem zgledovanju pri mojstru slovenske literature, vendar nikakor ne v opisu srditosti bratomornega boja. Kot da bi neznaní avtor leta 1942 v zavesti moralnega zdravja še upal na pomirljivo rešitev porajajočega se slovenskega bratomora:

'Na tleh leže slovenstva stebri stari,
A že blestijo zarje iz daljave.
Tesnobne še in rosne, vse sanjave
Leskečejo, ko smrt nam gospodari...

Agilni vodje padajo v prevari
Časovnih zmed in njih ponosne glave
Edinstva prosijo za nas in sprave:
»Nebo, očuvaj rod naš pred udari!«

⁹⁹⁸ Marija Stanonik, »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, 164, 175.

⁹⁹⁹ Marija Stanonik, »Na tleh leže slovenstva stebri stari«, 163–164.

¹⁰⁰⁰ France Prešeren, *Zbrano delo* I, 90.

¹⁰⁰¹ Stanislav Lovrenčič, *Vojna – gorje*, 1. pesem v avtorjevi pošiljki, Celje, 4. 10. 1996. Fotokopija rokopisa na listu v velikosti šolskega zvezka.

Umor poslednji močnega imena
Mogočno brazdo v duše je zarezal,
Azurno jasnost, klenega semena

Raztrosil v srca nam in jih povezal.
Kdor danes čvrst ni, čistega namena,
Uničeval naprej bo, globlje se pogrezal!¹⁰⁰²

Odon Peterka je mogoče imenovati tu zgolj posredno, saj le njegova omemba »tercin« omogoča slutnjo o Prešernovem zgledu: »Naj pojem v *tercini ali sonetu*, / povsod se poznal bo sled solzá,/ saj v vsaki pesmi je košček srca,/ a brez solzá ni življenja na svetu!«¹⁰⁰³ France Debevec sledi Prešernovemu Uvodu le analogno, ko v 5. sonetu svoje pesnitve *Resnici čast* prestavlja v svoj čas davni boj, »ne boj, krvavo klanje«: »Življenja raj je pekla laž zgrenila / *da smo, če sami hočemo, bogovi*; / črvič priril iz zemlje v svet je novi, / *začudil se, napihnil: Jaz sem sila!* // *Pravice sodbi krivde so merila*; / *teko Adama rodu težki dnovi*, / *na zemlji sreče iščejo topovi* / *in puške, bombe, druga vsa morila*. // *Ubija, dome pali Kajna roka*, / *kot strašna tožba dim v nebo se vije*, / *ob mrtvem atku, mami dete joka*. // *Slovenske grude spev so elegije...* / *Ne najde neresnica sreče toka*, / *vsahnile so nam blage melodije*.«¹⁰⁰⁴ Avtor se očitno zgleduje po Prešernovem Sonetnem vencu, v navedenem odlomku pa od Prešernovega besedišča iz *Krsta pri Savici* prepoznamo le pridevnik »strašna«, »strašna tožba«, ki se zgleduje v 9. tercini Uvoda: »strašna slepota«.¹⁰⁰⁵

5. V Sonetnem vencu¹⁰⁰⁶ Nikolaja Šivica, ki ga je napisal že v begunstvu, spominja na Črtomirov načrt za preboj iz trdnjave v trdi noči predvsem verz: »*Na zid obrambni moram se zagnati*,«. Sicer pa je cel sonet v ključu surovega boja: »*Na zid obrambni moram se zagnati*, / *za vas, o rodna tla, kjer beli dan* / *zagledala je kača*, / *ki vam dati* / *zdej hoče svoj pečat krvavih ran*. // *V zahvalo, ker ste ji dajala mleka*, / *vam cerkve skruni*, *koče in vasi* / *požiga in svetinje vaše seka...* / *O, gruda moja, v srcu me boli*. // *Nebo nad tabo barva rdeča zarja* / *in voda tvojih strug se v kri pretvarja*. / *'Strnite se, otroci moji, v strelce*, / *zatiskajte mi vsi krvave vrelce*, / *nezvesti sin me ranil je hudo*, / *glas bolne grude udarja mi v uho...*«¹⁰⁰⁷ Na silo izseljeni Slovenec Otmar Mauser v tujini še po desetletjih povezuje spomin na svoje rodno mesto (»*Tam, kjer Kokra se v Savo zliva*, / *na pečini strmi mesto Kranj počiva*;«) s Pevčevim grobom, vendar sledeči verzi dokazujejo, da čas polagoma zamegljuje dejstva, ali pa si je avtor privoščil svobodo po načelu *litentia poetica*: »*Na kolenih bral v marmor vklesane sem* / *Prešernove besede*, / *ki položil jih je v usta Črtomirju*: / *'... manj strašna noč je v črni zemlji krili*, / *ko so pod*

¹⁰⁰² Boris, Dr. M. Natlačenu na grob (za prve Vse svete), *Slovenec* 252 (nedelja, 1. novembra 1942), 2.

¹⁰⁰³ Gradivo je Francetu Piberniku izročil Uroš Žitnik, Ljubljana.

¹⁰⁰⁴ France Debevec, *Resnici čast! Trimostje* (Resnica–ljubezen–trpljenje). Arhiv Slovenije, referat II, fasc. 333 (Arhiv *Slovenca* – Pesmi) / III, (tipkopis).

¹⁰⁰⁵ France Prešeren, *Zbrano delo*, 90.

¹⁰⁰⁶ Sonetni venec je nastal 1946. leta v Bologni, kjer je Nikolaj Šivic (1922–1962) v begunstvu študiral slavistiko.

Vir podatkov: Slava Tomljanovič, roj. Šivic, *Nikolaj Šivic, Poezije*, samozaložba, Novo mesto 1993, 35–36.

¹⁰⁰⁷ Nikolaj Šivic, *Sonetni venec, Poezije*, Novo mesto: samozaložba, 1993, 9.

svetlim soncem sužni dnovi! // *Besede te so mi ostale v srcu, / v tujini s Črtomirjem jih vsak dan ponavljam, / ko Prešernovo ljubezen v sebi obnavljam, / in mesta Kranja se spominjam.*¹⁰⁰⁸ Na Prešernovem spomeniku so napisani drugi verzi, in če že, se glasijo dobesedno: »v črne zemlje krili« in ne: »v črni zemlji krili«, kakor jih navaja Mauser.

III. KRST PRI SAVICI V PUBLICISTIKI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

1. Partizanska publicistika

O Francetu Prešernu in njegovih *Poezijah* med pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja je bilo že marsikaj napisano, vendar vsa problematika v tej zvezi še ni izčrpana. Najdaljši spis je v spomin na stoletnico Prešernove Zdravljice izšel v *Slovenskem poročevalcu*. Florijan (= Viktor Smolej) mu je dal naslov Ob novini leta 1944.¹⁰⁰⁹ *Krst pri Savici* imenuje »plemenito pesem«, v kateri pesnikov klic k uporu doseže »vrhunec« v »žalostni resignaciji upom, da bo nastopil čas slovenskega zedinjenja in vstajenja.«¹⁰¹⁰ Ciril Kosmač se prav tako leta 1944 pomenljivo sprašuje: »In s čim smo začeli to borbo? Mar ne prav s Prešernovimi verzi? Mar niso bili naši zidovi po mestih, trgih in vaseh popisani z verzi našega pesnika?«¹⁰¹¹ Prešernove *Poezije* v miniaturni izdaji so bile pogost spremljevalec zavednih Slovencev v tistih hudih časih; Oton Župančič se je pogosto zatekal k njemu¹⁰¹² in tudi pri partizanih je vžigala Pesnikova beseda. Toda če je bilo le prehudno? »Nekdo je recitiral *Prešernovo 'manj strašna noč'* resno in prepričevalno. Tovarš ob njem je spačil obraz in mu odgovoril: 'Ti in tvoji pesniki! Z verzi bi vas poslal nocoj v predhodnico.'«¹⁰¹³

2. Domobranska publicistika

Iz sledečega odlomka se dá razbrati, da neznani avtor doživlja Prešernov *Krst pri Savici* kot apologijo krščanske vere in se loteva zloglasnih »likvidacij« z vidika krščansko pojmovane večnosti. Neznani avtor se upira tistim,¹⁰¹⁴ ki »v svoji zgodovinsko nekritični domišljiji« dolžijo krščanstvo, da so predniki Slovencev zaradi njega »izgubili politično samostojnost«. Po njegovem je nasprotno res: Krščanstvo se jim »nikakor ni vcepljalo z mečem in nasiljem, ... ampak po blagohotni irski misijonski metodi, ki so jo Slovenci radi sprejeli. Tudi *spreobrnjenje Črtomira v prelepem Prešernovem Krstu pri Savici* ne pomeni nikakšne pasivne resignacije ali kapitulacije, kakor so ga hoteli prikazati protikatoliški Prešernovi razlagalci, ki so s tem storili krivico Prešernu samemu.«¹⁰¹⁵

Vso resnično veličino Črtomirovega spreobrnjenja je proti njim pesniško nazorno prikazal Zorko Simčič v priredbi *Krsta pri Savici* za slovensko opero, ki jo bo na ta naš

¹⁰⁰⁸ Otmar Mauser, Prešernovo mesto, *Ameriška domovina* (12. 2. 1985), 5.

¹⁰⁰⁹ Florijan (= Viktor Smolej), Ob novini leta 1944, *Slovenski poročevalec* (informacijski vestnik OF) V/34 (7. 11. 1944), 3–4.

¹⁰¹⁰ Florijan (= Viktor Smolej), Ob novini leta 1944, *Slovenski poročevalec*.

¹⁰¹¹ Ciril Kosmač, Za Prešernov rojstni dan, *Slovenski poročevalec*, informacijski vestnik OF, V/39 (9. 12. 1944), 3.

¹⁰¹² Mitja Ribičič, »Da ni življenje kriterij umetnosti?« *Naši razgledi* XXVIII/3 (10. 2. 1978), 1.

¹⁰¹³ Valentin Tratnik, *Danes jaz, jutri ti*, Borec, Ljubljana 1980, 29.

¹⁰¹⁴ Imenuje Megiserja, J. V. Valvasorja, F. Prešerna, J. Trdino.

¹⁰¹⁵ Avtor ni znan, Narod naš umreti noče, *Naš krščanskokulturni protikomunistični manifest*, Ljubljana 1944, 48. Arhiv Slovenije, referat II, Tisk: Nasprotniki NOB, F: 69.

veliki narodni ep uglasbil Matija Tomc. Kajti kdor krščanstvo res pozna in globoko živi, mora biti nepremagljivo in neprekosljivo ponosen na moč katoliških idej, ki so jih sedaj naši nasprotniki hoteli uničiti z orožjem, ker dobro vedo, da jih idejno ne morejo premagati. Morda bi s tem radi zabrisali namišljeno Črtomirovo kapitulacijo. A tudi z orožjem se katoliške verske ideje ne dajo premagati. Tega bi se oni iz njihove dvatisočletne zgodovine že lahko naučili. Tudi s takoimenovanimi »likvidacijami« naj se nikar ne tolažijo. Likvidirati je mogoče le materialne reči, ne pa človeka, zlasti ne vernega človeka, ki živi večno, tudi če telesno enkrat umre. Kajti z njegovo časno smrtjo se njegovo življenje ne uniči, temveč samo spremeni (vita mutatur, non tollitur, kakor molimo v hvalospevu pri črni maši). ... Ali naj res živimo na tej ubogi zemlji tako, kakor da so in morajo biti nebesa za nas neka daljna, tuja dežela, zemlja pa naša prava domovina, ko je vendar nasprotno resnično,

*'da srečen je le ta, kdor z Bogomilo
up sreče onstran groba v prsih hrani!?'*

[...] Zato se dajmo znova krstiti, znova pokristjaniti, krstiti s krvjo naših mučencev, da bo kri naših mučencev res postala seme novih kristjanov med nami! Oklenimo se krščanstva po Črtomirovem zgledu z vsem srcem, če v resnici ljubimo tiste, ki nas ljubijo in nam hočejo dobro in če tudi sami hočemo dobro sebi in svojemu narodu!¹⁰¹⁶

IV. CITATNA NAVEZAVA NA *KRST PRI SAVICI – KOT ZNAMENJE ODPORA PROTI SOVRAŠTVU*

Prešernov Črtomir napoveduje svojim tovarišem: »Ne meč, pregnala bo nas sreča kriva.«¹⁰¹⁷ Tako kot se je približevanje druge svetovne vojne slovenskemu ozemlju dogajalo v znamenju Prešernove pesnitve, se je v njenem znamenju tudi končevala. Franc Eiletz, bivši domobranec v svojih spominih takole opisuje svoj eksodus:

Opoldne nam je komandant Hočevar ukazal pospraviti in očistiti vojašnico na gradu. Jaz sem moral pregledati vse prostore in ugotoviti, če je bil ukaz izvršen. Dejal je, da se domobranci umikamo, kot se spodobi ponosnim vojakom. Hodil sem po pometenih in pospravljenih sobah, kjer ni bilo praktično nikogar več, ker so vsi čakali zunaj na dvorišču ali pri havbicah seveda pripravljeni na odhod. Skozi majhna grajska okna sem gledal na Ljubljano in v srcu me je stiskalo. Iskal sem kredo, pa je nisem našel, da bi napisal na vrata naše sobe: 'Ne meč, pregnala nas je sreča kriva!'¹⁰¹⁸

Prešernova »sreča kriva« je poraženi strani iz druge svetovne vojne postala sinonim za njeno usodo. V enakem pomenu se navedena besedna zveza ponovi pri Jožetu Cukaletu, ki je tudi izgubil svojo domovino zaradi medvojne slovenske razdeljenosti. V indijskem misijonu sanja spravo na domačih tleh: »Če po Prešernu *sreča kriva* / prignala naju je do Roga, / pomisliva zdaj, posediva, / kot nama On si odpustiva! // In vstal bo red, ves drug, ves nov ...«¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁶ Avtor ni znan, Narod naš umreti noče.

¹⁰¹⁷ France Prešeren, *Zbrano delo* I, 176.

¹⁰¹⁸ Marijan Eiletz, *Odhod, Moje domobranstvo in pregnanstvo*, Mohorjeva družba, Celje 2000, 148.

¹⁰¹⁹ Jože Cukale, *Slovenska sprava, Naj se te s pesmijo dotikam*, Mohorjeva družba, Celje 1994, 89.

Zdi se kot naključje, da ta pregled uokvirja spominska proza bivše koroške partizanke Nežke Mlakar. Na začetku pričujoče obravnave jo srečamo kot šolarko, druga svetovna vojna ji ukrade mladost, ne pa razsodnosti. Zdaj je pred nami zrelo dekle, s širokim srcem:

Minka ni bila politični zanesenjaka ampak preprosto dekle z domoljubnimi čustvi, zato se njen odnos do sorodnikov ni spremenil. Zlasti pa ne do Andreje, ki ji je bila vse življenje kakor starejša sestra. Marija pa ji je tudi povedala, koliko dobrega je storila za partizane. In Minka je po kurirju, ki je hodil čez gore na Koroško, saj so se politični stiki na skrivaj še vedno krepili, poslala Andreji pismo, naj se vrnejo, da bo ona rekla dobro besedo zanje. Toda vojna je kruta: domoljubje se pogosto meša s fanatizmom, ki seje rane in koplje grobove. V Trziču se je zgodilo tole: Majeršičeva družina je veljala za zelo klerikalno, toda ena od hčera je kljub temu našla pot v partizane. Ko se je po vojni vrnila domov, se je nekega dne pojavil na pragu brat belogardist. Na mestu ga je ustrelila! Takih primerov je bilo ob koncu vojne tudi drugod po Sloveniji nekaj. Namesto sprave smrt! Kako strašna slepota je človeka!¹⁰²⁰

Sklep

Predvsem dvoje besedil iz Prešernovega opusa je bilo pri partizanih vedno znova aktualiziranih. Najeminentnejši slovenski prešernoslovec zadnjih desetletij, Boris Paternu je v tej zvezi zapisal: »V obdobju skrajne narodne ogroženosti, med narodnoosvobodilno vojno in revolucijo, je stopil v ospredje spet Črtomir, junak iz uvodnega dela pesnitve Krst pri Savici. Črtomirov znameniti govor obkoljenim branilcem svobode – besede popolnega junaštva sredi popolnega brezizglednega položaja – je bil med partizani glavni tekst slovenske klasike.«¹⁰²¹ Če je omenjeni odlomek iz Prešernovega *Krstu pri Savici* deloval vojaško mobilizacijsko, je po njegovem Zdravljica opravljala predvsem idejno mobilizacijsko funkcijo in to v smislu nacionalne homogenizacije in internacionalne solidarnosti.¹⁰²²

Bojan Štih je bil eden redkih in med prvimi na partizanski strani, ki je že v začetku osemdesetih let z neprikrito jasnostjo priznal, da med drugo svetovno vojno ni šlo le za »/š/tiriletni boj s fašističnimi tujci in okupatorji«, ampak je bila »tudi štiriletna bratomorna in državljanska vojna, ki jo je Prešeren preroško zaslutil v *Krstu pri Savici*: Slovenec že mori Slovence, brata – kako strašna slepota je človeka!«¹⁰²³

Imeniten esejist je poslanstvo umetnosti in kulture doživljal globoko etično,¹⁰²⁴ kar je tudi botrovalo dejstvu, da je našel svoje mesto v knjigi, ki ji je naslov posodil stih iz Prešernovega Uvoda h *Krstu pri Savici*.¹⁰²⁵

¹⁰²⁰ Nežka Mlakar, *Nemirne strune*, Pegaz, Ljubljana 2000, 253.

¹⁰²¹ Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo* II, Mladinska knjiga, Ljubljana 1977, 87.

¹⁰²² Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo* II, 245–247.

¹⁰²³ Bojan Štih, »Veš, poet, svoj dolg?«, *Sodobnost* 30/8–9 (1982), 797.

¹⁰²⁴ Bojan Štih, »Veš, poet, svoj dolg?«, *Sodobnost* 30/8–9 (1982), 797–798.

¹⁰²⁵ Jože Zadrevac, Tje bomo našli pot...?, »Tje bomo našli pot« (Korenine slovenske vere in kulture, Ljubljana: Družina, 1988, 224–228.

2. JANEZA KOLENCA (1922–2014) POGOVORI Z MRTVIMI

Meni najljubši je bralec
ki me ne bere,
da mi ne skruni
v meni rojenih besed.
In mi je ljub poslušalec,
ki me ne sliši,
da ne potvarja
najtišjih glasov.
J. Kolenc, Močvirje, 1986

Uvod

Je glede na omenjeno pesem predrzno, da se pojavlja analiza Kolenčevega pesništva? Kaj pa če je njeno stališče le obramba pred razočaranjem, da njegovo ustvarjanje ni naletelo na odziv, ki bi ga zaslužilo?

Pričujoča obravnava je posvečena le njegovim pesmim, in še to le izbrani, zagrobni, motiviki. Ta je za Janeza Kolenca zelo značilna, saj so ga zgodnja smrt staršev, zapori, grožnja s smrtjo njemu samemu v mladeniških letih in povojna grobišča življenjsko zaznamovala. Umiranje, smrt in grobovi so stalni gostje njegovih pesmi: »*V mrtvaški prt sem se s strastjo odel* (Zagrenjenost, 2000: 10); *Zdaj na križpotju / v poslednje / počasi umevam glasove: / kdaj poje za k svatbi / in kdaj za pogrebom / in kdaj kličejo mrtvi / v vstajenje*« (Odcvele so zvezde, 1992: 5¹⁰²⁶).

I. ŽIVLJENJSKI OKVIR

Janez Kolenc (1922) je kot otrok postal sirota brez staršev. Po osnovni šoli v Mirni na Dolenjskem je odšel na klasično gimnazijo v Ljubljano in tam leta 1942 maturiral. Nato se je vpisal na slavistiko (slovenski in ruski jezik s književnostjo), vendar se je njegov študij zaradi vojne, dvakratnega zapora in vojaščine zavlekel do leta 1954. Kot profesor slovenščine je bil do upokojitve zaposlen na novomeški gimnaziji in učiteljišču. Avtor v pesmi plastično povzema lastno življenjsko zgodbo z nekaterimi refleksijskimi in kritičnimi poudarki:

Nekje na Dolenjskem vasica je Mirna, / od tam prodana očetova hiša skeli. / In pri
podružnični cerkvi Sveta Helena / mati domuje in v domu mi njenem / ljubezen kot
večna lučka gori. / Po hostah še bukve in smreke iz moje mladosti, / ljudi pa po vasi prav
malo... // Mati in oče sta dom reševala / v Kanadi, a to so povesti malih ljudi, / ki pač se
zgube. Doma se podsula, / potem pa pri dobrih ljudeh / sem rasel in zrastel / za puško,
stenice in uši / in lakoto... Ob moji poti / grobovi žive, zato po svoje živim: / da mnogi
mrtvi uradno – so živi, / in mnogi živi uradno – so mrtvi. / In pravijo, da sem profesor
in še slovenist, / na suknji pač etiketa / za kruhek vsakdanji. / In še, kar je pomembno,
posebno pri nas: / nazor svetovni. Da verujem v silo Življenja, / moja država je Zemlja in
ni meja, / čeprav niti do Ponte rossa ne grem; / politiki so virusi levkemije Življenju, /

¹⁰²⁶ Kadar pesem nima naslova, je navedena njena prva vrstica. Sicer poleg naslova pesmi letnica nakazuje naslov pesniške zbirke in za dvopičjem stran, na kateri je pesem objavljena.

sovražim vse izme in fraze. Prešeren in Cankar, / Kosovel, drugi, slovenstvo in vse
človeštvo / moja so kri. // Morda bo kdo letnic pogrešal, / še sam jih ne vem. In dom
imam / in ženo in hčer in ljubim živali / in rože, kamne in trne. / Priznanja in
odlikovanja, / kar zgornje, se menja in mine – preziram. // In konec življenjepisa / nekoč
bo pripisal / 'prijatelj najdražji' – birokrat, / ko človek zaman iskal bo Človeka (brez
naslova; Nekje na Dolenjskem vasica je Mirna, 1992: 3).

S prvimi pesmimi se je predstavil v rokopisnem listu *Plamen* v Marijanišču¹⁰²⁷. V *Srednješolcu* se je skrila pod psevdonim Bojan Ajdič. Med drugo svetovno vojno sta mu po zaslugi Tineta Debeljaka prve pesmi objavila *Dom in svet* in *Zborniku zimske pomoči*. Po drugi svetovni vojni vse do leta 1972 ni objavljala.¹⁰²⁸ Toda šele od leta 1985 so večinoma v samozaložbi začeli prihajati na dan najprej njegovi pesniški listi in nato samostojne zbirke.

Zaradi navedenih okoliščin¹⁰²⁹ se je zakopal v vsesplošno samotnost¹⁰³⁰ in širša literarna srenja komaj ve zanj.¹⁰³¹ Nasproti siceršnji molovski motiviki – zelo veliko o grobovih – ki je predmet tukajšnje obdelave, zadnji razdelek poudarja Kolenčevo neutešeno hrepenenje po lepoti.

II. SMRT

Življenje in doživljanje Janeza Kolenca je usodno zaznamovala smrt njegovih staršev, predvsem matere. Ni pesniške zbirke, v kateri ji ne bi posvetil vsaj ene pesmi.

Sledi zagrobna motivika na splošno. In na koncu motivika množičnih grobišč, katerih simbol je Kočevski Rog.

1. Grob

Pesnikova rodna vas je pesniku ljuba predvsem zato, ker na njenem pokopališču počiva njegova mati. (O Mirna, 1994: 53). Predvsem zaradi nje ima zanj neizmerno ceno: *Mirna, materin grob si...*« (Mirna ti daljna, 1994: 59).

¹⁰²⁷ Marijanišče. Pred drugo svetovno vojno katoliški zavod oz. internat za gimnazijce.

¹⁰²⁸ Nataša Petro, [spremna beseda], k pesniški zbirki *Jesen viharnik* (fotokopija korekturnega iztisa).

¹⁰²⁹ Janez Kolenc, Mislim nase in na čudno usodo, *Pojoča razmišljanja ali Žara sanj*, Tiskarstvo Opara, Novo mesto, 2002, 21: »Mislim nase in na svojo čudno usodo. Spoznal sem, da sem vsega sam kriv: v mladosti sem storil to in to... delal sem pokoro. Zase? Še zdaj ne vem. Ker se ne zavedam svojega greha. [...] Kriv sem pred literarnimi zgodovinarji, ker ne vedo, kam bi me uvrstili – zapoznelčka, nepridiprava, ki ni šel za Balantičem in Hribovškom in ker nočem ali ne znam odgovoriti, kateri struji pripadam.

Bil pa sem nevreden že takrat in sem nevreden zdaj, pa se lepo izmažejo s frazo: manj znani pesnik. Kakšne težave povzročam, pa me nikjer ni. Pa da bi vsaj vedeli, kaj sem: klerikalec ali komunist ali vsaj kaj drugega. Vsa Slovenija je kot štala, ljudje privezani za jasli in vsaka krava ali bik ima svoje ime. Ubežati iz tega hleva je skorajda nemogoče...«

¹⁰³⁰ Jože Gorenc, Beseda o tej zbirki, *Janez Kolenc, Lebdenje v praznem*, Tiskarstvo Opara, Novo mesto 2004, 122, 123: »Včasih si res zaželi, da bi bil bolj priznan, seveda tudi vpliven na javno mišljenje, zato pa, zaveda se, bi moral žrtvovati vsaj del sebe, moral bi pisati po nekem nareku od zunaj, po času modernosti, morda bi bil s tem neumljiv in seveda kot tak neuporaben za vsakdanje življenje. [...] Ve, da je sam in da hoče ostati samostojen.«

¹⁰³¹ Hvalevredno je, da je vključen v leksikon *Slovenska književnost*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, 203.

Tam nekje je bil njegov dom, toda za njim ni več sledu: »*Jablane posekane – / rasto le še v mojem spominu, / štalo in pod so izruvali, / vrata so domu izsekali, / trava na vrtu – asfalt, / jablane – zid in beton / in jaz, / ki iz dneva v dan že desetletja dozorevam / v soncu svetega sovraštva* (Moj dom, 1994: 54, 55). [...] *Naj ogenj pekla / sovraštva gori, / tako moj dom še živi. / Tak, tak, kot bil je takrat, / ko šla v Kanado mati je zanj / umirat. / Tak, kot bil je takrat, / ko dal ji je oder mrtvaški, / tak, kot takrat, / ko me je porodil...*« (Moj dom, 3, 1994: 56).

Pesnikova mati se je rodila na domačiji blizu pokopališča in so jo v njenih najlepših letih odnesli nanj. Eden od redkih vedrih motivov v Kolenčevi poeziji o materi je povezan z njenimi načrti za ohranitev grunta, toda vedno ga spremlja neizbežno dejstvo njenega propada in smrti, ki v naslednji pripovedni pesmi grozi tudi drevesu:

Moja mati se je na gruntu rodila / kraj pokopališča pri sveti Heleni na Mirni. / Zibko so ji položili med bujno zelenje žita, / v valovanje vetrov in trav in širnih gozdov, / da žile otroške je z njimi opila. / Botra bila ji lipa prastara. / Ta ji je bajala bajke pradavnih dni in obljubila, / da v pravljico bo tudi njo nekoč spremenila. // Potem je morala v svet, / tako je gruntarski zakon veleval. / Ko bilo vse je pehanje zaman, / odšla za očetom v Kanado / in dva otroka za moč, / da smrtni boleznini je kljubovala. / V Kanadi sen je sanjala, ko prala očetu / črne je srajce, da bo se vrnila, / in travnike, njive v željah je že dokupila. / In se je vrnila in v nekaj le dneh legla kraj rodnega doma / pod lipo dehtečo... (Stara lipa, 1994: 76).

Kadar sliši zvoniti mrliču, se lirski osebek prestavi v otroštvo, ko so njemu petletnemu in triinpolletni sestrici polagali v grob njuno mamo. Otrok se sploh ne zaveda, kaj se dogaja okrog njega. Kmečko delo teče naprej, on se po svoje zabava, ljudje pa prihajajo kropit. Kljub temu je na otroka to naredilo izjemen vtis, saj še v zrelih letih zelo podrobno opisuje spomine na ta zanj usodni dogodek.

Na Mirni – sredi zibelke.
Most, reka pod njim in ravnine in griči,
svečanost mladosti... Zdaj star...
In iznenada – zvonovi...
in mi zapoje in odmevajo
in Mirna narašča
in »truga« po njej za prašiče,
otroci otroka prevažajo.
Zvonovi pojo... Jih slišim tako,
kot da nekoga na pare devajo,
jaz pa, otrok, na vodi vesel,
zaprt v svoj svet...

Zvonovi pojo in v dom moj odpirajo.
Vstopajo, vozovi s pšenico pred hišo
in pokrope... In s sabo otrok začuden pogled
odneso, oblit z začudenjem rož in sveč,
in ženice ob peči z rožnimi vencami v črnini
mrmrajo: Ki si za nas...

In zunaj zvonovi pojo
in vpadajo v hišo in dramijo, kot sem jo jaz:

Vstani, saj dan je... Čudno, nekoč,
 še nedavno, prva je vstala...
 Zvonovi pojo in mrliča
 kličejo k Sveti Heleni, kjer nekoč
 bila je doma, in tam bo ostala.

Pa te melodije takrat še nisem umel,
 svečano grozečega petja
 me mati umeti ni še učila:
 mlad z otrokoma majhnima – umreti.

Zvonovi pojo
 in jo neso kot nevesto
 in s pesmijo novi ji dom postiljajo.
 In zdaj mi umljivo pojo,
 da mora,
 čeprav dva majhna otroka ima,
 mrlič se podsuti,
 pa čeprav je to mama.

Zvonovi to pesem bude.
 in v pet let in pol
 in sestro v tri
 takrat me spreminjajo. (Kadar zvonovi pojo, 2000: 26–27).

Užaloščen se nenehno vrača k njenemu grobu in scena enega takih postankov je impresionistično umeščena v umirjen sončen dan. Za drugo so njegova čustva otopela, a za materino navzočnost upa najti oporo v obdajajoči ga naravi: »*Utrip srca je spev gredice / nad tabo, ki jo veter valovi?*« – tudi z zelo naturalistično predstavo: »*Rože iz oči / rasto?...*« V nemem dvogovoru ga okrepijo njene besede: »*Pojdi, sin, / v življenje...'* slišim pritajeno, / vzdih groba spaja z vriskom se višin...« (Ob svetem grobu, 1992: 7).

V mladi kmečki ženi je s sinovim rojstvom vzknila Božji enaka ljubezen, zato sin preprosto ne sprejema njene smrti: »*Mati bila je preprosto dekle, / ki je od jutra po njivah garala,*« [...] *Ko je poklicala mene v ta svet, / zibka postale njene so roke, njene oči pa skrivnostno globoke, / glas njen Ljubezni večne šepet. // In zato v meni še zdaj je lepo, / v mislih in željah še k njej se zatekam, / še se s poljubom sklanja mi k vekam, / kot da ni groba nikdar bilo*« (Za živžav, naj bo zdrav, 1988a: pesniški list¹⁰³²). Nepotešenost materine ljubezni ga žene, da si jo vedno znova kliče pred oči pri kmečkem delu in prizadevanju, da bi ohranila dom, in peče ga, da je bilo to njeno prizadevanje zaman in je njen nevredni potomec:

a v meni oko / moli po svetih stopinjah, / koder kdaj si hodila. / ... po dvorišču tem / v štalo hodila, molzla je krave, / na njivah teh okopavala repo, / krompir osipavala, / lipa stara še ve. / Da, lipa, imel bi tvoje oči!... // V Šentrupertu gostilno imela, / na Mirni dom, me tam porodila, / potem pa v Kanado prav za ta dom, / ker mu je dražba grozila. / Da, Mirna, imel bi tvoje oči, / imel bi ljubeče skrbi / vsaj spomin... // Dom tvoj, svetišče, / prodan ... Slišim, kako me rotiš, / ljubim, da divje sovražim. / Zdaj prodajajo šnops in

¹⁰³² Pri pesniških listih strani niso oštevilčene.

liker, / kjer si med svečami spala. // Od tu ne vem več kod, od mladih nog zasuta pot,
verujem v grob tvoj, da je živ, / tvoj šopek sem, ves iz kopriv (Materi, 1992: 8).

Kolenčeva prva pesniška zbirka je večinoma posvečena mrtvim, v prvi vrsti materi, ki jo je izgubil komaj petleten in kadar je zrela pšenica mu vsako leto znova obuja spomin na njeno smrt (Spet pšenica zori, 1992: 9). »Rojena kmetica« se je odpravila v Kanado, da bi z zaslužkom rešila domačijo, a se je vrnila domov samo umret. »Zdaj sin ti je lučka nagrobna / ob sleherni uri, / ko na križpotju / Nevemveč stoji.« (Materi, 1992: 10).¹⁰³³ Za njegovo življenje je žrtvovala svoje in paradoksalno »/v/ečkrat sem se vprašal, / čemu si rodila – za grob. // Poslušam tvoj molk. / Kako mrtvi ljubijo / Življenje.« (Materi, 1992: 10).

Vendar se lirski osebek izenačuje z mrtvimi Odpoved in prikrajšanost sta njegov delež. Niti narava ga več ne potolaži: »O, tudi živ moraš umreti / tisočkrat tisoč. / Ko menjaš obleko / razkošno iz sanj / in v preperelo ogrneš / resnico lobanj. // Ko bolečina / glumača igra, / ko lakota / poslednjo skorjo razda. / Najbolj pa je umreti / takrat težko, / ko sam si iztakneš / v pomlad oko.« (Materi, 1992, 11). Trpeč si želi ohraniti istovetnost, da bi se v posmrtni prihodnosti pri priči prepoznala: »Veš, včasih mislim, da nalašč / prosila zlo si usodo / za to grenko posodo / trpljenja, / da tvoj bi ostal.« (Materi, 1992: 12). Vedno, kadar mu je hudo, se misel zateče k njej (V razcvetu bolečin, 1992: 13). Šele ko se je sposoben spoprijeti z lastno smrtjo in zmore premagati temo v sebi, celo ko »sem / velik kot Neskončnost, / zdaj, ko vem, da sem minljiv / vsako sekundo lahko, / zdaj, mati, šele / lahko poklekнем na grob / kot roža v lepoti rojstva / dozorela...« (Zdaj, ko išče oko..., 1992: 14).

Štirivrstični moto k pesniški zbirki preobrne klasično metaforo o človekovem žrtvovanju v eksistencialno negotovost modernega človeka: »Nad tvojim grobom sem goreča sveča, / ki v mir tvoj noč in dan s plamenom kljuje. / Je grob prehod res, je mar mrka ječa, / ki še ljubezen na svoj nič prikuje?« (Goreča sveča, 1994: 5). Seveda je »goreča sveča« sinovski spomin na pokojno mater, saj je njej posvečena tako rekoč cela pesniška zbirka s tem naslovom.

Neutešeno hrepenenje po njej izraža eden od sonetov otroško neposredno in filozofsko zahtevno hkrati, ga metaforizira v živalsko besedišče in spet onemi, ker kljub prizadevanju zanj ni pravih besed. Kljub temu rešuje njegovo eksistencialno stisko.

To čutim, a le slutenj se dotikaš. / Te slišim, ko v tišino se umikaš. / Rad božal bi in rad pobožan bil, / rad razdeljen bi bil in bi delil. // Ti kakor plen si v divjem mi nagonu / in lovec jaz v upehanem pogonu, / in si kot čar, ki nima besedi, / izvir, ki strugo kleše med čermi. // Nerazumljiva / onkraj vseh pomenov, / zgubljena često, najdena takrat, / ko duh ukleščen v smrtni roj sršenov // ne sme s premikom živosti izdati, / ti hodiš mi sproščenost reševati, / da v sončnem vdihu rečem ti spet mati (Te čutim, a le slutenj se dotikaš, 1994: 7).

Ali res zgolj Prešernov zgled tako vpliva na slovenske pesnike, da tako radi pletejo sonetne vence. Morda pa je Pesnik v njem odkril tisto, kar na način poezije najbolj potrjuje slovensko narodno identiteto. Janez Kolenc je avtor nekaj sonetnih vencev. Med njimi je Nagrobni venec veliko prezgodaj izgubljeni mu materi. Prvi sonet predstavlja lirski osebek na njenem grobu na mirenskem pokopališču, kamor se še in še vrača kot domov, kjer si opomere, saj sme biti sproščen: »tvoj grob le ena kočja je od koč, / kjer s smrtjo sem o smislu se prerokal: // Čemu življenje ji rojeva mati, / če razgrajuje v votle ga

¹⁰³³ Pesem je bila najprej objavljena v pesniškem listu *Neizgorljivi pogledi*, Novo mesto, 1987.

kosti?» (Nagrobni venec, 1, 1994: 18). Verz »ljubezni neumrljive potrdilo« spominja na Prešernovo »hladilo« v uvodnem, Matiji Čopu posvečenem sonetu h Krstu pri Savici.¹⁰³⁴

Njena izguba ga je prikrajšala za prešerno mladost – namesto da bi svet ovil v zelen »bršljan«, ga je kropil z odlomljeno »vejico«. Kadar pa je v njem omagal, »postala dom spet tvoja je gomila« (Nagrobni venec, 2, 1994: 19). Narava mu je poosebljala njeno navzočnost: »Poljub tvoj bila mi samotna roža, / prst nema utripajoče je srce / in veter, ki šumel je čez poljé / pokojnih, kot da tvoja roka boža« (Nagrobni venec, 3, 1994: 20).

Lirski osebek se sprašuje, ali ni prav njena izguba vzrok, da »se razklal mi svet je prav do dna« in »/m/lorda poznal ne bi praznote zla, / ki korenine žive posesa, / če ti bi smrtne solze ne utrla« (Nagrobni venec, 4, 1994: 21). Kljub temu si prizadeva živeti po njenih vrednotah. Kot njen sad je njegovo trpljenje njeno trpljenje: »Tako te umem, da si me rodila, / čemu sem seme bil ti sredi zla, / ko kri kot davek svetu si točila. // Ker smrti ni, življenje si mi vžgala, / za vero trdno to kot kruh srca / si zame se v ljubezen vso prežgala« (Nagrobni venec, 5, 1994: 20).

Kanada je bila zanjo prehud napor in zbolela je na smrt: »takrat moj svet do kraja je razpal, / takrat se mi je do pekla udrlo« Ves se je predal cilju, »da bi nekoč gorel kot ti v temi« (Nagrobni venec, 6, 1994: 23). Doživljal je veliko zla, hudega in grdega: »vojsko«, »nje strahote«, »ječe«, »uši«, toda ob misli nanjo – »Vse v meni bilo tvoja je gomila, / ko na rešetke tëme prisedan / mladost dožil sem« – je premagal maščevanje in želi služiti ljubezni: »za cenó to omečil bi rad skalo« (Nagrobni venec, 7, 1994: 24). Ta vrstica je vrh tega sonetnega venca!

V mladosti sta ga obhajala jeza in sram nad dejstvom, da je še »ne tridesetletna« morala umreti, ker je reševala dom in družino (Nagrobni venec, 8, 1994: 25). Socialno čuteč, kot je, pesnik ne ostaja le pri lastni stiski, temveč misli tudi na druge: »Stoletju groze si rodila sina, / naš čas grozote v môri si izumlja / in ni dovolj mu mrtva Hirošima« (Nagrobni venec, 9, 1994: 26). Zaradi nje se čuti zavezanega življenju in dobremu. Kar je nevrednega, propade:

Ukrivi se, kar je gnilo in trhlo
in gnije v temnih hostah poteptano
in črvom dano za plesnivo hrano,
ki razkroje spet v plodno ga zemljó.

Naj moj korak v to blato se pogreza,
da črvi zluščijo me do kosti?
Ne morem verovati v, kar sprhni,
iz skale sem rastoča v sonce breza.

Naj tvoje toplo bom oko umito,
naj jezik tvoj bom v smrti razvozlan,
rad tvojo bi besedo neizpito.

Zato še, mati, vérujem v trpljenje,
naj grob tvoj v molku gorel bi zaman,
Ljubezen, ki spočela si Življenje? (Nagrobni venec, 10, 1994: 27).

Ali se sme v prepričanju, da je »v grobu smrt« (Nagrobni venec, 11, 1994: 28) videti

¹⁰³⁴ France Prešeren, *Pesmi in pisma*, (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 89.

vero v posmrtno življenje? mati ga je odvrnila od »blodenj«. Na stranpoteh, ko je izgubljal zaupanje v njeno spremstvo v njegovem življenju, mu ona je zaupala: »Poznaš me, da globina sem brez dna / za pekel in nebo, a ti, ljubeča, / se bala nisi, da ti sin zavda. // Ostal sem sin, tako mi je lepo / in varno, ko svetliš me, topla sveča« (Nagrobni venec, 12, 1994: 29).

Kaj bi dal, da bi »za hip se povrnila, / za hip, da bi me, mati, poljubila, / življenj zanj tisoč malo bi bilo. // Vsa zemlja bi premajhna mi bila, / predrsal po kolenih jo v zahvalo, / če bi oko se tvoje prismejalo / spet na obzorje trpkega sveta« (Nagrobni venec, 13, 1994: 30). Ta trpkost mu je dozorela v pesem. Kot je ona »dozorelo seme« in on njen sad. Zato ona ni mrtva, saj je on njeno (biološko) nadaljevanje. Tako bi rad tudi on bil člen v verigi rodu (Nagrobni venec, 14, 1994: 31).

Magistralni, sklepní sonet povzema, kaj mu pomeni mati. V življenjskem omahovanju ga je kompas njenega groba vedno prav usmeril. Ni se vdal skušnjavi, da je v grobu le strto telo:

Iz tebe pijem si življenjsko silo. / Ko rada bi mladost ves svet užila, / postala dom spet tvoja je gomila / in bil sem luči toplo dopolnilo. // Da vsrkal bi v očesa te zrcalo / si zame se v ljubezen vso prežgala, / usoda zla mi cilja ni skljuvala, / za ceno to omečil bi rad skalo. // Iz groba kličem v novo te kipenje, / ukrivi se, kar je gnilo in trhlo, / Ljubezen, ki spočela si Življenje. // Človeški senci iz prahu pepela / življenje med ljudmi je boj samo, / a ti kot sreča nisi zatemnela (Nagrobni venec, Magistrale, 1994: 32).

Ne le v stiski, tudi v lepih razpoloženjih želi biti z njo; ker mu pomaga odkrivati lastno identiteto: »Pridi. / Rad bi iz oči v oči / spet ves se predal, / da bi se spet sebe zavedel. / Pridi. / Morda prežarjen od tebe / bom našel, / kaj, sam ne vem, / pa sem iskal. / Pridi, Neznana, / čeprav te poznam (Nocoj, 1994: 33).

Materine zagrobne besede ga opogumljajo, da vztraja ne le v življenju, temveč tudi pri življenju: »Svojo ljubeznijo, / življenjem / in smrtjo / si me ožgala, / da sem moral sejati / seme svetlobe, / v goščavi teme / in orati / v prah / iz človeških kosti, / da bi zaživelo. / In se zavedati, / da kresnice / sproti umirajo / in da le odmirajoče / svetle. [...] Ti ne smeš umreti, / dišes vame od vsepovsod /...« (S svojo ljubeznijo, 1994: 8–9). Išče jo v molku (Lovim besede, 1994: 51), išče v pogledu (Moj pogled, 1994: 52), ki sta »most« za shajanje. Mati je »brv«, da sin zmore »preko vsega, / kar je nesmiselno« (Spet poljubljam, 1994: 57).

Cikel *Na svojih rokah* sestoji iz šestih pesmi v svobodnem verzu. V izjemnih trenutkih se lirski osebek zaveda, da je z materjo nepreklicno, pač gensko, povezan: »Na svojih rokah / nosim tvoje róke. / V mojih očeh / zorijo tvoji pogledi. / Iz mene pozvanjajo / tvoji glasovi.« Vrhunec takšnega razpoloženja je »tiha skromna, / vse obsegajoča, vse dajajoča / sreča, / zajeta iz Neskončnega« (Na svojih rokah, 1994: 10). Tedaj odklanja pesimizem, ki večinoma preveva njegovo poezijo. Spet je veter znamenje materine nevidne navzočnosti: »Prst je tvoja roka. / Nasmeh vetra / tvoj pozdrav / na pragu najinega doma. / Kaj bo ta gomila. / V tej gomili je prah, / v tej gomili lobanje je strah. / Midva ta strah sva prekrila / z lučjo, ki brez stenja gori. / Midva poznavala le eno svetlobo: / ki skozi grobove svetli« (Na svojih rokah, 2, 1994: 11). Ta intimna povezanost se jezikovno izraža v prvi osebi dvojine, kar je prednost slovenščine: »In kdo si zdaj ti? / Si moj jaz? / Si moje zrcalo? / Tvoja roka v moji, / katera daje toploto? / Tvoja beseda / katera violina prepeva? / Tvoj nasmeh – / vrtnice vonjam, / moje ali tvoje ustnice cveto? / Kdo je cvet / in kdo je čebela? / Saj je vseeno: / eno živiva« (In kdo si zdaj ti? 1994: 75).

Njeno nevzdravno spanje ga tokrat pomirja in pripravlja za pot tja onkraj: »O ta tišina / v globino molka. / Nasmeh ta skrivnostni / me v sina spet preustvarja / si dom. // Spi... spi... / Za novo rojstvo / sin tvoj zori...« (Na svojih rokah, 3, 1994: 12).

V vseh okoliščinah sta povezana: »Vsevidno oko, / vseslišni sluh, / ljubezni dlan, / neskončna ravan, / v katero vtikane zvezde / kot trobentice cveto, / si v meni... // In bolj zemška kot jaz« (Na svojih rokah, 4, 1994: 13), ne le psihološko, pravzaprav že kar mistično: *Sva slutnje si dih / in kot nadih večnosti / izgovarjaš mi zemske besede. / Z menojo celo obrezuješ, / škropiš in se s trtami pogovarjaš [...] Najbolj se razumeva, / kadar tako molčiva, / da sva kot pesem / iz trt, host in poljan*« (Na svojih rokah, 5, 1994: 14). Če ne že panteistično in religiozno: »Oblečena si v pomladni dih / in v lipov vonj / in v let čebele / in v mojo misel / in željo / si prisotna, / ko tole / ti pesem uglašam: / Umre le, / kdor sovraži tako, / da sredi neskončnega / veruje le / v hladno ilovnato dno« (Na svojih rokah, 6, 1994: 15). »Tvoj nemi molk / me kliče. / Tako kliče burja / ob uri po polnoči / z vasovanja mrliča« (Prišla si, 1994: 45). »V soncu te grejem, / z vetričem te božam, / kličem te z glasom postovke, / in karam z udarcem ure. / Jaz sem povsod. / Tudi v vonju lipe. [...] Zdaj čakam povsod...« (Na zemlji nad mojo lobanjo, 1994: 50).

Minattijevo *Pismo materi iz groba*¹⁰³⁵ je vložnica, Kolenc pa piše »domov« iz ječe, ne da bi je lirski osebek poimenoval: »tu je hladno, soba je gomila / in duh – mrlički v njej, da bi zarjul, / če mogel bi, a miren sem in gnijem.« Iz nje se rešuje tako, da podoživlja preteklost in se vživlja v težak položaj domačih: »Kako je, vem, ne kroži več smehljaj / krog vaših trudnih usten in žarenje / oči je kalno in ni več dehtenje / sušečih trav se vaš težak vzdihljaj, / in v trudnosti vam prsi več ne polni, / srce le prosi Njega, naj dopolni« (Pismo domov / Sredi vojnega zla, 1994: 35). V transcendenco, k Bogu, se zateka po pomoč tudi v skrbi, da bi tisti, ki so njega vtaknili v ječo, ob bližajočem se prazniku vseh svetih vsaj ne oskrunili materinega groba:

Povejte mami, naj le mirno spi, / zakaj me ni tak dolgo, razsodite, / srce ji zame v strahu pomirite, / da sin nad njeno grudo ne greši. / Da zdaj srce bolj kot prej čuti njeno / in svoje – iz njega boli rojeno. // In to vas prosim, če bi razmetali / njen grob in ji oskrunili roké / in s krogami prebadali srce / in zraven se peklensko ji smejali, / ko videli bi njeno toplo kri, / povejte jim, da še za sina bije / in da ljubeče ji zato ne zgnije, / ker še mrtvo za sina se boji. / Morda ob njej se bo še kdo predramil / in svoji materi solzé prihranil (Pismo domov / Sredi vojnega zla, 1994: 35–36).

To »pismo domov« se le posredno dotika mame, drugo pa je namenjeno neposredno njej. Lirski osebek se zaveda njune neznanske medsebojne razdalje: on v ječi – ona v grobu. Toda grob je ječa in ječa je grob: »O kako sva strašno sama, / ljuba moja, draga mama« (Iz ječe /1942, 1994: 37).

V ječi je tako grozno, da ga obhaja skušnjava, da bi se pridružil tistim, ki očitajo materam svoje rojstvo. Ena takih pesmi se je bila že zdavnaj sfolklorizirala.¹⁰³⁶

¹⁰³⁵ Prim. Ivan Minatti, *Pismo materi iz groba*, *Borec* 45, št. 5-6-7, 669; / tematska številka = »Pozdravljeno trpljenje...« (Poezija konteksta I), Ljubljana 1993, 173.

Na njuno medbesedilno navezo spominja besedna zveza »... / v tem času, kar več videli se nismo.«

¹⁰³⁶ Prim. Karel Štrekelj, *Jetniške, Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923, 282, št. 738 sl. Variante obstajajo tudi v korpusu: *Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945*, arhiviran na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Boris Paternu (ur.), *Pesništvo upora* IV, Dolenjska založba itn. Novo mesto 1997, 19.

Zagrnejo pogled naj mi uši, / izpije naj me vlage tu sivina. / To lice, ki ga umivala je kri / ljubezni, mati, tu je mrhovina. // Podgane bodo to srce mi žrle, / ki tvojih upov je škranček živ, / stenice bodo te oči zaprle, / ki plamen vžgal jih je neizgorljiv. // Kaj ne bojiš se, da se ušibilo / vse tvoje bi mi in da bi preklel / te, najsvetejše sveto mi došlo? // Da človek sem, ne bi me tu spoznala, / saj nisem več, človeka živ pekel / v tej grozi, kjer jokala bi še skala. Sovražil sem, čeprav bomb nisem nosil, / sovražim še, kar vzklije iz glada, / sle oblasti, zato ne bom te prosil, / svoboden bom vsaj v pravljici miru. // Te drobne črke po temačnih stenah, / živel je, ni ga, govori napis, / izginil živ je žarek v groze penah, / svetlobe svoje pustil tu odtis (Križev pot /Od Postojne, preko Vipave, Ljubljane do Kočevja. Pisano na Mirni leta 1946/, 6. [sonet], 1994a, 31).

Po vrnitvi iz ječe še toliko bolj rabi njeno oporo. Kot otrok se prepusti njenemu vodstvu: »Ne tu, ob kamen boš udaril... / Ne tu, si nogo boš zvinil... / Ne tu, roko si boš zlomil... / Ne tu, sam sebe boš zgubil.« / Tipljem... tipljem... // Že tipljem... zgrbljeno zemljo.« Šele sredi pesmi se izkaže, da si izčrpani in izmozgani bivši jetnik ob njenem grobu nabira moč za preživetje, v zavesti, kako veliko mu to pomeni:

Prižgana sveča / in vonj po vlagi. / »Nič se ne boj. / Tja onkraj tega greva... / V tej kamri se boš le preoblekel / in stresel iz svetne obleke / stenice, uši..., ki so te žrle.« // Verujem, mati... / Ali mora še katera / za svet mrtva že mati / tako živeti prav za ta svet / kot ti? // Mora še katera / za svet mrtva že mati / sinu kuhati, / prati / za srce in dušo / kot ti? // Rad bi, da bi se spočila. / A ti me poznaš, / da moja premeška in divja notranjost / bi v hipu klonila. / Mora še katera mati / tako garati / po njivah ljubezni, / ki jo sproti trnje / s plevelom zarašča, / kot ti, / moja mati?! // In nikdar utrujena... / V večeru te slišim, / poješ ob lučki brlivki, / ko mi pripravlaš / naslednji dan... (Le po glasu..., 1997: 39–40).

Toda preстал je vse hudo in ostal pri življenju. Že toliko si je opomogel, da lirski osebek zmore s humorjem na praznik »vseh svetih«, a ne mrtvih, čeprav pokojnih, pripovedovati materi o njem samem, čeprav to ovije v pravljico dikcijo, da bi lažje prenesla:

Pridi, nocoj sem zgovoren, / da pravil bi pravljice. / To bi se mi smejala. / Veš, take, ki so krvave bile, / pa so smešne postale. // Na primer o dijaku, / ki je vragolije uganjal, / a v sebi je bil kot grob / in klical je vanj... // In tisto o vojaku. / Ko puško je nosil, / so se še vrabčiči smejali / in zajci mu osle kazali, / ker v svojih očeh / je nosil slo / po ljubezni. // In o jetniku, / ki uši je obiral / in bolhe lovil / in hodil uklenjen / je v zemske okove / in peljal stražarja / v njegovo je vest / zapret. // In o profesorju, / ki sam sebi ni verjel, / kar je učil. / Saj sam je iskal, / kaj naj bi dal. / Dijaki so kmalu došli, / da močan je le v dvomov globeli. // In še bi ti pravil. / Nocoj sem bogat. / Vsi sveti so, kresni dan, / ko ob grobu postajaš / star in mlad (Razmišljanje ob svetem grobu, 1997: 35).

V sonetu *Tišino ljubim* (1994: 40) ji lirski osebek prisluškuje, »da slišal bom tebe, / ko v rojstvo se novo bom spet zastrmel / in mirno pozabil na zemske pogrebe.« Pesnik se iz dneva v dan vživlja v čas njenega snidenja. Motivika narave se prelije v refleksijo o večnosti: »Drobna bom misel / večne, neskončne sedanosti / in bom hodil kot ti / morda pripovedovat, / kaj je smrt / in kaj je življenje« (Spet je minil dan, 1994: 42). Podobno je z naslednjo pesmijo, le da v prejšnji naravo zastopa sončni zahod, tokrat pa ima to nalogo vonj cvetja. Vmes pa je spomin otroka ob materi na parah: »Po šmarnicah vse mi diši / in akacija stresa vonjave, / kot da z vonjem kropi / moje spomine, / ki te kličejo kot nek-daj otrok / ob odru...« (Pletem, 1994: 43). Čeprav kot odrasel tudi smrt in onostranstvo dojema drugače, se ni sprijaznil z njeno izgubo: »Ne, nisem odpustil smrti, / čeprav mi

zdaj kaže / druga sonca / in vesolje kot dom, / kjer tvoj štedilnik stoji / in zame pregrnjena miza čaka. / Ob tebi bi moral dorasti / na zemlji, / s tabo kopati, s tabo kositi, / s tabo kravo voditi na pašo, / vse s tabo... Tako pa / povsod vidim le grob / in vsakem dognanju / vprašanje: kako bi bilo, / če bi... in ves svet mi je nagrobnik, / ki tebe tišči» (Ne, nisem odpustil smrti, 1994: 47).

Z leti se njegov odnos do pokojne matere spreminja. Če je bil nekdaj statičen: njen grob je bil zanj edini dom, kamor se je lahko vračal: »*Spet sklanjam k domu se poslednjih sanj, / dih rože v meni k tebi me pripelje / in v koprnenju tvojem mi postelje, / ti gruda mojih že iskanj. // Tu najin dom – tu midva sva doma*« (Spet sklanjam se, 1994: 58). V zrelih letih doživlja njuno povezanost dinamično: oba sta večna popotnika, kot Ahasver), ki nikjer ne najde miru: »*Čim starejši sem, / bliže sva si. / Prej sva si bila / kot sirota / in strta mlada mati, / zdaj v Enem sva dva, / kot takrat, / ko si me pod srcem nosila / in verovala v upe... / Zdaj sva si kot večna Mati / in večni Sin, / ki ti si blodečemu / po tej zemlji / brv preko vsega, / kar je nesmiselno, / in odgovor vsemu, / čemu zemlja razkraja / in ogloda kosti, / in čemu moja misel / kot lučka nad tem / razpadajočim kot upanje žari.*« (Spet poljubljam, 1994: 57).

Hrepenenje po njej že v zgodnji starosti ni zgolj metafora za izgubljeno mladost. Je tudi predsmrtna metafora za slovo od življenja na tem svetu, čeprav jo spremlja kritika sodobnosti:¹⁰³⁷

Da bi te še enkrat videl, / kako s keblico mleka / prihajaš iz štale; / kako z motiko na rami, / z grudami zemlje v očeh / prihajaš ob Ave večernem domov. / Da bi te videl še enkrat žanjico / s srpom v rokah, / da z molkom bi v roki / pred spanjem za vso družino prosila. / Samo še enkrat, / pa bi moja starčevska kolena / na božjo pot šla / kamorkoli, kjer bi se trudna / mi spet nasmejala. // Zdaj raste krvavo žito / in sin tvoj kupuje mleko, / ki molze ga smrt / iz mladih življenj (Da bi te še enkrat videl, 1994: 46).

Toda to je le ena plat njegovega odnosa do tiste, ki jo od malega pogreša. Po drugi strani ga je njegovega soočenja z njo strah, saj se zaveda, da zmeraj ne ravna po njenih življenjskih napotkih:

Če bi na zemljo se vrnila, mati / bi še v globočji grob šla spet nazaj, / a v njem ne mogla bi več mirno spati / in pekel bi postal ti večni raj. // Prišla bi kot nekdaj, ko bil sem dete / in mehko me pogledala v oči, / v njih videla bi zmote, v molek spete, / ki kot molitev jih rojeva kri. // »Zakaj vse to?« bi mehko me vprašala, / »saj je le ena luč in ena pot,« / potem bi, mati, bridko se zjokala. // A jaz bi zbežal in te pustil samo, / ljubezni nisem vaju več, le zmot / in v sramu bi te pustil iti v jamo (Pogovor, 1994: 41).

Zgodi se, da ne more vzpostaviti stika z njo ne po očeh, ne po rokah niti po glasu, toda materina ljubezen nikdar ne zataji: »*Tvoje oči / in temni oblaki / med nama. // Tvoje roké / in reka praznine / med nama. // Tvoj glas / in grob tišine / v meni. // A vendar me gledaš / in vendar me božaš / in vendar me kličeš. // Ti... / In kdo si zdaj ti?*« (Tvoje oči, 1994: 63). Enak primer je v naslednji pesmi, čeprav s čisto drugačno snovjo: »*Od mene do tebe / je včasih tisoč slepih noči, / poraslih stezà / in mrtvih besed. // Od tebe do mene / včasih slutiti ni moči / niti sledi. / In takrat si zame morda / le zgnita temà. // In takrat drug drugemu / prižigava sveče / na grob, / ti veruješ, / da mrtvi se v dihu / ljubezni zbudi (Od mene do tebe, 1994: 49).*

¹⁰³⁷ Prim.: Hans-Christoph Piper, *Pogovori z umirajočimi*, Župnijski urad Dravlje, Ljubljana 1983.

Z leti se izgublja realni stik z njo in tedaj lirski osebek zahrepeni: »O, *daj se mi, / četudi kot privid.*« (O daj se mi, 1994: 60). In res ga je sredi vsakdanjega vrveža prese-netil vtis njene navzočnosti: »*V teh dneh, ko iščem smisel vsega, / ko ne vzradosti me ne ime in ne denar, / ko vse je grenak le nesmisel, / mi tvoj je obisk / tako drag, / da sem se nasmehnil kot nekoč, / ko zli se čarovnik raztreščil / v pravljici tvoji / v votel je prah*« (Sredi vrveža, 1994: 61).

Vse, o čemer premišljuje, se dogaja vpricho nje: »*In kaj se pravi umreti? / Preobleči obleko / in oditi za dlje na božjo pot / iskat svojo podobo? / Se pravi nekje srečati / pravi svoj jaz? / Se pravi umreti / postati nič / in si res v zemlji / sprhnel le mrlič? // Ti, ki prihajaš zalivat / mojo ljubezen do sebe, / se pravi umreti: / da moraš tako se predati, / in biti, ne več telesu, / a vendar – vsako željo, / vsako misel rodeča mi mati*« (In kaj se pravi umreti? 1994: 74). Nanjo misli, na njene »*gube obraza*«, »*oči*«, »*roke*« itn. (Nate zdaj mislim, 1997: 38).

Ne le v mislih, predvsem v naravi se srečuje z njo: »*kamen*«, »*roža*«, samotna »*gozdna pot*« mu jo vzklicujejo: »*Sem skril te v najslajšo skrivnost, / ti v starosti nežna mladost, / svet zate nič več ne ve, / še jaz ne, / le te želje*« (Glej, tudi ta kamen, 1994, 64).

Tik pred koncem zbirke, materi posvečenih pesmi se pesnik pokloni njeni, slovenski besedi. Iz pesmi se začuti, kako prav s slastjo uporablja besedišče s kmečke domačije iz njegovega otroštva in iz pretresljivih časopisnih novic. Toda od vseh besed najlepša je: mama.

Ko bil sem fantič, ob tebi sem, vdova / v temnozelenem, poglabljaj poglede, / ko me preplavljala je nepoznana, nova / razganjajoča sila, ob tebi sem grede / zrl pramenov neba in globine voda / in mati ti rekla je jelša. // In dom, ki govori iz nemih mi ust, / skrivnostna vez, ki veže žive / in mrtve – ljubezen. O kako pust / in mrtev bi bil brez koprive / kraj plota in vrtnic, vse poimenovano / po njej in meni predano. // Beseda, ki mi pove, / da v Braziliji kakor podgane more / brezdomne otroke. / Beseda tabernakelj skrivnosti, / ki iz vere v življenje globoke / poje modrosti. / Edina, ki vedno lahko prodira v globine / izvirov in nudi oživljajočo svežino. / In – s tujko na materinem grobu zdaj naj klečim? (Motika, 1994: 77).

Zahvalil bi rad se (1994: 79) je zadnja pesem v skrbno komponirani zbirki *Goreča sveča*, namenjena pokojni materi. Zahvalil se, da ni izgubil lastnega jaza in da je za vedno ohranil stik z njo: »*In vsak trenutek šepčem v neznano: / Zahvalil bi rad se, ki mrtva za svet, / a živa si v meni vekove te preživela.*«

Pesnik se v poeziji še kar naprej vrača na njen grob: »*Zalivam rože njej, ki me rojeva, / prižgem ji lučko kakor svoj nasmeh, / zrem v radost, ki mi iz prsti odseva. // Obzidan prostor... kamen... mir in kamen, / razpeti križ in rože, ki v dlaneh / cveto, ugledam se: cvetoč sem plamen* (Na pokopališču, 2000: 100). Ob njem se sprašuje o časovnih razsežnostih »*Bom, Sedaj, Bilo*« in ne/minljivosti. Vedno bližje je čas, ko se bo tudi on znašel v »*senci cipres*«. V enem od prelomnih trenutkov obnavlja svoj življenjepis:

mati v Kanadi / in oče ves v sajah / in le svetloba oči, / ki je žarela v novo prihodnost. / Vidim oder mrtvaški / in grob zevajoč / in sebe, ki stal sem, / ne da bi vedel, / koga z otrplostjo nemo krasim. // Sem! In ura mi bije, / sekunde drobe se / kot koraki nje, / ki prihaja, / da uro ustavi. // To moje telo so zibale materine roke / pred davno davnino. / To moje telo s starši v Kanadi / in a b c se nekoč nedolžno učilo. / V to moje telo je slana odlagala radost morjenja, / to moje telo, to tuje telo / nosilo je puške in mitraljeze... / To moje telo – stenice, uši so že pile, / to moje telo – po ječah trohnelo. / To moje telo – na

svatbah plesalo, / to moje telo na grobih najdražjih klečalo, / to moje telo, ki sliši na neke glasove / in nosi dušo, ki vedno šepče, / da ni dozorela, / in skozi trnje senc podi ga, / kot da zibelko rojstva še išče (Ob rojstnem dnevu, 2000: 104–105).

Še ob stoletnici njenega rojstva ji poklanja pesem, ne da bi se poetološko ponavljal:

Danes pred stotimi leti / se je pri Sveti Heleni / na Mirni rodila / Frančiška Zaplatar / gruntarju Francu / in materi Mariji iz Biške vasi / in postale je sestra / Rozaliji in pozneje Mariji. // Je kratko živela, da sinu / bi večnost ljubezni odkrila. / Izgnana od doma, za kruh / se pehala celo je v tujini / in zadnji njen dom / postal je sinu svetišče. // In česar se je polotila, / se sproti sprevrglo je / v svoje nasprotje. / Last zemlje – droben le griček / za posteljo... / Denar – prigraran / postal je prgišče ničevosti. / Je sina in hčer porodila, / iz tega nasprotja – novo nasprotje. // Zdaj sin razvozlava usodo / skrivnostnega trpljenja – čemu najboljši materi... Morda zato, / da bo zasovražil krivico? // In tava že star / in njena lobanja / mu je v oltarju ljubezni / tabernakelj skrivnosti / kot večno življenje. / In prav zaradi nje / smrti moči ne priznava (Mami ob stoletnici rojstva (17. dec. 1898 – 17. dec. 1998), 2000, 115–116).

Zofija Celarjeva¹⁰³⁸ je Kolencu nadomestila rodno mamo. Kaj mu je pomenila, dokazuje motiv vetra, ki jo, kakor v pesmih o lastni materi,¹⁰³⁹ ponavzočuje: »*Veter ječi okoli voglov, / kot da bi zemlja odprla se nema, / tuli prek gmajne, v vejevju pojema, / kot da bi prosil nekdo si domov. [...] Veter ječi, / veter drhti, / kaj si ti, mama? [...] Veter ječi, / veter drhti, / mama v njem joče*« (Balada / 1992: 17–18). Kakor vedno, lirski osebek tudi tokrat turobno razpoloženje odene v bogat naravni in kmečki žanrski okvir. Tudi pri njem se uresniči zakonitost, da se posamezen motiv osamosvoji v celotno pesem (Veter 1992: 62).

Druga pesem, krušni mami v spomin, je po obliki vložnica. Lastno prizadetost, da ji ni mogel stati ob strani na njeno zadnjo uro, polaga v njena usta, kako ju pogreša oba z njenim sinom:¹⁰⁴⁰

Vlak čakala sem, ni vaju bilo, / prej umrla bi, a čudna moč / me držala je, da je še bilo / upanje... prešla je strašna noč. // Morda puško si v tem času nosil / in z njo v mraku si na straži stal, / za obraz spomin prav takrat prosil / doma in do njega pot iskal. / Nisi slutil, da umira mama / v hipu tem... prav bilo je tako, / saj čeprav sem bila čisto sama, / vama prizanesla sem slovo. // Vse sem mogla dati kakor mati, / a od tu sem zemlja kot grob vsak, / vsakdo mora zadnje sam spoznati, / naj bo kralj, berač in siromak. // Zdaj ne morem, dragi, ti več dati, / živi, srečo ti sveta želim, / to želi ti tvoja krušna mati (Vrnitev iz vojske / Prvič ob grobu Zofije Celarjeve, 1992: 19).

O njeni dobroti pričujejo berači in žanjice jo bodo pogrešale, tudi njemu je vlivala vero v življenje: »*Mrtvo krije groba jama, / ali nisi, mama, sama: / tisočerin jesti dala, / tisočerin se smehljala, / tu si ti. / S tem mi mrtva vero dala, / ki me varno bo peljala.* (Kdo bo ostal zdaj pri ognjišču? 1992: 20).

Nasproti izjemni ljubezni do mrtve matere, ki mu je podarila materinščino, se pesnik skrajno pesimistično odziva na razmere po osamosvojitvi Slovenije: »*Moja mati, moja*

¹⁰³⁸ Zofija Celarjeva, sestrična moje matere, je po vrnitvi iz Kanade vzela mamo in oba otroka pod svojo streho in pri njej je tudi moja mati umrla. Po mamini smrti sem njo in njenega moža klical za mamo in očeta, do njune smrti. Bila sta res kot oče in mati. Umrla je, ko sem bil v Makedoniji v vojski, in nisem dobil dopusta, da bi šel na njen pogreb (avtor, 1992: 18).

¹⁰³⁹ »*Utrip srca je spev gredice / nad tabo, ki jo veter valovi*« (Ob svetem grobu, 1992: 7).

¹⁰⁴⁰ Tudi njen sin je bil takrat v vojski (avtor, 1992: 19).

mati, / ki si poimenovati, / kar na zemlji je, v veselju / kar je v meni in okolju, // kot otroka me učila, / z mlekom mi duha pojila, / kaj doživljati sin mora, / da življenje mu je mora. // Vse prodano je, izdano, / ti si legla s sijem upa, / jaz pa z gnusom bom obupa. // Ti za vero si rodila, / jaz za tujca bom gomila, / kot da krila bi podgano» (Moja mati, 1993: 68).

»Kako te naj kličem?« Išče pesnik pravo besedo za Boga? »Oče?« Ne gre mu z jezika. »Mati?« Da. »Samo ena je bila in ta je pokopana za ta svet. In le ona more prebijati razdalje med živimi in žive veže z mrtvimi, ki pa so prav zato bolj živi, kot v resnici še vpisani med žive.«

Ali za pesem? »Kako te naj kličem? Ti, ki prihajaš od bogve kod, zdaj v napevu, zdaj v grozi, zdaj v nagovoru groba, potem spet v napevu cvetja rož, v napevu žuželk, vsega, kar živi.

Ti, ki polniš praznino neskončnosti in moje minljivosti, ki tišino uglašaj kot pekočo vest, ki prižigaš upanja in mi kažeš, da nisem tako majhen in neznamen, da včasih zahrepenim do tebe, skoraj do neba, da se podajam v neskončne daljave. Kako te naj kličem? Ti, ki dnevom zapiraš oči? Ne bi bilo res enostavneje reči, da te ni? [...] Kako te naj kličem? Ti umirjena neskončna luč, v katero se stekajo vsi prameni svetlobe in hrepenenj? Kako?« (Kako te naj kličem, 2002, 31).

V neskončni stiski v zaporu se lirski osebek bojuje za dostojanstvo tistih dveh, že zdavnaj pokopanih, ki sta mu dala življenje: »V ušivi krsti lačen in bolan / je sin, ki mater dal je tvoji zemlji, / in vanjo oče je zakopal dlan, / vsaj njih ljubezni mi nikar ne jemlji« (*Križev pot / Od Postojne, preko Vipave, Ljubljane do Kočevja*. Pisano na Mirni l. 1946/, 2. [sonet], 1994a, 27).

Janez Kolenc posveča pokojnemu očetu, ki je umrl tri leta za materjo, neprimerno manj pozornosti, čeprav je *Odkritje očetovega groba* na Žalah leta 1954 (1992, 15)¹⁰⁴¹ nadvse ganljivo. Druga pesem je pretresljiva ne le zaradi ugotovitve, da je zdaj starejši, kot je bil oče, ko ga je zapustil; bolj zaradi občutka krivde, da se oče ne more ponášati niti z domačijo: »Morda šele zdaj si spoznal, / ko šel na dom si nekdani, / da prišel si v tuje.« Podobno kot Kettejev (*Moj otec*) se pesem konča z mislijo, da je od življenjskih muk boljši grobni sen: »Oče, oče, zaspi / ...« (*Očetu*, 1992: 16).

2. Grobovi

Pesnik sam dobro okarakterizira svoje delo: »Gledal v razkošja in v dno sem grobove, / bili ljudje so, in jih več ni, / vsi so zatekli pod večne se krove, / tja, kjer še senca spomina sprhni. // Včasih se zdi mi, kot da sem mrtev, / vse se dogaja v mračnem le snu / in da tesnobne krste sem žrtev. // Včasih bi meril rad z žarom se sonca, / ali iz mene vzpne most se ledu / v onkraj deželo, v konec brez konca« (*Srhljivi soneti* 1, 1993: 5).

Posthumni spomini na zlate ljudi iz otroštva so vpeti v življenjski stil iz njihovih dni in avtorja samega. Ječa ga je izmodrila in odkrila nove vrednote za preživetje: »V ječi, kjer bi poljubil ostudno podgano, / osat si pritisnil na prsi kot šopek / pomladnih

¹⁰⁴¹ Oče je umrl marca 1931. leta, kmalu po vrnitvi iz Kanade v Ljubljani. Na pogrebu nisem bil, udeleženci / Celarjevi so pozabili, kje je bil pokopan. Prepričan, da je že davno pokopan, sem pri glavnem križu ali v cerkvi prižigal zanj svečo. Pred diplomom sem taval po pokopališču in se odločil, da grem na upravo vprašat, kje približno je pokopan. Presenečenje: grob je bil neprekopan, toda last neke neznanne žene« (avtor, 1992: 15).

znanilcev. // *Mene grobovi učili so vere v življenje. / In zato moj je pogled mrk kot krik iz grobov*« (Moja izpoved, 1985: pesniški list).

Zofki Celarjevi namenjena pesem je mehko spominjanje na njuno zgodnje otroštvo in refleksija o umazanem svetu in obtoževanje samega sebe v njem, ter idealiziranje zagrobnega sveta, ki mu svetna umazanija ne more več blizu: »*Ta zemlja čista, rože cvet, / kako je lep... [...] Kako ta cvetka rada te ima, / kako besedo vsako mojo pije, / prav kakor ti se, Zofka, mi smehlja*« (Zofki¹⁰⁴² Celarjevi, 1992: 25–26).

Na miremskem pokopališču (1992: 49–50) »*ne da bi vedel kdaj, odnašali / za krsto krsto so*« in poleg »*stricev, tet*« »*ž/e bled napis, / ki živo govori*«: »*Frančiška ... Janez, oče, mati... [...] Da groba vajinega bi ne bilo, / kako bi bilo v svetu vse mrtvó. // Vsa vas tu zbrana in v ta molk vklesana. / Le kamni in spomini / jim narekujejo skrivnostno govorico*«. Lirski osebek se ustavlja ob grobovih in obnavlja tople spomine nanje, ki jih pokriva zemlja. Kakšna je njihova resnica? Ostane za človekom res le bled napis?, zaman sprašuje obe, ki jima je najbolj zaupal: »*In druga mati [...] Bi odgovor rada dala, / pa te je smrt v svoj molk vkovala... [...] Še rodna mati / molči in se blodeči senci / samo kot prst smehlja...*«

Kolenčeva socialna pesem plemeniti vaško okolje z dobrosrčnimi dninaricami in deklami,¹⁰⁴³ ki še umreti nimajo na svojem. Zato jih hitro doleti človeška pozaba:

Plaha, nežna. / Obraz ji droben, vedno nasmejan, / korak drseč, / in ko stopala je med vrata vežna, / pogled proseč / je v strahu dahnil »dober dan«. // Vse njive je z rokami preorala / okoli po vaseh / in vse otroke prezibala / in pri mrličih čula vseh. / Potem je legla, ni več vstala, / pozdrav za znance naročila / in še na slami zaprosila: / »Ne bodi hud, da tu bom umrla!« / Takrat v oči je solza vdrla. // In zdaj njen grob prerastle so koprive / in skromen v kotu nem molči, / začuden gleda kamne črne, sive. / In ko nanj mečejo smeti, / ljudje vedo: / Lahko, saj Mina v njem leži... (Mina, 1992: 27).

Pesnik je žalostno ironičen: »Če nam bi hotela v spominu še biti« »*Tominčeva Micka*« (1992: 28), »*bi morala ubiti jih vsaj milijon, / ne pa po njihah garati, moliti*«.

Marsikatera od njih prekaša učenjake: »*Preprosta Dobrota / brez univerz, / pa vendar ob tebi vsi šolani / bili smo neuki, / ker globlje kot filozof / si umela življenje*« (Teti Pepi Ravnikarjevi¹⁰⁴⁴ 1960, 1992: 29). Za dobrimi ženami se iz otroštva utrne »zelo pobožen vaški posebnež« »*Glavičev Žan*« (1992: 35): »*Vsi smo ga imeli / za bolj tako*«.

¹⁰⁴² »Zofka Celarjeva, hči Andreja in Zofije Celarjeve, pri katerih sem zrastle po smrti staršev, mi je bila kot sestra. Umrla je v šestnajstem letu kot dijakinja, njena smrt mi je zrušila zadnjo mladost, kar mi je [je] še ostalo po smrti staršev. Šele na pozna leta, ko sem začel tehtati grob in življenje, se nekoliko spet dramim v Življenje, ki mi je po njeni smrti popolnoma zamrlo. Usodi njene smrti nisem mogel nikdar odpustiti.« (avtor, 1992: 26).

¹⁰⁴³ Spomin na Ančko, domačo pri Celarjevih, ki je spremljala moja otroška leta in mi v Ljubljani (lakota) pomagala, kolikor je mogla, in na Tomičevo Micko, taberhico, ki je razvnela mojo otroško fantazijo. In mnogih takih, ki sem jih srečeval: (preprosti, a silno dobri) (Kolenc 1992: 27).

¹⁰⁴⁴ Bila je sestra Andreja Celarja... Izredno dobra ženska, pri njej sem stanoval, razen nekaj mesecev, ko sem bil v službi na Taboru, vsa študentska leta. Čeprav je kot trafikantinja zaslužila malo, se preživljala skromno, mi je, priznam, da bi brez njene pomoči ne doštudiral, ogromno – materialno, še bolj pa pomagala z bodrilnostjo, da sem premagal čas, ki za take, kot sem bil jaz, ni bil prijazen in prizanesljiv (Kolenc, 1992: 30).

Potem je na vrsti cela plejada pokojnih sošolcev in prijateljev: Maks Ilešič¹⁰⁴⁵ z izkušnjo Gonarsa (Sošolcu in prijatelju / November 1984, 1992: 31), vnet vinogradnik Pavle Miklič,¹⁰⁴⁶ ki je tako ljubil trte, da je živel tudi v smrti ostati med njimi: »*Moj prah raztrosite med trte / med njimi v rahlem vetru / od sadike do sadike ječi. / V vzponu za soncem, ki letos ga ni, / z listov solzé*« (Moj prah raztrosite, junij 1985/, 1992: 32–33; Pavlu, 1992: 34), podobno ganjen je nad drugim vinogradnikom, ki je izredno ljubil zemljo¹⁰⁴⁷ (Franček Kocuvan iz groba, 1992: 42). Slikar Janez Varl¹⁰⁴⁸ je iz devetih enot deležen pravcate pesnitve o njegovem ustvarjanju in Lepoti: »*Iskal si Besedo, / ki se ti v barvi naj bi rodila*« (Slikarju Janezu Varlu, 1992: 36–40). Posebno ga je prizadela smrt prijatelja in zaščitnika Milana Dodiča¹⁰⁴⁹ (1992: 41) in nikoli ni pozabil človečnosti Jožeta Zakrajška¹⁰⁵⁰ (1992: 43). Stvaren opis človeka na parah je redek v slovenski poeziji, prav tako premislek o razliki ali ne med tu in onstran:

»Skoz steklo... V ločenem svetu, / v svetu venečih rož, / spletenih v vence trohneče, / med šopki obraz posušen. // Lica mu mir stekleni / in vek pokrovi / zakrivajo zemске stvari. [...] Roke povešene... odrevenele / za vse šopke. / In noge iztegnjene... Do konca prišle so. / In usta zaprta. Vse izrečeno: / Ukaz in poslušnost. V nemi zarez / usten zdaj je vseeno. / Vse zapečateno / in večnosti izročeno. // Sva drugovala. / Sva pila in klela in se smejala. / Zdaj groza grozi grozi. / Jaz štejem čas, / ti zreš si le v Jaz. / Jaz iščem še od sekunde v sekundo, / a ti si zazrt nadčasovju v obraz. / Jaz slišal še bom / poslednjo sekundo, / a ti... Kdo si zdaj – Ti? / In kdo v resnici je mrtev...? (Skoz steklo, 1992: 43).

Verjetno je neka zakonitost v sorazmerju med avtorjevo prizadetostjo in naklonjenostjo osebi, ki ji je pesem namenjena in njeno dolžino. Tako se je razgovoril tudi ob grobu Poldeta Štanta¹⁰⁵¹ o človekovi eksistenci sploh in njegovi življenjski nalogi: »*Grob le dokazuje, / kako ničevno je vse, / če ne umreš zato, / da odpiraš nova spoznanja / v življenje.*« Izhodišče za refleksijo o tem je eno od njenih srečanj v času študija. Od tod sveža in domiselna metafora za prehod v drugo stanje: »*Ti pa kar hodiš / iz mojih oči, / v seminar si namenjen. / Tam Smrt zdaj večnost predava. / Ti si že diplomiral, / jaz – pred vrati še čakam* (Z ženo na škofjeloškem pokopališču, 25. 3. 1991, 1992: 44–46).

¹⁰⁴⁵ Sošolec, begunec iz Maribora. Bila sva izredna prijatelja. Bil tudi moj oficir 1953 v Hrpelje-Kozina, Trst) (Kolenc 1992: 31).

¹⁰⁴⁶ /Moj svak, vinogradnik v Skrovnici pri Trebnjem. Med vojno partizan (Kolenc 1992: 33).

¹⁰⁴⁷ F. K. je bil predmetni učitelj v Novem mestu. Bila sva velika prijatelja. Izredno je ljubil zemljo. Na Golušniku si je napravil vinograd (Kolenc 1992: 42).

¹⁰⁴⁸ Janez Varl, po rodu Ljubljančan. Spoznala sva se na Mirni, ko sem prišel iz zapore, bil je tam v vojski. Pomagal mi je pri kulturnem delu, da mi je slikal, npr. Krst pri Savici, Prešerna, narisal je po mojem pripovedovanju mojo mater, moj portret itd. Poročil se je v Sežano z Jolko Miličevo in tam umrl za kapjo (Kolenc 1992: 40).

¹⁰⁴⁹ Milan Dodič, profesor in knjižničar v Novem mestu, človek izrednega znanja, silno skromen. Ko sem prišel v Novo mesto, me je med prvimi sprejel kot prijatelja in me ščitil pred podtalnimi napadi. Zato me je njegova smrt zelo prizadela in ta pesem ne govori o njegovi naravi in delu, ampak je le izraz bolečine (Kolenc 1992: 41).

¹⁰⁵⁰ J. Z. je bil pred vojsko občinski sluga. Med vojno je postal visok oficir med partizani. Po zaporu me je med prvimi sprejel zelo človeško. Pomagal sem mu zlasti v času odkupa. Bil je dober z ljudmi, zato so ga degradirali. Bil je človek izredne poštenosti in izrednega spomina (Kolenc 1992: 43).

¹⁰⁵¹ Štanta Polde mi je bil prijatelj iz študentovskih let, prav tako tudi njegova žena Vida. Oba sta bila utelešenje preprostosti in iskrene dobrote. Umrla sta zelo mlada (Kolenc 1992: 46).

Nazadnje se pesnik pomudi ob celi vrsti grobov na novomeškem pokopališču (1991: 47–48), okarakterizira drage osebe z njihovo umetniško dejavnostjo ali poklicem¹⁰⁵² in se na koncu zamisli, čez koliko časa bo kdo drug takole prebiral nagrobni napis: »*Tukaj počiva Janez Kolenc...*«

Njegova poezija prebija številne tabuje v slovenski družbi. »*O zemlja rodna, skrit kot zver v skalovju / poljubljam tvoja oškropljena tla / s krvjo, čeprav mi v gnusu gnev grgra / in človek čutim se še le v drobovju. // Grob v gozdu nem in mati v njem zaklana, / trinajst v vodnjaku... še spomin kriči. / Ob stèzi križ za starca in topov zadah / in vrisk letal, da bomo kmalu klani. // In s tem kot z upom vsi smo prepojeni: / v ceveh je luč, ta luč posveča strah, / da bodo s smrtno slo osvobojeni*« (Pred Trstom 1953, 1994a, 23).

Sodu izbije dno s pesmijo v spomin na najbolj nemočne in zavržene, še preden so pokukali v svet: »*Spočet. / Z blagoslovom sovraštva / preklet. / Še nerojen, / že umorjen. // In poln nad / v maternici svoji / med grobovi / nov nasad*« (Abortus, 1985a: pesniški list). Tako končujemo pri koreninah, čeprav bi morali z njimi začeti. V seznam tistih, v katerih imenu piše, uvršča tudi nerojene: »*Pišem v imenu / živih in mrtvih. / Pišem v imenu / delavcev in upokojenecv, / kmetov, uradnikov, / zdravnikov, učiteljev, / v imenu vojakov, / živih in mrtvih, / v imenu bodoče rojenih / in splavljenih. / Pišem v imenu samomorilcev, / pišem v imenu teh, / ki prikrito žive / in so za vas, naslovljence, / brezimeni. // Pišem, da me je sram, / ker dišem v naš čas*« (Pišem 1994, 5).

3. Grobišča

Kočevski Rog je tu simbol za vse kajnovsko na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno in po njej. Avtorja tiščijo neznosne družbene razmere. Na starost z grozo ugotavlja, kako prazno je bilo vse početje: »*Vse življenje se čutim, kot da sem zaprt / in da nekdo me peha od ene stene do druge [...] Nekoč, ko smo bili še mladi, / smo se bojevali, da bi postali / središče vsega*« (Vse življenje, 2002, 65).

Nasproti ponosnemu sinu izpod Triglava se lirski osebek v pesmih Janeza Kolenca doživlja kot »*blodeča senca / Kočevskega Roga, / ki se iz groze / znova in znova rodi / v veri, da našla bo rožo mogoto, / ki smrt naj ozdravi / in mrtvo budi*« (Pesniku Francetu Vurniku, 1995, 85).

Take pesmi kot je naslednja, je bilo mogoče objaviti šele po letu 1991, ko se je Slovenija osamosvojila. Prva pesem je posvečena pesnikovemu varuhu, ki so ga umorili že po koncu druge svetovne vojne. V njej nastopajo konkretne osebe, za sceno samo pa ni zanesljivega potrdila. Pesem ima moralno poanto:

Je novomeška majska noč. / Hodnik, le mračno osvetljen. / Mnog jok otrplo zdihujoč, / pogled že slepo zamorjen. / Za vrati ječe čaka. / Toktok toktok toktok toktok, / Lesena noga k njim koraka. // Ključavnica v noč zahrešči. / Odpre... Kot trupla nametana. / Prebada žrtve, si sladi / pogled – po rožah smrtna slana. / Pred njimi sam on je, krvnik / toktok toktok ustavlil / Lesena noga – kot sodnik. // Imena kliče, tovarnjak / za smrt jih

¹⁰⁵² Vladimir Lamut: slikar; Milan Dodič: kolega, profesor; Nuša Smerdu: kolegica, profesorica telesne vzgoje; Bogo Komelj: Vodja Študijske knjižnice Mirana Jarca v Novem mestu; Anica Škarja: šivilja, hišna prijateljica; Stane Fink: profesor glasbe na gimnaziji; Dr. Franček Saje: zdravnik, h kateremu sem hodil na zdravljenje leta in leta; Vladimir Bajc: pravnik, pisec zbadljivih pesmi, pisanih v daktulu (Kolenc 1992: 48).

čaka. Pretepen / nanj vstopa vklenjen živ mrtvak, / s sovraštvom oslepljen / vsesal jim žico je v roké, / da v bolečini zdrevene. / Toktok, toktok, toktok, toktok, / kaj tebi mar poslednji jok, / Lesena noga. // Se spomni Celarja moža, / mu segel nisi do peta / in Cinkov križ. / Iz njega tema še zija, / zdaj kliče te v svoj paradiz, / Lesena noga. / Tok tok tok tok tok tok tok, / za šalo tvojo vest lovi, / jo veže v žico do krvi / toktok toktok toktok toktok – / Lesena noga. (1945 – Balada o Celarju, mnogih in Mikcu, Leseni nogi, 1992: 21).

Naslednja pesem je, kot nadaljevanje, še posebej posvečena Celarju – enemu izmed mnogih, ki ga je pokosilo kajnovsko sovraštvo. Lirski osebek se pogovarja z njim kot za živa, ko ga je njegov varuh pripravljaj na življenje, »iz otroka / pripravljaj moža«. Zdaj ga, prekvašenega s »prekrogbnim spoznanjem«, vabi na pogovor »/o/d tam, kjer kosti / so pomešane tako, / da zemski spoznal, / kdo si, ne bi nihče« in tisti, ki so si prisvojili oblast na ta račun, »barantajo« zanje.

Nič pesniškega ni v verzih: »Kri je presahnila / v temne zemljine plasti / in poni-kalnica išče, / da kje pregrizne temo«,¹⁰⁵³ dokler ne pride do hiperbole: »A globoko pod zemljo / drhti ocean«, ocean krvi. Lirski osebek ga roti, »naj preplavi [...] onečlaščen, / brezgrobno živ molk / v še živih« in »/k/liče, Smrt,«: »odpri zemljo. // Da bodo, ki bi morali / iz njih se roditi, / čuli spet klice v življenje.« Ve, da je paradoksalna njegova želja, naj Smrt / »z odpuščanjem?! umori smrt. / Živi ne moremo« (Andreju Celarju¹⁰⁵⁴ – varuhu, 1992: 22–24).

Mladi Kolenc je bil na klasični gimnaziji v Ljubljani Grozdetov antipod. Zdaj se v pesmi sprehaja po šentruperškem pokopališču, se spominja njunih mladih dni in se sprašuje o življenju in smrti:

Bela plošča. Napis in nekaj ugaslih sveč. / Mislim v globino. V obraz tvoj in kretnje. / Marijaniška učilnica... Literarni zagoni... / Med dvema ognjema in bojevnik za Kristusa Kralja... / v kapeli vonj po kadilu – jaz tvoje nasprotje... / Zdaj tu ti v zadnjem spoznanju. / Mladost je naglušna, ker sliši preveč, / in slepa, ker vse gleda v prividih. / A starec sokov je Resnice željan: / Kaj smrt je? Večna noč in razpad? / Povej, sopotnik mi iz mladosti. / Globoko neizhodno res je prehod za v višine? / Si v meni? Ob meni? Nad mano? Nikjer? / In kaj je kes, kaj zlo, kaj dobro, lepo? [...] Od groba do groba v molku kričeči razpad. (Na grobu Lojzeta Grozdeteta, 1992: 53).

Sonet o Balantičevi ognjeni smrti je oda Pesniku in Bogu:

Tu zemška groza se je dopolnila. / Tu slutenj se je upepelil plamen. / Molitev v zemskih ustih ugasnila, / tu rekel Pesnik je Življenju amen. // Zdaj mrzel tlak, kjer ogenj je požiral, / zvonova sta ob stèber privezana. / In groze molk: Tu Pesnik je umiral, / tu nema zemlja s krikli je nastlana. // Vrtič ob hosti in On v skupni jami / z vklesanimi

¹⁰⁵³ saj je znano z več strani, da so po v povojnih pomorih privrele na dan krvave vode.

¹⁰⁵⁴ »Bil je moj varuh, klical sem ga za ateta. Bil je izredno pošten človek, socialen in premočrten. Prav zaradi tega je bil nekaterim trn v peti, da so ga spravili v Kočevski Rog. Takrat sem bil v zaporu in sem ga živo sanjal več noči, kako sem slonel doma v veži ob mizi, prišel je on, se oprl na podboje vrat in žalostno gledal. Nisem razumel... takrat ne, pozneje...« Zoran Hudales, »zgodovinar«, je napisal v svoji zgodovini, da je bil z Italijani, ko so ti lovili za internacijo. To je objavil tudi Dolenjski list. Šel sem v Mirno, povprašal nekatere, kot: Jožeta Zakrajška, Vilka Marina, Toneta in Milana Kramarja in druge in vsi so pisno potrdili, da je gola laž. Te izjave sem dal Danijelu, sinu Andreja Celarja. Zoran Hudales ni popravil svoje zgodovine Kolenc 1992: 24).

besedami, in hosto / in travnike s skrivnostno smrtjo mami, // da ogenj bil le smrti je orodje, / z uničenjem se Pesem je sprostita, / saj bil Njegovim strunam je ogrodje (Na grobu Franceta Balantiča, 1992: 54).

Nekaj osebno razpoloženskih Kolenčevih pesmi se navdihuje iz toposa slovenskih grobišč, vendar je njihov skupni motiv predvsem vonj, ali bolje: zadah:

Jesenska impresija v naravi: »vse je zrelo / in čudno po gnitju diši«, vzbuja asociacijo, »kot da iz groba / z nasmehom nekdo me želi« (Jesen, 1994: 68). Vse je poslednje. Po končanem nasilnem opraviilu nastane vakuum. Praznina. Ostane samo vonj. Vonj kakor ob mrtvaškem odru. In ura, ki bije čas: »Poslednja beseda, / poslednji gib. / Zavesa zagrinja / v tišino. / In vse je odpelo / in vse odcvetelo. / Nekdo nasul je na vse / gomile temé. / V neznanem vzdihljaj – / vej ali ptičji ščebet. // Zastrti oder / in votel molk. / Neki v zvoniku / čas bije naprej. / Večer diši / kot roža ob odru / mrtvaškem. / In ura bije naprej...« (Poslednja beseda, 1994: 65). V nobenem od navedenih primerov vonj ni prijeten, in ta karakteristika ostaja tudi, ko dobiva eksistencialni pomen: »Moja notranjost je strašna ledina temé / moje oči pijo ledeno-ognjene zublje / in roke hlepajo iz brezna grobov, / kjer grabijo sive lobanje in strte kosti. / Vse, kar diham, je nič. / Vse, kar vonjam, smrad nič; / vse, kar želim, je bruhaoč nesmisel / in sekunde drve v nesmisel – nič / in ure se zlivajo v blato v prepadu / in jaz ne vem, čemu živim... / Stojim in zrem, mučim se, vem, / da sem še in moja uteha, strast, / moj demon strahu je – smrt« (Moja notranjost, 1994: 66). Groba pa ni. Je le »čas brez časa«: »Cerkve ni in ne zvonika. / Nekdo kliče, / hiš pa ni / in ne groba. // Morda sebe se spominja, / da je bil, da je bilo. / Morda zvezdni je utrinek, / se zagozdil je v vprašaj / in v vejevju brez izraza, / da bo srečal, čaka / čas brez časa / in svoj zdaj« (Navček poje, 1994: 71).

V sonetni venec *Trnova krona* (1944) je povezanih 15 sonetov, vsak z lastnim naslovom. Prvi upesnjuje beg z morišča, katerega koli, lahko je tudi Kočevski Rog: »In ko sem bežal, veter le zavel / kot navček je, obup le zame nosil, / ker je preveč jih, da bi vsem zapel« (1. Srečanje s sovaščanom, 1994a: 7). Veter je edini navček mrtvim in še ta se je upehal: »Ker je preveč jih, da bi vsem zapel, / bom nehal tudi jaz za vas jokati. / Kdo zmogel trupla vsa bi pokopati, / zato razpala s snegom bom odel. // Navajen sem ljubezni sred dobrav, / ko dan na noč se kakor ljubi sklanja, / a tu pa noč kot grobna je kotanja, / v njej božam le lase gnijočih glav« (2. Odgovor vetra, 1994a: 8). Pesnik iz lastne izkušnje podoživlja predsmrtno grozo na smrt obsojenega jetnika: »In molk mi v smrt poslednje ure šteje, / trenutek vsak kot groza me trdi, / vsak čas se zgrudil v kepo bom prsti. / Živ – mrtev? Saj ne čutim nič več meje« (3. Jetnik, 1994a: 9). Naslednji sonet je kakor predmetna vložnica, saj se personificirano predstavlja jetniška celica: »O kaj sem v svoje stene jaz že skrila: / umor otrok in kajnovski zločin, / da bi zjokala se peklena sila« (4. Odmev jetniške sobe, 1994a: 10). Peti sonet je posvečen materi, ki je izgubila edino hči: »Pod strojničnim je sikom v gozdu pala, / ko šla življenju sadež je iskat« (5. Mati, 1994a: 11). Pokojna hči ji odgovarja: »slast je preleti se v opoj prsten«, toda to spremlja tragična prošnja: »Vendar te prosim, da ne rodi več, / o kdaj bo v zemlji naše vse segnilo, / v peščeni groblji nas je že preveč« (6. Hči, 1994a: 12). Zdaj dobi besedo morilec. Nič zmagoslavja! Resnica prihaja za njim: »v temi 'oni' bdi okrvavljen« (7. Morilec, 1994a: 13). V središču, na vrhu sonetnega venca se v skladu z njegovo kompozicijo zadnja vrstica 7. soneta z naslovom *Morilec* v skladu s kompozicijo sonetnega venca ponovi v prvi vrstici 8. soneta z naslovom *Umorjeni*. Glasi se: »Moj dih že tak kot smrtna je tesnoba«. Oba torej

doživljata enako, morilec in umorjeni. Prvi iz groze nad tem, kar je storil, drugi zaradi bolečine, da ga njegov »brat« še mrtvega prezira: »*Moj dih že tak kot smrtna je tesnoba, / da kmalu vdručič boš me umoril, brat, / tvoj 'on' še v grob me bije kakor båt, / se brata mar bojiš me še iz groba? [...]. Pred mater zdaj poklekni, brat moj ljubi, / zakoplji v dlan ji v kesu svoj obraz / in za oba zjokano žalost ljubi. // O da bi mrtev družil, ne razdiral, / kot živ bi rad v temò utiral gaz, / to sen je bil za čas, ko bi umiral*« (8. Umorjeni, 1994a: 14). Deveti in deseti sonet sta namenjena staršem, ki so izgubljali otroke, večinoma sinove. Od devetih je ostal le eden (9. Starec, 1994a: 15). Ali pa še ta ne? »*Ostali so doma, čeprav že v prsti, / da božam jih lahko vsaj, ali on / počiva v bogve kakšni tuji krsti. // Moj bog, kako tam v tujem je izhiral, / iskat ga grem, čeprav pred božji tron, / da vanj bo zadnji sij oči zamiral*« (10. Starka, 1994a: 16). Od bojov so steptana polja in kmet od lakote umira (11. Brezdomec kmet, 1994a: 8), strašljivi ptič pa se baše s človeškimi trupli (12. Krokari, 1994a: 18). Vsepovsod se širi »*smrtni*« »*zadah*« (13. Smrtni duh, 1994a: 19). Še otroku ni več do veselja:

Oči ljubečih se na kup bom znosil / in jih prižgal ti bom za večno luč, / ta luč bo do spoznanja morda ključ, / nedolžni krik ga moj ne bo izprosil? // Ne smel bi vedeti še, kaj je smrt, / tako mi stara mati tožna pravi, / a saj otrok jaz nisem nič več pravi, povsod zdaj vidim le mrtvaški prt. // Povej mi ti, kaj bratu naj odpišem / tja v tuje, ko pozdravlja ljubi dom, / pozdrav naj teh, ki ni jih več, napišem? // Še mati nič ne ve več; glej, tako je, / tako sem truden, kar umrl bom, / pri nas še navček zdaj nič več ne poje. (14. Otrokova prošnja, 1994a: 20).

15. sonet po vrsti formalno povezuje vseh prejšnjih štirinajst v nov sonet *Moja pesem* (1994a: 21). Toda resnični magistrale sonetnega venca *Trnova krona* je sonet Krona. Iz njega izvemo, da je sonetni venec namenjen materi, materi – domovini:

Kot Gubca sem te s krono kronal, mati, / a petnajst trnov vanjo sem zaplel, / te iz petnajstih src sem vase vplel, / kako grobovi naši so bogati. // Pred tabo zdaj je vsa družina zbrana: / čast daje krik rušilnih ti topov / in nem poklon porušenih domov / in kakor slep pogled časti poljana. // Preveč sem ljubil gore in doline / in gledal v srca sem preveč ljudi, / da sin ne bi okronal – domovine? // Ne bo nagrobni venec ti ta krona! / Ne, domovina, ta prelita kri / v pomlad je vera, zlobi smrtna zona (Krona, 1994a: 22).

Tako prvi kot drugi sonetni venec sodita v slovenski pasijon. *Križev pot* / Od Postojne, preko Vipave, Ljubljane do Kočevja je nastajal na Mirni l. 1946. Medtem ko je prvi nekakšen polisindeton vložnic, je tukajšnji sonetni venec bolj neposreden in osebno izpoveden, saj se nanaša na avtorjevo izkušnjo zapora. Na vrhu, v 7. sonetu se pojavi motiv hrepenenja po domu in hkrati motiv povojnih pomorov: »*Že marsikdo teh nas je v hladni jami / in sen mu spolnjen z grudo je mrzlo*« (1994a, 32). Iz 10. soneta Križevega pota veje neskončno razočaranje zaradi navzkrižja med obljubami in dejstvi:

Duha bolesti in gladu gorje / so plug, ki naj v prihodnost lepšo orje? / Iz jam pobiti vam svoj spev golče, / pogled iz ječ vam lepše je obzorje. // Spoznal sem pozno, vendar v pravem času / prekletih izmov laž in zdaj zato / predan temi po njenem sem ukazu / in davi tu resnica me kot zlo. // Vse v meni v bolečini razrvano / vse lepo zasajeno – vrh zemljé / je izruvano – z rano razcefrano. // Mladostni upi so kosti oprane, / ki v burji le posmeh vsemu grče, / naj vate bodo pesmi te vsejane. (*Križev pot* / Od Postojne, preko Vipave, Ljubljane do Kočevja. Pisano na Mirni l. 1946 / 10. [sonet], 1994a, 35).

France Prešeren se je s Sonetnim vencem skušal oddolžiti ne le nesojeni izvoljenki,

temveč tudi slovenskemu narodu. Enako se skuša domovini še bolj na robu obupa kot Pesnik, v predsmrtni slutnji pokloniti Janez Kolenc: »*Po moji smrti vse bo govorilo: / grobovi, kamni, grmi, smeh steza, / vse terjalo me bo in me ljubilo. // In čul boš noč, da upe moje poje, / da boš, Nečlovek, me spoznal do dna: / oči v temi naj bodo pesmi moje*« (Križev pot / 11. [sonet], 1994a, 56).

Za uvod vanj je mogoče imeti pesem o obnašanju stražarja, ko lirski osebek po dolgem času spet ugleda sonce. *Trd, v sovraštvu oslepljen, / s puško stopa mrk; / svet je sončni sij objel, / poleg mene hodi – smrt. // Sonca lačne spet oči, / mesece v temi rjaveče... / Roke zvezane, zelenje / kot greznica mi smrdi. // Roke mi železo stiska, / v meni je gnijoča rana. / Če v ponižanju se nasmehljam, / že ti vzrok za jezo dam...«* (S stražarjem, 1994a, 50).

Podobno kot jetniki v nacističnih zaporih¹⁰⁵⁵ je Kolenc v stene vlažne ječe vpraskal pesniške sledove lastnega bivanja v njej: »*Oči v temi naj bodo pesmi moje, / naj stene vsrkajo me kot odmev, / sem v vlago mrzlo vpraskal zadnje svoje / kot drugi pred menoj, da sem živel. // O vem, da prav iz ječe prisijala / nekoč svoboda bo, in da prav kri / kot zarja svet bo s trakom povezala / in spomnila človeštvo, naj živi. // Zavržen ležal kje bom brez gomile / kot ropar in za mano bo prezir, / sovraštva rože bodo me krasile. // Ne smem živeti več, vendar želje / tu naj izobčenim žive vsaj mile, / domov naj iz pregnanstva pot krase*« (Križev pot, 12. [sonet], 1994a, 37).

Tudi iz Magistrala v Križevem potu je očitna pesnikova želja, da se s pesmijo upira nasilju nove oblasti:

Kosti kot cvetje ječi bom raztrosil – / v ušivi krsti lačen in bolan. / Sovražil sem, čeprav bomb nisem nosil, / da bi priklical spet življenja dan. // Ti boš poslednje upe posesala, / zagrnejo pogled naj mi uši. / V tej grozi, kjer jokala bi še skala, / kako mladost še sonca si želi! // Ko bodo po smetišču razmetane / duha bolesi in gladu gorje, / naj vate bodo pesmi te vsejane. // Oči v temi naj bodo pesmi moje, / domov naj iz pregnanstva pot krase, / življenje to ti smrti, rod, ne zgloje? (Magistrale, 1994a: 40).

Pesnitev *Kočevski Rog* je žalna oda žrtvam povojnih pobojev. Kdor je bil že kdaj na žalni slovesnosti za njimi, si bo še lažje predstavljal pesnikovo metaforiko. Spomnil/-a se bo skal, »*ki sivo belé se kakor lobanje*«, /»*v deblo vklesan[ega]*« »*Krist[a]*« »*o/b poti*«, in »*zaminiranih brezen*«. Pretresljiva je trojna pesnikova prošnja: a) za tiste, ki so pobijali; b) za tiste, ki se jim ni bilo mogoče roditi, ker je kajnovsko sovraštvu preprečilo ustvariti družine njihovim mogočim očetom; c) za vse žive, ki so bili priče tistih strašnih dni:

Tu šli so, čakali, / tu rablji / so vase skopali ta brezna. / V njih žive kosti, / ki po blagoslovu hlepe. / O Kriste, usmili se. // Usmili se teh, / ki nosijo mrtve, / ki v njihovi vesti žive / in iz sprhnjenosti / v živem se ognju bude. / Usmili se teh, / ki bi se rodili / pa v semenu kal je sovraštvu / ceneno – sla oblasti zadušila. / Usmili se! / Ti se usmili, / ker človek ne more. / Vsi, ki smo takrat živeli, / smo venec spleteni / iz trnov spominov. // O Kriste, snemi se s križa, / poveži jim ude / in naj nas zbude / iz more grozote, / češ da smo sanjali. / O, saj ni besedi, / ne, Kriste. Ni... ni... (Kočevski Rog, 1994a, 41–42).

V pričakovanju smrti jezik otrpne in človek umolkne. Le pesem jo zmore oživiti, je mogoče dodati:

Tu je beseda umrla... / Kako naj pove, / kako je, ko čakaš, / da ti bodo lobanjo odprli, / da čez korak ali dva / polživega temà posesa. // Kako naj beseda pove, / kako je, / ko

¹⁰⁵⁵ Boris Paternu, *Slovensko pesništvo upora IV*, Dolenjska založba, Novo mesto 1997, 17, 18,

mitraljezi pojo, / ko te poslednjič prosi oko, / ko dekleta, otroci in žene / padajo... // Kako naj beseda pove, / zato je umrla, / ko si poslednjo je solzo utrla / in se v skrivnosten je molk zavozlala. // Zato je beseda umrla / in postala nad molkom iz brezna / okamenela je skala (Kočevski Rog, 2, 1994a, 43).

Tretja pesem v omenjenem ciklu naturalistično opisuje zunanje dogajanje in »zadnjo uro« nesojenih obsojencev: »Nosili križ / so brc in psovki. / Bili so kronani / s peklenskim sovraštvom / in bili ubiti / s krampi, lopatami / in pahnjeni s slovensko kletvijo / v vlago temè.« Narava, kjer se je to dogajalo, vzbuja pesniku asociacijo na njihovo grozljivo smrt: »Zdaj skale v molku golče / in stisnjene odprtine / kakor izlita očesa / mrtvaško strme« (Kočevski Rog, 3, 1994a, 44).

Pesnik se, ne prvič, vživlja v psiho morilca. Mrtvi ga preganjajo na vsakem koraku, iz dneva v dan:

Grôza grôzi grozi / in tema na temo preži / in senca hodi za... / in šklepeta z zobmi. // Samo ne zapreti oči. / Vidim poslednje poglede. / Samo ne govoriti s tišino, / slišim iz brezna / še žive. // Žganje notranjost razjeda, / da se globina / teme odpre / in me kosti osvetle... / Bežim, in bolj ko bežim, bliže prihajam. / Glušim, in bolj ko sem gluhi, / bolj brezna pojo / himno groze. // Bojim se umreti, / ne morem živeti. / Vi, ki ste mladost naščuvali, / da smo morilci postali, / prokleti... prokleti (4. Morilčeva pesem, 1994a, 45).

Prestopki tistih, ki so dandanes za zapahi, so komaj omembe vredni v primerjavi s tistimi, ki pred sedmimi desetletji »pobili so tisoče«: »Kar tako: s krampi lobanje, lomili, / kar tako so čeljusti jim trli, / kar tako, da so izživeli / slo oblasti, / in zdaj med nami žive. // Po stenah podobe vise / morilcev, / po vilah morilci žive / in delavci delajo. / Odprite Dob in kaznilnice. // Življenje le eno. / Morilci žive. / Država – norišnica / tatiče zapira, / morilce redi. / In mene duši / od blagra domovine.« (Kočevski Rog, 3, 1994a, 46). Ni slovenskega pesnika, ki bi tako odločno in brez dlake na jeziku obsojal povojne poboje v vseh slovenskih lokacijah, ki jih simbolizira Kočevski Rog. Šesta pesem v ciklu kontrastira sovraštvo: »/g/rozo in smrt, / kosti lobanj, / razpadanja smrad, / vse, kar zaduši« in ljubezen: »škrjance, sinjine, stkane iz žarkov, / nasmeh v očeh otrok / in starcev modrost«, »čiste potoke«, »zvonjenje vetrov, / vonj rož, pričakovanje pomladi«. Spoštuje »Življenje in tudi Smrt« v smislu dozorevanja, toda ne more sprejeti, da je izgubljeno toliko slovenskega potenciala: »In ste ubili / za milijarde in milijarde, / bilijone let / in njih in njihovih potomcev / nikoli ne boste zbudili« (Kočevski Rog, 6, 1994a, 47).

Lirski osebek se v Kočevskem Rogu srečuje s številnimi, ki so jih požrla tamkajšnja brezna. Ljubljanska sošolca Ivana Hribovska in Staneta Bračka, očeta / varuha. Pesem v njih spomin je mila in otožna, občutljiva za jezikovne posebnosti obeh pesnikov in skrbnikovo dostojanstvo:

Hladen mir v razpoki skal, / sluzasta temà / ki skale liže. / Mraz miru / prepeva, da na dnu / kost se s kostjo zgovarja, / kdaj bo nad grobom / zagorela zarja. // O, Ivan Hribovšek, si ti? / Gorenjski fant, ki v naši govorici / iskal čudesa si, kot kmet v gorici / iz trt izvablja mošt, ki upijani. / Izraz tvoj gibki in pojoči, / tu onemel je. Tu iskajoči / nemir se je v temi izpel. / Takrat, na klasični, pa sva strmela / v drugačen čas. / Kako mladost je tvoja / v sovraštvu divjem zledenela? // In, Stane Bračko, / slika s promenade v Tivoliju, / ki kdaj pa kdaj za čik si me pobaral. / To bil tvoj dar je za prijatelje / in vedno se smehljaj. / Saj bi ti bolj prisluhnil, / ko govorico z verzom si požlahtil, prešerni smeh, kdo strpal te je v to, / v grozeči molki, ki zabobni / votlo, če kamenček kosti že prebudil?

// Si, ata, varuh moj, morda? / Ponosni poštenjak, / gospod po duši in po držī, / ki šajtrga in krava / jemala nista ti ugleda? / Imaš tam onkraj še gosi, / golobe, da iz rok jedo? / Tako zamolklo grulijo / trenutki groze... / Povej, kako bilo je, ko ti pobalin, / z udarci je omračil / zadnji spev sinjin? // In še in še, / neznani in poznani. / O brezna, molči, / tèm le grgraj / in groze ne izdaj / poslednjih hipov.

Po oksimoronu: »če bi mrtvi govorili, / od groze živi bi / za smrt prosili«, se zateče v svetopisemsko rešitev: »*Le, Kriste, ti, ki z njimi / šel si v predpekel, / nasmehni se in, prosim, reci: / Kajn, tu tvoj brat je Abel / in za življenje svoje / operi mu kosti s solzami kesa. / Le ti lahko / premeriš mrtvim – živim strašno dno*« (V Kočevskem Rogu, 1992: 51–52; 1994a, 48–49).

Janez Trdina je vpeljal v slovensko literaturo besedno zvezo »gluha loza« za zapuščeno in zanemarjeno mesto v naravi,¹⁰⁵⁶ za Janeza Kolenca pa je postala metafora za katero koli »grobišče« v Kočevskem Rogu in simbol za vsa druga. Cikel o njej sestavlja dvaindvajset pesmi. Samotnost in zapuščenost prostora opisuje sonet o gabru: »*Iz krčev deblo mu spleteno. / Med smrekami je sam, grčav. / Prav skoz svetlobo utesnjeno / je iz tesnobe pot izbral. // Ob njem grmičevje bodljivo / in mah in praprot in podrast. / S prezirrom zre vse in shrljivo / med smreke se zaganja v rast. // Nanj jata vran kdaj bežno sede, / celo nek ptič vanj splel je gnezdo / in se nekoč zaljubil v zvezdo. // Ostala mu je le samota, / v njej smrek ni več ne vznožja skale, / da k smrti rast bi mu jemale*« (Gluha loza, 1992: 56). Nosilec zla v preobleki 20. stoletja nosi prikupno ime Pavliha, kar seveda sodi k njegovemu zavajanju. Njega ni strah iti v Gluho lozo: »*Bi z mrtve kote rad spoznal, / kdo pravzaprav je živi prah*« (Pavliha, 1992: 57). »Mrtva kota« je vojaški izraz za prostor, ki ga ni mogoče obstreljevati, zavarovan, zaščiten prostor¹⁰⁵⁷ – ali pa tako skrit, samotnen, zapuščen, pač »gluha loza«. Njeno odvratnost utemeljujejo »luže«, »gnoj«, »mušice«, »gliste«, »modrasi«, »plesen«. »*Nekdaj bili so obrazi, / zdaj so mrtvi iznakazi. / Koder hodiš, kamor greš, / le pošasti v sebi zreš.*« Kakšna »pot« (1992: 58) je to! Mračno razpoloženje se še stopnjuje, saj »mlin« svetá upravlja smrt: »*Svet vrti se brez moči, / včasih komaj še drsi, / črna zarja ga ožarja, / ko za mlin smrt natovarja. // Čas po stopah mlina pada, / smrt bi zmlela še več rada, / s korci ga krvi zaliva, / da bolj igra je igriva. // Čuk na strehi pa prepeva, / da je smrt velika reva, / ker je moka iz ljudi / taka, da še smrt duši*« (Mlin 1992: 59). Vedno bližje smo jedru sporočila. S personifikacijo drevja avtor vnese v naravo motiv groze, otrplosti okrog brezna. V njem je »voda iz zla«, »mrzli studenec«, ki *piti more / le žive kosti*« (Pesem drevja, 1992: 60). Naslednja pesem res velja morilcem, ali umorjenim? Sicer pa: oboji so zaznamovani. Obojne »*duši kri*« (Morilci, 1992: 61). Tam v »*gluhi lozi*« še »veter pozabljenja« (1992: 62) ne more prav tolažiti, in trdoživih trav »*v tleh teh korenine segnijo, / kriki zadušeni grizejo, / hrepenenja neizživeta*« jih *more*« (Trave, 1992: 63).

Tudi v tem ciklu, čigar skupni motiv so brezna in mrtvi v njih, je več pesmi v obliki vločnice. Tako tudi pesem *Samota* (1992: 64), ki kaže »*pota*« do »*brezna čudes*«. Poetološka analiza odkriva kopičenje stilnih postopkov predvsem v smislu antiteze: »*Videl bo debela, / žive mrtvake, / stati, iskati / pota domov. // Videl bo zlo / v breznu teme, / ki zdaj duši / iz teh ubitih / že umorjene / nerojenih oči. // Videl bo kes, / morje*

¹⁰⁵⁶ Janez Trdina, *Gluha loza*, *Zbrano delo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 37–43.

¹⁰⁵⁷ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* II, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975, 868.

dobrote / ognjen je cvet. // Jaz zagrinjam / v črn pajčolan, / da prikrita sta si / svetla noč / in črn dan« (Samota, 1992: 64).

Skrivnosti življenja (1992: 65) je ena tistih pesmi, ki je zaradi motiva »dna« v sorodu s poezijo Vladimira Truhlarja:¹⁰⁵⁸ »Tu si odsev, tu si odmev / in si izvir spet novega, / kar si ustvaril, kar prejel, / tu vidi sebi vsak do dna«. V obravnavanem ciklu je to edina svetla pesem, motivno usmerjena navzgor, med zvezde. Takoj naslednja že spet gleda navzdol, v brezna. »/N/a večer« [...] *ko bukve zašume*« nad njimi, se sliši »pogovor iz temin«: »Imel sem dekle... / in se zastrmi / v svoj molk... in drugi. 'Jaz otroka dva...' / in solza pricurlja mu iz kosti. / 'Jaz mater le, že stara je bila.' // 'Jaz pa sem bil študent poet / o, pel sem... zdaj zvonovi mi pojo / tišine, ko skelet udari ob skelet, / da vzdrami spet mi dušo pesniško.' // In jaz in jaz in jaz in jaz... / In Smrt, naveličana vsega: 'Še vedno bega zemski vas obraz?' / In se pijana od samote krohota« (Skrivnostni glasovi, 1992: 66).

Pesem z naslovom iz sodobnega besedišča nakazuje lahko brenkanje, toda njena vsebina je vse kaj drugega. Motiv pobitih prestopi narodne meje in postane ne le mednarodni, temveč vesoljni problem:

Na hostni skali okostnjak / po rebrih bije, / kitaro igra / in poje si zamolklo v noč; / z zobmi šklepetajoč: // Se čoln ziblje / in plava v noč / in žene ga vesoljna moč. / In v čolnu maj, / morda je junij bil, / bil prvi mlaj. / Pa kdo, če je izbičano oko, / še gledal izven sebe bo. // Spominjam se; topov tuljenje / in kaj imen: Slovenci, Srbi, / Hrvati, Muslimani, Albanci / in Nemci in Italijani / in še in še... / Na čolnu tem zapor. / Sem s Turkeščanci spal / in s Sahalina. / Potem? Potem v Kočevski Rog sem pal / in tu bom pel, / da iz kosti bom zlo izšel. // Še slišal sem novico to: / zdaj svet lahko se sam / požene v dim. / Takrat najbrž ne bo imen, / ko čoln v dim bo spremenjen (Kitarist, 1992: 67).

Obešenjaški naslov druge pesmi se ujema s črnim humorjem, ki se nanaša na motiv kosti: »V Gluhi lozi trgovine / [...] /slo brez dna globoke jame, / nametanih v njih kosti. / Vsak mrlič v njih daje, vzame / kost, ki najbolj mu zveni. // In natakne si lobanjo, / je njegova? [...] Živim pa so ogledala / na prodaji, v njih lahko / vest bo zlahka razpoznala, / kaj je živo, kaj mrtvó. // V gluhološki trgovini / si blago in si plačnik. / V mrzli, gluhi globočini / kost le pravi je zlatnik« (Trgovine, 1992: 68).

Pesnika je tragika surovo pobitih v Kočevskem Rogu in drugod do dna presunila in vztrajno niza pesem za pesmijo v njihov spomin, ne da bi se ponavljal, čeprav se v njih vedno znova pojavljajo motivi »kosti« in »skeletonov« – v vedno novem kontekstu, tokrat so to »razvaline« in »podrtije«. Njihove muke so ubesedene vsestransko: a) zvočno: »Krik nebo in zemljo kolje«; b) vizualno: »Luč zdaj daje mrak temin«; c) kinetično: »Groza pleše dobre volje / nad obupom razvalin.« Kakor da se (Dantejev) pekel dogaja na tem svetu: »smrt prireja si zabave, / sveže praži si oči. // Z minometi svet praznuje, / ko razkroj rojeva zlo, / to je bitje sebi tuje, / živo z dušo je mrtvó. // Bombe mrtvim so vstajenje, / lomijo jim led miru« (Apokalipsa, 1992: 69).

»Gluha loza« je prisposoda za še strašnejše stanje, trdi pesnik. Mrtvi in živi so v njej nepredstavljivo povezani, kakor da se nasprotja privlačijo: »To ni pekel, ne paradiz / je Gluha loza, je naš kraj, / prepad miniran tu je križ / in molk odgovor na zakaj. // Umri tu si ne žele, / čeprav uspava jih, miru, / umri tu vsak dan umre, / vsak dan oživlja iz

¹⁰⁵⁸ Vladimir Truhlar, *Rdeče bivanje*, Slovenska kulturna akcija 43, Buenos Aires, 1961; Vladimir Truhlar, *V dnevih šumi Ocean*, Mohorjeva družba, Celje 1969.

ledu. // Še smrti tu je včasih strah, / zato ji je najljubši vrt. // Kaj slajšega je kot zadah, / ko mrtvi v živem ždi kot srd» (Vrt, 1992: 71).

Za Janeza Kolenca je človek mitično bitje: v tem smislu, da se ne more izkopati iz lastne ujetosti in se suče okrog sebe kot lovi kača njen rep. V ta namen imenitno uporabi kako tehnično pridobitev, npr. televizijo. Da še zmeraj gre za motiviko Kočevskega Roga, dokazuje prislovno določilo samo. Pa vendar prav sodobno sredstvo obveščanja nakazuje, da je Gluha loza cel svet:

Gluzna loza je ekran, / čudne čase kaže. / Kdor v ta film je uigran, / sebi nikdar več ne laže. // Vsakdo sebe le igra / in kako sproščeno. / Da sam v sebi se spozna / bitje zatajeno. // Kdaj nastopa kot svetnik, / paznik sebe v svoji ječi, / kdaj požrešen je malik, / lačen svojo senco žveči. // Vsakdo mora znati vse, / poljubiti in moriti, / vsak spočet je iz želje / sebe zatajiti. // Naj se skriva v avion, / v New York, Moskvo in Madrid, / hrup mu varen ni zaslon, / brezočesni je vsevidi. // Z drugo rad igra glavó, / kroži, da se zaokroži, / naj se menja, a tako / znajde se le v svoji koži (Televizija, 1992: 70).

Kako zelo se pesnik identificira z nepokopanimi žrtvami, priča *Zaljubljeni mrlič* (1992: 73), ki je spet vložnica. Sinestezije: »črna tišina«, »slišiš jok mojih kosti?« in »rdeči maki / s krvavo svetlobo« zagotavljajo provenienco pesmi v obravnavanem ciklu. *IŽ/ganje bolečin*«, žganje vre iz gnojnih vran« sta besedni zvezi, ki metaforizirata neznosno bolečino ob misli na mlade mrliče (*Kuhanje žganja*, 1992: 74). Kolenc prav študiozno posreduje »jamske« scene. »Kje so zdaj moje oči? / Res so izlile se v tla, / tla, ki v dnu tem je brez dna? // Kje so zdaj moje roké? / V belih kosteh me še žge / in se zarivajo v dno, / da bi izžrle temó. // So to ob meni nogé? / Z mračno sivino žare. / Jaz sem iz suhih kosti« (Skale, 1992: 75).

Ob navedenih okoliščinah je neprimerno govoriti o domiselnosti, pa vendar Kolenčeva vsestranska obdelava tako krute motivike vzbuja občudovanje. *Pesem slovesa* (1992: 76) zaradi ritma in ženske rime daje lahkotne vtis folklorne poetike, načelno prav tako že znano je sporočilo, vendar ubesedeno na nov način. Poleg že standardnih samostalnikov »lobanja«, »okostje«, »grobovi«, ki so ironično ali bridko poimenovani »domovi«, se pojavijo »megla«, »razkroj«, »smrtna kanja« / »smrtna ptica« ter kontrastivni pari »dežela s prihodom – dežela z zahodom«, »up-brezup«, »ti-kletka«. Posebno pomemben je motiv »prahu«. Pavliha se odpravlja v Gluho lozo, da bi spoznal, »kdo pravzaprav je živi prah?« (Pavliha, 1992, 57), tu pa izvemo, da je vse »prah«.

Pravi pomen dobi naslov *Izhodna molitev* ne le zato, ker je zadnja pesem v ciklu Gluha loza, temveč ob upoštevanju Pavlihove odločitve, da gre gledat »v Gluhi svet«, ali je »noč res dan« in »kdo pravzaprav je živi prah« (Pavliha, 1992: 57). Zdaj pa se tja vrača in ob izhodu iz njega, »lob/ vznóžju gore Spoznanja« moli hvalnico vesolju, soncu, življenju. Glede na smisel sporočila je mogoče celo Življenje, vendar se pesnik v tem pogledu posebej ne izpostavlja, saj samostalnik dosledno postavlja na začetek povedi: »Življenje, prižgalo si sonce / in ga postavilo tako si visoko / in tako ognjeno, da ne more do njega / nihče od nepravičnih.« Lirski osebek ga roti: »Brezna vlage in skal / zakrknjenih notranjosti, / v katerih ne morejo umreti / zemsko umorjeni – odpri« (*Izhodna molitev*, 1992: 78). Pesnik objektivno trpljenje, ki so ga prestali umorjeni, subjektivizira in vnaša in prenaša v notranji svet morilcev, da bi se jim bilo dano umiriti. Problematika krivde in odpuščanja je splošna, kakor sledi iz naštetih morišč: »Trpljenje, ki oplodilo vsa si trpljenja, / zmote in zlobo, / ki ustvarilo Gluho si lozo / v naših notranjostih v Kočevskem

Rogu, / *Katinskem gozdu, Kampučiji, / drugod in drugod in zdaj na Hrvaškem.*¹⁰⁵⁹ Kaže, da se Pavliha v soočenju s trpljenjem in zapuščenostjo pobitih spremeni, (spreobrne?), saj zdaj ni več predstavnik zla in grdega, temveč tako zelo glasnik Lepote in zagovornik frančiškove »sestrice smrti«, da je v tem prekosil samo sonce: *Kličem na obali morja / neskončnega Hrepenenja. / Naj smrt ne bo okostnjak, / ampak pesem ubrana / s spoznanjem Lepote...[...] Sonce je zahajalo / od sramu daleč za gore, / zardelo je zajokalo / in ga s solzami blagoslavljal*« (Izhodna molitev 77–78).

Gluha loza je Janeza Kolenca obvladovala še skoraj dve desetletji, saj je leta 2008 izdal tragedijo s tem naslovom.¹⁰⁶⁰ V njej doktrinarno – saj o tem govori »*dr. Peresnik*« pogloblja tezo, da problem »*Gluhe loze*« ni omejen le na »*kraj krvavega obračuna v naši nadvse žalostni preteklosti*«, ampak »*naj bi poimenovala naš celotni svet, gledan iz poetove zavesti. Ta svet, je, povedano drugače, zalezovanje samega sebe*« (Gluha loza, 2008, 110).

V Gluhi lozi / vile spale / in sanjale, / aja tutaja. / Gluho lozo / so zasuli, / so zasuli / jo s kostmi. / Aja tutaja. / So pregnali / vile lepe. / V črne jame / so se skrile. / In zato / bo prišlo / črno zlo. / Aja tutaja. / Šmarnice / že duh dado, / da je tu / že črno zlo. / V Gluhi lozi / krogarji / kako pojo, / obirajo / kosti. / Zato lahko / pojo tako: / Aja tutaja« [...] Vile predstavljajo človekov sen o sreči; človek sam jih prežene iz svojega raja. In temu je kriva civilizacija s svojo tehniko, ki predstavlja zlo današnjega časa, ki grozi uničiti vse, kar je živega (Gluha loza, 2008, 109–110).

Kljub silni krivici, ki so mu jo storili, in prav tako tistim, ki so v življenju kaj pomenili, se pesnik zmore odtrgati od lastnega trpljenja in pomisliti na druge. V koži morilca zagotavlja: »*Knjiga umiranja, / ki ne more umreti. / Knjiga življenja, / ki ne more živeti. / Sila je vere, / ki se hoče razcvesti, / pa četudi med popevko topov, / med obiskom tankov / in obdarovanjem neba / iz letal. / Vse umre. Še grob sprhni / in čas ga preraste / in ko noč se zgosti, / na milijarde zvezda / se prižge. / Človek vse ubije. / Luči ne more / ne dneva in ne noči.*« (Morilčeva pesem, 1994a: 51). Že iz tega, kar vidi na televiziji, zadošča za priznanje »*pekla*«: »*vidim Palestino, / Gruzijo, Vietnam, / Slovenijo / in tiho priznam: / Vérujem / in spoznavam, / da sem pogubljen.*« (Morilčeva pesem, 2, 1994a: 52).

Pesnik v žanrsko opisan poletni večer, ki razvname vsa čutila: vonj, vid in sluh, umesti morilca s stisko njegove vesti: »*Jaz pa mislim in vidim / tiste oči... // In vsi žarki so tiste oči / in vsi glasovi tišine / tiste so prošnje poslednje. / Noč gluha zveni kot votle kosti...] a vem, pred mrtvimi bežim.*« (Morilčeva pesem, 3, 1994a: 53). Notranji nemir se ne poleže:

Drevo vesti roditi mi ne jenja, / že mrtvi mrtvih z njega mi vise... // Ko veter tuli, poje črne maše / in noč je krsta, vanjo živ zabit / in dan visok pokopališki zid, / živ grizem v smrt, ne zgrizem niti važe. // Zavetje moje – sla samouničevanja, / oči razlite goitam, pijem kri / in moja roka živa je lobanja. // Moj smeh – zadah mesa, ki se razkrajja, / pogled v prihodnost me s pestjo duši, / a nekdo pravi, da je to le vaja (Morilčeva pesem, 4, 1994a: 54).

Pesnik se zelo nazorno vživlja v notranje doživljanje z množičnim ubijanjem obremenjenega človeka, ne da bi mu seveda mogel prodreti do dna:

¹⁰⁵⁹ Iz tega se vidi, kdaj je pesem nastajala: v času vojne na Hrvaškem 1991–1995.

¹⁰⁶⁰ Prim. Janez Kolenc, *Tri*, Tiskarstvo Opara, Novo mesto, 2008, 43–116.

Vi govorite o zelenem, jaz vidim rdeče.
 Vi se smejite, jaz vidim smeh le lobanj.
 Vi hodite v prihodnost, razpadam v preteklosti.
 Vi greste na spréhod, mene spremljajo sence,
 ki sem jih v jamo pehal.
 Vi zatiskate oči, ko se vam zaključí dan,
 naj zatisnem jaz? O kriki bolečin,
 ki šele zdaj jim razumem besede.
 Takrat sem mislil, da ljubim
 bogve kaj in bogve za koga.
 Izdal sem sebe in sebe prodal.

In nekdo mi je rekel ves krvav, iz samih ran
 za poslednji spomin: Odpuščam ti... Da bi me preklel!
 In zdaj ljubim – da se sebe bojim.
 Prokleta politika. Vaški fant nekoč.
 Tavam po cestah, ki vse drže
 k onim, ki na vseh cestah
 stezajo k meni roké... (Morilčeva pesem, 5, 1994: 55).

Avtor uporabi obliko vložnice za samokritiko, izpoved. Ne more pa namesto njega opraviti spovedi, ki bi mu bila edino v olajšanje:

Bil sem junak. slišal sem, kako / so se trupla valila in čul sem še krike / umirajočih...
 Apno naj bi izpralo zadah / in dinamit izbrisal sledove, / pa – vame so pali. / V meni
 bobni od bomb / in skale vale se, ali ne morejo jame zakriti. / Na paradah nosim
 odlikovanja, / dobivam pokojnino za hrabre zasluge. / Drugače sem sam in še se borim. /
 Jurišam. Ves sem že siv, / sključeno telo in splašene misli. / Ali je res vse bilo? Da bil sem
 – prav jaz? / Oni me stražijo. / Z žicami zvezan čakam pred njihovo jamo, / da me bo
 kdo udaril in pahnil / v dno, kjer naj bi bilo za vedno mrtvo (Morilčeva pesem, 6, 1994a:
 56).

Eden za drugim se vrstijo prizori, ki kljujejo vest. Naslednja pesem scensko prikazuje vračajoče se žgoče spomine:

Pet otrok imam – izpusti me. / Pet nedoraslih... usmili se! / Jaz sem molče mu vezal roké
 / zadaj, na hrbtu, z žico, / da so mu pomodrele. / Potem ga kot klaftro sem pahnil / na
 tovarnjak živih mrtvakov. / S svinjo sem pital ga, / prasec... Zdaj pa veže me oni, / nič ne
 pljuje, nič ne grozi, / samo strmi in me k sebi želi. // Po cesti konj vleče težak voz / in
 gospodar z bičem. Pripeljal bo voz / in bo dopolnil svoj dan / in v terno nežgočo zaspal. /
 A jaz... jaz?! / Molim večerno molitev vso noč: / Pet otrok imam – usmili se! (Morilčeva
 pesem, 7, 1994a: 57).

Morilec se čuti opeharjenega, saj ugotavlja, da ga je »Oblast« zavedla in izrabila, ob odprtem grobu pa ga bodo hvalili, kako je bil predan, »da se bodo znebili čimprej / žive vesti« (Morilčeva pesem, 8, 1994a: 58). Še v kamen bodo vklesali njegove »zasluge«, toda notranja resnica je neizprosna: »Bil sem kovač verig, / bil sem izdelovalec bičev, / bil sem kmet, ki ljudi / v štali je svoji spreminjal / v vdano otožne skopljene vole« (Morilčeva pesem, 9, 1994: 59).

Poanta cikla iz devetih (9) pesmi je neprizanesljivo spoznanje o velikanski prevari:

»Počivaj v miru, prevaran, Ivan Prevara [...] Telo je zdaj zgrizena laž / in zavest gola / pred živo Resnico živi« (Epilog, 1994, 60).

Kolenc ugotavlja obstoj zla že od začetka sveta: »Je zlo, ki ga Dobrota je spočela, / in gordost to Lepota je rodila. / Kako drugače bitje bi iz ila / vdihavalo nasprotja Prapočela.« (Politični soneti, 1, 1994a: 75). Naslednja dva soneta (2., 3.) sta ogorčena refleksija o različnih vrstah zla, sprenevedanju in varanju, kar lirski osebek opravičuje s sklicevanjem na evangelijsko priliko: »Še Kristus z bičem v templju je zamahnil, / še bog se razjezi, če ga razdražiš, / a jaz na vašo vest sonet sem dahnil« (Politični soneti, 4, 1994a: 78). Višek kritike doleti nekdanjo tajno policijo, ki je bila povod številnim moralnim pokvекam. (Politični soneti, 6, 1994a: 80). Zato je sodobna popevka kaj mračna napoved nadaljnjega razdvajanja v slovenskem narodu: »Sovraštva vrani spet vrešče, / kam neki lačni spet lete? // Ko mrtve bodo spet budili, / da črno bi spet sovražili, / zastavo bo razvila smrt, / ljudi ne bo, grobar bo krt. // In svet z mrličji bo bogat, / da navček spet bo onemel, / da bi še komu kaj zapel. // Takrat bo to, ko bratu brat / dal revnemu bo kruh osat, / vihar pa s točo njive žel« (Sodobna popevka, 10, 1994a: 84). Že naslovi naslednjih pesmi *Balada* 29. 3. 1994, *Pozeba* (1994a: 87–89) pričajo o avtorjevi bridki kritičnosti nad sodobnim političnim dogajanjem v njegovi domovini.

Zato pesnik ni za spravo kar tja v en dan, naivno, brez premisleka. Želi dokazov, da se mrtvim resnično vrača dostojanstvo:

Sem sodrga, / pa se ne bom ti več dal / še enkrat pobiti. // Življenje mi je življenje, / ne kraja in ne gobezdaje / in ne izdaja... / Kostni še trohnijo / in so brez imen. / Diplomati se zbirajo, / še mrtvim groze, / z besedami plinijo, / da se živi duše. // Res nisem za spravo, / vi, ki vas strah je, / gospod general. / Ve narod zdaj naš, / v kaj ste ga gnali / z umori in sleparijo. / Res nisem za spravo. // Da, da, a za tako, / brez vaših besed. / Tako, ki mrtve bo v živo zbudila / in čast jim imena / z življenjem vrnila / in žrtvam s priznanjem / se poklonila. / Naj bo partizan, / naj bo belogardist, / naj bo kdor koli, / ki zaradi pohlepa / prevaran je pal. // Da boste priznali, / da ste jih pahnil / v brezna kar tako / v imenu lažne svobode, / ki nas več kot pol stoletja / duši in mori. / Še zdaj, da, še zdaj (Naša nova himna, 2002, 63–64).

Namesto povezovanja postaja sprava predmet novega razdvajanja in obstaja nevarnost vnovičnega prelivanja krvi: »Pisma bralcev nas trapajo: / plemenitev zgodovine. / Vsak po svoje žge spomine / in ustvarja spravo s svajo. // Nekateri nepobite / za nazaj bi pobijali / in ukradeno spet krali / in o blagru nam kramljali« (Malo zabavljanja, 2002a, 57). Pesnik se vedno znova vrača k motivu, ki ga utrinja Kočevski Rog. To je seveda govorjeno v ključu literarne poetike. Zgodovinsko se temu reče: Vse kaže, da – za razliko od javnosti – ve, kdo je, ki »nekadaj polnil si jame / z mladimi« (Jaz sem jaz, 2004, 50): »Bil hlapec hlapcev je, a ne prašičem, / ljudi imel za klavna je oneta, / molivec bil je zlatega teleta, / z vestjo zavesti bil resnico z bičem« (Ob svežem grobu, 2004, 89). »Kako strašna mora biti notranost človeških morilcev, na primer tistih v Kočevskem Rogu ali v Teharjih in drugod. In da imam prav, dokazuje sad, za katerega so se žrtvovali: sad je nič, prazen nič. Škoda, da je za kaj takega izdihnila ena sama podgana.«¹⁰⁶¹

Pesnik, ki je o življenju v grobovih in grobiščih največ pel, melanholično, v kontekstu nove ere skoraj cinično konča: »In med mejnikoma / rojstva in smrti / nikdar nič novega,

¹⁰⁶¹ Navedek Janeza Kolenca. Franc Zaplatar, Spremná beseda, *Janez Kolenc, Pojoča razmišljanja ali Žara sanj*, tiskarstvo Opara, Novo mesto 2002, 84.

/ le menjavanje krstnih botrov / in spremljevalcev pogrebov. / Skrivnost kot roža opaljena / v žarčenju sonca atomskega / grozeče molči» (So pesmi izpete, 1994: 16).

Vživlja se v posthumni osebek in brez sovraštva do tistih, ki so mu vzeli življenje, analizira položaj njemu enakih, gledano s te in one strani:

Življenje zemsko nas je odložilo / v prerani grob. V slovo nam ni zvonilo. / Sovraštva zemskega smo žrtve bili, / zdaj v kamen grobni smo oči strnili. // Za vas, ki tavate še med grobovi, / sovraštva in ljubezni še valovi / vzburkavajo vam kri, mi še živimo / in v vas zavest življenja še budimo. // Smo v zemlji prah, v Življenju pa smo plamen, / ki zemsko grozo z upi osvetljuje, / mi z mrtvo črko nismo mrzel kamen. // Smo upanje, ki mu je smrtno tuje, / v trpljenju smo pšenica dozorela, / ki naj bi jo za kruh ljubezen žela (Žrtvam nagrobni napis, 1993: 48).

III. LEPOTA

Preden so se pojavile Kolenčeve številne pesmi o pokojnih brez grobov, so prišle na dan pesmi o lepoti in Lepoti. Vpričo smrti je njen strastni iskalec: *»Muči me glad po Lepoti, / razjeda me sla po Svobodi« / Kopljem se v žerjavici dvomov / in v ledu kesanja / in v neplodno zemljo / kopljem v žeji, / da bi izkopal vodnjak. / Grobovi so senca mojega bitja / in smrt mi vsak dan postreže / z ljubkim pozdravom. / V ledu mrtvašnice pojem o lepoti cvetov / in v zapuščeni tišini / o blagem dežju, ki zaliva / vseh živih rasti« (Muči me glad po Lepoti, 1985: pesniški list). Ob materinem grobu jo najde: *»Tu mravljo razumem, da živi, / in rožo, da se razsuje Lepoti« (Materi, 1992: 12). Lepoto neposredno doživlja pa tudi premišljuje o njej. Lepoto srečuje v naravi: »Kamen šepeče koprivi: / Poljubi ustnice vroče. / Kopriva metulja roti: / Izpij me do dna. / Nočni metulj frfota, / rad bi z vetrovi, / ti češejo liste / prihajajoči Lepoti« (Zdaj slišim... 1994: 70). Kolenc zagotavlja, da še njeno nasprotje, grdo, prihaja iz nje: »Je zlo, ki ga Dobrota je spočela, / in grdost to Lepota je rodila. / Kako drugače bitje bi iz ila / vdihavalo nasprotja Prapočela« (Politični soneti 1, 1994a: 75).**

Lepota je zanj božanska, da ne rečemo Božja: *»Molil sem Luč in Lepoto častil / in bom lahko prah s prahom / s komerkoli v globini zemlje vekove prespal / in duh med duhovi Življenje žarel« (Sklepna, 1994a: 90). Da je to res, se izkaže pri pesnikovi ironični diferenciaciji Zemljinih prebivalcev:*

Na našem čolnu / žive tudi pesniki / in razni umetniki. / Ti niso ljudje / in ne živali / in ne rastline / le nepotrebno, / nekako odveč. // So bitja, / ki slutijo, / ki vidijo zvezde, poljane / in dišejo v vetrove / in ljubijo / in molijo / s trtami in gozdovi / in vidijo marjetke / in zvončke / in za vse to / nič ne zaslužijo. / Ker nič ne zaslužijo, / niso ljudje / in ti se dele: / na prave in ponarejene / in ponarejeni celo / ljudem so podobni... // Umetniki molijo, / da Lepota molitev sprejema / in pravi: / Naj Zemlja še se vrtil, / morda bo le kdaj / svoj smisel dojela / in bodo ljudje / postali ljudje, / ki ne rinejo le / za gomolji jedi, / ampak tudi / žive (Na našem čolnu, 2000: 46–47).

Slovenski pesnik blagruje indijskega, da mu je bila *»pesem kot žgalna daritev, / ti, ki ti bilo življenje je slutnja Lepote. / Ob tebi sem se zavedel, / da nisem bil spočet samo zato, / da bom od danes do jutri« (R. Tagoreju, 1995: 111). Da je Kolencu Lepota nadzemski, sveta kategorija, pričajo besede, ki jih polaga v usta cenjenemu molivcu: »Gospod, moj Bog, s svojo besedo razžari / me v baklo luči, / da bom kot njen sij / utiral skozi neprehodne teme / sled vsaj poti. / Naj bo moja beseda daritev, / da bo preustvarjala s Teboj,*

/ in nagovarjala življenje, / naj rodi. / Naj bo moja pesem / molitev Lepote, / ki te hvali, Skrivnost, / ko se razodevaš» (Molitev Rabindanatha Tagoreja, 1995: 112).

Zares je nekaj najlepših Kolenčevih verzov prav o temeljnih kategorijah, ki človeka delajo človeka, prej Dobrota, zdaj Lepota, Resnica, Ljubezen: *»Zaprem veke in gledam svoj svet. / V jutrih razmajem zvonove brez zvonikov, / da napolnijo prazno od neba / do tihega grma. / In napišem pesem brez papirja in peresa / in to pesem poslušša Lepota / in si reče: Nisem vedela, / da sem tako lepa. / Resnica se nasmehne: Nisem vedela, / da tako sem pravična. / In materina Ljubezen: Nisem slutila, / da tako sem topla, / da lahko led razcvetem«* (Zaprem veke, 1994: 78).

Toda v njem ni lepote in ponosa *»Triglava«*, le *»blodeča sem senca / Kočevskega Roga, / ki si iz groze / znova in znova rodi / v veri, da našla bo rožo mogoto, / ki smrt naj ozdravi / in mrtvo budi«* (Pesniku Francetu Vurniku, 1995, 85). V nekakšnem javnem obračunu o svojem življenju obžaluje, da Kristusovi zapovedi o ljubezni do sovražnikov ni zmozel slediti in ne pozabljati zla. *»Rad videl bi enkrat, le enkrat Lepoto, / da bi iz mene lahko zasijala / Ljubezen hrepenenja«* (Odhajam, 2004, 119). Prav do zadnjega jo išče, najde pa vse kaj drugega: *»Notranjost moja – domovanje smrti. / Kot črv v sočnem jabolku preži, / kdaj zgnil bo plod, po rani se odprti / nabrani gnoj smrdeče izcedi. // Trenutek vsak, ko hočem se razdati / vseživemu, mi butne v dušo prah / minljivosti; ko hočem se vsejati, / kot iz lobanje čutim njen zadah. // Lepoto iščem – vidim pa razsulo / ...«* (Smrt, 2004: 37).

Ena najzgodnejših Kolenčevih znanih metafor za lepoto je iz glasbenega sveta.¹⁰⁶² Toda zakaj je estetska razsežnost že takoj izničena s smrtjo: *»V odrekanje prihajaš v razkošje odeta, / in vabiš s seboj na ples, kjer orkester / strasti igra. Prav te muzikante vidim / kot svate, ki nosijo krsto«* (Lepoti, 1988; pesniški list).

Sinestetični verzi: *»Glasovi pojo kakor kadilo, / ki z vonjem omamlja vznožje / Lepoti, / vstali iz Neskončnosti«* (V omamljenosti, 1997: 47), so med najmočnejšimi v Kolenčevi poeziji tako oblikovno kot sporočilno.

Povod za upesnjevanje lepote na način likovne umetnosti prihaja od zunaj, prijateljstvo s slikarji. Opojnost za oči. *»Janez, kaj ni Lepota ti rekla: / Vstani in živi, pijanec barv, / kaj če s tabo poniglava smrt, / ki te ne more razsuti, / Janez, kaj je Lepota?«* (Slikarju Janezu Varlu, 1992: 39). Tudi v tem primeru se motiv Lepote prepleta z motivom smrti: *»Bil si čebela iz panja Lepote. / Bori na Taboru v zboru zbrani / s kraškimi pesmimi mede svojemu bratu. / Sonce ponuja čopič ti nov, / kaj barv na grob je nasulo, / rado na tvojem bi platno / zopet razpelo«* (Slikarju Janezu Varlu, 1992: 40). Če je bilo spredaj mogoče še dvomiti, zdaj ni več dvoma. Kolenčeva Lepota je Božja: *»Te živo gledam s čopičem v dlaneh, / ko se iz slutenj živo je rodilo. // Tako morda nekoč je On ustvarjal / in takrat hčer Lepoto je rodil, / ko se je sebi z večnim pogovarjal«* (Ob razstavi Janeza Varla, 1995: 82):

»Zarja je večerna / le plašč Slikarjev, ki mu sredi dela / Ljubezen poje, / kar pa le nemirna / človeško lačna duša je (bo) došla« (Uvodna, 1995, 6). Zarja se v nekaj manj visokem kontekstu pojavi še enkrat. Kolenc se zaveda pesniškega daru, in kaj more, če ga ne sprejemajo: *»kaj se bo jih sramovalo, / da še pesniški sem duh. // Da mi zarja je lepota, / da z živalmi sem kramljaj, / da med hoste so mi pota // ne da sekal bi kubike, / še potomcem bom bavbav«* (Srhlijivi soneti, 5, 1993: 9).

Kakšna veličina, da zmore avtor tudi v najhujših človekovih preizkušnjah in najgrših

¹⁰⁶² *»Stane, veseli muzikant«* (Na novomeškem pokopališču, 1991: 47–48) sodi zraven.

okoliščinah odkrivati smisel: »Sem z žarčenjem Ljubezni in Lepote / v globine nespoznane presijan. / Zdaj vidim: tudi brezna so grozote / le del poti za cilj le v slutnje vžgan. // Da, Sonce je. Njegovi so prameni, / ki zvočijo in barvajo Zemljó. / Življenje vse sem klical: Razodeni, / da zemsko te dojelo bo oko. // In slišal sem Tagoreja, Prešerna, / Beethovna, Shakespeareja in Kosovela« (Uvodna, 1995, 6).

Težišče lepote je pri Kolencu pač beseda, Beseda. Ni pred njim pesnika, ki bi tako sproščeno in tekoče sloveniziral uvod v Janezov evangelij, ga prepletel z začetkom Svetega pisma sploh in povezal z začetkom slovenske književnosti: »Nekoč v ničemer je Beseda bila, / ki se iz sebe vase je rodila. / Ta rekla vsemu, česar ni bilo, / le bodi in takoj je sonce vzšlo. // In sonce v kopno-voda je ločilo / in v kopno-voda sebe zasadilo. / Kar zdaj živi in dokler vse živi, / k Besedi, ki ustvarja, koprni. // V Lepote luči se očem svetlika, / v Ljubezni nežni s srci se dotika, / v Ustvarjanju v meglò smer zaznamuje. // In ON, ki nekdanj zbežal je na tuje, / je prav tako, kar živost osmišlja, / nam rekel: Luči živa si Beseda« (Trubarju in njegovim, 1995: 8).

Od tod je strma pot do poklona Francetu Prešernu in njegovemu ustvarjanju. Iz njegove poezije črpa moč zase v hudem in lepem: »Ustvarjam si poteze tvojega obraza. / Rad videl bi posodo, / v katero Misel je z Lepoto / vklesala svojo si podobo« (Ob grobu Franceta Prešerna, 2, 1995: 14). *Beseda tvoja vedno dih svežine / na ustnice, ki pokajo mi v suši, / iz tvoje bolečine in vedrine / bit moja pije, ko se z večnim druží. // Zanos, ko kakor človek se zagugam / v sovraštvu in ljubezni, ko vijugam / med da in ne, med smisli in nesmisli. // Lepota, ko kot človek in ljubezen / iz dna teme, obupa lačnih brezen / rešujem se v daritvi tvoje Misli« (Ob grobu Franceta Prešerna, 4, 1995: 16).*

Ivan Tavčar dobi priznanje, da je »eden tistih si, ki oplodila / ustvarjajoča ga je večna Misel, / ki naj z Lepoto svet bi prerodila.« Ob grobu povzpeticnika do ljubljanskega župana, »kdor malo se razume na ta svet, [...] spozna, kaj zemška je plitvina / in kaj je smisel iz grobov dojet«: »Moj duh, med živci, žilami sluteči, / priklanja skozi grob se v večni Smisel« (Ob spomeniku in grobu Ivana Tavčarja«, 1995: 17).

Dolgoletni ravnatelj knjižnice v Novem mestu dobi geslo: »Bogo Komelj – knjižnica v glavi, / vera v Lepoto, Znanje, v črke spočeto« (Na novomeškem pokopališču, 1991: 47–48).

Tonetu Pavčku (1995, 77) je podeljen naziv »svečenik Lepote«, medtem ko Jolka Miličeva (1995; 92) »k Besedi pluje in daljave veže, / da kdaj Lepota v radost vse zedini, / in takrat sama ji Ljubezen streže«. Vlado Bajc¹⁰⁶³ si tu zasluži spomin, ker je »na literarnih večerih zabaval / s heksametri poniglavost človeško« (Na novomeškem pokopališču, 1991: 47–48).

Če bi ne bila Kolenčeva poezija grobišč in njihove groze tako pristno in živo povezana s slovensko resničnostjo, bi bilo mogoče vpriči himničnega zanosa nad francoskima simbolistoma¹⁰⁶⁴ misliti, da gre za njun vpliv nanjo.

¹⁰⁶³ Vladimir Bajc: pravnik, pisec zbadljivih pesmi, pisanih v daktilu. (Avtor, 1992: 48).

¹⁰⁶⁴ »Ti najčistejši grešnik, / ki z višin nad višinami ogrevaš, / saj zdaj te opaja neskončna / in strašna Lepota. / In mi, v sencí tvoje svetlobe / smo albatrosi na deskah / in čas nam tlači v dušo / pipo iz gnusa« (Charlesu Baudelairu, 1995: 100); »Ti, grešnik največji, kot sodil si sam se, sveta, [...] Ti, ki si v glasovih najnežnejših Lepo iskal, / ki v zemski ljubezni si ril, kot gnus si jo streljal« (Pavlu Verlainu, 1995: 101).

Sklep

Kolenčeva Žarčenja (1995) so zbirka, ki je karakteristična za medbesedilnost. V nje se avtor odziva po vrsti na Primoža Trubarja, Franceta Prešerna, na Josipa Murna, Dragotina Ketteja, Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Ivana Tavčarja, Ivana Preglja, Lojzeta Gradnika, Srečka Kosovela, Ivana Mraka, Edvarda Kocbeka; Antona Slodnjaka, Antona Bajca; Jožeta Dularja, Severina Šalija, Ivana Hribovska, Franceta Balantiča, Karla Destovnika Kajuha, Lojzeta Grozdeta, Ivana Minattija, Kajetana Koviča, Gregorja Strnišo, Svetlano Makarovič, Toneta Pavčka, Daneta Zajca, slikarja Janeza Varla, Franceta Vurnika, Toneta Srebrnjaka, Toneta Kuntnerja, Viktorja Blažiča, Jolko Milič, Borisa Kralja, Danila Slivnika. Charlesa Baudelaira, Paula Verlaina, Franza Kafke, Leonie Nelly Sachs, Garcia Lorce, Rabindranatha Tagoreja, Walta Whitmana, in na mnoge, ki jih avtor odklanja. Čast besedi. Priložnost za posebno nalogo.

Kolenc ne skriva bolečine ob propadanju ruralnega, toda po drugi strani je v njegovih poeziji veliko urbanega sveta. Ob obisku v domačem kraju, lirski osebek obide veselje: »Ho, stara tepka še stoji...« Toda ob srečanju z vaščanko se mu razblini: »O, kaj sem dočakala. / Na mojem svetu blok stoji, / na tvojem tudi. / Zakaj me smrt ni prej pobrala.« Nekoč bil travnik, kjer sem pasel, / tovarna zdaj in dim vali / se v bližnje hoste. / In zemlja zbetonirana ječi, / je nihče več ne sliši, / le starka, a ta si v grob želi« (Doma, 1994: 38–39). »Kako sovražim motorje brneče / in pline dušeče in dim temnosiv / in prsi duši zasmeh zadušljiv / in te besede, te prazno kričeče« (Tišino ljubim, 1994: 40).

Z leti se pesnik vedno bolj umika v transcendenco: »Sredi neskončnosti, / kjer ni več stikov neba in zemlje / le v namišljenosti vida / in ne zvene glasovi dvoumno, / slutim svetlobo, / ki ni le za izbrane. // Samo oslepeti še moram, / samo oglušeti še moram, / da se bom videl, da se bom slišal / v lepoti nebesed. / Iz groba bodo pregrizle, da bodo zadušile motorje, / ki danes duše« (Za zemljo, 2000: 7).

Še vedno goji močan socialni čut. Po eni strani bi rad »pesnil tako, da bi pesmi / prisluhnil smreka, bor, zima, pomlad...«, toda zaradi številnih socialnih stisk, ki jih predstavi naturalistično neprizanesljivo, »moje v meni se gnusi / in sredi pojocih besed vse razpada...«

In gloje me srd, ko rad bi zapel pšeničnemu klasu / in maku... A moram zapeti o ljudožercih, ki duše žro, / ki otroke more in z zlom posiljujejo. / In takrat: kaj mi veter in sveta tišina, / ko začutim svet brez srda Boga, in nemoč – smrad je razpadanja. / In v takem vse pesmi zamro, / ko Lepoto odpelje kontejner / umirat na zadušljivo tleč odpad, / kjer ne žive, kjer se le duše. / A vendar vsi ljudje le enkrat / za lepo pod istim soncem žive« (V meni, 2000: 29).

Janez Kolenc je skrajno razočaran nad tovariši v pesniškem stanu in slovenskimi – če to sploh so? – intelektualci sploh:

Bliža se čas, / pravzaprav tu je, / ko bodo s soglasjem naših ljudi / grobove zasuli, / pomnike odstranili, / da se ne bo bralo v prihodnje / da tu so živeli... / Pesniki pa v neumljivem / brezposelnim nudijo kruh / in zabavo posmeha. // Barbari bodo požgali / sledove Uma, / Ljubezni, Lepote, / ki so jo izbojevali v tisočih letih... / Pesniki naši pa zborujejo / in ne vedo, / da naroda svojega / več ne poznajo. / In prav, da v kraški votlini / skriti soncu – mlatijo prazno (Bliža se čas, 2000: 58–59).

Tudi zgodovine jim ni mar. Samo denar, denar: »Stroji brnijo, / ruvajo zemljo / in lomijo kamenje. / Ljudje? / Drobni in majhni / na stroju velikem / sede / in prestave

menjavajo. [...] Vse skrito pod zemljo / in včasih izvržejo / celo človeške kosti. / No, da... izmečejo, / pogledajo še, / v časopis kaj zapišejo, / prepeljejo in asfaltirajo, / da lahko čimprej / ljudje / v daljave sproščeno / za posli hite» (Stroji brnijo, 2000: 43).

Viri

- Kolenc, Janez, 1985. *Pesniški list*. [Brez drugih podatkov].
 Kolenc, Janez, 1985. *Krik* (pesniški list), Novo mesto: SŠPTNU.
 Kolenc, Janez, 1985a. *Pozeba pomladi*. Novo mesto: SŠPTNU.
 Kolenc, Janez, 1985b. *Vodnjak ob cesti*. Novo mesto: ZKO.
 Kolenc, Janez 1986. *Močvirje*. Novo mesto: ZKO.
 Kolenc, Janez, 1987. *Neizgorljivi pogledi* (pesniški list), Novo mesto: ZKO.
 Kolenc, Janez, 1988. *V otrpli čas* (pesniški list), Novo mesto: ZKO.
 Kolenc, Janez, 1988a. *Za živžav, naj bo zdrav* (pesniški list), Novo mesto: ZKO.
 Kolenc, Janez. 1992. *Pogovor z mrtvimi*. Novo mesto: Samozaložba.
 Kolenc, Janez. 1993. *Sredi Vsegà*. Novo mesto: Samozaložba.
 Kolenc, Janez 1994. *Goreča sveča*. Novo mesto: Samozaložba.
 Kolenc, Janez. 1994a. *Pesem ubitega navčka*. Novo mesto: Samozaložba.
 Kolenc, Janez. 1995. *Žarčenja*. Novo mesto: Samozaložba.
 Kolenc, Janez. 1997. *Most med nevidnima bregovoma*. Novo mesto: Založba Ero.
 Kolenc, Janez. 2000. *Svetloba pred nočjo*. Novo mesto: Tiskarstvo Opara.
 Kolenc, Janez. 2002. *Pojoča razmišljanja ali Žara sanj*. Novo mesto: Tiskarstvo Opara.
 Kolenc, Janez. 2002a. *Nergaške in paberki*. Novo mesto: Tiskarstvo Opara.
 Kolenc, Janez. 2004. *Lebdenje v praznem?* Novo mesto: Tiskarstvo Opara.

3. STRAH IN POGUM V LITERARNEM OPUSU VLADIMIRA KAVČIČA (1932–2014)

Uvod

Vladimir Kavčič je bil rojen v Podgori (1932) v Poljanski dolini, zato so številna njegova dela prostorsko in snovno umeščena vanjo, časovno pa se z nekaj podaljški naprej in nazaj od nje vedno znova vračajo v drugo svetovno vojno. V trilogiji *Žrtve I–III* (1968–1970) z dodano četrto knjigo *Ko nebo zažari* (1984) avtorsko obnavlja tisti hudi čas v Poljanski dolini in njenem pogorju skozi prizmo vseh vanjo vpletenih strani – tudi tistih, ki je niso hoteli.

Kako sta druga svetovna vojna in njen konec vplivala na njegovo generacijo, priča knjiga *Prihodnost, ki je ni bilo* (2005). Z novelami *Od nikoder do nikamor* (2011) eksistencialno obnavlja kafkovsko ujetost, kakor jo je zasnoval v trilogiji romanov *Tja in nazaj* (1962), *Od tu dalje* (1964), *Onkraj in še dlje* (1971).

Slovenska literarna srenja si je največ dala opraviti s Kavčičevim *Zapisnikom* (1973), ki obravnava dachavske procese, a že napovedana Prešernova nagrada zanj mu je bila zadnji hip odtegnjena. Nanjo je moral čakati še celih 40 let, da jo je prejel v zadnjem letu življenja 2014.

Najbolj poetično Kavčičevo delo – umeščeno na mejo loškega in tolminskega gospodstva – je *Pustota* (1976), gotovo eno najlepših slovenskih o trdoživosti naših prednikov v boju z naravo in ljudmi. Kavčič se je z njim tiho oddolžil lastnim koreninam.¹⁰⁶⁵ Menda pa doslej še ni bilo opaženo, da je z obloženim naštevanjem bridkosti, ki so se zgrinjale nad ubogo poljansko prebivalstvo (Kavčič 106–109), vplival na Jančarjev znameniti roman *Katarina, pav in jezuit* (2000).

Seveda nam je žal za Kavčičeve neizpolnjene načrte, toda kljub temu je bogato zaokrožil plemenit ustvarjalni opus, o katerem se je razgovoril v starodavni loški Kašči, kakor pričuje v *Loških razgledih* objavljeno besedilo.¹⁰⁶⁶ Skupaj z žirovskim¹⁰⁶⁷ ju imamo lahko za Kavčičevo oporoko vsem, ki jim je mar slovenstvo.

Knjiga *Sreča ne prihaja sama* je leta 1961 izšla v redni zbirki Prešernove družbe za leto 1962. Najbrž je posrečeni naslov pritegnil mojo pozornost, da sem si jo – najstnica! – izposodila in z njo presenečena odkrila avtorja, katerih literarne osebe so postavljene v meni domač in ljub dogajalni prostor. Prav zato sem si ga kot študentka dovolila poiskati na uredništvu Borca in ga povabiti v Žiri, kjer je takrat pravkar ustanovljeno Društvo študentov Poljanske doline¹⁰⁶⁸ pripravilo odmeven literarni večer, na katerem sta poleg Vladimira Kavčiča sodelovala še pesnika Ivan Minatti in Jože Šmit.¹⁰⁶⁹ Odtlej sem tiho,

¹⁰⁶⁵ Po drugi strani je to storil z mladinsko knjigo *Kaj je povedal ded* (1977) – po materini strani. Njegov oče (Anton) pa je bil Trčkov z Dobračeve in kakor je povedal v pogovoru 16. maja 2014 v Žireh, je tudi nanje hranil lepe spomine.

¹⁰⁶⁶ Skrbno ga je prenesla v tiskano obliko Marija Lebar, urednica *Loških razgledov*.

¹⁰⁶⁷ Žirovski občasnik 34, 2014, št. 44, 29–41.

¹⁰⁶⁸ Njegov predsednik je bil pokojni Miran Ferlan iz Gorenje vasi, jaz pa tajnica Društva.

¹⁰⁶⁹ Z njima sem se seznanila na nepozabnem druženju s pevskim zborom Vinko Vodopivec, ki je gostoval v Kulturnem domu v Trstu in zapel tudi na gmajni na Bazovici, kjer so bili po I. tržaškem procesu sept. 1931 ustreljeni Ferdinand Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš, Alojz Valenčič.

a skrbno sledila ustvarjanju našega rojaka, kar dokazuje razprava (Ob)up Kavčičeve Pustote. *Loški razgledih*.¹⁰⁷⁰

Edvard Kocbek, eden vidnih protagonistov narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije v drugi svetovni vojni je leta 1951 izdal zbirko novel *Strah in pogum*. Z njimi je v estetsko dognani teksturi relativiziral zmagovalce zmagovalcev in poraženost premaganih. Na novo vzpostavljena oblast ni bila sposobna prenesti kakršne koli vprašljivosti na račun svojega vzpona, zato je nekdanjega zaveznika popolnoma izločila iz političnega življenja in poskrbela, da je doživel hud pogrom v literarnih krogih.

Obravnava želi uzavestiti in poudariti, da je bil od tedanjih mlajših sodobnih avtorjev v Sloveniji po Kocbekovi aferi (1951) najbrž Vladimir Kavčič prvi, ki si je upal v literaturi tematizirati vse v drugo svetovno vojno vpletene strani in jih presojsati z njihovih lastnih izhodišč brez vnaprejšnje družbeno politično pričakovane ali zapovedane pristranskosti. Njegova prva taka knjiga je izšla že sredi petdesetih let 20. stoletja *Čez sotesko ne prideš* (1956) in naslednje v zanesljivo ritmičnih presledkih *Ne vračaj se sam* (1959), *Ognji so potemneli* (1960) itn. in temu ostal zvest celih šestdeset let, saj je pisal do zadnjega. Za občinski praznik junija 2014 je imel v Škofji Loki zadnji javni nastop, še prej pa, 1. aprila 2014, v organizaciji Muzejskega društva in Knjižnice Ivana Tavčarja v Škofji Loki¹⁰⁷¹ in nato 16. maja 2014 v Žireh¹⁰⁷² v organizaciji Muzejskega društva Žiri in krajevne knjižnice Žiri odlična in odmevna intervjuja, ki ju je mogoče imeti za njegovo oporoko.

Razčlenitev motivike strahu in poguma se nanaša na šestnajst naslovov in osemnajst knjig, ker je roman *Žrtve* trilogija.

I. MOTIV STRAHU V TRILOGIJI O JAKOBH

1. Pustota (1976)

S kronološkega vidika se snov prvih treh romanov nanaša na osemnajsto stoletje. Prvi od njih sledi Grogovčevi družini, ki je zaradi udeležbe v tolminskem puntu izgnana iz gospostva. Razumljivo, da je gospodarju tesno. Kavčič to opiše s primerjalnim reklom in svetopisemsko metaforo: »Boleča misel, da bo na stara leta brezdomec, je rila po njem kakor mora. Brezdomec in izgnanec, s sramotnim znamenjem na čelu« (Kavčič 2004: 13). Še bolj ga bega strah, ki se je zažrl med puntarje same: »Potuhnili so se, zaprli vase, njihovi pogledi so postali plašni, kot da se kesajo, se drug drugega izogibajo. To je najhuje... Človek je ostal sam...« (Kavčič 2004: 13).

Izgnanstvo ne pomeni le izgubo premoženja, temveč doma in domovine, ampak tudi in predvsem pravnega varstva:

Ko je dan zatem zvedel, da mu je gosposka zaplenila tri četrtnine premoženja in ga izgnala, je menil, da je to tisto najhuje, kar je pričakoval. Toda že med potjo, ponoči, sredi hoste, ko je zaslišal neke glasove, se je zavedel, da ima strah še nove podobe... Če je zunaj oblasti ene in druge gosposke, je tako, kot bi bil nikogaršnji. Vsakdo lahko stori z njim, kar hoče, je sklepal (Kavčič 2004: 38).

¹⁰⁷⁰ Marija Stanonik, (Ob)up Kavčičeve Pustote. *Loški razgledi* 26 (Škofja Loka, 1979), 107–119.

¹⁰⁷¹ Vladimir Kavčič (1932–2014), Od vsega začetka sem svet razumel kot izredno kompleksen in protisloven *Loški razgledi* 62, Škofja Loka 2014, 219–236.

¹⁰⁷² Vladimir Kavčič, Če so me spraševali, ali sem Poljanec ali Žirovec, sem želel biti Žirovec, *Žirovski občasnik* XXXIV, 2014, št. 44, 29–41.

Nedoumljivi strah, ki prihaja iz narave ali iznad nje, se v novem okolju prijema tudi Grogovčevega sina »Jakoba«: »Nočni strahovi, ki so vznemirjali očeta, so se bili dotaknili tudi njega, čeprav je to skrival. Pes ponoči ni lajal brez vzroka, nekdo, človek ali duh, se je plazil okoli hiše. Žival ni bila. Če bi bila, bi tulil drugače. Ne tako, kot da je strah tudi njega...« (Kavčič 2004: 46).

Na drugem mestu presadi Kavčič korenine strahu pri Pustotnih osebah iz narave v družbenozgodovinske razmere: »Na Tolminskem so bile gmajne bolj domače, priljudnejše, a ko je pomislil na tisto, kar se je dogajalo po puntu, ga je še bolj stisnilo. Tudi tam se je zgodilo nekaj čudnega. Čez svetle senožeti njegovih otroških let se je razprostrla senca. Bistra reka je začela šumeti grozljivo« (Kavčič 2004: 80).

Po zastrašujoči novici, da so bili loški biriči zajeli najmlajšega v družini, Tinčka, ki pa jim je ušel, Jakoba strah popolnoma prevzame navznoter in navzven: »Otrpnil je v premišljevanju, strah se mu je razlezel po vsem telesu. Strah, globlji in močnejši od vsega drugega. Strah ga je postalo teme, te hiše, grape, glasov, ki so izzveneli, strah dneva, ki bo prišel za to nočjo. Strah sonca, neba, obzorij, ki jih bo zagledal zjutraj... V svetlobi bo resnica samo še strašnejša« (Kavčič 2004: 81). Skušal je verjeti obljubam, »da se bo vrnil«, kakor sta upala oče in mati, toda »/g/loboko v njem je bil strah, ki se ga ni mogel odkrižati« (Kavčič 2004: 90–91).

Črne slutnje se uresničujejo. Zaradi pasjih ali volčjih ugrizov je Tinčka zadela steklina in zdaj v ranah in blazen bega okrog. Sestro »prišel je prosit, da bi kaj storila zanj. Rezka pa se je prestrašila in zbledlo se je še njej...« (Kavčič 2004: 161). Vsi se ga bojijo, češ: »Zli duhovi so ga obsedli...« (Kavčič 2004: 161). Veronika iz sosesčine:

Že o mraku ga je čutila na robu gmajne, suho listje je šumelo, pa ni bila divjad. Zašumelo je in čez nekaj trenutkov spet, potem je bilo nekaj časa vse tiho... Strah jo je bilo, zato je vrata že zgodaj zapahnila, pomolili so in šli spat (Kavčič 2004: 92). Ko je prišel drugič, je bil čisto drugačen. »Sploh ga ne bi prepoznala, če ne bi bil spregovoril. ...Razpraskan... Ves v gnojnih ranah, po rokah in po nogah. Oči podplute, tudi na čelu globoke rane...

Kričal je in tulil. Glasovi so bili predirljivi, da jih je slišala v bajto. Spremljali so jo daleč dol v grapo...

Kaj bi storila, ni vedela... Otroci so bili preplašeni, stiskali so se okrog peči... Naj gre k sosedu, naj koga pokliče, ko pa je vse bilo tako čudno. Strah jo je bilo... (Kavčič 2004: 93).

Oklan od psov in zblaznel od stekline se je baje Pustotni še nekaj dni potikal po hribih. Nekateri so ga celo videli, še bolj številni pa so bili tisti, ki se jim je samo zdelo, da so ga. Govoricam ni verjel, saj jim tudi mnogi drugi niso, vseeno pa se težkih misli ni mogel otresti... (Kavčič 2004: 111).

Ko se je že izkopal iz najhujšega, se Jakob še ne more otresti pretresljivih spominov: »Potem je nenadoma zaslišal pravi človeški glas, nerazločen klic. Spomnil se je brata, tistega večera na Kranjskem brdu, ko so ga iskali po gozdu. Zdaj se mu je zdelo, da ga je sam slišal, v resnici je le Veronika pripovedovala o njem... Glas je bil napol človeški, napol živalski... Otrpnil je od strahu« (Kavčič 2004: 161).

Na vsem območju, kjer skušajo Pustotni vzpostaviti nove družbene stike, pustoši

»krvava griža« (Kavčič 2004: 136). Zato temu primerno Kavčič tokrat strah opisuje fiziološko: »Jakoba je prevzemala čudna zamaknjenost in koža se mu je ježila, nekje od daleč se je začel vanj plaziti strah, v črevesju ga je že čutil, glave pa se še ni dotaknil. Le omotica se ga je lotevala, pred njim kot da se je odpiralo nebo, širil je pogled, videl pa je vedno manj« (Kavčič 2004: 99). Od »/š/libe božje, ki je udarila Pustoto«, umrejo sestra, mati in oče: »Grenki okus sprhnele trave je spremljal vsak njun grizljaj in z vsako žlico hrane sta zajemala tudi strah, da se v njem skrivajo bolezenske kali... O tem sta sicer molčala, a kadarkoli je katerega od njiju zaneslo za vogal, je drug s strahom čakal, s kakšnim obrazom se bo vrnil« (Kavčič 2004: 150). »Očetov molk in njegova tiha vdanost v usodo sta [Jakoba] navdajala z žalostjo in strahom, da je že tudi on sklenil račune z bogom in ljudmi« (Kavčič 2004: 148).

Oče »ga je razvezal krivde, da ga bo preživel. Življenje se je spremenilo v dolžnost« (Kavčič 2004: 155). »V preteklosti, po puntju, se je bal za življenje, strah ga je bilo smrti. Zdaj pa je čutil, kot da njegovo življenje ni ogroženo in da ga je strah prav tega. Strah samote in trpljenja« (Kavčič 2004: 156).

Zboli tudi sam Jakob in sploh ne ve, koliko časa je preždel v nekakšni omotici. »Temne slutnje, ki so se razraščale v njem proti njegovi volji, so preglasile vse« (Kavčič 2004: 127). Ko si je toliko opomogel, da gre med ljudi, sreča pogrebce, ki se boleznimi branijo z žganjem, v katerem so stopljene saje, zato se obnašajo »prostodušno in brez strahu«, župnik pa mu ne dovoli priti blizu. »To je bilo tudi edino znamenje njegovega strahu, kajti njegov glas je ostal miren in dobrohoten« (Kavčič 2004: 139–140).

Kljub vsem preizkušnjam želi izpolniti očetovo oporoko: »Življenje se ne sme nikoli ustaviti« (Kavčič 2004: 200). Odloči se poiskati zvezo v ta namen: »Ko je zagledal znano podrtijo, se je zavedel, da bi se bil moral že prej oglašiti pri Veroniki, takoj zatem pa ga je že prevzel strah, da je prišel prepozno. Belih križev sicer ni bilo opaziti, a to še ni pomenilo, da so Matevževi ostali živi. [...] Strahu pa se je otresele šele, ko so se pred njim odprla vrata v črno vežo, ki je bila hkrati kuhinja, ko je v nji zagledal Veroniko« (Kavčič 2004: 201).

2. Somrak (1996)

Avtor sam lepo pojasni naslov romana;¹⁰⁷³ da gre za nadaljevanje *Pustote*, pa lahko ugotovi le tisti, ki jo je bil prebral. Kot da gre za nekakšno prekletstvo nad rodом, se trpka usoda Grogovčevih tu nadaljuje. Na zunaj je vezni člen z njimi v novem romanu ime Jakob, sin s Tolminskega v Pustoto preseljenega Jakoba. Nekdanji tržaški najdenček, hlapec Antonio / Anton, za katerega se v zrelih letih izkaže, da je upravičen do lepega premoženja, a si z njim ne more kaj pomagati, ga nakloni mlademu Jakobu, da bi mu omogočil lepše življenje, kakor ga je imel sam. To izvejo nepridipravi in ga pravzaprav ukradejo, odvedejo, da bi denar prišel v njihove roke. Kako ga ne bi bilo strah: »Jakobov pogled je nemirno begal med skrivenčenimi debli in velikimi kamni, poraščenimi z zelenim mahom. Ti so omejevali razgled v globino. Zaradi tega se je negotovost še povečala« (Kavčič 1996: 13). Posebno hudo je v ječi, v kateri se po nedolžnem znajde: »Strahu, ki je prežemal vse njegovo bitje, se ni zavedal, a pri duši mu je postajalo vse bolj tesnobno.

¹⁰⁷³ »Res, to, kar je zdaj okrog njega, bi lahko bile vice. Somrak, nejasna podoba okolice, nespoznana pokrajina in pot, po kateri ga vodijo naprej, k cilju, ki si ga ni mogoče predstavljati« (Kavčič 1996: 125).

Drgetanja telesa ni niti poskušal zaustaviti, misleč da je posledica mraza, zoper katerega tako ali tako ni mogel nič ukreniti» (Kavčič 1996: 20).

Ko je po nenavadnem tavanju že nekoliko prišel k sebi, – »*Strahu se ni zavedal, tudi ogroženosti ne, pač pa posebnega, nerazložljivega počutja* (Kavčič 1996: 106) – se spet znajde na začetku, v ječi. Strah je tu opredeljen zvočno:

Pravi strah, ki ga je pretresel tako globoko, kakor še nikoli poprej, se je naselil vanj po tistih nerazložljivih glasovih v planini. V tej temi, ki je bila gostejša od katerekoli noči, si je lahko kadarkoli priklical v spomin tiste glasove, prihajali pa so tudi sami, posebno tedaj, ko je dolgo prisluškoval v negibno in gluho tihoto (Kavčič 1996: 120).

Da bi se rešil tega strahu, ki ob vnovičnem spominjanju ni in ni hotel uplahniti, je večkrat poskušal v prostoru odkriti vsaj sledove zadaha, ki se ga je spominjal od drugod, in čeprav se tega ni nadejal, ga je nazadnje odkril. Ne povsem določno in le za nekaj trenutkov, a dovolj, da se je njegov brezup povečal (Kavčič 1996: 121)

Spet gre za beg, le da v nasprotno smer, nekam na beneško stran: »*K negotovosti pa so pripomogli tudi spomini, ki so se mu spotoma utrinjali. Že ob misli na Falcherinija ga je spreletaval srh. Tistega prizora z Andrassijem ni in ni mogel pozabiti. Takrat je doživel strah, kakršnega si poprej še predstavljati ni mogel*» (Kavčič 1996: 39). Bil je namreč priča, kako so nekoga po obsodbi vrgli v reko. Zato ga ob vsakem srečanju z njo preplavijo neprijetna čustva:

Dobri ljudje, ki so mu rešili življenje, ko ga je na pol mrtvega naplavila reka, so mu bili svetovali, naj se na beneški strani izogiblje deželne ceste, kjer bi lahko naletel na biriče. Ti bi ga imeli za klateža in beguna in bi ga pri priči strpali v ječo. A ko se je približal Nadiži, je moral čez Hudičev most in prav sredi mostu se je zavedel, da se od tam, če bi mu kdo zastavil pot, še rešiti ne bi mogel. Pogled v globino mu je povzročil vrtoglavico, ta pa je strla njegov pogum in tudi njegovo upanje je uplahnilo (Kavčič 1996: 163).

3. Vrnitev v izginule kraje (2000)

že z naslovom pove, da gre za gibanje. V tem romanu se nekdanji Jakob – »*Je sploh še kaj ostalo od tistega fantiča, ki ga je Antonio s Cerkljanskih hribov poslal na Beneško in Friulsko?*« (Kavčič 2000: 30) – s potujčenim gosposkim imenom odloči vrniti v kraje svojega otroštva: »*Bom šel naravnost v Otušje in potem poiskal Pustoto ali bom prej obiskal kraje, kjer sem bil z de Eggrom?*« (Kavčič 2000: 181).

Zakaj in čemu se je odpravil na pot, podrobno – fiktivno, v namišljenih pismih – pojasnjuje nekdanjemu pajdašu, ki ga ima za prijatelja, a se na koncu izkaže, da se je zmotil. Retrospektivno se vrača v obdobje, ko se je moral udinjati dozdevnemu dobrotniku, s prav nič ugodno perspektivo: »*Služil naj bi mu s telesom, a ko sem se tega ovedel, me je popadla groza. Šele tedaj sem se zavedel, zakaj se mi posmehujejo*« (Kavčič 2000: 27).

Kavčič tu pokaže nov tip doživljanja strahu in njegove telesne posledice, z novim jezikovnim gradivom in otroško retrospektivo:

Nenadoma pa se je zganilo nekaj, kar mi je vzbujalo strah že v otroških letih, ko sem se znašel v temi, v tujem kraju. Mojim korakom so se pridružili še eni, udarce srca sem čutil v grlu. Odmevi mojih lastnih stopinj to ne bi mogli biti, sem bil tudi zdaj prepričan. [...] Ponovil se je tudi dotik pod kolenom. Postajal je trši in določnejši, kot da se po meni steguje roka iz podzemnega kanala (Kavčič 2000: 52).

Nisem imel poguma, da bi se potipal pod kolenom, možnost, da je tam res kaj živega, umazanega in smrdljivega, me je ohromila. Začel sem hoditi hitreje in poskušal zažvižgati. Iz otroških let sem vedel, da je to najboljši način, kako se v gluhi noči znebiti zasledovalca in – strahu. Vendar sem imel usta čisto suha in iz sebe nisem mogel spraviti nobenega glasu (Kavčič 2000: 52).

Domislil se je, da gre za njim napol hrom berač, ki s palico udarja ob tlak: *»Telo mi je še vedno drhtelo, kljub temu pa sem se zavedal, da mi od takšnega zasledovalca ne preti nobena nevarnost«* (Kavčič 2000: 53).

Novost tukajšnjega besedila je, da strah povzročata etična veličina: *»Corsico je čisto poosebljenje časti in zvestobe. Brez graje je, njegova klenost plaši, ne samo mene, tudi druge. Bojim se, da mi vidi v dušo in pozna vse moje misli. Vsak dan znova si moram dopovedovati, da je le moj služabnik in nič drugega. Strašen človek je«* (Kavčič 2000: 55) in življenje samo:

»Bilo mi je žal, da sem tako nedostojno ravnal s Cecilio de Vittori. Odšla je, preden sem se zavedel, kaj bi mi lahko pomenila. Življenja sem se bal, vedno sem se ga bal, me je prešinilo« (Kavčič 2000: 63). Notranje razpoloženje vpliva na doživljanje zunanjega: *»Ni sonce tisto, ki daje dnevu sijaj. Če je v duši mračno in zagatno, ji vsa zunanja svetloba nič ne pomaga«* (Kavčič 2000: 85).

Prizna ali ne, vzbuja strah človekova zamejenost, končnost. Misel nanjo človek ponavadi odriva: *»Glej ga zlodja, na svoj konec prej niti pomislil nisem in sploh storim vse, da ne bi bilo treba misliti nanj«* (Kavčič 2000: 166).

II. MOTIV STRAHU V KAVČIČEVI LITERaturi O 20. STOLETJU

Nadaljnja razčlenitev omenjene motivike v Kavčičevi literaturi se nanaša na osebe v Poljanski dolini, časovno pa je omejena na prvo polovico 20. stoletja. Zaradi njenega notranjega preobražanja se kaže za bolj smiselno predstavitev motivike, večinoma motivike strahu glede na splošno zgodovinsko dogajanje in ne po zaporedju izhajanja Kavčičevih leposlovnih knjig.

1. Sreča ne prihaja sama (1961)

je knjiga o Pavletu, ki se med prvo svetovno vojno po očetovi smrti z materjo selita iz ravninskih Žabnic v njeno rodno Poljansko dolino, o kateri dobi najstnik prvi vtis, da je *»odurna«* (Kavčič 1961: 5). V iskanju lastnega mesta pod soncem se poveže s prevejanim Trstinarjem, ki ga nagovori, da gresta iskat srečo na Primorsko v bližino soške fronte. Prenosišče najmeta na tujem skednju, toda Pavleta predrami huda nevihta z bliskom in gromom: *»Strela je udarila tako blizu, da ga je dosegel vonj po osmojenem«* in s prisluhi: *»Zdelo se mu je, da je slišal tudi otroške krike in vmes presunljivo ječanje«* (Kavčič 1961: 67) bolšči v temo, medtem ko so njegovemu tovarišu razbesnjene naravne sile v užitek: *»Beži no, si tak plašljivec? Naj treska, naj gori, če hoče!«* Pavleta pa je *»stresel srh«* (Kavčič 1961: 68), ko se je domislil, da morata v blatno, hladno in deževno jutro.

Lahkomiselna družčina z roba družbe Pavleta že krepko potegne v svoj ris, toda menda materina smrt pripomore, da se ji še pravi čas odtegne. *»Bojim se, je priznal brez oklevanja. – Žandarji vas bodo ujeli...«* (Kavčič 1961: 139). Dva, ki sta vpletена v ponarejanje denarja, se mu posmehujeta in grozita z lakoto. Toda strah pred oblastjo je večji. Ali pa z muko privzgojeni materini nauki?

2. Čez sotesko ne prideš (1956)

je zbirka desetih novel z naslovom, ki napoveduje poraz. V noveli *Soteska* eden od treh tovarišev v kapah »z rdečo zvezdo« že vnaprej dvomi, da bi prišli čeznjo. Novinca v trojki pa predvsem muči nenadno odkritje, da gredo likvidirat nekoga, ker je pač tak ukaz, ne glede na to, ali je v resnici kriv: »Kaj je kriv in koliko je kriv, to je stvar tistih, ki so ga obsodili. Jaz jim verjamem« (Kavčič 1956: 27).

V noveli *Temne noči* prav strah poganja dejanje in pripelje do tragičnega konca: »Pri Kopačevih so bile noči en sam neskončno dolg in moreč trenutek pričakovanja, kdaj bodo zapeli okovani čevlji po kamniti poti s hriba in se bodo koraki ustavili pred hišo. Potem bo vsega konec. Strah se jim je zagrizel v podzavest. V spanju se še obrniti niso upali« (Kavčič 1956: 5). V vasi so se izmenjevali partizani in domobranci. Ti so prihajali tudi po Kopačevi zaslugi. »Pogledal je ženin izmučeni obraz zraven sebe: 'Da bo lahko brez bojazni spala, da se otrok ne bo stresal v spanju od strahu, ki se ga je nalezal od nas...' Vendar mu je bilo pri srcu strašno. Jasno je čutil, da je stopil čez prag dosedanjega življenja. Vse, kar je lepega in srečnega, je za njim. Prihodnost bo težka, žalostna...« (Kavčič 1956: 8–9).

Strah prevzame dušo in telo, kakor ugotavlja vaška klepetulja: »V takem strahu sem bila vso noč in v usta sem dobila nekaj priskuten okus. Ja, v usta. To je od strahu« (Kavčič 1956: 7). Prav tako telesno se odzove na grožnjo »črne roke« soproga Kopačevega tekmeča: »Roke so ji nemočno padle ob telesu, oči je široko razprla in na pol odprte ustnice je spreletaval drget« (Kavčič 1956: 17). Podobno se izrazi žalostna mati, ko izve za sinovo smrt: (*Hiša v bregu*): »Materi so roke brez moči padle ob telesu, skrušena, kakor da se je v sebi sesedla, je voščeno bleda strmela v zrak« (Kavčič 1956: 45).

3. Žrtve v treh delih (1968, 1969, 1970)

in pozneje dodana knjiga *Ko nebo zažari* (1984) kot njihovo nadaljevanje obsegajo okroglo 3000 strani besedila. V njih slovenski Tolstoj res ovekoveči Poljansko dolino na zunaj, toda še veliko pomembneje je, in priznati mu je treba pogum, da je že pred skoraj petdesetimi leti njegova literatura brezprizivno razgrinjala pred bralci problematiko, s katero se Slovenci še danes s tako muko spoprijemamo. Kdo so Kavčičeve »žrtve«? Avtor jih z mikroskopsko analizo na majhnem prostoru vaškega življenja tematizira na vseh straneh!

Z okupacijo slovenskega ozemlja se je strah zajedel v vse pore prebivalstva v Poljanski dolini. Izrecno se najprej pojavi pri duhovnikih, saj so bili na podeželju prva tarča. Žandar zaupno posvari lučinskega župnika, naj se izogne izgnanstvu z begom čez nemško-italijansko demarkacijsko mejo v Ljubljano. »Tisto, kar se je prej kazalo kot neprizadetost, se je bilo medtem že spreverglo v zamolkel strah, v strah, ki ga je skoraj ohromil. Še vedno je stal na mestu in z očmi begal okrog sebe, kakor da se ne more odločiti, kaj naj ukrene«. Kot cerkveni dostojanstvenik samoumevno poprosi sobesednika, da bi mu na dolgi poti pomagal nositi prtljago, kovček ali nahrbtnik. Toda prišlek mu pošteno prizna, da ga je javne podpore strah: »Na občini sem v službi, družino imam. Sami veste, kako strogi so Nemci. Lahko bi zaprli še mene. Vam je lažje, vi ste sami, kar koli se vam zgodi« (Kavčič 1968: 228).

Vojni zemljevid se je spreminjal iz dneva v dan in previdnost v napovedovanju izida je neučakanemu lahko pomenila slabost in samozavest pred t. i. poljansko vstajo je bila velika: »Ej, Skalar, da te ni strah omrtvičil, še preden smo začeli? se je nestrpno,

a brez poroga v glasu postavil Bradač. – Rusija res ni za prvim ovinkom. Nemška moč se bo zlomila, to je enkrat ena. Tu jih bomo obkolili, koliko pa jih je v vsaki postojanki? Petdeset, sto največ... V Loki in Kranju nekaj več... Pomoči ne bodo dobili, vse zveze bodo pretrgane, zmogli jih bomo» (Kavčič 1968: 258).

V gigantskem Kavčičevem delu je med najbolj impresivnimi scena, ko policijski volčjak izsledí neoboroženega partizana (Kavčič 1969: 351), da se iz oči v oči srečata z nemškim vojakom:

Psa še vedno ni bilo, pač pa se je policist, ki je stal pred njim na stezi, obrnil proti njemu. Puško je stisnil med kolena, z obema rokama stikal po žepih, izvlekel cigareto in vžigalico ter si prižgal. Ko je puhnil predse prvi dim, se je ozrl kvišku. Ujela sta se z očmi. Poteze na policistovem obrazu so otrpnile, cigareta mu je obvisela med ustnicami, kakor da bo zdaj zdaj padla na tla. Vžigalice in škatlo je potisnil v najbližji žep in počasi prijel za puško. Potem šele je s pogledom potipal po okolici, prepričal se je, ali je kdo opazil njegove nagle kretnje. Andrej je samo še čakal, da bi vzkliknil in vzdignil puško. Svojo usodo je imel do zadnje nadrobnosti pred očmi. Videl je že samega sebe, kako mrtev in zmrcvarjen leži na stezi in ga obletavajo muhe.

Toda policist ni vzdignil puške, tudi kriknil ni, previdno se je spet ozrl na Andreja in mu komaj zaznavno pomežiknil. Na njegovem prepotenem in s pokončnimi gubam razbrazdanem obrazu se ni nič zganilo. Tudi v njegovih sivih, hladnih očeh se ni utrnul noben žarek toplote, a že sam tisti neznatni tren je v Andreju zbudil veliko upanje. Mahoma mu je tujec postal bližji in domač, zaupal mu je, prevzelo ga je celo čustvo hvaležnosti.

Policist mu je spet obrnil hrbet. Kolona se je premaknila, Andreja pa je obšel nov strah. Bil je prepričan, da se bo vrsta spet ustavila, oni se bo vrnil, ali pa bo zalajal pes. Zgodilo se bo kaj nepričakovanega. V njem ni bilo več toliko moči, da bi še lahko spremljal z odprtimi očmi neskončno kolono vojakov, ki je hitela mimo njega. Vsak hip se eden izmed njih spet lahko ozre navzgor in zgodilo se bo... zamižal je in se stisnil k zemlji...

Kmalu je bila gmajna spet tiha, tako tiha, da ni verjel svojim ušesom. Odprl je oči, steza je bila prazna. Nikjer žive duše. Previdno se je splazil iz svojega skrivališča in se, še vedno pod vtisom, da svoji usodi ne more pobegniti, začel plaziti po bregu navzgor, skozi smrečje, ki je bilo tako gosto, da zravnan sploh ne bi mogel hoditi. Ko je obstal in je bilo okrog njega spet samo tišina, se je šele začel zavedati svojega telesa, ki se je prebujalo iz odrevenelosti. Zgrabil se je za nogo, potipal po prsih, stisnil glavo med dlani. V ušesih mu je šumelo in v sencih razbijalo, kakor da bodo nevidna kladiva predrla kost, toda bil je živ. Živ! Ta občutek je bil tako nenavaden in tako čudovit in žalosten hkrati, da ga ni mogel obvladati. Zdrknil je na tla, pritisnil glavo na hladno prst, posuto z igličevjem in obile so ga solze, toda strah, ki je še bil v njem, mu je branil, da ni zahlipal na glas. Živ... Živ... (Kavčič 1969: 361–362).

Strah pred gotovo smrtjo se v Andreju prelevi v nepopisen občutek sreče, da (še) živi (Kavčič 1969: 357–362). Po taki izkušnji je razumljivo, da se strah tudi »*hostarjem*« (Kavčič 1969: 775) zajeda v kosti:

Andrej se doma ni počutil nič bolj varen. Čeprav se po tistem, ko se je bil vrnil z Blegoša, Nemci niso bili še nikoli oglasili, jih je pravzaprav pričakoval [...] Bolj kot njega pa je strah mrtvičil Marto. Še avgusta je bila rdečelična in polna zdravja, zadnje mesece pa je

bila uplahnila, obleka je v gubah visela z nje, njen zvonki smeh je bil zamrl (Kavčič 1969: 773–774).

Medsebojno tipanje v morebitnih pripadajočih taborih ali pač nasprotnikov v bojih postaja vedno napeto. Kavčič strahu ne ubeseduje vedno, temveč z opisom fizisa, način hoje priča o notranjem razpoloženju in doživljanju upovedenih oseb:

Čas za pomisleke je bil že zdavnaj potekel, srečanju se ni mogel več ogniti. Toda vsi ti glasovi topečega se snega in vode v potoku, čeprav brezosebni in brez sledu človekove navzočnosti, so po svoje polagoma le pronicali vanj, potapljali so ga v zamišljenost, v naraščajočo negotovost. To ni bil več strah, ta se ni mogel zvečati. [...] Hodila sta več kot uro, Maks ves čas za njim, ne da bi spregovorila besedo. In medtem ga je nepretrgoma opazoval, njegov pogled je čutil na svojih rokah, na ramenih, za tilnikom, pričujoč je bil ob slehernem njegovem premiku. Zato se mu je korak zapletal, zato so bile njegove stopinje negotove (Kavčič 1968: 556).

Dokler se naperjeno orožje ne sproži, še obstaja upanje na trezen razplet preverjanja:

Peter je snel kapuco, da so se pokazali mastni, štrleči lasje, odsunil je polo pelerine, luč je v njegovi roki očrtala dolgo, temno cev pištolo, ki je komaj opazno podrhtela v prostoru med Maksom in Francem. Ti gibi so Franca popolnoma omrtvili, zadržal je celo dih in čelo mu je napolnila ubijajoča praznina« [...] Maks je stal negibno kakor kamen, na njen ni trenila niti mišica, njegov obraz je bil prsteno bled. Franc se je lahko pomudil na njem s pogledom le trenutek, potem so se njegove oči samogibno oklenile roke s pištolo. Ta je bila še vedno naperjena vanj, čeprav mu je Peter kazal bok. V njem je bila otrpnila sleherna misel. Presenečenje je bilo tolikšno, da se še ni bil utegnil zbrati, čeprav strah v njem ni več naraščal (Kavčič 1968: 557, 558).

Napetost sprosti šele besedna komunikacija: » – *Bojita se? je spet udarilo iz Petra, brez sledu posmeha v glasu. – Strah vaju je, da bi crknila? Ni pa vaju strah vohuniti za menoj?*« (Kavčič 1968: 558).

Novico, da je njegova ljubica nedavno rodila dvojčke, preseneti osirotelega ljubljanskega študenta, ki se je kot komunist pridružil poljanski vstaji: »*Ob besedah, ki jih je bil pravkar izgovoril Skalar, je Dušan otrpnil. Tistega, kar je pripovedoval naprej, ni več slišal. Nevidna roka mu je zadala udarec, ki mu je ohromil glavo in tilnik kakor nekoč udarec z gumijevko. Začutil je potrebo, da bi legel ali se vsaj naslonil na zid*« (Kavčič 1968: 771–772). Po smrti njunega tovariša Skalarja protestira pri Petru:

- Vse to... Te likvidacije..., streljanje za vsako malenkost... Preveč je tega ...
- Preveč? Koga ne bi bilo treba? Izdajalce naj trpimo? je zasikal že s prizvokom besa. – Reci!
- Skalar tega ni želel, ne pričakoval od tebe...
- Jaz ali kdo drug. Nekdo mora opraviti.
- Kri, je zamomljal Dušan, ko da se mu je glas zataknil v grlu. – To ostane na človeku. Ne moreš je več izbrisati... Življenja ne moreš povrniti, vsakdo ima samo eno... [...] Če se odpovemo človečnosti, bomo končali kot razbojniki. Preklinjali bodo naš spomin...
- To sem že slišal. Meni je prekleto vseeno, kako bo smrdelo za menoj. Ostati hočem živ. Sploh pa ne razumem, kaj mi želiš dopovedati. Kaj bi mi rad vbil v glavo? Ali bi bilo po tvojem bolj pošteno in bolj človeško, da se pustim ubiti? Da se vdam Švabom (Kavčič 1968: 794, 795).

Po drugem pogovoru na to temo naletita na potovko, ki jo preudarni Dušan reši pred sumničavim Petrom:

– Domov pojdite! Nikomur ne povejte, da smo se srečali. Lahko bi zvedeli Nemci! Oči so ji nekajkrat utripnile, zdaj v enega, zdaj v drugega, potem pa se je naglo sklonila po košaro in se nekaj korakov ritenski opotekla. Iz odprtih ust se ji je iztrgal hropeč vzdih, izraz strahu in olajšanja hkrati. Šele potem se je obrnila in urno, nenavadno urno stekla navzdol, natanko v smeri, kjer jima je lahko najprej izginila izpred oči (Kavčič 1968: 802).

Toda ko po Dušanovi smrti spet naleti nanjo, jo, ne da bi se prepričal, ali je je res kriva, potolče s sekiro (Kavčič 1968: 842). Pisatelj mojstrsko opiše storilčevo doživljanje lastnega dejanja: stisne ga krč in prevzame neznan osuplost nad samim seboj:

Udarci, ki so mu razbijali po temenu, so preglasili vse drugo. Od njih mu je v ušesih nepretrgoma šumelo, zdelo se mu je, ko da so mu nenadoma ohromeli vsi čuti. Začel je drgetati, obšla ga je zmedenost, čutil je, da bo potreben nenavaden napor, da se bo odtrgal z mesta. Ko da bi bil z nevidno močjo priklenjen na toporišče sekire, ki ga je še vedno držal v rokah, stiskal ga je krčevito, tako krčevito, da ga ni mogel izpustiti... [...]

Prva želja, ki se je je določno zavedel, je bila čisto telesna. Odpel si je hlače in si dolgo praznil mehur. Z vodo je iz njega odtekal tudi bolečina, ki mu je bila ohromila spodnji del telesa, a se je je domislil šele zdaj, ko je pojenjavala (Kavčič 1968: 843, 844).

Revolucijo razume vsak njen udeleženelec po svoje (Kavčič 1968: 779) in umirajoči Dušan se šele zdaj zave, da je družinska sreča nad njo: *»Revolucija... Boj... Zmaga... Mislil sem, da me potrebujeta stranka in Fronta. Nekaj sem bral, izkušnje sem imel... Skalar in Bradač sta me povzdigovala, jaz pa sebe nisem poznal... Rozinko sem spravil v nesrečo...«*

Ob rotenju, naj ji vsekakor sporoči, da priznava očetovstvo njenih dvojčkov Petra prevzame ganotje: *»Nekaj kar bi bilo tudi zanj... A kaj bi to moglo biti? Sreča za vse ljudi... Nič več strahu, nobene nevarnosti več... Zavlekel bi se na prvi kozolec in zaspal. Spal bi ves teden, tako dolgo, da bi pozabil na vse. Na vse... Še prej bi se najedel. Za mizo, iz skled, počasi..., nekaj toplega... V zakurjeni izbi, uri bi tiktakala, kot nekoč doma...«* (Kavčič 1968: 835).

Navedeno doživetje znanega likvidatorja ne odvrne od utečene poti in gôdi mu, da sam spravlja ljudi v strah. *»Zdelo se mu je, da se začinja dolgočasiti, in edini izhod iz tega stanja bi bila kakšna daljša pot, ki bi jo opravil sam, brez spremstva. Že zdavnaj se je bil namenil, da bo obiskal strica Novaka in ga previdno otipal, kako je kaj z njim. Na katero stran se je nagnil? Katerih se boji bolj, hostarjev ali Švabov?«* (Kavčič 1969: 775).

– Počakaj! Kaj obupuješ! jo je poskušal miriti Peter, a besede mu nekako niso šle z jezika. Martino tarnanje ga ni prizadelo. To, česar se je bala, ni bilo izključeno, čeprav je bil njen strah še dosti prezgodnji. Če bodo hišo požgali, to še ni tako strašno, da bi bilo treba obupavati. Mnogi so že izgubili vse, poznal je gospodarje, ki so hvalili Boga, ker so ostali živi. [...] Čemu torej strah, čemu strah že zdaj, ko je nevarnost še daleč...?

– Vi pridete in odidete, mi pa ostanemo. Vi ste se že navadili hoste, nas pa čaka še vse kaj hujšega (Kavčič 1969: 781).

Kavčič prepričljivo dokazuje, kako so stare zamere, vnaprejšnji predsodki in natolcevanja vplivala na življenje in smrt v vojnem času! Ko se Peter surovo znaša nad nekdanjim uslužbencem enega od kamnolomov v Poljanski dolini, mu ta odvrne: *»Žrtvujete se. [...]*

Za koga? Ali ne vidiš, da se večina ljudi samo boji. Boji enih in drugih. Radi bi živeli v miru in delali. Tako kot jaz» (Kavčič 1969: 789).

Samovoljni Peter je bil »*strah in trepet»* »izdajalcev« (Kavčič 1970: 44). »*Sovražniki so se ga bali, trepetali so pred njim. Nobena skrivnost ni bila, da je likvidator»* Kavčič (1984: 43). Zato so celo na njegovi strani vest o njegovi smrti nekateri sprejeli z olajšanjem. Toda Kavčič tudi v tako kočljivem primeru ne dovoli enostranskega posploševanja: »*Zdaj ko je mrtev, bi radi vse najslabše naprtili njemu. Mnogi so bili res izdajalci, morali so jih ubiti. Vsi pa gotovo niso bili. [...] Preden koga obsodijo, bi se morali prepričati»* (Kavčič 1984: 13–14).

(Ne)utemeljeni strah in nezaupanje sta med drugo svetovno vojno sejala gorje. To potrjuje primer tujca Šmita, za katerega se domneva, da je na sledi partizanskemu bunkerju. Šmid¹⁰⁷⁴ pri zasliševanju prostodušno pove, da je ravnodušen do obeh ideoloških strani: »*Zdaj je vojska. Začeli so jo drugi in končali jo bodo brez nas. Država kot je naša, v svetovnem merilu ne pomeni nič. Mi smo le drobiž, s katerim poravnavajo račune velike sile... [...] Jaz nisem iz nobenega gnezda. Sem to, kar sem. Bore malo... A se ne dam stlačiti v nobeno vrečo z drugimi. Razumeš? Nimam političnega prepričanja. Živeti hočem po svoje, kolikor mogoče po svoje»* (Kavčič 1969: 786). Prav ta samostojnost ga pokoplje. Zaradi »*strahu, ki je mučil Marto in Andreja že mesece in mesece»* je bila »*sodba nad Šmidom že izrečena»* (Kavčič 1969: 792).

Kavčič prizadeto trga blišč s partizanskega gibanja na primeru partizana, ki ga lastno vodstvo razoroži in zdaj na milost in nemilost prepuščen tesnobno išče zavetja, hrane in orožja (1969: 377–406). Na neki kmetiji mu grozi napad z gnojnimi vilami in razjarjeni gospodar še sekiro potisne v roke mladoletnemu sinu. »*Lončarju so za spoznanje klecnila kolena, toda noge so že ubogale ukaz. Nestrpnost, ki ga je gnala, da bi si bil čimprej na jasnem, kaj vse to pomeni, je bila močnejša od strahu»* (Kavčič 1969: 398). »*Fanta je bilo strah bolj kot njega»* (Kavčič 1969: 399). V smrtni nevarnosti mu spretno upleni sekiro in v strahu za življenje na obeh straneh se odvije prvinski boj – kakor da je čas kmečkih puntov – na srečo brez žrtev. »*Strah se ga je bil komaj dotaknil, potlačil ga ni niti za hip»* (Kavčič 1969: 402), zato ohrani prisebnost in izkoristi priložnost, da si pridobi orožje.

Tik po prestani vojni tolaži nad lastnim vodstvom razočaranega tovariša: »*Misliš, da je bilo z menoj kaj drugače. Meni so dvakrat dali brco v rit pa zaradi tega nisem spremenil svojega prepričanja* (Kavčič 1984: 318).

Nekateri pa ne vzdržijo in se zato odločijo kakor Miha, ki zdaj sumničijo še njega, ker se je njegov brat Gašper odločil prestopiti k belogardistom, ker so ga bili prisilili, da je usmrtil Šmida, ne da bi preverili, ali je zanesljivo kriv (Kavčič 1984: 80–81). Starši niso na tekočem, skozi kakšne preizkušnje morajo njihovi sinovi v gozdu in so nad takšnim razpletom razočarani: »*To je politika... Pa smo rekli, da bo drugače, kakor je bilo nekoč. Zaupali smo tem ljudem. Naši so, smo rekli... Za pravo stran smo se odločili. Dobro je kazalo... Za vsak mesec, za vsako leto, ki smo ga prestali, sem si rekel, hvala Bogu, za nami je. Niso nas izselili enainštiridesetega, tega smo se najbolj bali. Hajke so se nas ognile, tu v bližini ni nikoli gorelo. Tudi vidva z Gašperjem sta preživela vse nevarnosti»* (Kavčič 1984: 81). Nepreverjena poročila in sklepanja, prehitre sodbe in obsodbe so naredila svoje.

Ponoči je strah nekaj naravnega: »*Teme se najbolj bojimo. Zlasti zdaj, ko je gosta kot v rogu in nikoli ne veš, kje boš naletel na presenečenje...»* (Kavčič 1984: 34), toda zajeda se

¹⁰⁷⁴ Enkrat je pisano Šmit, drugič Šmid (Kavčič 1969: 777, 783).

v vse pore življenja in vsekrižem obvladuje: Mladoletni Miroslav mora stalno prevzemati »nove dolžnosti in nihče ni hotel upoštevati, da je še otrok. Odrasli so se umaknili, eni k belim, drugi v hosto, oče v bolnišnico. On pa je moral ostati doma in skrbeti še za mater« (Kavčič 1984: 79). Že od začetka vojne se najbolj boji bližnjih Hlevnikovih in gôdi mu, da so zdaj »tudi sami prestrašeni« (Kavčič 1984: 70). Nič žalega jim ne namerava storiti, ker se boji maščevanja (Kavčič 1984: 77–78).

Očeta, ki se je pred »hostarji« umaknil v bližnje mesto, prevzameta ob sinovem obisku »občutek ponosa in strahu hkrati« (Kavčič 1970: 631), tesnoba pa, ko izve, da sta tista dva, ki sta zakrivila smrt njegovih svakinj, zamenjala barvo: »Prvi partizani so postali prvi belogardisti. On, ki je bil najprej kriv pred hostarji, bo zdaj kriv pred belimi in potemtakem tudi pred Nemci. Zbežal je pred partizani, a kam naj zbeži zdaj?« (Kavčič 1970: 643).

Kavčič kakor da skuša načrtno zajeti v svojo tetralogijo vse možne situacije in okoliščine, s katerimi se otepajo njegovi rojaki. Toda nobeno dopovedovanje ne pomaga, dokler imajo orožje v rokah na levi ali na desni (Kavčič 1984: 127–128).

Blaža »so se v Dolenji vasi pomalem vsi bali. Nikoli ni bil prijazen, mrk in s svojim temnim pogledom je bolj vzbujal strah kot spoštovanje. Bil je zelo pobožen, vsaj kazal se je takšnega, a tudi tega mu niso šteli v dobro. Veljal je za potuhnjenca in ko je med prvimi Dolenjevaščani oblekel domobranksko uniformo, so se ga raje ogibali. Kmalu se je razvedelo, da je neusmiljen do vseh, ki so na drugi strani« (Kavčič 1984: 241).

Partizansko vodstvo je obveščevalca Ivana potisnilo k belogardistom, pozneje pa mu je bil zato sumljiv (Kavčič 1984: 318) čeprav se med belogardisti ni dobro počutil, ker se je zavedal, »da služijo Nemcem in preganjajo domače ljudi«. »Med partizani pa se bo spet počutil kot garjava ovca. S prstom bodo kazali za njim, glej ga, brat domobranskega komandanta, tistega, ki je dal pobiti dvajset partizanov« (Kavčič 1984: 113–114).

Ali naj staršem pove resnico? »Da sem leto in dan delal zoper svojega brata, da sem izdajal njegove načrte, vsak njegov korak? Kdo drug bi to še razumel, starši ne bodo mogli...« (Kavčič 1984: 318).

Mati, ki je izgubila moža in tri sinove, mu toži: »Zame se ne more nič spremeniti, zame tudi življenje nima nobene vrednosti več, so pa drugi... Če samo na vas pomislim, potikate se po gozdovih, zjutraj ne veste, kam boste zvečer položili glavo. Doma vas čakajo matere, vsak dan premišlujejo, ali ste še živi. Kdaj bodo sporočili tisto najhujše. Nihče ne ve, kakšne so materine bolečine. Le matere med seboj si to lahko povedo...« (Kavčič 1984: 157).

Njegova mati, ki ima po enega sina na obeh straneh, je odločna: »Za naju z očetom sta oba enaka, oba sta naša. Kako naj delava razlike med vama dvema?« (Kavčič 1984: 229). Očeta, ki ima sinova na lastno željo na obeh straneh, je »s/trah tega, kar se dogaja. Da se pobijamo med seboj...« (Kavčič 1984: 35).

Kakor da že domačih vojská ni dovolj, domobrance tako presenetijo roparski vlašovi, da si od domačinov prislužijo očitke, da so le švabobranci! »Tiho! je zatulil Žagarjev Gabrijel in stopil k Maksu izza hrbta. Bil je edini brez orožja, golorok, v obraz bel kot stena, glas mu je drgetal. Kljub strahu, ki ga ni mogel skriti, pa so vsi okoli njega nenadoma oživeli, zganili so se, poprijeli za orožje, in se začeli umikati k hiši, da bi se vsaj s hrbti zavarovali« (Kavčič 1984: 97).

Strah povečuje še »črna roka«, z znamenjem katere so grozili domačinom

zamaskirani domobranc. Na grožnjo Zalarci: – »Vemo, kaj ste v resnici.« – ona samozavestno odgovori: »Hvala Bogu, če veste za resnico. Te me ni strah« (Kavčič 1984: 122).

Ko je že jasno, katerim bo pripadla zmaga, se poražena stran trumoma odpravlja na pot. Boji se lastnih preteklih izgredov, boji se povračilnih ukrepov, boji se maščevanja (Kavčič 1984: 236, 243–244). Polašča se je strah pred prihodnostjo. To najbolj ponazarja prepir med bratoma domobrancema: »Enkrat v življenju me poslušaj. Ubili te bodo! Kar spomni se, kako je bilo. Mi jim nismo prizanašali, oni ne bodo nam« (Kavčič 1984: 309–310): »Da bo obračun strašen, so partizani večkrat obljubljali ... Zdaj je bilo vse to pred vrati...« (Kavčič 1984: 209). »Ko bodo pridrli iz hoste, bodo še čisto podivjani. Postrelili bodo vse, ki so jim kdaj stopili na pot« (Kavčič 1984: 229). »Za tiste, ki so v hosti, za vse, ki so se nas bali in so se morali pred nami skrivati, bo res svoboda. Za druge pa ne...« (Kavčič 1984: 242).

Med tremi begunci se najmlajši med njimi petelini: »Če bi bil jaz vojak, bi hotel imeti brzostrelko. [...] Dokler je nimaš, si jo želiš, je menil Martin, – potem ne več... Ko je treba nameriti v človeka, te veselje mine. Mene je postalo strah. Zato sem raje vzela puško, s puško težje zadeneš... Ko jo imaš, pa se vse spremeni. Potem ne moreš biti več otrok, imajo te za odraslega pa konec...« (Kavčič 1984: 243).

Nekateri še niso dojeli usodnega položaja, zato se med strah meša samozavest. Martin je deležen očitka: »'Ti si že vnaprej preplašen...« »'Ali misliš, da gori ni nikogar?' je svoj strah odkril Rudl.« Blažič ga zavrne: »Nič se ne boj, saj smo mi tukaj!« (Kavčič 1984: 251, 252). »Ne pustimo se plašiti, saj nismo babe. Kar naj pridejo, če jih je kje kaj. Nikoli se jih nismo bali. Vedno so nam pokazali pete'«. »Mene ni prav nič strah, si je dajal pogum Rudl« (Kavčič 1984: 253). Po srečnem prehodu čez Karavanke se v zasilnih bivališčih misli vračajo k domačim: »Bogve, kako je zdaj doma? [...] Srečal sem nekaj Ločanov, zelo so preplašeni. Menda so slišali, da doli pobijajo vse od kraja« (Kavčič 1984: 282). Neizkušeni Vinko je tujek med begunci. Pri prehodu meje se ga je vedno bolj »polaščal strah« (Kavčič 1984: 257) in rad bi se vrnil. »Domnevni znanec je bil prijazen, z vsako besedo mu je bolj lezel pod kožo, strah pred njim je plahnel«, ko ga nagovarja k ovajanju (Kavčič 1984: 285).

Z »rdečimi« »boljševiki«, »partizani« nima tako slabih izkušenj.

- 'Ti se jih ne bojiš? Na Žirovskem vrhu ste jih večkrat videli [...] Niso grozili?'
- Nam ne. Grozili so tistim, ki so izdajali ali kako drugače delali za Nemce. –
- Tako razmišljam tudi jaz... Zakaj bi se jih bal? Delal sem, da sem se preživel, za družino sem moral skrbeti. Z Nemci nisem imel nič... Nisem nosil puške ne njihove uniforme. Je le razlika...–
- 'Vsi so preplašeni, se je izza šotora oglasil Rudl (Kavčič 1984: 282–283).

Ukana, da jih peljejo v Italijo, se je posrečila. V natrpanem vlaku skozi reže ugledajo partizane. »Opazovalec pri lini je otrpnil, umaknil obraz od line in sporočil: 'Madona, rdeči!' [...] Mirko, ki se je medtem vrnil na svoj prostor, je prisluhnil tem besedam in začutil strah, ki je vel iz njih« (Kavčič 1984: 312).

Novo oblast je strah belogardistov: »Štiri belogardiste imaš na svojem terenu. Skrivajo se doma ali kje v okolici doma. Moral jih boš izbežati iz lukenj in jih pripeljati v Loko. Takšen je ukaz ... Naši se bojijo, da jih ne bi kdo organiziral. Dokler se skrivajo, niso nevarni. Ne vemo pa, če jih niso pustili tu z določenim namenom« (Kavčič 1984: 293).

Strah pred (novo) oblastjo predeluje koristolovce, jim krivi hrbtenico, uničuje

značaj: »Boš videl, koliko prijateljev boste zdaj imeli. Vsi bodo dokazovali, da so bili na vaši strani. Ne bo minil dan, ko bodo stali tule na dvorišču in ti ponujali svoje usluge. Ti še ne poznaš ljudi... Vsaki oblasti se klanjajo, ker se je bojijo, ker si obetajo korist...« (Kavčič 1984: 274).

Žrtve pravzaprav tematizirajo slovensko državljansko vojno. Ali je mogoče, da je v tej Kavčičevi tetralogiji samo enkrat prikazan boj z Nemci v odlomku, ki je tu bil naveden, drugače pa gre stalno za spopade in boje med pripadniki dveh slovenskih nasprotnih strani, večinoma lokalno pogojenih in z lokalnimi interesi. Ideološka razsežnost boja nikakor ni v prvem planu, veliko bolj osebna in družinska varnost.

4. Ne vračaj se sam (1959)

je roman, posvečen tragični usodi poražencev v drugi svetovni vojni. Kavčič vanj vpelje notranji monolog, ki ga grafično označi.

Domobranci na vlaku se soočajo z dejstvom, da jih ne vozijo v Italijo, kot jim je zagotavljala angleška vojska, temveč partizanom v žrelo: »Desetnik se ne šali, to vidiš. Ves je spremenjen, okrog posinelih ustnic in razgrebenega čela se mu plazi skrb« (Kavčič 1959: 68). Tedaj se trije odločijo za beg. Ubežnika z vlaka prineseta domov ranjenega brata. Sestra Helena – mimogrede: hči s premožne kmetije ima rada revnega, ki se je pridružil hostarjem! – bi rada po zdravniku zanj, a ji moški: oče ter starejši brat in drugi ubežnik z vlaka ne dovolijo, ker mu kot »komunistu« (Kavčič 1959: 68) ne zaupajo. Mladega Vilija žrtvujejo za lastno varnost. Ta odločitev se bo vgradila v družinsko zgodovino. »Tudi zdaj gre za stvari, ki bodo še dolgo visele nad to hišo, se zagreble v zavest ljudi in zidovje, ki jih obdaja. V redkih trenutkih iskrenosti in neprizanesljivosti, ko jim bodo padle v obrazov vsakodnevene maske, jih bodo neusmiljeno oživljali in jih postavljali medse, da bo razdalja med njimi še okrutnejša« (Kavčič 1959: 114–115). Ranjencu se stanje slabša, da predirljivo kriči in tuli od bolečin. »Toma presune, da za trenutek celo pozabi na svoj strah« (Kavčič 1959: 127). Po Vilijevi smrti se bolesteni prisluhi krepijo in privedejo do onemoglega strahu: »Maks se zdrzne in oči mu zmedeno zaplešejo po prostoru« (Kavčič 1959: 143). V osami skrivališča imata na pretek časa, da najdeta napako, ki ju je privedla v brezizhodnost. V njunem takem položaju se skriva naslov Kavčičeve zadnje knjige: *Od nikoder do nikamor* (2011).

Maks ne prenese več negotovega skrivanja in se odloči za beg nazaj čez mejo. Tomo okleva: »Od tu moram. Nazaj, čez mejo, tam so vsa ta vprašanja nepomembna. Brez strahu bom lahko razmišljal...« (Kavčič 1959: 174). – Vendar ga prej odkrijejo in zaprejo (Kavčič 1959: 175). »Bali smo se, da se bo zdaj zdaj kaj zgodilo« (Kavčič 1959: 214). »Toliko strahu, muk in trpljenja je bilo povezanega z njegovo odsotnostjo, da bi moral nenaden prihod povzročiti pravo praznično razpoloženje« (Kavčič 1959: 177). Pa nič takega. Pogovor z očetom se giblje na skrajnem robu smisla vsakršnega človekovega prizadevanja. »Sla po uničenju in razbitju vseh vrednot, ki so mu jih kdajkoli privzgojili, sprošča njegovo notranjo napetost, a malo pozneje ga tudi to ne zadovoljuje več, kajti, ko hoče še globlje, se znajde v praznini, kjer živi samo še bojazen« (Kavčič 1959: 193).

Helena kot da je razočarana. Šele v prepiru zaradi molitve – »Ko si se skrival in bil zaprt, sem pa lahko skrbela zate in se bala, iz dneva v dan...« (Kavčič 1959: 200) – oče oponese sinu, koliko je sestra storila zanj, da se je vrnil iz zavora.

Pisatelj s tehniko notranjega govora retrospektivno sledi njegovim notranjim

vzgibom in Tomo se začne zavedati lastne ihte: »*Skoraj vse težje stvari pri domobrancih so se dogodile v takih trenutkih.... Mnogokrat sem čutil strah, strah pred neznanim, vsaj v začetku*« (Kavčič 1959: 202).

Ob dejstvu, da se s starejšim znova odtujujeta, se Helena zateče v spomin na mlajšega brata; predlaga, da bi ga prekopali v posvečeno zemljo. Sklicujoč se na sitnosti z oblastjo in morebitni vnovični zapor pravkar izpuščenega brata, jo oče zavrne. Na videz racionalni utemeljitvi botruje strah. Mali je spet žrtvovan!

Ob Evinem obisku, ki nič ne ve, kaj se je dogajalo s Tomom, se ta zave, da se nihče od navzočih ne more vživeti v njegovo izkušnjo ječe:

Ko niti za minuto naprej ne veš, če boš ostal živ... takrat se vse spremeni... Tega ni mogoče razložiti, vi ne morete razumeti. Smrt je enostaven dogodek, pričakovanje tega dogodka pa ne..., s potrjim glasom razlaga Tomo, kot bi se opravičeval, istočasno pa čuti, da so vsi strahotno oddaljeni od njega, tuji in neobčutljivi, da jim na noben način ne more posredovati drobca tistih notranjih muk, ki so mesece in mesece maličile njegovo dušo in mu odpirale tako vrtoglave globine življenja, da jih nikoli več ne bo spravil v sklad s samim seboj. Če bi jim povedal vse, bi se mu mogoče čudili, a razumeli ga ne bi nič bolj. Kaj šele, da bi mu pomagali. Tega ne more nihče...« (Kavčič 1959: 214).

Pogovor se nadaljuje o posledicah prestane vojne in ravnodušnosti mladega rodu do nje in se izteče v paradokсно ugotovitev, »*da ni vredno živeti*«, a »*napravi vse, da bi se rešil*«. »*Vse pa počne zato, da dočaka smrt, ki se je¹⁰⁷⁵ od vsega najbolj boji, a ji nikoli ne uide*« (Kavčič 1959: 214, 215).

Zadnje, na kar Tomo še navezuje smisel svojega obstoja, je dekle. Toda ko mu Eva skuša pojasniti, da so se v času njegove dolgotrajne odsotnosti njena čustva do njega ohladila, ga popade bes: »*Eva je v hipu vsa modrikasta v obraz in v smrtnem strahu se zave, kako ji pojema svetloba pred očmi*« (Kavčič 1959: 220). S skrajnim naporom se ga reši in zbeži.

Ali je Toma bolj strah zunanjšega sovražnika, ki ga opredmetuje nova oblast, in ji je v njenih očeh že zadostil z zaporom, ali njegove lastne vesti? Zamolčal ji je, da je bil sodelavec Gestapa (Kavčič 1959: 189):

Po čelu se pretakajo neštete in najneznatnejše misli, dokler se ne strnejo v eno samo plastično predstavo: Redke luči na mračnem kolodvoru. Odpri živinski vagoni, v katere tlačijo jetnike, da bi jih odpeljali v koncentracijska taborišča. Pred njim na tleh človek, zvit v klobuk, ki se z rokami drži za trebuh. Po obrazu je krvav, lasje na čelu se mu sprejemajo. Le oči živijo in spremljajo njegove kretnje. Ko ga brcne, se za hip zapro, nato pa mu spet sledijo. Ta obraz mu je od nekje znan, nekoč ga je že moral videti. Tudi oni na tleh se je nečesa spominjal... Odpeljali so ga, a ni umrl. Vrnil se je in zdaj ga išče... Išče šoferja, ki ga je suval s škornji... Spomnil se bo, od kod ga pozna... Nekega jutra bo iznenada stal pred hišo. Ne bo se mu mogoče skriti... Čeprav je že v na pol omotičnem stanju, ga mučen občutek v notranjosti telesa in boleče žarenje v glavi neusmiljeno vlečeta k budnosti (Kavčič 1959: 226).

5. Zapisnik (1973)

kot besedilna vrsta se zdi preveč poslovna, da bi se v njem pisalo o strahu. Najprej se pojavijo le »*strahopetci*« kot možni očitke (1985: 44). Toda v zapisnikih v smislu

¹⁰⁷⁵ Avtor ima tu zaimek v napačnem sklonu: »*jo*«.

dachavskih procesov lebdi nad vsako pričo in pričevalcem kot Damoklejev meč, četudi je le nekajkrat izrecno tematiziran: »*Bal sem se, kdaj me bodo poklicali na zaslišanje. Bal sem se, da me bodo spomnili na grehe, ki sem jih že pozabil ali se jih sploh nikoli zavedal nisem*« (Kavčič 1985: 117). Človeka, ki je med drugo svetovno vojno prestal zapore in koncentracijsko taborišču v Dachauu, obhaja stopnjevani strah, »groza«: »*Oblila me je zona, dlani so postale mokre, pot je kapljal na svinčnik, s katerim sem hotel pisati... [...] Mora, ki tlači do jutra, in še čez dan si potem ves mlahav...*« (Kavčič 1985: 115).

Družbeno ozračje v času dachavskih procesov, presenetljivo, tematizira strah pred političnimi funkcionarji: »*Ko je bil Brodnik še zvezni poslanec in okrajni sekretar, se ga je marsikdo bal. Bil je oster in odločen dedec*« (Kavčič 1985: 80–81).

6. Prihodnost, ki je ni bilo (2005)

Smisel naslova je skrit v enem začetnih poglavij: »*Prihodnosti ni bilo več*« (Kavčič 2005: 24). »*Leta dolgo, razen strahu in negotovosti, ni bilo nič. [...] Dokler ni bilo vojne konec, prihodnost ni obstajala. A še tedaj negotovost ni prenehala*« (Kavčič 2005: 24). Obsežen roman o bivšem skojevcu, – dokaz za njegovo sodelovanje s partizani je scena na poti iz Gorenje vasi: »*S Tabra je nenadoma zadržala strojnica. [...] Planila sta narazen, vsak v svojo smer, se vrgla na tla in obležala, z glavama zaritima v zmrzal. Strah ju je dohitel šele na tleh, ko bi se bilo treba dvigniti in steči za bližnji obronek*« (Kavčič 2005: 796–797) – ki se po zaslugi učiteljic Anike in Gabrijele iz vasi odpravi v mesto, je zasnovan na strahu, saj je strah temeljna razsežnost vojne. Njegova odsotnost dokazuje, da je minila, »*nobene resnične grožnje ni bilo več in to se je čutilo na vsakem koraku. Ponoči je lahko brezskrbno legal v posteljo, spal in se zbujal brez strahu*« (2005: 10). Takšna vzhičenost traja le malo časa. Pretekli dogodki so doraščajočega dečka spremljali še dolgo dolgo.

Ko se po prvem letniku šolanja vrne v domači kraj, ga sredi učenja latinščine, pri kateri mu je bilo spodletelo, zajame »*tesnoba*«:

Misel se mu je utrgala sredi besede, v zraku je zazvenelo, moral je prisluhniti v daljavo. In vsakič, ko se je to zgodilo, se je ponovilo vzdušje nekega davnega, preteklega dne. Enako kot takrat so se v daljavi spočenjali neki nedoločni glasovi, ki so naznanjali nevarnost. Iz časov, ko je vsak dan pomenil novo grožnjo. Ali so v daljavi, da jih je bilo komaj še mogoče slišati, drdrali mitraljezi ali se je od nekd priplazilo grmenje letalskih krdel, ki so preletavala te kraje. Zdaj je z deželne ceste bilo mogoče slišati pritajeno bučanje kamiona ali avtobusa, a njemu se je vselej najprej zdelo, da je slišal tank. Pri belem dnevu in pri odprtih očeh so se pred njim vrstili dogodki preteklih let (Kavčič 2005: 164).

»*V naslednjih dneh si Danijel ni več upal v gozd.*« Spreletaval ga je srh, ko je premleval številne možnosti, kako bi lahko izgubil življenje (Kavčič 2005: 176): »*Pot čez fužinske 'galerije', skozi Maharjevo grapo in naprej proti Selu, je bila še vsa prežeta z negotovostjo in pritajenimi grožnjami, potopljena v mrtvaško tišino, s tistim posebnim vonjem, ki ga je zapustila vojna. [...] A tisto najgloblje ni bilo zunaj, ni bilo po teh bregovih, v robidovju ali v grmovju, temveč v njem samem: stiska, tesnoba, groza*« (Kavčič 2005: 193).

»*Strah je bil močnejši od preudarka*« (Kavčič 2005: 176).

V zraku je bila »*neka neopredeljena negotovost*«, čeprav ni bilo »*nikjer nobenih straž, nobenih temnih senc s puškinimi cevmi*« (Kavčič 2005: 166). Posebno mučne so bile noči.

Trl ga je spomin *na leto dvainštirideseto, ko je bilo sklenjeno, da bo kragujevka njega 'zmlela v kašo'.*« Čprav je sosede »*vojni čas drugega za drugim spreminjal v mrliče, so v mislih še vedno živeli*« in »*od njih ni bilo mogoče pričakovati nič drugega kot maščevanje*« (Kavčič 2005: 169–170).

Nekega poznega večera [...] so se zunaj na dvorišču nenadoma spočeli nenavadni glasovi. Zaškripal je pesek, več korakov hkrati je podrsalo po grušču, kakor da se je ustavila skupina ljudi. Danijel se je zdrznil, telo mu je v hipu odrevenelo. Kot da so se ponovili glasovi iz marca triinštiridesetega leta. Natanko tako so zaškrtali koraki pred dedovo hišo tisto noč, ko so ubili Ano in Pavlo. Tedaj še ni vedel, kaj takšni glasovi lahko pomenijo, zdaj pa mu je stopilo pred oči celoto dogajanje tistega večera, večera, s katerim je bilo zaznamovano vse njegovo življenje. Trajalo je nekaj trenutkov, da je preteklost ločil od sedanjosti in doumel, da se preteklost ne more ponoviti (Kavčič 2005: 672–673).

V neprespanih nočeh, »*polnih nejasnih pričakovanj in nepotešenih strahov*«, se Danijel ni mogel otresti groženj, ki da so »*prihajale od zunaj*« in se znebiti vtisa, da jih je kriva mati, kar vse ga »*neprestano potiska na rob obupa*« (Kavčič 2005: 186). Zato se je želel umakniti dolini, kjer se na vsakem koraku srečuje s preteklostjo:

tu so vsi živi in mrtvi še vedno vpleteni v neka medsebojna razmerja, s katerimi je treba neprestano računati in jih upoštevati. Tu nikoli ne veš, kdo ti je prijatelj in kdo sovražnik, vedno moraš biti na preži in od nikogar ne moreš pričakovati nič dobrega. Medsebojne zamere so še vedno žive, staro sovraštvo še tli, žrtve, ki jih je morala dati sleherna hiša, žive še naprej zavezujejo. Mladi nadaljujejo z družinskim izročilom, vsak je k nečemu zavezan, čeprav sam pri sebi tega niti ne čuti (Kavčič 2005: 205).

Čprav se trgajo niti, ki so Danijela navezovale na njegovo otroštvo in dom, in mu je Gabrijela »*nekoč mimogrede zaupala tudi svoj strah, da ne bi preveč vplivala nanj*« (Kavčič 2005: 559–560), se tudi v mestu počuti nelagodno: »*Edino okno je bilo zagrnjeno s težko zaveso, ki zagotovo ni prepuščala svetlobe in mu je hkrati tudi zapirala pogled v zunanji svet. Skoznjio celo glasovi niso prodrli in spet se ga je polastil starih strah, da ga od zunaj nekdo opazuje in da se lahko ponovi tisti usodni pok*« (Kavčič 2005: 252). Tudi v novem okolju ga zasleduje tisto usodno doživetje!

Naučilo ga je bolestone opreznosti – do pretiravanja. Na poti z Evo skozi Tivoli »*proti Rožni dolini, ga je nenadoma popadel strah, da se major morebiti le pretvarja*«. Izkazalo se je, »*da še vedno ne zna presojeti stvarno in še vidi strahove, kjer jih ni*« (Kavčič 2005: 264).

Čprav jih je polno tudi pri osebah, s katerimi se po novem srečuje. Pri mestnih stanodajalcih postane priča družinske zgodbe s skrivacem: »*Tonač je utrujen od skrivanja. Zbolel je od strahu*« (Kavčič 2005: 261). Njegova sestra Eva je »*očitno trda od strahu*« za prikritega brata (Kavčič 2005: 262) in prav tako je njun oče »*še vedno na smrt prestrašen in do skrajnosti nezaupljiv*« (Kavčič 2005: 267–268). Študijskega znanca Pavla Komelja je »*strah, da ne bo izdelal prvega letnika*« (Kavčič 2005: 587). Miran je pri stricu videl več kot bi smel. Naletel je na sceno izsiljevanja za obvezno oddajo in ustanavljanja kolhozovnih zadrug, pri čemer stričeva žena omedli. Zdaj se boji zaradi nepremišljenih besed (Kavčič 2005: 608, 610, 611). Danijel se opogumi in se strinja, da je lahkomišeln, vendar z zaskrbljenostjo pretirava.

Materino pismo Danijelu odpre stare rane. »*Kot da bi se nenadoma spet srečal z vso*

svojo preteklostjo, odpirala se je pred njim nevarna pokrajina, polna groženj in neprijetnih občutkov, tiste negotovosti in strahu, ki je bil neločljivo povezan z dogodki, za katere je verjel, da so že utonili v pozabo» (Kavčič 2005: 725). Po dolgem času se je na materino vabilo oglasil doma. »Že samo občutenje nekdanjega časa mu je branilo zaspati. Počasi so se v neprijazni kraj začeli vračati tudi spomini.« Leta so minila, a še ni bil mimo čas,

ko je skoraj vso noč prisluškoval v tišino, ko se je bal premakniti, kaj šele prižgati luč, še ni bil povsem minil. Navkljub trdnemu prepričanju, da je vse tisto nekdanje nepreklicno minilo, pa spominov na svoje nekdanje bojzani le ni bilo mogoče povsem odgnati. Spomin na namišljene strahove je še deloval, kot da so ti nekoč bili živi« Zdaj se je čutil popolnoma varnega, spominov pa le ni mogel odgnati. Nehote, a tudi zato, ker ni mogel zaspati, je prisluškoval v nočno tišino in prežal na glasove, ki bi se mogli spočeti zunaj, v zasneženem sadovnjaku (Kavčič 2005: 780–781).

Kljub zaupljivemu pogovoru z materjo, v katerem mu sicer ni dejala, »*da jo je ponoči strah, ker je sama v hiši, a je to že imela na jeziku*«, Danijel ugotovi, kako se je domu odtujil (Kavčič 2005: 788). Medtem ko je bil odsoten, je nekdo brskal po Danijelovem kovčku, zato »*se je spet čutil ogroženega*« (Kavčič 2005: 807): »*Spet se je v njem vzbudil tisti občutek krivde, za katerega je bil že neštetokrat ugotovil, da ni upravičen in da si ga je naložil sam, vendar se je vedno znova izkazalo, da je močnejši od njegovih sklepov*« (Kavčič 2005: 811). Občutki »*zgroženosti*« se kar ponavljajo (prim.: Kavčič 2005: 816, 819), čeprav jih skuša premagati: »*Globoko v sebi se je čutil ogroženega, ker pa je s podobnimi preganjavicami imel že dosti izkušenj, ni dovolil, da ga povsem preplavijo in znova potisnejo v negotovost, s katero je bilo prežeto vse njegovo življenje*« (Kavčič 2005: 812).

»*Strah je bil tisti, ki ga je gnal pod Vikijevo okrilje. Strah, da bo ostal brez staršev, da bodo ubili še njega*« (Kavčič 2005: 855). Čeprav je bil materi »*dopovedoval, da njeno sovraštvo vodi k novemu trpljenju in k novim žrtvam*«, ga je učil,

kako razumeti življenje, kako ravnati z ljudmi, ki drug drugemu hočejo le škodovati, kako jih pri tem prehiteti, kako biti slabši od njih, da bi jim lahko preprečil njihove nakane in dosege, da bi se te bali. Stric je bil prepričan, da lahko preživiš le, če se te ljudje bojijo, če si jih zmožen pobiti prej, kot oni pobijejo tebe. Preživel je rusko fronto, ker je Ruse kosil s šarcem hitreje, kot so se mu lahko približali, da bi pokosili njega (Kavčič 2005: 116).

Ali niso taka stališča vplivala na Danijela? »Že med vojno, še posebej pa ob njenem koncu, ko so pobijali vsevprek, je večkrat razmišljal, ali ne bi tudi on moral koga spraviti s sveta. Celu stricu je nekoč omenil, a ga je ta odločno zavrnil« (Kavčič 2005: 813).

»*Ded in tisti časi, ko jih je prebil pri njem, so bili najlepší časi njegovega otroštva, nekaj, kar je njegovi družini, čeprav je že bila nepopravljivo razbita, ohranjalo globlji pomen*« (Kavčič 2005: 931). Dokler se niso začele tiste »*medvojne noči*«,

ko so v dedovi hiši sicer legali spat ob običajni uri, a oči niso zatisnili do jutranjega svita... Ne da bi bili o tem rekli eno samo besedo, misel je pri vseh bila ista. Le zase je vedel, kaj čaka... Zunaj bodo po pesku zaškrtali težki koraki, zabobnelo bo po vratih, skozi okno bo treščila bomba, a bo drugače, kot je bilo prvič. Slišal bo še del njenega poka, a ne vsega, ker bo medtem njegovo življenje že ugasnilo (Kavčič 2005: 938).

Tisto zimo, ki sta jo z dedom prebila sama v hiši, kjer je po smrti tet tišina strašila na vsakem koraku in je praznosta strahove naredila za trikrat večje, kot so bili v resnici, so

tudi praznični dnevi minevali brez sleherne radosti, brez notranjega vznemirjenja (Kavčič 2005: 792).

Zadnjo noč v Učiteljskem domu »se je spet znašel v vojnem času in v dedovi hiši. V njem so se ponavljali občutki, enaki tistim iz drugega vojnega poletja«. Med »hrup z ulice« se je pomešal »vonj po ekrazitu in mu občutke tistega vojnega časa še poglobil«, kot »da se od vojne sem ni nič spremenilo«. Že je »kazalo, da bo groženj konec« in se bo pozabilo, česar so jih obtoževali, »so se zadnji čas ti strahovi ne samo obnovili, temveč celo povečali«, čeprav je bil pretrgal vse stike z domom. Znova se je čutil ogroženega,

strah, ki je trepetal globoko v njem, pa se je neprestano povezoval z dogodki na šoli in mu vsiljeval prepričanje, da bo kmalu na vrsti, da bodo priprli tudi njega (Kavčič 2005: 605): »Ko bi se enkrat znašel za zapahi, zanj ne bi bilo več rešitve. Nikogar nima, ki bi se še potegnil zanj, in neke noči, sredi tišine, bi ga odgnali v neznan kraj, pobili in vrgli v neko brezno, kjer ga ne bi nikoli našli. Zdaj se je zavedel, da se boji konca, da se je vedno bal smrti, a se tega ni zavedal. Strah iz preteklosti se zbuja in se plazi za njim, nič ni pozabljeno, nič ni preživeto. Vse je še tu, vse je še živo. In nikjer nobenega izhoda (Kavčič 2005: 653).

»To, kar je zdaj zvedel o dedu,¹⁰⁷⁶ ga je močno potrlo. Ne da bi si znal odgovoriti, kaj se dogaja z njim, a se je vendarle zavedal, da je spet nekaj izgubil. Bal se je, da se bo moral odpovedati tudi dedu. Kaj mu bo potem sploh še ostalo?« (Kavčič 2005: 931).

»Bili so trenutki, ko se mu je zdelo, da so vsi okrog njega povezani z Ozno in ga opazujejo [...] Bal se je, da bi ga izdal že sam pogled« (Kavčič 2005: 570). Ob priložnosti, ko mora na partijskem sestanku kot pred poroto zagovarjati lastno ravnanje, se mu posveti: »Ne iz spoznanja, iz občutka ogroženosti je sprejemal nazore in merila, ki naj bi ga zbližali s tistimi, ki so ga ogrožali. Ni se upal upirati, vnaprej se je zavedal svojega poraza, če bi šel po tej poti. Uklonil se je nasilju, premagal ga je s prevaro. Iz slabosti je naredil vrlino, ki je splošno priznana in jih nihče ne more oporekati. Prilagodljivec je, oportunist, človeček brez ponosa ... So drugi morebiti kaj boljši?« (Kavčič 2005: 855).

Tesnoba in nerazumljiva stiska sta se plazili po njem dneve in dneve, ne da bi za to obstajali razumljivi razlogi. Vse je postajalo negotovo, nikomur ni več mogel zaupati, dvomiti je začenjal v svoja lastna stališča, v pretekla dognanja in spoznanja. Pred njegovimi notranjimi očmi se je vse spreminjalo, resnice so se pretvarjale v svoje nasprotje, verjeti ni mogel več niti svojemu lastnemu spominu, sumljiva so mu postajala lastna razmišljanja in spoznanja (Kavčič 2005: 599).

Paradokсно se mu zdi položaj med vojno manj zapleten: »naši so bili naši, sovražniki so bili sovražniki«. Še zase »nikoli ne ve, ali misli prav«. Zdaj neprestano iščejo notranje sovražnike in varen bi bil le, če bi se podredil enemu od njih in nehal misliti s svojo glavo«. A zdaj v njegovi bližini ni bilo več nikogar, kateremu bi lahko zaupal (Kavčič 2005: 569).

Danijel si dopoveduje, da njegove težave izhajajo največ iz njega samega. Saj se razmere izboljšujejo. »Z napori, z odrekanji, s strahom« (Kavčič 2005: 617).

¹⁰⁷⁶ »Bratranec je zbral nekaj podatkov o sporih, ki jih je imel ded v desetletju pred vojno in zaradi katerih je družina postala nepriljubljena... [...] Stari je bil nepopustljiv, imel je svoj prav, tudi v resnici je imel prav. Vse, kar je imel, je zaslužil s svojimi rokami. Zahteval je le svoje, a je kljub temu veljal za skopuha in oderuha. Zameril se je okolici in iz tega je sledilo tudi vse tisto, kar se je zgodilo med vojno. Spregovorile so davne zamere, poravnali so stare račune. Ljudska sodba je božja sodba, tudi če je krivična« (Kavčič 2005: 929–930).

Še na počitnicah na deželi ga preganjajo vojna doživetja: »*Nekdo ga spremlja iz daljave, vedno znova ga opominja na dogodke iz preteklosti in se mu približuje kot tiha grožnja*. Ponoči se mu približujejo »*neznani, iznakaženi obrazi*«, za katere misli, da jih pozna, a se jih ne more spomniti (Kavčič 2005: 637).

Nekega poznega večera [...] so se zunaj na dvorišču nenadoma spočeli nenavadni glasovi. Zaškripal je pesek, več korakov hkrati je podrsalo po grušču, kakor da se je ustavila skupina ljudi. Danijel se je zdrznil, telo mu je v hipu odrevenelo. Kot da so se ponovili glasovi iz marca triinštiridesetega leta. Natanko tako so zaškrtali koraki pred dedovo hišo tisto noč, ko so ubili Ano in Pavlo. Tedaj še ni vedel, kaj takšni glasovi lahko pomenijo, zdaj pa mu je stopilo pred oči celotno dogajanje tistega večera, večera, s katerim je bilo zaznamovano vse njegovo življenje. Trajalo je nekaj trenutkov, da je preteklost ločil od sedanjosti in doumel, da se preteklost ne more ponoviti (Kavčič 2005: 672–673).

»*Strahovi, da so ga na tečajno gimnazijo vpisali s skrivnim namenom, da bo moral dokazovati, da ni sovražnik ljudstva, za kar je, vsaj v očeh nekaterih, še vedno veljala njegova družina*«, so pri Danijelu v novem šolskem letu »*počasi izpuhteli*« (Kavčič 2005: 738–739).

Iznašel je lasten način urjenja spomina in bil v šoli med najboljšimi, in »*ga po tej plati tudi prihodnosti ni bilo strah*«. Prepričan je bil, da bi študij dokončal, če se bo lahko vpisal na univerzo. »Če ne bodo nastopile kakšne druge ovire, če ne bo zašel v kolesje politike, ki ga lahko stre, kadar se ji zahoče...« (Kavčič 2005: 815).

7. Tja in nazaj (1962)

je roman o povojnem rodu mladih komunistov, njihovih poteh in stranpoteh. Glede na prevzem tako rekoč zapovedano optimističnega svetovnega nazora v njem ni prostora za motiv strahu. Pa vendar se pojavi: pri do nedavna srečno poročeni Dunji, potem ko njen mož ugotovi, da se ga je naveličala. »*Njegov glas je postajal vse bolj in bolj odsoten, grozljiv. Ves prostor je napolnil s tišino. Dunja je začutila vso svojo zmedenost in strah*« (Kavčič 1962: 134). V skladu z družbeno snovjo romana mimo njega ne morejo delavci za nizke gradnje: »*Med njimi jih je bilo več, ki so že imeli izkušnje z močvirjem. O njem so govorili kot o nekem skrivnostnem bitju, ki slej ko prej ugonobi vsako živo stvar. Z odsotnim pogledom in otrdelim izrazom na obrazu so pripovedovali o smrtnem strahu, ki so ga preživeli v smrdljivem in lepljivem blatu brez dna*« (Kavčič 1962: 162).

Epilog romana je mogoče odkriti v sledečem romanu: »*Včasih je treba začeti vse znova*.«¹⁰⁷⁷

8. Od tu dalje (1964)

je roman o Ustanovi, ki hoče človeka vsestransko nadzirati. To je metafora za totalitarni sistem, le da ta besedna zveza v času nastanka romana ni bila uporabna. Kavčič z njim neverjetno zgodaj in precizno definira tedanjo jugoslovansko »*živalsko farmo*« in slovensko leto 1984 (Orwell). Cel roman je prepojen s strahom, le da je redko ubeseden. Kmecl piše o Kavčičevi literaturi na splošno, kar velja predvsem za ta roman:

¹⁰⁷⁷ »Nekje sem gradil cesto, ki me ne potrebuje več. Postala mi je tuja, in je ne želim videti. V močvirju, ki smo ga osušili, pa je zakopan nekdo, ki mi je bil zelo blizu. Njegova usoda bi bila tudi moja, če bi bil krenil le korak dalje« (Kavčič 1964: 199).

»Vse, kar pripovedovalca zanima, je namreč navzven prikrito; zato so dogajališča skrivni prostori, v katerih se človek taji pred drugimi in pred samim seboj, ali pa so to brezoblična, neprepoznavana, toda nenehno preteča in nevarna nočna prostorja, po katerih je dano begati in bloditi. Prevladujoče razpoloženje je negotovost, ki pogosto prehaja v strah ali napadalno nezaupanje: v svetu je namreč toliko neznank, da jih je nemogoče vse obvladati, življenje je zato predvsem pogubno« (Kmecl 1985: 399–400).

Dimitrij že po poti na novo delovno mesto v Ustanovi doživi nenavadne reči: *»Kmalu ga glasovi niso več dosegali, ostala pa je za njimi neka slutnja, zaradi katere se je umaknil na skrajni rob pločnika, k zidu, in nekoliko pripognil ramena«* (Kavčič 1964: 7). *»Tudi potem, ko je bila cesta že zdavnaj prazna in tudi iz daljave ni bilo več slišati pritajenega zamolklega bobnenja, ko se je torej znašel v popolnem molku, se Dimitrij še vedno ni upal stopiti na cestišče«* (Kavčič 1964: 8).

Že zelo kmalu *»se je začel vdajati misli, da on v tej službi ne bo vzdržal«* (Kavčič 1964: 52). Saj še njenih očal ne more pomeriti:

Očal enostavno ni mogel trpeti. Komaj si jih je nataknil na nos, že so ga oblike solze. Pogled se mu je popolnoma zameglil. Oči so ga skelele še dolgo zatem, ko je odložil ene in druge naočnike. Na njegovo zavest je pritisnilo breme novega spoznanja. Ali bo zmožel vse to, kar mu nalaga sedanost? Medtem ko drugi z lahkoto izpolnjujejo vse njene zahteve, pa so zanj že takšne malenkosti skoraj nepremagljive. Ali ni ta svet čudno nenavaden in nerazumen, saj ga on ne more razumeti, kljub temu, da si kar naprej prizadeva? (Kavčič 1964: 53).

V pogovoru z njim je Žan zelo čustven, vendar Dimitrij starcu ne zaupa: *»Ponujata se dve možnosti: Ali da sam nekaj ukrenem, ali da poskušam javiti naprej...«* Dvoumni odgovori dajo slutiti človeka, ki je izgubil prepričanje (prim. I. Cankar).

Iz njega govori *»strah«*: *»Uničil me boš, jaz pa sem ti zaupal. Samo tega ne stori! Vse bom naredil zate, karkoli boš želel. Vdano ti bom služil«* (Kavčič 1964: 83).

Žorž, vratar v Ustanovi, zaupa Dimitriju, da so pri načelniku urada skrajno ponižujoče ravnali z njim. Ves čas čakanja je moral stati in ko se je želel zgruditi *»brez hrupa in s čim manjšimi bolečinami«*, se je Edvin odločil spregovoriti z njim: *»Strah pred udarcem me je pognal kvišku nepravi trenutek. Namesto da bi [načelnikova brca!] čevelj prestregel trebuh, je zadel v zid. [...] To ga je razkačilo«* (Kavčič 1964: 103–104). U/ strahovanja je polna knjiga.

Dimitrija kmalu doleti nenavadna preizkušnja, ki jo pisatelj alogorizira, pravzaprav bestializira s *»črnim mačkom«*:

Mrcina je prihuljeno čepela na zaboju v kotu nasproti postelje, oprta na vse štiri noge, kot bi se ravnokar hotela pognati na plen. Njena glava je bila šiljasta kot trikotnik, na spodnjem koncu prisekan z ostrimi krivimi zobmi. Dimitrij je vedel, kdaj in kako je žival prišla sem, čeprav je zjutraj kot vselej poprej, skrbno zaklenil vrata. Njena prisotnost je bila vse prej kot prijetna. Iz izkušenj pa je sklepal, da nasilje tu ne more dosti spremeniti. Široko je odprl vrata in se gibal po eni strani sobe, da bi žival lahko nemoteno odšla. Upal je, da je njena navzven se izražajoča napadalnost le prikrita plahost. V trenutku, ko bo miroval in ji kazal hrbet, bo morda pobegnila. Ko je čez čas spet pogledal v njen kot, je bila še vedno tam in ni kazala nobenih znakov vznemirjenja, razdražen je postajal on sam. [...]

Ležal je na pogradu – gol in izmučen, kot še nikoli dotlej. A tudi nobenega izgleda ni bilo, da bi se lahko odpočil. [...] Črna žival mu je zviška planila na trebuh. Razkrečeni ostri kremplji so se zarili v njegove najmehkeje dele. Krik groze mu je zamrl v grlu. Vedel je, da se ne sme niti ganiti, sicer bodo muke le še hujše. Koščena šila so bila nastavljena tako, da bi se že z lahkim natezanjem in popuščanjem mačjih nog zarivala vse globlje in globlje. [...] Kričal je in tulil z živalskimi glasovi, da se je smilil samemu sebi, iz oči pa so mu vrele solze (Kavčič 1964: 95).

Dimitrij bi v pogovoru z inšpektorjem Kosom rad izvedel za smisel vsega, kar se terja od zaposlenih v Ustanovi. S tem ga je razjaril: da »je inšpektorjev obraz nenadoma posinel, na čelu in na sencih so se mu pojavile debele kaplje znoja, dihal je sunkovito in bolešno, z izrazom, v katerem sta se mešala okrutnost in strah« (Kavčič 1964: 118). Planil je izza mize in se zaletel v Dimitrija, kot da bi ga hotel suniti skozi okno. »Novinca« »je nekoliko streslo« »/o/b misli, da bi utegnil ravnokar zaplavati skozi odurno meglo in pristati spodaj na mreži cestnega kanala«, a »ga je prešinila zavest, da se boji manj, kot je pričakoval« (Kavčič 1964: 118–119).

»Včasih je zelo preprosto nekaj počenjati. Toda pozneje se vselej pojavijo nadležna vprašanja: Čemu, zakaj? Kadar pred samim seboj izgubiš svoj smisel, ni več mogoče enostavno nadaljevati« (Kavčič 1964: 276).

Kljub temu se Dimitrij odpravi k Tilly. »Spremljal ga je Žorž, zato se mu ni bilo treba bati, da bi se izgubil« (Kavčič 1964: 167). Skrivnostna Tilly – alegorija Organizacije?! – ga skuša omrežiti z napovedjo, da Ustanova sprejema v svoj program njegov »veliki načrt«: »Slutimo, da pripravljaš nekaj epohalnega, nekaj, kar bi po pomenu preseгло naš čas. [...] Mi te sicer ne razumemo popolnoma, toda puščamo ti odprte roke, da se ne bi umazali pred prihodnostjo« (Kavčič 1964: 186).

Dimitrij prosi za premislek: »Dvom je razkošje, ki si ga še ne morem privoščiti. Ena od dveh možnosti me zaposljuje več kot dovolj. Moj dvom bi bil nesmiseln« (Kavčič 1964: 187). Tilly ga povabi na gostijo, ki mu ne dé dobro. Gostiteljica ga pusti v nemar: »Zdelo se mu je, da ne živi več. Usta so ji široko zijala in gube na obrazu so se ji poglobile. Vseeno se je bal, da bo nenadoma planila pokonci« (Kavčič 1964: 190). V velikem strahu pred psi se odpravi iz hiše. Postajalo mu je slabo in omedlel je. Ko se je prebudil na zapuščenem smetišču, se je bal, da se je bil zavlekel daleč od »Glavnega trga« in enako srečanja z zdravniki, ker je zahrepenel po Danuški (Kavčič 1964: 193, 194) in za vedno izgubil Dunjo (Kavčič 1984: 284).

Tilly Dimitriju predstavi moževo dvoličnost in tudi lastne ne taji:

Ti ničesar ne veš o dvojnosti moje narave in o globokem prepadu, ki zija med eno in drugo stranjo. Potreboval me je, a obenem tudi trepetal pred menoj. Kajti nekega dne bom jaz njegov konec. Morda se mi je samo dobrikal, da bi dobil oblast nad menoj. Čeprav sem mu bila podrejena, je vedel, da ga bom nekoč obvladala. Zanj bi bilo bolje, če bi bil dober, a ga je hromil strah, kalil mu je razsodnost... (Kavčič 1964: 286).

Dimitrij Edvinovi sodelavki in ženi ne zaupa, čeprav mu ta zagotavlja: »Bojim se zate. [...] Že sama misel, da se ti lahko kaj zgodi, me spravlja iz ravnotežja« (Kavčič 1964: 287).

In tvega. Sestanek začne resignirano: »Z vsem žarom sem hotel služiti naši veliki stvari. Čeprav sem jo tedaj še slabo poznal... [...] Vsakdo si je prihodnost predstavljal na svoj način. Če smo hoteli to, potem nismo vedeli, kaj hočemo...« (Kavčič 1964: 290). Nato kritično premotri položaj in išče zaveznike za resnično njegov načrt:

– Izgubili smo občutek za bistveno, čeprav sem prepričan, da ni nič pomembnejšega od vsakdanjosti. Nekaj moramo storiti. Nekaj lahko storimo... Odločil sem se za dejanje, ki sicer ni enako velikim odkritjem človeškega duha, za naš čas pa ni brez pomena. Več sploh ni mogoče storiti. Zveni sicer ironično, toda mislim resno: Z današnjim dnem prihajamo v zgodovino. Nastopiti moramo strnjeno. Veliko dejanje je pred durmi. Na tem kraju bo nekoč stal spomenik. Od nas je odvisno, ali bodo naša imena na njem vrezana z zlatimi črkami, ali pa bodo neusmiljeno osramočena. Ste me razumeli? Ste mi pripravljene slediti?

– Smo, smo! so odgovoril v en glas (Kavčič 1964: 291).

Toda v njih v resnici ne zazna nikakršnega navdušenja.

»In kaj pravzaprav hočeš?«

»Spremeniti vse to.«

»Kje nameravaš začeti?«

»Pri nas samih.«

Mar se ne poznamo. Vsakdo je utesnjen in omejen na svoj način, nikomur ni dano, da bi uresničil vsaj del tistega, kar želi sam. večinoma predstavljamo nekaj, kar nismo. Delujemo v ozkih kolesnicah, ki jih je določil voz pred nami. Naš osebni polet je samo želja, prived, ki samo izjemoma postane resnica. Nihče ne pozna naše resnične vrednosti, naše sposobnosti so izrabljene nesmotrno. Z našimi imeni je združena kopica predsodkov in sodb, ki z nami samimi niso v nobeni dejanski zvezi. Delujemo sredi namišljenega sveta, in v očeh drugih smo spet samo neke namišljene osebnosti. Povezujejo in razdružujejo nas predsodki. Zakaj jih ne bi začeli odstranjevati. (Kavčič 1964: 293).

Da bi svoje stališče podkrepil, za vsakega od sodelavcev – celo inšpektorju Kosu, Žoržu, Žanu – odstrani »cesarjevo novo obleko.

Se naša narava resnično klanja samo strahu? [...] Drug drugemu ne zaupamo. Kdo je zasejal med nas uničujoči strup sumničenja? Kdaj mu bomo prenehali verjeti? V resnici drug drugega prav nič ne ogrožamo. Seveda če... Večni če... Če bi drug drugemu resnično priznavali enake pravice in dolžnosti... To mesto je obupno zapuščeno, puščobno in odljudno. Srh spreletava človeka, ko hodi po ulicah, če le ima čas pomisliti, kaj vse se skriva za brezčutnim betonom. Zgodi se, da sredi noči slišiš iz dna ulice pretresljiv klic. So to klici obupa ali pa samo klici na pomoč? Ste jih že slišali? Kaj ste lahko storili? Sploh jih niste čuli? Vem! Drug drugemu smo tuji (Kavčič 1964: 294–295).

Nihče ga ni podprl. Tudi tisti ne, ki jih je imel za somišljenike, kaj šele prijatelje. Ostal je popolnoma sam in osamljen. Pričakoval je najhujše (Kavčič 1964: 303).

Nagonski strah pred smrtjo, ki ga je prevzel isti hip, mu je vzbudil nove moči. Zaprepadeno je pogledal okrog sebe: Ležal je na tleh zraven postelje, in več temnih postav se je sklanjalo nadenj. Sprva niti ni verjel svojim očem: Videl je same znane obraze: inšpektorja Kosa, vratarja Žorža, kurirja Enorokega, Žana, nekoliko v ozadju pa je stal blede Novinec, ki ga je dopoldne zalotil pri seziganju aktov. Če ne bi bili njihovi obrazi tako strogi, pogledi srepi, tuji in sovražni, bi se jim bil nasmehnil (Kavčič 1964: 303).

Nagega so med pretepanjem odvedli ven, da ga ubijejo. Trije pari rok so ga čez

betonsko ograjo vrgli v reko. Toda ostal je živ in ljudje z druge strani so ga pritekli reševati. »*Kmalu so se vsi skupaj znašli na ulici, polni življenja in tople luči*«. Med njimi je bil

Mož brez imena. Vedno v družbi z Dolгим Džonom. Brez obraza za tiste, ki tudi sami niso imeli svojega... Ti ga boš kmalu našel. Začel si prav.

– Kje sem? je vprašal Dimitrij.

V istem mestu kot prej, le na drugi strani reke.

– Tu je vse drugače.

– Res, marsikaj...

– Tam... Dimitrij se je ustavil, nemočno zamahnil proti nasproti, temni obali in oblile so ga solze. – Ali je mogoče? Kam zdaj...?

– Od tu dalje. Je bodril znani glas (Kavčič 1964: 306).

9. Minevanje (1994)

je skupni naslov za že znani roman *Ne vračaj se sam* in njegovo nadaljevanje z naslovom *Minevanje zla*.

»*Blaž ni imel nobenih izkušenj z vojno, s smrtjo, ni doživel strahu, iz katerega se porajata brezčutnost in odločenost za skrajnosti. Zob za zob, glavo za glavo*« (Kavčič 1994: 292), zato se bivši slovenski prisilni mobiliziranec v nemško vojsko čudi, zakaj nečak pričakuje od njega, da bi nekdanjega domobranca Maksa, ki je ob koncu druge svetovne vojne pred maščevanjem zbežal čez mejo, po toliko letih ubil zdaj, ko se vrača.

Kavčič se z retrospektivno tehniko vrača v vojni čas, ki ga zdaj, v zrelih let in starosti motri brez tistega »*strahu, iz katerega se porajata brezčutnost in odločenost za skrajnosti*« (Kavčič 1994: 292).

Poleti tisoč devetsto enainštiridesetega so na Gorenjskem padli prvi talci. Prebivalstvo je osupnilo. Kmalu so partizani v sosednji vasi ubili dekletke, ki da se je vdajala italijanskim vojakom. To je domačine vznemirilo in razdvojilo. Na eni strani so verjeli, *da je na delu pravica. Drugi so bili le preplašeni, brezmejno preplašeni*. Ob večerih so molili in ob nedeljah v cerkvi otožno prepevali (Kavčič 1994: 293).

V starosti se s pospeškom dogajajo »/n/eizbrisne spremembe«. »*Na koncu se začneš spraševati, čemu in zakaj je moralo biti vse tisto, kar je bilo.*« »*Sovražstvo je bilo dejavno, nezaveden, večinoma nezaveden strah pred smrtjo te je neprestano gnal naprej.*« »*Tedaj je kazalo, da ima smisel, vse je bilo prežeto s hotenji, željami, s strahom in obupom.*« »*V miru je strah polagoma izpuhtel*« (Kavčič 1994: 300).

Nekdanji slovenski vojak v nemški vojski motri lastne in nagibe njegove generacije za ravnanje v prestani vojni. Povod za strah je zlo oziroma strah je posledica zla:

Med vojno je bilo zlo še otipljivo, imelo je ime, poosebljali so ga ljudje, tako je kazalo in vsi so to verjeli, prepoznali so jih po uniformi, če jih niso poznali po imenu in po obrazu, ker so bili del tvoje mladosti, nekateri del iz soseščine. Neka preprosta vera, neka gorečnost jih je bila prevzela, da je zlo mogoče ubiti s človekom. Tega si ni izmislil on, v tem je druge le posnemal. A je verjel, prepričan je bil, da je tako. Kadar je dvignil cev in sprožil v živega človeka, ni bilo v njem nobenega omahovanja, prepričan je bil, da dela prav, da je zlo treba iztrebiti. [...] V nasprotnem primeru bi bili mrtvi in bi drugim služili za dokaz njihove uspešnosti. A pravica do življenja je prva in najvišja pravica. Razumel je tudi vse tiste zapoznele smrti in poboje domačinov, ki so bili med vojno na drugi strani. Bil je to poračun za nazaj. Tistim, ki so preživeli neizmeren strah, ki so se leta in leta potikali po gozdovih, preganjani kot najbolj zavržne zveri, je bilo maščevanje nad ujetniki

dokaz, da so strah in trpljenje premagali. Premagali so ga le tako, da so svoje sovražnike videli mrtve. Živih so se še vedno bali. Živeli so še v tisti varljivi veri, ki je bila med vojno prevladujoča, da je zlo mogoče premagati le s smrtjo (Kavčič 1994: 323–324).

V tuji vojski je ravnodušno sprejemal pokrajino, vojaško družčino – celo smrt tovarišev, medtem ko je na domačih tleh postal boj smiseln, življenje je dobilo ceno. »*Strah je prišel za njim*«. »*V snu je doživljal pretekle bitke, zbujal se je moker od potu*« (Kavčič 1994: 332, 333). Zadnja ofenzivi leta 1945 je pobrala skoraj vse, s katerimi je v hosti preživel zadnji dve leti. Ti mrtvi so ga spremljali še dolgo v mirni čas, da mu za stotine in tisoče drugih, ki so mu dan za dnem stregli po življenju, niti za hip ni bilo žal, da so ob koncu vojne doživeli tako okrutno smrt:

Da so jih gole prebadali z noži, jih z bajoneti suvali k jami in jih še na pol žive zmetali vanjo. Ne, njihove usode se ga takrat niso dotaknile. Kar se je zgodilo z njimi, je bila le posledica vsega prejšnjega. Kazen, maščevanje za prestano trpljenje, za izdajo, ker so služili tujcem, ker so dvignili roko nad svoj rod. Ni jih sovražil, zaničeval jih je. Čeprav so bili skupaj vso mladost in tudi še del vojne, tja do triinštiridesetega, potem pa so si postajali vse bolj tuji. Na koncu ni želel nobenega prepoznati. Hodil je mimo njih, kot da so si tujci, v resnici so to tudi bili.

Da nimajo nič skupnega z njim, so pokazali tudi oni. Nihče ga ni ogovoril, nihče ni pričakoval, da bi mogel zanj zastaviti besedo, potegniti ga iz vrste, podariti mu življenje. Ločitev je bila dokončna, zgodila se je že zdavnaj prej in nihče ni verjel, da bi se v tem moglo kaj spremeniti. Tudi oni, če bi zmagali, ne bi ravnali drugače. Razlika je bila samo v tem, da niso zmagali. Bojna sreča jim ni bila naklonjena, bi rekli pesniki (Kavčič 1994: 341–342).

»Čez trideset let je moralo preteči, da je v njih odkril ljudi«. Sovraštvo je usihalo postopoma in neopazno. Spremembe se je zavedel, ko je bila dokončna (Kavčič 1994: 341–342).

Istočasno bivši domobranec Maks premleva posledice vojne. »*Strah in bolečina v velikosti makovega zrnca že od enainštiridesetega tičita v oddaljenem kotičku*« v njem vse od njegovega sodelovanja z gestapom:

Tisti čas, ki sta ga s Tomom prebila na gestapu, mu je zapustil brazgotino v glavi, morebiti tudi v prsih. Tam, kjer je vest. Ne, tisto ni bilo prav, to je vedel že takrat. Bilo je isto, kot če bi jih ubili. Izročali so jih Nemcem, ti pa so jih pošiljali v taborišče. Vrnil se ni nihče. Strah mu je razjedal srce in jetra, mrtvičil mu je možgane. Če bi bil nekaj dni ostal s Tomažem, bi bil znorel. Raje si je izbral smrt na meji, a se mu je izognila (Kavčič 1994: 495).

Čeprav je človek zapisan smrti že ob rojstvu, v resnici nanjo pozabi. Maks med vojno in po njej, ko je bilo najhuje, ni premišljeval o lastnem koncu. »*Le bal se ga je. Spomin na vojno je bil en sam, nepretrgan in nikoli obvladan občutek strahu*«. Ne zna si razložiti, zakaj se je tako bal za svoje življenje: »*Saj mu nikoli ni nič pomenilo, od njega nič pričakoval, nobenih načrtov ni imel*. Razen takšnih od dne do dne (Kavčič 1994: 494).

10. Od nikoder do nikamor (2011)

je roman o treh starostnikih, ki nameravajo skupaj proslaviti 80-letnico življenja. Po petdesetih letih molka je menda le napočil čas, ko si nekdanji tovariši iz otroških let

smejo zaupati, kako jih je zaznamovala druga svetovna vojna: »Vsak od njih nosi svojo resnico o usodnih dogodkih, o njihovi družini in o samem sebi« (Kavčič 2011: 6).

Pavleta Platišo je bil oče poslal na šolanje v Celovec, da bi se ognil vpoklicu v nemško vojsko. Kljub temu se strahu ni rešil: »Negotovost je bila v zraku. [...] Občutek lakote je prekrival tesnobo in nemir« (Kavčič 2011: 33–34). Ne da bi mu pojasnili, v kakšno nalogo so ga vpletli, je moral v Judenburg, pri čemer »se ni mogel znebiti strahu«, da gre za nekaj bolj nevarnega. [...] Prestal je tisti dve vožnji, trd od strahu« (Kavčič 2011: 43). Andreja je imel za človeka, »ki ni poznal strahu«, toda ob prvem srečanju z njim v stanovanju gostiteljev »se tresse od strahu« (Kavčič 2011: 45). Odkar so k njim »prihajali ilegalci, zanj ni bilo več mirnega trenutka« (Kavčič 2011: 48).

Vrnil se je k svojim. V nepreglednem položaju ob policijski raciji je teti Anci povedal, da je na stopnišču nad kovačijo v umazani vreči odkril dve puški. »Zazrla se je vanj tako osuplo, da mu je strah segel do kosti« (Kavčič 2011: 52). Z novico je odhitela k finančnim stražnikom, ali bi lahko posredovali. Naveličan čakanja na obed se je na videz ravnodušno, »a skoraj ohromljen od strahu se je bližal kovačiji in kmalu zaslišal jezno in surovo vpitje iz njene notranjosti« (Kavčič 2011: 53). Nemci so odvedli nad deset domačinov in jih ustrelili.

»Takrat, na tistih ovinkih, s šestnajstimi pobitimi talci, ki so jih nemški zlikovci pustili tam ležati poldrugi dan, da bi zatolkli strah v kosti domačinom, ki so se drznili upirati njihovi polaščevalski oholosti, se je porodilo sovraštvo, nad katerim strmita žena in sin in ki se mu nekateri drugi tudi zaničljivo posmehujejo« (Kavčič 2011: 58).

Ob koncu vojne se znajde kot stražar zajetih domobrancev: »V mestu je vrvelo tudi drugih ujetnikov, vsakovrstne smrdljive in umazane soldateske, ki je še pred nekaj dnevi sejala strah med ljudi, zdaj pa je bila videti klavrna in prezira vredna« (Kavčič 2011: 73). »Za strah, ki jih je mučil vso vojno, ni bilo več razlogov, a je še deloval. Nosil ga je v kosteh« (Kavčič 2011: 74–75). Nesmiselna smrt šestnajstletnika v tem taborišču je odločilno vplivala na njegovo stališče do druge svetovne vojne (Kavčič 2011: 76–81).

V času spora med Titom in Stalinom so ga v zdravilišču vpletli v obveščevalno službo. Nekoga so našli mrtvega. »Bilo ga je resnično strah in bil je popolnoma brez moči. Kakor da se je spet znašel na Maria Hilfer Strasse« (Kavčič 2011: 104). Še v najbolj osebnih zadevah ni bil sproščen: »Neki strahovi so se spet plazili po njem, nekakšne fobije, ki so izničile vsakršno upanje. [...] V resnici se je bal, da mu pripisujejo neko vlogo, zakaj sicer bi bili nadenj poslali to žensko, ki se je, ne da opazil kdaj, prelevila v usodno enkadevejevko, ki ga bo odvlekla naravnost v Sibirijo...« (Kavčič 2011: 131). »Njen način mišljenja je bil že tako izzivalen, da ga je postajalo strah. Takšne provokacije ni doživel še nikoli poprej. Po svoji naravi preprost človek je zaman brskal po sebi, da bi odkril dejanje ali vsaj grešno misel, zaradi katere bi ga lahko zašili« (Kavčič 2011: 130). Elči bi bila »ženska zanj, a tedaj, ko je bil čas za to, si tega ni upal priznati. Ker ni zaupal vase, ker se je podzavestno bal odgovornosti« (Kavčič 2011: 109).

Platišev prijatelj iz mladih let Niko Burnik se partizanskemu gibanju ni izmaknil. »Strahovi in bojazni so bile pozabljene, ofenziva je odnesla tudi vosovce,«

sledovi za Petrinko pa so v njem ostali. Ostali so nekje na dnu in se vračali v njegovo zavest povsem nepričakovano in ob nenavadnih okoliščinah, ko za to ni bilo nobenega pravega povoda. Pozneje je o tem razmišljal, in se spraševal, če morda to ni tisto, čemur verni ljudje pravijo vest, a ni bil prepričan, da bi to lahko zadevalo tudi njega. Sam nikoli ni imel slabe vesti, njega vest ni nikoli pekla, saj o tem ni nič vedel in se s tem ni nikoli

ukvarjal. Ali res? Morebiti si le priznati ni hotel. Morebiti ga je bilo strah samega sebe. Pritajeni strahovi so se plazili po njem, kaj bi to moglo biti drugega kot strah? Priznanje odgovornosti... (Kavčič 2011: 276).

»Ljudski glas nikoli ni sporočal, da so koga ubili partizani, vedno so imenovali osebo, ki je to storila. V teh likvidacijah je vedno bila prisotna tudi sled osebnega obračuna. Z domobranci je bilo drugače. Za njihove žrtve so vedno rekli, da so jih ubili beli. Tak vsaj je bil njegov vtis, ki tudi po desetletjih še ni izginil« (Kavčič 2011: 377).

Po ženini smrti, ko je moral sam skrbeti za hčeri, je za las manjkalo, da iz vzgojnega principa ni udaril starejše. Tedaj se mu je v bran postavil zanju miličniški kadet. *»Takrat se je v njegovi notranjosti nekaj streslo, ustrašil se je. V hipu se ga je polotil strah« (Kavčič 2011: 365).* *»/S/trah je ostal. Zavrtal se mu je [v] dušo, včasih ga je čutil pod želodcem in moral je hitreje zadihati. Le enkrat ali dvakrat, in že je bil mimo. Občutek, da se groznja lahko ponovi, pa je ostal« (Kavčič 2011: 366).*

Da bi ga ublažil, se je odločil, da se tudi sam oboroži (Kavčič 2011: 367). Toda ni vedel, kako naj na pristojnem uradu utemelji svoj strah. *»Kajti strah sam po sebi ni nič. Natanko toliko, kot pravi pregovor.¹⁰⁷⁸ To je lahko izmišljotina, ki ji nekdo, ki ga ne pozna, ni dolžan verjeti« (Kavčič 2011: 367).*

»Kdo ga ogroža, kdo mu je grozil? se je glasilo uradnikovo uradno vprašanje«. Niko Burnik ni bil pripravljen razkrivati družinskih zadev in je vztrajal pri neopredeljenem občutku strahu: »Nihče osebno, a kljub temu je občutek strahu močan ... Se prebuja, ima moreče sanje, se ponoči poti, ga muči nespečnost? [...] Zakaj strah, od kod strah? Ali ima občutek krivde?« Pristal je na sodelovanje s psihiatrom in ga nazadnje obvladal (Kavčič 2011: 370–371).

Znova ga je postalo strah, ko so ga poklicali k prevzemu orožja in opreme« na novem delovnem mestu in s tem »se je začela uresničevati napoved, ki se je je bal, odkar jo je prvič slišal. S prevzemom ključev bo nanj prešla tudi odgovornost (Kavčič 2011: 386).

»Strah... Strah je močan dejavnik, pri nekaterih lahko prekrije vse druge lastnosti, dobre in slabe. Vsak bi se moral podpisati, vsak bi odgovornost zase prevzel sam in vnaprej pristal na posledice, ki bi nastale, če svoje obljube ne bi držal. S tega vidika se je njegova odgovornost zmanjšala, pravzaprav je ni bilo več, on je bil samo izvajalec sistema, za katerim so stala vojaška pravila in državni zakoni. S te strani je bila njegova odgovornost videti precej namišljena, moralno politična, kot so rekli tovariši... v resnici je to pomenilo, da mora biti le previden« (Kavčič 2011: 384).

V zadnjem času je denar sveta vladar. *»Nekaj se je le spremenilo, nikogar ni strah za prihodnost, nikogar ne skrbi usoda prihodnjega rodu« (Kavčič 2011: 382, 383).* Strah se ustavlja na zasebni, in še to le potrošniški ravni in se zožuje na fizis: *»Kdaj se je vanj začel vtihotapljati strah za sinovo usodo, se ni niti zavedal. Ko mu je omogočil nakup barke, je možnosti nesrečnega izida podcenjeval.« Strah pred globino se je naselil tudi v njegovem telesu in med razpenjenimi valovi ni več užival« (Kavčič 2011: 209).*

III. MOTIV POGUMA

Morda se motiv poguma še največkrat pojavi v romanu *Pustota*: Ob vtisu, da loški podložnik naklonjeno sprejema Grogovčevo udeležbo v uporuh tolminskih kmetov »je začel pogum rasti tudi njemu. V njem je zagorel plamen tistega poguma, ki ga je preveval

¹⁰⁷⁸ Strah v sredi votel, na sredi ga pa nič ni.

med puntom. Spet je začutil, da ne more ničesar obžalovati« (Kavčič 2004: 15). Oporo za to je črpal tudi iz ženinega zaupanja: *»Učil se je od nje, ne da bi za to kdaj zvedela... Ko se je vrnil iz ječe, mu je povedala, da ni nikoli podvomila o njegovi rešitvi. Zadnjo noč ga je videla v sanjah, pogumnega in nasmejanega...«* (Kavčič 2004: 19).

Njegov starejši sin Jakob, ki od Grogovčeve družine edini preživi, se oprime vsake bilke v dobro: *»Za hip je postal in se ozrl na prekopano leho. Z vrha je bilo nekaj videti, to ga je navdalo z zadoščenjem in s pogumom. Proti domu je hitel prepričan, da je prezgodaj pomislil na najslabše«* (Kavčič 2004: 78).

Očetov samogovor, refleksija o trpljenju, boleznih in puntu se strne v oporoko: *»Obupati ne sme nikoli«* (Kavčič 2004: 154–155). In to pomaga Jakobu, da si ustvari družino.

V romanu *Žrtve* je motiv poguma izhodišče slovenskega upora v drugi svetovni vojni:

»Vsa Evropa je zapletena vanjo, zdaj še Rusija. Kitajci in Japonci se tepejo že več kot dve leti... še v Španiji je trajalo tri leta, pa je bila le vaja. Fašizem ne bo odnehal, vojna skladišča so polna. Nemčija in Italija sta bogati deželi, vsa industrija dela za vojsko. Kaj pa imamo mi? Gole roke in pogum« (Kavčič 1968: 228). To na videz zelo splošno ugotovitev je bilo treba potrjevati iz dneva v dan: *»Čutil je, da Nemci vedo za vsa njegova dejanja, slutil je njihovo pričujočnost, njihovo telesno, brezšumno približevanje. Vonj po krvi in po kislem komisu se je dotaknil njegovih nosnic. Že samo odpiranje vrat je postalo vprašanje njegovega poguma«* (Kavčič 1968: 549). Vsaka odločitev je vprašanje poguma:

Nekoč sta ga bila ustavila dva neznana partizana in zahtevala od njega kolo. In odloži nahrbtnik. V njem je bilo že dovolj poguma, da se je upal upirati. To je v vsakem primeru bila njegova pravica, kaj lahko stori več, pa mu ni bilo jasno. Vedel je, da se po hribih včasih potikajo tudi raztrganci, gestapovci, preoblečeni v partizane. Sta partizana ali nista? Ga morebiti le preizkušata, če ni partizanski kurir? Moral se je odločiti, moral je tvegati. S težavo je spravljal iz sebe, da ga pošilja stric in da bo sol, ki jo bo dobil za žganje, namenjena gospodarski komisiji (Kavčič 2005: 801).

Kuklec je prišel iz Dalmacije v času gradnje Rupnikove linije v Slovenijo in med vojno ostal tu. *»Znan po pogumu je postal tudi prvi obveščevalec, preoblečen v kmeta ali gozdnega delavca se je pojavljal na najbolj nevarnih krajih in se je znal tudi spretno izmikati nemškimi patroljam, ki so ga zasledovale«* (Kavčič 2011: 253).

Da je bistvo življenjskega obstoja pogum, dokazuje tudi v vojni poražena stran, najprej s pozitivne strani: *»Udarci sekire, kladiva in dleta se razlegajo po vsej grapi, kot da je nenadoma oživela. Očetu je vsak udarec zase pesem, ki ga opogumlja in mu vrača že skoraj izgubljeno vero v moč svojega rodu«* (Kavčič 1959: 193). Tomo se po prepiru s sestrom skuša zbrati: *»Presenetil ga ni samo Helenin pogum, temveč tudi očetov nastop«* (Kavčič 1959: 201). Nato z negativne, ko njen udeleženec resignirano izničuje življenje kot tako: *»Večkrat sem že pomislil, da bi se končal, pa še za to je treba imeti pogum, v sedanjem stanju več poguma kot za življenje. To teče samo od sebe, brez vsakega pomena in cene«* (Kavčič 1959: 204).

Naslednja dva primera dokazujeta, da se pogum lahko stopnjuje – nekako takole: upati si, prezirati nevarnost, predrznost, žrtvovanje, – celo do nesmiselnosti. Prim.:

– Smrt je prežala nanj na vsakem koraku. On ni bil samo pogumen, preziral je nevarnost« (Kavčič 1964: 176).

- Izkazalo se je, da obstajata dva sveta. Svet bogaboječih in preplašenih in svet tistih, ki si upajo.¹⁰⁷⁹ Za pogumne in predrzne ni bilo več meja (Kavčič 1994: 294).
- Nasprotniki so komunistom očitali, da so osvobodilni boj izkoristili za vzpostavitev oblasti po sovjetskem vzorcu. V tej igri so pokazali vzorne primere poguma in nesebičnosti, privrženosti domovini in ljudstvu. Ni mogoče verjeti, da ne bi bili iskreni. Žrtve ni mogoče igrati (Kavčič 2011: 196).
- Preveč vprašuješ, da ne bi ničesar zvedel. Navsezadnje boš hotel slišati še tisto poslednje. Kako kaže? Že vnaprej te opozarjam, da ti bom odgovoril, če boš zbral toliko nesmiselnega poguma (Kavčič 1964: 115–116).

Prav tako ima pogum pri eni in isti osebi različne razsežnosti in je kontekstualno pogojen:

Dunja se je s pogumom in s preudarnostjo uveljavila celo med fanti. [...] Pri svojih skojevskih podvigih ni poznala strahu, mnogo je tvegala in vedno uspela, toda vse naloge so bile za njene sposobnosti premajhne. Zato se je pozimi štiriinštiridesetega leta na lastno pest prebila skozi žico in se hotela pridružiti partizanom. Ko so jo ti našli, že povsem iznemoglo in na pol zmrznjeno v visokem snegu, so ji prijazno nasvetovali, naj se vrne k materi, ker še ni zadosti zrasla. Tega udarca njen ponos ni nikoli popolnoma prebolel, in ga je le redkim zaupala (Kavčič 1962: 92).

Dunja se srečno poroči, toda izkoristi priložnost za ljubimkanje z drugim. Mož jo ima rad in jo postavi pred dejstvo, da ne bo nikoli pripadala drugemu. *»Dovolila mu je, da jo je objel in bila je presunjena zaradi njegove potrnosti. Zavedela se je, da je dokončno vezana nanj in da ji ne bo dovolil igrati se z njegovo potrpežljivostjo. Njen pogum je bil zdaj že skoraj pri tleh in nenadoma jo je prešinila misel, da bi jo mogel Niko v navalu ljubosumja tudi ubiti«* (Kavčič 1962: 134).

Dimitrij odhaja individualno indiferenten na novo delovno mesto z zavestjo, da se poslavlja od starih zvez: *»Tudi sicer ni bilo v mestu nikogar več, kateremu bi imel kaj povedati. Tako se je ves zlil z množico, odhajal je kot eden od mnogih neznancev, močan in pogumen«* (Kavčič 1962: 163).

Sklep

Kakor je Cankarjev hlapec Jernej iskal pravico, je Vladimir Kavčič (1964: 293–298) za svoja stališča celo življenje iskal podporo, a je ni našel.

1. Motiv strahu v literaturi Vladimira Kavčiča nikakor ni naključen in obroben. Da je nasprotno res, zagotavlja njegova številčnost in predvsem vedno znova sveža ubeseditve omenjenega čustvenega stanja. Kavčič odlično prestreza najrazličnejše odtenke strahu na fiziološki in psihološki ravni. Temu služijo glagoli *»otrpniti«*, *»zdrzniti«*, *»srh spreletavati«* itn. (Kavčič 1968: 551, 819). Fabulativni zasnovi posameznega romana ustrezno se seli v iracionalne sfere vse do podzavesti in na drugi strani izvira iz narave, ki obdaja upovedene osebe. Samostalnik *»strahopetec«* (Kavčič 1969: 749; 1970: 598) tu ne pride prav do izraza.

V *Pustoti*, ki se časovno dogaja v 18. stoletju, je strah najprej etično pogojen: Grogovca je strah sramote. Strah pred naravnimi silami in legalno oblastjo (Kavčič 1961) je nekaj

¹⁰⁷⁹ Kavčič pogum in njegove skrajne oblike povezuje s tistimi, ki ne priznavajo Boga. Tu bi veljalo dati v premislek: *»Če ni Boga, je vse dovoljeno«* (Dostojevski: poišči: Zaenkrat še nimam vira, kje to navaja. Se pa to pogosto navaja v krščanskih krogih).

naravnega, normalnega, standardnega. V vojnih romanih prav (ne)utemeljeni strah in občutje ogroženosti povzročata največje tragedije. Preuranjene smrti so pogosto posledica predsodkov in neporavnanih računov.

V *Žrtvah* slovenski Tolstoj res ovekoveči Poljansko dolino na zunaj, toda še veliko pomembnejše je, in priznati mu je treba pogum, da je že pred skoraj petdesetimi leti njegova literatura brezprizivno razgrinjala pred bralci problematiko, s katero se Slovenci šele danes s tako muko spoprijemamo. Kdo so Kavčičeve »žrtve«? Avtor jih z mikroskopsko analizo na majhnem prostoru vaškega življenja tematizira na vseh straneh!

2. V primerjavi z motivom strahu je motiv poguma v Kavčičevi prozi veliko redkeje posejan. Kaže se v Kavčičevi etološki perspektivi. Vladimir Kavčič je bil izjemno pogumen, da je resničnosti na ljubo tematiziral strah kot bivanjsko razsežnost slehernika, ne glede na to, na kateri strani se je znašel v vojnem dogajanju v mejnih situacijah. Bilo je veliko strahu – tudi na strani zmagovalcev!

3. Vladimir Kavčič je skrajno resnicoljubno in vsestransko tematiziral drugo svetovno vojno v naših krajih, brez olupševanja pa tudi brez vnaprejšnjega obremenjevanja katere koli vanjo vpletene strani.

4. Kavčič ne neha trkati na našo vest, čeprav je začel dvomiti tudi vanjo: »*Obstaja vest, neko notranje, prirojeno načelo, ki razlikuje med dobrim in zlim, ali pa so to le ostanki vzgoje, ki so je bili deležni v mladosti, ali jo poznajo iz knjig, za katere so verjeli, da bodo spremenile svet in oplemenitile človeško naravo*« (Kavčič 2011: 79).

5. Poetološko gledano, je moč Kavčičevih romanov v sintaksi. Njegove knjige se med seboj razlikujejo po ritmu, melodiji.

Viri in Literatura

Kavčič, Vladimir, *Čez sotesko ne prideš*, Feniks 6, Slovenski knjižni zavod, 1956.

Kavčič, Vladimir, *Ne vračaj se sam*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1959.

Kavčič, Vladimir, *Ognji so potemneli*, Tokovi časa, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960.

Kavčič, Vladimir, *Sreča ne prihaja sama*, Prešernova družba, Ljubljana 1962.

Kavčič, Vladimir, *Tja in nazaj*, Tokovi časa, Državna založba Slovenije, 1962.

Kavčič, Vladimir, *Od tu dalje*, Državna založba Slovenije, 1964.

Kavčič, Vladimir, *Žrtve I, II, III*, Založba Obzorja, Maribor 1968, 1969, 1970.

Kavčič, Vladimir, *Onkraj in še dlje*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1971.

Kavčič, Vladimir, *Zapisnik*, Mladinska knjiga, 1985.

Kavčič, Vladimir, *Ko nebo zažari*, Nadaljevanje trilogije *Žrtve*, Ljubljana, Borec 1984.

Kavčič, Vladimir, *Minevanje*, Dolenjska založba, Novo mesto 1994.

Kavčič, Vladimir, *Somrak*, Slovenska matica, Ljubljana 1996.

Kavčič, Vladimir, *Vrnitev v izginule kraje*, Slovenska matica, Ljubljana 2000.

Kavčič, Vladimir, *Pustota*, Zbirka Slovenska zgodba 32, DZS, Ljubljana 2004.

Kavčič, Vladimir, *Prihodnost, ki je ni bilo*, Beletrina, Študentska založba, Ljubljana 2005.

Kavčič, Vladimir, *Od nikoder do nikamor*, Amalietti & Amalietti, Ljubljana 2011.

Kmecl, Matjaž, O razpokanju romana ali Kavčičev Zapisnik, spremna beseda, *Vladimir Kavčič, Zapisnik*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1985, 397–432.

Stanonik, Marija, (Ob)up Kavčičeve Pustote, *Loški razgledi* 26, Škofja Loka, 1979, 107–119.

SKLEP

I.

Pesemska dejavnost na strani zmagovalcev v drugi svetovni vojni je bila s pomočjo uradnih institucij in zavzetosti nekaterih posameznikov (Emil Cesar, Boris Paternu, Viktor Smolej, Marija Stanonik, Črtomir Šinkovec) temeljito obdelana. Tudi pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945 in pesnjenje Slovencev od italijanske zasedbe slovenskega ozemlja po rapalski pogodbi leta 1920 in slovenskih mobilizirancev v italijansko vojsko v drugi svetovni vojni 1941–1945.

Uvodne primerjave želijo predvsem utemeljiti, zakaj je primerno in prav, da se enakovredno in enakopravno obdela tudi pesnjenje tistega dela Slovencev, ki se zaradi drugačnega koncepta odpora proti okupatorju in predvsem odklanjanja komunistične revolucije niso hoteli ali mogli vključiti v Osvobodilno fronto in se tako podrediti tedanji Komunistični partiji Slovenije oz. Jugoslavije, a so se s tem ujeli v past kolaboracije. Tako je z izjemo enega¹⁰⁸⁰ iz vseh znanih razpoložljivih in dostopnih javnih virov zbrano pesemsko gradivo iz različnih političnih oz. vojaških skupin, ki se niso strinjale s komunistično revolucijo in z usmeritvijo OF in delovale mimo nje ali proti njej. Kljub prizadevanju ta stran še nima ustrezne antologije, ki bi olajšala študijsko dostopnost do pesemskega gradiva, kakršno je na razpolago v štirih knjigah Paternujeve antologije *Pesništvo upora* (1987, 1995, 1996, 1997). Drugo stran lahko zastopa le antologija *Most* (2000), ki je bolj pietetna in za študijske namene bolj informativna kot reprezentativna. Zato so viri navedeni iz prvotne objave ali arhivskih zbirk. Zaradi neposrednejšega stika z besedili – Vprašanje je, ali jih bo še kdo iskal, gledal in bral – je iz njih veliko citatov.

Medbesedilne navezave: navedeni primeri vplivanja in prevzemanja snovi in poetike so kljub deklarativnemu raz-ločevanju in najhujšemu nasprotovanju njihovih nosilcev dokaz, da so bile vojna resničnost in usode posameznikov v njej veliko bolj življenjsko prepletene in povezane, kakor se to dá dojeti iz dnevnih parol in enostranskih izjav.¹⁰⁸¹ Da so avtorji z vseh strani in v vseh okoliščinah jemali iz enega in istega vira, *Vira*, dokazuje razdelek o slovenskem pasijonu 1941–1945.

Ta ugotovitev seveda ne zadošča za temeljito analizo konteksta. Tej sem se zavestno

¹⁰⁸⁰ Žal se za eno tako nahajališče ni bilo mogoče dogovoriti za ustrezno dostopnost. Zaradi represalij po koncu II. svetovne vojne pa tudi ni nikakršnih osebnih arhivov in tudi sicer so preživeli domobranci zadržani do sodelovanja v tem pogledu.

¹⁰⁸¹ Nekateri, eni in isti avtorji, se pojavljajo v pesemskem opusu na obeh straneh, a zato ni mogoče misliti, da ne bi bili pošteni. Enega od njih je vojna tako premetavala, da ga je kot imenitnega

odpovedala zaradi časovne stiske in predvsem iz ugotovitve, da vedno znova odkriti zgodovinski viri zahtevajo nove interpretacije. Poleg tega je treba vzrokom za medvojno in povojno tragedijo seči tudi daleč nazaj, čemur s svojim strokovnim profilom profesionalno nisem kos.

Nagovarjajoče vrste domobranskega pesnjenja je naslov razdelka, ki sledi želji, da bi bilo domobransko pesnjenje vsaj na ravni teksta obdelano po enakem načelu kot slovensko odporniško pesnjenje,¹⁰⁸² vendar gradivo samo tega preprosto ne dopušča. Za analizo in medsebojno primerjavo dveh nasprotnih strani je na voljo dovolj gradiva le za *budnico*, *himno*, *satiro* in *posmrtnico*, medtem ko za vse druge v prvi študiji¹⁰⁸³ navedene žanre obstajajo posamezni primeri, vendar ne toliko, da bi jih bilo mogoče vrstno razčleniti.

Kljub temu da se v domobranskem pesnjenju nenavadno pogosto pojavljata motiva ljubezni in bratstva – ali so zato šli družno v smrt? – je v skladu z željo po primerjavi **iz motivike domobranskega pesnjenja** razpoložljivo gradivo narekovalo predstaviti *boj*¹⁰⁸⁴, *misel in smrt*.

Poleg teh motivov je zelo bogata izrecno religiozna motivika, toda praviloma je popolnoma iztrgana iz vojnega konteksta. Kakor da se je veliko pripadnikov domobranstva skušalo vsaj v duhu izogniti vojnim stiskam in zmedam. Kljub temu da zahteva poseben premislek, religioznost iz tukajšnje analize ni izločena, saj je obravnavano gradivo z njo močno prepleteno.

Marsikakó si je mogoče razlagati dejstvo, da so domobranski avtorji zelo prikrivali svojo identiteto. Je temu botrovala opreznost zaradi zapovedanega kulturnega molka na partizanski strani? V domobranskih glasilih se zelo redko zgodi, da je poleg pesmi navedeno (pravo?) avtorjevo ime. **Od karakterističnih avtorjev** se je upal izpostaviti le »zanosno divji besedni ,branilec dóma‘«¹⁰⁸⁵ *Vinko Žitnik* – vse kaže – najbolj prepričan domobranski pesnik. V ta namen je oblikoval osebni stil, čigar »polemika in apologija« sta njegovi »bistveni sestavini«¹⁰⁸⁶ (prim. Movrin 2011: 296).

Velika črna maša za pobite Slovence ni cenena tendenčna in propagandna literatura, temveč iz najgloblje bridkosti že v begunstvu nastala monumentalna pesnitev. *Tineta Debeljaka* neznosno boli posthumno poniževanje premaganih slovenskih žrtev v drugi svetovni vojni. Ne toliko zaradi njihovega poraza. Ne more sprejeti civilizacijskega padca zmagovalcev v barbarstvo. Čeprav je preteči komunistični režim odklanjal ne le zaradi osebne izkušnje, Debeljak ni bil kritičen le do njega, temveč je enako hkrati obsojal vse

pesnika najti v vseh štirih formacijah, ki so jih zajele avtoričine raziskave: pesnjenje v nemški vojski, italijanski strani, na partizanski in domobranski strani.

¹⁰⁸² Prim. Marija Stanonik, Vrstni sistem odporniškega pesništva 1941–1945, *Iz kaosa kozmos*, 141–349.

¹⁰⁸³ Vrste lirskega nagovora: budnica; satira; himna/oda; posmrtnica/nagrobnica; pismo (poslanica).

Vrste lirskega imenovanja: kronika/humornica; reportažnica; vložnica; slika (žanrnica); balada.

Vrste lirskega govora: domovina; misel; narava; ljubezen; osebna izpoved / razpoloženje.

¹⁰⁸⁴ Tu se pogosto obnašajo vzvišeno kot učitelji nad porednimi učenci.

¹⁰⁸⁵ Jakob Müller, Valovi reke, *Slovenija 1941-1948-1952*, Ljubljana: Grosuplje 2000, 224.

¹⁰⁸⁶ Besedno zvezo prim. pri David Movrin, Izviri onkraj izvirov: odnos med pogansko in krščansko biografijo v pozni antiki, *Izviri meništva / Življenje svetega Antona, Življenje svetega Pahomija* (zbirka Cerkevni očetje), Celjska Mohorjeva družba, Celje 2011, 296.

tri politične sisteme: fašizem, nacizem in komunizem, ki so jih za totalitarizme začeli razglašati veliko pozneje. Šele *Resolucija Evropske unije z dne 2. aprila 2009* je izenačila vse tri, katerih izkušnjo je na lastnem ozemlju doživela edino Slovenija.

Vid Ambrožič se je popolnoma neodvisno od katere koli vladajoče strukture vsestransko odzival na konkreten prostor in čas, kar daje njegovim pesnim dokumentarno zanesljivost in zgodovinsko vrednost. Zlepa ni zgodovinskega vira, ki bi tako neposredno in prepričljivo podajal težke razmere slovenskega naroda med drugo svetovno vojno in v času po njej. Ker so tudi njegove pesmi razvrščene kronološko,¹⁰⁸⁷ je mogoče slediti tragiki časa z vso pieteto in doživljajsko zvestobo, ki jo omogoča forma pesmi. Ta namreč omogoča čustvenih stanjem nekakšno zamrznitev in tako lahko še danes veliko bolj živo podoživljamo tedanje razpoloženje ljudi, kakor je to mogoče doseči za nazaj s spomini iz naših dni.

Primerjava karakteristične motivike z obeh strani jima drži ogledalo v mejnih človekovih situacijah kot so sovraštvo, maščevalnost in smrt, odpustanje in sprava. Kljub sklicevanju na Boga maščevanje iz domobranskega pesnjenja ni izločeno, je pa izraženo bolj umirjeno in kultivirano, morda iz želje po vzpostavitvi pravičnosti. Obravnava je pokazala, kako se *pomen sprave* premika od čisto religioznega, družbeno pogojenega in končno politično konotiranega¹⁰⁸⁸ do poetično kvalificiranega pojma.

Krvava rihta je naslov razdelka, ki podrobno spremlja bratomorni spopad z najbolj nevtralnega stališča. Kri ne vsebuje ideologije in je po starodavnem verovanju življenje sámo. Na obeh straneh je izrazno raznovrstna motivika bogato razčlenjena in se nekajkrat razvije v samostojno pesem. Metafora, ki ju združuje, je rdeči cvet. Ni težko uganiti, zakaj. Smrt za boljši svet ni bila naložena tistemu, ki jo je bil (v pesmi!, prim. II 1995: 166) pripravljen sprejeti, temveč drugi strani.

Druga svetovna vojna na slovenskih tleh ni bila le štiriletni boj proti tujim okupatorjem, temveč tudi *bratomorna državljanska vojna*, ki jo je France Prešeren preroško slutil v *Uvodu h Krstu pri Savici* s krvavim obračunom vred:

*kri po Kranji, Korotáni
prelita, napolnila bi jezéro.
[...]
Šest mescev moči tla krvava reka,
Slovenec že mori Slovenca brata
kako strašna slepota je človeka!*¹⁰⁸⁹

Pesništvo *Janeza Kolenca*, ki je po medvojni vojaški izkušnji na obeh straneh sam skusil še strahote povojnih represalij, je en sam pogovor z mrtvimi. Vpričo razočaranja na vse strani mu ostaja edino vera v *Lepoto*.

Pogum pa je treba priznati Vladimiru Kavčiču (†2014), da je v svoji literaturi že pred petimi desetletji zavestno razgrinjal problematiko, s katero se Slovenci še danes s tako

¹⁰⁸⁷ Vid Ambrožič, *Rože med trnjem 1909–1945*, ur. Gordan Ambrožič, Samozaložba Gordan Ambrožič, Mirna, 2001.

¹⁰⁸⁸ Don Camillo in Peppone sta odlični zgled pobotanja, kadar gre za življenje ali drugače zares. Prim. Giovannino Guareschi, *Don Camillo in Peppone 2*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2013, 210 sl.

¹⁰⁸⁹ France Prešeren, *Krst pri Savici, Poezije in pisma* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962, 90.

muko spoprijemamo. Njegovo nenadno slovo je bilo povod, da sem se bila še toliko bolj poglobila v literarni opus mojega rojaka, ki brez olupševanja, toda tudi brez vnaprejšnjega obremenjevanja katere koli vanjo vpletene strani, skrajno resnicoljubno in vsestransko tematizira drugo svetovno vojno. V vojnih romanih odlično prestreza najrazličnejše odtenke strahu na fiziološki in psihološki ravni in prav ne/utemeljeni strah in občutje ogroženosti povzročata največje tragedije. Preuranjene smrti so pogosto posledica predsodkov in osebnih ob/računov. Bilo je veliko strahu – tudi na strani zmagovalcev! Od tod edini prozaist v poanti tukajšnjega dela.

II.

Vsa dolga leta, odkar se strokovno med drugim posvečam pesnjenju med drugo svetovno vojno, sem si – resnici na ljubo! – želela enakovredno in enakopravno obdelati vse strani in to tudi javno razglašala.¹⁰⁹⁰ Ko pa sem se tega lotila, sem se ob danem gradivu vznemirila. Najraje bi prezrla motiviko, ki spodbija Herderjevo romantično tezo o »Slovanih kot miroljubnih poljedelcih«,¹⁰⁹¹ sicer pa je to storil že France Prešeren z večkrat navedenimi pretresljivimi verzji iz *Uvoda h Krstu pri Savici*.

Z marsičem se ne morem strinjati, a spomin zaslužijo kot vsa naša druga zgodovinska dejanja. Ni mogoče mimo dejstva, da kakor je bil na eni strani boj proti okupatorju izrabljen za komunistično revolucijo in razredni boj, se je protirevolucija v strahu za stare vrednote izvajala v ključu verskega boja. To ne pomeni, da nisem opredeljena. Pri tem mi zelo pomaga spoznanje: Ne cilji, ampak pot do njih je odločilna za presojo nekega nazora, politične opredelitve.¹⁰⁹²

Izredno subtilen pesnik Jože Udovič, ki se je kot partizan gledal iz oči v oči s Francetom Balantičem kot domobrancem v izredno kočljivi situaciji,¹⁰⁹³ je po štirih desetletjih zapisal:

»To je spoznanje, vstajajoče iz tedanje tesnobe, ki velja za vsakega uničevalca v kakršnem koli času, pa naj to dela z orožjem ali kako drugače ... To je spoznanje, da je po svojem dejanju uničevalec nezmožen še živeti avtentično življenje, ki naj bo življenje za človeka in za prihodnost. Te besede so seveda posebno poglavje iz ‚teorije zla‘ in je mogoče v njem izreči najrazličnejše tone. Pesem pa raste z globoke razvidnosti, dobljene iz globine časa, da ‚kdor mori je mrtev, mrtvi ostane živ.‘«¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ Prim. Marija Stanonik, Prizadevanje v prazno? / Ob varšavskem simpoziju »Folklor v letih druge svetovne vojne, *Naši razgledi*, 21. decembra 1990, 710–711.

¹⁰⁹¹ Po Jerneju Kopitarju navaja Boris Paternu, *Prešeren in njegovo pesniško delo I*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 148–149.

¹⁰⁹² To potrjuje tudi ocena oz. poročilo o knjigi *Iz kaosa kozmos*. Prim. Stane Granda, S pesmijo proti okupatorju, *Zgodovina za vse* 1, (VI), 1997, 91–92.

Werner Heisenber, *Del in celota*, Mohorjeva družba / Pogovori v območju atomske fizike, Celje 1977, 58: »Že zdavnaj sem se bil namreč naučil iz svojih izkušenj v Münchenski državljanski vojni, da kake politične smeri nikdar ne smemo presojati po ciljih, katere na glas oznanja in si morda zanje celo res prizadeva, temveč samo po pripomočkih, katere uporabljamo za uresničitev teh ciljev.«

¹⁰⁹³ Jože Udovič, Dolina njegovih sanj, *In iskra v besedi ostane*, Celjska Mohorjeva družba, Celje, Knjižnica Jožeta Udoviča, Cerknica, 2012, 135–140. Glej tudi France Pibernik (ur.), n. d., 147.

¹⁰⁹⁴ Jože Udovič, Partizanska pesem in spomin nanjo, *Sodobnost* 29, 1981, št. 4, 363.

Zgodovino pisje ugotavlja, da poveljni poboji niso bili naključni sadizem, ampak načrtno organizirani.¹⁰⁹⁵ Da bi se nikoli kaj takega ne ponovilo.

Zlato pravilo: Ne delaj tega, kar ne želiš, da drugi tebi storijo.

Dejstvo je, da so sanje o samostojni slovenski državi pojavljale že med drugo svetovno vojno.¹⁰⁹⁶ V pesmih iz obravnavanega obdobja je domovina največkrat predstavljena kot mati: »*Domovina, naša mati*«, »*o domovina, mati draga*«, »*O mati Slovenija*«, »*mati očetnjava*«, »*otroci tvoji, mati domovina*«, »*slovenska lepa domovina, vsem si nam kot prava mati mila*«.

Zamislimo si jo, mater: ki na levi in desni drži za roko njena otroka. Oba sta ji ljuba. Oba ima rada. Katerega ima še bolj? Tistega, ki bolj trpi!

Primimo se za roke, na eni ali drugi strani in med seboj. Vračajmo ji to ljubezen, da ne bomo krivi njenega hiranja ali celó prezgodnje smrti.

¹⁰⁹⁵ Rosvita Pesek, *Pučnik*, Mohorjeva založba Celovec – Ljubljana – Dunaj 2013, 156, 112, 406.

¹⁰⁹⁶ Franc Jeza, *In zgodil se bo čudež*, Slovenska matica, Ljubljana 2012, 58, 174, 116, 115, 108, 220.

RAZČLENJENO KAZALO

SPREMNA BESEDA	7
UVODNE PRIMERJAVE	15
1. Torzo v raziskovanju pesnenja med drugo svetovno vojno 1941–1945	15
Uvod	15
I. Pesnenje v okviru slovenskega narodnoosvobodilnega boja 1941–1945	15
1. Komunikacijska oziroma družbotvorna funkcija slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945	18
a) <i>Družbenozgodovinski okvir</i>	18
b) <i>Diferenciacija literarne kulture med drugo svetovno vojno in dileme slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva</i>	18
c) <i>Predmetne okoliščine</i>	19
č) <i>Psihološko ozadje</i>	19
d) <i>Institucija sprejemalca</i>	19
2. Žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945	19
a) <i>Vrste lirskega nagovora</i>	19
– <i>Budnica</i>	19
– <i>Satira</i>	19
– <i>Himna</i>	20
– <i>Posmrtnica</i>	20
– <i>Pismo</i>	20
b) <i>Vrste lirskega imenovanja</i>	21
– <i>Kronika</i>	21
– <i>Reportažnica</i>	21
– <i>Vložnica</i>	21
– <i>Sličica</i>	21
– <i>Balada</i>	22
c) <i>Vrste lirskega govora</i>	22
– <i>Domovina</i>	22
– <i>Misel</i>	22
– <i>Narava</i>	22
– <i>Ljubezen</i>	23
– <i>Osebna izpoved</i>	23
II. Pesnenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945	23

III. Pesnjenje Slovencev od italijanske zasedbe slovenskega ozemlja po rapalski pogodbi leta 1920 in slovenskih mobilizirancev v italijansko vojsko v drugi svetovni vojni 1941–1945	24
IV. Pesnjenje pri nasprotnikih komunistične revolucije in Osvobodilne fronte	25
Sklep	26
2. Medbesedilne navezave partizanskih in domobranskih avtorjev	29
Uvod	29
I. primer	29
II. primer	30
III. primer	30
IV. primer	31
V. primer	32
VI. primer	33
VII. primer	33
Sklep	34
3. Slovenski pasijon 1941–1945	37
Uvod	37
I. Kalvarija	37
II. Maša	41
III. Slovenski véliki teden	42
Sklep	45
NAGOVARJAJOČE VRSTE DOMOBRANSKEGA PESNJENJA	47
1. Budnica	47
Uvod	47
I. Notranja diferenciacija	47
Sklep	51
2. Himna	52
Uvod	52
I. Grb in zastava	52
II. Himne	53
Sklep	63
3. Satira	64
Uvod	64
I. Ironične himne	64
II. Satire na račun partizanskih voditeljev	65
III. Satire na račun žensk	67
IV. Parodije Prešernovih pesmi	68
V. Parodije pesmi drugih slovenskih klasičnih avtorjev	73
Sklep	75
IZ MOTIVIKE DOMOBRANSKEGA PESNJENJA	77
1. Boj	77
Uvod	77
I. Meč	77

II. Bojni spopadi	78
Sklep	81
2. Misel	82
Uvod	82
I. Skrivnosti	82
II. Domovina	85
III. Domobranstvo	88
IV. Kajnovstvo	89
Sklep	93
3. Smrt	94
Uvod	94
I. Javne osebnosti	94
II. Bližnji	96
III. Bojišče	97
IV. Grobovi	98
Sklep	99
PRIMERJAVA KARAKTERISTIČNE MOTIVIKE Z OBEH STRANI	101
1. Dies irae	101
Uvod	101
I. Motiv maščevanja v slovenskem odporniškem pesnjenju 1941–1945	101
1. Škarje	102
2. Milo za drago	102
a) <i>Budnica</i>	103
b) <i>Satira</i>	103
c) <i>Himna</i>	103
č) <i>Nagrobница</i>	103
d) <i>Pismo</i>	104
e) <i>Kronika</i>	105
f) <i>Reportažnica</i>	105
g) <i>Vložnica</i>	105
h) <i>Žanrnica</i>	106
i) <i>Balada</i>	106
3. Ubeseditvene različice	106
a) <i>Osveta</i>	106
b) <i>Plačilo</i>	107
c) <i>Čas</i>	107
č) <i>Zamolk</i>	108
4. Glava za glavo	108
a) <i>Sodba</i>	108
b) <i>Podzemlje</i>	109
II. Motiv maščevanja v slovenskem domobranskem pesnjenju 1941–1948	109
III. Ne maščevanju	112
Sklep	114
2. Krvava rihta	115
Uvod	115

I. Na partizanski strani	115
1. Besedišče	115
2. Kri kot motiv in stilem v partizanskem pesnjenju	118
a) <i>Telo</i>	118
b) <i>Zanos</i>	120
c) <i>Sveto pismo</i>	121
č) <i>Zgodovina</i>	123
d) <i>Čas</i>	124
e) <i>Boj</i>	124
f) <i>Bratomor</i>	125
g) <i>Ranjenci</i>	126
h) <i>Talci</i>	127
i) <i>Živali</i>	127
j) <i>Nebo</i>	128
k) <i>Voda</i>	130
l) <i>Tla</i>	131
m) <i>Rože</i>	133
n) <i>Domovina</i>	136
o) <i>Svoboda</i>	137
3. Izzivi folklorne poetike	137
4. Slogovna sredstva	138
a) <i>Komparacije</i>	138
b) <i>Epiteteza</i>	138
– <i>Pridevkov rodilnik</i>	140
– <i>Desni prilastek</i>	140
– <i>Besedne figure</i>	141
– <i>Izvirna avtorska metaforika</i>	142
5. Sledi	142
II. Na domobranski strani	145
Sledi	145
1. Besedišče	146
2. Kri kot motiv in stilem v domobranskem pesnjenju	148
a) <i>Telo</i>	148
b) <i>Zanos</i>	150
c) <i>Sveto pismo</i>	151
č) <i>Zgodovina</i>	154
d) <i>Čas</i>	154
e) <i>Boj</i>	155
f) <i>Bratomor</i>	157
g) <i>Ranjenci</i>	159
h) <i>Padli</i>	160
i) <i>Živali</i>	160
j) <i>Nebo</i>	161
k) <i>Voda</i>	163
l) <i>Tla</i>	165
m) <i>Rože</i>	166

n) <i>Domovina</i>	167
o) <i>Svoboda</i>	168
3. Izzivi folklorne poetike	169
Sklep	170
3. Sprava v slovenskem pesnjenju med drugo svetovno vojno in po njej	172
Uvod	172
I. Motiv sprave v pesnjenju na strani narodnoosvobodilnega boja	172
II. Analiza kronološko razvrščenih pesemskih besedil iz druge svetovne vojne	176
1. Leto 1941	177
2. Leto 1942	178
3. Leto 1943	178
4. Leto 1944	180
5. Leto 1945	182
III. Pesmi o spravi v begunskih vrstah	183
IV. Etološka perspektiva sprave v domobranskih besedilih	185
1. Religiozni vidik sprave	186
2. Osebno religiozni vidik	186
3. Družbeno religiozni vidik	187
4. Družbeni vidik	188
5. Poetični vidik	190
Sklep	190
KARAKTERISTIČNI AVTORJI	193
1. Vinko Žitnik (1903–1980)	193
Uvod	193
I. Budnice	194
II. Boj	196
III. Kri	198
IV. Nagrobnice	200
V. Božič	203
Sklep	205
2. Tine Debeljak (1903–1989)	206
Uvod	206
I. Življenjska pot slovenskega Jeremija	206
II. Velika črna maša za pobite Slovence	209
1. Slovenska razdeljenost	211
2. Priprava v zakristiji	212
3. Poklon vetrinjskim žrtvam	213
4. Črna maša	214
a) <i>Zgodovinska razsežnost</i>	214
– <i>Bratomor</i>	216
– <i>Begunstvo</i>	221
– <i>Obrekovanje</i>	222
b) <i>Religiozna razsežnost</i>	223
– <i>Sveto pismo</i>	223

	– Liturgija	225
	– Teologija	238
	c) Literarna razsežnost	241
	– Besedišče	241
	– Slogovna sredstva	242
	– Pesniške oblike	246
	– Kompozicija	247
	– Medbesedilnost	249
	– <i>Krst pri Savici in Velika črna maša za pobite Slovence</i>	251
	Sklep	252
3.	Vid Ambrožič (1890–1961)	258
	Uvod	258
	I. Talci	259
	II. Uporniki proti okupatorju	259
	III. Lojze Grozde	260
	IV. Gorje premaganim	261
	V. Nov družbeni red	262
	VI. Slovenske vasi	263
	VII. Begunci	264
	VIII. Družbena kritika	265
	IX. Družbena razslojenost	266
	X. Minevanje	266
	XI. Smrtni strah	267
	XII. Obdelovalne zadruge	268
	XIII. Obvezna oddaja	268
	XIV. Propadanje nekdanjih vrednot	268
	XV. Zarisovanje novih meja	269
	XVI. Žalujoče družine	269
	XVII. Novi red	270
	XVIII. Zapuščeni grobovi	270
	XIX. Propaganda	270
	XX. Splošno pomanjkanje	271
	XXI. Skrunjanje krščanskih svetinj	271
	XXII. Konec terorja	272
	XXIII. Polemika z Otonom Župančičem	272
	XXIV. Politično dozorevanje	272
	XXV. Mednarodne razmere	273
	Sklep	274
	BRATOMORNA VOJNA V SLOVENSKI LITERATURI	275
1.	Reaktualizacija <i>Krsta pri Savici</i> v literarjenju med drugo svetovno vojno (1941–1945)	275
	Uvod	275
	I. Citatna navezava na <i>Krst pri Savici</i> – znamenje spontanega odpora proti okupatorju	276

II. Pregled motivov iz <i>Krsta pri Savici</i> v literarnem udejstvovanju med drugo svetovno vojno	278
III. <i>Krst pri Savici</i> v publicistiki med drugo svetovno vojno	281
1. Partizanska publicistika	281
2. Domobranska publicistika	281
IV. Citatna navezava na <i>Krst pri Savici</i> – kot znamenje odpora proti sovražstvu	282
Sklep	283
2. Janeza Kolenca (1922–2014) pogovor z mrtvimi	284
Uvod	284
I. Življenjski okvir	284
II. Smrt	285
1. Grob	285
2. Grobovi	296
3. Grobišča	299
III. Lepota	311
Sklep	314
3. Strah in pogum v literarnem opusu Vladimira Kavčiča (1932–2014)	316
Uvod	316
I. Motiv strahu v trilogiji o Jakobih	317
1. Pustota (1976)	317
2. Somrak (1996)	319
3. Vrnitev v izginule kraje (2000)	320
II. Motiv strahu v Kavčičevi literaturi o 20. stoletju	321
1. Sreča ne prihaja sama (1961)	321
2. Čez sotesko ne prideš (1956)	322
3. Žrtve, Ko nebo zažari (1968, 1969, 1970; 1984)	322
4. Ne vračaj se sam (1959)	329
5. Zapisnik (1973)	330
6. Prihodnost, ki je ni bilo (2005)	331
7. Tja in nazaj (1962)	335
8. Od tu dalje (1964)	335
9. Minevanje (1994)	339
10. Od nikoder do nikamor (2011)	340
III. Motiv poguma	342
Sklep	344
SKLEP	347

REDNA PROF. DDR. MARIJA STANONIK

je upokojena znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

Od leta 1995 predava slovsteno folkloristiko na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V letih od 1998 do 2009 je predavala tudi na Oddelku za slovanske jezike s književnostjo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Leta 2015 je postala izredna članica Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Pri Založbi ZRC je objavila:

- ~ Teoretični oris slovstvene folklore (2001)
- ~ Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo (2004)
- ~ Procesualnost slovstvene folklore (2006)
- ~ Interdisciplinarnost slovstvene folklore (2008)
- ~ Literarjenje, kronopisje in rokopisje v teoriji in praksi (2011)
- ~ Folkloristični portreti iz treh stoletij: od baroka do moderne (2012)
- ~ Folkloristični portreti iz 20. stoletja: do konstituiranja slovenske slovstvene folkloristike (2013)

25 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>